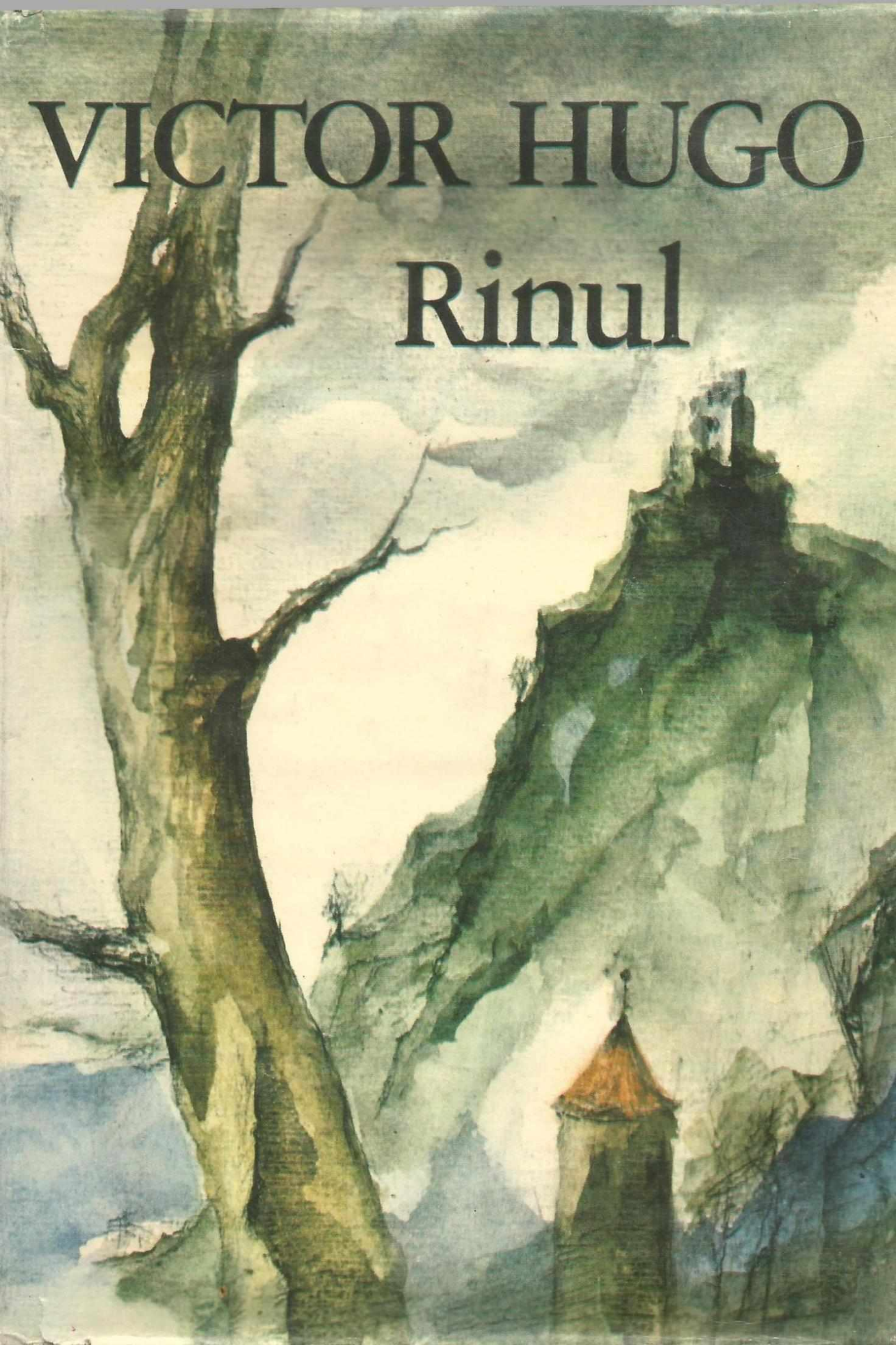

VICTOR HUGO
Rinul

VICTOR HUGO

Rinul

SCRISORI CĂTRE UN PRIETEN

Desene : **VICTOR HUGO**

OEUVRES COMPLETES ILLUSTREES DE

VICTOR HUGO

EN VOYAGE

LE RHIN

DESSINS DE VICTOR HUGO

P A R I S
SOCIETE D'EDITIONS LITTERAIRES ARTISTIQUES
L I B R A I R I E O L L E N D O R F F
50. CHAUSSEE D'ANTIN

VICTOR HUGO

RINUL

Scrisori către un prieten

Traducere, Tabel cronologic, Note și Glosar
de
SIMONA BLEAHU

Cuvînt înainte
VALENTIN LIPATTI

EDITURA SPORT-TURISM
București, 1983

CUVÎNT ÎNAINTE

Rinul a apărut la 28 ianuarie 1842 sub forma unor „scrisori către un prieten“ datate din anii 1838 și 1839. Opera însumează în fond experiența a trei călătorii pe care Victor Hugo le-a făcut cu Juliette Drouet în 1838, 1839 și 1840. În itinerarul poetului, Aix-la-Chapelle, Colonia, Maiența, Frankfurt-pe-Main, Worms, Mannheim, Speyer, Heidelberg, Strasbourg, Basel, Zürich, Vevey, Lausanne sînt principalele popasuri și locuri de meditație.

Cine era prietenul căruia scrisorile îi erau, chipurile, trimise cu regularitate ? Mai în fiecare seară, pînă noaptea tîrziu, Hugo își notează impresiile de „anticar și visător“, cum spune André Maurois *, destinîndu-le unui prieten scump inimii sale și rămas la Paris : propria-i soție, Adèle Hugo, sau uneori bunul său amic, pictorul Louis Boulanger. Astfel, paginile scrise în tumultul periplului germanic se adună și se constituie ca un memorial sub formă epistolară, material posibil pentru o viitoare lucrare.

În momentul publicării *Rinului,* Victor Hugo are patruzeci de ani și, după două decenii de activitate literară fulgurantă, a ilustrat practic toate marile momente ale romantismului francez : lirismul paseist și conservator *(Odele,* 1822*)*, epicul „flamboyant“ *(Baladele,* 1826 ; *Orientalele,* 1829), teoria dramei romantice *(Prefața la Cromwell,* 1827*)*, ilustrată prin capodopere ale genului *(Hernani,* 1830 ; *Ruy Blas,* 1838), romanul istoric *(Notre-Dame de Paris,* 1831), meditația lirică a romantismului umanitar de după Revoluția din Iulie, cu culegeri ca *Frunzele de Toamnă* (1831), *Cîntecele Amurgului* (1835), *Vocile lăuntrice* (1837), *Razele și Umbrele* (1840). Academia Franceză l-a primit printre „nemuritori“ în 1841. Adorat de unii și hulit de alții,

* *Olympio ou la Vie de Victor Hugo,* Paris, Hachette, 1954, p. 294.

Hugo s-a impus ca șeful incontestabil al generației romantice de la 1820, dominîndu-și epoca printr-un temperament uman și artistic de excepție. Marile încercări îi sînt necunoscute : moartea fiicei sale Léopoldine la Villequier survine în 1843, iar lungul exil politic abia în 1851. Hugo rezistentul, republicanul, magul încă nu s-a născut.

Așadar, la sfîrșitul deceniului al patrulea cînd, împreună cu Juliette Drouet, Hugo urcă spre izvoarele Rinului, el are glorie, avuție, dragoste, dar nu și cariera politică la care rîvnește. Academia Franceză și prietenia cu ducele și ducesa de Orléans îi pot deschide, e drept, drumul spre viața parlamentară. Hugo aspiră să devină „pair de France" (membru al „Camerei înalte") — ceea ce se și întîmplă în 1845 — și, asemenea eroului său Ruy Blas, să fie poate într-o zi ministrul luminat al viitorului rege al Francezilor. Pentru aceasta Hugo caută să se afirme și pe plan politic, într-o perioadă în care romantismul, de la Lamennais la George Sand, Michelet și Lamartine se deschidea tot mai mult problemelor sociale și umanitare.

Rinul este prin urmare o operă de circumstanță, deoarece intenția autorului a fost de a ilustra, prin notele de călătorie, imensa concluzie politică a lucrării. Dar înțelegerea acestui aspect necesită situarea cărții lui Hugo în contextul disputei franco-germane cu privire la Rin și, pe un plan mai larg, al tensiunii dintre Franța, pe de o parte, Anglia, Austria, Prusia și Rusia, pe de alta, în „chestiunea Orientului". Conflictul militar care izbucnise între Sublima Poartă și vasalul ei, puternicul pașă al Egiptului, Mehmet-Ali, determinase puterile europene ca, sub pretextul ajutorării Turciei, să-și sporească prezența și controlul în zona de importanță strategică a Bosforului și a Dardanelelor. În acest conflict, Franța (mai ales în timpul cabinetului condus de Thiers) se situase de partea Egiptului. După lungi și complicate manevre diplomatice, Anglia lui Palmerstone reușise să-și asigure sprijinul Austriei, Prusiei și Rusiei, izolînd Franța. Se refăcea astfel marea coaliție din 1814, situație care la Paris era resimțită ca o jignire și totodată ca o primejdie reală. La 15 iulie 1840, Tratatul de la Londra, semnat de cele patru puteri și care scotea Franța din joc în reglementarea „chestiunii Orientului", așeza Strîmtorile sub controlul colectiv al puterilor europene, îl obliga pe Mehmet-Ali să restituie cuceririle obținute, acordîndu-i administrarea ereditară a Egiptului și posesia viageră a pașalîcului de la Accra, cu condiția acceptării, în cîteva zile, a celorlalte clauze ale tratatului. Caracterul ultimativ al Tratatului de la Londra a făcut ca „chestiunea Orien-

tului“ să mai dureze pînă în 1841, cînd guvernul Guizot a reuşit să obţină o pace mai puţin grea pentru Egipt şi, totodată, revenirea Franţei la negocieri, alături de celelalte puteri europene.

„Chestiunea Orientului“ readusese însă pe tapet natura relaţiilor Franţei cu foştii aliaţi din 1814. Resentimentul era încă puternic împotriva celor care, cu un sfert de veac în urmă, spulberaseră gloria imperiului lui Bonaparte. O profundă stare de neîncredere, de iritare, de aţîţare a naţionalismului cuprinsese întreaga Franţă. Cu toată politica pacifistă a lui Ludovic-Filip, perspectiva unui nou război era la ordinea zilei. „Toate teatrele — notează A. Debidour — răsunau de cîntecul *Marsiliezei.* Toate ziarele, chiar şi cele mai moderate, chemau naţiunea să-şi facă dreptate. În toate colţurile regatului, s-a produs o dezlănţuire generală împotriva tratatelor din 1815 şi a noii Sfinte Alianţe. Aventurile şi nenorocirile lui Napoleon erau date uitării. Nimeni nu mai voia să-şi amintească decît de gloria lui“ *. Exacerbării naţionalismului francez îi răspundea de altfel creşterea rapidă a naţionalismului german. Vechile litigii teritoriale reînviau intacte. Poetul Becker scrisese o răsunătoare apologie a *Rinului german,* care circula de la Viena la Hamburg, de la Berlin la München. Îi ripostase, cu elan şi înverşunare, Alfred de Musset. Partizanii revizuirii păcii din 1815 cereau recucerirea prin forţă nu numai a regiunii Saar, dar şi a malului stîng al Rinului, cu o eventuală anexare a Belgiei, pentru a reconstitui astfel Franţa din vremea lui Napoleon. Alţii însă acceptau tratatele din 1815 şi realităţile teritoriale ale Europei de după Waterloo. Mai idealist, Lamartine refuzase să cadă pradă tendinţelor naţionaliste şi şovine. Răspunzînd aceluiaşi Becker, el se situa în *Marsilieza Păcii* pe poziţiile fraternităţii între oameni, ceea ce îi atrăsese din partea cercurilor revanşarde acuzaţia de a fi călcat în picioare gloria naţională.

Ce atitudine va adopta Victor Hugo, ca patriot francez dar şi ca spirit european ? Bineînţeles, una intermediară : Prusia ar fi trebuit să retrocedeze Franţei malul stîng al Rinului, care era „mult mai francez decît o socotesc germanii“ ; în schimb, ea ar fi primit Hanovra, Hamburgul, oraşele libere, accesul la ocean. Poetul insistă asupra pericolului creşterii neîncrederii, a urii dintre Franţa şi Germania ; dar stabilitatea şi pacea Europei nu pot fi asigurate decît prin înţelegerea şi conlucrarea dintre cele două mari naţiuni. „Ca şi Michelet, Hugo este ostil Angliei — scrie Jean-Marie Carré — el se teme de Rusia, dar iubeşte Germania şi preconizează o alianţă cu ea. Trebuie, pentru ca uni-

* *Histoire diplomatique de l'Europe,* Paris, Alcan, t.I, p. 382.

versul să fie în echilibru, să existe în Europa, ca o cheie de boltă a continentului, două mari state ale Rinului, amîndouă fertilizate și strîns unite de acest fluviu regenerator" *. Pe un plan mai larg, Hugo vede în civilizația renană și westfaliană linia de demarcație între nordul și sudul Europei ; pe Rin se înfruntaseră creștinismul occidental și păgînismul nordic, cultura romană și barbaria germană. A abandona Renania ar fi însemnat să compromiți însuși destinul civilizației. Rinul devine martorul capital al acestei civilizații și totodată o explicație a valorilor occidentale, din evul mediu feudal pînă la liberalismul burghez al veacului al XIX-lea : „Rinul, fluviu providențial, pare să fie și el un fluviu simbolic. Locurile pe care le străbate în curgerea lui sînt însăși imaginea civilizației pe care a slujit-o și pe care o va mai sluji. Coboară de la Constanța la Rotterdam, din țara vulturilor în orașul scrumbiilor, din cetatea papilor, a conciliilor și împăraților la tejghelele negustorilor și ale burghezilor, din Alpi la Ocean, așa cum însăși omenirea a coborît de la ideile înalte, imuabile, inaccesibile, senine, strălucite, la ideile largi, mobile, furtunoase, sumbre, utile, navigabile, primejdioase, insondabile, care încarcă tot, poartă cu ele tot, care fac totul să rodească și care înghit tot ; de la teocrație la democrație, de la o idee mare la o altă idee mare" (Scrisoarea 14). Utopia politică hugoliană se oprește aici în *Rinul :* ea va atinge maturitatea în discursul pe care bătrînul bard național îl va rosti în 1871 la Bordeaux în fața parlamentului și în care va dezvolta ideea unei Renanii anexate din nou la Franța, în mod provizoriu, în așteptarea constituirii acelor State Unite ale Europei în care însăși Franța s-ar fi contopit.

Rinul a fost în general bine primit în epocă, ca o carte care punea „toate problemele europene". „Ilustrul scriitor — comenta H. Lucas în *Le Siècle* — chestionează trecutul în ruinele sale și prezentul în moravurile lui pentru a încerca să smulgă o formulă a viitorului. Ajungem astfel la acea magnifică Concluzie. Faptele se lărgesc și capătă proporția ideilor. Cînd este făcută de un asemenea spirit, politica nu mai este politică, este istorie". Iar ziarul *La Presse* al lui Emile de Girardin definea *Rinul* ca „un poetic tratat de alianță între Franța și Germania". Partizanii *statu quo*-ului teritorial sau în tot cazul cei care se temeau de ambițiile Prusiei priveau cu neîncredere și scepticism soluția hugoliană, căci cine în Franța ar fi dorit cu adevărat o Prusie unificată și avînd liber acces la ocean ? Denunțînd lipsa de viabilitate a unei asemenea concepții, Cuvillier-

* *Les Ecrivains français et le Mirage allemand,* Paris, 1947, p. 165.

Fleury în *Journal des Débats* lua poziţie împotriva poetului ale cărui propuneri, dacă ar fi fost aplicate, ar fi avantajat Prusia în detrimentul Franţei.

Oricare ar fi fost însă meritele sau limitele lucrării în ochii contemporanilor, apare limpede astăzi că partea caducă, demodată, a *Rinului* este tocmai Concluzia sa politică, în pofida strălucirii stilului lui Hugo. Posteritatea a reţinut din *Rinul* cu totul altceva decît ceea ce ar fi dorit prietenul şi admiratorul ducelui de Orléans. A reţinut marea, imensa artă a lui Hugo de a evoca Rinul şi civilizaţia lui, admirabilul jurnal de călătorie în care erudiţia, dusă pînă la excesele cele mai cumplite, se îmbină cu un simţ foarte modern al reportajului simplu şi direct, ca şi cu meditaţia romantică de un profund lirism. Aceasta este, fără îndoială, partea vie, perenă, a „scrisorilor către un prieten".

„Trebuie să-l clasăm pe Hugo — observa pe bună dreptate Marie-Louise Pailleron — printre cei mai buni călători ai veacului, nu atît pentru faptul că explorările sale sînt importante, ci pentru calitatea lor... Hugo a călătorit cu frenezie, neştiind ce este oboseala sau melancolia ; adesea merge sprinten pe jos treizeci de kilometri pe zi, îşi reface apoi cum trebuie forţele şi a doua zi se aşterne iar la drum, cu o poftă intactă. Straşnic călător ! Cîtă curiozitate, cîte observaţii juste, cîte imagini ingenioase !" *

Dincolo de motivaţia politică care l-a determinat să publice *Rinul*, Hugo resimte de copil o atracţie puternică, aproape magică (cum observă André Maurois) pentru bătrînul fluviu încărcat de legende. La Feuillantines, are la capătul patului imaginea unui vechi turn în ruine, izvor neîncetat de visare sumbră şi fantastică. Rinul îl seduce, îl fascinează, îi fecundează imaginaţia : „Ştii că-mi plac fluviile, ţi-am spus-o adesea. Fluviile poartă cu ele ideile, tot aşa cum poartă şi mărfurile. În creaţie totul îşi are rolul său măreţ. Fluviile, ca nişte trîmbiţe uriaşe, îi vestesc oceanului frumuseţea pămîntului, ogoarele cultivate, splendoarea oraşelor şi gloria oamenilor" (Scrisoarea 14). Observarea atentă a Rinului este un obiect de desfătare permanentă pentru gînditor şi poet : „Rinul este un fluviu despre care toată lumea vorbeşte şi pe care nimeni nu-l cercetează, pe care toată lumea îl vizitează şi pe care nimeni nu-l cunoaşte, pe care-l vezi în treacăt şi pe care-l uiţi în fugă, peste care toate privirile trec uşor şi pe care nici o minte nu-l aprofundează. Şi totuşi ruinele lui stimulează imaginaţiile elevate, destinul lui

* *Les Auberges romantiques*, Paris, 1929, p. 68.

preocupă minţile serioase ; şi acest minunat fluviu lasă ochiului de poet, ca şi ochiului de pictor, să întrevadă, sub transparenţa valurilor, trecutul şi viitorul Europei“ (Prefaţa la *Rinul*).

O a doua coordonată necesară înţelegerii realităţii pe care o va zugrăvi în jurnalul de călătorie este admiraţia, dragostea lui Hugo pentru Germania. Deşi cunoaşte destul de puţin literatura germană, el este fără îndoială, alături de Gérard de Nerval şi de Théophile Gautier, cel mai înclinat dintre romanticii francezi de a recepta cu entuziasm fenomenul de civilizaţie germanică. „Germania — mărturiseşte Hugo în Prefaţa *Rinului* — este una din ţările pe care (autorul) le iubeşte şi una dintre naţiunile pe care le admiră. Are un simţămînt filial pentru această nobilă şi sfîntă patrie a tuturor marilor gînditori. Şi dacă n-ar fi francez, ar fi vrut să fie german“.

Cu această dublă înclinaţie pentru Rin şi pentru Germania, călătorul Hugo este gata să privească şi să înţeleagă lumea reală, pe care o va explora în materialitatea şi spiritualitatea ei profundă : „Tu ştii, prietene, că nu evenimentele sînt ceea ce caut eu într-o călătorie, ci ideile şi senzaţiile ; aşa că noutatea obiectelor mi-ajunge“ (Scrisoarea 1).

Numai că Hugo este un călător prevenit : tot ceea ce vede se orînduieşte după scheme preconcepute, potrivit ideilor şi temelor sale preferate, care se grupează toate sub forţa inexorabilă a antitezei. Vechea figură de retorică devine la Hugo un mod de existenţă şi de gîndire. Poetul nu poate concepe realul decît antitetic : sublimul cheamă grotescul, umbra cere lumina, crima postulează inocenţa ş.a.m.d. Procedeul devine adesea un automatism supărător, hiperbola degenerează în manie. Antiteza rămîne însă sursa esenţială, de neînlocuit, a inspiraţiei sale. Hugo are despre lume o viziune manicheană, în care Binele se opune în permanenţă Răului. Nici *Rinul* nu scapă acestei opţiuni fundamentale a artei hugoliene.

Mai trebuie remarcat că perceperea universului, aşa cum sublinia Théophile Gautier, este totodată *exactă* şi *himerică*, în măsura în care lumea reală implică o lume invizibilă şi secretă : „Domeniul poeziei este nesfîrşit, mărturiseşte Hugo. Dincolo de lumea reală există o lume ideală care se dezvăluie în toată splendoarea ei privirii celor pe care meditaţii grave i-au obişnuit să vadă în lucruri mai mult decît lucrurile...“ (Prefaţa la *Ode*, 1822). Astfel, relaţia dintre realitate şi misterul care rămîne de descifrat relevă existenţa unităţii lor pe care poetul doreşte, prin antiteză, s-o dobîndească. Vizibilul trimite aşadar la invizibil, la semnificaţia tainică şi corelată a lucrurilor, fie ele cele mai simple în aparenţă. În *Rinul*, poetul este un observator

realist dublat de un „voyant“, care surprinde corespondențe, analogii, simboluri. Fiecare detaliu este descifrat și tălmăcit. Dar nu aceasta este, la urma urmei, misiunea poetului chemat să interpreteze realitatea și să-i deslușească sensurile adînci ?

Datorită concepției antitetice despre lume, arta hugoliană are și meritul unei extreme varietăți : cîntecul de voioșie alternează cu viziunile sumbre, fantezia cea mai exuberantă cu meditația cea mai gravă. Amestecul genurilor nu este la Hugo numai o exigență doctrinară, el răspunde și unei înclinații fundamentale a temperamentului său artistic. Călătorind pe valea Rinului, poetul va surprinde ca atare frumusețea și semnificația lăuntrică a peisajelor, a oamenilor și lucrurilor, a artei și istoriei. Va fi o lungă reverie romantică concepută ca un act de luciditate și de extaz : „... O plimbare solitară pe o cărare pierdută, contemplarea unei raze de soare pe mușchi, vizitarea unei catedrale sau a unei bisericuțe de sat, o carte veche răsfoită la umbra unui copac bătrîn, un țărănuș căruia îi pun întrebări, un scarabeu frumos cu o cuirasă de aur violet, care din nefericire a căzut pe spate, care se zbate și pe care-l întorc în trecere cu vîrful piciorului ; și toate presărate cu versuri oarecare ; apoi visări de ceasuri întregi în fața lui Roche-More pe Ron, a castelului Gaillard de pe Sena, a lui Rolandseck de pe Rin, în fața unei ruine pe un fluviu, în fața a ceea ce cade peste ceea ce trece sau, spectacol nu mai puțin mișcător pentru mine, în fața a ceea ce înflorește pe ceea ce cîntă, în fața unui „nu-mă-uita“ care-și apleacă ciorchinele albastru deasupra unei ape cristaline...“ (Scrisoarea 28).

Memorialul de călătorie face astfel să răsară treptat multiple fațete ale realității : o Germanie feudală, cea a imperiului lui Carol cel Mare (prin care filtrează, în subtext, cultul lui Napoleon), o Germanie visătoare și romantică, o Germanie a veacului al XIX-lea, în care drumul de fier, ce leagă lesne Maiența de Frankfurt, coexistă cu castelele sumbre și legenda hugoliană a cavalerului Pécopin și a frumoasei Boldur... Totul este pentru poet obiect de desfătare, prilej de fabulație și de închipuire a semnificației tainice a universului. Poetul se reculege în fața mormîntului părăsit al generalului Hoche, „care doarme departe de țara lui într-un cîmp de napi“ (Scrisoarea 12) ; deplînge trecutul măreț al Rinului medieval din care au mai rămas doar biete clădiri părăsite, ale căror fațade „nu mai sînt fațade, ci chipuri“ (Scrisoarea 28) ; este adînc mișcat de acele ruine „mai melancolice la lumina soarelui, pline de flori, de faimă, de neant și de plictis, roase de timp, dărîmate de oameni, revărsînd asupra viilor de pe coastă o umbră care pe an ce

trece se face mai firavă..." (Scrisoarea 25) ; contemplă îndelung misterioasa catedrală din Colonia şi surprinde cu duioşie în clopotniţa celei din Frankfurt „căminul umil al unei bătrîne, din care iese o leacă de fum..." (Scrisoarea 24 ; se cutremură în faţa forţei liniştite a naturii şi a nimicniciei omului : „Prietene, prietene ! Lucrurile poate ştiu ce fac, dar cu siguranţă oamenii nu ! Adeseori confruntînd istoria cu natura, în mijlocul veşnicelor comparaţii pe care mintea mea nu se poate împiedica să le facă între evenimentele în care dumnezeu se ascunde şi creaţiunea prin care se arată, am tresărit odată cu o teamă tainică, şi mi-am închipuit că pădurile, lacurile, munţii, tunetul adînc al norilor, floarea care-şi înalţă căpşorul cînd treceam, steaua care scînteiază în negurile zării, oceanul care vorbeşte şi bubuie şi care mereu pare să ameninţe pe cineva, sînt lucruri clarvăzătoare şi teribile, pline de lumină şi de cunoaştere, care se uită cu milă cum se mişcă pe dibuite în mijlocul lor, în noaptea care-i este proprie, omul, acest orgoliu căruia neputinţa îi leagă mîinile, această deşertăciune pe care neştiinţa îl leagă la ochi" (Scrisoarea 11).

Din fericire, nu toate paginile *Rinului* sînt grave, meditative, lirice. Geniul lui Hugo scapă monotoniei tristeţii romantice prin observarea realistă a faptului cotidian, survenit la o răscruce de drum sau într-un han şi evocat ca atare : „Vedeam cîteodată la Bingen, la capătul sălii în care cinam, două mese la care se servea în chip cu totul diferit. La una stătea singur-singurel un maior bavarez gras, vorbind puţin franţuzeşte, care se uita în fiecare zi cum îi trecea prin faţă, aproape fără s-o atingă, o adevărată cină nemţească completă, cu cinci feluri de mîncare. La cealaltă masă stătea melancolic sprijinit în coate, în faţa unei farfurii cu varză, un biet amărît care, după ce-şi mînca tainul sărăcăcios, îşi sfîrşea cina devorînd cu ochii festinul pantagruelic al vecinului său. N-am înţeles nicicînd mai bine ca în faţa acestei parabole vii vorbele lui d'Ablancourt : *Providenţa pune adeseori banii într-o parte şi pofta de mîncare în cealaltă*" (Scrisoarea 22). Uneori notaţia pitorească este chiar lipsită de acea semnificaţie scumpă scriitorului : „Grîul proverbial e tot aşa de frumos şi aurit ca pe vremea lui Carol Quintul şi bunul vin „laba-gîştii" merită tot atît să fie băut de principii-episcopi cu ciorapi stacojii ca şi de electorii cu pălărie de hermină" (Scrisoarea 27). Alteori, e drept mai rar, reporterul Hugo dă dovada unui umor ce se înrudeşte de-aproape cu al lui Dumas sau Mérimée. Iată bunăoară, într-un stil alert de o remarcabilă modernitate, hazlia poveste a englezului care poposise la hanul din Braubach : „În toiul nopţii, hanul ia foc. Oamenii intră în

camera englezului. Dormea. Îl trezesc, i se explică precum că a luat casa foc și că trebuie să se mute de urgență. — Pe naiba! zice englezul; și mă sculați pentru asta! Ia lăsați-mă în pace. Sînt obosit și nu mă scol. Ați înnebunit să vă închipuiți c-o să încep să alerg pe cîmp în cămașă de noapte! Țin să dorm în voie nouă ore. Stingeți focul dacă simțiți nevoia, nu vă stau împotrivă. Cît despre mine, stau foarte bine în pat și rămîn în el. Noapte bună, prieteni, și pe mîine! — Și acestea fiind spuse, se culcă la loc. Prin nici un mijloc n-au reușit să se înțeleagă cu el și cum focul se întindea, oamenii au fugit, după ce au închis la loc ușa englezului, care a adormit sforăind mai departe. A doua zi de dimineață, oamenii care dădeau la o parte dărîmăturile au ajuns și la camera englezului, au deschis ușa și l-au găsit pe călător jumătate treaz, în pat, frecîndu-se la ochi, și care le strigă căscînd de îndată ce-i zări: — N-ați putea să-mi spuneți dacă în casa asta există vreun cîrlig de tras cizmele? — Se sculă, prînzi foarte bine și plecă perfect odihnit și proaspăt, spre marea neplăcere a băieților din oraș, care contaseră să facă din muma englezului ceea ce este numit în valea Rinului un *primar uscat,* adică un mort bine afumat și păstrat, pe care să-l arate străinilor pentru cîteva parale“ (Scrisoarea 19).

Facultatea dominantă a lui Victor Hugo este, fără îndoială, imaginația vizuală de care vorbea Taine. Poetul avea darul să vadă ceea ce închipuia cu tot atîta intensitate ca și percepția pe care o avea despre obiectele reale; la el fuziunea dintre obiect, senzație și idee se realizează într-o sinteză unică. Și nu este deloc surprinzător faptul că Hugo a fost și un mare desenator. Periplul germanic a generat de altfel admirabile desene și crochiuri care completează mărturia hugoliană din „scrisorile către un amic“.

În acest tumult permanent al universului senzorial și ideatic există însă și momente de grație și de echilibru, care dovedesc că Hugo este un geniu francez și nu unul germanic, și anume acelea în care poetul atinge simplitatea și forța „scriiturii“ clasice de totdeauna. Și nu mă pot împiedica să citez aici poate cea mai frumoasă pagină a *Rinului,* demnă cu siguranță de Stendhal și de scrisorile de dragoste ale lui Napoleon: „Cînd am ieșit din biserică, se lăsa noaptea și iar m-am gîndit la tine, marele meu pictor. Lausanne este o aglomerare de case pitorești, împrăștiată pe două-trei coline, ce pornesc din același nod central, dominată de catedrală ca de o tiară. Mă aflam pe esplanada bisericii, în fața portalului și, ca să zic așa, în vîrful orașului. Vedeam lacul deasupra acoperișurilor, munții deasupra

lacului, norii deasupra munţilor şi stelele deasupra norilor. Era ca un fel de scară pe care gîndurile mele urcau treaptă cu treaptă şi se amplificau pe fiecare din ele. Ai băgat de seamă ca şi mine că, seara, norii care s-au răcit, se alungesc, se netezesc şi capătă forma unor crocodili negri înotînd încetinel în aer, spre apus ; coada îmi astupa un portic luminos format din norii amurgului ; din pîntece cădea ploaia pe Geneva învăluită în ceaţă ; două-trei stele strălucitoare îi ieşeau pe gură ca nişte scîntei. Dedesubt, lacul, întunecat şi metalic, pătrundea în uscat ca o baltă de plumb topit. Fumul se tîra pe acoperişurile oraşului. La miazăzi, zarea era cumplită. Nu se zăreau decît poalele munţilor îngropate în monstruoasele rotunjimi ale negurii. La noapte o să fie furtună. M-am întors acasă şi ţi-am scris. Mi-ar place să-ţi strîng mîna şi să-ţi vorbesc. Încerc să fac din scrisoarea mea o fereastră prin care să poţi vedea ceea ce văd. Adio, Louis, pe curînd. Ştii că sînt al tău ; fii şi tu, la rîndul tău, al meu. Faci lucruri frumoase, sînt sigur ; eu gîndesc lucruri bune şi ele îţi sînt închinate ; căci te afli în primul rînd al celor ce-i iubesc. O ştii, nu-i aşa ? Peste zece zile voi fi la Paris" (Scrisoarea 39).

Posteritatea lui Victor Hugo a fost diversă şi contradictorie. După apoteoza pe care „bătrînul Orfeu" o cunoscuse în timpul vieţii, a urmat o perioadă de contestaţie aprigă a moştenirii hugoliene. Spre 1900 era la modă în Franţa să se spună că un singur vers al lui Nerval valora mai mult decît cele zece mii de versuri din *Contemplaţiile*. Eclipsa era aproape totală, cînd André Gide, întrebat care este cel mai mare scriitor francez, a răspuns prin faimoasa butadă : „Vai, Victor Hugo !" Dar în timp ce Franţa proceda la desacralizarea lui Hugo, opera lui continua să exercite o puternică influenţă asupra străinătăţii. În timpul vieţii sau după moarte, înrîurirea sa a fost incontestabilă în Europa şi în lume : Puşkin, Browning, Alecsandri, Swinburne, Oscar Wilde, Walt Whitman, Verdi, Carducci, Pascoli îi sînt, într-un fel sau altul, tributari. Revirimentul nu întîrzie însă să se producă. Exegeza modernă repune în drepturile ei legitime creaţia hugoliană. Studiile lui Renouvier, Paul Berret, Pierre Albouy, Paul Valéry, Albert Béguin, Denis Saurat, Charles Baudouin, J. B. Barrère, H. Guillemin, Henry Peyre şi alţii dau la iveală un Hugo inedit şi imens, poet liric, poet epic, poet satiric, vizionar şi mag, realist şi oniric, un geniu care cuprindea — prin unitatea dintre imaginaţie, ideologie şi limbaj — tot şuvoiul poeziei franceze de după el, de la Baudelaire la Rimbaud şi Mallarmé, de la Lautréamont la Péguy, Claudel şi

suprarealiști. Așa încît atunci cînd Jean Cocteau se complăcea să spună că Victor Hugo era un nebun care se lua drept Victor Hugo, paradoxul lui era în fond un sincer și vibrant omagiu.

Alături de *Lucruri văzute* și de alte impresii de călătorie, *Rinul* este fără îndoială unul din marile texte ale prozei hugoliene. Balzac îl considera o capodoperă, iar un alt contemporan, Victor Pavie, nota : „V-ați dus oare în sus pe Rin nu cu vaporul, nici cu diligența, ci cu Victor Hugo ?... Scapi din această lectură sufocat și strivit, ca prada care cade din ghearele unui vultur". Este așadar un privilegiu pentru publicul nostru de a putea cunoaște astăzi, în tălmăcirea fidelă și expresivă a Simonei Bleahu, acest itinerar sentimental și artistic al unuia dintre cei mai fascinanți scriitori ai tuturor timpurilor.

VALENTIN LIPATTI

TABEL CRONOLOGIC

1772 Se naşte, la Nantes mama lui Victor Hugo, Sophie-Françoise Trébuchet, fiică a unui armator.

1773 Se naşte, la Nancy, Léopold-Joseph Sigisbert Hugo, tatăl lui Victor Hugo, fiu al unui tîmplar bogat. El se consacră carierei militare devenind comandant de infanterie.

1802 Se naşte, la 26 februarie, Victor-Marie Hugo, al treilea fiu al soţilor Hugo.

1802—1804 D-na Sophie Hugo îşi urmează soţul împreună cu cei trei copii Abel, Eugène şi Victor în garnizoanele militare unde activează, în Corsica şi în Elba.

1804—1807 D-na Hugo renunţă pentru un timp să-şi urmeze soţul cu familia şi se stabileşte la Paris.

1807—1809 Familia reîncepe pelerinajul după comandantul Hugo, urmîndu-l în garnizoana din Neapole.

1808 D-na Hugo şi copiii revin la Paris, în timp ce capul familiei este mutat în Spania.

1809 Micul Victor îşi începe studiile în casa părintească cu profesori particulari.

1809—1810 În Spania, cucerită de Napoleon şi unde acesta îl numise rege pe fratele său Joseph, comandantul Hugo se afirmă repede ; este avansat general. Numit apoi guvernator al Madridului i se conferă titlul de conte. Familia sa îl urmează, iar copii îşi continuă studiile la Collège des Nobles din Madrid.

1812—1814 D-na Hugo îşi părăseşte din nou soţul şi revine la Paris unde hotărăşte să supravegheze personal educaţia copiilor pe care nu-i mai trimite la colegiu. După cum mărturiseşte mai tîrziu Victor în poezia „Aux Feuillantines“, ei au avut ca educatori „un preot bătrîn, o grădină şi mama“. Din cauza neînţelegerilor vechi dintre soţii Hugo, ei hotărăsc să se despartă.

1814 În urma pierderii de către Napoleon I a bătăliei de la Waterloo se prăbușește imperiul și sînt reinstaurate monarhia și domnia casei de Bourbon cu Ludovic al XVIII-lea (1814—1824), urmat de Carol al X-lea (1824—1830). O dată cu căderea lui Napoleon generalul Hugo este destituit.

1815—1816 Doi dintre copiii Hugo, Victor și Eugène, sînt înscriși la pensionul Cordier-Dacotte, apoi în toamna lui 1816 încep să urmeze cursurile liceului Louis-le-Grand.

1817 Victor care începuse încă de mic copil să scrie versuri, primește din partea Academiei Franceze o mențiune pentru poemul *„Bonheur que procure l'étude"*. Este o primă recunoaștere a marelui său talent.

1818 Încurajat, Victor începe să scrie primele Ode, apoi un roman, *Bug Jargal,* pe care-l va reface mai tîrziu.

1819 Trimițînd un poem închinat statuii lui Henric al IV-lea Academiei jocurilor florale din Toulouse, este recompensat cu o mențiune, fapt ce-l determină pe generalul Hugo să renunțe la cariera științifică pe care o preconiza fiului său și să-l lase să-și urmeze vocația literară. În luna decembrie Victor înființează împreună cu frații săi revista literară „Le Conservateur littéraire". Lucrînd la redactarea revistei, Victor Hugo învață diversele meserii și sarcini, literare și editoriale, legate de o astfel de activitate. Catolic și monarhist, Victor Hugo încearcă să obțină ajutorul lui Chateaubriand.

1820 Publică în jurnalul său diverse articole și poezii. Se face remarcat cu poezia *Ode sur la mort du duc de Berry* pentru care primește de la însuși regele Ludovic al XVIII-lea o gratificație. Este îndrăgostit de tînăra Adèle Foucher dar părinții fetei refuză să aprobe căsătoria din cauza situației materiale nesigure a viitorului ginere.

1820 Apar „Les méditations" de Alphonse de Lamartine, prima culegere importantă de poezii lirice ale romantismului.

1821 O primă pierdere pentru tînărul de 19 ani, moartea mamei sale, Sophie Hugo. Începe să lucreze la romanul *Han d'Islande.*

1822 Apare un prim volum de poeme intitulat *Odes et poésies diverses,* destul de modest, cuprinzînd piese „intime" și piese „oficiale" în care se recunoaște influența lui Chateaubriand și a lui Lamartine, dar cu o importantă prefață în care sînt expuse idei fundamentale asupra unității poeziei și esenței ei. Volumul are un mare succes, fiind apreciat chiar de rege, care îi oferă poetului o pensie regulată. Hugo devine astfel poetul oficial al curții și are posibilitatea să se căsătorească cu Adèle, cu care va avea patru copii : Léopoldine (1824), Charles (1826), François (1828) și Adèle (1830). Acest an fericit se încheie însă cu o tragedie. Fratele său Eugène, care prezenta semne de alienație mai de mult, înnebunește și este internat la ospiciu, unde rămîne pînă la sfîrșitul vieții (1837).

1823 La începutul anului apare romanul *Han d'Islande*. Colaborează la revista „La Muse Française“, un fel de organ al primului salon al romanticilor. Frecventează şi „Salon d'Arsenal“ al lui Charles Nodier, unde întîlneşte pe Vigny, Lamartine şi numeroşi alţi poeţi şi critici literari.

1824 Atras de curentul vremii, Hugo se angajează prudent pe calea romantismului, dar, publicînd un nou volum de versuri, *Nouvelles Odes*, declară în prefaţă că nu este nici clasic, nici romantic, ci „conciliator“. În toamnă, cînd apare un nou ziar, „Le Globe“, în jurul lui se adună o pleiadă de tineri, încă necunoscuţi, dar care vor forma gloria literaturii franceze : Stendhal, Mérimée, Sainte-Beuve, legînd cu ultimul o strînsă prietenie.

1825 La 29 aprilie este numit Cavaler al Legiunii de Onoare. În luna mai asistă la Reims la încoronarea lui Carol al X-lea, scrie diverse poezii, în care se observă obsesia pentru personalitatea lui Napoleon, pe care îl va glorifica toată viaţa. În august face o călătorie cu prietenul său Nodier în Elveţia pentru a vizita Alpii.

1826 Publică un nou volum de versuri, *Odes et Ballades*, în care la vechile ode a adăugat un ciclu de balade ce reliefează una dintre trăsăturile caracteristice ale romantismului — inspiraţia pitorească şi reînvierea, în stil trubadur, a vechilor legende din evul mediu. În noua prefaţă afirmă funcţia socială a poetului. Acum reface şi publică romanul *Bug Jargal*.

1826 Apare culegerea de versuri „Poèmes antiques et modernes“ precum şi romanul „Cinq-Mars“ de Alfred de Vigny ce-l consacră pe autor ca pe unul din principalii exponenţi ai romantismului.

1826—1831 Apar, editate chiar de autor, „Operele complete“ ale lui François-René de Chateaubriand, cuprinzînd scrierile ce au pus bazele romantismului încă de la începutul secolului (Atala, 1801 ; René, 1802 etc.).

1827 Cucerit definitiv pentru romantism, Victor Hugo îl va impune printr-o lovitură de teatru, în sensul propriu al cuvîntului, căci publică o dramă în versuri, *Cromwell*, lipsită de valoare literară şi de nejucat dar care cuprinde o prefaţă memorabilă. Este atacul cel mai virulent la adresa clasicismului şi, în acelaşi timp, manifestul dramei romantice. Mutîndu-se într-o nouă locuinţă, în Rue Notre-Dame-des Champes, Hugo deschide un salon literar pe care-l frecventează Musset, Balzac, Vigny, Nerval, Dumas, Sainte-Beuve, Gautier etc.

1829 Moare tatăl lui Victor Hugo, Léopold Hugo. Apare un nou volum de versuri, *Les Orientales*, unde se accentuează tendinţa spre pitoresc prin invocarea peisajelor exotice, o altă trăsătură a romantismului. Publică de asemenea romanul *Le dernier jour d'un condamné à mort*,

un protest literar împotriva pedepsei cu moartea. Scrie drama *Marion Delorme,* a cărei reprezentare este interzisă de cenzura lui Carol al X-lea. Scrie drama *Hernani.*

1830 Are loc celebra bătălie pentru *Hernani.* Declarînd încă din prefaţă că „romantismul nu este decît liberalismul în literatură" Hugo prefigura revoluţia politică ce avea să aibă loc cinci luni mai tîrziu, în iulie. În seara premierei studenţii, precum Gérard de Nerval şi Théophile Gautier, conduc asaltul contra „perucilor" şi asigură triumful dramei romantice în versuri în însăşi citadela clasicismului, la Comedia Franceză. La numai 28 de ani Victor Hugo cunoaşte o glorie puţin comună, fiind un idol al tineretului şi şeful incontestabil al noului curent literar, romantismul. Cenaclul din Rue Notre-Dame se destramă însă din cauza unei trădări neaşteptate. Bunul prieten Sainte-Beuve are legături ilicite cu Adèle, de care află şi Victor Hugo. Soţii vor continua să locuiască împreună, în fapt fiind însă despărţiţi.

1830 În luna iulie are loc la Paris o răscoală populară, instigată de burghezie şi purtată de poporul muncitor. Ea duce la abdicarea regelui Carol al X-lea şi la instaurarea unei monarhii burgheze avîndu-l în frunte pe Louis-Philippe, duce de Orléans.

— Apare culegerea de versuri „Harmonies poétiques et religieuses" de Lamartine, moment important al liricii romantice.

— Este prezentată publicului „Simfonia fantastică" a lui Hector Berlioz, capodoperă a romantismului muzical francez.

— Apare „Le rouge et le noir", primul roman important al lui Stendhal, în care romantismul este depăşit de analiza psihologică realistă.

— Apare romanul „Gobseck" al lui Honoré de Balzac, ce anunţă pe viitorul creator al romanului realist din grandiosul ciclu al Comediei umane.

1831 Apare romanul lui Victor Hugo *Notre-Dame de Paris,* ce marchează triumful romantismului în roman. Autorul dă aici toată măsura imaginaţiei şi măiestriei limbajului său, exploatînd cu îndemînare gustul timpului pentru Evul Mediu. Tot acum apare volumul *Les Feuilles d'Automne* care deşi scris în mijlocul vîltorii politice, conţinea versuri intime dedicate familiei, căminului şi amintirilor tandre.

1831 Eugène Delacroix, şeful şcolii romantice franceze de pictură desăvîrşeşte tabloul „La liberté guidant le peuple", ce poate fi considerat un adevărat manifest pictural al spiritului revoluţionar de la 1830.

1831—1843 Apar cele şase volume ale Istoriei Franţei de Jules Michelet, cel mai de seamă istoric romantic francez.

1832 Victor Hugo scrie piesele *Le Roi s'amuse* şi *Lucrèce Borgia,* dintre care prima este reprezentată, dar este imediat interzisă. Victor Hugo se mută cu familia în Place Royale, unde va locui pînă la revoluţia din 1848, casă care este astăzi „Muzeul Victor Hugo".

1833 Sint reprezentate piesele *Lucrèce Borgia* şi *Marie Tudor.* Victor Hugo se îndrăgosteşte de actriţa Juliette Drouet, nu foarte talentată dar de care îl va lega o prietenie de ani de zile. Pusă într-o situaţie delicată, aceasta va şti însă să se impună prin discreţie, tandreţe şi devotament pentru marele scriitor.

1833 Apar romanele „Indiana“ şi „Lélia“ cu care George Sand începe o prodigioasă activitate scriitoricească ce o va plasa în rîndul marilor scriitori romantici.

1834 Este publicată drama „Lorenzaccio“ de Alfred de Musset, una din cele mai reprezentative piese ale teatrului romantic.

1834 Victor Hugo publică un volum de eseuri, *Littérature et Philosophie Mélées,* şi un roman, *Claude Gueux,* o primă formă a viitorului *Les Misérables.*

1835 Apare o nouă piesă în versuri, *Angelo, tyran de Padoue,* şi volumul de versuri *Les Chants du Crépuscule,* expresie a unei duble drame sentimentale (trădarea soţiei şi dragostea pentru Juliette) şi politică (inconsistenţa noului regim al lui Louis-Philippe I, în care nu vede o soluţie pentru Franţa).

1836 Apare volumul „La confession d'un enfant du siècle“ de A. de Musset, importantă operă a romantismului francez.

1836—1839 Apar culegerile de articole „Critiques et portraits littéraires“ cu care Sainte-Beuve inaugura o nouă metodă în critica literară : înţelegerea operei prin urmărirea biografiilor autorilor.

1836 Victor Hugo face o călătorie în Bretania, ce va fi descrisă în volumul de corespondenţă de călătorie *France et Belgique, Alpes et Pyrénées.* În acest timp foştii prieteni ai lui Victor Hugo şi tovarăşii săi de luptă pe baricadele romantismului, Vigny, Sainte-Beuve şi alţii, încep să-l atace în scris. Datorită atacurilor declanşate împotriva lui eşuează la prima propunere de numire ca membru al Academiei Franceze, fiind preferat Lamartine.

1837 Apare volumul de versuri *Les Voix Intérieures,* în care dă glas vocilor omului, naturii, evenimentelor şi trecutului.

1838 Se reprezintă drama în versuri, *Ruy Blas,* singura capodoperă în activitatea teatrală a lui Victor Hugo, ce obţine un răsunător succes. Întreprinde în lunile iulie-octombrie o lungă călătorie prin Belgia şi Germania, urmînd în linii mari traseul Rinului. Impresiile de călătorie vor forma prima parte a cărţii *Le Rhin.*

1839 Scrie drama *Les Jumeaux* şi călătoreşte împreună cu Juliette în Alsacia, Elveţia şi Province, impresiile din această călătorie fiind adăugate şi ele în cartea despre Rin.

1840 Este propus a doua oară candidat pentru un loc la Academia Franceză dar este ales medicul și fiziologul Pierre Flourens, o glorie a științei franceze. Publică volumul *Les Rayons et les Ombres*, de inspirație larg umană și în care Victor Hugo definește mai limpede misiunea poetului.

1840 Apare nuvela „Colomba“ de Prosper Mérimée, care face din autor maestrul incontestabil al nuvelei romantice de nuanță realistă.

1841 Victor Hugo este ales în sfîrșit membru al Academiei, cu 17 voturi pentru și 15 împotrivă.

1842 Apare piesa istorică a lui Victor Hugo, *Les Burgraves*, inspirată de cele văzute în timpul călătoriilor făcute în anii 1838 și 1839. Acum el face cunoscute și impresiile culese în aceste călătorii sub forma unei culegeri de scrisori, *Lettres sur le Rhin* (3 volume), retipărită ulterior sub titlul *Le Rhin — Lettres à un ami* sau, pur și simplu, *Le Rhin*.

1843 Acest an reprezintă o cotitură în viața lui Victor Hugo. Fiica cea mare, Léopoldine, măritată de curînd cu Charles Vacquerie, se îneacă împreună cu soțul ei în timpul unei plimbări cu barca pe Sena. Tatăl află moartea din ziar în timp ce se întorcea cu Juliette dintr-o călătorie în Spania. Profund zguduit, el nu va mai scrie versuri lirice timp de 16 ani, după care va închina noua culegere amintirii fiicei sale. Eșecul în acest an al Burgravilor la Comedia Franceză îl îndepărtează temporar de teatru și o determină pe Juliette Drouet să renunțe definitiv la cariera de actriță și să se consacre exclusiv marelui său prieten. Deturnat parțial de la literatură de tragedia morții fiicei sale, Victor Hugo se consacră politicii. La început neîncrezător în domnia lui Louis-Philippe, el este cucerit de soția prințului moștenitor, Ducele de Orléans, o mare admiratoare a lui. Speranțele lui de a fi numit ministru o dată cu urcarea pe tron a prințului moștenitor sînt spulberate de moartea prematură a acestuia în 1842.

1844 Apare romanul „Cei trei mușchetari“, cea mai populară dintre cele 300 cărți ale lui Alexandre Dumas, creatorul și marele maestru al romanului istoric romantic.

1852 Fiind susținut în continuare de Ducesa de Orléans, Victor Hugo este numit în acest an Pair de France intrînd astfel de drept în Camera Pairilor. De la tribuna acestei înalte instituții, Hugo își poate exprima ideile liberale, apărînd de pildă drepturile Poloniei sau luptînd pentru desființarea pedepsei cu moartea.

1846—1851 În afara începerii unui nou roman, ce va deveni *Les Misérables*, activitatea literară este aproape complet abandonată de Victor Hugo în favoarea celei politice. În 1846 este numit provizoriu primar al unui cartier parizian, dar la alegerile generale nu reușește să-și mențină locul.

1848 Marele avînt revoluţionar ce a cuprins în acest an întreaga Europă se abate şi asupra Franţei unde, sub presiunea maselor populare dezlănţuite, regele Louis-Philippe este obligat să abdice. El renunţă la tron în favoarea nepotului său şi Hugo luptă din răsputeri pentru proclamarea Ducesei de Orléans ca regentă, inutil însă, căci este instaurată republica. În noul regim Hugo este ales deputat conservator în Adunarea Constituantă şi apoi în Adunarea Legislativă. El sprijină puternic pe prinţul Louis-Napoleon pentru a ajunge preşedinte al republicii, dar dezamăgit că o dată cu luarea puterii nu a fost răsplătit acordîndu-i-se Ministerul Educaţiei, devine un adversar al prinţului, trecînd în tabăra de extremă stîngă. El atacă în discursuri şi în scris uneltirile noului preşedinte şi intenţia acestuia de a reinstaura regalitatea, fapt ce se confirmă prin lovitura de stat din 2 decembrie 1851, cînd Napoleon dizolvă adunarea naţională şi se proclamă împărat sub numele de Napoleon al III-lea. Victor Hugo încearcă să organizeze rezistenţa populaţiei pariziene dar nu reuşeşte şi, ameninţat cu arestarea, fuge în Belgia. Aici începe lungul său exil care va dura 18 ani, pînă la căderea duşmanului său, Napoleon al III-lea.

1852—1855 Instalat la început la Bruxelles, Victor Hugo începe o vie activitate de polemist şi pamfletar politic. El scrie *L'Histoire d'un Crime* în care este relatată lovitura de stat de la 2 decembrie, carte ce nu va vedea însă lumina tiparului decît în 1877, apoi un pamflet şi mai virulent, *Napoléon le Petit.* La cererea lui Napoleon al III-lea, autorităţile belgiene îl obligă să părăsească ţara, Victor Hugo instalîndu-se cu întreaga familie în insula engleză Jersey, pe malul oceanului, la Marine-Terrace. Aici continuă opera sa antinapoleoniană cu volumul de versuri *Les Châtiments,* satiră ironică în care îşi dezvăluie tot dispreţul pentru împărat. Volumul apare la Bruxelles în 1853 şi este răspîndit clandestin în Franţa, înfierbîntînd pe republicani, ce recunosc în marele exilat pe şeful lor spiritual. Pe lîngă activitatea politică, Hugo reia şi pe cea literară, scriind versuri lirice închinate amintirii fiicei dispărute atît de tragic. În timpul unei vizite făcute de o prietenă, D-na Delphine de Girardin, aceasta îl iniţiază pe Hugo în tainele spiritismului. Marcat de această experienţă, compune versuri halucinante cuprinse într-un fel de epopei filozofice în care abordează problema răului, *La fin de Satan* şi problema absolutului şi a infinitului, *Dieu,* ambele volume publicate postum. Tot acum compune şi versuri mai luminoase ce vor fi cuprinse în volumele *Les Quatre Vents de l'Esprit* şi *Toute la Lyre.*

1855—1870 Din cauza activităţii agitatorice, Victor Hugo este somat să părăsească insula. El se stabileşte în insula Guernsey la Houteville House, unde de fapt rămîne în exil voluntar, căci în urma unei amnistii

date de Napoleon al III-lea în 1859 ar fi putut să se reîntoarcă în Franţa, ale cărei ţărmuri doar le zăreşte din domiciliul său. Rezidenţa aici va fi epoca cea mai fertilă a vieţii sale. Scrie mii de versuri, eseuri, piese de teatru. Dintre numeroasele volume scrise sau apărute acum sînt de subliniat *Les Contemplations*, reflex al unei filozofii în care se amestecă durerea pentru dispariţia fiicei sale, amărăciunea exilului, gîndurile unui umanist, totul exprimat în cadenţa gravă, inspirată parcă de solitudinea şi austeritatea peisajului unei coaste aspre şi inospitaliere. Apoi ampla frescă *La Legende de Siècles*, o adevărată viziune asupra lumii şi umanităţii. În 1862 apare marele roman *Les Misérables* la care lucra de mult timp. El are imediat un succes imens, fiind tradus în acelaşi an în germană, engleză, italiană, rusă. Apare şi în limba română în traducerea lui D. Bolintineanu, A. Zanne şi M. Costiescu, la Bucureşti în anii 1862—1864. În 1863 apare *V. Hugo raconté par un témoin de sa vie*, apoi în 1864, o vastă monografie *William Shakespeare*, în care dezbate mai curînd problema geniului decît Shakespeare însuşi. Urmează alte două romane de succes, *Les Travailleurs de la Mer* (1866) inspirat din viaţa pescarilor alături de care trăia, precum şi *L'Homme qui Rit* (1869). Publică de asemenea versuri cum ar fi *Les Chansons des Rues et des Bois* (1865), scrie piese, cum ar fi *La grand'mère, Margarita* şi *L'Epée* şi chiar un *Paris-Guide*. În ciuda exilului său este o glorie a Franţei, bucurîndu-se de onoruri acordate mai ales de străini. I se conferă diverse titluri onorifice, este invitat să participe la întruniri unde este numit de obicei preşedinte (de pildă la Geneva şi Lausanne în 1869). Face diverse călătorii, în Belgia şi Zeelanda. În 1868 moare soţia sa, Adèle Hugo. În perioada îndelungatei absenţe din Franţa aici au loc notabile mutaţii în domeniul literaturii şi artelor prin apariţia de noi curente ce marcau depăşirea romantismului.

1852 Apare volumul „Poèmes antiques“ de Leconte de Lisle, cel ce va fi recunoscut de tînăra generaţie de poeţi postromantici ca şeful şcolii parnasianismului, curent literar al cărui suprem ţel era perfecţiunea formală.

— Este publicat volumul „Emaux et Camées“ de Théophile Gautier, ce anunţă trecerea de la romantism la parnasianism.

1852—1854 În acest răstimp văd lumina tiparului principalele opere ale lui Gérard de Nerval din care îşi vor trage seva simbolismul şi suprarealismul.

1857 Apariţia romanului „Madame Bovary“ de Gustav Flaubert marchează triumful realismului asupra romantismului, considerat desuet şi desprins de realitate.

— Apare volumul de versuri „Les Fleurs du Mal“ de Charles Baudelaire, poet a cărui viziune stă la baza sensibilităţii moderne.

1866 Apare volumul „Poèmes Saturniens“ de Paul Verlaine, poet adept la început al parnasianismului dar care va evolua treptat spre o poezie de o muzicalitate sugestivă şi sensuală, ce ţine atît de impresionism cît şi de simbolism.

1867 Cu romanul „Thérèse Raquin“, Emil Zola începe aplicarea principiilor ştiinţifice în descrierea literară, punînd bazele noului curent literar, naturalismul.

1870 La 4 septembrie 1870, în urma înfrîngerii de la Sedan, cel de-al doilea imperiu cade şi se proclamă Republica. A doua zi, Victor Hugo revine la Paris după o absenţă de 18 ani, unde este primit cu aclamaţii încă de la gară de o mulţime entuziastă. Încep zilele grele ale asediului efectuat de trupele germane. Credincios crezului său că singura cale pentru o Europă fericită şi puternică este alianţa franco-germană, idee pentru care scrisese *„Les Burgraves“* şi *„Le Rhin“*, unde se găseşte, în Concluzii o vastă argumentare în acest sens, dă o proclamaţie trupelor germane cerînd înţelegere şi împăcare şi îndurare pentru Paris, cerere rămasă evident fără ecou în faţa trupelor dezlănţuite. În timpul lungului asediu ocupă diverse funcţii, iar după armistiţiu este ales reprezentant în adunarea ce urma să stabilească condiţiile de pace, dar adoptînd o poziţie de extremă stînga, îşi dă demisia. În momentele declanşării insurecţiei populare, află de moartea subită a fiului său Charles la Bordeaux. Îl îngroapă la Paris, apoi pleacă la Bruxelles să se ocupe de drepturile de moştenire ale acestuia. Se instalează la Bruxelles, apoi la Luxemburg, aşa că nu este implicat direct în evenimentele politice care au dus la constituirea şi apoi căderea Comunei din Paris. Protestează însă în scris împotriva prăbuşirii primului stat proletar.

1872 Revenit la Paris, redactează dosarul exilului său politic *Actes et Paroles* precum şi poemul *L'Année Terrible,* inspirat de dramaticele evenimente ce au dus la înfrîngerea Franţei în 1870 şi la căderea Comunei.

1873 Moare cel de-al doilea fiu al său, François-Victor.

1874 Apare romanul istoric *Quatre-Vingt-Treize,* inspirat de asemenea din ideile revoluţionare şi care prezintă un episod al războiului din Vandeea.

1875 Apar primele două volume din *Actes et Paroles: Avant l'Exil* şi *Après l'Exil.*

1876—1880 După ce a eşuat în anii precedenţi în alegerile legislative, este numit acum senator pe viaţă. În această calitate intervine pentru a cere amnistierea comunarzilor. Prin activitatea sa neobosită pe tărîmul literaturii, al politicii şi al luptei pentru dreptate, Victor Hugo este recunoscut ca poet naţional şi scriitor popular, un om dăruit total ţării şi poporului, care îl divinizează şi-l idolatrizează.

În acest interval apare a treia serie din *Actes et Paroles, Depuis l'Exil*, prima parte din *Histoire d'un Crime* scrisă în 1851, apoi a doua parte, un volum, *Le Pape* precum şi numeroase volume de versuri : *La Pitié Suprême* (1879), a doua serie din *La Légende des Siècles* (1877), *L'Ane* (1880), *Religions et Religion* (1880) iar nepoţilor săi le dedică volumul scris mai de mult dar care acum vede lumina tiparului, *L'Art d'être Grand-Père*. Scrie de asemenea drama în versuri *Torquemada*.

1880 Cu ocazia împlinirii unei jumătăţi de veac de la istorica reprezentaţie a piesei *Hernani*, la Comedia Franceză este sărbătorit printr-un spectacol de gală : pe scenă se află bustul lui încununat cu lauri, iar actriţa Sarah Bernard recită versuri omagiale scrise de François Coppée.

1881 Cînd marele scriitor intră în al 80-lea an al vieţii, populaţia Parisului organizează o manifestaţie de simpatie, defilînd pe sub ferestrele locuinţei sale.

1882 Moare Juliette Drouet. Apare drama istorică *Torquemada*.

1885 La 22 mai moare, la vîrsta de 83 ani, titanul literaturii franceze. Se organizează funeralii naţionale iar corpul neînsufleţit este purtat de o mulţime tăcută pe străzile Parisului. Sicriul este oprit sub Arcul de Triumf, apoi este depus în Panthéon, lăcaşul marilor eroi ai naţiunii franceze.

După 1885 În decursul timpului sînt publicate nenumăratele manuscrise rămase de pe urma lui Victor Hugo, fără a mai pune la socoteală sutele de volume de reeditări, în mai toate limbile globului. Între publicaţiile postume sînt de citat volumele de versuri : *La fin du Satan* (1856), *Choses Vues* (1887), *Toute la Lyre* (1888) ; dramele *Amy Robsart* (1889) şi *Les Jumeaux* (1889) ; poemul *Dieu* (1891) ; în 1896 se publică primul volum de corespondenţă, apoi urmează în 1898 cel de-al doilea volum şi volumele de versuri *Les Années Funèstes* (1898), *Choses Vues*, seria a doua (1900), *Dernières Gerbes* (1902), *L'Océan* (1942), *Tas de Pierre* (1942), volumul *Pierres (Vers et Proses)* (1951), *Strophes inédites, Trois cahiers de vers français : 1815—1818*, (1953), *Carnets intimes : 1870—1871* (1953), *Choses de la Bible : 1846* (1955). În 1904 începe să apară ediţia definitivă şi completă a operei lui V. Hugo iar în 1925 ia fiinţă la Sorbona catedra de literatură „Victor Hugo".

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Pentru traducere au fost confruntate trei ediţii ale cărţii „Le Rhin" de Victor Hugo şi anume : (1) Imprimerie P. Mouillot 13, Quai Voltaire-55900 (fără an dar probabil înainte de 1900) ; (2) Editions Nelson, în două volume (fără an dar probabil din perioada interbelică) ; (3) Oeuvres Complètes tome 33, Edito-Service, Genève (fără an, dar probabil după 1960). Textul este identic în cele trei ediţii, în (3) fiind însă modernizate unele nume proprii. Din acest motiv pentru traducere a fost folosit ca text de bază (1).

Din textul francez nu au fost traduse două note infrapaginale de la scrisoarea XXVIII şi cîte una de la Prefaţă şi de la Concluzii. De asemenea nu au fost traduse sumarele puse în fruntea fiecărui capitol în (2) şi (3) şi sub formă de tablă de materii în (1).

Principala dificultate întîmpinată de traducător a fost transcrierea numelor proprii, toponime şi omonime, venită din faptul că V.H. a dat toate numirile în franceză. În materie de toponime, pentru localităţile cu denumire dublă, germană şi franceză, V.H. a utilizat exclusiv numirile franceze, chiar dacă locul respectiv se afla atunci pe teritoriul german (Trèves pentru Trier). El a transpus în franceză chiar nume ce nu au o denumire curentă franceză, ca de pildă Sankt în Saint (Sankt-Goar în Saint-Goar) sau uneori a efectuat o transcriere fonetică, cum ar fi Brandenburg în Brandebourg.

Pentru versiunea românească transcrierea toponimelor a fost efectuată diferenţiat. În cea mai mare parte a cazurilor au fost lăsate numirile utilizate de V.H., corectarea şi actualizarea lor fiind făcută în note, cu excepţia cuvintelor în care apar vocalele germane ö şi ü pentru care a fost efectuată corectura chiar în text (de pildă Königsstuhl în loc de Koenigsstuhl sau Münster

în loc de Munster). Pentru localitățile cu nume consacrate în limba română au fost utilizate acestea. Este cazul cu Cologne = Köln = *Colonia*, Mayence = Mainz = Maiența. Pentru Bâle a fost utilizată forma germană Basel, intrată în uzajul limbii române.

În ce privește omonimele, au fost utilizate formele curente în limba română : pentru Louis, Ludovic ; pentru Guillaume, Wilhelm ; pentru Othon (sau Otton), Otto ; pentru Jacques, Iacob. Numele de François a fost transformat în Francisc, Rupert în Ruprecht, Didier în Dietrich, iar Philippe în Filip.

Cartea lui V.H. este plină de referiri la elemente istorice, mitologice, arheologice, de științe ale naturii, de istoria artei, arhitectură, religie etc. Deoarece multe din ele nu fac parte din bagajul obișnuit de cunoștințe ale omului modern, am crezut că este necesar a da unele informații suplimentare, mai ales în cazurile în care necunoașterea elementului citat face imposibilă înțelegerea textului lui V.H. Astfel de informații sînt date în notele de la sfîrșitul volumului. În general nu se dau informații pentru personaje foarte cunoscute, cum ar fi Homer, Cervantes sau Shakespeare, deși în general s-a încercat să se dea detalii asupra tuturor persoanelor menționate în carte, fiind trecute cu vederea doar cele complet neînsemnate. În mod deosebit s-a insistat pe nume și întîmplări, evenimente și date istorice, citate dar neexplicate de V. H., pe nume de oameni de știință și cultură, artiști, istorici, scriitori. Sînt date explicații și pentru numele și citările din mitologie, pentru denumirile geografice ieșite din uz, pentru numele latine de plante și animale.

Bun cunoscător al artei și arhitecturii, V.H. face ample descrieri de monumente istorice, utilizînd un limbaj tehnic avansat. Pentru înțelegerea celor expuse a fost alcătuit un glosar de termeni de arhitectură și istoria artei, în text fiind indicată cu un asterisc prima apariție a termenului respectiv. Termenii sînt așezați în ordine alfabetică, ușurînd regăsirea lor.

Cuvintele și expresiile date de V.H. în altă limbă decît cea franceză (latină, germană, engleză, spaniolă, catalană) sînt lăsate ca atare în text, traducerea fiind dată în notă infrapaginală.

Cartea este ilustrată cu desenele tipărite în (1), ediție din care au fost selecționate numai cele al căror autor este însuși V.H.

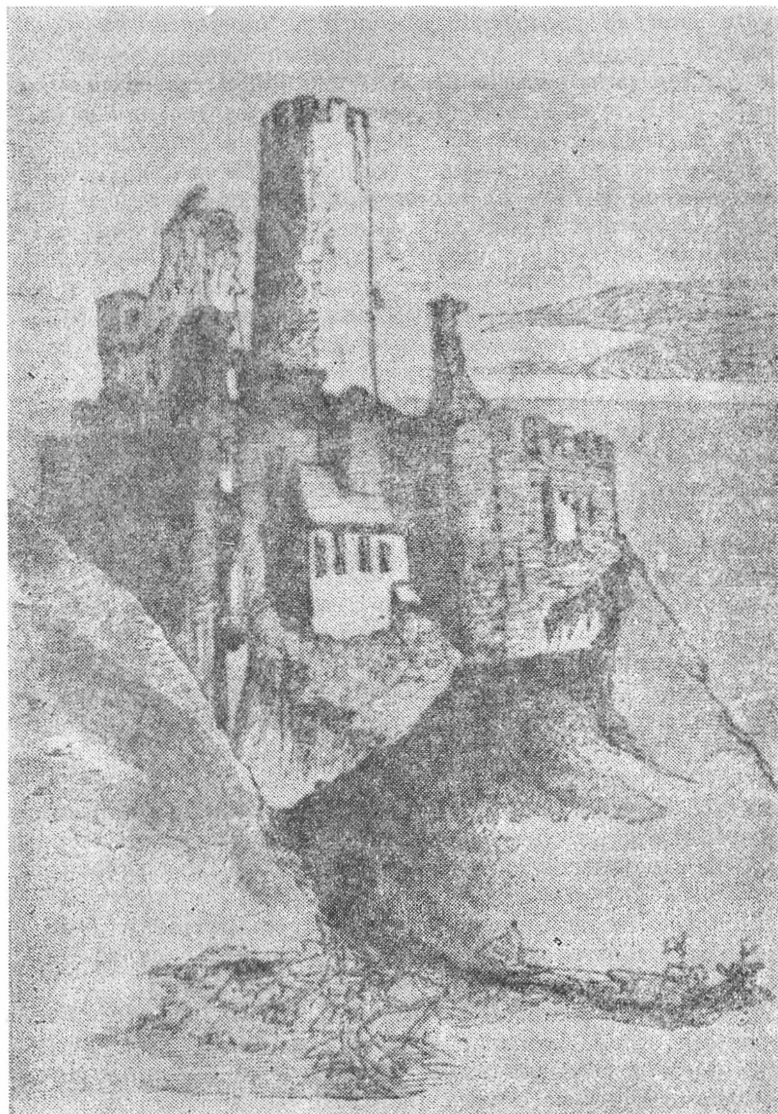
PREFAȚĂ

Acum cîțiva ani, un scriitor, cel care a scris aceste rînduri, călătorea fără să aibă alt țel decît să vadă copacii și cerul, două lucruri care la Paris aproape că nu se mai pot vedea. Era singurul lui scop, așa cum vor observa cititorii ce vor binevoi să răsfoiască paginile cărții. Și tot mergînd înainte, aproape la întîmplare, a ajuns pe malurile Rinului.

Întîlnirea cu acest mare fluviu a determinat ceea ce nici un alt incident din călătorie nu-i inspirase pînă în acea clipă, dorința de a vedea și de a observa într-un scop determinat. Ea a fixat mersul rătăcitor al ideilor, a imprimat o semnificație precisă excursiei sale, la început capricioasă, și a dat un miez studiilor întreprinse, într-un cuvînt, l-a făcut să treacă de la visare la gîndire.

Rinul este un fluviu despre care toată lumea vorbește și pe care nimeni nu-l cercetează, pe care toată lumea îl vizitează și pe care nimeni nu-l cunoaște, pe care-l vezi în treacăt și pe care-l uiți în fugă, peste care toate privirile trec ușor și pe care nici o minte nu-l aprofundează. Și totuși, ruinele lui stimulează imaginațiile elevate, destinul lui preocupă mințile serioase ; și acest minunat fluviu lasă ochiului de poet, ca și ochiului de pictor, să întrevadă, sub transparența valurilor lui, trecutul și viitorul Europei.

Scriitorul nu a putut să reziste tentației de a examina Rinul sub acest dublu aspect. Contemplarea trecutului în monumentele care mor și prevederea viitorului din rezultantele probabile ale faptelor vii, corespundeau firii lui de amator de antichități și de visător. Și-apoi, negreșit, într-o bună zi, poate curînd, Rinul va reprezenta problema conflictuală a continentului. De ce să nu ne îndreptăm gîndurile ceva mai devreme spre el ? Chiar dacă

ești dăruit în aparență mai cu sîrg unei alte preocupări, nu mai puțin importante, nu mai puțin fecunde, dar mai libere în timp și spațiu, trebuie să accepți uneori și anumite subiecte austere ale gîndirii, atunci cînd ele ți se impun. Căci dacă trăiește cît de cît într-una din epocile hotărîtoare ale civilizației, cel ce se

numeşte poet se contopeşte obligatoriu cu toate, cu viaţa, cu istoria, cu filozofia, cu oamenii, cu evenimentele, şi el trebuie să fie oricînd gata să înfrunte atît problemele practice cît şi pe celelalte. Trebuie să ştie la nevoie să facă un serviciu şi să pună mîna să muncească. Sînt zile în care fiecare locuitor trebuie să fie soldat, în care orice pasager trebuie să fie marinar. În marele şi ilustrul veac în care ne aflăm, faptul că din prima zi n-ai dat înapoi în faţa grelei misiuni a scriitorului, înseamnă că ţi-ai impus legea de a nu da înapoi nicicînd. A guverna naţiuni înseamnă a-ţi asuma o responsabilitate ; a vorbi minţilor înseamnă a-ţi asuma alta ; şi oamenii inimoşi, cît de plăpînzi ar fi, de îndată ce-şi asumă o sarcină, o fac serios. Să culeagă fapte, să vadă lucrurile cu proprii ochi, să aprecieze greutăţile, să coopereze, dacă poate, la soluţii este însăşi condiţia misiunii scriitorului, dacă e sincer înţeleasă. Nu se cruţă, caută, încearcă să înţeleagă ; şi, după ce a înţeles, se străduie să explice. El ştie că perseverenţa este o forţă. Şi această forţă poate fi întotdeauna adăugată slăbiciunii sale. Picătura de apă care cade de pe stîncă străpunge muntele ; de ce oare picătura ce cade dintr-o minte n-ar străpunge marile probleme ale istoriei ?

Scriitorul care vorbeşte aici s-a dăruit, deci, cu toată conştiinţa şi cu tot devotamentul operei grave care i-a stat în faţă ; şi, după trei luni de cercetări, într-adevăr foarte diferite, i s-a părut că din această călătorie de arheolog şi de curios, din recolta lui de poezie şi de amintiri, poate aduce idei imediat utile ţării sale.

Cercetări foarte diferite, cuvîntul este exact ; dar el nu-i folosit aici într-un sens peiorativ. Tot căutînd să sondeze problema viitorului pe care o oferă Rinul, autorul nu se ascunde, şi de fapt se va observa că cercetarea trecutului l-a preocupat, nu mai profund, ci mai stăruitor. Este de altfel de înţeles. Trecutul se află acolo, în ruine ; viitorul, numai în germene. N-ai decît să deschizi fereastra spre Rin şi vezi trecutul ; ca să vezi viitorul, trebuie să deschizi o fereastră în tine însuţi.

Cît priveşte prezentul, călătorul a putut încă de pe atunci să constate două lucruri : primul, că Rinul este mult mai francez decît o cred germanii ; al doilea, că germanii sînt mult mai puţin ostili decît o cred francezii.

Această dublă convingere, definitiv căpătată şi de neclintit fixată, a devenit pentru scriitor unul dintre punctele de pleoare ale cercetării problemei.

Totuşi, feluritele lucruri pe care, în timpul acestei excursii, scriitorul le-a simţit sau le-a observat, le-a învăţat sau le-a ghicit, le-a căutat sau le-a găsit, le-a văzut sau le-a întrevăzut,

el le-a aşternut pe drum în scrisori al căror aspect, foarte natural şi foarte naiv, trebuie explicat cititorilor. E un vechi obicei la el, datînd de vreo doisprezece ani. De fiecare dată cînd pleacă din Paris, el lasă acolo un prieten adevărat şi drag, ţintuit în marele oraş de îndatoriri de fiece clipă, ce de-abia îi îngăduie să ajungă la casa lui de la ţară, la patru leghe de barieră. Acest prieten, care din tinereţea lor comună vroia din toată inima să fie alături de scriitor în tot ce face şi visează, pretinde de la prietenul său absent scrisori lungi, iar prietenul absent i le scrie. Ce conţin, se va vedea imediat : spovedania zilnică, cum a fost timpul, cum a apus soarele ieri, ce seară frumoasă sau ce dimineaţă ploioasă a fost ; caleaşca în care s-a urcat, diligenţa sau căruţa ; firma de la han, înfăţişarea oraşelor, forma pe care o avea un copac pe drum, convorbirile din diligenţă sau de pe imperiala ei ; vizitarea unui mormînt celebru, întîlnirea cu o mare amintire, explorarea unui mare edificiu, catedrală sau bisericuţă de sat, căci bisericuţele de sat nu sînt mai puţin mari decît catedralele, Dumnezeu aflîndu-se şi într-una şi în cealaltă ; toate zgomotele care se aud, culese de ureche şi tălmăcite de visare, dangătul clopotelor, bătaia nicovalei, pocnetul de bici al vizitiului, strigătul auzit în pragul unei închisori, cîntecul fetei, înjurătura soldatului ; imaginea tuturor ţinuturilor întretăiate în fiece clipă de frînturi din acea blîndă ţară a fanteziei despre care vorbeşte Montaigne, în care visătorii zăbovesc bucuroşi ; mulţimea de aventuri ce i se întîmplă, nu călătorului, ci minţii sale. Cu un cuvînt, totul şi nimic, scrisorile fiind mai degrabă jurnalul unei gîndiri decît cel al unei călătorii.

Şi în timp ce trupul se mută din loc, mulţumită drumului de fier, diligenţei sau vaporului, imaginaţia se deplasează şi ea. Capriciul gîndirii trece fără nave peste mări, fără pod peste fluvii şi fără poteci peste munţi. Mintea oricărui visător se încalţă cu cizme de şapte leghe. Aceste două călătorii, contopite una într-alta, iată ce conţin aceste scrisori.

Călătorul a mers pe jos toată ziua, adunînd, primind sau recoltînd idei, himere, incidente, senzaţii, viziuni, istorisiri, judecăţi, realităţi, amintiri. Pe înserat, intră într-un han şi, în timp ce i se pregăteşte cina, cere o pană, cerneală şi hîrtie, se aşază cu coatele pe colţul unei mese şi scrie. Fiecare dintre scrisorile lui este sacul în care-şi goleşte ceea ce mintea lui a strîns peste zi, şi în acest sac, fără nici o tăgadă, se află adeseori mai mulţi bănuţi decît monede.

Cînd se întoarce la Paris îşi revede prietenul şi nici că se mai gîndeşte la jurnalul lui.

Aşa a scris de doisprezece ani o groază de scrisori despre Franţa, Belgia, Elveţia, Ocean şi Mediterana şi le-a uitat. Aşa le-a uitat chiar şi pe cele scrise de pe Rin, cînd, anul trecut, prin forţa împrejurărilor, şi-a adus aminte de ele din cauza unei înlănţuiri de fapte ce trebuie prezentată aici.

Ne amintim că acum şase sau opt luni s-a agitat dintr-o dată problema Rinului. Minţi, excelente şi nobile de altfel, au provocat în Franţa o controversă, destul de vie la acea epocă, şi, imediat, cum se întîmplă aproape totdeauna, s-au format două partide opuse, două partide extreme. Unii au considerat tratatele din 1815 ca un fapt împlinit şi, ca urmare, au lăsat malul stîng al Rinului Germaniei, nemaicerîndu-i decît prietenia ; ceilalţi mai protestatari ca niciodată împotriva tratatelor din 1815, şi pe bună dreptate, după părerea noastră, au cerut cu violenţă malul stîng al Rinului şi au respins prietenia Germaniei [1]. Primii sacrificau Rinul pentru pace ; ceilalţi sacrificau pacea pentru Rin. Dacă ne gîndim bine şi unii şi ceilalţi aveau şi n-aveau dreptate. Între aceste două păreri exclusive şi diametral opuse, ni s-a părut că este loc şi pentru o părere împăciuitoare. Să se menţină drepturile Franţei fără a răni naţionalitatea germană. Aceasta era frumoasa problemă căreia, cel care scrie aceste rînduri a crezut că i-a întrevăzut soluţia în drumul lui pe Rin. O dată ce a apărut ideea, ea i s-a impus nu numai ca o părere, ci ca o îndatorire. Şi, orice îndatorire trebuie împlinită. Atunci cînd o problemă care interesează Europa, adică întreaga omenire, este obscură, oricît de puţină lumină ai avea, trebuie să comunici această lumină. Judecata omenească, ca şi legea spartană, te obligă, în anumite cazuri, să-ţi exprimi părerea. Şi atunci scriitorul s-a apucat să scrie întrucîtva fără preocupare literară, ci numai cu sentimentul simplu şi sever al datoriei de împlinit, cele o sută de pagini ce încheie această carte hotărîndu-se să le dea la lumină.

În clipa în care trebuiau să apară, îşi făcu un scrupul. Ce semnificaţie vor avea aceste pagini, desprinse de toată munca ce-o depusese autorul în epoca cercetării Rinului ? Nu va fi oare ceva brusc şi ciudat în apariţia acestei broşuri speciale şi neaşteptate ? Nu ar trebui oare autorul să înceapă prin a povesti că a vizitat Rinul ? Atunci lumea nu s-ar mai mira, şi pe bună dreptate, că el, poet prin năzuinţe, arheolog din simpatie, n-a văzut în Rin decît o problemă de politică internaţională. Să lămureşti printr-o paralelă istorică o problemă contemporană, poate fi fără îndoială foarte folositor ; dar Rinul, acest fluviu unic pe lume, nu merită oare osteneala de a fi văzut puţin pentru el însuşi şi prin el însuşi ? N-ar fi oare cu adevărat inexplicabil

ca autorul să fi trecut prin fața catedralelor fără să fi intrat, prin fața cetăților fără să fi urcat în ele, prin fața ruinelor fără să le fi privit, prin fața trecutului fără să-l fi cercetat, prin fața visării fără a se fi cufundat în ea ? Nu este oare o îndatorire pentru un scriitor, oricare ar fi el, să fie necontenit credincios sieşi, et sibi constet, *să nu se manifeste altfel de cum este cunoscut şi să nu ajungă altminteri decît se aşteaptă cititorii ? Procedînd altfel, n-ar însemna oare să-şi deruteze publicul, să supună îndoielii şi presupunerilor, însăşi realitatea călătoriei, şi, ca urmare, să micşoreze încrederea în ea ?*

Aceasta i s-a părut autorului grav. Să micşorezi încrederea atunci cînd o ceri mai mult ca oricînd ; să semeni îndoială asupra ta, mai ales cînd iei cuvîntul pentru ceea ce-ți închipui că este o datorie, înseamnă a nu-ți atinge țelul.

Scriitorului i-au venit atunci în minte scrisorile pe care le scrisese în timpul călătoriei sale. Le citi din nou şi recunoscu că, prin însăşi realitatea lor, ele constituiau punctul de sprijin firesc şi de netăgăduit al concluziilor sale în chestiunea Rinului ; că familiaritatea anumitor amănunte, că migala anumitor imagini, că personalitatea anumitor impresii erau o dovadă în plus ; că toate aceste lucruri adevărate se vor alătura ca nişte contraforturi la cauza dreaptă. Sub un anumit raport însă, pentru anumite minți sobre, călătoria visătorului, cu amprenta capriciului, şi poate impregnată de poezie, putea vătăma autorității gînditorului ; pe de altă parte, un text prea sever risca să fie mai puțin eficace. Dar cum țelul acestei publicații, din nefericire insuficientă, era să rezolve amical o chestiune de ură, chiar şi cea mai tainică şi mai ascunsă gîndire a scriitorului împărtăşită cititorului putea avea darul să cîştige încrederea lui, ceea ce deja ar fi un mare pas. Chiar dacă cititorul nu va îmbrățişa concluziile cărții, viitorul se va însărcina, poate, cu restul.

Iată motivele imperioase care l-au determinat pe autor să dea la lumină scrisorile şi să ofere publicului cartea despre Rin în loc de suta de pagini din Concluzii.

Dacă autorul ar fi publicat corespondența într-un scop pur personal, i-ar fi adus probabil modificări însemnate ; ar fi suprimat multe amănunte ; ar fi şters de pretutindeni intimitatea şi zîmbetul ; ar fi extirpat şi plivit cu grijă pe „eu", această iarbă rea ce creşte mereu sub pana scriitorului dedat efuziunilor familiare ; ar fi renunțat, poate, în întregime, din cauza sentimentului însuşi al inferiorității sale, la forma epistolară, pe care, după părerea sa, numai marile minți au dreptul de a o folosi față de public. Dar din punctul de vedere explicat, modificările ar fi fost nişte falsificări ; aceste scrisori, deşi în apa-

rență cam străine de Concluzii, *devin întrucîtva un fel de piese justificative ; fiecare dintre ele este un certificat de călătorie, de trecere și de prezență ; „eu" este aici o afirmație. A-l modifica înseamnă a înlocui adevărul cu ficțiunea literară, și prin aceasta a micșora încrederea cititorului deci, a rata țelul.*

Nu trebuie să se uite că aceste scrisori, care nu vor avea poate nici doi cititori, sînt aici pentru a sprijini un cuvînt de împăcare oferit celor două popoare. În fața unui țel atît de mare, ce mai contează micile cochetării și rafinamentele de toaletă literară ! Podoaba lor este adevărul.

Scriitorul s-a hotărît deci să le publice aproape întocmai cum au fost scrise.

Zice „aproape întocmai", căci nu vrea să ascundă faptul că a făcut totuși niște eliminări și niște modificări, dar aceste schimbări nu au nici o importanță pentru public. De fapt, în cea mai mare parte, nu au alt scop decît să evite repetările, să cruțe niște terțe persoane, niște indiferenți, niște necunoscuți pe care i-a întîlnit, cînd de o jignire, cînd de o indiscreție, cînd de neplăcerea de a se recunoaște. Puțin îi pasă publicului, de pildă, că toate sfîrșiturile de scrisori, dedicate unor amănunte de familie, au fost suprimate ; puțin îi pasă că locul unde s-a produs un accident oarecare, o roată stricată, un incendiu la un han etc. a fost sau nu schimbat. Esențialul este că autorul poate spune „aceasta este o carte de bună credință" *căci forma și fondul scrisorilor au rămas neschimbate. La nevoie, s-ar putea arăta curioșilor toate piesele jurnalului de călătorie, cu timbre autentice și cu data poștei.*

Venind din partea unor mari scriitori, și este inutil să cităm aici exemple ilustre, căci le știm cu toții, genul epistolelor de confidențe are un farmec extraordinar : stilul frumos dă viață întregului ; venind din partea unui simplu trecător, o repetăm, ele nu au decît valoarea sincerității. Pentru această calitate, și doar pentru ea, ele pot fi uneori prețioase. Alături de corespondențele călugărului de Saint-Gall, ale burghezului din Paris sub Filip August, ale lui Jean de Troyes[2] *etc., scrisorile intră în categoria materialelor utile, de consultat ; și, ca documente cinstite și serioase, astfel de scrisori au uneori onoarea de a ajuta filozofia și istoria la caracterizarea spiritului unei epoci și a unei națiuni la un moment dat. Dacă autorului i-ar fi cu putință să aibă vreo pretenție de la această carte, n-ar putea-o avea decît pe aceasta.*

Să nu se caute în ea nici aventuri dramatice, nici incidente pitorești. Așa cum autorul explică încă din primele pagini ale

cărții, el călătorește singuratic, fără alt țel decît să viseze mult și să mai și gîndească puțin. În tăcutele excursii el a luat două cărți vechi sau, dacă i se îngăduie să se citeze pe sine, a luat cu el doi prieteni vechi, Virgiliu și Tacit : Virgiliu, adică toată poezia ce țîșnește din natură ; Tacit, toată gîndirea ce naște din istorie.

Și apoi, așa cum se cuvine, el rămîne mereu și pretutindeni retras în tăcere și umbră, ceea ce-i favorizează observația. Și aici, sînt necesare însă cîteva cuvinte explicative. Se știe că prodigioasa sonoritate a presei franceze, atît de puternică, atît de fecundă și de altfel atît de utilă, dă celor mai mici nume literare ale Parisului un răsunet care nu-i îngăduie scriitorului, chiar celui mai umil și mai neînsemnat, să creadă că în afara Franței este cu desăvîrșire necunoscut. În această situație, observatorul, oricare ar fi el, și care a fost cît de cît obiect de publicitate, trebuie, dacă vrea să-și păstreze deplina libertate de gîndire și acțiune, să-și păzească incognito-ul, ca și cum ar fi cineva, și anonimatul, ca și cum ar fi o mare personalitate. Aceste precauții, care asigură călătorului beneficiul umbrei, și le-a luat și autorul în timpul excursiei sale pe malurile Rinului, deși, cu siguranță, au fost inutile pentru el, părîndu-i chiar ridicol să le ia. Astfel, el a putut să-și strîngă notele în voie și în toată libertatea, fără ca nimic să-i stînjenească curiozitatea sau gîn-

direa în timpul acestei plimbări fanteziste, pe care, credem că am arătat-o îndeajuns, o îngăduie din plin hanurile și mesele la întîmplare, și în care s-a împăcat la fel de bine cu o droșcă hodorogită, cu banchetele diligenței și cu puntea vasului cu aburi.

Cît despre Germania, care în ochii lui este colaboratoarea firească a Franței, el crede, în considerațiile finale ale cărții, că a apreciat-o în chip just și că a văzut-o așa cum este. Nici un cititor să nu se oprească la cele două sau trei cuvinte malițioase, presărate ici-colo în scrisori, și păstrate din scrupule de sinceritate ; autorul neagă cu energie orice intenție de ironie. El nu ascunde că Germania este una din țările pe care le iubește și una dintre națiunile pe care le admiră. Are un simțămînt aproape filial pentru această nobilă și sfîntă patrie a tuturor marilor gînditori. Și dacă n-ar fi francez, ar fi vrut să fie german.

Autorul nu crede că trebuie să termine prezenta introducere fără să împărtășească cititorilor lui un ultim scrupul. În clipa în care se sfîrșea tipărirea acestei cărți, și-a dat seama că niște întîmplări foarte recente și care, chiar în aceste momente, preocupă Parisul, păreau să dea valoarea unei aplicații directe a două rînduri din paragraful al XV-lea al Concluziilor. *Or, autorul, care a avut întotdeauna drept țel mai mult să potolească decît să stîrnească, s-a întrebat dacă n-ar fi fost bine să șteargă aceste două rînduri. După ce a chibzuit, s-a hotărît să le păstreze. Ajunge să se examineze data la care au fost scrise rîndurile pentru a se vedea că, dacă existase ceva în mintea autorului la acea epocă, era poate o previziune și nici într-un caz nu putea fi vorba de o aplicație. Dacă ne referim la faptele generale ale timpului, se va vedea că această previziune reiese din ele, chiar în forma precisă pe care i-a dat-o întîmplarea. Admițînd că aceste două rînduri au vreun sens, nu ele sînt cele care se suprapun peste evenimente, ci evenimentele sînt cele care le-au succedat. Și nu există scriitor, cît de cît cugetător, căruia să nu i se fi întîmplat așa ceva. Cîteodată, tot studiind prezentul, afli ceva ce seamănă cu viitorul. Autorul a lăsat așadar aceste două rînduri la locul lor, tot așa cum se hotărîse să lase în culegerea* Frunze de toamnă *versurile avînd titlul* Visarea unui trecător despre un rege, *mic poem scris în luna iunie a anului 1830 și care anunța revoluția din iulie.*

În ce privește această carte, autorul nu mai are nimic de spus. Dacă nu s-ar sustrage, prin redusa lui valoare, de la onoarea asimilărilor și comparațiilor, autorul nu s-ar putea împiedica să nu atragă atenția că această scriere, care are drept subiect un fluviu, printr-o bizară coincidență, s-a creat de la sine în mod spontan și foarte firesc după chipul și asemănarea

lui. Începe ca un pîrîu, străbate o rîpă pe lîngă un pîlc de colibe, pe sub un podeț arcuit ; trece pe lîngă hanul din sat, pe lîngă turma de pe pajiște, pe lîngă găina din tufiș și pe lîngă țăranul de pe potecă ; apoi se îndepărtează ; atinge un cîmp de luptă, o cîmpie celebră, un oraș mare ; se umflă, se înfundă în negurile zărilor, reflectă catedrale, vizitează capitale, trece peste granițe, și după ce a oglindit copaci, cîmpii, stele, biserici, ruine, locuințe, bărci și corăbii, oameni și idei, poduri care leagă două sate și poduri care leagă două națiuni, întîlnește în sfîrșit, ca un țel al drumului lui și la limita uriașă a lărgirii lui, dublul și adîncul ocean al prezentului și al trecutului, politica și istoria.

Paris, ianuarie 1842.

RINUL

1838

Scrisoarea I

DE LA PARIS LA FERTÉ-SOUS-JOUARRE

La Ferté-sous-Jouarre, iulie 1838

Așa cum ți-am scris, dragă prietene, am plecat din Paris alaltăieri dimineața, cam pe la ora unsprezece. Am ieșit pe drumul spre Meaux și am lăsat la stînga Saint-Denis, Montmorency și capătul dealurilor de la S.P. În clipa aceea am avut un gînd bun și duios pentru voi toți ; și mi-am ațintit privirile asupra acelei movilițe întunecate din fundul cîmpiei, pînă în clipa în care o cotitură a drumului mi-a ascuns-o brusc.

Îmi cunoști gustul pentru marile călătorii, făcute pe îndelete, fără oboseală, fără bagaj, cu cabrioleta, singur cu vechii mei prieteni din copilărie, Virgiliu și Tacit. Așa că vezi în ce tovărășie sînt.

Am luat-o pe drumul spre Châlons, întrucît îl cunosc pe cel spre Soissons pe care l-am făcut acum cîțiva ani, și care, mul-

ţumită demolărilor, nu mai prezintă astăzi decît un interes mediocru. Nanteuil-le-Haudouin[3] şi-a pierdut castelul construit sub Francisc I. Villers-Cotterets a transformat în azil de săraci măreţul conac al ducelui de Valois şi acolo, ca aproape peste tot, sculpturile şi picturile, întregul spirit al Renaşterii, întreaga graţie a veacului al XVI-lea au dispărut ruşinos sub răzuială şi spoială. Dammartin a ras de la sol uriaşul său turn din vîrful căruia se vedea bine Montmartre de la o distanţă de nouă leghe, şi a cărui mare crăpătură verticală dăduse naştere proverbului pe care nu l-am înţeles niciodată prea bine : *Seamănă cu castelul din Dammartin care crapă de rîs.* Văduvit de vechea sa fortăreaţă în care episcopul de Meaux, atunci cînd se certa cu contele de Champagne, avea dreptul să se refugieze împreună cu şapte oameni din suită, Dammartin nu mai dă naştere la proverbe şi nici la altceva decît la eventuale însemnări literare, ca aceasta de pildă, pe care am copiat-o textual, cînd am trecut pe acolo, din nu ştiu ce cărţulie locală aflată pe masa de la han : „DAMMARTIN (Seine şi Marne), orăşel pe un deal. Se fabrică dantelă. Hotel : *Sainte-Anne.* Curiozităţi : biserica parohială, hala, 1 600 de locuitori".

Puţinul timp pentru cină pe care s-a milostivit să ni-l dea acest tiran al diligenţelor care este surugiul, nu mi-a îngăduit atunci să verific cît era de adevărat că cei 1 600 de locuitori ar fi nişte curiozităţi.

Aşa că am luat-o pe la Meaux.

Între Claye şi Meaux, pe cel mai frumos timp şi pe cel mai frumos drum din lume, roata de la cabrioletă s-a stricat. Ştii că fac parte dintre oamenii care-şi *continuă drumul :* cabrioleta a renunţat la mine, am renunţat şi eu la ea. Tocmai trecea o mică diligenţă, diligenţa Touchard. Nu mai avea decît un loc liber, l-am luat, şi zece minute după accident, îmi „continuam drumul", cocoţat pe imperială între un cocoşat şi un jandarm.

Şi iată-mă acum la Ferté-sous-Jouarre, orăşel drăguţ pe care-l văd bucuros a patra oară, cu cele trei poduri, cu insulele încîntătoare, cu vechea moară în mijlocul rîului, legată de mal prin cinci arcade, şi cu frumosul lui pavilion de pe vremea lui Ludovic al XIII-lea[4], despre care se zice că a aparţinut ducelui de Saint-Simon[5], dar care astăzi se urîţeşte pe zi ce trece în mîinile unui băcan.

Dacă într-adevăr dl. de Saint-Simon a stăpînit bătrînul lăcaş, mă îndoiesc că domeniul unde s-a născut la Ferté-Vidame să fi avut un aspect mai boieresc şi mai mîndru, şi să fi fost

mai bine construit pentru a-i încadra trufaşu-i chip de duce şi pair[6] decît fermecătorul şi severul castel de la Ferté-sous-Jouarre.

E o vreme minunată de călătorie. Cîmpiile sînt pline de secerători. Sfîrşesc secerişul. Ici-colo clădesc căpiţe mari, care, cînd sînt pe jumătate gata, seamănă cu piramidele spintecate ce le întîlneşti în Siria. Grîul secerat, aşezat pe coastele dealurilor imită spinarea zebrelor.

Tu ştii, prietene, că nu evenimentele sînt ceea ce caut eu într-o călătorie, ci ideile şi senzaţiile ; aşa că noutatea obiectelor mi-ajunge. Şi, de altfel, mă mulţumesc cu puţin. Cu condiţia să am copaci, iarbă, aer proaspăt, drum în faţă şi în urma mea, toate îmi plac. Dacă regiunea este netedă, îmi plac zările largi. Dacă este unduită, îmi plac peisajele neaşteptate şi în vîrful fiecărui urcuş aflu cîte unul. Adineauri, am văzut o vale încîntătoare. La dreapta şi la stînga, două frumoase fantezii ale pămîntului, două dealuri mari pe care se întretaie ogoare şi o groază de pătrate amuzante la vedere ; ici-colo, pîlcuri de colibe joase ale căror acoperişuri par să atingă pămîntul ; în fundul văii, un fir de apă pe care ochiul îl ghiceşte după o lungă linie de verdeaţă, traversat de un vechi podeţ de piatră ruginie şi roasă, unde se leagă cele două capete ale drumului mare. Cînd am trecut pe acolo, o căruţă imensă din Germania, umflată, încinsă cu chingi şi cu frînghii, care avea aerul să fie pîntecele lui Gargantua[7] tîrît pe patru roţi de către opt cai, a traversat podul. Înainte, urmînd unduirile dealului din faţă, urca drumul scînteind în soare, pe care umbra şirurilor de copaci lăsa imaginea neagră a unui pieptene mare căruia îi lipsesc din dinţi.

Ei bine, copacii, pieptenele de umbră, de care poate ai să rîzi, căruţa, drumul alb, podeţul vechi, colibele pitice, toate mă înveseleau şi-mi zîmbeau. O vale ca asta mă mulţumeşte, cu cerul deasupra ei. Eram singurul din trăsură care privea şi se bucura. Ceilalţi călători căscau îngrozitor.

Şi la popasuri, totul mă înveseleşte. Ne oprim la poarta hanului. Sosirea cailor face un zgomot de fierărie. Pe drumul mare o găină albă, în mărăciniş o găină neagră, într-un colţ o grapă sau o roată veche stricată, copii mînjiţi se joacă pe o grămadă de nisip ; deasupra capului, Carol Quintul, Iosif al II-lea şi Napoleon, spînzuraţi de un vechi stîlp de fier, chipurile ca firmă, împăraţi mari care nu mai sînt buni decît să atragă muşterii la han. Casa e plină de voci poruncitoare ; în pragul uşii, băieţii de la grajd mîngîie fetele de la bucătărie, ca şi cum bălegarul ar mîngîia apa de spălat vase ; şi eu, profit de înalta

mea poziție — pe imperială — ca să ascult cum stau de vorbă cocoșatul și jandarmul, sau ca să admir gingașele colonii de maci pitici, ce fac oaze pe un acoperiș vechi.

În fond, jandarmul și cocoșatul erau niște filozofi, stînd de vorbă omenește unul cu altul, jandarmul fără să-l disprețuiască pe cocoșat, cocoșatul fără să-l disprețuiască pe jandarm. Cocoșatul plătește un impozit de șase sute de franci la Jouarre, vechea *Jovis ara*, așa cum a avut bunătatea să-l lămurească pe jandarm. Mai are, pe lîngă asta, un tată care plătește nouă sute de livre la Paris și se indignează ori de cîte ori achită bănuțul de trecere peste podul de pe Marna între Meaux și La Ferté. Jandarmul nu plătește nici un impozit, dar își deapănă viața cu naivitate. În 1814 s-a bătut la Montmirail ca un leu ; era recrut. În 1830 [8], în zilele din iulie, i-a fost frică și a fugit ; era jandarm. Faptul îl miră, pe mine mai puțin. Ca recrut nu avea decît cei douăzeci de ani ai lui, era viteaz. Jandarm, avea nevastă și copii și, adăuga el, și un cal propriu : era laș. De fapt, același om, dar nu aceeași viață. Viața e un fel de mîncare ce place mai ales prin sosul ei. Nimeni nu-i mai curajos ca un ocnaș. Nu la piele ții pe lumea asta, ci la veșmînt. Gol-goluț nu mai ții la nimic.

Să ne mai gîndim și că cele două epoci erau foarte diferite. Ceea ce plutește în aer îl atinge pe soldat ca pe oricare om. Și pe el, vîntul ideii care bate îl îngheață sau îl încălzește. În 1830 bătea vînt de revoluție. Se simțea apăsat și copleșit de forța ideilor, care este aidoma forței lucrurilor. Și apoi, ce jale și ce sîcîială să te bați în numele unor ordine ciudate, pentru niște umbre ce au trecut printr-o minte tulbure, pentru un vis, o nebunie ; frați împotriva fraților, infanteriști împotriva muncitorilor, francezi împotriva parizienilor. Dimpotrivă, în 1814, recrutul lupta împotriva străinilor, împotriva dușmanului, pentru lucruri limpezi și simple, pentru el însuși, pentru toți, pentru tată, mamă și surori, pentru plugul lăsat în urmă, pentru acoperișul de paie din care ieșea fumul alene, pentru pămîntul pe care-l avea sub țintele bocancilor, pentru patria sîngerîndă și vie. În 1830, soldatul nu știa pentru ce se luptă. În 1814, nu numai că el știa, el înțelegea ; și nu numai că înțelegea, ci simțea ; și mai mult decît simțea, vedea pentru ce anume luptă.

Pe dreapta cînd intri în oraș, trei lucruri m-au interesat la Meaux : un fermecător portal din Renaștere, aparținînd unei vechi biserici descompuse, apoi catedrala și, în sfîrșit, în spatele catedralei, o construcție veche și solidă din blocuri de piatră, pe jumătate întărită, apărată de două turnulețe alipite. Era și o

curte. Viteaz, am intrat în curte, deşi zărisem o bătrînă tricotînd. Biata bătrînă nu mi-a făcut nimic. Voiam să privesc în amănunt o tare frumoasă scară exterioară, cu lespezi de piatră şi cu balustradă de lemn, care urcă la casa veche, sprijinită pe două arcade teşite şi acoperită cu un fel de acoperiş-streaşină pe două arcade în formă de toarte de coş. N-am avut timp s-o desenez. Îmi pare rău ; e prima scară de acest fel pe care am văzut-o. Şi mi s-a părut că era din veacul al XV-lea.

Catedrala este o nobilă biserică începută în veacul al XIV-lea şi continuată în al XV-lea. A fost oribil restaurată. De altfel, nici nu e terminată. Din cele două turnuri proiectate de arhitect, s-a construit numai unul. Celălalt, care de-abia a fost schiţat, îşi ascunde ciotul sub plăci de ardezie. Uşa din mijloc şi cea din dreapta sînt din secolul al XIV-lea ; cea din stînga, din secolul al XV-lea. Toate trei sînt foarte frumoase, deşi dintr-o piatră pe care luna şi ploaia le-au ros.

Am vrut să descifrez basoreliefurile de pe ele. Timpanul * porţii din stînga reprezintă povestea sfîntului Ioan Botezătorul ; însă soarele care cădea drept pe faţadă n-a îngăduit ochilor mei să meargă mai departe. Interiorul bisericii are o alcătuire superbă. În partea corului * se află mari ogive * trilobate * ajurate care sînt de un foarte frumos efect. În absidă *, n-a mai rămas decît un vitraliu * magnific care te face să-ţi pară rău după celelalte. La intrarea în cor se pun acum două altare dintr-o încîntătoare broderie în lemn din secolul al XV-lea ; îl mînjesc însă cu vopsea de ulei, în culoarea lemnului. E gustul oamenilor din regiune. În stînga corului, lîngă o frumoasă uşă joasă cu placă impostă *, am văzut o minunată statuie de marmură din secolul al XVI-lea, a unui războinic îngenuncheat, de altfel fără stemă şi fără vreo inscripţie. N-am ştiut să ghicesc numele acestei statui. Tu care ştii tot, ai fi făcut-o. De partea cealaltă se află o altă statuie ; aceasta are o inscripţie şi bine face, căci nici chiar tu n-ai ghici în marmura asta fadă şi dură chipul sever al lui Bénigne Bossuet [9]. Cît despre Bossuet, tare mi-e teamă că distrugerea vitraliilor să nu fie opera lui. I-am văzut jilţul episcopal, din lemnărie destul de frumoasă în stil Ludovic al XIV-lea, cu baldachin pictat. N-am avut timp să mă duc să-i vizitez faimosul cabinet de la episcopie.

Lucru ciudat, Meaux a avut înaintea Parisului un teatru, o adevărată sală de spectacole, construită încă din 1547 — zice un

---

* Termenii tehnici din domeniul arhitecturii şi al artelor plastice sînt explicaţi în Glosarul de la sfîrşitul volumului. La prima lor apariţie în text sînt notaţi cu o steluţă aldină.

manuscris din biblioteca locală — jumătate circ antic, pentru că era acoperit de o prelată, şi jumătate teatru actual pentru că *are de jur-împrejur loji care se închid cu cheia, şi care erau închiriate locuitorilor din Meaux.* Se reprezentau în el mistere [10]. Un anume Pascalus îl juca pe Diavol, transformîndu-şi rolul în poreclă. În 1562 a predat oraşul în mîna hughenoţilor, şi un an după aceea catolicii l-au spînzurat, mai puţin pentru că predase oraşul, mai mult pentru că îşi zicea Diavolul. Astăzi la Paris sînt douăzeci de teatre, orăşelul din Champagne nu mai are nici unul. Unii pretind că se laudă cu asta ; este ca şi cum Meaux s-ar lăuda că nu este Parisul.

În rest, această regiune este plină de secolul lui Ludovic al XIV-lea ; la Meaux, Bossuet ; la Ferté-Millon, Racine ; la Château-Thierry, La Fontaine [11]. Totul pe o rază de douăsprezece leghe. Tragedia merge mînă în mînă cu fabula.

Ieşind din catedrală, am găsit soarele acoperit şi am putut să examinez faţada. Timpanul cel mare al portalului central este unul dintre cele mai curioase. Compartimentul inferior o reprezintă pe Ioana, soţia lui Filip cel Frumos [12], din banii căreia, după moarte, a fost construită biserica. Regina Franţei cu catedrala în mînă, se prezintă la porţile paradisului. Sfîntul Petru i le deschide larg. În spatele reginei se află frumosul rege Filip, cu un aer întrucîtva de biet om ruşinat. Regina, foarte spiritual sculptată şi gătită, îl arată, cu o privire piezişă şi cu un gest din umăr, pe bietul rege şi pare că-i zice sfîntului Petru : „Eh ! lăsaţi-l, săracul, şi pe el să intre".

Scrisoarea a II-a

MONTMIRAIL — MONTMORT — EPERNAY

Epernay, 21 iulie

La Ferté-sous-Jouarre am închiriat prima căruţă la îndemînă şi nu m-am informat decît de un lucru : ţine osia ? roţile-s bune ? şi m-am dus la Montmirail. În acest orăşel, nimic altceva decît un peisaj destul de răcoros la intrarea pe două alei frumoase de copaci. Restul, cu excepţia castelului, este un talmeş-balmeş de cocioabe.

Luni, cam pe la cinci după-amiază, am plecat din Montmirail îndreptîndu-mă spre drumul ce duce de la Sézanne la Epernay. După un ceas eram la Vauchamps și străbăteam faimosul cîmp de luptă. Puțin înainte să ajung, am întîlnit pe drum o căruță ciudat încărcată. Drept animale, un cal și-un măgar. Pe căruță, cratițe, căldări, cufere vechi, scaune de paie, o groază de mobile ; în față, într-un fel de coș, trei copilași aproape goi ; în spate, într-un alt coș, găini. Drept căruțaș, un om în cămașă, pe jos, ducînd un copil în spinare. La cîțiva pași, o femeie mergea și ea pe jos și ducea și ea un copil, însă în pîntece. Tot mutatul ăsta se grăbea spre Montmirail, ca și cum marea luptă din 1814 avea să reînceapă. Da, îmi ziceam eu, trebuie că se întîlneau căruțe de felul acesta acum douăzeci și cinci de ani. M-am informat : nu era vorba de un mutat, ci de o expatriere. Nu se duceau la Montmirail, se duceau în America. Nu fugeau de lupte, fugeau de mizerie. În două cuvinte, dragă prietene, era o familie de țărani săraci alsacieni care emigra, căreia i se promisese pămînt în Ohio și care își părăsea țara fără să bănuiască că acum două mii de ani Virgiliu a scris despre ei cele mai frumoase versuri din lume.

De altfel, acești oameni de treabă plecau cu o desăvîrșită lipsă de griji. Omul își dregea șfichiul biciului. Femeia cînta încet, copiii se jucau. Numai mobilele aveau un aer nenorocit și dezorientat care te mîhnea. Și găinile mi s-a părut că au sentimentul nenorocirii lor.

Nepăsarea lor m-a mirat. Într-adevăr, credeam că patria este mai adînc săpată în inimile oamenilor. Le păsa atît de puțin oamenilor întîlniți că nu o să mai vadă aceiași copaci ?

I-am urmărit cu ochii cîtva timp. Unde oare se ducea micul grup hurducăind și poticnindu-se ? Eu însumi, unde mă duc ? Drumul coti, și ei dispărură. Mai auzii cîtva timp biciul omului și cîntecul femeii, apoi totul pieri.

Cîteva minute după aceea, mă aflam pe glorioasele cîmpii care l-au văzut pe împărat [13]. Soarele apunea. Copacii lăsau umbre mari. Brazdele, întoarse ici-colo, se întindeau blonde. O negură albastră urca din fundul văilor. Cîmpia era pustie. În depărtare, se vedeau numai două sau trei pluguri uitate, care aveau aerul unor lăcuste mari. La stînga mea era o carieră de pietre de moară. Pietre mari de moară gata făcute și rotunde, unele albe și noi, altele vechi și înnegrite, zăceau pe jos de-a valma, în picioare, culcate, în teancuri, ca piesele unui imens joc de dame. Părea că niște uriași își disputaseră o mare partidă.

Ţineam să văd castelul Montmort, ceea ce m-a făcut ca la patru leghe de Montmirail, la Formentières sau Armentières, să mă întorc brusc la stînga şi să iau drumul spre Epernay. Sînt acolo şaisprezece ulmi mari, cei mai amuzanţi din lume, care-şi apleacă asupra drumului profilurile morocănoase şi perucile zbîrlite. În călătorie, ulmii sînt una din bucuriile mele. Toţi ceilalţi copaci sînt stupizi şi seamănă între ei ; numai ulmii au fantezie şi-şi rîd de vecinii lor, răsturnîndu-se cînd aceştia se apleacă, subţiri cînd aceştia sînt stufoşi şi făcînd trecătorului pe înserat tot felul de strîmbături. La ulmii tineri frunzişul ţîşneşte în toate sensurile, ca un foc de artificii care zvîcneşte. De la Ferté şi pînă la locul unde se află cei şaisprezece ulmi, drumul nu este mărginit decît de plopi, sau ici-colo de nuci, ceea ce m-a cam plictisit.

Regiunea este netedă, cîmpia se întinde cît vezi cu ochii. Deodată, mijind dintr-un pîlc de copaci, zăreşti pe dreapta, pe jumătate îngropată într-o lăsătură a terenului, o încîntătoare îngrămădeală de turnuleţe, giruete *, pinioane *, ferestruici şi coşuri. E castelul Montmort.

Cabrioleta a cotit, şi m-am dat jos la poarta castelului. Este o minunată fortăreaţă din secolul al XVI-lea, construită din cărămizi, cu acoperişuri de ardezie şi cu giruete frumos lucrate cu două incinte, cu un şanţ dublu, cu o punte cu trei arcade care duce la un pod mobil, cu satul la poalele lui. De jur-împrejur un peisaj admirabil, în zări de şapte leghe. Afară de uşi şi ferestre, care au fost aproape toate refăcute, clădirea s-a păstrat bine. Turnul de la intrare are, înfăşurate una peste alta, o scară în spirală pentru oameni şi o rampă pentru cai. Jos mai este o poartă veche de fier şi, urcînd, am numărat din ferestruicile turnului, patru turnuleţe din secolul al XV-lea. Garnizoana fortăreţei se compunea pentru moment dintr-o slujnică bătrînă, d-ra Jeanette, care m-a primit foarte drăguţ. Din fostele apartamente din interior n-a mai rămas decît bucătăria, o sală boltită tare frumoasă cu un cămin mare, vechiul salon, care a devenit sală de biliard şi un cabinet mic, cochet, cu lemnărie aurită, al cărui tavan are drept rozasă *, în mijloc, o monogramă încolăcită foarte ingenioasă. Bătrînul salon este o piesă magnifică. Tavanul are grinzi pictate, poleite şi sculptate şi este încă intact. Căminul, străjuit de două statui măreţe, este în cel mai frumos stil Henric al III-lea. Pereţii erau odinioară acoperiţi cu mari panouri de tapiţerie cu portretele de familie. Cu ocazia revoluţiei, mintoşii din satul învecinat au smuls panourile şi le-au ars, ceea ce a dat feudalismului o lovitură de moarte.

Proprietarul actual a înlocuit aceste panouri cu gravuri vechi care reprezintă Roma și luptele marelui Condé [14], lipite direct pe perete. Văzînd-o și pe aceasta, i-am dat d-rei Jeanette treizeci de gologani și mi s-a părut că e uluită de dărnicia mea.

M-am uitat apoi la rațele și la găinile din șanțul castelului și am plecat.

Ieșind din Montmort — unde, în treacăt fie zis, ajungi pe cel mai oribil drum din lume — m-am întîlnit cu diligența care ți-a adus probabil scrisoarea mea precedentă. I-am încredințat, prietene, tot felul de gînduri bune pentru tine.

Drumul s-a înfundat apoi într-o pădure tocmai cînd se înnopta și pînă la Epernay n-am mai văzut nimic altceva decît colibele cărbunarilor din care, printre crăci, ieșea fum. Din cînd în cînd, îmi apărea gura roșie a unei fierării, vîntul legăna silueta vie a copacilor de la marginea drumului ; și, deasupra capului meu, pe cer, splendidul Car Mare își săvîrșea călătoria printre stele, în timp ce biata mea hodoroagă și-l urma pe al ei printre pietre.

Epernay este orașul șampaniei. Nici mai mult, nici mai puțin.

Trei biserici și-au urmat una alteia la Epernay. Prima, o biserică romanică *, construită în 1037 de către Thibaut I, conte de Champagne, fiul lui Eudes al II-lea [15]. Cea de-a doua, o biserică din Renaștere, construită în 1540 de către Pierre Strozzi, mareșal al Franței, senior de Epernay, ucis la asediul orașului Thionville în 1558. Cea de-a treia, biserica actuală, îmi face impresia că a fost clădită după planurile d-lui Poterlet-Galichet, un negustor de treabă a cărui prăvălie și al cărui nume se învecinează cu biserica. Cele trei biserici mi se par admirabil definite și rezumate de aceste trei nume : Thibaut I, conte de Champagne ; Pierre Strozzi, mareșal al Franței ; Poterlet-Galichet, băcan.

Cred că e destul cînd spun că cea din urmă, biserica actuală, este o clădire hidoasă din ipsos, stupidă, albă și greoaie, cu triglife * sprijinind arhivoltele. Din prima biserică n-a mai rămas nimic. Din cea de-a doua au rămas numai frumoasele vitralii și o ușă încîntătoare. Unul dintre vitralii înfățișează toată povestea lui Noe în modul cel mai naiv. Și vitraliile și ușa sînt, bineînțeles, îngropate și năclăite în îngrozitorul ipsos al bisericii noi. Mi s-a părut că-l văd pe Odry [16] cu pantalonii lui albi prea scurți, cu ciorapii lui albaștri și gulerul larg al cămășii, purtînd casca și armura de pe vremea lui Francisc I [17].

Au vrut să mă ducă să văd curiozitatea regiunii, o pivniță mare care conține o sută cincizeci de mii de sticle. Pe drum, am dat peste un lan de rapiță înflorită, cu maci și fluturi scăldați în razele soarelui. Și am rămas acolo. Pivnița se va lipsi de vizita mea.

Pomada pentru creșterea părului, care se numește la Ferté, *Pilogène* se numește la Epernay *Phyothrix, de import grecesc.*

Am uitat să-ți spun că Thibaut I a fost îngropat în biserica lui și Strozzi tot într-a lui. Am pretenția ca în biserica actuală să fie înmormîntat Dl. Poterlet-Calichet.

Strozzi era un viteaz. Într-o zi, Brisquet, nebunul lui Henric al II-lea [18], s-a jucat împănîndu-i cu slănină, pe la spate, o manta nouă, tare frumoasă pe care mareșalul o punea în acea zi pentru prima oară. Se pare că s-a făcut mare haz, căci Strozzi s-a răzbunat cu cruzime. Cît mă privește, eu n-aș fi rîs și nici nu m-aș fi răzbunat. Să împănezi cu slănină o manta de catifea ! Nu m-am înnebunit niciodată după glumele astea din Renaștere.

Scrisoarea a III-a

CHÂLONS. — SAINTE MENEHOULD. — VARENNES

Varennes, 25 iulie

Ieri, pe înserat, cabrioleta mea trecuse de Sainte-Menehould ; tocmai citisem iar versurile admirabile și eterne :

Mugitusque boum mollesque sub arbore somni.

. . . .

Speluncae vivique lacus *.

Rămăsesem sprijinit pe vechea carte, ale cărei pagini se mototoleau sub cotul meu. Mi-era sufletul plin de toate ideile vagi, dulci și triste care-mi vin în minte cind privesc razele soarelui în amurg, cînd m-a trezit un zgomot de pavaj sub roți. — Ce oraș e aici ? — Surugiul mi-a răspuns : — Varennes. Apoi trăsura a luat-o pe o stradă care cobora, între două rînduri de case ce au un nu știu ce grav și gînditor. Uși și obloane închise ;

* Și mugetul boilor și plăcutele somnuri sub un copac.
Peșteri și lacuri vii.

în curţi, iarbă. Deodată, după ce a trecut de o veche poartă mare de pe timpul lui Ludovic al XIII-lea din pietre înnegrite, situată lîngă o fîntînă mare încinsă cu bîrne, trăsura a dat într-o mică piaţă triunghiulară înconjurată de case cu un singur etaj, date cu var, cu doi arbori piperniciţi păzind o poartă într-un colţ. Latura mare a acestei răspîntii triunghiulare este împodobită cu o clopotniţă urîtă şi coşcovită de ardezie. Aici în piaţă a fost arestat Ludovic al XVI-lea [19] de către Drouet, căpitanul de poştă de la Sainte-Menehould (nu era pe atunci schimb de poştă la Varennes), în faţa unei case galbene ce face colţul pieţii după ce ai trecut de clopotniţă. Caleaşca regelui mergea pe ipotenuza triunghiului format de piaţă. Trăsura noastră a urmat acelaşi drum. Am coborît şi am privit îndelung piaţa. Ce repede s-a mărit ! În cîteva luni a devenit monstruoasă, a devenit piaţa Revoluţiei.

Şi uite ce se povesteşte în regiune. Regele ar fi protestat cu înflăcărare că el ar fi regele (ceea ce, în treacăt fie spus, Carol I [20] n-ar fi făcut). Întrucît nu fusese de-a binelea recunoscut, erau cît pe ce să-i dea drumul, cînd a apărut un oarecare domn d'Ethé care avea probabil un motiv să urască curtea. Acest domn d'Ethé (nu ştiu **dacă ortografia** numelui este **bună** sau nu, dar e destul de bună pentru numele unui trădător), se apropie de rege ca Iuda, zicîndu-i : Bună ziua, Sire. Şi a fost de ajuns. Regele a fost reţinut. Erau cinci membri ai familiei regale în trăsură ; cu un cuvînt, nenorocitul i-a lovit pe toţi cinci. Acest *Bună ziua, Sire* a fost pentru Ludovic al XVI-lea, pentru Maria Antoaneta şi pentru Doamna Elisabeta ghilotina ; pentru moştenitor, agonia de la Temple şi pentru sora lui, stingerea neamului şi exilul [21].

Pentru cine nu se gîndeşte la evenimente, mica piaţă din Varennes are un aer ursuz ; pentru cel ce se gîndeşte, are un aer sinistru.

Cred că ţi-am atras atenţia în mai multe rînduri că natura concretă ne oferă cîteodată nişte simbolisme ciudate. Ludovic al XVI-lea cobora atunci un povîrniş repede şi chiar periculos, unde calul hodoroagei mele a fost cît pe ce să cadă. Acum cinci zile, mă aflam pe un fel de tablă de şah uriaşă pe cîmpul de luptă de la Montmirail. Şi acum străbat mica piaţă triunghiulară din Varennes, piaţă ce are forma cuţitului de ghilotină.

Omul care-l ajuta pe Drouet şi care l-a prins pe rege se numea Billaud. — De ce nu Billot ? [22]

Varennes se află la cincisprezece leghe de Reims. Este adevărat că Piaţa 21 Ianuarie este la doi paşi de Tuileries [23]. Cît trebuie că l-au chinuit pe rege aceste apropieri ! Între Reims şi

Varennes, între încoronare și detronare, pentru surugiul meu sînt numai cincisprezece leghe ; pentru cugetător, o prăpastie, revoluția.

Am cerut adăpost la un han străvechi care are drept firmă : *La Marele Monarh*, cu portretul lui Ludovic-Filip [24]. Probabil că de o sută de ani încoace au fost văzuți pe ea, rînd pe rînd, Ludovic al XV-lea [25], Bonaparte și Carol al X-lea [26]. Acum patruzeci și opt de ani, în ziua în care acest oraș a stăvilit trecerea trăsurii regale, fără îndoială că la ușă atîrna încă de vechea ramură de fier răsucit, țintuit în perete, portretul lui Ludovic al XVI-lea.

Poate că Ludovic al XVI-lea s-a oprit la *Marele Monarh* și s-a văzut pictat pe firmă, el însuși o umbră de rege. — Bietul „Mare Monarh" !

Azi dimineață m-am plimbat prin oraș, care este așezat cu grație pe cele două maluri ale unui rîu frumos. Casele bătrîne din partea de sus a orașului formează un fel de amfiteatru foarte pitoresc pe malul drept. Biserica ce se află în partea de jos a orașului, este lipsită de importanță. Ea se înalță în fața hanului meu. O văd de la masa la care scriu. Clopotnița poartă data : 1776. Are cu doi ani mai mult decît fetița lui Ludovic al XVI-lea.

Sumbra întîmplare a lăsat ceva urme pe aici, lucru rar în Franța. Lumea mai vorbește încă. Hangiul mi-a spus că *un domn de la oraș scrisese chiar o piesă despre asta.* Mi-am amintit că în noaptea fugii, moștenitorul fusese îmbrăcat în fetiță și el a tot întrebat-o pe sora sa, *dacă era pentru o piesă.* Asta era piesa pe care a scris-o „domnul de la oraș".

Trebuie să completez ce am scris despre biserică, căci am văzut-o din nou. Are pe partea dreaptă o frumoasă portiță trilobată.

Dacă toate arhitecturile mele nu te plictisesc, am să-ți spun că Châlons n-a corespuns ideii pe care mi-o făcusem despre el ; cel puțin despre catedrală. Dar, ca să nu mai revin asupra acestui subiect, adaug că drumul de la Epernay la Châlons nu-i nici el așa cum mă așteptam. Marna de-abia se întrevede și am remarcat pe malurile ei, două sau trei biserici romanice, cu clopotnițe nu prea ascuțite, cum e cea din Fécamp. Toată regiunea e numai cîmpii ; însă mereu numai cîmpii, e prea frumos. În plus mai sînt în peisaj și multe oi și mulți țărani.

Nava * catedralei este nobilă și frumos tăiată ; au mai rămas cîteva vitralii bogate, printre altele o rozasă ; am văzut în biserică o încîntătoare capelă * stil Renaștere cu F-ul și salamandra [27].

În afara bisericii, se află un turn romanic foarte sever şi foarte pur şi un portal de preţ din secolul al XIV-lea. Totul este însă hidos, dărăpănat, biserica e murdară, sculpturile de pe vremea lui Francisc I sînt mîzgălite cu var galben, faţada este o copie proastă de pe faţada noastră de la Saint-Vervais, iar fleşele * gotice, ce să mai zic ! Mi se promiseseră fleşe dantelate. Ţineam să văd aceste fleşe. Şi am găsit un fel de bonete ascuţite, într-adevăr dantelate şi poate cu un aspect destul de original, dar dintr-o piatră greoi lucrată şi cu volute * amestecate cu ogive ! Am plecat tare nemulţumit.

În schimb, dacă n-am găsit lucrurile la care mă aşteptam, am găsit lucruri la care nu mă aşteptam, adică o foarte frumoasă biserică Notre-Dame la Châlons. Ce au în cap oare specialiştii în antichităţi ? Vorbesc despre catedrala Saint-Etienne şi nu suflă un cuvînt despre Notre-Dame ! Notre-Dame din Châlons este o biserică romanică cu bolte joase şi arcade în semicerc, robuste, foarte augustă şi foarte completă, cu o superbă creastă de şarpantă acoperită cu tablă, care datează din secolul al XIV-lea. Această creastă, pe care foile de plumb desenează romburi şi solzi, ca o piele de şarpe, este înveselită la mijloc de un frumos turnuleţ încins cu pinioane mici de tablă, şi în care m-am urcat. De acolo, de sus, oraşul, Marna şi dealurile oferă o frumoasă privelişte.

Călătorul mai poate admira la Notre-Dame şi vitralii frumoase şi un portal bogat din secolul al XIII-lea. Însă, în 1793 [28], oamenii din regiune au spart vitraliile şi au distrus statuile portalului. Au ras îmbelşugatele înflorituri ale bolţilor cum razi un morcov. Toto aşa s-au purtat şi cu portalul lateral al catedralei şi cu toate sculpturile pe care le-au găsit în oraş. Notre-Dame avea patru pinacluri *, două înalte şi două mici ; au dărîmat trei din ele. O prostie violentă care nu şi-a lăsat nicăieri amprenta ca aici. Revoluţia franceză a fost groaznică ; revoluţia din Champagne a fost prostească.

În turnul deschis deasupra cupolei în care m-am urcat, am găsit săpate cu mîna în tablă, cu scrisul din secolul al XVI-lea cuvintele : *La 28 din august s-a semnat pacea la Châl...*

Această inscripţie, pe jumătate ştearsă, pierdută în umbră, pe care nimeni n-o caută, pe care nimeni n-o citeşte, iată tot ce a mai rămas din marele act politic, din marele eveniment, din acea mare faptă care a fost pacea încheiată între Henric al III-lea [29] şi hughenoţi prin mijlocirea ducelui de Anjou, care fusese mai înainte duce de Alençon. Ducele de Anjou, fratele regelui, ţintea spre Ţările de Jos şi avea pretenţii la mîna Eli-

sabetei a Angliei. Războiul religios din interior îi stînjenea planurile. De aici această pace, această faimoasă pace *încheiată la Châlons la 28 august 1580* și uitată în lumea întreagă la 22 iulie 1838 [30].

Omul care m-a ajutat să mă cațăr din treaptă în treaptă în turn este supraveghetorul de foc al orașului, *pîndarul* cum i se zice. Omul își petrece viața în colivia de pîndă care are patru ferestruici spre patru vînturi. Această colivie și scara ei sînt pentru el tot universul. Nu mai e un om, este ochiul orașului, mereu deschis, mereu treaz. Pentru a fi sigur că nu doarme, el este obligat să strige ora de fiece dată cînd bate orologiul în timpul dintre penultima și ultima bătaie. Acest nesomn perpetuu ar fi cu neputință ; nevastă-sa îl ajută. În fiecare zi la miezul nopții ea urcă și el coboară și se duce să se culce ; el urcă din nou la prînz și ea coboară. Sînt două existențe care-și săvîrșesc rotația una lîngă cealaltă fără a se atinge altminteri decît un minut la prînz și un minut la miezul nopții. Din această tangență a ieșit o stîrpitură cu o față ciudată, despre care oamenii zic că e copilul lor.

Châlons mai are și alte trei biserici, Saint-Alpin, Saint-Jean și Saint-Loup. Saint-Alpin are vitralii frumoase. Cît despre primărie, ea n-are nimic grozav de arătat decît, la fațadă, patru dulăi de piatră culcați pe labe, imenși și formidabili. Am fost încîntat să văd leii din Champagne.

La două leghe de Châlons, pe drumul către Sainte-Menehould, într-un loc unde nu sînt decît cîmpii, colibe acoperite cu paie cît vezi cu ochii și copaci prăfuiți pe șosea, s-a ivit deodată o clădire magnifică. Mănăstirea Notre-Dame de l'Epine. Are o adevărată fleșă din secolul al XV-lea lucrată ca o dantelă. Este minunată, deși lipită de un post de telegraf la care, ce e drept, se uită foarte disprețuitor, ca o adevărată mare doamnă ce este. E o surpriză ciudată să vezi înflorind superb pe aceste cîmpii, care de-abia hrănesc cîțiva maci sfrijiți, o splendidă floare a arhitecturii gotice. Am stat două ore în biserică ; i-am dat tîrcoale pe un vînt oribil, care făcea să se audă clinchetul clopotelor. Mi-am ținut pălăria cu amîndouă mîinile și am admirat-o, cu vîrtejuri de praf în ochi. Din cînd în cînd se desprindea o piatră din fleșă și cădea în cimitir lîngă mine. Ar fi fost mii de amănunte de desenat. Garguiele * în special sînt deosebit de complicate și curioase. Ele se compun în general din doi monștri dintre care unul îl duce pe celălalt pe umeri. Cele din absidă mi s-au părut că reprezintă cele șapte păcate capitale. Desfrîul, o țărancă frumoasă cu fusta prea ridicată, trebuie că i-a făcut să viseze mult pe bieții călugări.

Sînt pe acolo cel mult trei sau patru cocioabe și e greu să-ți explici catedrala fără un oraș, sat, sau cătun, dacă în capela închisă cu lacăt nu s-ar afla un puț adîne, care este un puț ce face minuni, de altfel foarte umil, foarte simplu și foarte asemănător unui puț de sat, așa cum îi stă bine unui puț făcător de minuni. Minunata clădire a crescut deasupra. Fîntîna a născut biserica așa cum dintr-o ceapă iese o lalea.

Mi-am continuat drumul. La o leghe mai departe am străbătut un sat în sărbătoare ce însoțea festivitatea cu o muzică dintre cele mai acide. Ieșind din sat, am zărit în vîrful unui deal o hărăbaie albă, pe acoperișul căreia gesticula un fel de insectă mare, neagră. Era un post de telegraf care stătea prietenește de vorbă cu cel de la Notre-Dame de l'Epine.

Se însera, soarele cobora, cerul era magnific. Priveam dealurile de la marginea cîmpiei, pe care o imensă pajiște viorie ca o pelerină de episcop o acoperea pe jumătate. Deodată am văzut un cantonier ridicînd de jos coșul său de nuiele și băgîndu-se sub el să se adăpostească. Apoi brișca a trecut pe lîngă un cîrd de gîște care trăncăneau vesele. O să avem ploaie, zise surugiul. Întorsei capul ; într-adevăr, în spatele nostru jumătate de cer fusese cuprins de un nor mare negru, vîntul se întețise, cucutele înflorite se îndoiau pînă la pămînt, copacii păreau să-și vorbească îngroziți, mărăcini uscați goneau mai repede decît brișca, pe deasupra capului zburau nori mari. O clipă după aceea, izbucni una din cele mai frumoase furtuni pe care le-am văzut. Ploaia cădea cu găleata, norul însă nu umplea tot cerul. Un uriaș arc de lumină se vedea la apus. Raze mari, negre care cădeau din nori se încrucișau cu razele de aur care coborau din soare. În peisaj nu mai era nici o ființă vie, nici om pe drum, nici pasăre pe cer ; tuna îngrozitor și fulgere mari se abăteau uneori peste cîmpie. Frunzișurile se răsuceau în mii de chipuri. Această vijelie dură un sfert de oră, apoi o pală de vînt luă furtuna cu ea, norii coborîră într-o negură care se împrăștie pe dealurile dinspre răsărit și cerul se făcu iar limpede și liniștit. Atît doar că între timp se lăsase amurgul. Soarele părea să se fi topit spre apus în trei-patru dungi mari de fier roșu pe care noaptea le stingea încetișor în zare.

Cînd am ajuns la Sainte-Menehould luceau stelele.

Sainte-Menehould este un orășel destul de pitoresc, împrăștiat în voie pe povîrnișul unui deal foarte înverzit, străjuit de copaci mari. La Sainte-Menehould am văzut un lucru frumos, bucătăria de la *hotelul Metz*.

E o adevărată bucătărie. O sală imensă. Unul dintre pereți este ocupat cu vase de aramă, celălalt cu vase de faianță. La

mijloc, în fața ferestrelor, căminul, cavernă uriașă, în care arde un foc mare. Pe tavan, o rețea neagră de grinzi grozav de afumate, de care atîrnă tot felul de lucruri : veselă, coșuri, lămpi, dulăpioare de ținut mîncarea, în mijloc o lădiță din împletitură de nuiele în care se înșiră trapeze mari de slănină. Sub cămin, în afară de fr.gare, de pirostrii și de căldare, lucește și scînteiază o întreagă garnitură de lopățele și vătraie de toate formele și de toate mărimile. Focul din vatră trimite lumină în toate colțurile, face umbre mari pe tavan, învăluie cu o vie lucire trandafirie faianțele albastre și face să strălucească fantasticul edificiu de crătiți ca un perete de jeratic. Dacă aș fi Homer sau Rabelais[31] aș zice : bucătăria asta e o lume și căminul este soarele ei.

Într-adevăr, e o lume. O lume în care forfotește o întreagă republică de bărbați, femei și animale. Ospătari, slujnice, ajutori de bucătar, cărăuși în fața meselor, tigăi pe plită, oale care gîlgîie, prăjeli care sfîrîie, pipe, cărți, copii care se joacă, pisici, cîini și stăpînul care supraveghează. *Mens agitat malem* *. Într-un colț, o pendulă mare, cu cutie și cu greutăți, anunță cu gravitate pe toți acești oameni ocupați cît e ceasul.

Printre nenumăratele lucruri care atîrnă de tavan, am admirat, din seara sosirii mele, în special unul. O colivie mică în care dormea o păsărică. Ea mi s-a părut cea mai grăitoare dovadă de încredere. Această vizuină, acest cuptor de indigestii, această bucătărie înspăimîntătoare e zi și noapte în plin tărăboi, iar păsărica doarme. Degeaba se înverșunează în jurul ei toți și toate : oamenii suduie, femeile se ceartă, copiii țipă, cîinii latră, pisicile miorlăie, ceasul bate, satîrul izbește, tigaia sfîrîie, frigarea scîrțîie, fîntîna plînge, sticlele suspină, geamurile tremură, diligențele trec ca tunetul pe sub bolți ; pufulețul de pene nu se mișcă. — Domnul este minunat. El dă credință păsărelelor.

Și, în legătură cu aceasta, mi se pare că prea se vorbește de rău despre hanuri. Chiar și eu le-am criticat cîteodată. La urma urmelor, un han este un lucru mare pe care ești foarte fericit să-l găsești. Și pe urmă, am observat că în aproape toate hanurile există cîte o femeie minunată. E hangița. Pe hangiu îl las în seama călătorilor prost dispuși, mie însă să-mi lase hangița. Hangiul este o ființă destul de morocănoasă. Hangița e drăguță. Biata femeie ! Uneori bătrînă, alteori bolnavă, adesea însărcinată, se duce, vine, pune mîna la toate, pune totul în mers, întregește tot, se ține după slujnice, șterge copiii la nas, gonește cîinii, face complimente călătorilor, îl strunește pe bucătar, zîmbește unuia, îl ceartă pe celălalt, supraveghează cup-

---

* Inteligența pune în mișcare materia (Eneida, cartea a VI-a).

torul, duce un bagaj, primeşte un călător, îl conduce pe celălalt şi radiază în toate direcţiile cu sufletul. Şi-ntr-adevăr, ea este sufletul acestui trup mare ce se numeşte han. Hangiul nu e bun decît să bea cu cărăuşii într-un colţ.

Căci, la urma urmei, mulţumită hangiţei, ospitalitatea hanurilor îşi pierde ceva din urîţenia ei de ospitalitate plătită. Hangiţa are atenţiile delicate ale unei femei, care ascund venalitatea primirii. E puţin banal, dar face plăcere.

Hangiţa de la *hotel Metz* din Sainte-Menehould este o fată tînără cam de cincisprezece-şaisprezece ani, care se află pretutindeni şi care conduce de minune această mare maşinărie, avînd timp cîteodată şi pentru pian. Hangiul, tatăl său — este oare o excepţie ? — este un om tare de treabă. Finalmente, este un han excelent.

Deci ieri, aşa cum ţi-am scris la începutul scrisorii, am plecat din Sainte-Menehould. De la Sainte-Menehould la Clermont drumul este încîntător. O continuă livadă. De cele două părţi ale drumului, un haos de arbori fructiferi al căror verde-albastru se veseleşte în soare, şi care îşi presară pe drum umbrele în cicoare. Satele au ceva elveţian şi german. Case de piatră albă, acoperite pe jumătate cu scînduri, cu acoperişuri mari din ţiglă ce depăşesc zidurile cu un metru, aproape nişte vile. Se simte vecinătatea munţilor. Într-adevăr, Ardenii sînt la un pas.

Înainte de a ajunge la marele burg Clermont, străbaţi o vale minunată în care se întîlnesc graniţele departamentelor Marnei şi Meusei. Coborîrea în vale este o feerie. Drumul se lasă între două dealuri, şi nu vezi mai întîi deasupra pămîntului decît o mare de frunziş. Apoi el coteşte şi apare valea. Un vast circ de dealuri, în mijloc un sătuleţ frumos, aproape italian, atît de plate sînt acoperişurile, la dreapta şi la stînga multe alte sătuleţe pe povîrnişurile împădurite, clopotniţe în negurile care dau la iveală alte cătune ascunse în unduiturile văii ca într-o rochie de catifea verde, pajişti imense în care pasc mari turme de vaci ; şi, printre toate acestea, un rîuleţ sprinten care saltă vioi. Am făcut o oră traversînd valea. Între timp, un telegraf care se află la capătul văii, închipuia aceste trei semne :

Şi-n timp ce maşinăria făcea semnele, copacii foşneau, apa gonea la vale, turmele mugeau şi behăiau, soarele trimitea raze în văzduh, şi eu, eu îl comparam pe om cu Dumnezeu.

Clermont este un sătuleţ frumos aşezat deasupra unei mări de verdeaţă, cu biserica în vîrf, ca Tréport [32] deasupra mării de valuri.

În mijlocul Clermont-ului coteşti la stînga şi printr-un frumos peisaj de cîmpii, dealuri şi ape curgătoare, ajungi în două ore la Varennes. Ludovic al XVI-lea a urmat şi el drumul acesta plăcut.

Prietene, recitind scrisoarea de faţă mi-am dat seama că am folosit de două-trei ori cuvîntul champenois aşa cum mi-a venit fără voie în gînd, cu o nuanţă ironică din cauza nu ştiu cărei accepţiuni proverbiale. Să nu te înşeli dragul meu, însă, asupra sensului. Proverbul, poate mai familiar decît se cuvine, vorbeşte despre Champagne cum vorbea M-me de la Sablière [33] despre La Fontaine, care era un om de geniu prost, aşa cum îi stă bine unui om de geniu din Champagne. Asta nu-l împiedica pe La Fontaine să fie un admirabil poet, între Molière şi Régnier [34], şi provincia Champagne să fie o nobilă şi ilustră regiune între Rin şi Sena.

Virgiliu ar putea zice despre Champagne ca despre Italia :
Alma parens frugum
Alma virum *.

Champagne l-a produs pe Amyot, un alt bonom care şi-a risipit harul asupra lui Plutarch, aşa cum La Fontaine şi l-a risipit asupra lui Esop [35] ; pe Thibaut IV [36], poet aproape rege, care n-ar fi cerut mai mult decît să fie tatăl sfîntului Ludovic ; pe Robert de Sorbon care a fost fondatorul Sorbonei ; pe Charlier de Gerson, care a fost rectorul universităţii din Paris ; pe comandorul de Villegagnon, care a fost pe punctul să aducă Franţei Algeria încă din secolul al XVI-lea ; pe Amadis Jamyn [37], pe Colbert [38], pe Diderot [39] ; doi pictori, Lantara şi Valentin, doi sculptori, Girardon şi Bouchardon, doi istorici, Flodoard şi Mabillon, doi cardinali plini de geniu, Henric de Lorraine şi Paul de Gondi, doi papi plini de virtuţi, Martin al IV-lea şi Urban al IV-lea, un rege plin de glorie, Filip August.

Pentru oamenii care ţin la proverbe şi care traduc Sézanne cu *sexdecim asini* **, ca alţii care traduceau acum treizeci de ani pe Fontanes [40] cu *faciunt asinos* ***, pentru aceşti oameni Champagne reprezintă o culme prin faptul că l-a văzut născîndu-se aici pe Richelet, autorul *Dicţionarului de Rime* şi pe Poinsinet [41], omul cel mai batjocorit în secolul în care Voltaire a batjocorit

* Hrănitoarea mamă a grînelor, hrănitoarea vitejilor.
** şaisprezece asini.
*** reprezintă asini.

pe toată lumea. Ei bine, ție care-ți place armonia, care ții ca atît caracterul, cît și opera și spiritul unui om să fie produsul natural al țării lui, ție, căruia i se pare admirabil că Napoleon este corsican, Mazarin [42] italian și Henric al IV-lea [43] gascon, ascultă : Mirabeau [44] este aproape din Champagne, Danton [45] de-a binelea. Descurcă-te cum știi.

Ei, Doamne, și de ce n-ar fi Danton din Champagne ? Vaugelas [46] nu este savoiard ?

Și tot aproape din Champagne a fost și marele Fabert [47], acest mareșal al Franței, fiul unui librar, care n-a vrut niciodată nici să se coboare prea jos, nici să se urce prea sus ; minte gravă și pură, s-a ținut întotdeauna departe de extremitățile propriei lui soarte, fiind încercat rînd pe rînd de destin, mai întîi în noblețea lui, apoi în modestia lui ; mereu același, în fața josniciei ca și în fața onorurilor ce i se propuneau, nerespingînd josniciile din orgoliu și onorurile din umilință, ci respingîndu-le și pe unele și pe celelalte din curățenie sufletească, l-a refuzat pe Mazarin [48] care-i propunea să-i fie spion și pe Ludovic al XIV-lea care-i propunea să-i fie bucătar. I-a spus lui Ludovic al XIV-lea : *Sînt un soldat și nu un gentilom,* iar lui Mazarin : *Sînt un braț și nu un ochi.*

Champagne este o provincie puternică și robustă. Contele de Champagne era seniorul vicontelui de Brie, regiunea de Brie nefiind ea însăși, la drept vorbind, decît o mică Champagne, așa cum Belgia este o mică Franță. Contele de Champagne era pair de Franța și purta la încoronare stindardul cu flori de crin. Avea o curte regală cu șapte pairi numiți *pairi de Champagne,* care erau conții de Joigny, de Rethel, de Braine, de Roucy, de Brienne, de Grand-Pré și de Bar-sur-Seine.

În Champagne nu există oraș sau orășel care să nu aibă o originalitate. Marile ei așezări se contopesc cu însăși istoria noastră ; cele mici au toate de povestit cîte o întîmplare. Reims, care are catedrala catedralelor, Reims l-a botezat pe Clovis după Tolbiac [49]. Troyes a fost salvat de invazia lui Atila de către Saint Loup și a văzut în 878 ceea ce Parisul n-a văzut decît în 1804, un papă încoronînd un împărat în Franța, Ioan al VIII-lea încoronîndu-l pe Ludovic cel gîngav [50] ; Pepin, demnitarul palatului [51], își ținea curtea toată la Attigny, de unde îl făcea să tremure pe Gaifre, duce de Aquitania ; întîlnirea dintre Gontran, rege de Burgundia și Childebert, rege al Austrasiei [52], în prezența marilor vasali, a avut loc la Andelot ; Hincmar [53] s-a refugiat la Epernay ; Abailard la Provins ; Héloise [54] la Paraclet ; la Fismes s-a ținut un conciliu ; Langres a văzut spre sfîrșitul imperiului roman triumfînd doi împărați Gordieni [55], și în timpul evului

mediu, pe tîrgoveţii lui distrugînd în jurul lor cele şapte castele formidabile de la Changey, Saint-Broing, Heuilly-Coton, Cobone de Bourg, Humes şi de la Pailly ; Joinville a încheiat liga în 1584 [56] ; Châlons l-a apărat pe Henric al IV-lea în 1591 [57] ; Saint-Dizier l-a ucis pe prinţul de Orania [58] ; Doulevant l-a adăpostit pe contele de Moret [59] ; Bourmont este fostul oraş-fortăreaţă al lingonilor [60] ; Sézanne este fosta fortăreaţă a ducilor de Burgundia ; Ligny-l'Abbaye a fost întemeiat de sfîntul Bernard pe domeniile seniorului de Châtillon, căruia sfîntul i-a promis, prin document autentic, *tot atîtea pogoane în cer cîte îi dădea seniorul pe pămînt ;* Mouzon era în stăpînirea abatelui de Saint-Hubert, care trimitea în fiecare an regelui Franţei „şase cîini de vînătoare alergători şi şase păsări de pradă pentru zbor" ; Chaumont este regiunea naivă în care speri *să fii un diavol de felul sfîntului Ioan ca să-ţi plăteşti datoriile ;* Château-Porcien este oraşul *pe care regele nu putea nici să-l vîndă, nici să-l înstrăineze ;* Clairvaux, ca Heidelbergul, îşi avea butiile lui imense ; Villenauxe îşi avea statuia reginei Pédauque [61] ; Arconville mai are încă grămada de pietre a Hughenotului [62], pe care fiecare ţăran care trece o mai măreşte aruncînd cîte una ; semnalele de la Mont-Aigu răspundeau la o distanţă de douăzeci de leghe celor de la Mont-Aimé ; Vassy a fost ars de două ori, de către romani în 211, şi de imperiali în 1544 [63], ca şi Langres de către huni în 351 şi de vandali în 407, ca şi Vitry de Ludovic al VII-lea în secolul al XII-lea [64] şi de Carol Quintul în secolul al XVI-lea [65] ; Sainte-Menehould este nobila capitală a Argonnei [66], care a fost vîndută de un trădător ducelui de Lorena, Carol al II-lea [67], dar nu i s-a predat ; Carignan este vechea Ivoi ; Atila [68] a înălţat un altar la Pont-le-Roi ; Voltaire [69] şi-a avut mormîntul la Romilly.

Aşa că vezi, istoria locală a tuturor acestor oraşe din Champagne este istoria Franţei ; pe bucăţele, e adevărat, însă mare.

Champagne păstrează încă amprenta vechilor noştri regi. Ei erau încoronaţi la Reims. La Attigny Carol cel Simplu [70] a ridicat la rangul de sirerie [71] moşia Bourbonilor. Sfîntul Ludovic [72] şi Ludovic al XIV-lea, regele sfînt şi marele rege al dinastiei, şi-au început cariera armelor la Champagne ; primul, în 1228, la Troyes, unde i-a învins pe asediaţi ; cel de-al doilea, în 1652, la Sainte-Menehould, cînd a intrat printr-o spărtură din zidul cetăţii. Şi, coincidenţă extraordinară, amîndoi aveau paisprezece ani.

Champagne păstrează urma lui Napoleon. El a scris cu nume din Champagne ultimele pagini din poemul lui miraculos : Arcis-sur-Aube, Châlons, Reims, Champaubert, Sézanne, Vertus, Méry,

la Fère, Montmirail. Cîte bătălii, atîtea triumfuri. Fismes, Vitry și Doulevant au avut cinstea de a fi o dată marele său cartier, Piney-Luxembourg de două ori, Troyes de trei ori, Nogent-sur-Seine a văzut în cinci zile cinci victorii ale împăratului, care s-a zbătut pe Marna cu o mînă de eroi. Saint-Dizier mai văzuse două în două zile. La Brienne, acolo unde fusese crescut de un benedictin, a fost cît p-aci să fie omorît de un cazac [73].

Străvechile anale ale acestei Galii belgiene, care a devenit Champagne, nu sînt mai puțin poetice decît cele moderne. Toate cîmpiile ei sînt pline de amintiri ; Meroveu și francii [74] ; Aetius și romanii [75], Teodoric și vizigoții [76] ; Mont-Jules, mormîntul lui Jovinus [77] ; tabăra lui Attila lîngă Cheppe ; drumurile militare de la Châlons, de la Gruyères și de la Warcq ; Voromarus, Caracalla ; Eponine și Sabinus [78] ; arcul celor doi Gordieni la Langres, poarta lui Marte la Reims ; toată această antichitate învăluită în umbră vorbește, trăiește și freamătă încă, și strigă, din fundul întunericului, fiecărui trecător : *Sta, viator* * ! Antichitatea celtică își gîngăvește murmurul de neînțeles în noaptea cea mai întunecoasă a acestei istorii. Osiris a fost adorat la Troyes ; idolul Borvo Tomona și-a lăsat numele la Bourbonne-les-Bains ; și, lîngă Vassy, pe sub înfricoșătoarele crăci ale pădurii Der în care Haute-Borne stă încă în picioare, ca fantoma unui druid [79], în misterioasele ruine de la Noviomagus Vadicassium, Champagne își are a sa Palenqué [80].

De la romani și pînă la noi, cucerite rînd pe rînd de alani, de suevi, de vandali, de burgunzi și de germani, orașele din Champagne, construite pe cîmpii, s-au lăsat mai degrabă arse decît să se predea dușmanului. Orașele din Champagne clădite pe stînci și-au luat ca deviză : *Donec moveantur* **. Sîngele străvechii *Gallia comata* [81], sîngele chattiilor, lingonilor, tricasilor, catalonilor, ce i-a învins pe vandali, al nervienilor [82], ce l-a învins pe Syagrius [83] ; el curge și astăzi în vinele eroice ale țăranilor din Champagne. Soldatul Bartèche, care la Jemmapes a omorît cu mîna lui șapte dragoni austrieci era din Champagne. În 451, cîmpiile Champagnei i-au mistuit pe huni ; dacă Domnul ar fi vrut-o, în 1814, i-ar fi mistuit și pe ruși.

Să vorbim întotdeauna cu respect despre această minunată provincie care, pe vremea invaziei, a sacrificat pentru Franța jumătate din fii ei. Numai în departamentul Marnei populația era în 1813 de 311 000 de locuitori ; în 1830, de-abia ajunsese la 309 000. Cincisprezece ani de pace nu fuseseră îndeajuns pentru

* Oprește-te, călătorule !
** Numai să se pună în mișcare.

a umple golurile. Şi ca să mă întorc la lămurirea pe care trebuia să ţi-o dau, cînd aplici la Champagne cuvîntul *prost*, el îşi schimbă sensul. El înseamnă numai naiv, simplu, aspru, primitiv, la nevoie de temut. Prostul poate fi foarte bine vultur sau leu. Aşa a fost Champagne în 1814.

Scrisoarea a IV-a

DE LA VILLERS-COTTERETS LA GRANIŢĂ

Givet, 29 iulie

De data aceasta am mers mult. Îţi scriu, dragă prietene, de la Givet, orăşel vechi, care a avut cinstea să prilejuiască lui Ludovic al XVIII-lea ultimul său ordin şi să facă ultimul său calambur (Saint Denis, Givet)[84], şi unde am ajuns la patru dimineaţa, frînt de hopurile groaznicei căruţe căreia cei de pe aici îi zic diligenţă. Am dormit două ore îmbrăcat pe un pat, s-a făcut ziuă şi-ţi scriu. Am deschis fereastra ca să mă pot bucura de împrejurimile pitoreşti vizibile din camera mea şi care se compun din colţul unui acoperiş dat cu var, dintr-un jgheab vechi de lemn plin cu muşchi şi dintr-o roată de brişcă rezemată de un zid. Cît despre cameră, este o hală mare, mobilată cu patru paturi uriaşe, cu un gigantic cămin de lemn, împodobit pe dinafară cu o oglinjoară şi pe dinăuntru cu un vreasc mititel. Pe vreasc este pus cu delicateţe un cîrlig de tras cizmele, enorm şi antediluvian, cioplit cu custura de un tîmplar mînios. Scobitura fantastică din cîrlig imită şerpuiturile Meusei şi dacă faci imprudenţa să-ţi bagi piciorul în ea e aproape imposibil să-l mai scoţi de acolo. Întîmpini riscul, aşa cum am păţit-o eu, de a te plimba cu cîrligul de picior prin tot hanul, urlînd după ajutor. Ca să fie adevărat, trebuie să adaug ceva la peisajul pitoresc de care am pomenit. Am auzit adineauri cotcodăcind nişte găini. M-am aplecat înspre curte şi am văzut pe o scîndură pusă pe două oale, o fermecătoare nalbă de grădină care-şi dă aere de trandafir.

De la ultima mea scrisoare, o întîmplare, care nu merită osteneala de a ţi-o povesti, m-a făcut brusc să mă întorc înapoi de la Varennes la Villers-Cotterets şi alaltăieri, după ce i-am dat drumul briştei de la Ferté-sous-Jouarre, ca să cîştig din timpul

pierdut, am luat diligența pentru Soissons ; era complet goală, ceea ce între noi fie zis, nu mi-a displăcut deloc. Am putut să-mi desfășor în voie foile pe banchetă.

Cum ne apropiam de Soissons, s-a lăsat seara. Noaptea își deschidea deja mîna sa plină de pîclă în valea încîntătoare în care coboară drumul după cătunul Folle, și-și plimba încetișor imensa ei estompă pe turnul catedralei și pe dubla fleșă de la Saint-Jean-des-Vignes. Totuși, printre negurile care se tîrau greoi pe cîmpie, se mai putea deosebi grămada de ziduri, de acoperișuri și de clădiri care alcătuiesc Soissons, pe jumătate prinsă în semiluna de oțel a rîului Aisne, ca un snop pe care secera îl va tăia. M-am oprit o clipă în susul povîrnișului ca să mă bucur de acest frumos spectacol. — Un greier cînta într-un ogor apropiat, copacii de pe drum flecăreau încetișor și înainte de a ațipi, tresăreau în ultima boare a serii ; m-am uitat atent cu ochii minții la marea și adînca pace ce ieșea din aceste cîmpii în întuneric, care l-au văzut pe Cezar învingînd, pe Clovis [85] domnind și pe Napoleon clătinîndu-se. Oamenii, chiar Cezar, chiar Clovis, Napoleon chiar, nu sînt decît umbre care trec, iar războiul nu este și el decît tot o umbră care trece ca și ei, pe cînd natura pe care Dumnezeu ne-a dat-o, și pacea pe care ne-o dă natura sînt lucruri veșnice.

Hotărîndu-mă să iau diligența de Sedan, care nu ajungea la Soissons decît la miezul nopții, aveam timp, așa că am lăsat cursa obișnuită să plece. Drumul care mă despărțea de Soissons nu mai era decît o plimbare încîntătoare pe care am făcut-o pe jos. La o oarecare distanță de oraș m-am așezat lîngă o căsuță frumoasă pe care o lumina slab focul aprins pe cealaltă parte a drumului la un potcovar. De acolo, m-am uitat cu evlavie la cer care era de o limpezime sublimă. Singurele trei planete vizibile la ora aceea scînteiau la sud-est, într-un spațiu destul de restrîns, în același colț de cer : Jupiter — frumosul nostru Jupiter, prietene, mai știi ? — care descrie de trei luni o fundă foarte complicată, făcea împreună cu celelalte două stele, între care este așezat la vremea asta, o linie dreaptă perfect geometrică. Mai la est, Marte, roșu ca focul și ca sîngele, imita sclipirea stelară printr-un fel de scînteiere sălbatică ; și ceva mai deasupra, cu aspectul ei de stea albă și pașnică, planeta-monstru, lumea îngrozitoare și tainică pe care o numim Saturn. De partea cealaltă, în fundul peisajului, un magnific far rotitor albastru, stacojiu și alb, radia cu sclipirea lui covîrșitoare dealurile întunecate care despart Noyon de Soissons. În clipa în care mă întrebam ce căuta un far în plină cîmpie, îl văzui părăsind marginea colinelor, trecînd peste negurile viorii ale zărilor și urcînd la zenit.

Farul era Aldebaran, soarele tricolor, uriaşa stea de purpură, de argint şi peruzea care urca măreţ în lumina albă, vagă şi sinistră, a amurgului.

O, prietene, care ce taină există în aceste astre pe care toţi poeţii, de cînd există ei, toţi gînditorii, de cînd există ei, toţi visătorii, de cînd există ei, rînd pe rînd, le-au contemplat, le-au cercetat, le-au adorat, unii ca Zoroastru [86], cu o uimire încrezătoare, alţii ca Pitagora [87] cu o spaimă de nespus! Set [88] a botezat stelele aşa cum Adam a botezat dobitoacele. Chaldeenii şi genetliacii, Esdras şi Zorobabel, Orfeu, Homer şi Hesiod, Cadmus, Feresid, Xenofon, Hecateus, Herodot şi Tucidide [89], toţi aceşti ochi de pe pămînt, aşa de demult stinşi şi închişi, s-au îndreptat veacuri de-a rîndul cu groază către aceşti ochi ai cerului mereu deschişi, mereu aprinşi, mereu vii. Toate planetele, toţi aceşti aştri pe care îi privim noi astăzi, au fost priviţi de toţi aceşti oameni. Iov [90] pomeneşte de Orion şi de Hiade; Platon [91] asculta şi înţelegea distinct vaga muzică a sferelor; Pliniu [92] credea în soarele dumnezeu şi învinuia fumul de pe pămînt de a fi cauza petelor de pe lună. Poeţii tătari numesc polul *„senesticol“*, ceea ce înseamnă *cui de fier*. Unii visători, apucaţi de un fel de ameţeală, au îndrăznit să-şi rîdă de constelaţii. *Leul,* zice Rocoles [93], *putea la fel de bine să fie botezat maimuţă.* Pacuvius [94], nu prea liniştit totuşi, încearcă să se amăgească şi să nu creadă în astrologi, sub motivul că ar fi egali ai lui Jupiter:

Nam si qui, quae eventura sunt, provideant
Aeiquiparent Jovi *.

Şi Favorinus [95] îşi pune întrebarea înfiorătoare: şi dacă în stele s-ar afla cauzele tuturor lucrurilor? *Si vitae mortisque hominum rerumque humanarum omnium et ratio et causa in coelo et apud stellas foret*** ?* El crede că influenţa siderală ajunge pînă la muşte şi la viermişori, *muscis aut vermiculis,* şi, adaugă şi pînă la arici, *aut echinis.* Alu Gelle [96], plutind de la Egina la Pireu, navigînd pe o *mare blîndă* se aşeza noaptea la pupa şi privea aştrii. *Nox fuit et clemens mare, et anni aestas, coelumque liquide serenum; sedebamus ergo in puppi simul universi et lucentia sidera considerabamus* ***. Horaţiu [97] însuşi,

---

* Căci dacă unii ar prevedea ce s-ar întîmpla ar fi egalii lui Jupiter.

** Dacă raţiunea şi cauza vieţii şi a morţii oamenilor şi a lucrurilor omeneşti toate-ar fi în cer şi stele?

*** Era noapte şi o mare blîndă şi o vară dogoritoare şi limpede cer senin; stăteam aşadar la pupă laolaltă cu toţii şi contemplam strălucitorii aştrii.

filozof practic, acest Voltaire al secolului lui August, dar poet mai mare, e drept, decît Voltaire-ul secolului lui Ludovic al XV-lea, Horațiu se-nfiora privind stelele, o ciudată îngrijorare îi umplea sufletul și scria versurile aproape înfricoșătoare :

Hunc solem, et stellas, etet descentia certis
Tempora momentis, sunt qui formidine nulla
Imbuti spectant * !

Cît despre mine, nu mă tem de aștri, îi iubesc. Totuși, nu m-am gîndit niciodată fără o strîngere de inimă că starea normală a cerului este noaptea. Ceea ce numim noi zi, nu există pentru noi decît pentru că sîntem lîngă o stea.

Nu poți privi mereu imensitatea ; infinitul zdrobește ; extazul este tot atît de religios ca rugăciunea, dar rugăciunea alină, iar extazul obosește. De la constelații ochii îmi revenirã la sărmanul perete țărănesc de care eram rezemat. Și aci erau subiecte de meditație și de gîndire. În acest zid, țăranul care-l clădise zidise o piatră, o piatră străveche, pe care lumina răsfrîntă din cuptorul fierăriei îmi îngăduia să recunosc urmele unei inscripții antice, aproape în întregime șterse ; nu mai distingeam decît două litere intacte, I.C. ; restul era tocit. Cum era inscripția aceasta ? romană sau romanică ? Fără îndoială că vorbea de Roma. Dar de care Romă ? de Roma păgînă sau de Roma creștină ? despre orașul puterii sau despre orașul credinței ? Am rămas îndelung cu ochii ațintiți pe piatră, cu mintea cufundată în ipoteze fără temei. Nu știu dacă contemplarea aștrilor mă predispusese la visare, dar am ajuns să văd întrucîtva însuflețindu-se și strălucind sub ochii mei aceste două litere misterioase — I.C. — care, prima oară cînd le-au apărut oamenilor au guvernat lumea, iar a doua oară au transformat-o. Iuliu Cezar și Isus Christos !

Fără îndoială, sub inspirația unei idei ca cea care mă absorbea în acea clipă, a pus Dante în groapa cea mai adîncă a infernului, să fie mistuiți împreună de gura purulentă a lui Satan, pe marele trădător și pe marele ucigaș, Iuda și Brutus.

Pe locul Soissons-ului au ființat rînd pe rînd trei orașe, *Noviodunum* al galilor, *Augusta Suessonium* al romanilor și vechiul *Soissons* al lui Clovis, Carol cel Simplu [98] și al ducelui de Mayenne. N-a mai rămas nimic din Noviodunumul înspăimîntat de rapiditatea lui Cezar. *Suessones*, spun Comentariile [99], *celeritate romanorum permoti, legatos ad Caesarem de deditione*

---

* Acest soare și stele și anotimpuri care declină în anumite momente sînt unii oameni care le privesc nestăpîniți de vreo teamă !

mittunt *. Nu mai subzistă din *Suessonium* decît cîteva ruine gîrbovite, printre altele templul antic din care evul mediu a făcut capela sfîntului Petru. Vechiul Soissons este mai bogat. Are catedrala Saint-Jean-des-Vignes, vechiul său castel şi catedrala în care a fost încoronat Pepin [100] în 752. N-am putut să verific ce a mai rămas din fortificaţiile ducelui de Mayenne şi dacă ele sînt cele care l-au făcut pe împărat să zică în 1814, văzînd în ziduri nu ştiu ce scoică fosilă, grifee sau belemnit [101], că zidurile Soissons-ului sînt clădite din aceeaşi piatră din care sînt şi zidurile de la Saint-Jean d'Acre [102]. Observaţie tare curioasă dacă ţinem seama cum a fost făcută, de ce om şi în ce clipă. Era prea beznă cînd am intrat în Soissons ca să mai pot să caut Noviodunum sau Suessonium. M-am mulţumit să cinez în aşteptarea diligenţei şi să rătăcesc în jurul uriaşei siluete a catedralei Saint-Jean-des-Vignes, lipită îndrăzneţ pe cer ca un decor de teatru. În timp ce mergeam, vedeam stelele apărînd şi dispărînd printre crăpăturile clădirii întunecate, ca şi cum ar fi fost plină de oameni speriaţi, urcînd, coborînd, alergînd peste tot cu lumini.

Bătea de miezul nopţii cînd m-am întors la han. Tot oraşul era cufundat în beznă. Şi deodată se auzi un zgomot de uragan la capătul unei străzi înguste, tare paşnică pînă atunci şi, după cît părea, incapabilă de un tărăboi nocturn. Venea diligenţa. S-a oprit la cîţiva paşi de hanul meu şi avea un loc gol, ceea ce era cît se poate de bine. Într-adevăr, noile diligenţe sînt foarte elegante şi foarte comode ; stai ca într-un fotoliu, cu picioarele la largul lor, dacă vrei să închizi ochii ai perniţe la dreapta şi la stînga, iar dacă vrei să-i deschizi ai un geam mare drept în faţă. În clipa în care era să mă instalez cu voluptate, într-o altă străduţă izbucni în beznă, un tărăboi aşa de ciudat, ţipete amestecate cu zgomotul roţilor şi cu bătaia din copite a cailor, încît cu toate că nu aveam decît un răgaz de cinci minute, am alergat în grabă. Intrînd pe străduţă, iată ce am văzut. În partea de jos a unui perete, care avea aspectul odios, îngheţat şi specific zidurilor de închisori, era deschisă o poartă joasă, boltită, cu lacăte uriaşe. La cîţiva paşi de poartă, între doi jandarmi călare stătea un fel de căruţă lugubră care de-abia se vedea în întuneric. Între căruţă şi poartă se zbătea un grup de patru-cinci oameni care tîrau spre căruţă o femeie ce scotea urlete înfiorătoare. Un felinar slab, dus de un om care dispărea în umbra pe care o arunca, lumina funebru această scenă. Femeia,

* ...uluiţi de iuţeala romanilor, trimit la Cezar nişte soli în legătură cu capitularea.

o țărancă voinică de vreo treizeci de ani, se împotrivea nebunește celor cinci oameni, urla, izbea, zgîria, iar uneori o rază de lumină de la felinar cădea pe capul ei despletit și sinistru ca însăși figura Disperării. Apucase unul din drugii de fier de la poartă și se crampona de el. Pe cînd mă apropiam, oamenii făcură o sforțare violentă, o smulseră de la poartă și o duseră într-un salt pînă la căruță. Căruța, pe care felinarul o lumina acum puternic, n-avea altă deschidere decît niște găurele rotunde pe cele două fețe laterale și o ușă la spate, închisă pe dinafară cu lacăte mari. Omul cu felinarul trase zăvoarele, ușa se deschise și interiorul căruței apăru brusc. Era un fel de ladă, fără lumină și aproape fără aer, separată în două compartimente lunguiețe printr-o despărțitură groasă, care o tăia în lung. Unica ușă era în așa fel așezată, încît odată zăvorîtă, se rezema de sus și pînă jos de peretele despărțitor și închidea deodată amîndouă compartimentele. Cele două celule, între care nu era cu putință nici un fel de comunicare, aveau drept mobilă și drept scaun o scîndură în care era scobită o gaură. Celula din stînga era goală ; cea din dreapta însă era ocupată. Într-un colț, pe vine, ca un animal sălbatic, așezat de-a curmezișul pe bancă din lipsă de spațiu pentru genunchi, era un om — dacă se mai putea numi om — un fel de spectru cu chipul pătrat, cu capul teșit, cu tîmplele largi, cu părul încărunțit, cu membre scurte, păroase și îndesate, îmbrăcat cu niște pantaloni vechi găuriți și cu o zdreanță care fusese cîndva o haină. Nenorocitul avea picioarele strîns legate cu noduri duble ce i se urcau pînă la gleznă. Piciorul lui drept dispărea într-un sabot ; cel stîng, descălțat, era înfășurat cu cîrpe însîngerate care lăsau să se vadă degete oribile, zdrobite și bolnave. Ființa aceea hidoasă mînca pașnic o bucată de pîine neagră și nu părea să bage de seamă nimic din ceea ce se petrecea în jurul lui. Nici măcar nu se întrerupse să se uite la nefericita tovarășă pe care i-o aduceau. Ea însă, cu capul răsturnat pe spate, se împotrivea mereu polițiștilor, care se străduiau s-o împingă în compartimentul gol, și continua să urle : Nu vreau ! Niciodată ! Niciodată ! Mai bine omorîți-mă ! — Nu-l văzuse încă pe celălalt. Deodată, într-una din convulsiile ei, ochii îi căzură pe căruță și zări în umbră pe groaznicul prizonier. Și-atunci urletele ei încetară brusc, genunchii i se îndoiră, și se întoarse de la el tremurînd din toate mădularele și de-abia de mai avu putere să zică cu o voce stinsă, dar cu o expresie de groază pe care n-am s-o uit în viața mea : — Oh ! omul ăsta !

În acea clipă omul se uită la ea cu un aer sălbatic și prostesc, ca o fiară și ca un țăran ce era. Îți mărturisesc că n-am mai putut să rezist. Era limpede că era o hoață, poate chiar ceva

mai rău, pe care jandarmeria o transfera dintr-un loc în altul cu unul din odioasele vehicule pe care ştrengarii Parisului le numesc *dube*, dar era totuşi o femeie. Am crezut că era de datoria mea să intervin şi i-am interpelat pe poliţişti. Nici măcar nu s-au întors la mine ; însă, un jandarm demn, care cu siguranţă i-ar fi cerut actele şi lui Don Quijote, profită de ocazie pentru a mă soma să-mi arăt paşaportul. Or, eu tocmai dădusem hîrtia controlorului din diligenţă. În timp ce mă explicam cu jandarmul, poliţiştii făcură o ultimă sforţare şi împinseră femeia pe jumătate moartă în dubă, închiseră uşa şi traseră zăvorul ; în clipa în care m-am întors spre ei, nu se mai auzea pe stradă nimic altceva decît zgomotul roţilor dubei şi galopul escortei care se înfundau în întuneric.

Puţin după aceea, eu însumi galopam pe drumul spre Reims, dus de o excelentă trăsură cu patru vajnici cai. Mă gîndeam la acea biată femeie, şi, cu o strîngere de inimă, comparam călătoria mea cu a ei.

Şi aşa, în mijlocul unor astfel de idei, am aţipit.

Cînd m-am trezit, zorile începeau să aducă iar la viaţă copacii, pajiştile, dealurile, tufişurile de la marginea drumului, toată firea paşnică căreia diligenţele noastre îi traversează somnul. Eram într-o vale încîntătoare, probabil valea de la Braine-sur-Vesle. O vagă boare înmiresmată plutea pe dealurile încă în beznă. Spre răsărit, la marginea de miazănoapte a luminii crepusculare, lîngă marginea zării, în mijlocul unei limpezimi albastre şi întunecate ce-ţi ia ochii, amestec nespus de perlă, safir şi întuneric, lucea Venus, şi razele ei minunate revărsau, pe cîmpii şi păduri abia întrevăzute, o seninătate, o graţie şi o melancolie de nespus. Era ca un ochi ceresc deschis cu dragoste pe acest peisaj adormit.

Diligenţa a traversat Reimsul în galop, fără nici un respect pentru catedrală. De-abia dacă vezi, în trecere, pe deasupra pinioanelor de pe o stradă îngustă, două sau trei arcade, stema lui Carol al VII-lea şi frumoasa fleşă a Mucenicilor de pe absidă.

De la Reims la Rethel, nimic. — Ţinut de mizerie, căruia luna iulie i-a tăiat pletele de aur ; ogoare întinse galbene şi goale, imense şi line unde de pămînt pe coama cărora se înfioară ca o spumă vegetală, mărăcinişuri sărăcăcioase ; din cînd în cînd în fundul peisajului, o moară se învîrte încet, copleşită parcă de soarele de la amiază ; sau, pe marginea drumului, un olar ce şi-a pus la uscat pe o scîndură în pragul colibei, cîteva duzini de oale cu florile de-abia schiţate.

Rethelul se împrăştie graţios din vîrful unui deal pînă la rîul Aisne, ale cărui braţe taie oraşul în două sau trei locuri.

Aici nu mai este nimic care să amintească de fosta reşedinţă princiară a unuia dintre cei şapte conţi-pairi ai Champagnei. Străzile sînt mai degrabă străzi de mare burg decît de oraş, iar profilul bisericii este mediocru.

De la Rethel la Mézières, drumul urcă treptele largi prin care podişul Argonne se leagă de podişul superior de la Rocroy. Acoperişuri mari de ardezie, faţade date cu var, paravane de lemn care apără partea nordică a caselor împotriva ploilor, dau satelor un aspect deosebit. Din cînd în cînd primele culmi ale munţilor, care apar la sud-est ridică linia orizontului. În rest, puţine păduri sau deloc. De-abia dacă vezi ici-colo în depărtare cîteva dealuri împădurite. Despădurirea, copilul bastard al civilizaţiei, a devastat în chip tare trist vechea mlaştină a Mistreţului din Ardeni.

Sosind la Mézières, am căutat cu ochii vechile turnuri pe jumătate în ruină ale castelului saxon Hallebarde ; n-am găsit decît zigzagurile reci şi dure ale cetăţii lui Vauban [103]. În schimb, uitîndu-mă în şanţuri, am zărit, pe alocuri, rămăşiţe destul de frumoase, deşi dărîmate, ale zidurilor atacate de Carol Quintul şi apărate de Bayard [104]. Biserica din Mézières are faima vitraliilor. Ca s-o vizitez, am profitat de jumătatea de oră pe care diligenţa o lasă călătorilor ca să prînzească. Într-adevăr trebuie că vitraliile au fost frumoase ; au mai rămas în absidă cîteva fragmente pierdute jalnic în ferestrele mari de sticlă albă. Remarcabilă însă este însăşi biserica, din secolul al XV-lea, un ansamblu frumos, cu ferestre şi uşi cu cercevele flamboyante * şi cu un portic * încîntător încadrat portalului dinspre miazăzi. Pe doi stîlpi, la dreapta şi la stînga corului, au fost prinse două basoreliefuri de pe vremea lui Carol al VIII-lea [105], din nefericire mînjite cu var şi mutilate. Toată biserica este văruită în galben, cu nervuri * şi chei de boltă de culori diferite. E şi prosteşte şi urît. Plimbîndu-mă în partea nordică, coborîtă, a absidei, am descoperit pe zid o inscripţie care aminteşte că Mézières a fost asediat şi bombardat cu cruzime de către prusaci în 1815. Dedesubtul inscripţiei au fost adăugate, două rînduri într-o latinească oarecare : *Lector, leva oculos ad fornicem et vide quasi quoddam divinae manus indicium* *. Am ridicat ochii *ad fornicem* şi am văzut o mare spărtură în bolta de deasupra capului. În această spărtură, atîrnă o bombă mare, agăţată de urechi în ieşiturile din piatră, perfect vizibilă. E o bombă prusacă care, după ce a găurit acoperişul bisericii, schelăria şi zidăria masivă, s-a oprit,

* Cititorule, ridică-ţi ochii către bolta cerească şi vezi un fel de semn al mîinii divine.

ca prin minune, cînd să cadă pe pardoseală. De douăzeci și cinci de ani stă acolo, așa cum a atîrnat-o bunul Dumnezeu. În jurul bombei se văd, talmeș-balmeș, cărămizi sfărîmate, bolovani, moloz, măruntaiele bolții. Bomba și rana căscată deasupra capului trecătorilor sînt de un efect ciudat. Cu atît mai bizar, cînd te gîndești că tocmai la Mézières au fost aruncate în 1521 primele bombe care au fost folosite în vreun război. De cealaltă parte a bisericii, o inscripție constată că nunta lui Carol al IX-lea cu Elisabeta de Austria a fost foarte „fericit celebrată", *feliciter celebratae fuere*, în biserica de la Mézières la 17 noiembrie 1570 — cu doi ani înainte de noaptea sfîntului Bartolomeu [106].

Portalul mare este tocmai din acea epocă și prin urmare respiră bunul gust și noblețea. Din nefericire, este una din fațadele tardive ale secolului al XVI-lea care n-a fost desăvîrșită decît în secolul al XVII-lea. Clopotnița n-a apărut decît în 1626. E cu neputință să vezi ceva mai stîngaci și mai greoi decît clopotnițele construite în vremea aceea la diferitele biserici noi din Paris.

În rest, Mézières are pe întărituri copaci mari, străzi curate și triste, pe care cu greu le înveselesc duminicile și sărbătorile și nimic nu amintește de Hallebarde sau de Garinus care au întemeiat orașul ; nici de contele Balthazar care l-a pustiit ; nici de contele Hugo care l-a înnobilat ; nici de arhiepiscopul Foulques și de Aldabéron care l-au asediat. Zeul Macer, care a dat numele orașului Mézières, a devenit în capelele bisericii sfîntul Masert.

La Sedan, unde am ajuns spre prînz, nici un monument, nici o construcție arhitectonică. Femei frumoase, carabinieri frumoși, copaci și pajiști de-a lungul Meusei, tunuri, poduri mobile și bastioane, iată Sedanul. Este unul din locurile în care cerul sever al orașelor-fortăreață se amestecă în mod ciudat cu aerul vesel al orașelor-garnizoană. Aș fi vrut să găsesc la Sedan urme ale D-lui de Turenne [107] ; nu mai sînt. Aripa de castel unde s-a născut a fost dărîmată și înlocuită cu o piatră neagră avînd următoarea inscripție în litere aurite :

Aci s-a născut Turenne
11 septembrie 1611

Această dată, care scînteia pe piatra întunecată, m-a izbit. Și am adunat în amintire tot ce am putut. În 1611, Sully [108] se retrăgea. Henric al IV-lea fusese omorît cu un an mai înainte. Ludovic al XIII-lea, care avea să moară ca și tatăl său într-o zi de 14 mai, avea zece ani. Ana de Austria, soția lui, era în cel de-al douăzeci și șaselea an al său. Cîțiva tîrgoveți de treabă îi spuneau *Petrică* celui pe care universul l-a numit mai tîrziu

marele Corneille ; avea cinci ani. Shakespeare și Cervantes mai trăiau încă. Brantôme [109] și Pierre Mathieu [110] trăiau și ei. Elisabeta a Angliei murise de opt ani ; și de șapte ani murise Clement al VIII-lea, *papă pașnic și bun francez,* cum zice l'Etoile. În 1611 mureau Papirien Masson [111] și Jean Busée [112] ; împăratul Rudolf [113] era în declin ; Gustav-Adolf [114] îi urma lui Carol al IX-lea, regele vizionar ; Filip al III-lea [115] îi gonea pe mauri din Spania, în ciuda sfatului ducelui de Ossuna, iar astronomul olandez Jean Fabricius descoperea pete în soare. Iată ce se petrecea pe lume cînd s-a născut Turenne.

Dar, Sedanul n-a fost un păstrător al acestei nobile amintiri. Pavilionul în care s-a născut Dl. de Turenne a fost dărîmat, așa cum ți-am mai spus, iar castelul său a fost ras de pe fața pămîntului.

N-am avut curajul să mă duc să văd la Bazeilles dacă vreun țăran proprietar n-a pus să se smulgă copacii pe care îi sădise în lungul celebrei alei. În loc de toate acestea, marea piață din Sedan oferă vizitatorului o statuie de bronz a lui Turenne destul de mediocră, care nu m-a mîngîiat deloc. Statuia nu reprezintă decît gloria. Camera în care s-a născut, castelul unde a trăit, copacii pe care i-a sădit erau amintiri.

Cu atît mai justificat, nici un fel de amintiri despre Guillaume de La Marck [116], înspăimîntătorul înaintaș al lui Turenne în analele Sedanului. Lucru demn de remarcat și care trebuie pomenit în treacăt ; într-un timp destul de scurt, numai prin progresul natural al lucrurilor și al ideilor, orașul Mistrețului din Ardeni s-a schimbat atît de mult încît l-a putut da pe Turenne.

După ce am prînzit foarte bine într-un loc grozav care se numește *hotelul Crucii de Aur,* nimic nu mă mai oprea la Sedan ; m-am hotărît să mă întorc la Mézières ca să iau diligența de Givet. Sînt cinci leghe, dar cinci leghe foarte pitorești. Le-am făcut pe jos, urmat de un flăcău oacheș în picioarele goale, care mi-a dus voios sacul. Drumul merge aproape tot timpul pe la jumătatea povîrnișului văii Meusei. La o leghe de Sedan, te întîmpină Donchery, cu vechiul lui pod de lemn și cu copacii lui frumoși ; apoi sate zîmbitoare, castele mici cu gherete de pază, scufundate în masive de verdeață, pajiști mari în care cirezi de vaci pasc la soare, Meusa care apare și dispare. Era un timp frumos cum rar întîlnești. Pe la jumătatea drumului mi s-a făcut tare cald și îmi era sete ; am căutat în toate părțile o casă ca să cer de băut. În sfîrșit, văd una. Fug spre ea, sperînd să găsesc o cîrciumă și citesc deasupra ușii firma : *Bernier-Hannas, negustor de ovăz și mezelar.* Pe o bancă lîngă ușă, un gușat. Gușa este foarte răspîndită în regiune. Am intrat totuși

cu curaj la mezelarul negustor de ovăz şi am băut cu mare plăcere un pahar din apa care-l făcuse pe om să aibă guşă.

Seara, la şase, am ajuns la Mézières ; la şapte am plecat la Givet, foarte posomorît şi înghesuit între un domn gras şi o cucoană grasă, soţ şi soţie, care-şi vorbeau drăgăstos pe deasupra capului meu. Cucoana îi spunea bărbatului ei *pisoiaş*. Nu ştiu dacă intenţia ei nu era să-i zică mai degrabă *căţeluş* decît *pisoiaş*. Traversînd Charleville, care nu este decît la o bătaie de tun de Mézières, am remarcat piaţa din centru, construită în 1605, în chip grandios de Charles de Gonzague, duce de Nevers şi de Mantova şi care este o adevărată soră a pieţei noastre regale [117] din Paris. Aceleaşi case cu arcade, cu faţade de cărămidă şi cu acoperişuri mari. Apoi, cum se lăsa noaptea şi cum nu aveam nimic mai bun de făcut, am adormit, însă cu un somn agitat, hurducat şi oribil, între sforăiturile grasului şi gemetele grasei. Mă trezeam din cînd în cînd la schimbarea cailor, în lumina felinarelor lipite de geam şi din cauza unor dialoguri cam aşa : — Hei, ia zi ! — Hei, ia zi ! — Ce e şi cu gloaba asta ? N-o vreau. E nărăvaşă. — Şi dl. Simon ? unde e ? dl. Simon ? ei ! Lucrează. Lucrează tot timpul *mai rău ca un mercenal* [118]. — Odată, cînd diligenţa s-a oprit iarăşi pentru schimbarea cailor, am deschis ochii. Bătea vîntul tare, cerul era întunecos, o moară uriaşă se învîrtea sinistru deasupra capetelor noastre şi părea că se uită la noi cu cele două ferestruici luminate asemeni unor ochi de jeratic. O altă dată, soldaţii au înconjurat diligenţa, un jandarm ne-a cerut paşapoartele, am auzit zgomotul lanţurilor unui pod mobil, un felinar a luminat o grămadă de ghiulele la picioarele unui zid mare, negru, şi gura unui tun ce atingea diligenţa ; eram la Rocroy. Numele ăsta m-a trezit de tot. Deşi nu se poate spune că *am văzut Rocroy*, totuşi mi-a făcut o oarecare plăcere să mă gîndesc că am traversat în aceeaşi zi, la o distanţă de numai cîteva ceasuri, două locuri istorice, Rocroy şi Sedan. Turenne s-a născut la Sedan ; am putea zice că şi Condé s-a născut la Rocroy [119].

Între timp, vecinii mei graşi vorbeau între ei şi-şi povesteau unul altuia, ca în piesele proaste, lucruri numai de ei ştiute : *că nu mai trecuseră pe la Rocroy din 1818 ; douăzeci şi doi de ani ! că dl. Crochard, secretarul subprefecturii, era prietenul lor intim ; că, întrucît era miezul nopţii, trebuie să se fi culcat ; ce cumsecade e dl. Crochard !* etc. Cucoana condimenta aceste revelaţii cu locuţiuni bizare care-i erau familiare ; de pildă zicea : *egoist ca un iepure bătrîn ; norocul săracului* în loc de *norocul flămîndului*. Grasul monstruos, bărbatul ei, făcea de partea lui calambururi ca de pildă : *se zice că e un loc comun (ca unul), eu*

zic că e un loc ca trei ; sau proverbe ca acesta : *Vinde-ţi nevasta şi înfundă-ţi urechile.* Apoi rîdea cu blîndeţe.

Diligenţa o pornise din nou, şi vecinii mei tot stăteau de vorbă. Mă străduiam foarte să nu le mai aud conversaţia şi încercam să ascult zurgălăii cailor, zgomotul roţilor pe pavaj şi al butucilor roţilor pe osii, scîrţîitul piuliţelor şi al şuruburilor, clănţănitul sonor al geamurilor, cînd deodată un încîntător zgomot de clopoţei mi-a venit în ajutor, sunet fin, uşor, cristalin, fantastic, aerian, care a irumpt brusc în beznă, anunţîndu-ne Belgia, ţara clopotelor răsunătoare, clopoţei ce-şi risipeau gunguritul lor fin şi batjocoritor, ironic şi spiritual, ca şi cum le-ar fi reproşat graşilor mei vecini limbuţia lor prostească.

Aceşti clopoţei, care m-ar fi trezit, pe ei i-a adormit. Trebuie că eram la Fumay, noaptea era însă prea întunecoasă ca să pot distinge ceva. A trebuit deci să trec, fără să văd nimic, pe lîngă ruinele măreţe ale castelului de la Hierches şi pe lîngă cele două stînci frumoase, verticale, cărora li se zice *Doamnele Meusei.* Din cînd în cînd, în fundul unei prăpăstii pline de neguri, zăream printr-o gaură, ceva albicios : era Meusa.

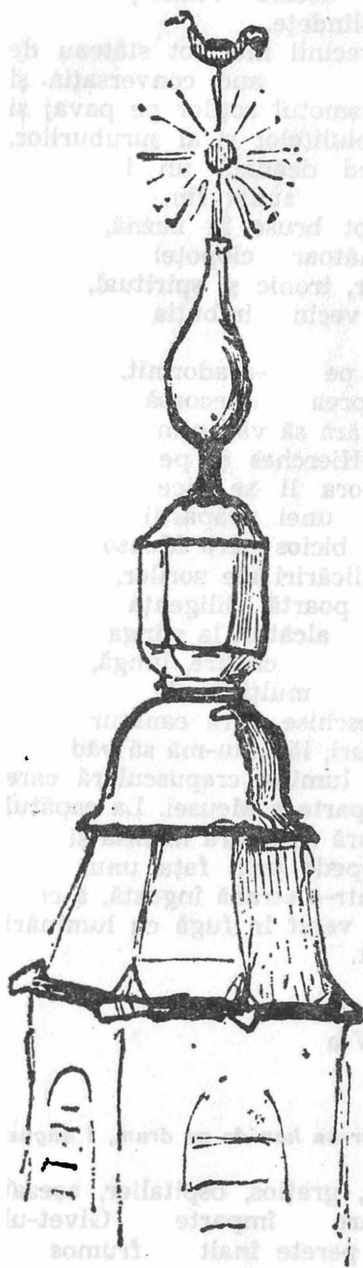
În sfîrşit, cînd au apărut primele licăriri ale zorilor, un pod mobil s-a lăsat în jos, s-a deschis o poartă, diligenţa a intrat în trap mare într-un fel de defileu lung alcătuit la stînga dintr-o stîncă neagră verticală şi la dreapta dintr-o clădire, lungă, joasă, străbătută dintr-o parte într-alta de o mulţime de uşi şi de ferestre, care mi s-au părut toate deschise, fără canaturi, fără obloane, fără giurgiuvele şi fără geamuri, lăsîndu-mă să văd prin această casă întunecată şi fantastică lumina crepusculară care smălţuia marginea cerului şi cealaltă parte a Meusei. La capătul acestei locuinţe ciudate se afla o singură fereastră închisă şi slab luminată. Apoi diligenţa a trecut repede prin faţa unui turn mare cu profil frumos, s-a înfundat într-o stradă îngustă, a cotit într-o curte ; slujnicele de la han au venit în fugă cu lumînări şi rîndaşii cu felinare ; eram la Givet.

Scrisoarea a V-a

GIVET

Dintr-un han de pe drum, 1 august

Givet este un oraş frumos, curat, graţios, ospitalier, aşezat pe cele două maluri ale Meusei, care îl împarte în Givet-ul mare şi cel mic, la picioarele unui perete înalt şi frumos de

stîncă căruia liniile geometrice ale fortului Charlemont îi strică întrucîtva vîrful. Hanul, care se cheamă hotelul Mont d'Or, este foarte bun deși, fiind singurul, ar putea să-și găzduiască trecătorii oricum și să le dea să mănînce orice.

Clopotnița din Givet-ul mic este o simplă turlă de ardezie ; cît despre clopotnița din Givet-ul mare, are o arhitectură mai complicată și mai savantă. Iată cum a alcătuit-o probabil inventatorul ei. A luat o tocă pătrată de preot sau de avocat. Pe toca pătrată a așezat un castron de salată răsturnat ; pe fundul acestui castron, devenit platformă, a așezat o zaharniță ; pe zaharniță o sticlă ; pe sticlă un soare, înfipt în gîtul sticlei cu o rază inferioară verticală ; și în sfîrșit, pe soare, un cocoș înfipt în raza verticală superioară. Și presupunînd că i-a trebuit cîte o zi ca să-i vină fiecare dintre aceste idei, se va fi odihnit în a șaptea zi.

Acest artist trebuie că era flamand.

Cam de două secole arhitecții flamanzi își închipuie că nimic nu e mai frumos decît piese din veselă și vase de bucătărie ridicate la proporții uriașe și titanice. Și așa, cînd li s-a dat de construit clopotnița, au pus curajoși mîna pe ocazie și au început să-și împodobească orașele cu o mulțime de ulcioare colosale.

Peisajul din Givet este încîntător, mai ales cînd te oprești pe-nserat, așa cum am făcut-o eu, la mijlocul podului și te uiți spre miazăzi. Noaptea, care ascunde toate prostiile, începuse să învăluie conturul absurd al clopotniței. Fumul plutea pe toate acoperișurile. La stînga mea auzeam

foşnind cu o blîndeţe nesfîrşită ulmi mari deasupra cărora, în lumina serii, ţîşnea marele turn din secolul al XI-lea care străjuieşte de pe coastă Givet-ul Mic. În dreapta mea, alt vechi turn, cu coama conică, jumătate piatră, jumătate cărămidă, care se oglindea în întregime în Meusa, oglindă lucitoare şi metalică ce străbate întregul peisaj întunecat. Mai departe, la picioarele cumplitei stînci Charlemont, distingeam, ca o linie albicioasă, clădirea cea lungă pe care o văzusem în ajun la intrare şi care nu este altceva decît o cazarmă părăsită. Deasupra oraşului, deasupra turnurilor, deasupra clopotniţei, ţîşneşte vertical un perete imens de stîncă care se prelungeşte cît vezi cu ochii pînă la munţii din zare ce închid vederea ca un circ. În depărtare, pe un cer verde deschis, luna nouă cobora încetişor spre pămînt, aşa de fină, de delicată şi de pură că ai fi spus că Dumnezeu ne lasă să vedem jumătate din inelul lui de aur.

În timpul zilei am vrut să văd venerabilul turn care făcea odinioară din Givet-ul Mic un loc de temut. Poteca este abruptă şi ai nevoie şi de mîini şi de picioare ; trebuie să te caţeri pe stînca de granit, frumos şi dur.

Ajuns, nu fără oarecare osteneală, la picioarele turnului, care cade în ruină şi ale cărui goluri de uşi şi ferestre romanice s-au deformat, l-am găsit baricadat cu o poartă împodobită cu un lacăt mare. Am chemat, am bătut, nimeni nu mi-a răspuns şi a trebuit să cobor aşa cum am urcat. Totuşi urcuşul nu mi-a fost în zadar. Tot învîrtindu-mă în jurul vechii hărăbăi, ale cărei podoabe sînt aproape în întregime coşcovite, am zărit printre dărîmăturile care se prăvălesc în rîpă continuu, o piatră destul de mare pe care se mai puteau încă distinge rămăşiţele unei inscripţii. M-am uitat cu atenţie : nu mai rămăseseră din ea decît cîteva litere greu descifrabile.

Iată în ce ordine erau aşezate :

LO QVE SA L OMBRE
PARA S — MO DI S L
ACAV P SOTROS

Literele adînc săpate în piatră, păreau să fi fost scrise cu un cui ; şi, ceva mai dedesubt, acelaşi cui săpase semnătura rămasă intactă, — IOSE GVTIEREZ, 1643. Am avut întotdeauna o slăbiciune pentru inscripţii şi mărturisesc că asta mi-a dat mult de gîndit. Oare ce să însemne ? Şi în ce limbă ? La prima vedere, şi făcînd oarecare concesii ortografiei, puteai s-o crezi scrisă în franceză şi să citeşti nişte absurdităţi : Zdreanţă murdară. —

Umbră. Umbrelă. — Blestemată pivnița. — Prost. Gloabă. Nu puteai însă alcătui aceste cuvinte decît neținînd deloc seama de literele șterse ; și de altfel mi se părea că grava semnătură castiliană, *Jose Gutierez,* era acolo pentru a protesta împotriva acestor gugumănii. Făcînd apropierea între semnătura și cuvintele *para* și *otros* care sînt spaniole, am ajuns la concluzia că inscripția trebuie să fi fost scrisă în dialectul castilian, și tot gîndindu-mă, uite cum am crezut că pot s-o refac :

LO QUE EMPESA EL HOMBRE
PARA SIMISMO DIOS LE
ACAVA PARA LOS OTROS

Ceea ce omul începe pentru el, Domnul desăvîrșește pentru alții.

Aceasta mi se pare într-adevăr o gîndire foarte frumoasă, foarte catolică, foarte tristă și foarte castiliană. Și-acum cine era Gutierez ? Era vizibil că piatra fusese smulsă din interiorul turnului. 1643 este data luptei de la Rocroy. Jose Gutierez era oare unul dintre învinșii din această bătălie ? Fusese oare prins ? Îl închiseseră oare acolo ? Îi lăsaseră răgazul să scrie în temniță melancolicul rezumat al vieții lui și al oricărei vieți omenești ? Aceste presupuneri sînt cu atît mai probabile cu cît, pentru a săpa în granit cu un cui o frază atît de lungă, i-a trebuit toată răbdarea pe care o au doar prizonierii și care vine dintr-un mare plictis. Ș-apoi cine a mutilat inscripția într-atît ? Oare numai timpul și întîmplarea ? — Oare o glumă de prost gust — Înclin către această din urmă ipoteză. Vreun nemernic, vreun frizer prost, devenit prost soldat, va fi fost închis disciplinar în acest turn și va fi crezut că este spiritual întorcînd în ridicol grava tînguire a hidalgoului. Dintr-un chip, a făcut o strîmbătură — Astăzi nemernicul și gentilomul, vaierul și farsa, tragedia și parodia, se rostogolesc împreună sub pașii aceluiași trecător, în același mărăciniș, în aceeași rîpă, în aceeași uitare !

A doua zi la cinci dimineața, stînd foarte bine, de data aceasta singur-singurel pe bancheta diligenței Van Gend, ieșeam din Franța pe drumul către Namur și urcam prima culme a singurului șir de dealuri înalte pe care le are Belgia ; căci Meusa, încăpățînîndu-se să curgă în sens invers cu înclinarea generală a podișului Ardenilor, a izbutit să-și sape o vale adîncă în imensa cîmpie ce se cheamă Flandra ; cîmpie în care omul și-a înmulțit fortărețele, fiindcă natura l-a lipsit de munți.

După un urcuș de un sfert de oră, cu caii gîfîind și cu surugiul belgian însetat, ne-am oprit de comun acord și într-o

unanimitate mişcătoare, în faţa unei cîrciumi, într-un biet sat pitoresc împrăştiat pe cele două povîrnişuri ale unui larg vîlcel care sfîşie muntele. Vîlcelul, care este în acelaşi timp şi albia unui torent şi strada mare a satului, este fireşte pavat cu bolovani de granit din munte. În momentul în care treceam pe acolo, şase cai înhămaţi cu lanţuri urcau, mai bine zis se căţărau, de-a lungul acestei străzi ciudate şi cumplit de abrupte, trăgînd după ei un car cu patru roţi, mare şi gol. Dacă ar fi fost încărcat, ar fi fost nevoie de douăzeci de cai sau mai degrabă de catîri. Nu prea văd la ce poate sluji carul acesta în vîlcel, doar poate la nişte schiţe improbabile ale unor bieţi pictori olandezi tineri pe care i-am întîlnit ici-colo pe drum, cu sacul în spinare şi cu bastonul în mînă.

Ce altceva să faci pe bancheta unei diligenţe decît să te uiţi ? — Eram foarte bine instalat ca s-o fac. Aveam sub ochi o mare porţiune din valea Meusei ; la sud, cele două sate Givet, graţios legate prin podul lor ; la vest, marele turn Agimont în ruină, făcînd una cu dealul şi aruncînd în spatele lui o imensă umbră piramidală ; la nord, şanţul întunecos în care se înfundă Meusa şi din care urca ceaţa luminoasă albastră. În primul plan, la doi paşi de bancheta mea, în mansarda cîrciumii, o ţărancă frumoasă în cămaşă stătea pe pat şi se îmbrăca lîngă fereastra larg deschisă, ce lăsa să intre deodată, şi primele raze ale soarelui şi privirile călătorilor cocoţaţi pe imperialele diligenţelor. Pe deasupra mansardei şi a ţărăncii, în depărtare, ca o încoronare a graniţelor Franţei, se desfăşurau pe o linie imensă formidabilele baterii de la Charlemont.

Şi în timp ce contemplam peisajul, ţăranca îşi ridică ochii, mă zări, îmi zîmbi, îmi făcu un semn graţios din cap, şi-şi continuă încetişor toaleta.

Scrisoarea a VI-a

MALURILE MEUSEI. — DINANT. — NAMUR

Liège, 3 august

Am ajuns la Liège pe un fermecător drum care însoţeşte tot cursul Meusei, încă de la Givet. Malurile Meusei sînt tare frumoase. Ciudat că se vorbeşte aşa de puţin de ele. Iată-le pe scurt.

După sat, cîrciumă și țăranca care se îmbrăca în soarele ce răsărea, ne-a întîmpinat un urcuș care mi-a amintit de Val-Suzon lîngă Dijon. În cursul lui drumul s-a răsucit revenind mereu deasupra lui însuși, șerpuind apoi cam trei sferturi de oră în mijlocul unei păduri deasupra unor rîpi săpate de torenți. Ajungem în sfîrșit pe un platou pe care se merge repede, cu cîmpii mari, netede, cît vezi cu ochii jur-împrejur ; te-ai putea crede în plină Beauce, cînd deodată pămîntul se crapă îngrozitor cîțiva pași mai la stînga. De pe drum privirea se cufundă în jos de-a lungul unei teribile stînci verticale pe care numai vegetația se poate cățăra. Este o prăpastie neașteptată, adîncă de vreo sută de metri, și îngrozitoare. În fundul ei, în întunecime, printre mărăcinișul de pe margini se vede Meusa cu cîte un vas de pescuit care călătorește pașnic remorcat de cai. La malul rîului stă un castel rococo mic și drăguț, care are aerul unei prăjituri manieriste sau al unei pendule de pe vremea lui Ludovic al XV-lea și căruia îi cuprinzi dintr-o privire bazinul liliputan, grădinița Pompadour [120], toate volutele, toate fanteziile și toate sucelile. Nimic mai ciudat că această mică chinezărie în natura vastă. S-ar zice un protest țipător al prostului gust omenesc împotriva poeziei sublime a lui Dumnezeu.

Ne depărtăm apoi de prăpastie și cîmpia începe din nou căci spintecătura Meusei taie vertical cîmpia netedă așa cum un făgaș taie un ogor.

Un sfert de leghe mai departe se pun opritori la roți ; drumul se unește cu rîul printr-un povîrniș abrupt. De data aceasta prăpastia este încîntătoare. O grămadă de flori și de copaci frumoși, luminați de cerul radiind al dimineții. Livezi înconjurate de garduri vii urcă și coboară de-a valma de ambele părți ale drumului. Meusa, îngustă și verde, curge la stînga, adînc îngropată între cele două pante abrupte. Vine un pod : un alt rîuleț, mai mic și mai fermecător, se aruncă în Meusa ; este Lesse ; la trei leghe de aici, în cheile care se deschid la dreapta, se află faimoasa peșteră de la Han-sur-Lesse. Dar diligența trece nepăsătoare și se depărtează. Zgomotul morilor de apă de pe Lesse se pierde în munți. Malul stîng al Meusei coboară, frumos tivit de un șir neîntrerupt de ferme și de sate ; malul drept crește și se înalță ; peretele de stîncă năpădește și îngustează drumul ; mărăcinii de pe mal freamătă în vînt și în soare, la șaptezeci de metri deasupra capetelor noastre. Deodată, la o cotitură a drumului, apare o stîncă piramidală, ascuțită și îndrăzneață ca o fleșă de catedrală gotică. Surugiul îmi spune că e stînca lui Bayard. Drumul trece între munți și această bornă colosală, apoi cotește iar, și la picioarele unui enorm bloc de granit

încununat cu o fortăreaţă, privirea se cufundă într-o stradă lungă cu case vechi, legată de malul stîng printr-un pod frumos, şi străjuită la capăt de coamele ascuţite şi de ferestrele largi cu cercevele în stil flamboayant ale unei biserici din secolul al XV-lea. E Dinant.

Ne oprim la Dinant un sfert de ceas, tocmai cît trebuie să vezi în curtea diligenţelor o grădiniţă care ea singură ar fi fost de ajuns ca să-ţi spună că eşti în Flandra. Florile sînt foarte frumoase iar în mijlocul lor se înalţă trei statui din teracotă pictată. Una din ele reprezintă o femeie. Este mai degrabă un manechin decît o statuie, fiindcă e îmbrăcată cu o rochie de stambă şi are pe cap o pălărie veche de mătase. După cîteva clipe, după zgomotul uşor care se aude şi după nişte ţîşnituri ciudate care se întrevăd pe sub fuste, îţi dai seama că femeia este o fîntînă.

Clopotniţa bisericii din Dinant este o imensă cană de apă. Totuşi, văzută de pe pod, faţada bisericii are un aer măreţ şi se contopeşte de minune cu aspectul întregului oraş.

La Dinant părăsim malul drept al Meusei. Cartierul de pe malul stîng pe care-l traversăm se tupilează admirabil în jurul unui turn vechi năruit care alcătuia vechea incintă. La picioarele turnului, într-un grup de locuinţe, am întrevăzut în trecere un mic castel din secolul al XV-lea foarte frumos, cu faţada cu volute, cu ferestre de piatră, cu turnuleţe de cărămidă şi giruete extravagante.

După Dinant valea se deschide, Meusa se lărgeşte ; pe două culmi îndepărtate de pe malul drept se văd două castele în ruină ; apoi valea se lărgeşte şi mai tare, nu mai apar stînci decît ici-colo sub bogatul veşmînt de verdeaţă ; o mantie de catifea verde, brodată cu flori, acoperă tot peisajul. Din toate părţile se revarsă culturi de hamei, livezi, copaci care au mai multe fructe şi mai puţin frunziş, prune vineţii, mere roşii şi în fiece clipă apar tufele enorme de ciorchini stacojii ai scoruşilor de munte, adevăraţi corali vegetali. Raţele şi găinile pălăvrăgesc pe drum ; se aud cîntecele luntraşilor de pe rîu ; fete tinere, cu braţele goale pînă la umeri, trec cu coşuri pline de fîn pe cap şi din cînd în cînd un cimitir de sat străjuieşte melancolic drumul plin de veselie, de lumină şi de viaţă.

Într-unul din cimitire, cu iarbă înaltă şi cu zidul aplecîndu-se spre drum gata să cadă, am citit această inscripţie :

O PIE, DEFUNCTIS MISERIS SUCCURRE, VIATOR * !

* Cucernice călător, vino în ajutorul nefericiţilor defuncţi.

După părerea mea, nici un alt *memento* nu face o impresie mai adîncă. De obicei, morţii atrag atenţia, aici imploră !

Mai departe, după ce am trecut de un deal pe care stîncile de pe malul drept, bătute şi sculptate de ploaie, imită pietrele unduite şi vermiculare ale bătrînei noastre fîntîni a Luxemburgului (în paranteză fie spus, atît de deplorabil refăcută în prezent), simţi că te apropii de Namur. Vilele de odihnă încep să se amestece cu casele ţăranilor, statuile cu stîncile, parcurile englezeşti cu culturile de hamei şi, trebuie s-o spun, armonizîndu-se destul de bine.

Diligenţa şi-a schimbat caii într-unul din aceste sate de amestec. Aveam de o parte o magnifică grădină cu colonade şi cu temple ionice, de cealaltă parte o cîrciumă, flancată la stînga de un grup de pilangii şi la dreapta de un splendid boschet de nalbe roşii. În spatele grilajului aurit al vilei, la umbra crăcilor, pe un piedestal de marmură albă cu vine negre, Venus Medicis [121] se ascundea pe jumătate în frunziş, ca ruşinată şi indignată că e văzută goală-goluţă de ţăranii flamanzi care stăteau la masă în faţa unei halbe de bere. Cîţiva paşi mai departe, două-trei fete înalte şi frumoase făceau jaf într-un prun înalt şi una dintre ele era cocoţată pe o cracă groasă într-o poziţie graţioasă ce însemna că uitase complet de trecători, aşa încît călătorilor de pe imperială le-ar fi putut veni o vagă dorinţă să se dea jos.

Un ceas după aceea eram la Namur. Cele două văi, cea a Sambrei şi cea a Meusei, se întîlnesc şi se contopesc la Namur, aşezat la confluenţa celor două rîuri. Femeile din Namur mi s-au părut frumoase şi atrăgătoare ; oamenii au o fizionomie bună, gravă şi ospitalieră. Cît despre oraş în sine, cu excepţia vederilor care se deschid de pe podurile ce traversează Meusa şi Sambre, n-are nimic extraordinar. Arhitectură fără monumente, fără edificii, fără case vechi, numai cu patru sau cinci biserici rococo urîte şi cu cîteva fîntîni în stilul Ludovic al XV-lea de un prost gust plat şi trist. Namur n-a inspirat nimic altceva decît două poeme, oda lui Boileau şi cîntecul unui poet necunoscut în care este vorba de o femeie bătrînă şi de prinţul de Orania ; şi, zău că Namurul nici nu merită altă poezie.

Citadela încununează rece şi cu tristeţe oraşul. Totuşi am să-ţi spun că m-am uitat nu fără respect la aceste fortificaţii severe care au avut cîndva cinstea de a fi asediate de Vauban şi apărate de Cohorn [122].

Unde nu sînt biserici, mă uit la firme. Pentru cine ştie să viziteze un oraş, firmele prăvăliilor sînt pline de sens. Oricare ar fi profesiunile dominante şi industriile locale care îţi apar

la prima vedere, locuţiunile speciale figurează din belşug şi numele burgheze, aproape tot aşa de importante de studiat ca şi cele ale nobilimii, apar în forma lor cea mai naivă şi sub o înfăţişare cît mai bine scoasă în lumină.

Iată trei nume luate aproape la întîmplare din vitrinele prăvăliilor din Namur ; toate trei au o semnificaţie. — *Soţia Debarsy, negustoreasă.* — Citind, simţi că eşti într-o regiune ieri franceză, azi străină, mîine franceză, în care limba se alterează şi se denaturează pe nesimţite, se năruie pe la margini şi capătă în expresiile franceze, întorsături stîngace germane. Aceste trei cuvinte sînt încă franţuzeşti, fraza nu mai e. *Crucifix-Piret, mercerie.* Asta e Flandra catolică. Nume, prenume sau poreclă, Crucifix, ar fi de negăsit în Franţa lui Voltaire. — *Menendez-Wodon, ceasornicar.* — Un nume castilian şi un nume flamand, sudate printr-o trăsătură de unire. Nu e oare toată dominaţia Spaniei asupra Ţărilor de Jos, scrisă, dovedită şi povestită într-un nume propriu ? — Aşa că iată trei nume dintre care fiecare exprimă şi rezumă unul dintre marile aspecte ale regiunii ; unul vorbeşte despre limbă, altul despre religie, celălalt despre istorie.

Şi mai remarcăm imediat că pe firmele de la Dinant, Namur şi Liège, apare foarte des repetat numele de *Demeuse.* În împrejurimile Parisului şi ale Rouen-ului, e *Desenne* şi *Deseine.*

Pentru a termina aceste remarci pur fanteziste, am mai observat într-un cartier din Namur un nume, *Janus, brutar,* care mi-a amintit că la Paris notasem, la intrarea în cartierul Saint-Denis, un *Néron, cofetar,* şi, la Arles, pe însuşi frontonul unui templu roman în ruină, *Marius, coafor.*

Scrisoarea a VII-a

MALURILE MEUSEI — HUY — LIÈGE

Liège, 4 august

Drumul spre Liège se îndepărtează de Namur printr-o alee de copaci magnifici. Frunzişul imens se luptă cît poate să ascundă călătorului urîcioasele clopotniţe ale oraşului, care, de departe, apar ca un uriaş joc de popice presărat cu bile. Cînd ieşi din umbra frumoşilor copaci, adierea răcoroasă a Marnei îţi mîngîie faţa, şi drumul începe iar să meargă vesel de-a lungul rîului.

Meusa, îngroşată de acum înainte de Sambre, şi-a lărgit valea; dar reapare dublul perete stîncos, închipuind la fiece clipă cetăţi de ciclopi, donjoane înalte în ruină, grupuri de turnuri titanice. Stîncile de pe Meusa conţin mult fier; amestecate în peisaj, au o culoare extraordinară; ploaia, aerul şi soarele le-au dat o rugină superbă; însă smulse din pămînt, exploatate şi cioplite, se transformă într-un odios granit albastru-cenuşiu cu care este infestată toată Belgia. Ceea ce edifica altădată munţi măreţi dă naştere acum la case oribile. Dumnezeu a făcut stînca, omul a făcut piatra de construcţie.

Am trecut cu repeziciune prin Sanson, sat deasupra căruia se năruie cîteva tronsoane dintr-o cetate clădită, se spune, pe vremea lui Clodion [123]. Stînca închipuie aici o figură omenească severă cu barbă, asupra căreia surugiul ţine neapărat să atragă atenţia călătorilor. Ajungem apoi în Andennes, unde am remarcat o raritate de nepreţuit pentru amatorii de antichităţi, o bisericuţă rustică din secolul al X-lea încă intactă. Într-un alt sat, la Selayen cred, se poate citi o inscripţie cu litere mari deasupra uşii principale a bisericii: *Afară cu cîinii din casa Domnului.* Dacă aş fi demnul preot de la Selayen, m-aş gîndi mai degrabă să le spun oamenilor să intre decît cîinilor să iasă.

După Andennes, munţii se dau la o parte, valea devine cîmpie, Meusa se desparte de drum printre pajişti. Peisajul este încă frumos, dar se ivesc prea des coşuri de uzine, triste obeliscuri ale civilizaţiei noastre industriale.

Apoi dealurile se apropie iar, rîul şi drumul se alătură, zăreşti bastioane mari agăţate ca nişte cuiburi de vulturi de vîrful unei stînci, o biserică frumoasă din secolul al XIV-lea avînd în coastă un mare turn pătrat, o poartă de oraş păzită de un şanţ în ruină. Multe case încîntătoare, născocite pentru odihnirea şi veselirea ochilor de geniul atît de bogat, aşa de fantezist şi de spiritual al renaşterii flamande, se oglindesc în apa Meusei, cu terasele lor înflorite, de ambele părţi ale unui pod vechi. Sîntem la Huy.

Huy şi Dinant sînt două din cele mai frumoase oraşe de pe Meusa. Huy este la jumătatea drumului între Namur şi Liège, ca şi Dinant între Namur şi Givet. Huy, care mai este încă o cetate de temut, a fost altădată o comunitate războinică ce a asediat pe cei din Liège, aşa cum Dinant a făcut-o cu cei din Namur în vremurile eroice în care oraşele îşi declarau război aşa cum o fac astăzi regatele şi în care Froissart [124] zicea:

Marele oraş Bar-sur-Saigne
A făcut să tremure Troye în Champaigne

După Huy începe iar încîntătorul contrast din întreg peisajul Meusei. Nimic mai sever decît stîncile, nimic mai zîmbitor decît pajiştile. Sînt aici cîteva dealuri presărate cu butuci de viţă de vie şi cu araci, care dau un vin oarecare. Cred că este singura podgorie din Belgia.

Din cînd în cînd îţi iese în cale pe malul fluviului, în cîte o rîpă pe deasupra căreia trece drumul, o fabrică de tablă al cărei aspect delabrat şi acoperiş cu ţiglele crăpate pe unde iese fumul dă impresia unui început sau sfîrşit de incendiu ; sau cîte o fabrică de alaun cu grămezile ei mari de pămînt roşiatic ; sau, în spatele unei culturi de hamei, lîngă un ogor de napi mari, în mijlocul miresmelor unei grădiniţe pline de flori înconjurată de gard viu cîrpit ici-colo cu şipci mîncate de carii, în orăcăitul asurzitor al unei populaţii de găini, gîşte şi raţe, zăreşti cîte o casă de cărămidă, cu turnuleţe de ardezie, cu ferestre înguste de piatră, cu vitralii delimitate cu plumb, gravă, curată, blîndă, înveselită de o viţă urcătoare, cu porumbei pe acoperiş, un copilaş şi o rază de soare în prag, şi visezi că eşti la Teniers şi la Mieris.

Între timp s-a înserat ; vîntul stă, pajiştile, tufişurile şi copacii tac, nu se mai aude decît clipocitul apei. Interiorul caselor se luminează vag ; obiectele se şterg ca într-un fum. Călătorii din diligenţă s-au luat la întrecere cu căscatul şi-şi zic : Peste o oră sîntem la Liège. Exact în momentul acela peisajul a căpătat o înfăţişare extraordinară. Acolo departe, în păduri, la poalele dealurilor întunecate şi stufoase, doi ochi de foc ţîşnesc şi scînteiază ca nişte ochi de tigru. Aici, pe marginea drumului, un sfeşnic înfricoşător cu o înălţime cam de 30 de metri arde în peisaj şi aruncă pe stînci, păduri şi rîpi, răsfrîngeri sinistre. Mai departe, la intrarea în valea cufundată în umbră, se deschide şi se închide brusc o gură plină de jeratic din care iese în răstimpuri, cu sughiţuri groaznice, o limbă de flăcări.

Se aprind luminile uzinelor.

Cînd ai trecut de locul care se cheamă Petite-Flemalle, tabloul devine uimitor şi cu adevărat magnific. Întreaga vale pare găurită de cratere în erupţie. Unele revarsă în spatele desişurilor vîrtejuri de aburi stacojii, înstelate de scîntei ; altele dezvăluie lugubru pe un fond roşu silueta neagră a satelor ; în alte părţi flăcările se ivesc prin crăpăturile unui grup de edificii. Ai crede că ţara a fost străbătută de o armată duşmană şi că douăzeci de burguri prădate îţi înfăţişează dintr-o dată, în noaptea întunecoasă, toate aspectele şi toate fazele incendiului, unele de-abia aprinse, altele fumegînde şi altele în vîlvătaie.

Acest spectacol de război este de fapt unul de pace ; copia înspăimîntătoare a prădăciunii este dată de industrie. N-ai sub ochi altceva decît furnalele D-lui Cockerill.

Un zgomot sălbatic şi violent iese din haosul de muncitori. Am avut curiozitatea să mă dau jos şi să mă apropii de una din aceste vizuini. Şi-am admirat cu adevărat industria. Un spectacol frumos şi minunat care pare, noaptea, să dea ceva supranatural tristeţii solemne a momentului. Roţile, ferăstraiele, cazanele, laminoarele, cilindrii, valţurile, toţi monştrii de aramă, de tablă şi de bronz numiţi maşini şi cărora aburii le dau viaţă, o viaţă înfricoşătoare şi teribilă, mugesc, şuieră, scîrţîie, gîfîie, horcăie, latră, scheaună, sfîşie bronzul, răsucesc fierul, mestecă granitul şi, pe alocuri, în mijlocul muncitorilor, negri şi plini de fum, care le hărţuie, răcnesc dureros în atmosfera arzătoare a uzinei ca nişte hidre sau nişte balauri chinuiţi de diavoli în iad.

Liège este unul dintre oraşele vechi care sînt pe punctul de a deveni oraşe noi — transformare deplorabilă, dar fatală ! — unul dintre oraşele în care peste tot vechile faţade pictate şi cizelate se coşcovesc şi cad lăsînd în locul lor faţade albe împopoţonate cu statui de ipsos ; în care frumoasele acoperişuri vechi de ardezie, pline de lucarne, clopoţei şi giruete, se năruie cu tristeţe, privite cu oroare de vreun burghez îndobitocit care citeşte *Constituţionalul* pe o terasă pardosită cu tablă de zinc ; în care biroul vămii, templu grec pricopsit cu un vameş, vine după poarta-donjon străjuită de turnuri şi presărată cu lănci ; în care înaltul coş roşu al furnalelor înlocuieşte ascuţita fleşă a bisericilor. Oraşele vechi făceau zgomot, oraşele moderne scot fum.

Liège nu mai are enorma catedrală a principilor-episcopi clădită de episcopul Notger în anul 1000 şi dărîmată în 1795 nu se ştie de cine ; are însă uzina d-lui Cockerill.

Liège nu mai are mănăstirea dominicanilor, restrişte sumbră de mare faimă, edificiu nobil al unei mîndre arhitecturi ; are, însă, şi tocmai pe acelaşi loc, un teatru înfrumuseţat de coloane cu capiteluri de fontă în care se va juca operă comică şi la care prima piatră a fost pusă de D-ra Mars [125].

Liège mai este încă, în secolul al XIX-lea ca şi în al XVI-lea, oraşul armurierilor. El a luptat cu Franţa pentru armele de război şi cu Versailles îndeosebi pentru armele de lux. Dar vechea cetate a sfîntului Hubert, odinioară biserică şi fortăreaţă, comunitate ecleziastică şi militară, nici nu se mai roagă, nici nu se mai bate ; vinde şi cumpără. Astăzi este un mare stup

industrial. Valea Meusei îi pune un braț în Franța și un altul în Olanda, și mulțumită acestor două mari brațe ia, fără încetare, de la una și primește de la cealaltă.

Totul se șterge în acest oraș, pînă și etimologia lui. Vechiul pîrîu *Legia* se cheamă acum *Ri-de-Coq-Fontaine.*

Trebuie de altfel spus că Liège, armonios împrăștiat pe culmea verde a muntelui Sainte-Walburge, împărțit în două de Meusa, orașul de sus și cel de jos, întretăiat de treisprezece poduri, dintre care unele cu înfățișare frumoasă, înconjurat cît vezi cu ochii de copaci, dealuri și pajiști, are încă destule turnulețe, destule fațade cu pinioane în volută sau profilate, destule clopotnițe romanice, destule porți-donjon ca cele de la Saint-Martin și de la Amercoeur, pentru a încînta pe poetul și pe iubitorul de antichități cel mai refractar în fața fabricilor, mașinilor și uzinelor.

Cum ploua cu găleata, n-am putut să vizitez decît patru biserici : — *Sfîntul Paul,* catedrala actuală, nobil naos din secolul al XV-lea, alături de o mănăstire gotică cu o poartă încîntătoare de pe vremea Renașterii, prostește dată cu var, avînd deasupra o clopotniță care trebuie că a fost foarte frumoasă dar căreia un arhitect contemporan inapt i-a deformat toate colțurile, operație rușinoasă pe care o suferă în clipa de față sub ochii noștri vechile acoperișuri ale primăriei din Paris. — *Sfîntul Ioan,* fațadă gravă din secolul al X-lea, alcătuită dintr-un mare turn pătrat cu fleșă din ardezie, avînd de ambele laturi alte două clopotnițe joase, tot pătrate. De această fațadă este lipit cu insolență domul, sau mai degrabă, cocoașa unei abominabile biserici rococo [126] ; una din porțile ei se deschide spre o mănăstire ogivală urîțită, răzuită, văruită, tristă și plină de bălării. — *Sfîntul Hubert,* a cărui absidă romanică tivită de galerii joase cu bolte rotunde are o ordine magnifică. — *Sfîntul Denis,* o ciudată biserică din secolul al X-lea la care turnul mare este din secolul al IX-lea. Turnul are la partea inferioară urme vizibile de jaf și de foc. A fost ars probabil în timpul marii năvăliri normande din anul 882. Arhitecții romanici au cîrpit cu naivitate și au continuat turnul cu cărămizi, luîndu-l așa cum rămăsese după pîrjol și așezînd zidul nou peste piatra veche și roasă, astfel încît profilul ruinii apare perfect conservat sub clopotnița actuală. Piatra roșie ce constituie clopotnița, destrămată în partea de jos ca o zdreanță, este de un efect ciudat.

Cum mă duceam de la Saint-Denis la Saint-Hubert printr-un labirint de străzi vechi, joase și înguste, împodobite ici-colo de statui ale Madonei, deasupra cărora se rotunjesc ca niște cercuri concentrice, panglici late de tinichea pline de inscripții pioase,

m-am trezit deodată că merg în lungul unui zid sumbru de piatră cu arcade largi în formă de toarte de coş şi împodobite cu un lux de nervuri care anunţă faţada din spate a unui palat din evul mediu. Am găsit o uşă întunecoasă, am intrat, şi după cîţiva paşi m-am trezit într-o curte mare. Curtea, de care nimeni nu vorbeşte şi care ar trebui să fie celebră, este curtea interioară a palatului principilor ecleziaşti din Liège. N-am văzut nicăieri un ansamblu arhitectural mai ciudat, mai morocănos şi mai superb. Patru faţade înalte de granit acoperite de patru prodigioase acoperişuri de ardezie, stînd pe patru galerii joase cu arcade în ogivă şi bolţi teşite care caracterizează sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul celui de-al XVI-lea. Ferestrele acestui palat clerical au cercevele ca ferestrele de biserică. Din nefericire celelalte două faţade, distruse de marele incendiu din 1734, au fost reconstruite în stilul sfrijit al acelei epoci şi strică întrucîtva efectul general. Uscăciunea lor nu are totuşi nimic care să contrarieze flagrant austeritatea vechiului palat. Episcopul care păstorea acum o sută cinci ani a refuzat cu înţelepciune podoabele în stil rococo, astfel că s-au reclădit două faţade posomorîte şi sărăcăcioase ; căci aceasta a fost legea arhitecturii din secolul al XVIII-lea, fără cale de mijloc ; ori zdrenţe strălucitoare, ori goliciune ; tinichea ori sărăcie.

Împătrita galerie care închide curtea s-a păstrat admirabil. Am ocolit-o. Nimic mai curios de studiat decît stîlpii pe care se sprijină ogivele teşite. Ei sînt din granit cenuşiu, ca de altfel întregul palat. După cum cercetezi unul sau altul din cele patru rînduri, stîlpii dispar pînă la jumătatea înălţimii, cînd în partea de sus, cînd în partea de jos, fiind înlocuiţi de o parte bombată împodobită cu arabescuri. La un întreg rînd de stîlpi, rîndul de la apus, partea bombată este dublă şi trunchiul stîlpului dispare în întregime. Simplu capriciu flamand din secolul al XVI-lea. Dar ceea ce îl lasă perplex pe arheolog este faptul că arabescurile cizelate pe părţile bombate, aceste capiteluri naiv şi grosolan sculptate, pline de figuri himerice de o mare precizie, de frunze imposibile, de animale apocaliptice, de balauri înaripaţi aproape egipteni şi hieroglifici, par să aparţină artei din secolul al XI-lea ; şi pentru ca stîlpii scurţi, îndesaţi şi gheboşi să nu fie atribuiţi arhitecturii bizantine, trebuie să ne amintim că palatul princiar-episcopal din Liège n-a fost început decît în 1508 de către principele Erard de la Mark, care a domnit treizeci şi doi de ani.

Acest edificiu solemn este astăzi palatul de justiţie. Librari şi negustori de jucărioare şi-au instalat prăvălii pe sub toate arcadele. În curte e o piaţă de legume. Vezi robele negre ale

slujitorilor legii trecînd prin mijlocul coşurilor mari cu verze roşii sau vineţii. Grupuri de negustorese flamande, vesele şi arţăgoase, flecăresc şi se ceartă în faţa fiecărui stîlp ; pledoarii întărîtate se aud pe la toate ferestrele ; şi în curtea întunecoasă, reculeasă şi tăcută odinioară ca o mănăstire, de la care are forma, se amestecă şi se încrucişează fără încetare îndoita şi necesara vervă a avocatului şi a cumetrei, trăncăneala şi vorbăria.

Deasupra acoperişurilor mari ale palatului se iveşte un turn înalt şi masiv din cărămizi. Odinioară turn de pază al principelui-episcop, el este acum închisoare pentru fetele de moravuri uşoare ; tristă şi rece antiteză pe care burghezul volterian de acum treizeci de ani ar fi făcut-o în chip *spiritual*, şi pe care burghezul utilitar şi pozitivist de astăzi o face prosteşte.

Ieşind din palat pe poarta mare, am putut să-i admir faţada actuală, operă glacială şi declamatorie a dezastruosului arhitect din 1748. Ai crede că vezi o tragedie de Lagrange-Chancel [127] din marmură şi piatră. În piaţă, în faţa faţadei era un om de treabă care voia neapărat să mă facă s-o admir. I-am întors spatele fără milă, deşi mă învăţase că Liège se cheamă în olandeză *Luik*, în germană *Luttich* şi în latină *Leodium*.

Camera în care stau la Liège este împodobită cu perdele de muselină pe care sînt brodate, nu buchete de flori, ci pepeni. Am mai admirat şi gravurile triumfătoare ce reprezintă, în onoarea aliaţilor, dezastrele noastre din anul 1814, umilindu-ne cu cruzime în chiar limba noastră. — Iată textual *legenda* imprimată în josul uneia dintre aceste gravuri : „LUPTA DE LA ARCIS-SUR-AUBE, 21 martie 1814. Cea mai mare parte din garnizoana oraşului, alcătuită din garda veche (probabil din *bătrîna gardă)* a fost făcută prizonieră şi aliaţii *au intrat* învingători în Paris la 2 aprilie".

Scrisoarea a VIII-a

MALURILE VESDREI. — VERVIERS

Aix-la-Chapelle [128], *4 august*

Ieri, la nouă dimineața, cînd diligența de la Liège spre Aix-la-Chapelle tocmai trebuia să plece, un cumsecade burghez valon îi lua ca martori pe trecători, refuzînd să urce pe imperială, amintindu-mi prin energia lui pe acel țăran din Auvergne *care plătise să fie înăuntru și nu afară.* M-am oferit să iau locul acestui demn călător, m-am suit pe imperială, totul s-a potolit și diligența a pornit.

Și bine-am făcut. Drumul este vesel și încîntător. Acum nu mai este Meusa, ci Vesdra. Meusa se duce prin Maestricht și Ruremonde spre Rotterdam și spre mare.

Vesdra este un rîu-torent care coboară din Saint-Cornelis-Munster, între Aix-la-Chapelle și Duren, prin Verviers și Chauffontaines, pînă la Liège, prin cea mai încîntătoare vale din cîte există în lume. În acest anotimp, pe o zi frumoasă, cu cer albastru, ea este uneori o vîlcea, adesea o grădină, întotdeauna un rai. Drumul nu se depărtează nici o clipă de rîu. Cîteodată străbat împreună un sat vesel, grămădit pe sub copaci cu cîte un pod rustic în fața fiecărei porți ; alteori, la un cot singuratic al văii, trec pe lîngă un castel vechi al vreunui mare dregător, clădire cu turnurile pătrate, cu acoperișurile înalte și ascuțite și cu fațada mare cu cîteva ferestre rare, mîndră și modestă în același timp, așa cum se cuvine unei clădiri ce trebuie să fie ceva între coliba țăranului și donjonul seniorului. Apoi deodată peisajul se îmbogățește cu o voce zgomotoasă și veselă ; și, la o cotitură, după un deal, ochiul întrezărește, sub un tufiș de tei și de arini care lasă să treacă soarele, acea casă joasă și roata mare neagră, sclipind de nestemate, care este o moară de apă.

Între Chauffontaines și Verviers valea îmi apare de o blîndețe virgiliană. Este un timp minunat, copilași drăguți se joacă în fața grădinilor, adierea din plopi se împrăștie pe drum, junci frumoase, cîte trei, cîte patru, se odihnesc la umbră, culcate pe pajiștea verde. Undeva, departe de orice casă, singură în mij-

locul unei pajişti mari închisă de garduri vii, paşte maiestuos o vacă straşnică, demnă să fie păzită de Argus [129]. Din munte, se aude un flaut.

Mercurius septem mulcet arundinibus *.

Din cînd în cînd, cîte un coş de uzină sau cîte o fîşie lungă de postav, aşternută lîngă drum să se usuce la soare, întrerupe aceste egloge.

Drumul de fier ce străbate toată Belgia de la Anvers la Liège şi care trebuie să meargă pînă la Verviers va străpunge dealurile şi va întretăia văile. Acest drum, o iniţiativă colosală, va găuri munţii de vreo douăsprezece-cincisprezece ori. La fiecare pas întîlneşti terasamente, rambleuri, schele de poduri sau de viaducte ; sau, la poalele unui uriaş perete de stîncă, vezi un furnicar negru trebăluind ca să sape o gaură mică. Furnicile depun o muncă de uriaşi.

Din cînd în cînd, în locurile unde găurile sînt deja largi şi adînci, un suflu greu şi un muget răguşit răzbat deodată. Ai zice că muntele siluit strigă printr-o gură deschisă. Sînt exploziile din galerii. Apoi diligenţa se opreşte brusc, lucrătorii care săpau la un terasament din apropiere fug în toate direcţiile, tunetul izbucneşte, repetat de ecoul dealurilor care-l umflă, bucăţi mari de stîncă ţîşnesc dintr-un colţ al peisajului şi împroaşcă pretutindeni cîmpia. Este o mină cu exploatare la zi. În timpul acestei opriri, călătorii îşi povestesc că ieri a fost omorît un om şi că un copac a fost tăiat în două de unul din aceşti bolovani ce cîntărea douăzeci de mii, că alaltăieri nevasta unui lucrător care aducea *cafeaua* (şi nu supa) bărbatului ei, fusese lovită în acelaşi chip. Astfel de vorbe strică puţin idila.

Verviers, oraş neînsemnat de altfel, se împarte în trei cartiere care se numesc Chick-Chack, Basse-Crotte şi Dardanelle. Am remarcat un băieţel de vreo şase ani care-şi fuma cu măiestrie pipa şezînd pe pragul casei. Văzîndu-mă trecînd, ţîncul fumător izbucni în rîs. Am tras concluzia că-i păream tare ridicol.

După Verviers, drumul merge din nou pe lîngă Vesdra pînă la Limbourg. Limbourg, oraş de comitat, „pateu" căruia Ludovic al XIV-lea *îi găsea coaja prea groasă,* nu mai este decît o cetate în ruine, încununare pitorească a unui deal.

Imediat după aceea pămîntul se netezeşte, cîmpia se aşterne, o uşă mare îşi deschide aripile : vama ; o gheretă tivită cu roşu şi negru de sus pînă jos ; sîntem acasă la regele Prusiei.

---

* Mercur ne desfată cu cele şapte ţevi ale naiului său.

Scrisoarea a IX-a

AIX-LA-CHAPELLE. MORMÎNTUL LUI CAROL CEL MARE

Aix-la-Chapelle, 6 august

Aix-la-Chapelle este pentru un bolnav un izvor de apă minerală, caldă, rece, feruginoasă, sulfuroasă ; pentru un turist este o regiune de baluri și concerte ; pentru un pelerin este racla cu moaște sfinte pe care nu le vezi decît din șapte în șapte ani, rochia Sfintei Fecioare, scutecele copilului Isus, pînza pe care a fost decapitat sfîntul Ioan Botezătorul ; pentru iubitorul de antichități-cronicar este o nobilă abație de fete cu o stareță, urmașă directă a unei mănăstiri de bărbați clădită de sfîntul Grigore, fiul lui Nicefor, împărat al Orientului ; pentru un amator de vînătoare este fosta vale a Mistreților, *Porcetum,* din care au făcut *Borcette ;* pentru un proprietar de manufactură este un izvor de apă leșioasă foarte potrivită la spălatul lînii ; pentru un negutător este o fabrică de postav și de cașmiruri, de ace de cusut și de gămălie ; pentru cel ce nu este nici negustor, nici proprietar de manufactură, nici vînător, nici iubitor de antichități, nici pelerin, nici turist, nici bolnav, este orașul lui Carol cel Mare [130].

Carol cel Mare s-a născut într-adevăr la Aix-la-Chapelle și tot aici a și murit. S-a născut în vechiul palat pe jumătate roman al regilor franci, din care n-a mai rămas decît turnul lui Granus, înglobat astăzi în primărie. Este îngropat în biserica pe care a ctitorit-o după doi ani de la moartea soției sale Fastrada, în anul 796, și pe care papa Leon al III-lea a sfințit-o în anul 804 ; și pentru închinarea căreia, zice tradiția, doi episcopi de Tongres, morți și îngropați la Maestricht, au ieșit din mormintele lor ca să întregească la ceremonie numărul de trei sute șaizeci și cinci de arhiepiscopi și episcopi care reprezentau zilele anului.

Această biserică, istorică și fabuloasă, care a dat orașului numele său, a suferit multe transformări timp de o mie de ani.

De-abia ajuns la Aix, m-am dus la Capela Palatină.

Dacă privești biserica din față, iată cum se prezintă :

Un portal mare de pe vremea lui Ludovic al XV-lea din granit albastru-cenușiu, cu uși de bronz din secolul al VIII-lea, încadrat într-un zid carolingian pe care se ridică un etaj de bolți romanice rotunjite. Deasupra acestor arhivolte, un frumos etaj

gotic bogat cizelat, la care recunoşti ogiva severă din secolul al XIV-lea ; şi ca încununare, o pocită zidărie de cărămidă cu acoperiş de ardezie care datează de vreo douăzeci de ani. La dreapta portalului, un con mare de brad, din bronz roman, pus pe un stîlp de granit şi, de partea cealaltă, pe un alt stîlp, o lupoaică de bronz, tot antică şi romană, care se întoarce pe jumătate spre trecători, cu botul întredeschis şi dinţii încleştaţi.

Iartă-mă, prietene, dar îngăduie-mi să deschid aici o paranteză. Conul de brad are un sens şi lupoaica la fel, sau lupul, căci n-am putut să recunosc prea clar sexul animalului. Iată ce povestesc bătrînele torcătoare din regiune în legătură cu asta :

Demult, tare de demult, cei din Aix-la-Chapelle au vrut să-şi construiască o biserică. Au pus mînă de la mînă şi au săpat temeliile, au înălţat zidurile, au ridicat schelăria şi timp de şase luni a fost un tărăboi asurzitor de ferăstraie, ciocane şi bătăi. După şase luni, banii s-au terminat. S-a făcut apel la pelerini şi s-a pus un lighenaş de cositor la uşa bisericii, dar de-abia de căzură în el cîţiva scuzi şi cîteva parale cu cruce. Ce să facă ? S-a adunat sfatul, dregătorii au căutat, au discutat, şi-au dat cu părerea, s-au consultat. Muncitorii refuzau să mai lucreze, iarba şi mărăcinii, iedera şi toate plantele neruşinate ce năpădesc ruinele puneau stăpînire pe pietrele noi ale clădirii părăsite. Erau oare nevoiţi să lase biserica aşa ? Măreţul sfat al dregătorilor era consternat.

Şi cum se ciorovăiau ei, intră un oarecare, un străin, un necunoscut, înalt şi frumos la chip.

— Bună ziua, tîrgoveţi. Despre ce-i vorba ? Sînteţi tare speriaţi. Vă iubiţi tare mult biserica, nu-i aşa ? Nu ştiţi cum să faceţi s-o sfîrşiţi ? Se zice că n-aţi mai avea bani ?

— Trecătorule, ziseră ei, du-te dracului. Ne-ar trebui un milion de galbeni.

— Iată-i, zise gentilomul. Şi deschizînd o fereastră, le arătă un car mare oprit în piaţă la uşa primăriei. Carul avea zece juguri de boi şi era păzit de douăzeci de negri din Africa înarmaţi pînă-n dinţi.

Unul dintre dregători coborî cu gentilomul, luă la întîmplare una din pungile cu care era încărcat carul, urcă apoi din nou şi goli punga în faţa sfatului ; şi-ntr-adevăr era plină cu galbeni.

Dregătorii deschiseră ochii mari prostiţi şi-l întrebară pe străin :

— Cine eşti dumneata, monseniore ?

— Dragii mei ţopîrlani, eu sînt cel care are banii. Ce mai vreţi ? sînt de loc din Pădurea Neagră, de lîngă lacul Wildsee, nu departe de ruinele de la Heidenstadt, oraşul păgînilor. Am mine de aur şi de argint şi, noaptea, vîntur cu mîinile grămezi de giuvaeruri. Am însă obiceiuri simple, mă plictisesc, sînt o fire melancolică şi-mi trec zilele privind în lacul transparent cum se joacă vîrtejurile şi tritonii şi cum creşte printre stînci troscotul de apă. Dar să lăsăm nedumeririle şi trăsnăile. Mi-am desfăcut băierile, luaţi. Uite milionul vostru de galbeni. Îl vreţi ?

— Doamne, da, zise sfatul. Ne-am sfîrşi biserica.

— Ei bine, luaţi-l ; însă cu o condiţie.

— Care, monseniore ?

— Tîrgoveţi, sfîrşiţi-vă biserica ; luaţi toţi gologanii ăştia ; făgăduiţi-mi în schimb primul suflet, oricare ar fi el, care o să intre în biserică, primul care va trece pragul în ziua cînd clopotele vor bate pentru sfinţirea ei.

— Eşti diavolul ! ţipă sfatul.

— Sînteţi nişte netoţi ! răspunse Urian [131], căci el era.

Dregătorii începură să se scuture, să se înfioare şi să-şi facă semnul crucii. Dar cum Urian era un drac cumsecade şi cum rîdea cu hohote făcînd să sune un galben nou-nouţ, se liniştiră şi începură să se tîrguie.

— La urma urmelor, zise el, în tîrgul ăsta eu pierd. Voi o să vă aveţi şi milionul şi biserica. Eu n-o să am decît un suflet. Şi ce suflet, mă rog ? Primul venit. Un suflet la întîmplare. Vreun afurisit de făţarnic care o să facă pe cucernicul şi care o să vrea, plin de ifose şi de zel, să intre el primul. Tîrgoveţi, prieteni, biserica voastră arată tare frumos. Îmi place planul. Cred că o să fie o clădire măreaţă ; văd cu plăcere că arhitectul vostru preferă trompa Montpellier trompei de colţ *. N-am ce zice de bolta în pandantiv, cu planul prelung şi cu tăietură rotunjită, însă aş fi preferat, totuşi, o boltă în muchii, piezişe şi tot prelungă. Bine a gîndit că a făcut o uşă cu arcadă rotunjită, nu ştiu însă dacă a potrivit bine grosimea pietrei de zid. — Cum îl cheamă pe arhitectul vostru ? — Spuneţi-i din partea mea că pentru ca să-i iasă bine pragul de sus al uşii are nevoie de patru feţe : două jos şi una de acoperire deasupra ; cea de-a patra se pune pe extrados. În sfîrşit ! Uite o scară de pivniţă cu trompă scobită care are un stil frumos şi este minunat proporţionată. Ar fi păcat să vă opriţi aici. — Trebuie să duceţi biserica la bun sfîrşit. Hai, cumetrilor, milionul pentru voi, sufletul pentru mine. S-a făcut ?

Aşa vorbi gentilomul Urian. — La urma urmelor, se gîndiră tîrgoveţii, să fim fericiţi că se mulţumeşte numai cu un suflet. Dacă s-ar uita ceva mai bine, ar putea să le ia pe toate din oraşul ăsta.

Făcură tîrgul, îşi luară milionul. Urian dispăru printr-o trapă, de unde, aşa cum se cuvine, ieşi o flăcăruie albastră, şi, la doi ani după aceea biserica a fost gata.

E de la sine înţeles că toţi dregătorii se juraseră să nu povestească nimănui nimic, şi, tot bineînţeles, că fiecare dintre ei povestiseră toată treaba nevestelor lor. E o lege. O lege pe care n-au făcut-o ei, dar pe care au respectat-o. Aşa că, atunci cînd biserica a fost gata, cum tot oraşul ştia taina sfatului mulţumită nevestelor, nimeni nu a vrut să intre în biserică.

Iar încurcătură, mai mare ca prima. Biserica era gata, dar nici unul nu vroia să pună piciorul în ea. Biserica era gata, dar era goală. Or, la ce slujeşte o biserică goală ? — Dregătorii se adunară din nou dar fără nici un rezultat. — Îl chemară pe episcopul de Tongres, care nu găsi nici el vreo soluţie. Chemară pe clericii din sfat şi nici ei nu găsiră nimic. — Îi chemară atunci pe călugării de la mănăstire.

— Doamne, zise un călugăr, monseniorilor, tare vă împiedicaţi de un fleac. Îi datoraţi lui Urian primul suflet care va trece pragul bisericii. Dar n-a pus condiţia ce fel de suflet să fie. Şi vă zic, că Urian nu e decît un prost. Monseniorilor, după o îndelungată hăituială a fost prins un lup viu în valea Borcette. Urian o să se mulţumească cu el. Nu este decît un suflet de lup, dar este un *suflet oarecare* — cum a cerut el.

— Bravo ! zise sfatul. Uite un călugăr mintos.

A doua zi de dimineaţă, încă din zori, clopotele începură a bate.

— Ce ! ziseră tîrgoveţii, azi este sfinţirea bisericii ! Cine va îndrăzni oare să intre întîiul ? Eu nu.

— Nici eu.

— Nici eu.

— Nici eu.

Şi alergară înghesuindu-se. Sfatul dregătorilor şi cel al clericilor se aflau în faţa porţii. Atunci, fu adus lupul într-o cuşă, şi cînd se dădu semnalul, se deschiseră în aceeaşi clipă şi uşile bisericii şi portiţa cuştii. Lupul, înspăimîntat de mulţime, văzu biserica pustie şi se năpusti înăuntru. Urian aştepta, cu gura larg deschisă şi cu ochii închişi alene. Ia gîndiţi-vă la mînia lui cînd simţi că înghite un lup. Dădu un răcnet înspăimîntător şi îşi luă zborul învîrtindu-se un timp cu zgomot de tunet pe dea-

supra înaltelor arcade ale bisericii. În sfîrşit, ţîşni afară, nebun de furie, şi, ieşind, dădu cu piciorul în poarta mare de bronz aşa de tare, că se crăpă de sus pînă jos. — Şi astăzi se mai vede această crăpătură.

— De aceea, adăugară bătrînelele, au aşezat la stînga uşii statuia lupului de bronz şi la dreapta un con de brad, care închipuie bietul lui suflet, înghiţit cu atîta neghiobie de Urian.

Las legenda şi mă întorc la biserică. Trebuie totuşi să-ţi spun că am căutat pe uşă faimoasa crăpătură făcută de călcîiul diavolului şi că n-am găsit nimic. Şi acum închid paranteza.

Dacă vrei să intri în Capelă dinspre portalul principal, stilurile roman *, romanic, gotic *, rococo şi modern se amestecă şi se suprapun pe faţadă, fără afinităţi între ele şi chiar fără a fi nevoie, fără ordine şi, prin urmare, fără măreţie.

Dacă vrei să intri în Capelă dinspre altar, efectul este cu totul altul. Absida înaltă din secolul al XIV-lea îţi apare în toată îndrăzneala şi în toată frumuseţea ei, cu unghiul savant al acoperişului, cu lucrătura bogată a balustradelor, cu varietatea garguielor sale, cu culoarea întunecată a pietrei şi cu transparenţa sticloasă a ferăstruicilor, la picioarele cărora căsuţele cu două etaje, refugiate între contraforturi, par de-o şchioapă.

Şi totuşi chiar de acolo, cît ar fi de impunătoare, înfăţişarea bisericii este hibridă şi discordantă. Între absidă şi portal, într-un fel de gaură în care se pierd toate liniile clădirii, se ascunde, de-abia legată de faţadă printr-o frumoasă punte sculptată în secolul al XIV-lea, cupola bizantină cu frontoane * triunghiulare construită sub Otto al III-lea [132] chiar deasupra mormîntului lui Carol cel Mare.

Faţada adăugată, cupola îngropată, absida frîntă, aşa este Capela de la Aix. Arhitectul din anul 1353 a vrut să includă în minunata Capelă şi capela bisericii lui Carol cel Mare, prădată în anul 882 de către normanzi şi cupola lui Otto, arsă în anul 1236. Un sistem de capele joase, legate la bază de marea capelă centrală, trebuia să înfăşoare tot edificiul în articulaţiile lui pînă aproape de portal. Două din aceste capele, care mai dăinuie încă şi care sînt admirabile, erau clădite cînd s-a întîmplat incendiul din 1366. Căci viguroasa vegetaţie arhitecturală s-a oprit aici. Lucru ciudat, secolele al XV-lea şi al XVI-lea n-au făcut nimic pentru această biserică. Secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea mai mult i-au stricat.

Trebuie spus totuşi că, luată în ansamblu, aşa cum se prezintă, Capela de la Aix este masivă şi măreaţă. Dacă o contempli cîteva clipe, o deosebită maiestate se desprinde din această clă-

dire extraordinară, rămasă neterminată, ca însăși opera lui Carol cel Mare, și alcătuită din arhitecturi care vorbesc în toate stilurile, așa cum imperiul său era alcătuit din națiuni care vorbeau toate limbile. Dacă te gîndești mai bine, privind-o din afară, există o adîncă și ciudată armonie între marele om și marele său mormînt.

Eram nerăbdător să intru.

După ce am trecut de bolta porticului și am lăsat în spate vechile uși de bronz împodobite în mijloc cu un cap de leu, tăiate pătrat ca să se potrivească în arhitrave *, ceea ce mi-a izbit de la început privirea a fost o rotondă mare cu două etaje, luminată de sus, în care înfloreau de pretutindeni toate fanteziile cochete ale arhitecturii rococo, cu scoici și frunze. Apoi, coborînd privirea, am observat în mijlocul pardoselii acestei rotonde, sub lumina palidă care se furișează prin geamurile albe, o placă mare de marmură neagră, tocită de pașii trecătorilor, cu o inscripție în litere de aramă :

CAROLO MAGNO

Nimic mai izbitor și mai nerușinat decît această capelă rococo, desfășurîndu-și grațiile de curtezană în jurul marelui nume carolingian. Îngeri care seamănă cu niște amorași, lauri care seamănă cu panașuri, ghirlande de flori și funde, toate puse pe gustul Pompadour sub cupola lui Otto al III-lea și pe mormîntul lui Carol cel Mare.

Singurul lucru demn de omul acesta și de locul lui în capela indecentă este un imens candelabru circular cu patruzeci și opt de lumînări, cu un diametru de circa patru metri, dăruit de Barbarossa [133] lui Carol cel Mare în secolul al XII-lea. Candelabrul de aramă și de argint aurit, are forma unei coroane imperiale ; el este atîrnat de boltă, deasupra plăcii de marmură neagră, cu un lanț gros de fier lung de aproape nouăzeci de picioare.

Placa neagră are o lungime cam de nouă picioare, o lățime de șapte.

De altfel, este vizibil că pe acest loc Carol cel Mare avusese un alt monument. Nimic nu arată că lespedea neagră, avînd pe margine un îngust fir de aramă și înconjurată de o ramă de marmură albă ar fi veche. Cît despre literele CAROLO MAGNO, ele n-au nici o sută de ani.

Carol cel Mare nu se mai află sub această lespede. În anul 1166, Frederic Barbarossa a pus să fie dezgropat marele împărat, și candelabrul, cît de magnific ar fi, nu răscumpără pîngărirea.

Biserica a luat scheletul imperial şi l-a tăiat în bucăţele ca pe un sfînt, ca să facă din fiecare oscior o relicvă. În sacristia de alături, un vicar le arată trecătorilor şi am văzut pentru trei franci şi şaptezeci şi cinci de centime, preţ fix, braţul lui Carol cel Mare, cel care a ţinut sfera pămîntului, os venerabil care poartă scrisă pe tegumentele uscate o inscripţie săpată pentru cîţiva gologani de un scrib din secolul al XII-lea : *Brachium sancti Caroli Magni* *. După braţ, am văzut craniul, acest craniu care a cuprins tiparul unei întregi Europe noi, şi pe care ţîrcovnicul bate cu unghia.

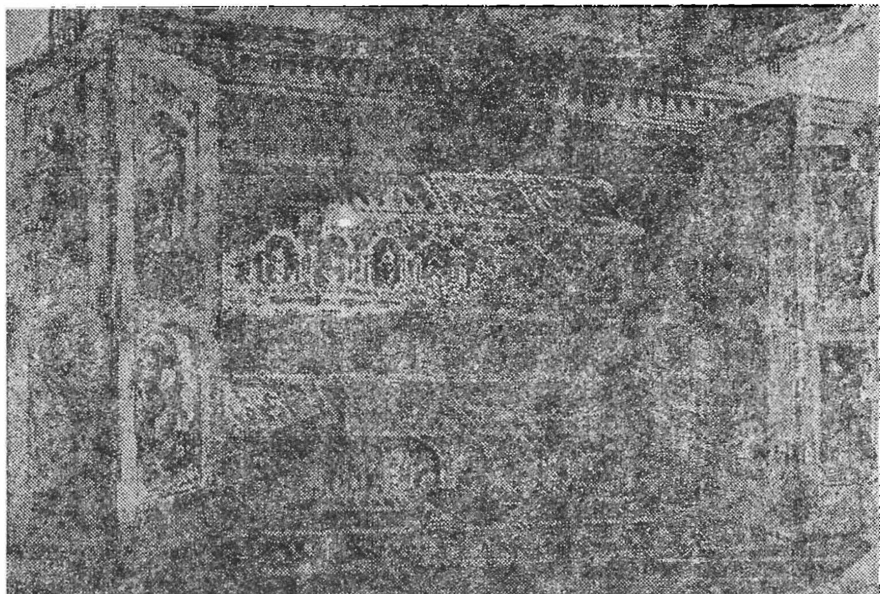
Toate lucrurile acestea stau într-un dulap.

Un dulap de lemn vopsit în cenuşiu, cu vine de aur, împodobit la partea de sus cu cîţiva din *îngerii asemeni unor amoraşi* de care vorbeam mai sus, este mormîntul de astăzi al marelui Carol, ce străluceşte pînă la noi prin zece secole, şi care n-a plecat de pe această lume decît după ce şi-a acoperit numele, pentru o îndoită nemurire, cu două cuvinte, *sanctus* şi *magnus*, sfînt şi mare, epitetele cele mai auguste cu care cerul şi pămîntul pot încorona un cap omenesc.

Lucru de mirare este mărimea fizică a craniului şi a braţului ; *grandia ossa* **. Într-adevăr, Carol cel Mare a fost unul dintre acei foarte rari oameni mari care sînt şi oameni înalţi. Fiul lui Pepin cel Scurt era un colos la trup şi la minte. Avea în înălţime de şapte ori lungimea piciorului lui, care a devenit măsură. Acest picior de rege, piciorul lui Carol cel Mare, este cel care a fost înlocuit în chip searbăd cu *metrul*, jertfind astfel dintr-o dată istoria, poezia şi limba, pe altarul unei invenţii de care neamul omenesc se lipsise timp de şase mii de ani şi care se numeşte *sistemul zecimal.*

Deschiderea dulapului îţi provoacă un fel de uluire, într-atît scînteiază de aurării şi argintării. Canaturile sînt acoperite la interior cu picturi pe fond de aur, printre care am remarcat opt panouri care sînt evident de Albrecht Dürer [134]. În afară de craniu şi de braţ, dulapul mai conţine : cornul lui Carol cel Mare, un enorm dinte de elefant gol pe dinăuntru şi sculptat ciudat către capătul cel gros ; crucea lui Carol cel Mare, giuvaer în care este montată o bucăţică din adevărata cruce a lui Isus şi pe care împăratul o avea la gît în mormînt ; un frumos chivot din timpul Renaşterii, dăruit de Carol Quintul şi urîţit în secolul trecut de un exces de ornamentaţie ; cele patrusprezece plăci de aur acoperite de sculpturi bizantine care împodobesc

* Braţul sfîntului Carol cel Mare.
** Os mare.

fotoliul de marmură al marelui împărat; un chivot dăruit de Filip al II-lea[135], care reproduce din profil domul din Milano; frînghia cu care a fost legat Isus Christos în timpul biciuirii; o bucăţică din buretele îmbibat cu fiere din care i s-a dat să-şi potolească setea pe cruce; în sfîrşit, cingătoarea de lînă a Sfintei Fecioare, şi cingătoarea de piele, a lui Isus Christos. Şuviţa subţire de piele, sucită şi răsucită ca un bici de şcolar, a fost stăpînită de trei împăraţi: de Constantin[136] care şi-a pus pe ea *sigillum*, vizibil şi acum, apoi de Harun-al-Raşid[137] în mîinile căruia a căzut şi care a dăruit-o lui Carol cel Mare.

Toate aceste obiecte venerabile sînt închise in mici racle scînteietoare gotice şi bizantine, ce sînt tot atîtea microscopice capele, fleşe şi catedrale din aur masiv, la care safirele, smaraldele şi diamantele ţin locul vitraliilor.

În mijlocul nenumăratelor giuvaeruri îngrămădite pe cele două rafturi ale dulapului se înalţă, ca doi munţi de aur şi de pietre preţioase, două racle mari de o valoare imensă şi de o frumuseţe uluitoare. Prima, cea mai veche, este bizantină. Are de jur-împrejur nişe în care stau, cu coroana pe cap, şaisprezece împăraţi, şi conţine restul oaselor lui Carol cel Mare; ea nu este deschisă niciodată. Cea de-a doua, datînd din secolul al

XII-lea şi care a fost dăruită bisericii de Frederic Barbarossa, conţine faimoasele moaşte mari despre care ţi-am vorbit la începutul scrisorii, şi care nu se deschide decît din şapte în şapte ani. O singură deschidere a raclei, în anul 1496, a atras patruzeci şi două de mii de pelerini şi a adus în cincisprezece zile optzeci de mii de fiorini de aur.

Racla nu are decît o cheie. Ea este ruptă în două bucăţi, una dintre ele fiind în paza sfatului de clerici, cealaltă în paza magistratului oraşului. Cîteodată, în chip cu totul excepţional, este deschisă, dar numai pentru capete încoronate. Actualul rege al Prusiei, nefiind pe atunci decît principe moştenitor, a cerut să fie deschisă dar a fost refuzat.

În dulapul mic, de lîngă cel mare, am văzut copia exactă, în argint aurit, a coroanei germanice a lui Carol cel Mare. Coroana germanică carolingiană, avînd în vîrf o cruce, încărcată de giuvaeruri şi de camee, e formată numai dintr-un cerc înflorit ce încinge capul, şi dintr-un semicerc sudat de la frunte la ceafă, cu o uşoară încovoiere ce imită profilul cornului ducal al Vene-

ţiei. Astăzi, dintre cele trei coroane pe care le-a purtat Carol cel Mare acum zece veacuri, ca împărat al Germaniei, ca rege al Franţei şi ca rege al lombarzilor, cea dintîi, coroana imperială este la Viena ; cea de-a doua, coroana Franţei este la Reims ; cea de-a treia, coroana de fier este la Milano.

La ieşirea din sacristie, țîrcovnicul m-a încredințat unui slujitor, care mergînd înaintea mea a început să străbată biserica, deschizîndu-mi, din cînd în cînd, dulapuri întunecoase din care scînteiau brusc splendori.

Astfel amvonul, cu înfățișarea unui simplu amvon de sat, iese din hîda lui crisalidă de lemn roşcat şi îți apare brusc ca un turn splendid de argint aurit. Este o minune a giuvaergiilor şi a cizelorilor din veacul al XI-lea, dăruită Capelei de împăratul Henric al II-lea [138]. Fildeşuri bizantine, adînc gravate, o cupă de cristal de stîncă cu farfurioara ei, un onyx monstruos lung de nouă degete, sînt încrustate în platoşa de aur a amvonului din care preotul vorbeşte în numele Domnului şi a cărui placă din față îl reprezintă pe Carol cel Mare purtînd Capela de la Aix pe braț.

Amvonul este aşezat în colțul corului, care ocupă minunata absidă din anul 1353. Toate vitraliile colorate au dispărut. Ogivele sînt albe de sus pînă jos. Bogatul mormînt al lui Otto al III-lea, ctitorul cupolei, distrus în anul 1794, este înlocuit cu o lespede netedă care marchează locul unde a fost la intrarea în cor. O orgă dăruită de împărăteasa Josefina [139], pusă lîngă minunata boltă din secolul al XIV-lea este dovada stilului urît din anul 1804 [140]. Boltă, stîlpi, capiteluri, coloane, statui, corul, totul este dat cu var.

În mijlocul acestei abside dezonorate, vulturul de bronz al lui Otto al III-lea, cu ciocul deschis, cu ochii supărați, cu aripile pe jumătate desfăcute, înspăimîntat şi înfiorat, se indignează că a fost transformat în dascăl de strană, menit să poarte cartea de litanii, el care are globul pămîntesc în gheare.

Ar fi trebuit, totuşi, să se respecte acest vultur. Cînd Napoleon a vizitat Capela, i s-a adăugat globului pămîntesc pe care-l ține în gheare vulturul lui Otto, trăsnetul, vizibil şi astăzi, fixat pe ambele părți ale globului imperial.

La cererea curioşilor, slujitorul deşurubează trăsnetul.

Pe spinarea vulturului, ca un trist şi ironic presentiment, sculptorul din secolul al X-lea a întins un liliac de bronz cu față omenească, care se află acolo țintuit, pe el sprijinindu-se acum cartea dascălului.

La dreapta altarului este zidită inima lui Antoine Berdolet, primul şi ultimul episcop de Aix-la-Chapelle. Căci biserica n-a avut decît un singur episcop, cel pe care l-a numit Bonaparte şi pe care epitaful său îl califică de *primus Aquisgranensis episcopus* *. În prezent, ca şi odinioară, Capela este administrată de un sfat de clerici, prezidat de un decan cu titlul de preşedinte.

* Primul episcop de Aquigranus (Aix).

Într-o sală întunecoasă a Capelei, slujitorul mi-a mai deschis un dulap. În el se află sarcofagul lui Carol cel Mare. Este un magnific sicriu roman de marmură albă ce are sculptată în partea din față [141] și executată cu o daltă magistrală răpirea Proserpinei. M-am uitat îndelung la acest basorelief vechi de două mii de ani. La extremitatea compoziției, patru cai nărăvași, infernali și divini, conduși de Mercur, tîrăsc spre o prăpastie întredeschisă în soclu, un car în care Proserpina, ținută de Pluton, țipă, se luptă și se frînge de disperare. Mîna voinică a zeului apasă pe pieptul pe jumătate gol al tinerei fecioare, răsturnată pe spate și al cărei cap despletit întîlnește figura dreaptă și impasibilă a Minervei cu cască. Pluton o trage pe Proserpina, căreia Minerva, sfătuitoarea, îi vorbește încetișor la ureche. Amor, zîmbitor, stă pe car între picioarele colosale ale lui Pluton. În spatele Proserpinei, se zbate grupul de nimfe și de furii, redat în liniile cele mai nobile și mai sculpturale. Tovarășele Proserpinei se străduiesc să oprească un car la care sînt înhămați doi balauri înaripați vărsînd flăcări, aflat acolo ca un car din suită. Una dintre tinerele zeițe l-a apucat cu îndrăzneală pe balaur de aripi și-l face să urle de durere. Basorelieful este un poem, o sculptură violentă, viguroasă, exorbitantă, superbă, întrucîtva emfatică, așa cum o făcea Roma păgînă și cum ar fi făcut-o Rubens.

Se spune că sicriul, înainte de a fi fost sarcofagul lui Carol cel Mare, ar fi fost sarcofagul lui Augustus [142].

În sfîrșit, pe o altă scară, îngustă și întunecoasă, pe care au urcat-o timp de șase secole mulți regi, împărați și trecători iluștri, călăuza m-a condus pînă la galeria care formează primul etaj al rotondei și care se numește Hochmünster. Acolo, sub un oblon de lemn pe care l-a ridicat pe jumătate și pe care nu-l dă la o parte niciodată de tot, decît pentru vizitatorii încoronați, am văzut tronul de piatră al lui Carol cel Mare. — Acest tron, scund, larg, cu spătar rotunjit, format din patru plăci de marmură albă, netede și fără sculpturi, încheiate cu corniere de fier, avînd drept scaun o scîndură de stejar acoperită cu o pernă de catifea roșie, este înălțat pe șase trepte, din care două sînt de granit și patru de marmură albă.

Pe acest tron, acoperit de cele paisprezece plăci bizantine despre care ți-am vorbit adineauri, în înaltul unei estrade de piatră la care duceau treptele de marmură albă, cu coroana pe cap, cu globul într-o mînă și cu sceptrul în cealaltă, cu spada germanică alături, cu mantaua imperială pe umeri și cu crucea lui Isus la gît, cu picioarele afundate în sarcofagul lui August,

a fost aşezat împăratul Carol cel Mare în mormînt. A rămas în beznă pe acest tron şi în această ţinută timp de trei sute cincizeci şi doi de ani, de la 814 la 1166.

În anul 1166 Frederic Barbarossa, vrînd să aibă un tron pentru încoronare, a intrat în mormînt, a cărui formă monumentală nu a fost păstrată de nici o tradiţie şi la care se găseau cele două sfinte uşi de bronz adaptate astăzi la portalul bisericii. Barbarossa era el însuşi un principe ilustru şi un cavaler viteaz. Trebuie că a fost o clipă ciudată şi de temut atunci cînd acest om încoronat s-a aflat în faţa unui cadavru, şi el încoronat : unul, cu toată maiestatea imperială ; celălalt, cu toată maiestatea morţii. Soldatul a învins umbra, cel viu l-a prădat pe cel mort. Capela a păstrat scheletul, Barbarossa a luat tronul de marmură ; şi din scaunul de pe care tronase neantul lui Carol cel Mare a făcut tronul pe care avea să se aşeze măreţia împăraţilor timp de patru veacuri.

Într-adevăr, treizeci şi şase de împăraţi, inclusiv Barbarossa, au fost unşi şi încoronaţi pe acest tron în Hochmünsterul din Aix-la-Chapelle. Ferdinand I [143] a fost ultimul, Carol Quintul antepenultimul. — De atunci, încoronarea împăraţilor Germaniei se face la Frankfurt.

Nu mă puteam smulge de lîngă tronul atît de simplu şi de mare. Mă uitam la treptele de marmură tocite de călcîiele celor treizeci şi şase de cezari care văzuseră aprinzîndu-se aureola lor ilustră şi care se stinseseră şi ei la rîndul lor. Mă năpădiră nenumărate gînduri. Mi-am amintit că profanatorul acestui mormînt, Frederic Barbarossa, a vrut la bătrîneţe să plece în cruciadă pentru a doua sau a treia oară şi s-a dus în Orient. Acolo, într-o bună zi, întîlnind un fluviu şi fiindu-i cald, avu fantezia să se scalde. Era Cydnus [144]. Omul care-l profanase pe Carol cel Mare a putut să-l uite şi pe Alexandru cel Mare. A intrat în fluviu unde apa glacială l-a cuprins. Alexandru, tînăr, fusese cît pe ce să moară ; Barbarossa, bătrîn, muri *.

Nu mă-ndoiesc că într-o zi îi va veni vreunui rege sau vreunui împărat gîndul cucernic şi sfînt să-l scoată pe Carol cel Mare din dulapul în care l-au vîrît ţîrcovnicii şi să dispună să

---

* Istoricii povestesc faptele într-alt fel. După unele cronici, ilustrul împărat Frederic al II-lea, vrînd să traverseze voiniceşte fluviul Cydnus sau Calycadnus, a fost atins de o săgeată maură în mijlocul fluviului şi s-a înecat. După legende, el nu s-a înecat, ci a dispărut, fiind salvat de păstori, după spusele unora, şi de duhuri, după spusele altora, apoi a fost miraculos transportat din Siria în Germania, unde a făcut canon de pocăinţă în faimoasa peşteră de la Kaiserslautern, dacă te iei după poveştile de pe malul Rinului, sau în peşterile de la Kiffhäuser, dacă te iei după tradiţiile din Würtemberg. (Nota autorului).

fie așezat la loc în mormîntul lui și să se adune cu evlavie tot ceea ce a rămas din marele schelet.

Să i se dea înapoi cavoul bizantin, ușile de bronz, sarcofagul roman, tronul de marmură, înălțat pe estrada de piatră și împodobit cu cele paisprezece plăci de aur. Să i se așeze cununa carolingiană pe cap, globul imperiului pe braț, mantia țesută cu aur pe oseminte. Vulturul de bronz să-și reia mîndru locul la picioarele acestui stăpîn al lumii. Să i se așeze în jurul estradei toate raclele încrustate cu nestemate și diamante ca și mobilele și cuferele ultimei camere regale ; și atunci — de vreme ce biserica vrea ca sfinții să poată fi priviți cu înfățișarea care le-a dat-o moartea — printr-o ferestruică îngustă, cioplită în grosimea zidului și întărită cu drugi de fier, la lumina unei candele atîrnate de bolta mormîntului, trecătorul îngenuncheat o să poată vedea, în înaltul celor patru trepte albe pe care nici un muritor să nu le mai atingă, pe tronul lui de marmură cu solzi de aur, cu coroana pe cap, cu globul în mînă, strălucind vag în întuneric, fantoma imperială care va fi fost Carol cel Mare.

Pentru cel ce va îndrăzni să-și arunce privirea în cavou va fi o revelație, și, de la acest mormînt, fiecare va lua cu sine un gînd mare. Și vor veni sigur de la capătul lumii tot felul de gînditori. Carol, fiul lui Pepin, este într-adevăr una dintre acele ființe complete care privesc omenirea din patru unghiuri. Pentru istoric, este un om mare ca August și ca Sesostris [145] ; pentru legendă este un paladin ca Roland [146], un vrăjitor ca Merlin [147] ; pentru biserică este un sfînt ca Ieronim și Petru ; pentru filozofie este însăși civilizația personificată, care se întruchipează la fiecare mie de ani pentru a trece prăpăstii adînci, războaie civile, barbarie, revoluții și care ia atunci numele de Cezar, de Carol cel Mare, de Napoleon.

În anul 1804, atunci cînd Bonaparte devenea Napoleon, el a vizitat Aix-la-Chapelle. Josefina, care-l însoțea, a avut toana să se așeze pe tronul de marmură. Împăratul, care din respect se îmbrăcase cu uniforma de ceremonie, a lăsat-o pe creolă să facă ce vrea. El a rămas însă nemișcat, în picioare, tăcut și cu capul descoperit în fața jilțului lui Carol cel Mare.

Lucru ciudat și care mi-a venit în minte în trecere pe aici, Carol cel Mare a murit în 814. O mie de ani după aceea, în 1814, cam la aceeași oră, a căzut și Napoleon.

În același an fatal, în 1814, suveranii aliați au făcut o vizită umbrei lui Carol cel Mare. Alexandru al Rusiei, ca și Napoleon, și-a îmbrăcat uniforma de ceremonie [148] ; Friedrich-Wilhelm al Prusiei purta mantaua și șapca obișnuită [149] ; Francisc al Austriei [150] era în redingotă și cu pălărie. Regele Prusie urcă două

din treptele de marmură şi puse pe diacon să-i explice amănuntele încoronării împăraţilor Germaniei. Cei doi împăraţi rămăseseră tăcuţi.

Astăzi Napoleon, Josefina, Alexandru, Friedrich Wilhelm şi Francisc sînt morţi.

Călăuza ce îmi dădea toate aceste amănunte, este un bătrîn soldat francez de la Austerlitz şi Iena [151], stabilit de pe atunci la Aix-la-Chapelle şi devenit prusac mulţumită congresului din anul 1815. Acum poartă la ceremonii, în faţa consiliului de clerici, eşarfa de piele şi halebardă. Admiram providenţa care se vădeşte în cele mai mici lucruri. Omul le vorbea trecătorilor de Carol cel Mare, era plin de Napoleon şi avea, fără să ştie, o oarecare măreţie. Îi dădeau lacrimile-n ochi cînd îmi vorbea de vechile lupte, de vechii săi camarazi, de fostul lui colonel. Şi cu duioşia aceasta m-a ţinut de vorbă despre mareşalul Soult [152], despre colonelul Graindorge şi despre generalul Hugo [153], neştiind cît mă interesa acest nume. Recunoscuse în mine un francez şi nu voi uita niciodată cu ce solemnitate simplă şi profundă mi-a zis la despărţire. — O să puteţi spune, domnule, că aţi văzut la Aix-la-Chapelle un genist din regimentul treizeci şi şase, slujitor la catedrală.

Altă dată mi-a spus : Aşa cum mă vedeţi, domnule, ţin de trei naţiuni : sînt prin voia întîmplării prusac, slujitor elveţian [154] prin meserie, în inimă sînt însă francez.

De altfel, trebuie să recunosc că nepriceput ca orice militar în treburile ecleziastice, nu o dată m-a făcut să zîmbesc în timpul vizitei, atunci cînd îmi arăta stranele spunîndu-mi cu gravitate : — Iată locurile pentru „chamoines" — Nu crezi c-ar trebui să se scrie chats-moines [155] ?

Ieşind din Capelă am fost aşa de absorbit de un singur gînd că de-abia am privit, la cîţiva paşi de biserică, o faţadă, totuşi foarte frumoasă, din secolul al XIV-lea, împodobită de şapte măreţe statui de împăraţi, şi care este astăzi o trecere spre un canal oarecare colector. În clipa aceea a intervenit ceva care m-a abătut de la gîndurile mele. Doi vizitatori ca şi mine ieşeau din Capelă, unde probabil că bătrînul soldat îi călăuzise cîteva minute. Cum rîdeau în hohote, m-am întors şi am recunoscut doi călători. Cel mai în vîrstă îşi scrisese numele în registru, chiar în dimineaţa aceea, la *Hotelul Împăratului*, dl. conte de A., unul dintre cele mai vechi şi mai nobile nume din Artois. Vorbeau tare.

— Auzi ce nume ! ziceau ei. A fost nevoie de revoluţie ca să iasă la iveală. Căpitanul la Soupe ! colonelul Graindorge [156] ! De unde au ieşit ? — Erau numele căpitanului şi colonelului bietului

meu însoţitor, care, după cît se pare, le vorbise şi lor, aşa cum îmi vorbise şi mie. Nu m-am putut împiedica să le răspund : — De unde au ieşit ? Vă spun eu, domnilor. Colonelul Graindorge era văr de-al treilea al mareşalului de Lorge, socrul ducelui de Saint-Simon ; cît despre căpitanul la S soupe, cred că este înrudit cu ducele de Bouillon [157], unchiul electorului palatin.

Cîteva clipe după aceea eram în piaţa Primăriei unde m-am grăbit să ajung.

Primăria de la Aix este, ca şi Capela, o clădire formată din cinci-şase alte clădiri. Pe cele două laturi ale unei faţade întunecoase cu ferestre alungite, înguste şi apropiate, de pe vremea lui Carol Quintul, se înalţă două turnuri de pază, unul scund, rotund, larg, strivit ; celălalt înalt, zvelt, şi pătrat. Cel de-al doilea turn este o construcţie frumoasă din secolul al XIV-lea. Primul este pur şi simplu faimosul turn al lui Granus, pe care-l recunoşti cu greu sub clopotniţa informă cu care se termină. Această clopotniţă, care se repetă în mai mic şi pe celălalt turn, pare o piramidă de turbane uriaşe de toate formele şi de toate dimensiunile, puse unele peste altele şi în descreştere, dînd un unghi destul de ascuţit. În partea de jos a faţadei se desfăşoară o scară mare făcută ca scara din curtea Cheval-Blanc de la Fontainebleau. În faţă, în mijlocul pieţii, o fîntînă de marmură în stilul Renaşterii, retuşată şi refăcută întrucîtva în secolul al XVIII-lea, are, deasupra unei largi cupe de bronz, o statuie a lui Carol cel Mare, înarmat şi încoronat. La dreapta şi la stînga, două alte fîntîni mai mici, poartă în vîrf doi vulturi negri înspăimîntaţi şi înspăimîntători, întorşi pe jumătate spre împăratul grav şi liniştit.

Acesta este locul în care s-a născut Carol cel Mare, poate în turnul scund roman.

Fîntîna, faţada, turnurile, tot ansamblul este regal, melancolic şi sever. Carol cel Mare este încă acolo, întreg. El contopeşte în puternica lui unitate toate elementele disparate ale clădirii. Turnul lui Granus aminteşte Roma, înaintaşa sa ; faţada şi fîntînile îl amintesc pe Carol Quintul, cel mai mare dintre urmaşii săi. Iar înfăţişarea orientală a turnului înalt te face să te gîndeşti vag la măreţul calif Harun-al-Raşid, prietenul său.

Se lăsa seara, după ce îmi petrecusem întreaga zi în prezenţa acestor amintiri măreţe şi austere. Mi se părea că am pe mine colbul a zece secole şi simţeam nevoia să ies din oraş, să respir, să văd cîmpii, copaci, păsări. Aşa că am ieşit din Aix-la-Chapelle şi m-am plimbat pe nişte alei verzi şi răcoroase, unde am rămas pînă noaptea, rătăcind de-a lungul zidurilor vechi. Aix-la-Chapelle şi-a păstrat incinta de turnuri, întrucît Vauban

n-a trecut pe aici. Numai subteranele, care mergeau de la camerele de jos ale primăriei şi de la cavourile Capelei pînă la mănăstirea Borcette şi chiar pînă la Limbourg, s-au umplut şi s-au pierdut.

Cum se înnopta, m-am aşezat pe un deluşor cu iarbă. Aix-la Chapelle se întindea în faţa mea, aşezată în vale ca într-o cupă mare. Treptat, treptat negurile serii, învăluind acoperişurile dantelate ale vechilor străzi, au şters conturul celor două turnuri, care, contopite în perspectivă cu clopotniţele oraşului, amintesc întrucîtva profilul moscovit şi asiatic al Kremlinului. Din tot oraşul nu se mai desprindeau decît două mase distincte, primăria şi Capela. Şi-atunci mi-au revenit grămadă toate emoţiile, toate gîndurile şi toate viziunile din timpul zilei. Oraşul însuşi, acest oraş ilustru şi simbolic, parcă se transfigurase în mintea mea şi sub ochii mei. Prima dintre cele două mase întunecate pe care le mai desluşeam, şi numai pe ele le mai desluşeam, n-a fost pentru mine decît leagănul unui copil ; cea de-a doua, doar linţoliul unui mort ; şi, din cînd în cînd, din adînca reculegere în care eram parcă învăluit, mi se părea că văd umbra uriaşului căruia îi spunem Carol cel Mare ridicîndu-se încetişor în palida zare a nopţii, între marele leagăn şi marele mormînt.

Scrisoarea a X-a

COLONIA [158]

Malurile Rinului, Andernach, 11 august

Dragă prietene, sînt furios pe mine. Am traversat Colonia ca un barbar. De-abia dacă am stat acolo patruzeci şi opt de ore. Credeam că am să stau vreo cincisprezece zile ; însă, după aproape o săptămînă încheiată de ceaţă şi ploaie, a început să lucească pe Rin un soare atît de frumos, încît am vrut să profit ca să văd peisajul fluviului în toată bogăţia şi veselia lui. Aşa că am plecat azi dimineaţă cu vasul cu aburi *Cockerill.* Am lăsat oraşul lui Agrippa în urma mea şi n-am văzut nici tablourile vechi ale Sfintei Maria din Capitoliu ; nici cripta pardosită cu mozaic a Sfîntului Gerson ; nici *Răstignirea sfîntului Petru* pictată de Rubens [159] pentru vechea biserică jumătate romană închinată sfîntului Petru, în care pictorul fusese botezat ; nici osemintele celor unsprezece mii de fecioare din mănăstirea ursu-

linelor; nici moaştele martirului Albinus; nici sarcofagul de argint al sfîntului Cunibert; nici mormîntul lui Duns Scotus [160] din biserica minoriţilor; nici mormîntul împărătesei Theofana, soţia lui Otto al II-lea, din biserica sfîntului Pantaleon; nici Maternus-Gruft din biserica de la Lisolf; nici cele două încăperi de aur ale mănăstirii sfintei Ursula şi ale Domnului; nici sala dietelor imperiului, astăzi antrepozite comerciale; nici vechiul arsenal, astăzi depozitul de grîu. N-am văzut nimic din toate acestea. E absurd, dar aşa e.

Şi ce-am vizitat atunci la Colonia? Catedrala şi primăria, nimic mai mult. Dar trebuie să te afli într-un oraş admirabil cum este Colonia ca asta să nu însemne mare lucru. Fiindcă sînt într-adevăr două edificii rare şi minunate.

Am ajuns la Colonia după apusul soarelui. M-am îndreptat spre catedrală de îndată ce mi-am încredinţat bagajele unuia dintre demnii comisionari cu uniformă albastră cu guler portocaliu ce muncesc în această ţară pentru regele Prusiei (te asigur, o muncă grozavă şi rentabilă, călătorul fiind obligat să plătească o taxă bunişoară pe care comisionarul o împarte cu regele). Şi acum un amănunt folositor: înainte să mă despart de acest om cumsecade, i-am poruncit, spre marea lui surprindere, să-mi ducă bagajele, nu într-un hotel din Colonia, ci într-un hotel din Deuz, un orăşel situat de cealaltă parte a Rinului şi care este legat de Colonia printr-un pod de vase. Iată şi motivul: pe cît pot îmi aleg hanul după orizontul şi peisajul pe care-l voi avea de la fereastră atunci cînd ştiu că voi sta mai multe zile în acelaşi loc. Or, ferestrele din Colonia dau înspre Deuz, iar ferestrele din Deuz dau înspre Colonia, fapt pentru care mi-am însuşit principiul incontestabil că e mai bine să stai în Deuz şi să vezi Colonia, decît să stai în Colonia şi să vezi Deuz.

Odată singur, am început să merg drept înainte, căutînd Domul, pîndindu-l la fiece colţ de stradă. Nu cunoşteam însă oraşul acesta teribil de încurcat; umbrele serii se îngroşaseră în străzile înguste; nu-mi place să întreb care-i drumul aşa că am hoinărit destul de mult timp la întîmplare.

În sfîrşit, după ce m-am aventurat printr-un fel de poartă într-un fel de curte, care se termina la stînga printr-un fel de coridor, am ajuns deodată într-o piaţă destul de mare, complet întunecată şi pustie. Acolo am văzut un spectacol măreţ. În faţa mea, în lumina fantastică a cerului în amurg, se înălţa şi se întindea, în mijlocul unei mulţimi de case joase cu pinioane capricioase, o masă neagră, enormă, încărcată de vîrfuri ascuţite şi piramidale; ceva mai departe, cît bătaia unei arbalete, se

înălța izolată o altă masă întunecată, mai puțin largă și mai înaltă, un fel de fortăreață mare pătrată, avînd în cele patru colțuri turnuri înalte, și în vîrful căreia se profila un fel de braț ciudat înclinat, parcă o pană uriașă așezată pe fruntea vechiului donjon ca pe o cască. Partea coborîtă era o absidă iar donjonul, un început de clopotniță ; absida și începutul de clopotniță erau catedrala din Colonia.

Ceea ce mi se părea o pană neagră aplecată peste creasta sumbrului monument, era imensa macara simbolică pe care am revăzut-o a doua zi acoperită și înveșmîntată cu plăci de tablă, și care, din înaltul turnului, spune oricărui trecător că bazilica neterminată va fi continuată, că fragmentul de clopotniță și începutul de biserică, despărțite acum de un spațiu atît de mare, se vor contopi într-o zi și vor trăi împreună ; că visul lui Engelbert de Berg, devenit edificiu sub Conrad de Hochstetten[161], va fi peste un secol sau două cea mai mare catedrală din lume ; că această Iliadă neîmplinită mai speră încă în Homeri.

Biserica era închisă. M-am apropiat de clopotniță ; dimensiunile ei sînt enorme. Ceea ce luasem drept turnuri la cele patru colțuri nu era altceva decît umflătura făcută de contraforturi. Nu s-a construit încă decît parterul și primul cat, alcătuit dintr-o ogivă colosală, și totuși masa construită atinge aproape înălțimea turnurilor de la Notre-Dame din Paris.

Dacă pe acest monstruos trunchi de piatră se va înălța vreodată fleșa proiectată, catedrala din Strasbourg nu va mai fi nimic pe lîngă ea. Mă-ndoiesc că însăși clopotnița de la Malines, și ea neterminată, are o temelie de această lărgime și amploare.

Am mai spus-o în altă parte, nimic nu seamănă mai bine cu o ruină decît o clădire începută. Mărăcinii, saxifragele, urzicile, toate ierburile cărora le place să roadă cimentul și să-și înfigă unghiile în îmbinările pietrelor, s-au cățărat pe străvechiul portal. Nici n-a sfîrșit omul de construit că natura a și început să distrugă.

Piața era tot tăcută. Nu trecea nimeni. M-am apropiat de portal atît cît îngăduia un bogat gard de fier din secolul al XV-lea, care o ferește, și auzeam foșnind liniștit în adierea nopții nenumăratele tufișuri care prind rădăcini și cresc din belșug pe toate reliefurile bătrînelor dărîmături. O lumină apărută la o fereastră din vecini a luminat o clipă pe sub boltiri o mulțime de statuete încîntătoare, îngeri și sfinți care citesc într-o mare carte deschisă pe genunchii lor, sau care vorbesc și predică, cu degetul în sus. Astfel unii învață, alții predau altora. Admirabil prolog pentru o biserică, ce nu este altceva decît Cuvîntul,

devenit marmură, bronz şi piatră ! Gingaşe cuiburi de rîndunică, vîrîte peste tot, rotunjesc fermecător arhitectura severă.

Apoi lumina s-a stins şi n-am mai văzut nimic decît vasta ogivă de aproape optzeci de picioare, larg deschisă, fără cercevele şi fără obloane, spintecînd turnul de sus pînă jos şi lăsîndu-mi privirea să pătrundă în întunecoasele măruntaie ale clopotniţei. În această fereastră se înscria, micşorată de perspectivă, fereastra opusă, şi ea larg deschisă şi ale cărei rozasă şi cercevele, ca trase cu cerneală, se profilau cu o puritate de nespus pe cerul limpede şi metalic al amurgului. Nimic mai melancolic şi mai ciudat decît ogiva mică, elegantă şi albă, în ogiva mare şi neagră.

Aşa a fost prima mea vizită la catedrala din Colonia.

Nu ţi-am spus nimic de drumul de la Aix-la-Chapelle la Colonia. Nu-i mare lucru de spus. Este un simplu peisaj picardian sau tourainian [162], o cîmpie înverzită sau dată în copt, cu cîte un ulm strîmb pe alocuri şi cu o perdea gălbuie de plopi în ultimul plan. Nu urăsc genul acesta paşnic, dar mă bucur de el fără să mor de entuziasm. În sate, ţărănci bătrîne trec ca nişte spectre, înfăşurate în mantii lungi de stambă cenuşie sau de un roşu şters ale căror glugi le cad pe ochi ; tinerele, cu fuste scurte, avînd pe cap o scufie plină de paiete şi mărgele de sticlă, ce de-abia le ascund frumoasele cosiţe, prinse deasupra cefei cu o săgeată mare de argint, spală cu vioiciune în faţa caselor, şi cînd se apleacă, îşi arată trecătorilor pulpele, ca în tablourile bătrînilor maeştri olandezi. Cît priveşte bărbaţii, ei sînt gătiţi cu şorţuri de lucru şi cu o pălărie ca un joben, ca şi cum ar fi ţăranii unei ţări constituţionale.

Cît despre drum, plouase şi era plin de noroi. N-am întîlnit pe nimeni decît, din cînd în cînd, cîte un muzicant tînăr şi blond, slab şi palid, care mergea la balurile de la Aix-la-Chapelle sau de la Spa, cu taşca într-o parte, cu contrabasul în spinare, învelit într-o zdreanţă verde, cu toiagul într-o mînă şi cu cornul în cealaltă ; îmbrăcat în haine albastre, cu o vestă înflorată, cravată albă şi pantaloni pe jumătate lipiţi de pulpe, dar răsfrînţi deasupra cizmelor din cauza noroiului ; un biet pîrlit gătit în partea de sus de bal şi în cea de jos de drum. Am mai văzut, pe un ogor vecin cu drumul, un vînător de prin partea locului astfel îmbrăcat : pălărie rotundă verde ca mărul cu o panglică lată liliachie din saten spălăcit, cămaşă cenuşie, nas mare, puşcă.

Într-un frumuşel oraş pătrat, mărginit de ziduri de cărămidă şi cu turnuri în ruină, aflat la jumătatea drumului şi al cărui nume nu-l ştiu, am admirat patru călători grozavi care stăteau,

cu geamurile deschise, la parterul unui han, în fața unei mese pantagruelice încărcate cu cărnuri, pește, vinuri, pateuri, fructe ; bînd, tăind, mușcînd, răsucind, rupînd bucăți, devorînd ; unul roșu, altul cărămiziu, al treilea purpuriu, al patrulea vînăt, precum patru personificări vii ale lacomilor și mîncăilor. Mi s-a părut că văd pe zeul Goulu, pe zeul Gluton, pe zeul Goinfre și pe zeul Gouliaf [163] stînd la masă în jurul unui munte de mîncare.

De altfel în această țară, hanurile sînt excelente, cu excepția, totuși, a hanului la care am stat la Aix-la-Chapelle, care nu a fost decît acceptabil (*Hotelul Împăratului*), unde aveam în cameră, ca să-mi ție cald la picioare, un superb covor pictat pe pardoseală, splendoare care justifică probabil scumpetea exorbitantă a pomenitului Gasthof *.

Și ca să termin cu Aix-la-Chapelle, reproducerile proaste înfloresc aici la fel ca în Belgia. Pe o stradă mare ce dă în piața primăriei m-am văzut expus în vitrina unei prăvălii, cot la cot cu Lamartine, ilustră și dragă tovărășie. Portretul prost făcut al acestei reimprimări prusace era totuși ceva mai puțin urît decît toate caricaturile oribile pe care negustorii de poze și librarii, înțelegîndu-i și pe editorii mei de la Paris, le vînd publicului credul și speriat ca fiind imaginea mea exactă ; calomnie mîrșavă împotriva căreia protestez aici solemn. *Coelum hoc et conscia sidera testor* **.

Trăiesc de altfel ca un neamț perfect. Cinez cu șervete, mari cît batistele, și mă culc pe niște cearceafuri mari cît șervetele. Mănînc pulpă de miel cu cireșe și iepure cu prune și beau un vin grozav de Rin și un vin grozav de Mosella, pe care un francez isteț, cinînd ieri la cîțiva pași de mine, l-a botezat *vin de demoirelle*. Același francez, după ce și-a cinstit cana cu vin, a formulat următoarea axiomă : *apa din Rin nu face cît vinul de pe Rin.*

În hanuri, stăpînul, slujitorii și slujnicele, nu vorbesc decît nemțește ; există însă întotdeauna un „garçon“ care vorbește franțuzește, franțuzească, ce-i drept, cam colorată din pricina mediului german în care este cufundată ; însă această variantă nu este lipsită de farmec. Ieri, l-am auzit tot pe călătorul amintit întrebîndu-l pe chelner și, arătîndu-i farfuria pe care tocmai i-o adusese : Ce-s astea ? Băiatul i-a răspuns cu demnitate : *sînt cățeluși.* Erau de fapt porumbei [164].

De altfel, un francez ca mine, care nu știe nemțește, își pierde vremea dacă se adresează „oberului“, cum i se spune pe aici, cu

* Han, hotel, ospătărie (lb. germană).
** Iau martor acest cer și astrele care sînt părtașe la fapta noastră.

alte întrebări decît cele prevăzute și tipărite în Călăuza călătorului. „Garçon"-ul are numai o spoială de limbă franceză ; dacă rîcîi nițel, afli pe neamț, neamțul pur, neamțul surd.

Ajung acum la cea de-a doua vizită a mea la Domul din Colonia.

M-am întors dis-de-dimineață. — Ajungi la această biserică-capodoperă printr-o curte cu cocioabe. Aici ești asediat de femei sărace. În timp ce le împărțeam ceva mărunțiș, mi-am amintit că înainte de ocupația franceză se aflau la Colonia douăsprezece mii de cerșetori, care aveau privilegiul de a transmite urmașilor locurile fixe și speciale unde stăteau. Această instituție a dispărut. Aristocrațiile se năruie. Veacul nostru nu mai respectă nici cerșetoria ereditară cum n-a respectat nici pairia [165] ereditară. Bieții coate-goale nu mai știu ce să lase moștenire familiilor lor.

După ce treci de cerșetoare, pătrunzi în biserică.

O pădure de stîlpi, de coloane și colonașe, oblojite la bază de gărduleţe de scîndură, pierzîndu-și vîrfurile într-o încîlceală de bolți joase, de curburi diferite și înălțimi inegale, făcute din șipci ; în biserică, puțină lumină ; toate aceste bolți joase nu lasă să urce privirea mai sus de patruzeci de picioare ; la stînga patru-cinci vitralii strălucitoare coboară din tavanul de lemn la pardoseala de piatră ca niște falduri largi de topaze, smaralde și rubine ; la dreapta, o harababură de scări, scripeți, frînghii, căpriori, trolii și macarale ; în fund, un cînt bisericesc, vocea gravă a cîntăreților și dascălilor, frumoasa latină a psalmilor străbătînd bolta în unde contopite cu mirosul de tămîie, o orgă minunată cu vaier de o suavitate de nespus ; în primul plan, scîrțîitul ferăstraielor, geamătul căpriorilor și al macaralelor, tărăboiul asurzitor al ciocanelor pe scînduri ; așa mi-a apărut Domul din Colonia la interior.

Această catedrală gotică este îmbinată cu un atelier de dulgherie ; ea, nobila stareță este măritată brutal cu un zidar, domnița de neam este silită să asocieze răbdătoare obiceiurile ei liniștite, viața augustă și discretă, imnurile, rugăciunea și reculegerea, cu uneltele, cu vacarmul, cu dialogurile grosolane. Toată această *mezalianță* îți dă mai întîi o impresie bizară, care provine din faptul că la noi nu se mai văd construindu-se catedrale gotice, dar după o clipă impresia se împrăștie cînd stai să te gîndești că, la urma urmelor, nimic nu-i mai simplu decît să construiești o catedrală gotică. Macaraua de la clopotniță are un sens. A fost reluată opera întreruptă în 1499. Vuietul de dulgheri și cioplitori în piatră este necesar. Se continuă cate-

drala din Colonia și, cu voia lui Dumnezeu, va fi terminată. Și va fi foarte bine dacă oamenii vor ști să o sfîrșească [166].

Stîlpii ce poartă bolțile de lemn, fac naosul care într-o zi va uni absida cu clopotnița.

Am cercetat vitraliile datînd de pe timpul lui Maximilian [167] și care sînt zugrăvite cu robusta și măreața exagerare a renașterii germane. Sînt aici din belșug regi și cavaleri cu chipuri severe, cu înfățișare superbă, cu panașuri imense, cu eșarfe fîlfîind sălbatic, cu coifuri uriașe, cu spade enorme, înarmați ca niște călăi, încordați ca niște arcași, gătiți ca niște cai de luptă. Au pe lîngă ei soțiile lor, mai bine zis pe femelele lor formidabile, îngenuncheate pe la colțurile vitraliilor, cu profiluri de leoaice și de lupoaice. Soarele trece prin aceste chipuri, le pune flăcări în ochi și le face să trăiască.

Unul din vitralii reproduce o temă frumoasă pe care am mai întîlnit-o de multe ori în genealogia Sfintei Fecioare. În partea de jos a tabloului, uriașul Adam, în veșminte de împărat, stă culcat pe spate. Din pîntecele lui crește un arbore mare ce umple întreg vitraliul și pe ramurile căruia apar toți străbunii încoronați ai Mariei, David cîntînd la harfă, Solomon gînditor ; în vîrful copacului, într-o despărțitură de un albastru tare, o ultimă floare se întredeschide și lasă să se vadă Sfînta Fecioară purtînd copilul.

Cîțiva pași mai departe, am citit pe un stîlp mare acest epitaf trist și resemnat :

INCLIT VS ANTE FVI, COMES EMVNDVS
VOCITATVS, HIC NECE PROSTATVS, SVB
TEGOR VT VOLVI, FRISHEIM, SANCTE,
MEVM FERO, PETRE, TIBI COMITATVM,
ET MIHI REDDE STATUM, TE PRECOR,
AETHEREVM, HAEC LAPIDUM MASSA
COMITIS COMPLECTITUR OSSA *

L-am transcris așa cum este el rînduit pe o placă verticală de piatră, în chip de proză, fără indicarea hexametrilor și a pentametrilor nițel barbari ce formează distihurile. Versul cu

---

* Am fost înainte vestit și conte ales
Doborît aici prin omor și acoperit de mormînt
De îndată ce m-am rostogolit. Oh, Sfinte, O ! Petre,
Îți ofer comitatul meu și tu redă-mi condiția cerească.
Acest morman de pietre cuprinde într-o îmbrățișare oasele unui conte.

cesură rimată care termină inscripţia conţine o greşeală de cantitate, *massa*, care m-a mirat, întrucît evul mediu ştia să facă versuri latine.

Braţul stîng al transeptului* este de-abia indicat şi se termină cu un mare paraclis rece, urît, plicticos şi prost mobilat, cu cîteva confesionale*. M-am grăbit să mă întorc în biserică şi, ieşind din paraclis, trei lucruri m-au izbit aproape în acelaşi timp : la stînga mea, un mic amvon încîntător din secolul al XVI-lea, foarte spiritual conceput şi foarte delicat strunjit în stejar negru ; ceva mai încolo, balustrada corului, model rar şi deplin al delicatei forjerii de secol al XV-lea ; în faţa mea, o foarte frumoasă tribună cu pilaştri mici şi robuşti şi cu arcade joase, în stilul prerenaşterii noastre şi care-mi închipui că a fost aşezată acolo pentru trista regină refugiată, Maria de Medicis [168].

La intrarea în cor, într-un elegant dulăpior rococo scînteiază şi luceşte o adevărată madonă italiană, încărcată de paiete şi fluturaşi, cu al ei bambino. Sub această opulentă madonă cu brăţări şi coliere de perle, este pus, pare-se ca o antiteză, un butuc masiv drept cutia milei, fasonat în secolul al XII-lea, cu ghirlande de lanţuri şi lacăte de fier şi pe jumătate înfundat într-un bloc de granit grosolan sculptat. S-ar zice un trunchi de copac îngropat într-un pavaj.

Cînd mi-am ridicat ochii am văzut atîrnînd de ogiva de deasupra capului nişte vergele aurite legate la un capăt de o bară transversală. Alături de vergele se află o inscripţie : — *Quot vides pendere baculos, tot episcopus annos huic Agrippinae preofuit ecclesiae* *. — Îmi place felul acesta sever de a număra anii şi de a ţine viu înaintea ochilor arhiepiscopului timpul folosit sau pierdut. Acum atîrnă de boltă trei vergele.

Corul reprezintă interiorul acestei abside celebre care, la drept vorbind, este la ora actuală întreaga catedrală din Colonia întrucît clopotniţei îi lipseşte fleşa, naosului îi lipseşte bolta şi bisericii transeptul.

În cor sînt bogăţii din belşug. Sacristii pline de lucrături delicate în lemn, capele pline cu sculpturi severe ; tablouri din toate epocile, morminte de toate formele : episcopi de granit culcaţi într-o fortăreaţă, episcopi de jasp negru culcaţi pe un pat purtat de o procesiune de figurine pline de jale, episcopi de marmură culcaţi sub o reţea metalică, episcopi de bronz culcaţi pe jos, episcopi de lemn îngenuncheaţi în faţa altarelor ; locotenenţi

---

* Cîte toiege vezi că atîrnă, atîţia ani a fost el episcop în fruntea acestei biserici agrippine.

generali de pe vremea lui Ludovic al XVI-lea stînd într-un cot pe mormintele lor ; cavaleri de pe timpul cruciadelor culcați cu cîinele ce se freacă cu dragoste de picioarele lor de oțel ; statui de apostoli acoperiți cu veșminte de aur ; confesionale de stejar cu coloane răsucite ; strane mărețe pentru clerici ; cristelnițe gotice în formă de sicriu, tripticuri încărcate de statuete ; fragmente frumoase de vitralii ; grupuri statuare cu bunavestire, din veacul al XV-lea, pe fond de aur cu bogate aripi multicolore pe deasupra și albe pe dedesubt, cu îngerul care se uită la Sfînta Fecioară și aproape că o rîvnește ; tapiserii pictate după desene de Rubens ; grilajuri de fier pe care le-ai crede de Metzis-Quentin [169], dulapuri cu voleuri pictate și aurite, ai crede de Franc-Floris [170].

Însă, trebuie să ți-o spun, toate acestea sînt teribil de stricate. Dacă cineva construiește catedrala din Colonia pe dinafară, nu știu cine o dărîmă pe dinăuntru. Nici un mormînt care să nu aibă figurinele smulse sau trunchiate ; nici un grilaj care să nu fie ruginit acolo unde a fost aurit. Peste tot praf, cenușă și murdărie. Muștele necinstesc chipul venerabil al arhiepiscopului Filip de Heinsberg. Omul de bronz culcat pe lespede, Conrad de Hochstetten, care a putut să construiască această catedrală, nu poate astăzi să zdrobească păianjenii care, cu miile lor de fire, îl țin legat de pămînt ca pe Guliver. Vai ! Brațele de bronz nu fac cît cele de carne.

Cred că o statuie bărboasă a unui bătrîn culcat, zărită într-un ungher întunecos, spartă și mutilată, este de Michelangelo. Asta îmi amintește că am văzut la Aix-la-Chapelle, zăcînd într-un ungher al bătrînei mănăstiri-cimitir, ca niște trunchiuri de copaci ce așteaptă să fie cojite, faimoasele coloane antice de marmură luate de Napoleon și reluate de Blücher [171].

Unul din lucrurile pe care îl repet mereu în zilele noastre este : la ce bun ?

În toată paragina asta n-am văzut decît două morminte nițel mai respectate și șterse uneori de praf, cenotafurile * conților de Schauenburg. Se pare că cei doi conți sînt unul dintre acele cupluri imaginate de Virgiliu. Au fost frați, fiind amîndoi arhiepiscopi de Colonia, amîndoi îngropați în același cor, amîndoi avînd morminte foarte frumoase din secolul al XVII-lea, înălțate unul în fața celuilalt. Adolf se uită la Anton.

Am omis dinadins pînă acum să-ți vorbesc mai amănunțit de construcția cea mai venerată ce se află în catedrala din Colonia, faimosul mormînt al celor trei magi. Este o cameră destul de mare din marmură de toate culorile, închisă printr-un grilaj gros de aramă ; arhitectură hibridă și bizară în care se conto-

pesc două stiluri, Ludovic al XIII-lea și Ludovic al XIV-lea, cu tot ce au ele mai cochet și mai greoi. Camera se află în spatele altarului mare din capela principală a absidei. Trei turbane în desenul grilajului principal izbesc privirea de la bun început. Ridici ochii și vezi un basorelief reprezentînd închinarea magilor ; îi cobori și citești acest distih mediocru :

Corpora sanctorum recubant hic terna magorum
Ex his sublatum nihil est alibiva locatum *.

Și-ți vine în minte o idee, totodată nostimă și gravă. Aici zac deci trei regi legendari ai Orientului care au venit, conduși de stea, *ab Oriente venerunt* **, să se închine unui copil dintr-un staul, *et procidentes adoraverunt* ***. M-am închinat și eu la rîndul meu. Mărturisesc că nimic pe lume nu mă încîntă mai mult ca această legendă de O mie și una de nopți înglobată în Evanghelie. M-am apropiat de mormînt și prin grilajul, a cărui desime îl apără cu străşnicie de privirile trecătorilor, am zărit, în spatele unui geam întunecos, în umbră, o mare și minunată raclă bizantină din aur masiv, scînteind de arabescuri, de perle și de diamante, tot așa cum întrevezi, prin negura a douăzeci de veacuri, în spatele întunecatei și sumbrei rețele de tradiții ale bisericii, orientala și strălucitoarea poveste a celor trei regi.

De ambele părți ale grilajului venerat, două mîini de aramă aurită ies din marmură și fiecare întredeschide o cutie de pomeni dedesubtul cărora diaconul a pus să se graveze această provocare indirectă : — *Et apertis thesauris suis obtulerunt et munera* ****.

În fața mormîntului ard trei candele de aramă din care una poartă numele : *Gaspar*, cealaltă *Melchior*, și cea de-a treia *Balthazar*. Este o idee isteață aceea de a evoca numele celor trei magi în fața mormîntului.

Cum tocmai mă retrăgeam, am simțit că ceva ascuțit mi-a străpuns talpa cizmei ; am coborît privirea ; era capul unui cui de aramă înfipt într-o mare lespede de marmură pe care pășeam. Examinînd lespedea, mi-am amintit că Maria de Medicis a vrut ca inima să îi odihnească sub pardoseala catedralei din Colonia, în fața capelei celor trei magi. Lespedea pe care o călcam în picioare acoperea fără îndoială inima ei. Altădată se afla pe les-

---

* Aici odihnesc cele trei trupuri ale preasfinților magi și din aceste trupuri nimic nu a fost sustras și așezat în altă parte.

** ... au venit din Orient.

*** ... și prosternîndu-se s-au închinat.

**** ... Și deschizîndu-și comorile, i-au oferit daruri [172].

pede, și i se mai vede încă urma, o placă de aramă sau de bronz aurit purtînd, după moda germană, blazonul și epitaful moartei și la țintuirea căreia folosise cuiul care îmi zdrelise cizma. Cînd francezii au ocupat Colonia, ideile revoluționare, și probabil vreun căldărar speculant, au smuls placa cu floarea de crin[173], ca de altfel și altele care o înconjurau, căci o mulțime de cuie de aramă, ce ies din lespezile învecinate, dau de gol și sînt mărturia unor astfel de smulgeri. Biata regină ! s-a văzut întîi ștearsă din inima lui Ludovic al XIII-lea, fiul ei, apoi din amintirea lui Richelieu[174], pe care-l crease ; iar acum iat-o ștearsă și de pe pămînt !

Ce întorsături ciudate au destinele oamenilor ! Maria de Medicis, văduva lui Henric al IV-lea, exilată, părăsită, cerșetoare, așa cum a fost și fiica ei, Henriette[175], văduva lui Carol I, venită, cîțiva ani mai tîrziu, în 1642, să moară la Colonia, în casa Ibach, Sterngasse nr. 10, chiar acolo unde se născuse, cu șaizeci și cinci de ani în urmă, în anul 1577, Rubens, cel ce avea să fie pictorul ei.

Domul din Colonia, despuiat de supramărirea fantastică dată obiectelor de amurg și căreia eu îi zic *măreție crepusculară,* mi s-a părut, ca să fiu sincer, că, văzut la lumina zilei, pierde un pic din sublimul lui. Linia rămîne mereu frumoasă, dar se profilează cu o oarecare uscăciune. Asta ține poate de îndîrjirea cu care arhitectul actual astupă și lipește cu chit venerabila absidă. Bisericile vechi nu trebuie refăcute ca să arate ca noi. Operația aceasta, care micșorează liniile voind să le fixeze, face să dispară misterul vag al conturului. Așa cum este acum, ca ansamblu de construcții, prefer clopotnița începută decît absida terminată. În orice caz, fără intenția de a supăra pe cei cîțiva rafinați care ar vrea să facă din Domul din Colonia Parthenonul[176] arhitecturii creștine, nu văd, în ce mă privește, de ce n-aș prefera acest început de catedrală vechilor noastre Notre-Dame întregi din Amiens, Reims, Chartres și Paris.

Catedrala din Beauvais, rămasă și ea în stare de absidă, de-abia cunoscută și foarte puțin lăudată, mărturisesc că nu mi se pare, nici ca masă, nici ca amănunte, inferioară catedralei din Colonia.

Primăria din Colonia, situată destul de aproape de catedrală, este una din acele încîntătoare clădiri-arlechin alcătuite din piese provenind din toate epocile și din fragmente aparținînd tuturor stilurilor, așa cum vechile comune și-au făcut ele singure legile, obiceiurile și costumele. Modul de alcătuire al unor astfel de clădiri și comune este interesant de studiat. A fost mai degrabă

aglomerare decît construire, creștere treptată, mărire la întîmplare, încălcarea vecinătăților ; nu s-a făcut nimic după un plan reglementat și trasat dinainte ; totul s-a format treptat, după nevoile care se iveau.

Astfel primăria din Colonia, ce are probabil la temelie o pivniță romană, nu era spre 1250 decît o clădire gravă și severă cu ogive ca Maison-aux-Piliers a noastră ; apoi localnicii au înțeles că le trebuie un turn pentru clopotul de alarmă, pentru mobilizări și pentru paznicii de noapte, așa că în secolul al XIV-lea s-a construit acest turn frumos, și burghez și feudal ; apoi sub Maximilian, suflul vesel al Renașterii a început să bată în întunecoasele frunzișuri de piatră ale catedralelor, o nevoie de eleganță și de podoabă s-a răspîndit pretutindeni. Municipalitatea din Colonia a simțit astfel nevoia să-și împodobească primăria ; a fost chemat din Italia vreun elev arhitect al lui Michelangelo, sau din Franța vreun sculptor, prieten al tînărului Jean Goujon [177] și la fațada neagră din secolul al XIII-lea a fost adaptat un portic triumfal și magnific. Cîțiva ani mai tîrziu le-a trebuit localnicilor, pe partea grefei, o alee de plimbare, și au construit o încîntătoare curte interioară cu galerii cu arcade, somptuos înveselite de blazoane și de basoreliefuri, pe care eu am văzut-o, dar pe care, peste doi-trei ani, n-o va mai vedea nimeni, căci este lăsată să cadă în ruină. În sfîrșit, sub Carol Quintul s-a recunoscut că era nevoie de o sală mare pentru licitații, pentru strigări, pentru adunările de tîrgoveți, și s-a înălțat în fața foișorului și a porticului, un bogat corp de locuințe din cărămidă și piatră de un admirabil gust și cu o sistematizare plină de noblețe. — Astăzi, edificiul din secolul al XIII-lea, foișorul din al XIV-lea, porticul și curtea interioară de pe vremea lui Maximilian, hala de pe vremea lui Carol Quintul, îmbătrînite împreună de timp, încărcate de tradiții și amintiri, de evenimente, sudate și grupate de întîmplare în chipul cel mai original și mai pitoresc, alcătuiesc primăria din Colonia.

În treacăt fie spus, dragă prietene, atît ca expresie de artă cît și ca expresie a istoriei, așa ceva este preferabil construcției reci și șterse, bastardă prin tripla ei fațadă încărcată de arhivolte, bastardă prin economica și meschina monotonie a ornamentației, în care totul se repetă și nimic nu strălucește, bastardă prin acoperișurile ei trunchiate, fără creste și fără coșuri, în care niște zidari oarecare din zilele noastre îneacă, chiar fațada bunei noastre primării din Paris, încîntătoarea capodoperă a lui Boccador [178]. Sîntem niște oameni ciudați, lăsăm să se dărîme hotelul Trémoille și construim altceva ! Admitem ca niște

domni ce-şi spun şi se cred arhitecţi, să coboare pe furiş, cu două-trei picioare, adică să-l desfigureze complet, frumosul acoperiş ascuţit al lui Dominique Boccador, ca să-l împopoţoneze, vai ! cu un pod neted pe care l-au inventat ei. Vom fi oare mereu acelaşi popor care-l admiră pe Corneille dar care pune pe dl. Andrieux [179] să-l retuşeze, să-l pieptene şi să-l îndrepte ? — Dar hai, să ne întoarcem la Colonia.

M-am urcat în foişor şi de acolo, sub un cer cenuşiu şi mohorît, potrivit însă cu clădirile şi gîndurile mele, am văzut întinzîndu-se jos admirabilul oraş.

Colonia pe Rin, ca Rouen pe Sena, ca Anvers pe Escaut, ca toate oraşele aşezate pe o apă prea lată ca să poată fi trecută cu uşurinţă, are forma unui arc de cerc a cărui coardă o formează fluviul.

Acoperişurile sînt de ardezie, strînse unele lîngă altele, ascuţite ca o ilustrată îndoită ; străzile sînt înguste, pinioanele sînt profilate. O curbă roşcată de ziduri şi jgheaburi de cărămidă, ce apare pretutindeni deasupra acoperişurilor, strînge oraşul ca o cingătoare, închisă chiar de fluviu, în aval de către turnuleţul *Thürmchen* * şi în amonte de către superbul turn *Bayenthurm* din crenelurile căruia se ridică un episcop de marmură care binecuvîntează Rinul. De la Thürmchen la Bayenthurm, oraşul desfăşoară pe malul fluviului ferestre şi faţade pe o lungime de o leghe. Către mijlocul acestei lungi linii un pod mare de vase, uşor arcuit împotriva curentului, traversează fluviul, foarte lat aici, şi se duce la malul celălalt, legînd grămada de clădiri înnegrite, Colonia, de Deuz, mică aglomerare de case albe.

În însăşi masa citadină a Coloniei, din mijlocul acoperişurilor, turnuleţelor şi mansardelor pline de flori, se înalţă detaşîndu-se, vîrfurile foarte diferite a douăzeci şi şapte de biserici, printre care, fără a mai socoti catedrala, patru maiestuoase biserici romanice, fiecare de un desen diferit, demne prin mărimea şi frumuseţea lor, de a fi ele însele catedrale. Sfîntul Martin la nord, Sfîntul Géréon la vest, Sfinţii Apostoli la sud, Sfînta Maria a Capitoliului la răsărit, se înlănţuie ca nişte imense încolăciri de abside, de turnuri şi de clopotniţe.

Dacă cercetezi oraşul în amănunt, totul trăieşte şi palpită ; podul este plin de trecători şi de trăsuri, fluviul este acoperit de pînze, malul este străjuit de catarge. Toate străzile sînt nişte furnicare, toate răscrucile vorbesc, toate acoperişurile cîntă. Icicolo pîlcuri de copaci ce mîngîie cu blîndeţe casele înnegrite şi vechile edificii de piatră din secolul al XV-lea se contopesc cu

---

* Thürmchen în lb. germană înseamnă turnuleţ.

monotonia acoperişurilor de ardezie şi a faţadelor de cărămidă cu lunga lor friză de flori, fructe şi frunzişuri sculptate, pe care vin să se aşeze veseli, porumbeii.

În jurul marii comunităţi de negustori prin industria ei, de militari prin poziţia ei, de marinari prin fluviul ei, se întinde şi se lărgeşte în toate sensurile o vastă şi bogată cîmpie ce se pleacă şi se pierde spre Olanda şi pe care Rinul o străbate dintr-o parte într-alta. Ea este încununată la nord-est de cele şapte culmi istorice, cuib minunat de tradiţii şi legende, ce se cheamă Şapte-Munţi [180].

Astfel Olanda şi comerţul ei, Germania şi poezia ei, se înalţă ca cele două mari aspecte ale spiritului omenesc, pozitivul şi idealul, pe cerul Coloniei, ea însăşi oraş al negoţului şi al visării.

Coborînd din foişor, m-am oprit în curte în faţa încîntătorului portic din vremea Renaşterii. Îi spuneam adineauri *portic triumfal*, ar fi trebuit să zic *portic de triumf* ; căci cel de-al doilea etaj al splendidei compoziţii este format dintr-o serie de mici arcuri de triumf, alipite ca nişte arcade şi dedicate, după cum o dovedesc inscripţiile epocii, primul lui Cezar, al doilea lui August, al treilea lui Agrippa [181], întemeietorul oraşului Colonia *(Colonia Agrippina)*, al patrulea lui Constantin, împăratul creştin, al cincilea lui Justinian [182], împăratul legislator, al şaselea lui Maximilian, împăratul atunci în viaţă. Pe faţadă, sculptorul-poet a cizelat trei basoreliefuri care reprezintă pe cei trei îmblînzitori de lei, Milon din Crotona [183], Pepin cel Scurt şi Daniel [184]. La cele două capete a pus pe Milon din Crotona care doboară leii cu puterea corpului şi pe Daniel care îi supune cu forţa spiritului ; între Daniel şi Milon, şi ca o legătură naturală ţinînd în acelaşi timp şi de unul şi de celălalt, l-a aşezat pe Pepin cel Scurt, atacînd fiarele cu amestecul de vigoare fizică şi de vigoare morală ce caracterizează soldatul. Între forţa pură şi gîndirea pură, curajul. Între atlet şi profet, eroul.

Pepin are spada în mînă ; braţul stîng înfăşurat în mantie este vîrît în gura leului ; leul cu ghearele scoase şi fălcile deschise, se înalţă pe picioarele din spate, în atitudinea formidabilă care pe blazoane se cheamă a *„leului ce se tîrăşte“ ;* Pepin îl întîmpină cu vitejie, se luptă. Daniel stă drept, imobil, cu braţele atîrnînd, cu ochii ridicaţi la cer în timp ce leii drăgăstoşi se vînzolesc la picioarele lui ; spiritul nu luptă, el triumfă. Cît despre Milon din Crotona, cu braţele prinse într-un copac, se zbate iar leul îl sfîşie ; este agonia trufiei oarbe şi lipsite de inteligenţă care crede în muşchii şi în pumnii ei ; forţa în sine este învinsă. Cele trei basoreliefuri au o semnificaţie pro-

fundă. Ultimul este de un efect îngrozitor. Se desprinde din acest sumbru poem, poate fără ca poetul însuşi s-o fi ştiut, nu ştiu ce impresie înspăimîntătoare şi fatală. E natura care se răzbună pe om, vegetalul şi animalul care fac cauză comună, stejarul care îi vine leului în ajutor.

Din nefericire, arhivoltele, basoreliefurile, antablamentele*, impostele, cornişele şi coloanele, întregul portic atît de frumos, este restaurat, răzuit, reîmbinat şi văruit într-un mod şi de o curăţenie ce deranjează.

Cum tocmai ieşeam din primărie, un om, mai degrabă îmbătrînit decît bătrîn, mai degrabă gîrbov decît îndoit, cu o înfăţişare mizeră şi cu un aer orgolios, străbătea curtea. Portarul, care mă condusese în turnul foişorului, mi-a atras atenţia asupra lui. Acest om este un poet, care are veniturile lui, dar care trăieşte prin cîrciumi compunînd epopei. Un nume, de altfel complet necunoscut. A făcut, îmi spuse călăuza mea care-l admira grozav, epopei împotriva lui Napoleon, împotriva revoluţiei din 1830, împotriva romanticilor, a francezilor şi o altă frumoasă epopee în care-l invita pe actualul arhitect al Coloniei să continue catedrala în genul Panteonului[185] din Paris. Epopei, fie. Însă omul era de o murdărie rară. N-am văzut în viaţa mea un caraghios mai puţin periat. Şi cred că n-avem în Franţa pe nimeni care să se compare cu acest poet arţăgos.

În schimb, cîteva clipe mai tîrziu, pe cînd traversam o străduţă îngustă şi întunecoasă, un bătrînel cu privirea vie a ieşit deodată din prăvălia unui bărbier şi a venit drept la mine răcnind : Tomnule ! Tomnule ! tumneata franţuz ! oh, franţuji ! ran ! plan ! plan ! ran ! plan ! plan ! război cu toată lumea ! prafi ! prafi ! Napoleon, nu-i aşa ? Război cu toată Europa ! oh ! franzujii ! tare prafi ! tomnule ! Cu paioneta în toţi prusacii ! o pătăiţă bună ca la Iena ! Prafo franţujii ! ran ! plan ! plan !

Îţi mărturisesc că mi-a plăcut cuvîntarea lui. Franţa este mare în amintirile şi în speranţele acestor naţiuni nobile. Întregul ţărm al Rinului ne iubeşte, era cît pe ce să zic că ne aşteaptă.

Seara, cînd s-au aprins stelele, m-am plimbat pe celălalt mal al fluviului, pe partea opusă Coloniei. Aveam în faţa mea întreg oraşul, ai cărui nenumăraţi stîlpi masivi şi clopotniţe negre se profilau cu toate amănuntele lor pe cerul palid al amurgului. La stînga mea se înălţa, ca punct culminant al Coloniei, înalta fleşă a bisericii Sfîntul Martin cu cele două turnuleţe ajurate. Aproape în faţa mea, sumbra absidă-catedrală, cu micile clopotniţe ascuţite, părea un arici monstruos tupilat la marginea apei. Macaraua clopotniţei era parcă coada, iar cele două felinare

aprinse la partea de jos a acestei mase întunecoase erau parcă ochii înflăcărați. N-auzeam în umbră decît înfiorarea mîngîietoare și tainică a valurilor la picioarele mele, pașii înăbușiți ai unui cal pe scîndurile podului de vase, și în depărtare, într-o fierărie, bătaia răsunătoare a unui ciocan pe nicovală. Nici un alt zgomot al orașului nu traversa Rinul. Cîteva geamuri luceau vag, și de sub fierărie, cuptor de jăratec, punct scînteietor, cobora și se împrăștia pe fluviu o lungă dîră luminoasă, ca și cum o pungă plină de foc s-ar fi golit în apă.

Acest frumos și sumbru ansamblu năștea în mintea mea o visare melancolică. Îmi spuneam : cetatea germanică a dispărut, cetatea lui Agrippa a dispărut, orașul Sfîntului Engelbert este încă în picioare. Cît timp oare va mai dăinui el ? Templul clădit acolo de sfînta Elena a căzut acum o mie de ani ; biserica construită de arhiepiscopul Anno va cădea și ea. Orașul este uzat de fluviul lui. În fiece zi o piatră veche, o amintire, un vechi obicei, se desprind la frecarea a douăzeci de vapoare. Și nu fără urmări poate sta un oraș pe marea arteră a Europei. Colonia, deși mai tînără decît Trèves [186] și Soleure [187], două din cele mai vechi așezări ale continentului, s-a deformat și transformat de trei ori în curentul rapid și violent de idei ce o străbate, urcînd și coborînd fără încetare din orașele lui Wilhelm Taciturnul înspre munții lui Wilhelm Tell [188] și aducînd de la Maiența [189] afluenții din Germania și de la Strasbourg afluenții din Franța. Și iată o a patra epocă ce se întrevede pentru Colonia. Spiritul de *pozitivism* și de *utilitarism,* cum vorbesc barbarii actuali, o pătrunde și o cuprinde ; noutățile se furișează pretutindeni în labirintul arhitecturii ei antice ; străzile noi deschid goluri largi prin îngrămădeala gotică ; „bunul gust modern" se instalează, construiește fațade Rivoli [190] și se bucură prostește de admirația prăvăliașilor ; există chiar versificatori beți care îndeamnă cetatea lui Conrad să semene cu Panteonul lui Soufflot. Mormintele arhiepiscopilor cad în ruină în catedrala, continuată astăzi din vanitate, nu din credință. Frumoasele țărănci, îmbrăcate în stacojiu și cu pieptănături împodobite cu aur și argint, au dispărut ; și aici, ca și la Paris, lucrătoarele tinere și cochete se plimbă pe cheiuri ; azi am văzut căzînd ultimele cărămizi din mănăstirea romanică a Sfîntului Martin, deoarece aici se va construi o cafenea Tortoni ; rînduri lungi de case albe dau feudalului și catolicului cartier Martyrs-de-Thèbes un aer fals de Batignolles [191]. Un autobuz trece peste străbunul pod de vase și te duce pentru șase parale de la Agrippina la Tuitium. — Vai ! Se duc vechile orașe !

Scrisoarea a XI-a

ÎN LEGĂTURĂ CU CASA IBACH

Andernach

Prietene ! Prietene ! Lucrurile poate știu ce fac, dar cu siguranță, oamenii, nu. Adeseori confruntînd istoria cu natura, în mijlocul veșnicelor comparații pe care mintea mea nu se poate împiedica să le facă între evenimentele în care Dumnezeu se ascunde și creațiunea prin care se arată, am tresărit deodată cu o teamă tainică, și mi-am închipuit că pădurile, lacurile, munții, tunetul adînc al norilor, floarea care-și înalță căpșorul cînd trecem, steaua care scînteiază în negurile zării, oceanul care vorbește și bubuie, și care mereu pare să amenințe pe cineva, sînt lucruri clarvăzătoare și teribile, pline de lumină și de cunoaștere, care se uită cu milă cum se mișcă pe dibuite în mijlocul lor, în noaptea care îi este proprie, omul, acest orgoliu căruia neputința îi leagă mîinile, această deșertăciune pe care neștiința o leagă la ochi. Și nu m-ar mira ca pomul să fie conștient de roadele lui ; dar cu siguranță omul nu este conștient de destinul lui.

Viața și inteligența omului sînt supuse nu știu cărei mașini necunoscute și divine, numită de unii *providență,* de alții *întîmplare,* care amestecă, contopește, descompune totul, care-și tăinuiește rotițele în întuneric și-și dezvăluie rezultatele la lumina zilei. Crezi că faci un lucru, și în realitate faci cu totul altul. *Uceus exit* *. Istoria e plină. Cînd bărbatul Caterinei de Medicis și iubitul Dianei de Poitiers se lăsa tîrît în tainice plăceri alături de Filippe Duc, frumoasa fată piemonteză, el nu va zămisli numai pe Diane d'Angoulême pentru Orazio Farnese, ci va determina și viitoarea împăcare a aceluia dintre fii săi care va fi Henric al III-lea cu acela dintre verii săi care va fi Henric al IV-lea [193]. Cînd ducele de Nemours cobora în galop treptele Sfintei Capele pe calul lui de luptă *Réal,* nu a adus la modă numai nebunia jocurilor periculoase, ci pregătea în același timp și moartea regelui Franței. La 10 iulie 1559, pe terenul de luptă de pe strada Saint-Antoine, atunci cînd Montgomery, șiroind de sudoare sub imensul lui panaș roșu, potrivea lancea în atac și dădea pinteni calului în întîmpinarea frumosului cavaler regal aplaudat de toate doamnele, nu i-au venit în gînd urmările ului-

* Iese un urcior [192].

toare ale luptei. Niciodată bețișorul unei zîne nu va fi săvîrșit ce a săvîrșit această lance. Adică, dintr-o lovitură, Montgomery îl va ucide pe Henric al II-lea, va dărîma palatul Tournelles și va construi piața regală, va răsturna comedia providenței, suprimînd personajul și schimbînd decorul [194].

Atunci cînd Carol al II-lea al Angliei, după lupta de la Worcester, s-a ascuns în scorbura stejarului, el a crezut că se ascunde, și atîta tot ; dar nu este așa ; el va dărui unei constelații numele de *stejarul domnesc*, iar lui Halley prilejul de a lua în derîdere faima lui Tycho [195]. Cînd cel de-al doilea soț al doamnei de Maintenon a revocat edictul de la Nantes și cînd parlamentul din 1688 l-a expulzat pe Iacob al II-lea, nu au făcut altceva decît să dea prilejul ciudatei bătălii de la Almanza, unde au putut fi văzute față în față, pe același cîmp de luptă, armata franceză comandată de un englez, mareșalul Berwick, și armata engleză comandată de un francez, Ruvigny, lord Galloway [196]. Dacă Ludovic al XIII-lea n-ar fi murit la 14 mai 1643, bătrînului conte de Fontana nu i-ar fi venit ideea să atace Rocroy peste cinci zile și un prinț eroic de douăzeci și doi de ani n-ar fi avut mărețul prilej ca la 19 mai, să devină marele Condé din ducele de Enghien [197]. Și în mijlocul acestui vîrtej de fapte care năpădesc cronologiile, cîte ecouri ciudate, cîte paralelisme extraordinare, ce de contralovituri năprasnice ! În mai 1664, după jignirea adusă ambasadorului său, ducele de Créqui [198], Ludovic al XIV-lea dispune exilarea tuturor corsicanilor din Roma ; o sută patruzeci de ani mai tîrziu, Napoleon Bonaparte exilează Burbonii din Franța.

Ce întunecime ! și ce de fulgere în această întunecime ! Către 1612, cînd tînărul Henri de Montmorency, pe atunci în vîrstă de șaptesprezece ani, vedea trebăluind în casa tatălui său, printre gentilomii slujitori, un copil palid și plăpînd, micul Laubespine de Châteauneuf, aducîndu-i ibricul cu apă și ținîndu-i să se spele în umila atitudine a slujbei sale, cine i-ar fi putut spune că acest copil de casă, atît de respectuos plecat în fața lui, va deveni ajutor de diacon, că acest ajutor de diacon va deveni ministru de justiție, că acest ministru de justiție va fi însărcinat să prezideze parlamentul din Toulouse, și că, douăzeci de ani mai tîrziu, acest copil de casă — ajutor de diacon — președinte, are să ceară pe ascuns dispense de la papă pentru a putea să-i taie capul, lui, stăpînului acestui netrebnic, lui, Henric al II-lea, duce de Montmorency, mareșal al Franței prin forța sabiei, pair al regatului prin grația Domnului [199] ! Cînd președintele de Thou, în

cartea lui, lustruia, ascuţea şi reactualiza cu grijă edictul lui Ludovic al XI-lea din 22 decembrie 1477, cine i-ar fi putut spune acestui tată că tocmai acest edict va fi toporul cu care Richelieu va tăia capul fiului lui avîndu-l drept coadă pe Laubardemont [200] ? Şi în mijlocul acestui haos sînt legi. Haosul nu este decît aparenţă, dedesubt este ordine. După lungi intervale, aceleaşi fapte cumplite care i-au îngrozit şi pe strămoşii noştri se-ntorc ca nişte comete, din cele mai întunecoase adîncimi ale istoriei. Sînt mereu aceleaşi capcane, aceleaşi prăbuşiri, aceleaşi naufragii, izbite de aceleaşi stînci ; numele se schimbă, lucrurile dăinuie. Cîteva zile înainte de fatalul Paşte din 1814, împăratul ar fi putut spune şi el celor treisprezece mareşali ai lui : *Amen dico vobis, quia unus vestrum me traditurus est* *. — Şi mereu un Cezar va adopta un Brutus [202] ; mereu un Carol I îl va împiedica pe un Cromwell [203] să plece în Jamaica ; mereu un Ludovic al XVI-lea îl va împiedica pe un Mirabeau să pornească pe mare spre Indii ; mereu şi pretutindeni regine crude vor fi pedepsite de fii cruzi ; mereu şi pretutindeni regine ingrate vor fi pedepsite de fii ingraţi. Orice Agrippină va zămisli un Neron [204] care o va ucide ; orice Marie de Medicis va da naştere unui Ludovic al XIII-lea care o va surghiuni.

Şi nu-ţi dai seama în ce chip ciudat gîndul mă poartă, din idee în idee şi aproape fără ştirea mea, la aceste două femei, la aceste două italience, Agrippina şi Maria de Medicis, care sînt cele două năluci ale Coloniei. Colonia este oraşul reginelor-mame nefericite. Fiica lui Germanicus, mama lui Neron şi la o distanţă de o mie şase sute de ani, soţia lui Henric al IV-lea, mama lui Ludovic al XIII-lea, şi-au legat de Colonia numele şi memoria. Dintre aceste două femei, devenite văduve, prima prin otravă, cea de-a doua prin pumnal, una, Maria de Medicis, a murit aici, cealaltă, Agrippina s-a născut aici.

Am vizitat la Colonia casa care a văzut-o pe Maria de Medicis dîndu-şi ultima suflare, — casa Ibach, după unii, casa Jabach, după alţii, şi în loc să-ţi spun ce-am văzut acolo, am să-ţi spun la ce m-am gîndit. Iartă-mă, prietene, că de data aceasta n-am să-ţi dau toate amănuntele care-mi plac şi care, după mine, îl zugrăvesc pe om, îl explică prin învelişul lui şi conduc gîndirea de la exteriorul la interiorul faptelor. De data aceasta am să mă abţin. Mi-e frică să nu te obosesc cu *festoanele* * şi cu *astragalurile* * mele.

---

* Amin zic vouă că unul dintre voi mă va vinde [201].

Trista regină a murit aici, la 3 iulie 1642. Avea şaizeci şi opt de ani. Era surghiunită din Franţa de unsprezece ani. Rătăcise cam pretutindeni, în Flandra, în Anglia, fiind o povară pentru fiecare dintre aceste ţări. La Londra, Carol I a tratat-o cu demnitate ; timp de trei ani, cît a stat acolo, i-a dat o sută de lire pe zi. Mai tîrziu, o spun cu regret, Parisul a înapoiat reginei Angliei ospitalitatea pe care Londra o oferise reginei Franţei. Henriette, fiica lui Henric al IV-lea şi văduva lui Carol I, a fost găzduită la Luvru. Ea a fost găzduită în nu ştiu ce maghernită, fiind nevoită să stea în pat în lipsa oricărui vreasc, aşteptînd cei cîţiva ludovici cu care o împrumuta episcopul adjunct. Mama ei, văduva lui Henric al IV-lea, şi-a sfîrşit zilele la Colonia aproape în acelaşi chip, în cea mai neagră mizerie. La cererea cardinalului-ministru, Carol I o gonise din Anglia. Îmi pare rău pentru domnescul şi melancolicul autor al lui *Eikon Basilike*[205], şi nu înţeleg cum omul care a ştiut să rămînă rege în faţa lui Cromwell n-a ştiut să rămînă rege în faţa lui Richelieu[206].

De altfel, insist asupra acestui amănunt plin de o sumbră semnificaţie : Maria de Medicis a fost urmată îndeaproape de Richelieu, care a murit la un an după ea. La ce bun aceste uri dintre trei fiinţe omeneşti, la ce bun atîtea intrigi, atîtea prigoane, atîtea certuri, atîta făţărnicie, ca să moară toţi trei aproape la aceeaşi oră ? — Domnul ştie ce face.

Există o tristă îndoială în legătură cu Maria de Medicis. Întotdeauna mi s-a părut că umbra aruncată de Ravaillac[207] atinge cutele lungii sale rochii. Am fost întotdeauna înspăimîntat de fraza cumplită pe care preşedintele Hénault a scris-o, poate fără intenţie despre regină : — *N-a fost prea surprinsă de moartea lui Henric al IV-lea.*

Mărturisesc că toate acestea fac să mi se pară mai minunată epoca senină, loială şi pompoasă a lui Ludovic al XIV-lea. Ludovic al XIV-lea înseamnă puterea ca Richelieu, plus majestatea ; înseamnă măreţia lui Cromwell, plus seninătatea ; Ludovic al XIV-lea nu înseamnă geniul stăpînului, ci geniul în jurul stăpînului, ceea ce îl face, poate, pe rege mai mic, însă domnia lui mai măreaţă. Cît despre mine, căruia, după cum ştii, îmi plac lucrurile reuşite şi întregi, fără a tăgădui toate obiecţiile ce i se pot aduce, am avut întotdeauna o adîncă simpatie pentru gravul şi măreţul principe, de neam atît de mare, atît de potrivit, atît de bine înconjurat, rege încă din leagăn şi rege în mormînt ; monarh adevărat în cea mai înaltă accepţiune a cuvîntului, suveran central al civilizaţiei, pivotul Europei, căruia i-a fost dat

să epuizeze, şi să vadă, rînd pe rînd, în timpul domniei sale, apărînd, strălucind şi dispărînd în jurul tronului său opt papi, cinci sultani, trei împăraţi, doi regi în Spania, trei în Portugalia, patru regi şi o regină ai Angliei, trei regi ai Danemarcei, o regină şi doi regi ai Suediei, patru regi ai Poloniei şi patru ţari ai Moscovei ; stea polară a unui veac întreg care, timp de şaptezeci şi doi de ani, a văzut rotindu-se în jurul ei toate constelaţiile !

Scrisoarea a XII-a

ÎN LEGĂTURĂ CU MUZEUL WALLRAF

Andernach

În afară de catedrală, de primărie şi de casa Ibach, am vizitat la Schleis-Kotten, lîngă Colonia, rămăşiţele apeductului subteran, care mergea, pe vremea romanilor, de la Colonia la Trèves şi din care se mai găsesc astăzi urme în treizeci şi trei de sate. Chiar în Colonia am văzut muzeul Wallraf. Tare aş fi tentat să-ţi fac inventarul lui, dar te cruţ. Ajunge să ştii că, graţie jafurilor baronului Hubsch, n-am mai găsit nici carul de luptă al vechilor germani, nici faimoasa mumie egipteană şi nici tunul cu ţeavă lungă de şase metri turnat la Colonia în anul 1400 ; am văzut în schimb aici un foarte frumos sarcofag roman şi armura episcopului Bernard de Galen. Mi s-a mai arătat şi o enormă armură care pare-se că a aparţinut unui general al imperiului, Jean de Wert ; am căutat însă zadarnic marea lui spadă lungă de trei metri, suliţa lungă asemeni cu parul lui Polyfem [208] şi marea lui cască homerică pe care, se zice, că doi oameni puteau cu greu s-o ridice.

Plăcerea de a vedea toate lucrurile acestea frumoase sau ciudate, muzee, biserici, primării, este, trebuie să ţi-o spun, binişor domolită de sîcîiala bacşişurilor. Pe malul Rinului, ca de altfel în toate regiunile foarte vizitate, bacşişul este un ţînţar foarte obraznic, care revine în fiece clipă şi în legătură cu orice, să-ţi înţepe, nu pielea, ci punga. Ori, punga călătorului, preţioasa lui pungă, conţine pentru el totul, de vreme ce sfînta ospitalitate nu mai există ca să-l primească în pragul caselor cu zîmbetul ei

blînd și cu o prietenie plină de mîndrie. Iată la ce grad de putere a fost ridicat bacșișul de deștepții localnici ai acestei regiuni. Îți expun faptele, nu exagerez cu nimic. — Intri într-un loc oarecare ; la poarta orașului, un străjer te întreabă la ce hotel crezi că ai să tragi, îți cere pașaportul, ți-l ia și-l păstrează. Diligența se oprește în curtea poștei ; surugiul, care tot drumul nu s-a uitat la tine nici măcar o dată, se prezintă, îți deschide ușa și-ți dă mîna cu un aer prea fericit. Bacșiș. Îndată după aceea, vine la rîndul lui ajutorul de surugiu, și avînd în vedere că toate acestea sînt interzise de poliție, îți ține o lungă cuvîntare care vrea să însemne : bacșiș. Se descarcă bagajele ; un nătărău îți coboară de pe acoperișul diligenței valiza și cufărul. Bacșiș. Un altul îți ia bagajele și ți le pune pe o roabă, te întreabă la ce hotel tragi, ți-o ia înainte și începe să alerge împingînd roaba. Ajunși la hotel, se ivește stăpînul care începe cu tine acest mic dialog care ar trebui să fie scris în toate limbile pe ușa tuturor hanurilor — Bună ziua, domnule. — Domnule, aș dori o cameră. — Foarte bine, domnule. (aparte) : — Du-l pe domnul la numărul patru ! — Domnule, aș vrea să cinez. Îndată, domnule, etc., etc. Te urci la numărul patru. Bagajul e acolo. Apare și omul, e cel care l-a adus cu roaba pînă la hotel. Bacșiș. Mai vine unul, ce vrea ? E cel ce ți-a dus bagajele în cameră. Îi spui — bine, am să-ți dau la plecare, cînd dau la toți slujitorii. — Domnule, îți răspunde omul, eu nu sînt de la hotel. Bacșiș. Ieși din hotel. Ai în față o biserică, o biserică frumoasă. Trebuie să intri. Ușile sînt închise. Isus a zis : *Compelle intrare* *. Preoții ar trebui să țină ușile deschise. Țîrcovnicii le închid ca să cîștige treizeci de parale. O bătrînă te-a văzut totuși în încurcătură, vine către tine și-ți arată un clopoțel alături de o ferestruică. Înțelegi, suni, ferestruica se deschide, țîrcovnicul se arată, ceri să vezi biserica, țîrcovnicul ia o legătură de chei și se îndreaptă spre ușă. În clipa în care ești cît pe ce să intri în biserică, te simți tras de mînecă ; e îndatoritoarea bătrînică pe care tu, nerecunoscător, ai uitat-o și care s-a ținut după tine. Bacșiș. Iată-te și-n biserică ; contempli, admiri, exclami. De ce acest tablou este acoperit cu perdea verde ? Fiindcă e cel mai frumos din biserică, zice țîrcovnicul. — Bine, zici iar, aici tablourile frumoase se țin ascunse ? în altă parte ți le-ar arăta. De cine e tabloul ? — De Rubens. Aș vrea să-l văd. Tîrcovnicul pleacă și se întoarce după cîteva minute cu un tip foarte grav și foarte trist. Este custodele. El apasă pe

* Constrînge-i să intre[209].

un arc, perdeaua se trage la o parte, vezi tabloul. După ce l-ai văzut, perdeaua se trage la loc și îți face un salut semnificativ. Bacșiș. Și tot continuîndu-ți plimbarea prin biserică, cu țîrcovnicul mereu după tine, ajungi la grilajul corului, temeinic zăvorît și în fața căruia stă de pază un personaj măreț, splendid împodobit ; este slujitorul elvețian, care a și fost anunțat că ai să treci pe acolo și care te așteaptă. Corul este al lui. Îi dai ocol. În clipa cînd să ieși, ciceronele cu pene și galoane te salută maiestuos. Bacșiș. Slujitorul elvețian te restituie țîrcovnicului. Treci prin fața sacristiei. Minune ! e deschisă. Intri. Dai de un paracliser. Țîrcovnicul se-ndepărtează cu demnitate, căci se cuvine să te lase pradă paracliserului. Paracliserul te-nhață, îți arată vasele cu anafură, patrafirele, vitraliile pe care ai putea tot așa de bine să le vezi și fără el, mitra episcopului, și, sub un geam, o cutie căptușită cu saten alb învechit, un schelet de sfînt îmbrăcat ca un trubadur. După ce-ai văzut sacristia, îți rămîne paracliserul. Bacșiș. Tîrcovnicul te ia din nou în primire. Uite scara turnurilor. Din înaltul clopotniței mari vederea trebuie că e frumoasă, vrei să te urci. Țîrcovnicul împinge ușa în tăcere ; te cațeri vreo treizeci de trepte pe scara în spirală a Sfîntului Gilles. Apoi trecerea este brusc împiedicată. O ușă închisă. Te întorci, ești singur. Țîrcovnicul nu mai este acolo. Bați la o ferestruică, apare un chip. E clopotarul. Îți deschide și-ți spune : *Urcă, domnule.* Bacșiș. Te urci, clopotarul nu se ține după tine ; cu atît mai bine, gîndești. Respiri, te bucuri că ești singur, ajungi voios la platforma înaltă a turnului. Acolo, te duci, vii, cerul este albastru, peisajul superb, zările imense. Deodată îți dai seama că o ființă plicticoasă se ține de cîteva clipe după tine, că-ți dă cu cotul și că-ți bîzîie la ureche niște lucruri încîlcite. Este „explicatorul“ oficial și privilegiat, însărcinat să comenteze în fața străinilor mărețiile clopotniței, ale bisericii și ale peisajului. De obicei omul ăsta e bîlbîit. Cîteodată e și bîlbîit și surd. Nu-l asculți, îl lași să bolborosească în voie și-l uiți contemplînd cum din panta enormă a acoperișului bisericii ies arcurile butante ca niște coaste disecate, miile de amănunte ale fleșei gotice de piatră, acoperișurile, străzile, pinioanele, drumurile care o apucă în toate direcțiile ca spițele unei roți al cărei orizont este obada și a cărei osie este orașul, cîmpiile, copacii, rîurile, dealurile. După ce ai văzut bine tot, te gîndești să te dai jos, și te îndrepți către scară. Omul îți iese în față. Bacșiș. — E foarte bine, domnule, zice el băgîndu-l în buzunar, acum poate vreți să-mi dați ceva și pentru mine ? — Cum, și ce ți-am dat ? — E pentru

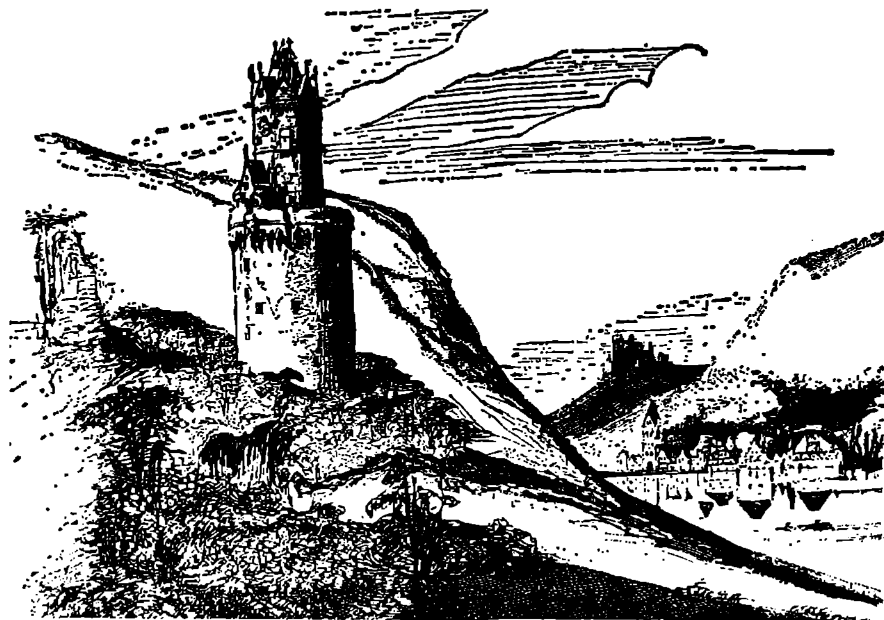
„oficial“, domnule, trebuie să dau doi franci de persoană ; nu credeţi însă că-mi trebuie şi mie ceva ? Bacşiş. Te dai jos. Deodată o trapă se deschide lîngă tine. E încăperea clopotelor. Trebuie să vezi şi clopotele unei clopotniţe atît de frumoase. Un tînăr năzdrăvan ţi le arată şi le spune pe nume. Bacşiş. Jos, coborînd din clopotniţă, dai iar peste ţîrcovnic, care te-a aşteptat cu răbdare şi care te duce respectuos pînă în pragul bisericii. Bacşiş. Te întorci la hotel şi te fereşti bine pe drum să întrebi ceva pe vreun trecător, căci bacşişul ar înhăţa repede prilejul. De-abia ai pus piciorul în han şi vezi venind spre tine, cu un aer prietenesc, un chip care-ţi este cu desăvîrşire necunoscut. Este străjerul care-ţi aduce paşaportul înapoi. Bacşiş. Iei cina ; ora plecării se apropie, un slujitor îţi aduce lista de plată. Bacşiş. Un rîndaş îţi duce bagajele la diligenţă sau la „Schnellpost“ *. Bacşiş. Un factor le cocoaţă pe imperială. Bacşiş. Te urci în diligenţă, plecăm, se-nnoptează ; mîine o iei din nou de la cap.

Să recapitulăm : bacşiş surugiului, bacşiş ajutorului de surugiu, bacşiş celui care dă jos bagajele, bacşiş celui cu roaba, bacşiş celui *care nu e de la hotel*, bacşiş bătrînicii, bacşiş pentru Rubens, bacşiş slujitorului elveţian, bacşiş paracliserului, bacşiş clopotarului, bacşiş bîlbîitului, pentru el şi pentru „oficial“, bacşiş ajutorului de clopotar, bacşiş ţîrcovnicului, bacşiş străjerului, bacşiş slujitorilor, bacşiş rîndaşului, bacşiş factorului ; şi aşa optsprezece bacşişuri într-o zi. Scoate biserica, care e foarte scumpă, mai rămîn nouă. Acum calculează toate bacşişurile la un minimum de cincizeci de centime şi la un maximum de doi franci, care uneori este obligatoriu, şi ai să ai o sumă destul de neliniştitoare. Şi nu uita că orice bacşiş trebuie să fie o monedă de argint. Gologanii şi mărunţişul de aramă sînt numai aşchii şi gunoi la care ultimul dintre nenorociţi s-ar uita cu un dispreţ de nedescris.

Pentru aceste popoare deştepte, călătorul nu este altceva decît un sac de bani bun de golit, şi cît mai repede cu putinţă. Fiecare se îndîrjeşte de partea lui. Cîteodată se mai amestecă şi guvernul, îţi ia valiza şi cuferele, le încarcă în spinare şi-ţi întinde mîna, cerşindu-ţi. În oraşele mari, hamalii datorează tezaurului regal doisprezece gologani şi două parale de fiecare călător. Nici nu m-am aflat în Aix-la-Chapelle decît de un sfert de ceas şi deja îi dădusem bacşiş regelui Prusiei, să bea şi el ceva.

---

* Poşta rapidă (lb. germană).

Scrisoarea a XIII-a

ANDERNACH

Andernach

Îți scriu încă din Andernach, de pe malurile Rinului, unde am debarcat acum trei zile. Andernach este un fost municipiu roman înlocuit de o comună gotică care mai există încă. De la fereastra mea peisajul este încîntător. Am în față, la poalele unui deal înalt care de-abia mă lasă să văd o fîșie îngustă de cer, un turn frumos din secolul al XIII-lea, din vîrful căruia se avîntă, complicație simpatică, pe care nu am văzut-o decît aici, un alt turn, mai mic, octogonal, cu opt frontoane, încununat cu un acoperiș conic ; la stînga, cele patru clopotnițe bizantine ale unei magnifici biserici din secolul al XI-lea, două cu portal, două cu absidă. Cele două mari clopotnițe cu portal au un profil

dislocat, ciudat, dar măreț; sînt turnuri pătrate avînd în vîrf patru pinioane ascuțite, triunghiulare, spațiile dintre ele fiind patru romburi de ardezie ce se întîlnesc la capăt și formează vîrful fleșei. Sub fereastra mea sporovăie într-o desăvîrșită armonie, găini, copii și rațe. În depărtare țăranii urcă în vii. Dar, se pare, că tabloul acesta nu a mulțumit îndeajuns pe decoratorul ce a împodobit camera în care stau; alături de fereastră a mai bătut în cuie un altul, fără îndoială pentru simetrie; e o poză ce reprezintă două mari sfeșnice puse pe pămînt cu următoarea inscripție: *Vedere din Paris.* Tot bătîndu-mi capul, am descoperit că era într-adevăr o vedere a Barierei Tronului. Da, este o asemănare.

În ziua sosirii mele am vizitat biserica, frumoasă în interior, însă hidos văruită. Împăratul Valentinian[210] și un copil al lui Frederic Barbarossa au fost îngropați aici. Azi nu mai e nici o urmă. Un frumos Christ în mormînt, sculptură cu figuri în mărime naturală din veacul al XV-lea; un cavaler din veacul al XVI-lea în basorelief, sprijinit de perete; într-un pod, o grămadă de figurine colorate, din alabastru cenușiu, rămășițe ale vreunui mausoleu oarecare dar admirabil, de pe vremea Renașterii. Asta e cam tot ce a putut să-mi arate un clopotar cocoșat și zîmbăreț pentru micuța monedă de aramă argintată care înseamnă aici treizeci de gologani.

Trebuie să-ți povestesc acum un lucru adevărat, mai degrabă o întîlnire decît o întrevedere, care mi-a lăsat în minte impresia voalată și sumbră a unui vis.

Ieșind din biserică, care se deschide aproape în cîmp, am făcut turul orașului. Soarele tocmai apusese în spatele dealului înalt, cultivat și împădurit, îngrămădire de lavă în timpurile ce au precedat istoria, astăzi carieră de bazalt și care a dominat acum două mii de ani Artonacumul, iar astăzi Andernachul. Acest deal a văzut dispărînd pe rînd citadela prefectului roman, palatul regilor Austrasiei, de la ferestrele căruia principii acelor vremuri naive pescuiau crapi în Rin, mormîntul imperial al lui Valentinian, mănăstirea fiicelor de nobili de la Saint-Thomas, iar acum vede năruindu-se, piatră după piatră, străvechile ziduri ale orașului feudal al electorilor de Trèves.

Am urmat șanțul ce merge de-a lungul acestor ziduri pe care se sprijină astăzi, cu familiaritate, doar cocioabe de țărani, și care nu mai servesc decît să adăpostească de crivăț straturile de varză și lăptuci. Nobila cetate demodată mai are încă cele patrusprezece turnuri rotunde sau pătrate, transformate însă în biete locuințe de grădinari; țînci pe jumătate goi stau pe pietrele căzute și se joacă iar fetele, așezate la fereastră, pălăvrăgesc

despre iubirile lor prin deschizăturile catapultelor. Formidabila cetățuie care apăra Andernachul la răsărit nu mai este decît o mare ruină ce-și deschide melancolic hăurile ferestrelor sparte pentru razele soarelui sau ale lunii, iar curtea de arme a acestui lăcaș de război este năpădită de iarba verde pe care femeile din oraș pun la înălbit, vara, pînza țesută iarna.

După ce am lăsat în urma mea marea poartă ogivală a Andernachului, ciuruită de gloanțe, toată numai găuri înnegrite de vreme, iată-mă pe malul Rinului. Nisipul fin presărat cu mici petece de iarbă mă invita și am început să urc încetișor malul spre dealurile îndepărtate de la Sayn. Seara era de o blîndețe nesfîrșită, natura se liniștea înainte de a adormi. Codobaturile veneau să bea apă din fluviu și o luau la fugă în tufișurile de răchită ; vedeam, pe deasupra cîmpurilor de tutun, trecînd pe poteci înguste, care înhămate cu boi, încărcate cu tuf bazaltic din care Olanda își construiește digurile. Lîngă mine era priponit un vas cu punte de la Lautersdorf care avea la proră cuvîntul auster și blînd : *Pius*. De partea cealaltă a Rinului, la poalele unui deal prelung și întunecos, treisprezece cai trăgeau încetișor un alt vas, pe care îl ajutau să înainteze și două pînze mari triunghiulare, umflate în vîntul serii. Pasul măsurat al cailor, zgomotul clopoțeilor și pocnetul bicelor ajungeau pînă la mine. Un oraș alb se pierdea în depărtare în pîclă ; și departe de tot, spre răsărit, la marginea cea mai pierdută a zării, luna plină, roșie și rotundă, ca un ochi de ciclop, se ivea între cele două pleoape de nori de pe fruntea cerului.

Cît timp am mers așa, visînd la natura atotcuprinzătoare ? Nu știu. Dar noaptea se lăsase de tot, cîmpia era cu totul pustie, luna strălucitoare ajunsese aproape la zenit cînd m-am trezit, ca să zic așa, la poalele unei înălțimi încununate în vîrf cu un mic bloc întunecat, în jurul căruia se profilau linii negre ce imitau fie spînzurători, fie catarge cu vergelele lor transversale. M-am urcat pînă acolo pășind peste snopi de napi mari tăiați de curînd. Blocul, așezat pe un soclu circular de zidărie, era un mormînt învăluit în schelărie.

Pentru cine era mormîntul ? De ce cu schelărie ?

În soclul de zidărie era tăiată o poartă arcuită și joasă, grosolan închisă cu niște scînduri. Am bătut cu vîrful bastonului ; locatarul adormit nu mi-a răspuns.

Atunci, pe o rampă lină, așternută cu iarbă deasă presărată cu flori albastre pe care parcă le deschisese luna, m-am urcat pe soclul circular și m-am uitat la mormînt.

Un obelisc mare, trunchiat, aşezat pe un zar enorm închipuind un sarcofag roman, amîndouă din granit albăstrui ; în jurul monumentului şi pînă în vîrf, o schelărie uşoară traversată de o scară lungă ; cele patru feţe ale zarului, crăpate şi deschise ca şi cum ar fi fost smulse de acolo patru basoreliefuri ; ici-ocolo, la picioarele mele, pe platforma circulară, plăci de granit albastru sfărîmate, fragmente de cornişe, rămăşiţe de antablamente, iată ce-mi arăta luna.

Am făcut înconjurul mormîntului, căutînd numele mortului. Pe primele trei faţade nu se afla nimic ; pe cea de-a patra, am văzut această inscripţie în litere de aramă lucitoare : *Armata Sambre şi-Meuse, generalului ei suprem* ; şi, dedesubtul acestor două linii, clarul de lună mi-a îngăduit să citesc numele, mai degrabă schiţat decît scris :

HOCHE

Literele fuseseră smulse. Ele lăsaseră însă o vagă amprentă pe granit. Numele, văzut în acest loc şi la această oră, la lumina lunii, mi-a făcut o impresie adîncă şi stranie. Întotdeauna l-am iubit pe Hoche [211]. Hoche a fost, ca şi Marceau [212], unul dintre acei oameni mari tineri, prin care providenţa, ce voia ca revoluţia să învingă şi ca Franţa să fie mai tare, îl anunţa pe Bonaparte ; încercări pe jumătate reuşite, nedesăvîrşite, pe care destinul le-a sfărîmat de-ndată ce a scos din umbră profilul desăvîrşit şi sever al omului definitiv.

Mă gîndeam deci că aici a murit Hoche. Şi data eroică de 18 aprilie 1797 îmi veni în minte.

Nu ştiam unde sînt. Mi-am plimbat privirea în jurul meu. La nord aveam o cîmpie întinsă ; la sud, la o bătaie de puşcă, Rinul ; şi la picioarele mele, la poalele înălţimii care era baza acestui mormînt, un sat la intrarea căruia se înălţa un vechi turn pătrat.

În clipa aceea un om traversa cîmpul la cîţiva paşi de monument ; l-am întrebat la întîmplare în franţuzeşte care este numele satului. Omul — poate a fost soldat, căci războiul, ca şi civilizaţia, le-a învăţat pe toate naţiunile lumii limba noastră — mi-a strigat : Weiss Thurm ; a dispărut apoi în spatele unui gard viu.

Aceste două cuvinte, *Weiss Thurm,* înseamnă turn alb ; mi-am adus aminte de *Turris Alba* al romanilor. Hoche a murit într-un loc ilustru. Căci aici, chiar pe locul acesta, acum două mii de ani, a trecut Cezar pentru prima dată Rinul.

Şi ce să însemne schelăria asta în jurul mormîntului ? E pentru restaurare ? E pentru dărîmare ? Nu ştiu.

M-am cățărat pe soclu, ținîndu-mă de schelărie și m-am uitat în mormînt printr-una din cele patru deschideri tăiate în cubul de piatră. Era o cămăruță în formă de patrulater, goală, sinistră și rece. O rază de lună, intrînd printr-una din crăpături, profila în umbră o formă albă, dreaptă, în picioare, lîngă perete.

Am intrat în cămăruță printr-o ferestruică îngustă lăsînd capul în jos și tîrîndu-mă pe genunchi. Și am văzut acolo, în mijlocul pardoselii de piatră o gaură rotundă, căscată, plină de întuneric. Fără îndoială că odinioară prin gaura asta a fost coborît sicriul în cavoul inferior. Mai atîrna o frînghie care se pierdea în noapte. M-am apropiat. Am îndrăznit să scrutez această gaură, tenebrele și cavoul : am căutat cu ochii sicriul ; n-am văzut nimic.

De-abia de am deosebit vagul contur al unui fel de alcov funebru, cioplit în boltă, și care se profila în penumbră.

Am rămas îndelung, cu ochiul și cu mintea adînc cufundate în dublul mister al morții și al nopții. Un fel de suflare înghețată ieșea din deschizătura cavoului ca dintr-o gură deschisă.

N-aș putea să-ți spun ce se petrecea în mine. Mormîntul acesta întîlnit atît de brusc, numele acesta mare neașteptat, cămăruța lugubră, cavoul locuit sau gol, schelăria pe care o întrevedeam afară prin crăpătura cubului, singurătatea și luna care învăluia mormîntul, toate ideile îmi veniră deodată în minte și o umplură de umbre. O milă adîncă îmi strîngea inima. Iată deci ce devin morții iluștri surghiuniți sau uitați printre străini. Trofeul funebru ridicat de o întreagă armată este la voia trecătorului. Generalul francez doarme departe de țara lui într-un cîmp de napi și zidarii prusaci fac cu mormîntul lui ce le trece prin minte.

Mi se părea că aud ieșind din aceste grămezi de pietre o voce care zicea : *Trebuie ca Franța să ia din nou Rinul.*

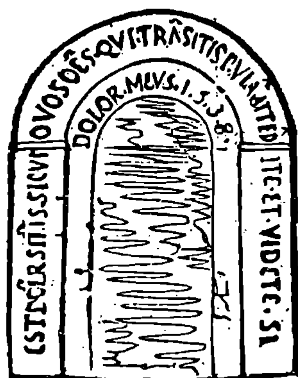
O jumătate de oră după aceea eram pe drumul către Andernach, de care nu mă depărtasem decît cu cinci sferturi de leghe.

*

Nu-i înțeleg pe „turiști". Mă aflu într-o regiune admirabilă. Am străbătut ținutul care este superb. Din înaltul dealurilor, vederea cuprinde o cunună de uriași, de la Siebengebirge la crestele masivului Ehrenbreitstein. Aici nu-i piatră de construcție care să nu fie o amintire, nu-i amănunt din peisaj care să nu aibă har. Localnicii au un chip afectuos și bun care-i încîntă pe străini. Hanul *(Hotelul Împăratului)* este excelent, printre cele

mai bune din Germania. Andernach este un oraş încîntător ; ei bine, Andernach este un oraş pustiu. Nu vine nimeni aici. Se duc unde este îmbulzeală, la Coblentz, la Basel, la Mannheim ; nu se merge acolo unde se află istoria, natura, poezia, la Andernach.

M-am întors încă o dată la biserică. Ornamentaţia bizantină a clopotniţelor este de o bogăţie rară şi de un gust în acelaşi timp sălbatic şi rafinat. Portalul de la miazăzi are capiteluri ciudate şi o mare nervură-arhivoltă lucrată adînc. Pe timpanul cu unghi obtuz se află o pictură bizantină a *Răstignirii*, încă perfect vizibilă şi distinctă. Pe faţadă, lîngă uşa ogivală, un basorelief pictat de pe vremea Renaşterii îl reprezintă pe Isus îngenuncheat, cu braţele desfăcute, într-o atitudine de spaimă. În jurul lui se învîrtejesc şi se amestecă, ca într-un vis groaznic, toate lucrurile cumplite care vor alcătui patimile lui, mantia lui de batjocură, sceptrul de trestie, cununa de spini, nuielele, cleştele, ciocanul, cuiele, scara, lancea, buretele cu fiere, profilul sinistru al tîlharului cel rău, masca lividă a lui Iuda, cu punga de gît ; în sfîrşit, în faţa ochilor dumnezeiescului învăţător, crucea, şi între braţele crucii, ca un chin suprem, ca durerea cea mai sfîşietoare dintre toate durerile, o coloană mică în vîrful căreia se ridică un cocoş care cîntă, adică nerecunoştinţa şi abandonul prietenilor. Acest din urmă amănunt este neasemuit de frumos. Este întregul şir de suferinţe morale, mai rele decît suferinţele fizice. Umbra uriaşă a celor două mari clopotniţe se întinde pe întunecata elegie. În jurul basoreliefului sculptorul a săpat o legendă pe care am copiat-o. (Sic)

O vos omnes qui transitis per viam, attendite et videte per dolor similis sicut dolor meus. 1538 *.

În faţa faţadei severe, la cîţiva paşi de îndoitul plînset al lui Iov şi al lui Isus, nişte copilaşi drăguţi, veseli şi rumeni se zbenguiau pe iarba verde, silind cu ţipete straşnice, un biet iepuraş, îmblînzit dar speriat, să pască. Nimeni altcineva nu trecea pe drum.

Mai există o a doua biserică frumoasă la Andernach, dar aceasta gotică.

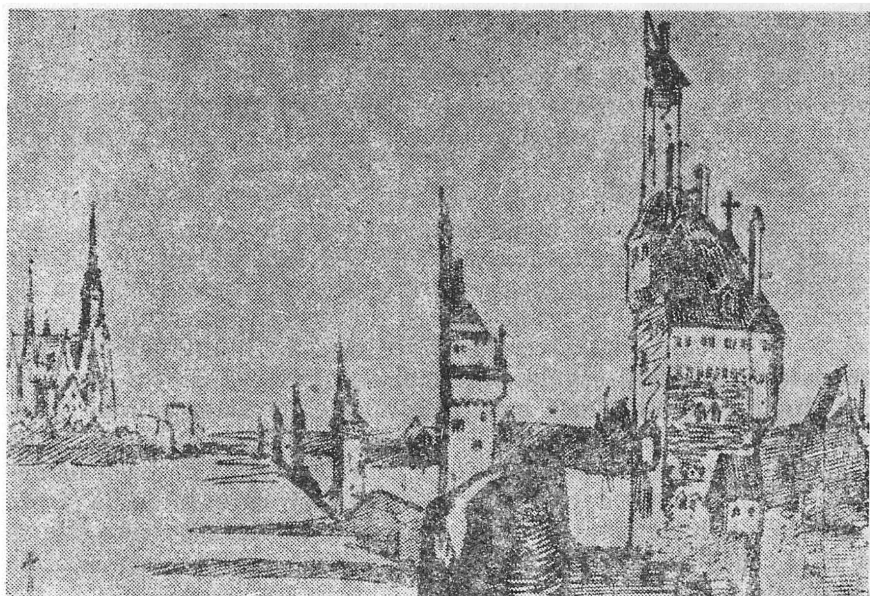
* O, voi toţi care treceţi pe cale luaţi aminte şi vedeţi dacă este vreo durere asemănătoare durerii mele. 1538

Este un naos din secolul al XIV-lea, transformat astăzi în grajd de cazarmă şi păzită de cavalerişti prusaci, cu sabia în mînă. Prin uşa întredeschisă se zăreşte un lung şir de crupe de cai care se pierde în umbra capelelor. Deasupra portalului se poate citi : *Sancta Maria, ora pro nobis* *. La ora actuală rugăciunea o fac caii.

Aş fi vrut să mă urc în ciudatul turn pe care-l văd de la fereastra mea şi care, după toate aparenţele, este vedeta oraşului ; scara este însă stricată şi bolţile s-au năruit. A trebuit să renunţ. De altfel, măreaţa hardughie are atîtea flori, aşa de frumoase, aranjate cu atîta gust şi întreţinute cu atîta grijă la toate ferestrele, încît ai crede că e locuită. Şi într-adevăr este ocupată de cea mai şăgalnică şi mai neîmblînzită dintre locatare, de blînda zînă nevăzută care sălăşluieşte în toate ruinele, care pune stăpînire pe ele numai pentru ea însăşi, care le surpă toate caturile, toate tavanele, toate scările, pentru ca paşii oamenilor să nu tulbure cuiburile păsărilor şi care pune la toate ferestrele şi în faţa tuturor uşilor ghivece de flori, pe care ştie să le facă, ca o adevărată zînă ce e, din orice piatră veche scobită de ploaie sau mîncată de timp.

* Sfîntă Maria, roagă-te pentru noi.

Scrisoarea a XIV-a

RINUL

Saint-Goar[213], *17 august*

Știi că-mi plac fluviile, ți-am spus-o adesea. Fluviile poartă cu ele ideile, tot așa cum poartă și mărfurile. În creație totul își are rolul său măreț. Fluviile, ca niște trîmbițe uriașe, îi vestesc oceanului frumusețea pămîntului, ogoarele cultivate, splendoarea orașelor și gloria oamenilor.

Și, ți-am mai spus că dintre toate fluviile, mie îmi place Rinul. Prima dată l-am văzut acum un an, la Kehl, trecînd pe un pod de vase. Se însera, diligența mergea la pas. Mi-aduc aminte că atunci cînd am traversat bătrînul fluviu am încercat un fel de respect pentru el. De mult doream să-l văd. Și nu intru niciodată, fără emoție în comunicare, era cît pe ce să zic comuniune, cu lucrurile mari din natură care sînt și lucruri mari în

istorie. Adaugă la asta și faptul că obiectele cele mai disparate mi se înfățișează, nu știu de ce, cu afinități și armonii ciudate. Îți aduci aminte, prietene, de Ron la Valserine ? — L-am văzut împreună în anul 1825 în timpul frumoasei călătorii în Elveţia, una din amintirile luminoase din viața mea. Aveam pe-atunci douăzeci de ani ! — Ți-aduci aminte cu ce urlet de mînie, cu ce răcnet sălbatic se prăvălea Ronul în prăpastie, în timp ce ușoara punte de lemn se cutremura sub pașii noștri ? Ei bine, încă de pe atunci, Ronul trezea în mintea mea ideea tigrului, iar Rinul pe cea a leului.

În seara aceea, cînd am văzut Rinul pentru prima oară, acest gînd nu m-a deranjat. Am contemplat îndelung fluviul mîndru și nobil, violent, dar fără furie sălbatică, ci maiestuos. Se umflase și era magnific în timp ce-l traversam. Își ștergea coama sălbatică de vasele podului, *barba mîloasă,* cum zice Boileau[214]. Cele două maluri se pierdeau în amurg. Zgomotul lui era un muget puternic și pașnic. Regăseam în el ceva din marea întinsă.

Da, prietene, este un fluviu nobil, feudal, republican, imperial, demn să fie totodată francez și german. Are în el toată istoria Europei privită sub cele două mari aspecte ale ei, fluviu al războinicilor și al gînditorilor, unda lui trufașă făcînd să tresalte Franța, iar murmurul lui adînc să viseze Germania.

Rinul contopește totul. Este repede ca Ronul, larg ca Loara, încastrat ca Meusa, șerpuitor ca Sena, limpede și verde ca Somme, istoric ca Tibrul, regal ca Dunărea, misterios ca Nilul, cu fluturi de aur ca un fluviu din America, plin de povești și de fantome ca un fluviu din Asia.

Înainte ca istoria să se scrie, înainte, poate, ca omul să fi existat, acolo unde se află astăzi Rinul, scotea fum și flăcări un îndoit lanț de vulcani care s-au stins lăsînd pe loc două grămezi de lave și coloane bazaltice așezate paralel ca două ziduri lungi. În aceeași vreme, cristalizările uriașe care sînt munții primordiali se încheiau, aluviunile enorme care sînt munții secundari se uscau, cumplita grămădire pe care astăzi o numim Alpi se răcea încetișor, zăpezile se îngrămădeau ; două mari șuvoaie de apă provenind din aceste zăpezi se împrăștiară pe pămînt ; unul, șuvoiul de pe povîrnișul nordic, străbătu cîmpiile, întîlni dublul șir de vulcani stinși și se duse printre ei spre ocean ; celălalt, șuvoiul de pe povîrnișul occidental, se prăvăli din munte în munte, trecu pe lîngă celălalt bloc de vulcani stinși pe care-i numim Ardèche și se pierdu în Mediterana. Primul din aceste șuvoaie e Rinul ; cel de-al doilea e Ronul.

Primii oameni pe care i-a văzut istoria ivindu-se pe malurile Rinului au fost din marea familie de popoare pe jumătate sălbatice ce se numeau *celți*, și pe care Roma i-a numit *gali ; qui ipsorum lingua CELTAE, nostra vero GALLI vocantur* *, zice Cezar. Rauracii s-au așezat mai aproape de izvor, argentoracii și moguntii mai aproape de vărsare. Și apoi, cînd sosi ceasul, apăru Roma ; Cezar trecu Rinul ; Drusus [216] înălță cincizeci de fortărețe ; consulul Munatius Plancus [217] începu un oraș pe coastele de miazănoapte ale munților Jura ; Martius-Vipsanius Agrippa [218] construi un fort în fața ieșirii din cheile Mainului, apoi așeză o colonie în fața lui Tuitium ; senatorul Antonius întemeie sub Nero un municipiu lîngă marea batavă ; și întregul Rin intră astfel sub stăpînire romană. Cînd cea de-a douăzeci și doua legiune, ce sălășluise chiar sub măslinii care văzuseră agonia lui Isus Christos, s-a întors de la asediul Ierusalimului, Titus a trimis-o pe Rin. Legiunea romană a continuat opera lui Martius Agrippa ; cuceritorii avură nevoie de un oraș care să lege Melibocus cu Taunus și astfel legiunea a construit Moguntiacum, schițat încă de Martius. El a fost apoi extins de Traian [219] și înfrumusețat de Adrian [220]. Un fapt izbitor ce trebuie notat în treacăt ! această a douăzeci și doua legiune l-a adus cu ea și pe Crescentius, cel care a propovăduit primul cuvîntul lui Christos în Rhingau, încetățenind religia cea nouă. Domnul a vrut ca aceiași oameni orbi care răsturnaseră ultima piatră a templului de pe Iordan să fie cei care să pună prima piatră pe Rin. — După Traian și Adrian a venit Iulian [221], care a înălțat o fortăreață la confluența Rinului cu Mosella ; după Iulian, Valentinian [222], care a ridicat cetăți pe cei doi vulcani stinși ce se numesc Lowenberg și Stromberg ; și așa s-a înnodat și întărit în cîteva veacuri, ca un lanț țintuit de fluviu, lungul și puternicul șir de colonii romane : Vinicelle, Atavilla, Lorca, Trajani castrum, Versalia, Mola Romanorum, Turris Alba, Victoria, Bodobriga, Antoniacum, Sentiacum, Rigodulum, Rigomagum, Tulpetum, Broïlum. Acest șir pornește de la Cornu Romanorum de pe lacul Constanța, coboară pe Rin sprijinindu-se pe Augusta, care este Basel, pe Argentina, care este Strasbourg, pe Moguntiacum, care este Maiența, pe Confluentia, care este Coblentz, pe Colonia Agrippina, care este Colonia, și se leagă, lîngă ocean, de Trajectum ad Mosam, care este Maëstricht și de Trajectum ad Rhenum, care este Utrecht.

Cu începere de atunci Rinul a fost roman. N-a mai fost decît fluviul care uda viitoarea provincie helvetică, prima și cea de-a

---

* care se numesc în limba lor celți, iar într-a noastră gali [215].

două Germanie, prima Belgie și provincia batavă. Galul cu plete din nord, cel pe care au venit să-l vadă, în secolul al treilea, din curiozitate, galul cu togă din Milano și galul cu pantaloni largi din Lyon, galul acesta cu plete a fost îmblînzit. Cetățile romane de pe țărmul sting au ținut la respect țărmul drept, legionarul înveșmîntat cu postav de Trèves și înarmat cu suliță de Tongres, n-a mai avut decît să vegheze din înaltul stîncilor, vechile care de luptă ale germanilor, masive turnuri mișcătoare trase de boi, cu roțile armate cu coase, cu oiștea înțesată de sulițe, cu creneluri pentru zece arcași, și care se încumetau uneori să treacă de cealaltă parte a Rinului pînă sub catapultele fortărețelor lui Drusus.

Această cumplită migrație a oamenilor din nord către regiunile sudice, care în mod fatal s-a repetat la anumite intervale din viața națiunilor, numită năvălire barbară, a copleșit și Roma atunci cînd acesteia i-a sunat ceasul să se transforme. Bariera de granit și militară a fortărețelor de pe Rin a fost zdrobită de această revărsare și a fost un moment către secolul al VI-lea cînd crestele Rinului au fost încununate de ruine romane, așa cum sînt astăzi de ruine feudale.

Carol cel Mare a restaurat aceste dărîmături, a reconstruit fortărețele, făcîndu-le să țină piept vechilor hoarde germanice ce renășteau sub alte denumiri : boemani, abodriți, walebați, sarabi ; a pus să se construiască la Maiența, unde a fost înmormîntată soția lui Fastrada, un pod de stîlpi de piatră, ale cărui ruine se zice că se mai văd și astăzi sub apă ; a reconstruit apeductul de la Bonn ; a pus să se repare drumurile romane de la Victoria, astăzi Neuwied, de la Bacchiara, astăzi Bacharach, de la Vinicella, astăzi Winkel ; și de la Tronus Bacchi, astăzi Trarbach ; și a pus să se construiască pentru el însuși, din rămășițele unor băi ale lui Iulian, un palat, Saal-ul, la Nieder-Ingelheim. Însă, în ciuda geniului și voinței sale, Carol cel Mare n-a făcut altceva decît să galvanizeze niște oseminte. Vechea Romă murise. Fizionomia Rinului se schimbase.

Deja, cum am arătat mai înainte, sub dominația romană, un germene imperceptibil fusese însămînțat în Rhingau. Creștinismul, acest vultur dumnezeiesc care începea să-și deschidă aripile, depusese printre stîncile de pe Rin un ou care cuprindea o lume. După exemplul lui Crescentius, care încă din anul 70 creștinase Taunusul, Sfîntul Apollinaire a propovăduit în Rigomagum ; Sfîntul Goar a predicat la Bacchiara ; Sfîntul Martin, episcop de Tours, a convertit Confluentia ; Sfîntul Maternus, înainte de a se duce la Tongres, a locuit la Colonia ; Sfîntul Eucharius și-a clădit un schit în pădurile de lîngă Trèves ; și, în aceleași păduri,

Sfîntul Gézélin a stat în picioare trei ani pe o coloană, luptîndu-se corp la corp cu o statuie a Dianei, pe care pînă la urmă o făcu să se năruie, ca să zicem aşa, cu privirea. Chiar la Trèves mulţi creştini neştiuţi au murit de moartea martirilor în curtea palatului prefecţilor din Gallia şi cenuşa le-a fost aruncată în vînt ; însă această cenuşă era o sămînţă. Bobul era în brazdă ; cît timp a durat însă migraţiunea barbarilor n-a crescut nimic.

Dimpotrivă, a fost o prăbuşire adîncă în care părea să fi căzut civilizaţia ; şirul tradiţiilor sigure s-au rupt ; istoria era pe cale să se şteargă ; oamenii şi evenimentele din această epocă întunecată au traversat Rinul ca nişte năluci, de-abia aruncînd pe fluviu fantastice umbre, dispărînd de îndată ce se zăreau.

Atunci a început pentru Rin, după o perioadă istorică, o perioadă supranaturală.

Imaginaţia omului, ca şi natura, nu îngăduie vidul. Acolo unde nu există nici un zgomot omenesc, natura face să ciripească cuiburile de păsări, să foşnească frunzele copacilor şi să fremete miile de glasuri ale singurătăţii. Acolo unde certitudinea istorică încetează, închipuirea face să vibreze umbra, visul, plăsmuirile. Poveştile dau muguri, cresc, se contopesc şi înfloresc în golurile istoriei năruite, ca răsurile şi genţianele în crăpăturile unui palat în ruine.

Civilizaţia se aseamănă cu soarele ; are zile şi nopţi, epoci de plenitudine şi de eclipsă, dispare şi apare din nou.

De îndată ce zorii civilizaţiei care renăştea au început să se ivească la Taunus, pe Rin a apărut un minunat gîngurit de legende şi de mici povestiri populare ; în toate locurile luminate de această rază venind din depărtare, mii de chipuri supranaturale şi încîntătoare au strălucit deodată, în timp ce în locurile întunecate colcăiau forme hidoase şi năluci înspăimîntătoare. Şi atunci, în timp ce alături de rămăşiţele romane, astăzi dispărute, se construiau, cu bazalte frumoase şi noi, castelele saxone şi gotice, astăzi dărîmate, o întreagă populaţie de fiinţe imaginare, în directă legătură cu fetele frumoase şi cu cavalerii chipeşi, s-a răspîndit în Rhingau ; oreadele au luat pădurile, ondinele [223] au luat apele, piticii, măruntaiele pămîntului ; au apărut apoi duhul stîncilor ; duhul morţilor ; vînătorul negru care străbate tufişurile călare pe un cerb mare cu şaisprezece ramuri ; fecioara din mlaştina neagră ; cele şase fecioare din mlaştina roşie ; Wodan, zeul cu zece mîini ; cei doisprezece oameni negri ; sturzul care spune ghicitori ; corbul care îşi croncăne cîntecul ; gaiţa care istoriseşte povestea bunicii ; spiriduşii de la Zeitelmoos ; Everard Bărbosul care dă sfaturi prinţilor rătăciţi la vînă-

toare ; Siegfried cu casca încornorată care doboară balauri în vizuini. Diavolul a pus piatra de temelie la Teufelstein și scara la Teufelsleiter ; a îndrăznit chiar să se ducă să predice mulțimii la Garnsbach, lîngă Pădurea Neagră ; din fericire însă Dumnezeu a înălțat pe partea cealaltă a fluviului, în fața Amvonului Diavolului, Amvonul Îngerului. În timp ce în masivul Siebengebirge un mare crater stins se umplea de monștri, de hidre și de năluci uriașe, la celălalt capăt al șirului de munți, la intrarea în Rhingau, asprul vînt de pe Wisper aducea pînă la Bingen un nor de zîne bătrîne, mici ca niște lăcuste. În aceste văi, mitologia s-a altoit pe legendele sfinților și a dat naștere la ciudățenii, flori bizare ale închipuirii omenești. Drachenfels și-a avut, sub alte nume ce-i drept, balaurul său și o sfîntă Marta a sa ; îndoita poveste a lui Echo și Hylas a poposit pe stînca de temut a lui Lorelei ; fecioara-șarpe s-a tîrît prin subteranele de la Angst ; Hatto, episcopul cel rău, a fost mîncat în turn de către supușii lui preschimbați în șobolani ; cele șapte surori batjocoritoare de la Schönberg au fost transformate în stînci. Rinul își are și el *domnițele* așa cum Meusa își are *doamnele*. Demonul Urian a trecut Rinul la Düsseldorf, avînd în spinare, împăturită în două ca un sac de morar, duna cea mare pe care o luase de la țărmul mării, la Leyda, ca să îngroape Aix-la-Chapelle, și pe care, frînt de oboseală și păcălit de o bătrînă, a lăsat-o prostește să cadă la porțile orașului împărătesc, devenind Loosbergul de astăzi. Pe vremea aceea, cufundată pentru noi într-o întunecime în care scînteiază ici-colo luciri magice, în păduri, pe stînci, în văi, sînt numai apariții, viziuni, întîlniri miraculoase, vînători îndrăcite, castele infernale, sunete de harfe în tufișuri, cîntece melodioase fredonate de cîntăreți nevăzuți, hohote de rîs crîncene izbucnind de la trecători misterioși. Oameni-eroi, aproape tot atît de fantastici ca și personajele supranaturale, Cunon de Sayn, Sibo de Lorch, zis și Sabie Puternică, Griso păgînul, Attich, duce de Alsacia, Thassilo, duce de Bavaria, Anthyse, duce al francilor, Samo, rege al venzilor, toți rătăcesc înfricoșați prin codrii ametitori, căutînd și plîngîndu-și frumoasele, înaltele și zveltele prințese albe încununate cu nume fermecătoare : Gela, Garlinde, Liba, Williswinde, Schonetta. Acești aventurieri, pe jumătate plutind în imposibil, de-abia mai ținînd de viața reală, se plimbă prin legende, pierduți în faptul serii prin păduri încîlcite, sfărîmînd sub pașii calului mărăcini și spini, precum *Cavalerul Morții* al lui Albrecht Dürer, urmați de cîte un ogar jigărit, priviți de larve printre două crăci, întîlnind în umbră cînd vreun cărbunar înnegrit șezînd lîngă foc, care este diavolul, grămădind într-o căldare sufletele celor morți, cînd nimfe goale-goluțe care

le oferă casete pline cu nestemate, cînd bătrînei care le înapoiază sora, fiica sau logodnica, găsită pe un munte, adormită pe un pat de muşchi, sau în fundul unui frumos chioşc, căptuşit cu corali, scoici şi cristale, cînd vreun pitic puternic care, zic vechile poeme, *cuvîntează ca un uriaş.*

Printre aceşti eroi himerici, se ivesc din cînd în cînd chipuri în carne şi oase ; mai întîi şi mai ales Carol cel Mare şi Roland ; Carol cel Mare are toate vîrstele, copil, tînăr, moş ; Carol cel Mare pe care legenda îl face să se nască la un morar, în Pădurea Neagră ; Roland, pe care tot ea îl face să moară, nu la Roncevaux [224], de loviturile unei întregi armate, ci de dragoste pe Rin, în mănăstirea Nonnenswerth ; mai tîrziu apar împăraţii Otto, Frederic Barbarossa şi Adolf de Nassau [225]. Aceşti oameni din istorie, amestecaţi în basme cu personaje supranaturale, constituie tradiţia faptelor reale care dăinuie în învălmăşeala de visuri şi plăsmuiri, înseamnă istoria care-şi face uşurel drum printre poveşti, înseamnă ruinele care-şi fac loc ici-colo pe sub flori.

Totuşi umbrele se împrăştie, basmele se şterg, se face lumină, civilizaţia se reîncheagă şi istoria îşi recapătă chipul o dată cu ea.

Iată patru oameni, veniţi din patru colţuri diferite, care se întrunesc din cînd în cînd lîngă o piatră aflată la malul Rinului, pe ţărmul stîng, la cîţiva paşi de o alee de copaci, între Rhens şi Kapellen. Cei patru oameni se aşază pe această piatră şi acolo fac şi desfac pe împăraţii Germaniei. Cei patru oameni sînt electorii Rinului, iar piatra este lăcaşul regesc, Königssthal.

Din locul pe care l-au ales, cam pe la jumătatea văii Rinului, din Rhens, aparţinînd electorului de Colonia, zăreşti, în acelaşi timp : la apus, pe ţărmul stîng, Kapellen, aparţinînd electorului de Trèves ; la miazănoapte, pe malul drept, pe de o parte Oberlahnstein, ţinînd de electorul de Maienţa, şi pe de cealaltă parte Braubach, al electorului palatin. Într-un ceas fiecare elector putea ajunge de la castelul lui la Rhens.

De partea lor, în fiecare an, în cea de-a doua zi a Rusaliilor, oamenii de vază din Coblentz şi din Rhens se întruneau în acelaşi loc pe motiv că e sărbătoare şi se sfătuiesc asupra unor lucruri încă nu destul de lămurite ; început al dreptului de autoguvernare al orăşenimii care îşi face loc pe tăcute în temeliile formidabilului edificiu germanic gata construit ; puternică şi veşnică conspiraţie a celor mici împotriva celor mari, mocnind cum îndrăzneală lîngă Koenigssthul, chiar la umbra tronului de piatră al feudalităţii.

Aproape în acelaşi loc, în castelul electoral de la Stolzenfels, care străjuieşte sătucul Kapellen, astăzi splendidă ruină, Werner, arhiepiscop de Colonia a găzduit şi întreţinut, de la 1380 la

1418, alchimiști care n-au făcut aur dar care, bîjbîind după piatra filozofală, au găsit multe din legile mari ale chimiei. **Astfel**, într-un interval destul de scurt, **același punct de pe Rin**, locul din fața gurii rîului Lahn pe care astăzi de-abia îl bagi în seamă, a văzut nascîndu-se pentru Germania, imperiul, democrația și știința.

De atunci înainte Rinul a căpătat o înfățișare militară și religioasă. Abațiile și mănăstirile se înmulțesc ; bisericile așezate la jumătatea coastei de deal, leagă vîrfurile munților de satele de pe țărmul fluviului, imagine izbitoare ce revine la fiecare cotitură a Rinului, ilustrînd modul în care preotul trebuie să se afle în societatea omenească. Principii ecleziaști înmulțesc edificiile în Rhingau, așa cum o făcuseră cu o mie de ani înainte prefecții Romei. Arhiepiscopul Baudoin de Trèves clădește biserica din Oberwesel ; arhiepiscopul Henric de Wittingen construiește podul de pe Mosella de la Coblentz ; arhiepiscopul Walram de Juliers sfințește cu o cruce de piatră, magnific sculptată, ruinele romane și vîrful vulcanic de la Godersberg, ruine și dealuri cam suspecte de magie. Puterea spirituală și puterea vremelnică se contopesc în acești principi ca și în papă. De unde o dublă jurisdicție asupra trupului și asupra sufletului, care nu se oprește ca în statele pur laice, înaintea beneficiului clerical ce scutește pe cel ce aparține bisericii de justiția laică. Johann de Barnich, capelanul de la Saint-Goar, otrăvește cu vinul de la împărtășanie pe iubita lui, contesa de Katzenellenbogen ; electorul de Colonia, ca și episcopul său, îl excomunică și, la fel ca prințul său, pune să fie ars pe rug.

De partea lui, electorul palatin [226] simte perpetuu nevoia de a protesta împotriva încălcărilor posibile ale celor trei arhiepiscopi de Colonia, de Trèves și de Maiența ; iar contesele palatine vin să nască, dovadă domnească, la Pfalz, turn construit în fața Gaub-ului, chiar în mijlocul Rinului.

În același timp, în mijlocul acestor domnii simultane sau succesive ale principilor electori, ordinele cavalerești ocupă poziții pe Rin. Ordinul teutonic se așază la Maiența, vizînd Taunusul, în timp ce cavalerii de Rodos se stabilesc la Martinshof, în apropiere de Trèves, vizînd masivul Siebengebirge. De la Maiența ordinul teutonic se ramifică pînă la Coblentz, unde își instalează unul din sedii. Templierii, stăpîni pe Courgenay și pe Porentruy din episcopatul de Basel, au Boppart și Saint-Goar, pe malul Rinului, și Trarbach între Rin și Mosella. Este vorba de același Trarbach, regiunea cu vinuri alese, Thronus Bacchi al romanilor, care a aparținut mai tîrziu lui Pierre Flotte, de care papa Bonifaciu spunea că este *chior la trup și orb la minte.*

În timp ce principii, episcopii și cavalerii puneau temelii, comerțul își făcea colonii. O mulțime de orășele comerciale iau naștere, după exemplul Coblentz-ului de pe Mosella și al Maienței din fața Mainului, la confluența tuturor rîurilor și a tuturor torenților cu Rinul, în care se varsă nenumăratele ape ce coboară din Hundsrück, din Hohenrück, de pe crestele Hammerstein-ului și ale masivului Siebengebirge. Bingen se așează pe Nahe ; Niederlahnstein pe Lahn ; Engers, în fața Saynului ; Irrlich pe Wied ; Linz în fața Aarului ; Rheindorf pe Mahrbachuri și Berghein pe Sieg.

Totuși, în perioadele cînd principii bisericii și principii feudali erau despărțiți, ca și sediile cavalerilor-călugări, de circumscripțiile juridice ale comunelor, spiritul vremurilor și natura locurilor a făcut să se dezvolte o rasă ciudată de seniori. De la lacul Constanța la masivul Siebengebirge fiecare creastă de pe Rin își avea burgul și burgravul său. Acești formidabili baroni ai Rinului, produse robuste ale unei naturi aspre și sălbatice, cuibăriți în bazalte și buruieni, țintuiți în vizuina lor și slujiți în genunchi de ofițerii lor la fel ca și împăratul, oameni de pradă semănînd pe de-a întregul atît cu vulturul cît și cu bufnița, puternici doar în jurul lor, dar acolo într-adevăr atotputernici, stăpîneau versanții și valea, adunau soldați, băteau drumurile, impuneau taxe, dijmuiau pe negustorii ce veneau fie de la Saint-Gall, fie de la Düsseldorf, barau Rinul cu lanțul și trimiteau provocări pline de mîndrie orașelor din vecinătate atunci cînd îndrăzneau să-i înfrunte. Astfel, burgravul de Ockenfels a provocat marea comună Linz, iar cavalerul Hausner de la Hegau orașul imperial Kaufbeuren. Uneori, în aceste ciudate dueluri, orașelor, care simțeau că nu sînt destul de puternice, li se făcea frică și cereau ajutor împăratului ; atunci burgravul izbucnea în rîs și la cea mai apropiată sărbătoare a vreunui sfînt, se ducea cu obrăznicie la turnirul de la oraș, călare pe măgarul morarului său. În timpul crîncenelor războaie ale lui Adolf de Nassau și ale lui Didier d'Isembourg, mulți dintre acești cavaleri ce își aveau cetățile pe Taunus au împins îndrăzneala pînă la a merge să jefuiască cartierele mărginașe ale Maienței, chiar sub ochii celor doi pretendenți care se certau pentru oraș. Așa ziceau ei că sînt neutri. Burgravul nu era nici pentru Isembourg, nici pentru Nassau ; el era pentru burgrav. Numai sub Miximilian, atunci cînd marele căpitan al Sfîntului imperiu, George de Frundsberg, a distrus ultimul dintre burguri, Hofenkrähen, numai atunci și-a dat duhul această specie de gentilomi sălbatici și de temut, care a început în secolul al XVI-lea cu burgravi-tîlhari.

Pe vremea aceea se săvîrşeau însă pe Rin multe alte lucruri nevăzute, dar ale căror rezultate vor prinde cheag mult după aceea ; în acelaşi timp cu comerţul şi, ca să zicem aşa, îmbarcat pe acelaşi vapor, urca şi cobora marele fluviu, ce pare că a purtat întreaga gîndire omenească, şi spiritul de erezie, de iscodire şi de libertate. S-ar putea spune că sufletul lui Tanquelin, care în secolul al XII-lea predica împotriva papei în faţa catedralei din Anvers, cu pompa şi măreţia unui rege, păzit de trei mii de oameni înarmaţi din secta lui, a urcat Rinul după moarte pentru a-l inspira pe Jan Hus [227] în casa acestuia de la Constanţa, apoi din Alpi a coborît pe Ron şi a făcut să apară Doucin [228] în comitatul Avignon. Jan Hus a fost ars pe rug. Doucin a fost tras pe roată. Ceasul lui Luther [229] nu bătuse încă. Pe căile providenţei există oameni meniţi fructelor verzi şi alţii fructelor coapte.

Totuşi secolul al XVI-lea se apropia. Rinul văzuse luînd fiinţă, în secolul al XIV-lea, la Nürenberg, artileria şi în al XV-lea, chiar pe malul lui, la Strassbourg, tiparul. În 1400, la Colonia fusese topit faimosul tun lung de patrusprezece picioare ; în 1472, Vindelin de Spira tipărise Biblia. O nouă lume avea să răsară şi, lucru demn de reţinut şi de insistat asupra lui, aici, pe malurile Rinului, aveau să apară şi să capete formă nouă cele două tainice unelte cu care Dumnezeu trudea la civilizarea omului, catapulta şi cartea, războiul şi gîndirea.

Rinul are o semnificaţie providenţială în destinele Europei. Este marele şanţ transversal care separă sudul de nord. Providenţa a făcut din el un fluviu-frontieră ; fortăreţele, un fluviu-zid. Rinul a văzut chipul şi a oglindit umbra aproape a tuturor marilor conducători de oşti care, de treizeci de veacuri, au arat bătrînul continent cu un plug ce se cheamă sabie. Cezar a urcat pe Rin venind de la miazăzi ; Attila a traversat Rinul venind de la miazănoapte. Clovis a cîştigat bătălia de la Tolbiac aici. Carol cel Mare şi Napoleon au domnit aci. Împăratul Frederic Barbarossa, împăratul Rudolf de Habsburg [230] şi palatinul au fost mari aici, învingători şi formidabili. Gustav-Adolf şi-a comandat armatele din înaltul străjii de la Taub. Ludovic al XIV-lea a văzut Rinul, Enghien şi Condé l-au trecut ! şi vai ! de asemenea Turenne. Drusus are piatra funerară la Maienţa, la fel Marceau la Coblentz şi Hoche la Andernach. Pentru ochii gînditorului care vede istoria trăind, doi mari vulturi planează în veci peste Rin, vulturul legiunilor romane şi vulturul regimentelor franceze.

Nobilul Rin, pe care romanii îl numeau *Rhenus superbus*, a purtat cîndva podurile de vase înţesate de lănci, suliţi şi baio-

nete, pe care fie le-au vărsat asupra Germaniei armatele din Italia, Spania şi Franţa, fie le-au revărsat asupra lumii romane, vechile hoarde barbare, mereu învecinate geografic şi veşnic aceleaşi. Acum el poartă paşnic brazii de la Murg şi Saint-Gall, porfirele şi serpentinele[231] de la Basel, potasa de la Bingen, sarea de la Karlshall, pielea de la Stromberg, mercurul de la Lansberg, vinurile de Johannisberg şi de Bacharach, ardeziile de Caub, somonii de Oberwesel, cireşele de la Salzig, mangalul de la Boppart, vasele de staniu de la Coblentz, sticlăria de la Mosella, fierul forjat de la Bandorf, tuful şi pietrele de moară de la Andernach, tabla de la Neuwied, apele minerale de la Antoninstein, postavurile şi olăria de la Wallendar, vinurile roşii de pe Aar, arama şi plumbul de la Linz, piatra pentru cioplit de la Königswinter, lîneturile şi mătăsurile de la Colonia. În felul acesta el îşi îndeplineşte maiestuos de-a lungul Europei, după voinţa Domnului, dubla lui funcţie de fluviu al războiului şi de fluviu al păcii, avînd continuu, pe îndoitul şir de dealuri între care se afundă cea mai mare parte a cursului lui, de o parte stejarii, de cealaltă viile, adică de o parte nordul, de cealaltă sudul, de o parte forţa, de cealaltă bucuria.

Pentru Homer, Rinul nici nu exista. Era unul din fluviile probabile, dar necunoscute, din întunecata ţară a cimmerienilor, unde plouă întruna şi unde nu se vede soarele niciodată. Pentru Virgiliu, el nu era un fluviu necunoscut, ci îngheţat, *frigora Rheni*. Pentru *Shakespeare* e *frumosul Rin, the beautiful Rhine*. Pentru noi, pînă în ziua în care Rinul va constitui problema Europei, el reprezintă o excursie pitorească, la modă, locul de plimbare al trîndavilor din Ems, din Baden şi din Spa.

Petrarca[232] a fost la Aix-la-Chapelle, dar nu cred să fi vorbit despre Rin.

Geografia dăruieşte, cu voinţa inflexibilă a pantelor, a bazinelor şi a versanţilor, cărora toate congresele de pe lume nu li se pot împotrivi mult timp, geografia dăruieşte, zic, Franţei ţărmul stîng al Rinului. Providenţa dumnezeiască i-a dăruit de trei ori cele două ţărmuri : sub Pepin cel Scurt, sub Carol cel Mare şi sub Napoleon.

Imperiul lui Pepin cel Scurt era călare pe Rin. Cuprindea Franţa propriu-zisă, fără Aquitania şi Gasconia, şi Germania propriu-zisă, fără Bavaria.

Imperiul lui Carol cel Mare a fost de două ori mai mare decît imperiul lui Napoleon.

Este adevărat, şi faptul este demn de luat în considerare, că Napoleon a avut trei imperii, sau, mai bine zis, era împărat

în trei feluri ; imediat și nemijlocit, al imperiului francez ; prin intermediul fraţilor săi, al Spaniei, al Italiei, al Westfaliei şi al Olandei, regate din care făcuse contraforturile imperiului central ; moral și cu dreptul supremaţiei, al Europei, care nu mai constituia decît baza, din zi în zi mai invadată, a prodigiosului său edificiu. Înţeles în felul acesta, imperiul lui Napoleon a fost cel puţin egal cu cel al lui Carol cel Mare.

Carol cel Mare, al cărui imperiu avea același centru și același fel de expansiune ca și imperiul lui Napoleon, a luat și a îngrămădit în jurul moștenirii lui Pepin cel Scurt, Saxonia pînă la Elba, Germania pînă la Saar, Esclavonia[233] pînă la Dunăre, Dalmaţia pînă la gurile Cattarului[234], Italia pînă la Gaeta[235], Spania pînă la Ebru. Nu s-a oprit în Italia decît la fruntariile Beneventului[236] și ale grecilor, iar în Spania la cele ale sarazinilor.

Cînd în 843 acest uriaş întreg s-a dezmembrat pentru prima oară după moartea lui Ludovic cel Blajin[237], care îi lăsase pe sarazini să-și ia partea lor, adică toată porţiunea din Spania cuprinsă între Ebru și Llobregat, fiecare din cele trei fragmente in care s-a sfărîmat imperiul a fost suficient pentru a face : un împărat Lothar, care a luat Italia precum și o mare parte triunghiulară din Galia, și doi regi, Ludovic care a luat Germania și Carol, care a luat Franţa[238]. Apoi, în 855, cînd primul dintre aceste trei fragmente s-a împărţit la rîndul lui, din rămăşiţele unei bucăţi din imperiul lui Carol cel mare, s-au mai putut face ; un împărat, Ludovic, în Italia ; un rege, Carol, în Provenţa și Burgundia, și un alt rege, Lothar, în Austrasia, care de atunci s-a numit Lotaringia, apoi Lorena[239]. Cînd a sosit momentul în care a fost sfîșiat al doilea fragment, regatul lui Ludovic Germanicul, partea cea mai mare a alcătuit imperiul Germaniei, iar din părticelele mai mici a luat fiinţă o puzderie de nenumărate comitate, ducate, principate și orașe libere, protejate de margravi, păzitori ai hotarelor. În sfîrșit, cînd cel de-al treilea fragment, statul lui Carol cel Pleșuv, s-a îndoit și s-a frînt sub povara anilor și a principilor, această ultimă ruină a fost îndeajuns pentru : un rege, regele Franţei ; pentru cinci duci suverani, ducii de Burgundia, Normandia, Bretania, Aquitania și Gasconia și pentru trei conţi-principi, contele de Champagne, de Toulouse și de Flandra.

Cei trei mari împăraţi au fost niște titani. Au ţinut o clipă universul în mîna lor, apoi moartea le-a desfăcut degetele și totul s-a prăbușit.

Se poate spune că ţărmul drept al Rinului i-a aparţinut lui Napoleon tot așa cum i-a aparţinut și lui Carol cel Mare. Napo-

leon n-a visat un ducat al Rinului, așa cum au dorit cîțiva politicieni mediocri în îndelungata luptă dintre casa de Franța și casa de Austria. El știa că un regat longitudinal care nu este insular nu poate supraviețui ; se îndoaie și la prima izbitură violentă se rupe. Un principat nu trebuie să aibă o ordine simplă ; pentru a se menține și a rezista, statele au nevoie de o ordine complexă. Cu cîteva mutilări și cu cîteva aglomerări, împăratul a luat confederația Rinului așa cum o făcuseră geografia și istoria și s-a mulțumit s-o sistematizeze[240]. Trebuie ca această confederație să înfrunte nordul și sudul și să fie o piedică. Era pornită împotriva Franței, dar împăratul i-a schimbat orientarea. Politica lui era o mînă care așeza imperiile și le muta cu forța unui uriaș și cu înțelepciunea unui jucător de șah. Ridicînd principii de pe Rin, împăratul a înțeles că ridică coroana Franței și face să coboare coroana Germaniei. Într-adevăr, acești margravi, landgravi deveniți mari duci, cîștigau în grandoare, față de Austria și de Rusia, ceea ce pierdeau față de Franța ; mari la față, mici la spate, ei erau regi pentru împărații nordului, prefecți pentru Napoleon.

Astfel, există în istoria Rinului patru faze distincte, patru fizionomii bine marcate. Prima fază, epoca antediluviană și poate preadamită, vulcanii ; cea de-a doua fază, epoca istoriei antice, luptele dintre germani și Roma, în care strălucește Cezar ; cea de-a treia fază, epoca minunată în care a apărut Carol cel Mare ; cea de-a patra fază, epoca istoriei moderne, luptele dintre Germania și Franța, pe care o domină Napoleon. Căci, orice ai face, pentru a ocoli monotonia acestor mari glorii, cînd traversezi istoria Europei de la un cap la altul, Cezar, Carol cel Mare și Napoleon sînt cele trei uriașe pietre de hotar militare, sau mai degrabă milenare, de care te lovești mereu în drum.

Și acum, să termin cu o ultimă observație. Rinul, fluviu providențial, pare să fie și un fluviu simbolic. Locurile pe care le străbate în curgerea lui sînt însăși imaginea civilizației pe care a slujit-o și pe care o va mai sluji. Coboară de la Constanța la Rotterdam, din țara vulturilor, în orașul scrumbiilor, din cetatea papilor, a conciliilor și a împăraților, la tejghelele negustorilor și ale burghezilor, din Alpi la Ocean, așa cum însăși omenirea a coborît de la ideile înalte, imuabile, inaccesibile, senine, strălucite, la ideile largi, mobile, furtunoase, sumbre, utile, navigabile, primejdioase, insondabile, care încarcă tot, poartă cu ele tot, care fac totul să rodească și care înghit tot ; de la teocrație la democrație, de la o idee mare la o altă idee mare.

Scrisoarea a XV-a

ŞOARECELE

Saint-Goar, august

Sîmbăta trecută a plouat toată dimineaţa. Mi-am cumpărat un bilet de vapor la Andernach pentru vasul cu aburi *Stadt Mannheim*. Urcam pe Rin de cîteva ceasuri, cînd, deodată, din nu ştiu ce toană, vîntul de sud-vest, acel Favonius al lui Virgiliu şi al lui Horaţiu, acelaşi care sub numele de Föhn provoacă furtuni atît de crîncene pe lacul Constanţa şi care de obicei aduce ploaie, a sfîşiat cu o aripă marea boltă de nori de deasupra capului nostru şi a început să împrăştie rămăşiţele în toate colţurile cerului cu o bucurie de copil. În cîteva clipe adevărata şi veşnica cupolă albastră a apărut din nou, sprijinită pe cele patru unghiuri ale zării şi un soare cald de amiază i-a făcut pe toţi călătorii să urce iar pe punte.

Tocmai atunci, tot înaintînd *printre vii şi stejari*, am trecut prin faţa unui sat vechi şi pitoresc de pe malul drept, Velmich, a cărui clopotniţă romană, astăzi prosteşte mutilată şi restaurată, era străjuită, încă pînă acum cîţiva ani, de patru turnuleţe, la fel ca turnul militar al unui burgrav. Deasupra Velmich-ului se ridică aproape vertical unul dintre acele uriaşe bancuri de lavă a cărui faţă dinspre Rin seamănă, în proporţii gigantice însă, cu spărtura dintr-un trunchi de copac tăiat pe jumătate de securea pădurarului. Pe această coastă vulcanică, o mîndră fortăreaţă feudală în ruine, făcută din aceeaşi piatră şi avînd aceeaşi culoare, ca o excrescenţă naturală a muntelui. Chiar pe malul Rinului, flecăreau fete care spălau rufe bătîndu-le la soare.

Ţărmul m-a îmbiat şi am coborît. Ştiam că ruina din Velmich are una din cele mai rele faime şi este una din cele mai puţin vizitate de pe Rin. Pentru călători ea este greu accesibilă şi, se zice, chiar periculoasă. Pentru ţărani, este lăcaş de fantome şi de poveşti înspăimîntătoare, plină de flăcărui vii, ascunse ziua în subteranele inaccesibile şi care nu se văd decît noaptea în înaltul turnului mare şi rotund. Acest turn mare nu este el însuşi altceva decît prelungirea, afară din pămînt, a unui puţ imens, astăzi înfundat, care străbătea odinioară întregul munte şi cobora mai jos de nivelul Rinului. În puţ, un senior de la

Velmich, un Falkenstein, nume fatal în legende, care a trăit în secolul al XIV-lea, punea să se arunce, fără spovedanie, pe oricine îi venea în cale dintre trecători sau dintre vasali. Şi astăzi toate aceste suflete chinuite locuiesc în castel. Pe atunci, în clopotniţa de la Velmich era un clopot de argint dăruit şi sfinţit de Winfried, episcop de Maienţa în anul 740, vremuri de neuitat în care Constantin al VI-lea era împărat al Romei la Constantinopol, regele păgîn Massilius poseda patru regate în Spania iar în Franţa domnea regele Clotar, excomunicat mai tîrziu, cu întreită excomunicare, de către sfîntul Zacharia, cel de-al nouăzeci şi patrulea papă. Clopotul nu bătea decît pentru rugăciunile de patruzeci de ore şi cînd un senior de Velmich era grav bolnav sau în primejdie de moarte. Or, Falkenstein, care nu credea în Dumnezeu şi poate nici în diavol, şi care avea nevoie de bani, a rîvnit la acest clopot. A pus deci să fie smuls din clopotniţă şi să fie adus în donjonul lui. Stareţul de la Velmich îngrijorat, s-a dus la senior, cu patrafirul şi etola, precedat de doi copii din cor care purtau crucea, şi a cerut clopotul înapoi. Falkenstein se porni pe rîs şi-i strigă : *Îţi vrei clopotul ? ei bine, o să-l ai şi n-ai să-l mai pierzi niciodată.* Şi zicînd aşa, ordonă aruncarea preotului în puţul turnului cu clopotul de argint legat la gît. Apoi, din porunca burgravului puţul a fost umplut cu bolovani, peste preot şi clopot, pînă la o adîncime de şaizeci de coţi. La cîteva zile după aceea, Falkenstein a căzut deodată bolnav. Şi atunci, după căderea nopţii, astrologul şi doctorul care-l vegheau au auzit cu groază clopotul de argint dînd glas de moarte, din adîncul pămîntului. A doua zi Falkenstein a murit. De atunci, în fiecare an, în noaptea de 18 ianuarie, sărbătoarea amvonului sfîntului Petru şi data morţii seniorului, se aude desluşit clopotul de argint cum bate în munte. Iată una din poveşti. Adaugă la asta că muntele învecinat, care închide pe partea cealaltă torentul Velmich, este în întregime mormîntul unui uriaş de altădată ; închipuirea oamenilor, care a văzut, pe bună dreptate, în vulcani marile fierării ale naturii, a pus ciclopi pretutindeni unde munţii scot fum, toate Etnele avînd astfel Polifemul lor.

M-am pornit deci să urc spre ruine întru amintirea lui Falkenstein şi cea a uriaşului. Trebuie să-ţi spun că mai înainte îi pusesem pe copiii din sat să-mi arate care este cea mai bună cărare, serviciu pentru care i-am lăsat să ia de la mine din pungă tot ce au vrut ; căci monezile de aramă şi cele de argint ale acestor popoare îndepărtate, taleri, groşi, pfenigi, sînt lucru-

rile cele mai fantastice şi mai de neînţeles din lume, şi, cît mă priveşte, nu pricep nimic din aceste monezi barbare impuse de boruşi în ţara ubienilor.

Într-adevăr poteca e grea, însă nu primejdioasă, poate cel mult pentru cei care suferă de ameţeli, sau poate, după ploi mari, cînd pămîntul şi stînca sînt alunecoase. De altfel, această ruină blestemată şi temută are avantajul, faţă de alte ruine de pe Rin, că nu este exploatată. Nici o persoană săritoare nu te urmăreşte în urcuş, nici un prezentator de fantome nu-ţi cere bacşiş, nici o uşă cu zăvor şi cu lacăt nu-ţi taie drumul la jumătatea urcuşului. Te caţeri, te sui pe vechea scară de bazalt a burgravilor, care mai apare încă pe alocuri ; te agăţi de mărăciniş şi de tufele de iarbă ; nimeni nu te stînjeneşte. Cam după vreo douăzeci de minute eram în vîrful muntelui, în pragul ruinii. Acolo m-am întors spre vale şi m-am oprit niţel înainte să intru. În spatele meu, de sub o uşiţă, devenită o crevasă fără formă, urca o scară abruptă devenită o rampă cu iarbă. În faţa mea se desfăşura un imens peisaj aproape geometric, fără să fie totuşi rece, de fîşii concentrice ; la picioarele mele, satul adunat în jurul clopotniţei ; în jurul satului, o cotitură a Rinului ; în jurul Rinului, un semicerc întunecat de munţi, încununaţi în depărtare ici-colo de donjoane şi de castele vechi ; de jur-împrejur şi deasupra munţilor, rotunjimea cerului albastru.

După ce mi-am tras sufletul, am intrat pe uşiţă şi am început să urc fîşia îngustă de iarbă. În acea clipă fortăreaţa aceasta spartă, mi s-a înfăţişat atît de descompusă, de formidabilă şi de sălbatică, încît îţi mărturisesc că n-aş fi fost cîtuşi de puţin surprins să văd ieşind de sub perdelele de iederă un chip supranatural cu flori ciudate în poală, Gela de exemplu, logodnica lui Barbarossa, sau Hildegarda, soţia lui Carol cel Mare, acea blîndă împărăteasă care cunoştea puterile oculte ale celor simpli şi ale mineralelor şi care mergea să strîngă ierburi prin munţi. M-am uitat o clipă la peretele de la miazănoapte cu o dorinţă nelămurită de a vedea ivindu-se deodată dintre pietre nişte spiriduşi *care totdeauna sînt la miazănoapte,* cum zicea piticul lui Cunon de Sayn, sau cele trei băbuţe care cîntă sinistrul cîntec din legende :

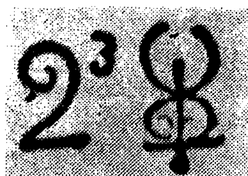
Fir cu fir, vrăjite, rar,
trei urzici eu am cules
pe-un mormînt de urieş,
soră bună, ia-le-n dar.

A trebuit să mă resemnez să nu văd nimic şi să nu aud nimic altceva decît şuieratul ironic al unei mierle de stîncă, cocoţată nu ştiu pe unde.

Şi acum, prietene, dacă vrei să ai o idee completă despre interiorul acestei ruine faimoase şi necunoscute, n-am de făcut altceva mai bun decît să transcriu notele pe care le-am luat la fiece pas. E un talmeş-balmeş, însă amănunţit şi luat pe viu, prin urmare, autentic.

„Mă aflu în ruine. Turnul rotund, deşi ros la vîrf, are încă o înălţime prodigioasă. La două treimi din înălţimea lui, crăpături verticale rămase de la un pod mobil a cărui poartă este zidită. Din toate părţile, ziduri mari cu ferestre strîmbe mai delimitează sălile fără uşi şi tavane. Etaje fără scări, scări fără camere. Sol inegal, vălurit, făcut din bolţi prăbuşite, acoperit de iarbă. Harababură şi învălmăşeală. Am admirat adesea modul în care singurătatea, cu gelozie de proprietar avar, păzeşte, închide şi apără ceea ce i-a încredinţat omul odinioară. Ea aşază şi înalţă cu grijă în prag mărăcinişul cel mai sălbatic, plantele cele mai răutăcioase şi mai bine înarmate ca ilicele, urzica, ciulinii, păducelul, arbuştii spinoşi, adică mai multe unghii şi gheare decît într-o menajerie de tigri. Prin aceste tufişuri nărăvaşe şi arţăgoase, mărăcinele, şarpele vegetaţiei, se întinde, se furişează şi vine să te muşte de picioare. Dar, cum natura nu-şi uită niciodată podoaba, dezordinea vegetală este încîntătoare. Este un fel de buchet mare şi sălbatic în care abundă plante de toate formele şi de toate felurile, unele cu flori, altele cu fructe, iar altele cu bogatul lor frunziş autumnal : nalbe, volbure, clopoţei, anason, bibernil alb, genţiane galbene, fragi, cimbru, porumbar vînăt, măceşul cu fructele lui stacojii, vrejuri lungi încărcate de boabe de culoarea sîngelui. Un soc. Doi salcîmi frumoşi. Ungher neaşteptat în care un ţăran voltairian, profitînd de superstiţiile altora, cultivă pentru el un mic strat de sfeclă, cît să faci o bucată de zahăr. La stînga mea, turnul, fără poartă, fără ferestre, fără intrare vizibilă. La dreapta mea, o subterană cu tavanul prăbuşit, transformată într-un aven. Foşnet superb al vîntului ; printre crăpăturile imensei ruine, minunatul cer albastru. Am să mă urc pe scara de iarbă pînă într-un fel de sală înaltă. Am ajuns. Nimic altceva decît două vederi magnifice asupra Rinului, dealurilor şi satelor. Mă aplec peste despărţitura în fundul căreia este subterana-aven. Deasupra capului meu, două resturi de căminuri din granit albastru, secolul al XV-lea. Urme de funingine şi de fum în vatră. Picturi şterse pe la ferestre. Sus de tot, un turnuleţ frumos fără acoperiş, fără scară,

plin de plante înflorite care se apleacă să se uite la mine. Aud rîsetele fetelor care spală rufe în Rin. Cobor într-o sală joasă. Nimic. Urme de săpături în pardoseala de piatră. Vreo comoară îngropată de pitici pe care o vor fi căutat țăranii. Altă sală joasă. Scobitură pătrată în mijloc care dă într-un cavou. Două nume pe zid : Phoedovius, Kutorga. Îl scriu și pe al meu alături cu o bucățică ascuțită de bazalt. Alt cavou. Nimic. De aici văd din nou avenul. Este inaccesibil. O rază de soare pătrunde pînă la el. Subterana se află la baza marelui donjon pătrat care ocupa unghiul opus turnului rotund. Trebuie să fi fost închisoarea burgului. Despărțitură mare ce dă spre Rin. Trei căminuri, dintre care unul cu coloane mici, atîrnă smulse la diverse înălțimi. Trei etaje dărîmate sub picioarele mele. În fund, două arcade boltite. La una, crăci moarte ; la cealaltă, două frumoase ramuri de iederă care se leagănă cu grație. Mă duc la ele. Bolți construite chiar pe bazaltul muntelui, care apare la suprafață. Urme de fum. Într-o altă mare despărțitură, în care am intrat mai întîi, și care trebuie că a fost curtea, lîngă turnul rotund, pe perete, tencuială albă de ghips cu un rest de pictură și două cifre scrise cu roșu : 23 — 18 (sic)

Fac ocolul castelului pe dinafară, prin șanț. Urcuș destul de anevoios. Iarba alunecă. Trebuie să te tîrăști din mărăciniș în mărăciniș pe deasupra unei rîpe destul de adînci. Baza turnului mare, tot fără intrare, tot fără urmă de poartă zidită. Urme de picturi pe metereze. Vîntul îmi întoarce foile din carnet și mă stînjenește la scris. Am să mă întorc în ruine. Am ajuns. Scriu șezînd pe o consolă mică de mușchi catifelat verde pe care mi-o oferă vechiul zid.

Am uitat să-ți spun că această uriașă ruină se cheamă *Șoarecele* (Die Maus). Iată de ce.

În secolul al XII-lea nu era aici decît un mic burg, veșnic pîndit și foarte adesea atacat de locuitorii unei mari cetăți așezate la o jumătate de leghe mai departe, căreia i se spunea *Pisica* (Die Katze), prescurtarea numelui seniorului, Katzenellen-

bogen. Kuno de Falkenstein, căruia îi revenise ca moştenire prăpăditul burg de la Velmich, a dispus ca acesta să fie ras de pe faţa pămîntului şi a construit în acelaşi loc o cetate mult mai mare decît cea învecinată, făcînd cunoscut că *de acum înainte Şoarecele va mînca Pisica.*

Şi a avut dreptate. Într-adevăr, *Die Maus*, deşi decăzută astăzi, mai este încă, cu şoldurile ei de lavă bazaltică, o cumătră sinistră şi de temut, ieşită odinioară înarmată şi însufleţită din însăşi măruntaiele acestui vulcan stins, care o poartă, se pare, cu orgoliu. Nu cred să se fi gîndit vreodată cineva să-şi rîdă de muntele ce a zămislit un astfel de şoarece.

Am rămas în ruina părăsită pînă la apusul soarelui, care este şi ora nălucilor şi fantomelor. Mi se părea, prietene, că eram iar un şcolar voios ; rătăceam şi mă căţăram peste tot, mutam din loc vechile pietre, mîncam mure sălbatice, încercam să zgîndăr pe locuitorii supranaturali, să-i fac să iasă din umbră ; şi cum stîlceam iarba deasă mergînd la întîmplare, simţeam nelămurit urcînd pînă la mine mirosul înţepător al plantelor de ruine pe care le iubesc atît încă din copilărie.

La urma urmelor, este firesc ca, prin faima lui proastă, de puţ plin de suflete şi de schelete, turnul acesta de nepătruns, fără uşi, fără ferestre, să aibă o înfăţişare lugubră şi ciudată.

Între timp soarele coborîse în spatele munţilor, şi aveam şi eu să fac la fel ca el, cînd ceva ciudat s-a mişcat deodată lîngă mine. M-am aplecat. O şopîrlă mare de o formă extraordinară, lungă de aproape zece centimetri, cu pîntecele mare, cu coada scurtă, cu capul plat şi triunghiular ca o viperă, neagră ca cerneala şi cu două dungi de un galben auriu pe spinare mergînd de la cap la coadă, îşi punea cele patru lăbuţe negre cu coate ascuţite pe ierburile ude şi se tîra încetişor spre crăpătura de la picioarele vechiului zid. Era locuitorul tainic şi singuratic al acestei ruine, animalul-duh, în acelaşi timp real şi fabulos — o salamandră — care întorcîndu-se în gaura ei, se uita la mine cu o privire plină de blîndeţe.

Scrisoarea a XVI-a

PE CÎMP

Saint-Goar, august

Nu puteam să mă smulg de lîngă această ruină. De mai multe ori am început să cobor și am urcat iar înapoi.

Natura, ca o mamă zîmbitoare, se învoiește la toate visurile și la toate capriciile noastre. Cum tocmai mă hotărîsem să plec de la Șoarece, mi-a venit o idee și mărturisesc că am dus-o la îndeplinire. Mi-am lipit urechea de partea de jos a turnului celui mare, ca să pot spune conștiincios, față de mine însumi, că, dacă nu am intrat în turn, cel puțin l-am ascultat. Speram un zgomot oarecare, fără să-mi fac însă iluzii în privința clopotului lui Winfried, că ar consimți să se trezească pentru mine. Și în clipa aceea, minune ! am auzit, da, am auzit cu propriile mele urechi, un foșnet nelămurit metalic, sunetul slab și de-abia simțit al unui clopot, care urca pînă la mine prin amurg și care părea, într-adevăr că iese din turn. Mărturisesc că la auzul acestui zgomot atît de straniu mi-au venit brusc în amintire versurile lui Hamlet către Horațiu, ca și cum ar fi fost scrise cu litere luminoase[241] ; am crezut chiar o clipă că-mi luminau mintea. Am revenit însă repede în lumea reală. Era vecernia din vreun sat pe care mi-o aducea vîntul. Nu-i nimic. Nu depinde decît de mine să cred și să zic că am auzit răsunînd și vibrînd în munți misteriosul clopot de argint de la Velmich.

Cum ieșeam din șanțul de la miazănoapte, care a devenit o rîpă plină de spini, mi-a ieșit brusc în față muntele învecinat, mormîntul uriașului. Din locul în care mă aflam, stînca schițează la baza muntelui, foarte aproape de Rin, profilul colosal al unui cap răsturnat pe spate, cu gura căscată. S-ar zice că uriașul care, după spusele legendei, zace acolo pe pîntece, înăbușit sub povara muntelui, a reușit să ridice nițel înfricoșătoarea masă și să scoată capul dintre stînci, tocmai cînd vreun Apollo sau vreun sfînt Mihai, punînd piciorul pe munte, a zdrobit monstrul ce și-a dat duhul în această poziție, dînd un țipăt puternic. Strigătul s-a pierdut în întunecimea a patruzeci de secole, dar gura a rămas deschisă.

De altfel trebuie să mărturisesc că nici uriașul, nici clopotul de argint, nici stafia lui Falkenstein, nu împiedică viile și aracii să urce din terasă în terasă pînă foarte aproape de Șoarece. Cu atît mai rău pentru nălucile care locuiesc în ținuturile cu

podgorii ! Li se face vin la ușă și vrejurile viței se agață voioase de vizuinele lor. Doar dacă dealul de la Velmich nu este cumva cultivat chiar de duhuri, și dacă nu trebuie să li se aplice fantasticilor podgoreni fraza pe care am citit-o ieri într-un vechi ghid nemțesc pentru malurile Rinului : „În spatele muntelui Johannisberg se află satul cu același nume *cu aproape șapte sute de suflete care fac un vin foarte bun*".

De altfel, trecătorul, chiar cel mai însetat trebuie să se ferească să atingă strugurii, vrăjiți sau nu de la Velmich. Aici sîntem în ducatul D-lui de Nassau și legile din Nassau sînt cumplite în ce privește delictele cîmpenești. Astfel, orice delincvent prins este obligat să achite o amendă egală cu suma pagubelor provocate de delictele anterioare, comise de vinovații care au scăpat. De curînd un turist englez a cules de pe cîmp și a mîncat o prună pe care a plătit-o cu cincizeci de florini.

Voiam să mă duc să caut un adăpost la Saint-Goar, aflat pe malul stîng, la o jumătate de leghe mai sus de Velmich. Un om din sat m-a trecut Rinul și m-a lăsat politicos la regele Prusiei, căruia malul stîng îi aparține. Cînd ne-am despărțit luntrașul cumsecade, a încercat, într-o limbă amestecată, jumătate nemțește, jumătate galică, să-mi dea indicații asupra drumului, indicații pe care fără îndoială că le-am înțeles prost, căci în loc să mă țin de calea ce mergea pe lîngă fluviu, am luat-o peste munte, crezînd că scurtez, și m-am cam rătăcit.

Totuși, cum traversam, călcînd în picioare paiele proaspăt cosite, niște cîmpii înalte, roșcate, în care se vîntura vîntul de seară, deodată a apărut la stînga mea o rîpă. Am intrat în ea și după cîteva clipe de coborîre foarte țeapănă, de-a lungul unei poteci ce părea pe alocuri o scară făcută din lespezi late de ardezie, am dat iar de Rin.

M-am așezat jos ; era obosit.

Ziua nu se stinsese cu totul. Era beznă în rîpa în care mă aflam, ca și în văile de pe malul stîng pitite sub mari coloane de abanos ; însă o lucire trandafirie de nespus, reflex al amurgului purpuriu, plutea pe munții de pe cealaltă parte a Rinului și pe siluetele nelămurite ale ruinelor ce se iveau din toate părțile. Sub ochii mei, într-o prăpastie, Rinul, al cărui murmur ajungea pînă la mine, se pierdea într-un val mare de negură albicioasă din care ieșea chiar la picioarele mele fleșa înaltă a unei clopotnițe gotice. Fără îndoială că acolo era un oraș, ascuns de pînza de negură. Vedeam la dreapta, la cîțiva stînjeni sub mine, planșeul, acoperit de iarbă, al unui mare turn cenușiu dărîmat, care se mai ținea încă mîndru pe coasta muntelui, fără creneluri, fără balcoane, fără scări. Pe acest planșeu, într-o

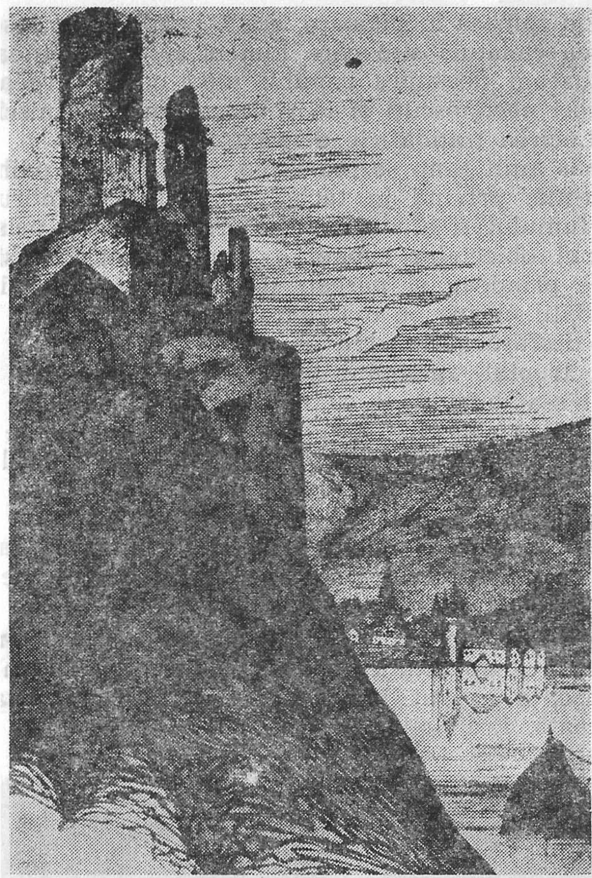
bucată de zid rămasă în picioare, era o poartă larg deschisă, căci nu mai avea canaturi sub care nimeni nu mai putea să pună piciorul. Auzeam deasupra capului meu cum mergeau și vorbeau trecători necunoscuți și le vedeam umbrele mișcîndu-se în întuneric. Lucirea trandafirie dispăruse.

Am rămas mult timp șezînd acolo, pe o piatră, odihnindu-mă și gîndindu-mă, privind în tăcere cum trece sumbrul ceas în care vălul fumului și al negurilor șterge încetișor peisajul și în care conturul obiectelor capătă o formă fantastică și lugubră. Cîteva stele prindeau și păreau să țintuiască la zenit lințoliul negru al nopții, întins pe o jumătate de cer, și albul lințoliu al amurgului, desfășurat sinistru pe cealaltă.

Treptat, treptat, zgomotul pașilor și al vocilor a încetat în rîpă, vîntul s-a domolit și cu el s-a stins și dulcele foșnet al ierbii care stă la sfat cu trecătorul obosit și îi ține de urît. Nici un zgomot nu venea din orașul nevăzut, chiar Rinul se părea că ațipise ; un nor galben și livid cuprinsese imensul spațiu de la apus la răsărit ; stelele se acoperiseră una cîte una și nu mai aveam deasupra capului decît un cer de plumb, în care plutea, vizibil pentru poet, marele liliac care poartă scris pe pîntecele lui deschis : *melancholia*.

Deodată a bătut briza, a sfîșiat negura, biserica s-a desprins din umbră, un grup întunecat de case, presărat cu mii de geamuri aprinse, a apărut în fundul hăului prin borta care se făcuse în ceață. Era Saint-Goar.

Scrisoarea a XVII-a

SAINT-GOAR

Saint-Goar, august

Poţi să petreci la Saint-Goar o săptămînă cu mare folos. Trebuie să ai grijă să-ţi alegi ferestre care dau pe Rin în foarte confortabilul *Gasthaus zur Lilie* (Hanul „La Crinul“). Aici eşti între Şoarece şi Pisică. La stînga ai Şoarecele, pe jumătate voalat în fundul zării ; la dreapta şi în faţă, Pisica, donjon

robust, încins cu turnulețe, care, în înaltul dealului, ocupă vîrful unui triunghi a cărui bază o formează pe Rin pitorescul sat Saint-Goarshausen, unghiurile fiind marcate de cele două turnuri vechi ale lui, unul pătrat, celălalt rotund. Cele două castele vrăjmașe se pîndesc și par să-și arunce priviri fulgerătoare de-a curmezișul peisajului ; căci atunci cînd un donjon cade în ruină, fereastra lui mai privește încă, însă cu privirea hidoasă a unui ochi scos.

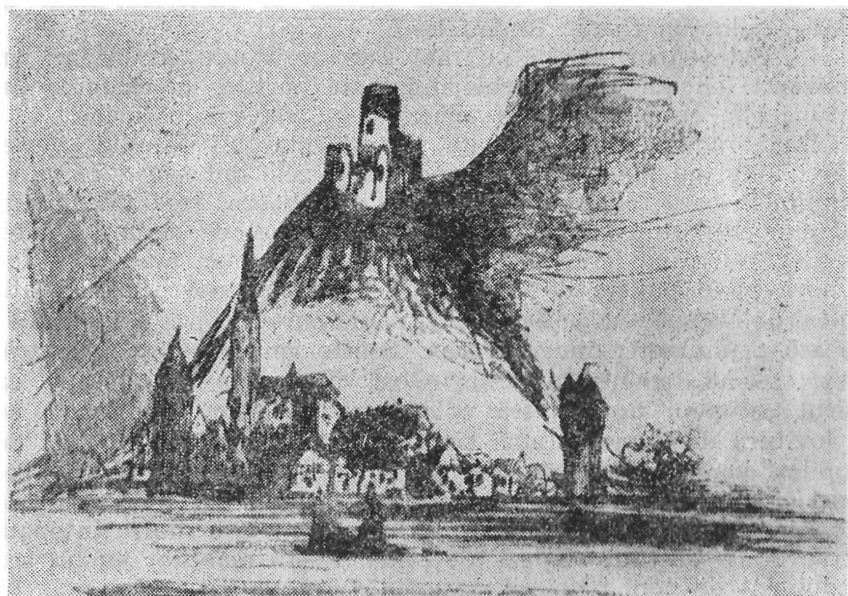
În față, pe malul drept, parcă gata să-i despartă pe cei doi dușmani, veghează spectrul colosal al castelului-palat al landgravilor de Hessa, Rheinfels-ul.

La Saint-Goar, Rinul nu mai este un fluviu ci un lac, un adevărat lac din Jura, închis din toate părțile, cu căldarea lui întunecată, cu sclipirile lui adînci și cu vuietul lui uriaș.

Dacă rămîi acasă, ai toată ziua spectacolul Rinului, plute, bărci lungi cu pînze, bărcuțe-săgeată și cele opt sau zece vase-omnibuze care se duc și vin, urcă și coboară, trec tot timpul cu clipocitul unui dulău care înoată, fumegînde și împodobite. În depărtare, pe țărmul din față, sub niște nuci mari care fac umbră pe o pajiște de iarbă, vezi făcînd manevre pe soldații D-lui de Nassau, cu haine verzi și pantaloni albi și auzi toba gălăgioasă a unui mic duce suveran. Foarte aproape, sub fereastră, vezi trecînd femeile din Saint-Goar cu boneta lor albastră ca cerul, asemeni unei mitre episcopale, oarecum modificată de o lovitură de pumn și auzi rîzînd și pălăvrăgind o grămadă de copilași veniți să se joace cu Rinul. De ce nu ? Cei de la Tréport și din Etretat se joacă și ei cu oceanul. În fond, copiii de pe Rin sînt încîntători. Nici unul din ei nu are mutra înțepată și severă a puștilor englezi, de pildă. Puștii nemților au un aer indulgent de popi bătrîni.

Dacă ieși din casă, poți să treci Rinul pentru șase gologani, prețul unui omnibuz parizian, și să urci la Pisică. În acest conac al baronilor de Katzenellenbogen s-a petrecut, în anul 1471, lugubra aventură a capelanului Jean de Barnich. Astăzi, *die Katze* este o ruină frumoasă, al cărei uzufruct ducele de Nassau l-a cedat unui plutonier major prusac pentru cinci florini pe an. Cu trei sau patru vizitatori renta este plătită. Am răsfoit registrul în care se înscriu străinii și pe treizecei de pagini — cam un an — n-am găsit nici măcar un nume francez. Multe nume germane, cîteva nume englezești, două-trei nume italienești, acesta-i tot registrul. De altfel, interiorul Pisicii este complet dărîmat. Sala de jos a turnului, unde a pregătit capelanul otrava pentru contesă, servește acum de pivniță pentru vinuri. Cîteva fire de viță de vie prăpădite se răsucesc în jurul aracilor, chiar pe locul

unde era sala portretelor. Într-un cabinet micuţ, singurul cu uşă şi cu fereastră, a fost ţintuită în perete o gravură care-l înfăţişează pe Bogdan Emielniţki şi sub care se poate citi: *Belli servilis autor* (sic) *rebeliumque Cosaccorum et plebis Ukrayne* *. Cumplitul şef zaporojan, împopoţonat cu un costum pe jumătate moscovit şi pe jumătate turcesc, pare să se uite chiorîş, poate din cauza gravorului, la cele două-trei portrete de principi domnitori contemporani aranjaţi în jurul lui.

Din înaltul Pisicii, privirea se cufundă în faimoasa vîltoare a Rinului, ce se cheamă *Bank*. Între Bank şi turnul pătrat de la Goarshausen nu e decît o trecere îngustă. Pe o parte vîltoarea, pe cealaltă un colţ de stîncă ieşind din apă. Găseşti de toate pe Rin, chiar şi o Scylla şi Charybda [242]. Pentru a trece această strîmtoare foarte temută, plutele îşi leagă la partea stîngă, cu o frînghie destul de lungă, un trunchi de copac căruia îi spun *cîinile (Hund)* şi în momentul în care trec între Bank şi Turn, aruncă trunchiul de copac în Bank. Bankul apucă trunchiul de copac cu furie şi îl atrage în el. În felul acesta ţine

* Autorul războiului robilor al rebelilor cazaci şi al plebei ucrainiene.

pluta la distanță de Turn. După ce primejdia a trecut, se taie frînghia și vîltoarea înghite cîinele. Este o prăjitură pentru acest Cerber.

Dacă te afli pe platforma Pisicii și îl întrebi pe cicerone-le tău: *Unde e Bankul?* el îți arată la picioare un cot mic pe Rin. Acest cot este vîltoarea. Vîltoarea nu trebuie judecată după aparențe.

Ceva mai departe de Bank, la o cotitură din cele mai sălbatice, se înfige și se aruncă vertical în Rin, cu miile ei de trepte de granit care îi dau înfățișarea unei scări prăbușite, fabuloasa stîncă Lorelei. E aici un ecou celebru care, se zice, repetă de șapte ori tot ce i se spune sau i se cîntă.

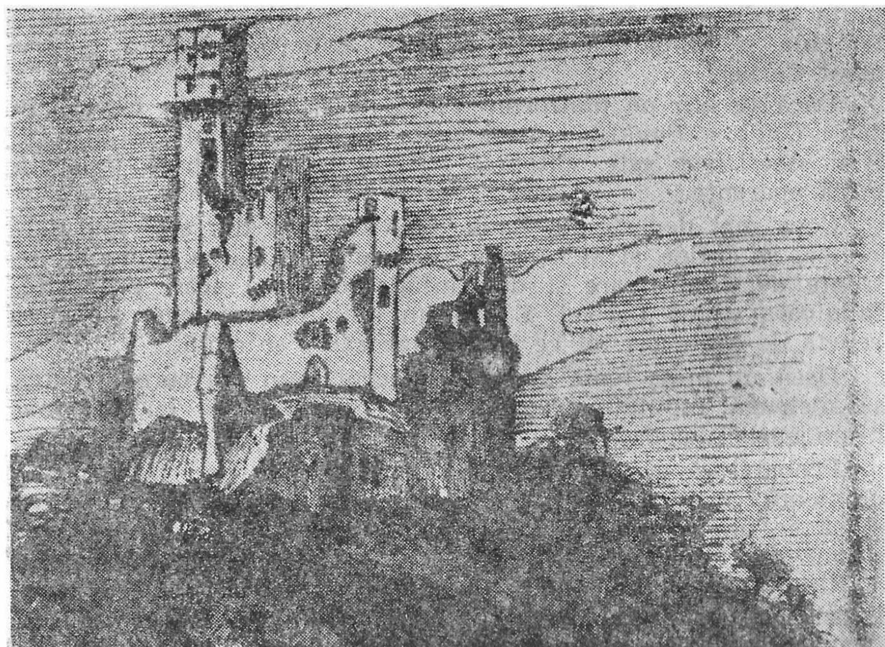
Dacă nu m-aș teme de a avea aerul unui om care încearcă să distrugă reputația ecourilor, aș mărturisi că eu personal n-am auzit niciodată ecoul mai mult de cinci ori.

Probabil că oreada de la Lorelei [243], căreia i-au făcut curte, odinioară, atîția prinți și conți mitologici, începe să răgușească și să se plictisească. Biata de ea, nu mai are acum decît un singur adorator, care și-a săpat în fața ei, de partea cealaltă a Rinului, două cămăruțe în stîncă și care își petrece ziua întreagă cîntînd din cornul de vînătoare și trăgînd cu pușca. Omul acesta, care dă de lucru ecoului și care trăiește de pe urma lui, este un husar francez, bătrîn și cumsecade.

De fapt, pentru cel ce se plimbă și care nu se așteaptă la așa ceva, efectul ecoului de la Lorelei este extraordinar. O luntre care traversează Rinul în acest loc face cu vîslele un zgomot nemaipomenit. Închizînd ochii ai crede că trece o galeră de Malta cu cele cincizeci de rame trase fiecare de patru ocnași în lanțuri.

Coborînd de la Pisică, înainte de a pleca din Saint-Goarshausen, trebuie să te duci să vezi, pe o stradă veche paralelă cu Rinul, o casă drăguță de pe vremea renașterii germane, bineînțeles foarte disprețuită de cei ce o locuiesc. Apoi te întorci la dreapta, treci pe o punte un torent și te cufunzi, în zgomotul morilor de apă, în „Valea Elvețiană", superbă vale aproape alpină, mărginită de înaltul deal de la Petersberg și de unul din povîrnișurile din spate ale stîncii Lorelei.

Plimbarea prin Valea Elvețiană este o încîntare. Te duci, vii, vizitezi satele de sus, te cufunzi în niște chei înguste, atît de întunecate și pustii, că am văzut într-una din ele pămîntul răscolit proaspăt și iarba întoarsă de rîtul unui porc mistreț. Sau ții firul văii, printre bolovani ce seamănă cu ziduri ciclopice, pe sub plopi și pe sub arini. Acolo, singur, cufundat într-o

văgăună, înghiţit cu totul de un abis de frunze şi flori, poţi să rătăceşti şi să visezi toată ziua, să asculţi, ca un al treilea prieten îngăduit, cum tăifăsuiesc tainic torentul şi poteca. Apoi, dacă te apropii de drumurile cu făgaşuri, de ferme şi de mori, tot ce întîlneşti pare să fie aranjat şi potrivit dinainte ca să împodobească un colţ dintr-un peisaj de Poussin. Un păstor pe jumătate gol, singur cu turma lui pe un cîmp roşiatic suflînd melodii ciudate într-un fel de corn antic. Un car tras de boi, aşa cum vedeam în vinietele din ediţia Herhan a lui Virgiliu, pe care le explicam în copilărie ; între jug şi fruntea boilor este pusă o perniţă de piele brodată cu flori roşii şi arabescuri sclipitoare. Fete tinere trec cu picioarele goale, pieptănate ca statuile de pe vremea imperiului roman tîrziu. Am văzut una încîntătoare. Stătea lîngă un cuptor de uscat fructe din care ieşea un fum uşor ; ridica la cer ochii mari albaştri şi trişti, tăiaţi ca nişte migdale, pe chipul ei ars de soare ; avea la gît o mulţime de coliere de sticlă, artistic aşezate ca să-i ascundă o guşă ce începuse să se umfle. Cu această diformitate împletită cu atîta frumuseţe, ai fi zis că este un idol din India şezînd cu picioarele încrucişate lîngă un altar.

Traversînd o pajişte, deodată se deschid buzele unei prăpastii şi vezi apărînd brusc în vîrful unui deal împădurit o splendidă ruină. Acest *Schloss** este Reichenberg. Aici a trăit pe vremea războaielor breslelor din evul mediu, unul dintre cei mai de temut dintre acei cavaleri-tîlhari, care îşi spuneau ei înşişi *biciul ţinutului (Landsschaden)*. Degeaba se plîngea oraşul învecinat, degeaba împăratul îl pomenea în dieta imperiului pe tîlharul cu blazon, omul de fier se închidea în casa lui de granit şi îşi continua îndrăzneţ orgia lui de atotputernicie şi jaf, şi a trăit, excomunicat de biserică, condamnat de dietă, hărţuit de împărat, pînă ce barba albă i-a ajuns pînă la genunchi. Am intrat în Reichenberg. Nu mai există nimic în această peşteră homerică de hoţi, decît muşcate sălbatice, umbra sfîşiată a ferestrelor hoinărind pe dărîmături, două-trei vaci care pasc iarba ruinelor, o rămăşiţă de stemă mutilată cu ciocanul deasupra porţii principale şi, ici-colo, sub picioarele călătorului, pietre sfărîmate de trecerea reptilelor.

În spatele dealului Reichenberg, am mai vizitat şi cîteva dărîmături, ce de-abia se mai pot vedea, rămase de la un sat dispărut, ce se chema *Satul Bărbierilor.*

Iată ce era Satul Bărbierilor.

Diavolul, care avea ciudă pe Frederic Barbarossa din cauza numeroaselor sale cruciade, avu într-o bună zi ideea să-i taie barba. Era o şotie cu adevărat magistrală, foarte potrivită de la drac la împărat. S-a înţeles deci cu o Dalilă [244] locală să născocească o trădare nemaipomenită cu ajutorul căreia împăratul Barbarossa, în trecere prin Bacharach, trebuia să fie adormit, apoi ras de unul dintre numeroşii bărbieri ai oraşului. Or, Barbarossa care nu era pe atunci decît duce de Suabia, îndatorase cîndva, pe vremea dragostei dintre el şi frumoasa Gela, pe o zînă bătrînă de la Wisper care hotărî să-i joace un renghi diavolului. Micuţa zînă, mare cît o lăcustă, se duse în căutarea unui uriaş tare prost care-i era prieten, şi-l rugă să-i împrumute un sac. Uriaşul o servi şi se oferi chiar s-o însoţească pe zînă cu drag, ceea ce ea primi. Micuţa zînă se făcu probabil ceva mai mare, apoi se duse la Bacharach chiar în noaptea dinaintea trecerii lui Barbarossa, îi luă unul cîte unul pe toţi bărbierii oraşului pe cînd dormeau adînc şi-i băgă în sacul uriaşului. După care, îi spuse uriaşului să încarce sacul pe umeri şi să-l ducă departe, oriunde. Uriaşul, care fie din pricina nopţii, fie din pricina prostiei, nu văzuse nimic din ceea ce făcuse bătrînica, o

---

* castel (lb. germană).

ascultă și porni cu pași mari prin ținutul adormit, cu sacul în spinare. În timpul acesta, bărbierii din Bacharach, lovindu-se de-a valma unii de alții, începură a se trezi și a se foi în sac. Uriașul se înfricoșă și îndoi pasul. Cum trecea pe deasupra Reichenbergului și cum ridica sus piciorul din cauza turnului mare, unul dintre bărbieri care își avea briciul în buzunar, îl scoase și făcu o gaură mare în sac, gaură prin care toți bărbierii, cam șifonați și loviți, căzură în mărăciniș țipînd înfiorător. Uriașul crezu că are în spinare un cuib de diavoli, și fugi cît îl ținură picioarele. A doua zi, cînd împăratul trecu prin Bacharach, nu mai era în ținut nici un bărbier; și cum Belzebut tocmai venea, un corb cocoțat pe poarta orașului îi spuse acestuia în zeflemea: — Prietene, ai în mijlocul feței ceva foarte mare ce n-ai putea să vezi nici în cea mai bună oglindă, o tiflă. — De atunci nu mai există bărbieri la Bacharach. Fapt sigur, căci și astăzi este cu neputință să găsești aici o atare prăvălie. Cît despre bărbierii luați de zînă, aceștia își construiră un sat ce a fost botezat *Satul Bărbierilor*. Și așa împăratul Frederic I, zis Barbarossa, și-a păstrat și barba și porecla.

Pe lîngă Șoarece și Pisică, Lorelei, Valea Elvețiană și Reichenberg, mai există lîngă Saint-Goar și Rheinfels-ul despre care ți-am vorbit puțin mai sus.

Un întreg munte golit pe dinăuntru, crenelat de ruine în vîrf; două-trei etaje de apartamente și de coridoare subterane ce par a fi fost săpate de cîrtițe uriașe; dărîmături imense; săli peste măsură de mari ale căror ogive au o deschidere de aproape cincizeci de picioare; șapte temnițe cu celule subterane pline cu apă stătută, care, imobilă și moartă, plescăie la căderea unei pietre; zgomotul morilor de apă în mica vale din spatele castelului, și prin crăpăturile fațadei, Rinul cu un vapor care, văzut de la această înălțime, pare un pește mare verde cu ochi galbeni plutind la suprafața apei, dresat să ducă în spinare oameni și trăsuri; un palat feudal al landgravilor de Hessa devenit o enormă epavă; pervazuri pentru tunuri și catapulte în care crește iarbă și care seamănă cu lojile fiarelor sălbatice din vechile circuri romane; pe alocuri, pe jumătate îngropată, o pompă de apă, ruinată și înfundată, a cărei elice primitivă are aerul unei scoici antediluviene monstruoase; ardezii și bazalte necioplite care dau arhivoltelor profiluri de ferăstraie și de fălci deschise; butoaie mari pîntecoase căzute întregi, sau, mai bine zis, culcate pe o parte ca și cum ar fi ostenit să mai stea în picioare. Acesta este Rheinfels-ul. Îl vezi pentru două parale.

Aici ai impresia că pămîntul s-ar fi cutremurat sub ruine.

Nu a fost însă un cutremur de pămînt, ci Napoleon care a trecut pe aici. În 1807 împăratul a ordonat aruncarea Rheinfels-ului în aer.

Ciudat lucru ! totul s-a năruit, afară de cei patru pereţi ai capelei. Şi nu străbaţi fără o anumită emoţie melancolică acest loc, singurul care s-a păstrat în mijlocul înfricoşătoarei fortăreţe răvăşite. În găurile ferestrelor se citesc inscripţii grave, cîte două la fiecare fereastră : *Sanctus Franciscus de Paula vixit 1500. Sanctus Franciscus vixit 1526.* — *Sanctus Dominicus* ... (şters). *Sanctus Albertus vixit 1292.* — *Sanctus Norbertus, 1150. Sanctus Bernardus, 1139.* — *Sanctus Bruno, 1115.* — *Sanctus Benedictus, 1140.* — Şi mai există încă un nume şters ; apoi, după ce ai urcat veacurile creştinătăţii din aureolă în aureolă, ajungi la aceste trei rînduri maiestuoase : — *Sanctus Basilius magnus, episc. Caesareae Cappadociaie, magister monachorum orientalium vixit anno 372.* — Alături de Basilius magnus, chiar sub uşa capelei, sînt scrise încă două nume : *Sanctus Antonius magnus, Sanctus Paulus eremita.* — Asta-i tot ce-au respectat minele şi bombele.

Castelul formidabil, care s-a năruit sub Napoleon, tremurase în faţa lui Ludovic al XIV-lea. Vechea *Gazetă a Franţei*[245], care se tipărea în biroul Adresei din mezaninul Luvrului, anunţă la data de 23 ianuarie 1693 că „landgravul de Hessa-Cassel ia în stăpînire oraşul Saint-Goar şi Rheinfelsul, cedate lui de către landgravul Frederic de Hessa, hotărît să meargă să-şi sfîrşească zilele la Colonia". În numărul următor, la data de 5 februarie, se anunţă că „cinci sute de ţărani lucrează împreună cu soldaţii la fortificaţiile de la Rheinfels". Cincisprezece zile după aceea, proclama : „contele de Thingen a pus să se întindă lanţuri şi să se construiască redute pe Rin". De ce landgravul o lua la fugă ? Ce era cu cei cinci sute de ţărani care lucrau cot la cot cu soldaţii ? Dar cu redutele şi cu lanţurile întinse în grabă peste Rin ? Pentru că Ludovic cel Mare încruntase din sprîncene. Războiul cu Germania avea să reînceapă.

Astăzi Rheinfelsul, la poarta căruia este încastrată în perete coroana ducală a landgravilor, sculptată în gresie roşie, ţine de o fermă. Vegetează în el cîţiva butuci de vie şi pasc două-trei capre. Seara, întreaga ruină, profilîndu-se pe cer cu ferestrele ei goale, este o masă magnifică.

Urcînd pe Rin, la o milă de Saint-Goar (mila prusacă, ca şi legua spaniolă, ca şi ceasul de mers al turcilor, face cît două leghe[246] din Franţa), zăreşti deodată, în despărţitura dintre doi munţi, un frumos oraş feudal împrăştiat de la jumătatea coastei pînă la malul Rinului, cu străzi vechi cum nu mai vedem la

Paris decît în decorurile de la operă, cu paisprezece turnuri crenelate mai mult sau mai puţin învelite în iederă, şi două biserici mari în cel mai pur stil gotic. E Oberwesel, unul dintre oraşele de pe Rin care a purtat cele mai multe războaie. Vechile ziduri din Oberwesel sînt ciuruite de lovituri de tun şi de găuri de gloanţe. Poţi descifra, ca pe un palimpsest[247], marile ghiulele de fier ale episcopilor de Trèves, cele ale lui Ludovic al XIV-lea şi gloanţele revoluţiei noastre. Astăzi Oberwesel nu mai este decît un vechi soldat care s-a făcut podgorean. Vinul său roşu este excelent.

Ca aproape toate oraşele de pe Rin, Oberweselul are pe munte castelul său în ruine. Schönberg-ul, una dintre cele mai superbe vestigii din cîte sînt în Europa. În Schönberg au locuit în secolul al X-lea cele şapte domniţe, vesele şi crude, pe care le poţi vedea şi astăzi, prin crăpăturile castelului lor, schimbate în şapte stînci aflate în mijlocul fluviului.

Excursia de la Saint-Goar la Oberwesel este plină de farmec. Drumul merge de-a lungul Rinului, care aici se îngustează brusc şi este gîtuit între dealuri înalte. Nici o casă, aproape nici un trecător. Locul este pustiu, tăcut şi sălbatic. Bancuri mari de ardezie pe jumătate roase ies din fluviu şi acoperă ţărmul ca o grămadă de solzi uriaşi. Din cînd în cînd se întrevede pe malul Rinului, ascuns pe jumătate ca la pîndă, sub spini şi răchită, un fel de păianjen imens alcătuit din două prăjini suple şi îndoite, încrucişate transversal, unite la mijloc şi în punctul lor culminant cu un nod mare legat de o pîrghie, cufundîndu-şi cele patru vîrfuri în apă. Cu adevărat un păianjen. Uneori, în această singurătate şi în această tăcere, pîrghia misterioasă se pune în mişcare şi vezi insecta hidoasă ridicîndu-se încetişor, ţinîndu-şi între labe pînza, în mijlocul căreia sare şi se zvîrcoleşte un frumos somon de argint.

Seara, după ce ai gonit cît ai putut şi ţi se deschid şi cele mai tainice cute ale stomacului, te întorci la Saint-Goar şi te trezeşti la capătul unei mese lungi, la care stau din loc în loc fumători tăcuţi, în faţa unei excelente şi cinstite cine nemţeşti la care potîrnichile sînt mai mari ca puii. Te refaci de minune, mai ales dacă ştii, precum călătorul Ulysse, să te pleci în faţa obiceiurilor unei naţiuni şi dacă ai suficientă minte să nu te scandalizezi de anumite întîlniri ciudate, care au loc uneori în aceeaşi farfurie, de pildă, raţă friptă cu marmeladă de mere, sau rît de mistreţ cu dulceaţă. Către sfîrşitul cinei izbucneşte afară o fanfară amestecată cu împuşcături. Te duci în grabă la fereastră. E husarul franţuz care îşi face de lucru cu ecoul din Saint-Goar.

Ecoul de aici nu e mai puţin minunat decît ecoul de la Lorelei. Este într-adevăr formidabil. Fiecare împuşcătură cu pistolul devine o lovitură de tun în muntele acesta. Fiecare fantezie a fanfarei se repetă cu o precizie prodigioasă în adîncimea întunecată a văilor. Sînt simfonii delicate, alese, voalate, din ce în ce mai slabe, uşor ironice, care par să-şi rîdă de tine mîngîindu-te. Cum este cu neputinţă să crezi că acest munte mare şi greoi ar putea avea atîta duh, după cîteva clipe te laşi pradă iluziei, şi gînditorul cel mai pozitiv este gata să jure că, acolo jos, în umbră, într-un crîng fantastic, vreo fiinţă supranaturală şi singuratică, vreo zînă, o Titanie [248], se amuză să parodieze cu deliciu muzica omenească şi să arunce jumătate de munte pe jos de îndată ce răsună o lovitură de puşcă. Este şi înfricoşător şi fermecător. Efectul ar fi şi mai puternic dacă ai putea să uiţi o clipă că eşti la fereastra unui han şi că această senzaţie extraordinară îţi este servită ca un plus la desert. Totul se petrece însă în modul cel mai firesc din lume ; după ce reprezentaţia s-a terminat, un slujitor de la han, cu o farfurie de cositor în mînă, pe care o întinde pentru chetă, face ocolul hanului în numele husarului, care se ţine la o parte într-un colţ, plin de demnitate, şi totul s-a terminat. Fiecare se retrage după ce şi-a plătit ecoul.

Scrisoarea a XVIII-a

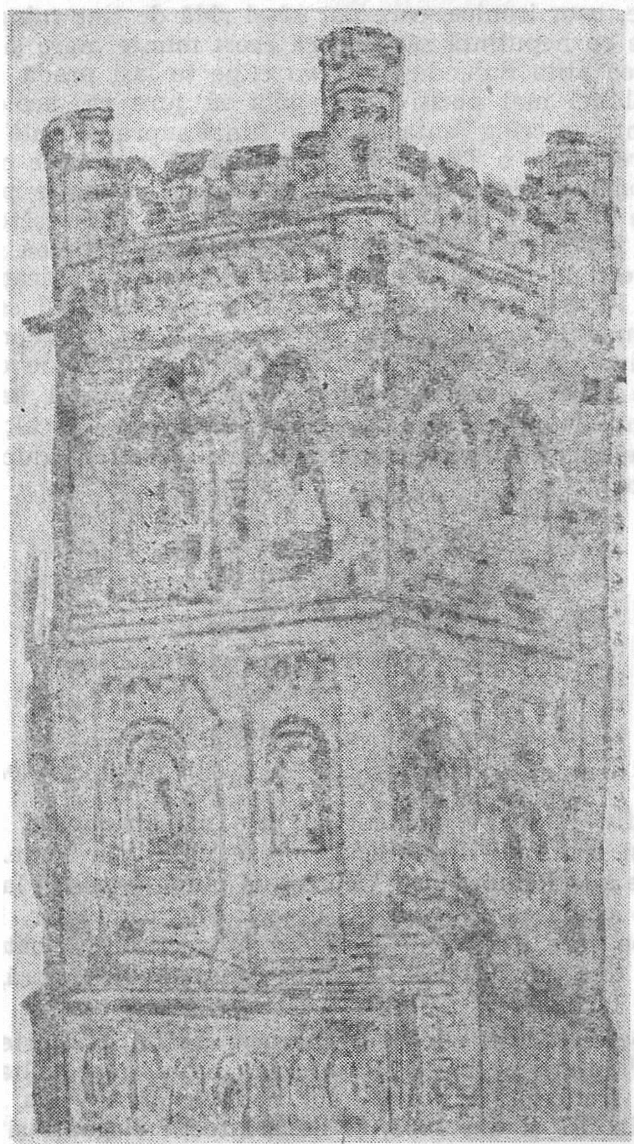
BACHARACH

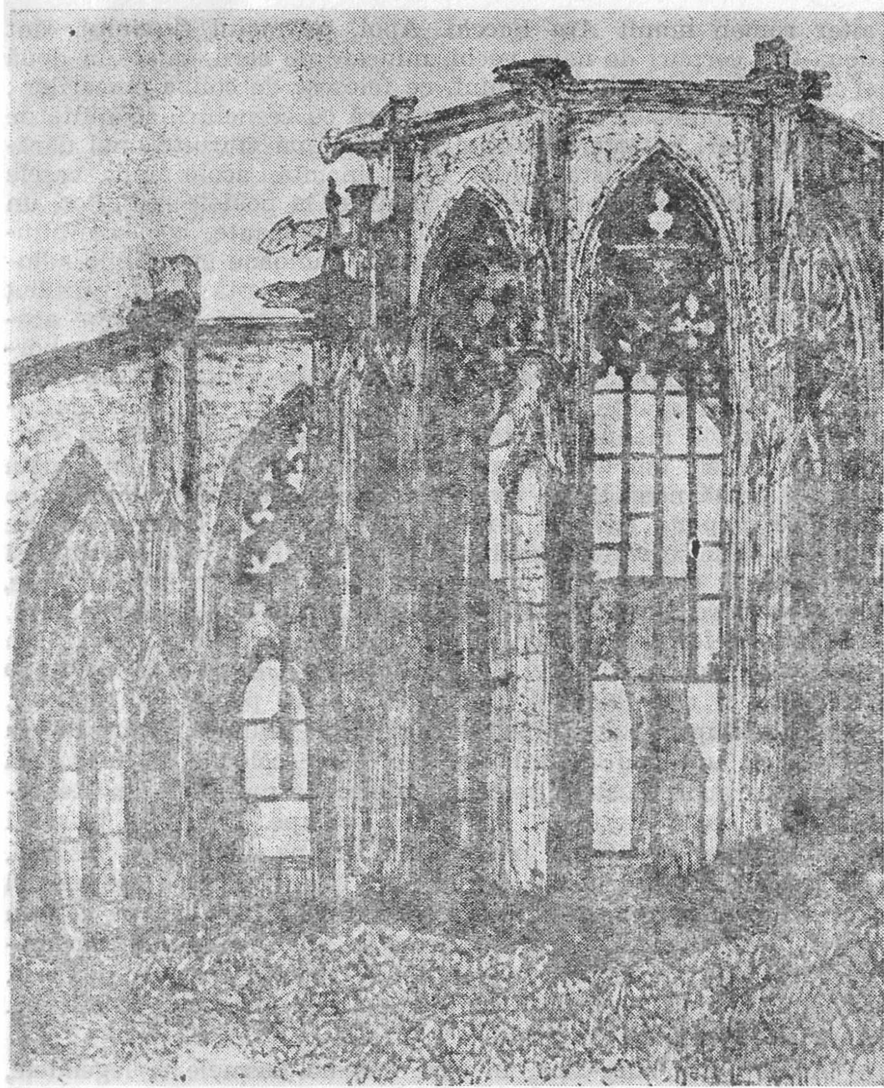
Lorch, 23 august

Mă aflu în acest moment în cele mai frumoase, cele mai cinstite şi cele mai necunoscute oraşe vechi din lume. Stau în interioare à la Rembrandt [249], cu colivii pline de păsări la ferestre, cu lămpi ciudate în tavan şi, în colţurile camerelor, trepte în spirală pe care o rază de soare urcă încetişor. O bătrînă şi o roată de tors cu picioarele strîmbe mormăie în umbră, care de care mai tare.

Am petrecut trei zile la Bacharach, un fel de Curte a Miracolelor [250] uitată pe malul Rinului de bunul plac voltairian, de revoluţia franceză, de luptele lui Ludovic al XIV-lea, de canonadele din '97 şi din 1805, şi de arhitecţii eleganţi şi înţelepţi

care fac case în formă de scrin şi de birouaşe. Bacharach este chiar cea mai antică îngrămădire de locuinţe omeneşti pe care am văzut-o vreodată în viaţa mea. Pe lîngă Bacharach, Oberwesel, Saint-Goar şi Andernach sînt străzi Rivoli şi oraşe Ber-

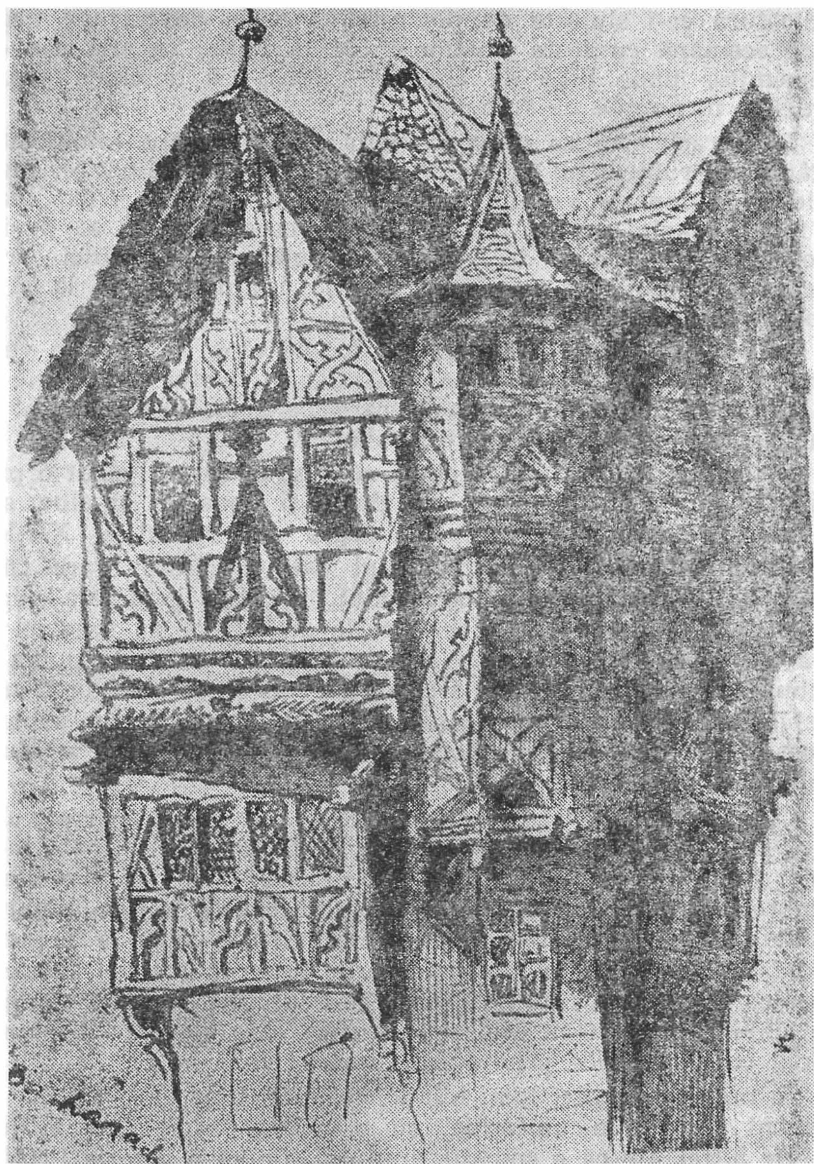
gère[251]. Bacharach este fostul *Bacchi Ara.* Ai zice că un uriaş, negustor de vechituri, vrînd să-şi deschidă o prăvălie pe Rin, a luat un munte drept raft şi a aşezat de sus şi pînă jos, cu gustul lui de uriaş, o grămadă de curiozităţi imense. Şi a început chiar cu Rinul. Aici, la suprafaţa apei, este o stîncă vulcanică după unii, un menhir[252] celtic după alţii, iar după cei mai recenţi un

altar roman numit *Ara Bacchi*. Apoi, pe malul fluviului, sînt două-trei corpuri de nave vechi, mîncate de carii, tăiate în două şi înfipte la verticală în pămînt, ce folosesc de colibe pescarilor ; în spatele colibelor, o incintă, odinioară cu creneluri, străjuită de patru turnuri pătrate, cele mai crăpate, mai ciuruite, mai dărăpănate din cîte există. Chiar lîngă incintă, acolo unde casele şi-au scobit ferestre şi galerii, şi dincolo, la poalele munţilor, un talmeş-balmeş de nedescris de clădiri amuzante, cocioabe-bijuterii, turnuleţe stranii, faţade gheboase, pinioane imposibile adîncite în două trepte, împodobite pe fiecare treaptă cu un turnuleţ ca un sparanghel, grinzi greoaie care desenează pe colibe arabescuri delicate, mansarde în volute, balcoane proeminente, hornuri care închipuie tiare şi coroane pline filozofic de fum, giruete extravagante, care nu mai sînt giruete, ci litere majuscule din vechi manuscrise tăiate în tablă şi care scîrţîie în vînt. (Printre altele am avut deasupra capului un R care îşi repeta numele toată noaptea — *rrrrr*). În îmbulzeala asta minunată, o piaţă — o piaţă strîmbă, făcută din blocuri de locuinţe căzute din cer la întîmplare, avînd mai multe golfuri, insule, stînci şi promontorii cît un fiord norvegian. De o parte a acestei pieţe, două poliedre alcătuite din construcţii gotice, înclinate în afară, aplecate, deformate, se ţin cu neruşinare în picioare împotriva tuturor legilor geometriei şi echilibrului. De cealaltă parte, o frumoasă şi rară biserică romanică, cu un portal cu romburi, avînd deasupra lui o înaltă clopotniţă militară, şnuruită la absida cu un rînd de mici arhivolte cu coloane în marmură neagră ce au încrustate peste tot pietre de mormînt din Renaştere ca o raclă încrustată cu pietre scumpe. Deasupra bisericii bizantine, la jumătatea povîrnişului, ruina unei alte biserici, din veacul al XV-lea, din gresie roşie, fără uşi, fără acoperiş şi fără vitralii, măreţ schelet care se profilează mîndru pe cer. În sfîrşit, pentru încununare, în partea de sus a muntelui, dărîmăturile şi pietrele smulse, acoperite de iederă, dintr-un Schloss, castelul Stahlech, reşedinţa conţilor palatini în secolul al XII-lea. Toate astea fac Bacharachul.

Acest vechi burg-zînă, în care mişună basmele şi legendele, este ocupat de o populaţie de locuitori pitoreşti, care toţi, bătrîni şi tineri, plozi şi bunici, guşaţi şi fete frumoase, au în privire, în profil, în ţinută, un aer din secolul al XIII-lea.

Ceea ce nu le împiedică pe frumoase, să fie foarte frumoase ; dimpotrivă.

Din înaltul Schloss-ului ai o vedere imensă şi descoperi prin cotloanele munţilor alte cinci castele în ruină ; pe malul

stîng Fürstenberg, Sonneck şi Heimburg ; de cealaltă parte a fluviului, la apus, se întrevede vastul Gutenfels, plin de amintirea lui Gustav-Adolf ; şi spre răsărit, deasupra unei văi care este leagănul de basme Wisperthal, în vîrful unui deal, pe o mică

ridicătură ce-i slujeşte de piedestal, o cutie de turnuri negre care seamănă cu fosta Bastilie[253] de la Paris, se află conacul neprimitor unde Sibo de Lorch[254] refuza să deschidă poarta piticilor în nopţile de furtună.

Bacharach este un peisaj sălbatic. Nori, aproape întotdeauna agăţaţi de ruinele lui înalte, stînci abrupte, ape sălbatice, învăluie cu demnitate vechiul oraş sever, care a fost roman, care a fost romanic, care a fost gotic, dar care nu vrea să devină modern. Lucru demn de remarcat, cingătoarea de stînci care-l înconjoară împiedică vasele cu aburi să ajungă pînă la el şi ţine civilizaţia la distanţă.

Nici o notă discordantă, nici o faţadă albă cu obloane verzi nu strică armonia austeră a ansamblului. Totul contribuie la ea, pînă şi numele Bacharach, care pare un vechi strigăt al bachanalelor[255], potrivit pentru sabat[256].

Totuşi, ca istoric fidel, trebuie să-ţi spun că am văzut o prăvălie de mode instalată, cu panglicile şi bonetele ei albe, sub o înfricoşătoare ogivă complet neagră din veacul al XII-lea.

Rinul mugeşte trufaş în jurul Bacharachului. Pare că-şi iubeşte şi îşi păzeşte orgolios vechiul oraş. Eşti gata să-i strigi : *Mugeşti bine, leule !* La o bătaie de archebuză de oraş, el se prăvale şi se învîrte într-o pîlnie de stînci imitînd spuma şi bubuitul oceanului. Această trecere anevoioasă se cheamă *Wildes Gefährt*. E mult mai înfricoşătoare şi mult mai puţin primejdioasă decît Bankul de la Saint-Goar. Nu trebuie să te iei după bulboane etc.

Cînd soarele dă la o parte un nor şi rîde printr-o ferestruică a cerului, nimic nu e mai încîntător ca Bacharachul. Toate faţadele scofîlcite şi morocănoase se descreţesc şi se înveselesc. Umbrele turnuleţelor şi ale giruetelor desenează mii de unghiuri ciudate. Florile — căci sînt flori pretutindeni — apar la fereastră o dată cu femeile şi în toate pragurile se ivesc grupuri vesele şi paşnice, copii şi bătrîni, încălzindu-se împreună la razele soarelui de amiază, bătrînii cu acel zîmbet şters care spune : *De ajuns !* copiii cu acea dulce privire care spune : *Încă nu !*

În mijlocul acestei lumi blînde, se plimbă, se duce şi vine un sergent prusac în uniformă, cu o mutră între cîine şi lup.

De altfel, fie că e spiritul ţinutului, fie că e gelozia Prusiei, n-am văzut în ramele care atîrnă pe pereţii hanurilor alt om mare decît pe acel cuceritor cu profilul cam rococo, acel amestec de Napoleon-Ludovic al XV-lea, adevărat erou, adevărat gînditor şi, desigur, adevărat prinţ, numit Frederic al II-lea[25].

La Bacharach un trecător este un fenomen. Nu eşti numai străin, eşti şi ciudat. Călătorul este privit şi urmărit cu ochi speriaţi. Asta fiindcă, în afară de cîţiva bieţi pictori care merg pe jos, cu sacul în spinare, nimeni nu catadicseşte să viziteze vechea capitală renegată a conţilor palatini, loc părăsit şi uitat de care se feresc Dampfschiff-urile * şi pe care toate ghidurile Rinului îl califică de *oraş trist.*

Trebuie să mărturisesc totuşi că într-o cămăruţă vecină cu camera mea era o litografie care o înfăţişa pe EUROPA [258], adică două cuconiţe frumoase şi decoltate şi un domn frumos cu mustăţi care cîntă în jurul unui pian, acompaniaţi de un catren zvăpăiat, prea puţin demn de Bacharach :

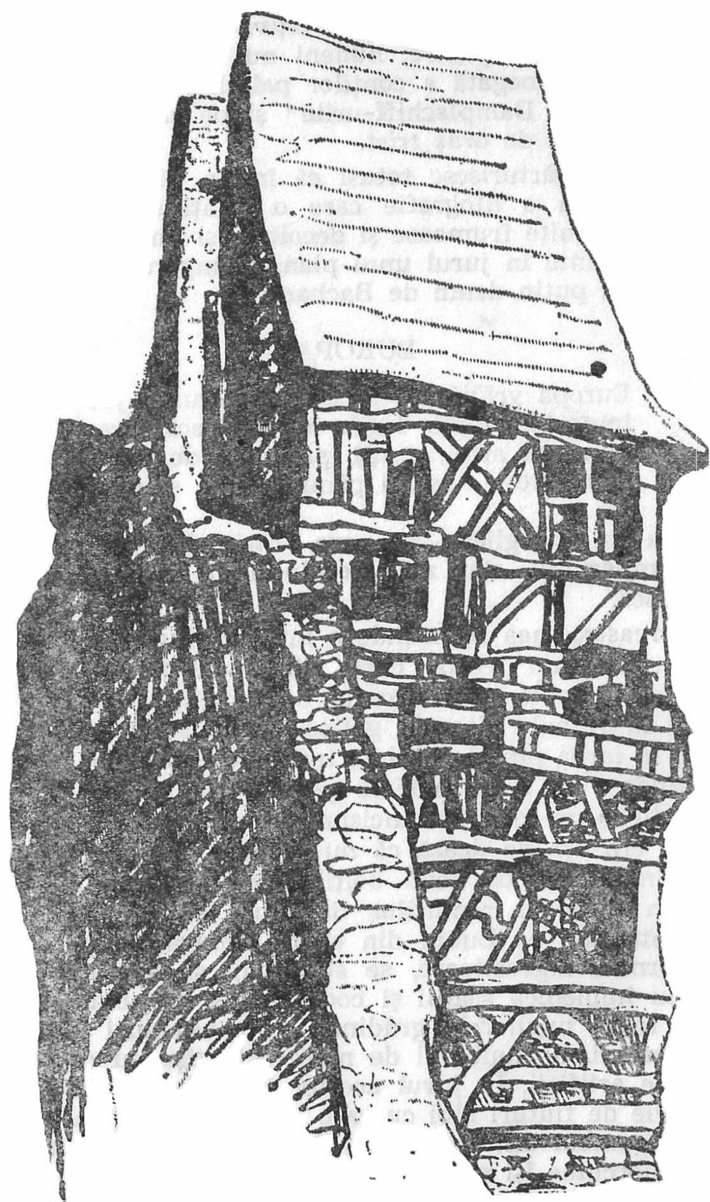
EUROPA

Europa vrăjitoare în care-al Franţei joc
împarte-oriunde legile modei trecătoare :
minunea artei, graţii, pasiunile de foc,
sînt cultele acestui pămînt, unic sub soare.

Modista cu panglicile ei roze, litografia şi acest catren în stilul imperiului, sînt zorii secolului al XIX-lea care încep să se ivească.

Sub fereastra mea se întinde o întreagă lume fericită şi fermecătoare. Este un fel de curte din spate ţinînd de biserica romanică de unde se poate urca pe o scară săpată în lavă închegată pînă la ruinele bisericii gotice. Acolo se jucau cît e ziua de lungă, în iarba pînă la bărbie, trei băieţei şi două fetiţe, ultimele bătîndu-i cu mare plăcere pe cei trei băieţei. Puteau să aibă cu toţii la un loc cam cincisprezece ani. Iarba uşor vălurită pe alocuri era aşa de deasă că nu se mai vedea pămîntul. Din iarbă se înălţau voios două bolţi verzi încărcate cu struguri superbi. În mijlocul ramurilor de viţă, două manechine-sperietori, costumate ca Lubin din opera comică, cu peruci şi cu nişte tricornuri îngrozitoare, se străduiau să sperie păsărelele, ceea ce nu împiedica scatiii şi codobaturile să abunde pe ciorchini. În toate ungherele grădiniţei, mănunchiuri înstelate de floarea soarelui, de nalbe şi de margarete ţîşneau ca buchetele unui foc de artificii. În jurul acestor tufe zburda fără încetare o zăpadă vie de fluturi albi cu care se amestecau penele scăpate dintr-un porumbar din vecinătate. Pe lîngă aceasta fiecare floare şi fiecare ciorchine îşi avea norul său de muşte de toate culorile

* vas cu aburi (lb. germană).

care scînteiau în soare. Muştele bîzîiau, copiii pălăvrăgeau şi păsările cîntau, iar bîzîiala muştelor, pălăvrăgeala copiilor şi cîntecul păsărilor aveau drept fond uguitul continuu al porumbeilor şi al turturelelor.

În seara sosirii mele, după ce am admirat vesela grădină pînă noaptea tîrziu, am văzut scara de lavă şi mi-a venit ideea să mă sui, pe un frumos clar de lună plin de stele, pînă la ruinele bisericii gotice, care era dedicată sfîntului Werner, martirizat la Oberwesel. După ce am urcat cele şaizeci sau optzeci de trepte fără rampă sau balustradă, am ajuns pe platforma cu covor de iarbă în care-şi are rădăcinile puternice frumosul naos dărîmat. Şi acolo, în timp ce oraşul dormea într-o umbră adîncă la picioarele mele, am contemplat cerul şi ruinele fără formă ale castelului palatin prin golurile ferestruicilor negre ale cercevelelor şi rozaselor. O briză blîndă de noapte de-abia de îndoia ovăzul stufos şi uscat. Deodată am simţit că pămîntul se înmoaie şi se înfundă sub mine. Am lăsat ochii în jos şi, la lumina constelaţiilor, mi-am dat seama că mergeam pe o groapă proaspăt săpată. M-am uitat în jur ; cruci negre cu capete de mort albe se iveau, greu de desluşit, din toate colţurile. Mi-am adus aminte atunci de unduirile uşoare ale pămîntului de jos. Şi-ţi mărturisesc că în acel moment n-am putut să mă feresc de fiorul pe care ţi-l provoacă neaşteptatul. Frumoasa mea grădiniţă plină de copii, de păsări, de porumbei, de fluturi, de muzică, de lumină, de viaţă şi de bucurie, nu era altceva decît un cimitir.

Scrisoarea a XIX-a

FEUER ! FEUER !

Loch, august

La Bacharach, cînd vine miezul nopţii, te culci, închizi ochii, laşi baltă ideile care te-au frămîntat toată ziua şi ajungi la clipa în care ai în tine şi ceva treaz şi ceva adormit, în care trupul obosit se odihneşte, în care gîndirea încăpăţînată mai lucrează încă, în care ţi se pare că somnul este viu şi că viaţa moţăie. Deodată un zgomot străbate întunericul şi ajunge pînă la tine, un zgomot ciudat, de nedescris, oribil, un fel de mîrîit de fiară, ameninţător şi jalnic în acelaşi timp, care se contopeşte cu vîntul

nopții și care pare să vină din cimitirul care se află deasupra orașului, unde ai văzut în aceeași dimineață cele unsprezece garguie de piatră ale bisericii dărîmate a sfîntului Werner, deschizîndu-și botul ca și cum s-ar pregăti să urle. Te trezești tresărind, te ridici pe șezut, asculți. — Ce o fi ? — Este veghetorul de noapte care suflă în corn vestind orașul că totu-i bine și că poate dormi liniștit. Fie ; nu cred însă că este cu putință să liniștești oamenii în chip mai înfricoșător ca acesta.

La Lorch poți să fii trezit în chip și mai dramatic.

Lasă-mă, însă, prietene, să-ți spun ce este Lorchul.

Lorch este un burg mare, cam de o mie opt sute de locuitori, așezat pe malul drept al Rinului și care se prelungește în formă de echer de-a lungul rîului Wisper, căruia îi marchează vărsarea în Rin. Este valea poveștilor și basmelor ; este țara micilor zîne-lăcuste. Lorch este așezat la poalele Scării Dracului, stîncă înaltă, aproape verticală pe care viteazul Gilgen a urcat-o călare ca să-și caute logodnica, ascunsă de pitici pe vîrful muntelui. La Lorch zîna Ava a născocit — zic legendele — arta de a face postav pentru a-și îmbrăca iubitul, pe frigurosul cavaler roman Heppius, de unde numele Heppenheim. În treacăt fie spus, este de remarcat că la toate popoarele și în toate mitologiile, arta țesutului a fost născocită de o femeie ; la egipteni, Isis ; la lydieni, Arachne ; la greci, Minerva ; la peruvieni, Menacella, soția lui Manco-Capac ; în satele de pe Rin, zîna Ava. Numai chinezii atribuie această invenție unui bărbat, împăratul Yas ; și încă pentru chinezi împăratul nu este un bărbat, este o ființă fantastică a cărui realitate dispare sub titlurile bizare cu care este împopoțonat. Nu-și cunoaște natura căci i se spune *Balaurul* ; nu i se știe vîrsta căci îi spun *Zece-Mii-de--Ani* ; și nu i se știe nici sexul, căci i se zice *Mamă.* Da' ce caut în China ? Să mă întorc la Lorch. Iartă-mi abaterea.

Primul vin roșu de pe Rin a fost făcut la Lorch. Lorch-ul exista înainte de Carol cel Mare și găsim urma lui în hărțile din anul 732. Lui Henric al III-lea, arhiepiscop de Maiența, îi plăcea locul și pe la 1348 își avea chiar reședința aici. Astăzi la Lorch nu mai sînt nici cavaleri romani, nici zîne, nici arhiepiscopi ; orășelul este însă fericit, peisajul este magnific, locuitorii ospitalieri. Frumoasa casă de pe vremea Renașterii care se află pe malul Rinului are o fațadă tot așa de originală și tot atît de bogată în felul ei ca cea a conacului nostru francez de la Meillan. Fortăreața fabuloasă a vechiului Sibo străjuiește burgul, pe care îl amenință de pe celălalt mal al fluviului castelul istoric Fürstenberg cu turnul lui mare, rotund pe dinafară,

hexagonal pe dinăuntru. Şi nimic nu e mai încîntător decît să vezi prosperînd cu voioşie mica colonie vie de ţărani între două înfricoşătoare schelete care i-au fost fortăreţe.

Şi iată cum mi-a fost turburată una din nopţile petrecute la Lorch.

Săptămîna trecută, putea să fie cam unu după miezul nopţii, întreg burgul dormea, eu scriam în camera mea, cînd deodată îmi dau seama că hîrtia s-a făcut roşie sub pana mea. Ridic ochii şi văd că nu mai sînt luminat de lampă, ci de ferestre. Cele două ferestre ale mele se schimbaseră în două pete de opal roz prin care se împrăştia în jurul meu o reverberaţie ciudată. Le deschid, mă uit. O boltă mare de flăcări şi de fum se frîngea deasupra capului meu, la cîţiva stînjeni, cu un zgomot îngrozitor. Nu era decît hotelul P..., Gasthaus învecinat cu al meu, care luase foc şi ardea.

Într-o clipă hanul se trezeşte, tot burgul este în picioare, strigătul : Feuer ! Feuer * ! umple cheiul şi străzile, clopotul începe să bată. Scara mare de lemn a Gasthausului meu, care aproape atingea casa incendiată, luminată de ferestre mari, pare şi ea toată în flăcări ; şi pe scară, de sus pînă jos, se izbesc, se grăbesc şi se strivesc o mulţime de umbre supraîncărcate de siluete bizare. Un întreg han se mută ; unul în indispensabili, altul în cămaşă, călătorii cu bagajele, slujitorii cu mobilele. Toţi fugarii sînt încă pe jumătate adormiţi. Nimeni nu strigă, nimeni nu vorbeşte. Este un zgomot de furnicar.

O strălucire groaznică umple spaţiul dintre capete.

Cît despre mine, căci în astfel de momente fiecare se gîndeşte la sine, avînd bagaje foarte puţine şi stînd la primul etaj, nu întîmpinam alt risc decît să fiu silit să ies din casă pe fereastră.

Între timp izbucnise o furtună, ploua cu găleata. Aşa cum se întîmplă întotdeauna la grabă, hotelul se golea încet ; o clipă a fost o straşnică confuzie. Unii voiau să intre, alţii să iasă ; mobilele mari coborau greoi pe ferestre, legate cu frînghii ; saltele, saci de noapte şi pachete de rufe cădeau de sus de pe acoperiş pe pavaj ; femeile se speriaseră, copiii plîngeau ; ţăranii, treziţi de clopot, veneau alergînd de pe munte cu pălăriile lor mari şiroind de apă şi cu găleţile de piele în mînă. Focul se întinsese deja în podul casei şi se zicea că fusese pus dinadins la hanul P..., împrejurare care adaugă întotdeauna unui incendiu un interes sumbru şi un fel de fundal dramatic.

---

* foc (lb. germană).

Curînd au venit și pompele și s-au alcătuit lanțurile de oameni ; m-am suit și eu în pod, imensă încîlceală, pe mai multe etaje, de șarpantă pitorească, așa cum se află la toate acoperișurile mari de ardezie de pe malurile Rinului. Toată lemnăria casei de alături ardea într-o singură flacără. Imensa piramidă de jar, învolburată într-o imensă creastă roșie pe care o scutura vîntul furtunii, se apleca cu trosnete surde peste acoperișul nostru deja aprins și pîlpîind ici și colo. Treaba era serioasă ; dacă acoperișul nostru lua foc, cu siguranță zece case și poate, cu ajutorul vîntului, o treime din oraș ar fi ars. Munca a fost grea. A trebuit, pe sub flăcări și vîrtejurile de scîntei, să se dea jos ardeziile de pe o parte din acoperiș și să se taie pinioanele-giruete ale lucarnelor. Pompele mergeau de minune.

Prin lucarnele podului m-am cufundat în jăratec și, ca să zic așa, am fost în însăși inima incendiului. Un incendiu văzut pe neașteptate este un lucru înfricoșător și extraordinar. Nu văzusem niciodată un asemenea spectacol ; de vreme ce eram aci, l-am acceptat.

În prima clipă, cînd te vezi înfășurat în această monstruoasă peșteră de foc în care totul arde, totul lucește, aruncă scîntei, strigă, suferă, izbucnește și se prăbușește, nu-ți poți stăpîni un sentiment de îngrijorare, ți se pare că totul este pierdut și că nimic nu va putea să lupte împotriva cumplitei forțe care este focul ; însă, imediat ce vin pompele, capeți din nou curaj.

Nu-ți poți închipui cu ce furie își atacă apa dușmanul. În momentul în care furtunul, șarpe lung pe care-l auzi gîfîind în întuneric, și-a trecut pe deasupra zidului întunecos gîtul subțirel și a lăsat să scînteieze în flăcări capul fin de aramă, că și începe să scuipe cu furie o aruncătură de oțel lichid asupra înspăimîntătoarei himere cu o mie de capete. Jarul, atacat pe neprevăzute, urlă, se înalță, țîșnește îngrozitor, deschide guri cumplite pline de rubine, și linge cu nenumăratele lui limbi toate ușile și ferestrele. Aburii se amestecă cu fumul ; vîrtejuri albe și vîrtejuri negre se spulberă în bătaia vîntului, se răsucesc și se strîng în întuneric sub nori. Șuieratul apei răspunde mugetului focului. Nimic nu este mai teribil și mai imens decît această veche și veșnică luptă între hidră și balaur.

Forța coloanei de apă aruncată de pompă este uimitoare. Ardeziile și cărămizile pe care le atinge se sfărîmă și se împrăștie ca niște solzi. Cînd acoperișul în flăcări s-a prăbușit, clipă magnifică în care creasta stacojie a incendiului a fost înlocuită, într-un zgomot îngrozitor, de o jerbă de scîntei, înaltă și imensă, pe casă a rămas în picioare doar un coș, ca un fel de mic turn. Un jet al pompei îl aruncă însă în prăpastia de foc.

Rînul, satele, munții, ruinele, întreg spectrul însîngerat al peisajului au apărut din nou în această lumină, s-au contopit cu fumul, cu flăcările, cu bătaia tristă a clopotului, cu bubuitul zidurilor care cad întregi ca niște poduri mobile, cu loviturile surde ale topoarelor, cu vuietul furtunii și cu zgomotul orașului. Este într-adevăr groaznic, dar este frumos.

Nimic mai ciudat decît amănuntele acestei mari întîmplări. Între un vîrtej de foc și un vîrtej de fum, se ivesc capete de oameni la capătul unei scări. Îi vezi pe acești oameni stropind de foarte aproape flacăra îndîrjită care se luptă, pîlpîie și se încăpățînează chiar sub jetul de apă. În mijlocul acestui haos îngrozitor, sînt un fel de unghere tăcute în care pîlpîie încetișor mici incendii liniștite, ca un foc de văduvă. Ferestrele camerelor devenite inaccesibile se deschid și se închid bătute de vînt. Flăcărui albastre joacă la capetele grinzilor. Căpriori grei se desprind de marginea acoperișului și rămîn atîrnați de un cui, legănați de uragan deasupra străzii și învăluiți de flăcări. Alții cad în ulicioarele înguste dintre case și fac acolo un fel de pod de jeratic. În interiorul apartamentelor, tapetele pariziene cu borduri pretențioase apar și dispar printre răbufnirile de cenușă înroșită. Era la etajul al treilea un biet panou Ludovic al XV-lea, cu trunchiuri sculptate, încrustate cu scoici și pietre și cu păstori de Gentil-Bernard[259] care a luptat mult timp cu flăcările. Mă uitam la el cu admirație. N-am văzut niciodată o scenă pastorală atît de decisă să reziste. În sfîrșit o flacără mare a intrat în cameră, a cuprins nefericitul peisaj verde pal, pe săteanul îmbrățișîndu-și săteanca, pe Tircis mîngîind-o pe Glycera[260] și l-a prefăcut în fum. Făcîndu-i pereche, o biată grădiniță, stropită groaznic de cărbuni aprinși, ardea jos lîngă casă. Un salcîm tînăr, rezemat de un spalier în flăcări, s-a încăpățînat să nu ia foc și a rămas intact timp de patru ore, scuturîndu-și frumosul cap verde sub o ploaie de scîntei.

Mai adaugă la asta cîteva englezoaice blonde și palide pe jumătate goale sub ploaia torențială lîngă valizele lor la cîțiva pași de han și toți copiii de prin partea locului rîzînd cu hohote și bătînd din palme ori de cîte ori un jet al pompei stropea pînă la ei, și o să ai o idee destul de completă despre incendiul hotelului P... de la Lorch.

O casă care arde nu e decît o casă care arde ; dar partea cu adevărat tristă este că a murit un om.

Către patru dimineața, oamenii erau, ca să zicem așa, *stăpîni pe foc*. Gasthausul P..., acoperiș, tavane, scări și pardoseli căzute, mai fumega încă între cei patru pereți iar noi reușisem să ne salvăm hanul nostru.

Şi atunci, aproape fără nici un fel de răgaz, în urma focului a venit apa. În camere a năvălit un roi de slujnice, care au periat, frecat, şters, şi în mai puţin de un ceas toată casa a fost spălată de sus pînă jos.

Lucru demn de a fi remarcat, nu s-a furat nimic. Toate lucrurile mutate pe ploaie, în grabă, în toiul nopţii, au fost aduse cu sfinţenie înapoi de foarte sărmanii ţărani din Lorch.

De fapt, acest fel de accidente nu sînt rare pe malurile Rinului. Toate casele de lemn sînt purtătoarele unui incendiu iar casele de lemn sînt pe aici din belşug. Numai la Saint-Goar sînt, în prezent, în diferite locuri din oraş, patru-cinci ruine provocate de incendii.

A doua zi de dimineaţă, am remarcat cu o oarecare surpriză, la parterul casei incendiate, două-trei camere închise, complet întregi, deasupra cărora pojarul bîntuise cu furie, fără să strice nimic în ele. Şi uite în legătură cu asta o povestioară care se spune în regiune. Nu ţi-o garantez ca adevărată. — Acum cîţiva ani, un englez a venit destul de tîrziu la hanul de la Braubach, a cinat şi s-a culcat. În toiul nopţii, hanul ia foc. Oamenii intră în camera englezului. Dormea. Îl trezesc, i se explică precum că a luat casa foc şi că trebuie să se mute de urgenţă. — Pe naiba ! zise englezul ; şi mă sculaţi pentru asta ! Ia lăsaţi-mă în pace. Sînt obosit şi nu mă scol. Aţi înnebunit să vă închipuiţi c-o să încep să alerg pe cîmp în cămaşă de noapte ! Ţin să dorm în voie nouă ore. Stingeţi focul dacă simţiţi nevoia, nu vă stau împotrivă. Cît despre mine, stau foarte bine în pat, şi rămîn în el. Noapte bună, prieteni, şi pe mîine. — Şi acestea fiind spuse, se culcă la loc. Prin nici un mijloc n-au reuşit să se înţeleagă cu el şi, cum focul se întindea, oamenii au fugit, după ce au închis la loc uşa englezului, care a adormit sforăind mai departe. A doua zi de dimineaţă, oamenii care dădeau la o parte dărîmăturile au ajuns şi la camera englezului, au deschis uşa şi l-au găsit pe călător jumătate treaz, în pat, frecîndu-se la ochi, şi care le strigă căscînd de îndată ce-i zări : — N-aţi putea să-mi spuneţi dacă în casa asta există vreun cîrlig de tras cizmele ? — Se sculă, prînzi foarte bine şi plecă perfect odihnit şi proaspăt, spre marea neplăcere a băieţilor din oraş, care contaseră să facă din mumia englezului ceea ce este numit în valea Rinului un *primar uscat,* adică un mort bine afumat şi păstrat, pe care să-l arate străinilor pentru cîteva parale.

Scrisoarea a XX-a

DE LA LORCH LA BINGEN

Bingen, 27 august

De la Lorch la Bingen sînt două mile germane, cu alte cuvinte patru leghe franțuzești, sau șaisprezece kilometri în limba îngrozitoare pe care vrea să ne-o impună legea, ca și cum legea este cea care face limba. Dimpotrivă, prietene, într-o mulțime de cazuri, limba e cea care face legea.

Îmi știi gusturile. Ori de cîte ori pot să-mi continuu drumul pe jos, adică să transform călătoria în plimbare, o fac.

După mine, nimic nu este mai încîntător decît să călătorești în felul acesta. — Pe jos ! — Ești stăpîn pe tine, ești liber, ești voios ; ești în întregime părtaș al întîmplărilor de pe drum, al

fermei unde prînzești, al copacului care te adăpostește, al bisericii în care te reculegi. Pleci, te oprești, pornești din nou; nimic nu te împiedică, nimic nu te reține. Mergi și visezi drept în fața ta. Mersul leagănă visarea; visarea învăluie oboseala. Frumusețea peisajului ascunde lungimea drumului. Nu călătorești, rătăcești. La fiecare pas pe care-l faci, îți vine o idee. Ți se pare că simți roiuri apărînd și bîzîind în creier. De multe ori, stînd la umbră la marginea drumului mare, alături de un izvoraș viu din care o dată cu apa ies bucuria, viața și prospețimea, sub un ulm plin de păsări, lîngă un cîmp plin de cosași, odihnit, senin, fericit, plin de mii de vise duioase, m-am uitat cu compătimire cum trece prin fața mea, ca un vîrtej în care gonește trăsnetul, diligența, scînteietoare și iute, cu atîția călători înceți, greoi, plictisiți și ațipiți; fulgerul care ia cu el niște broaște țestoase. — Oh! bieții oameni, care la urma urmei sînt oameni cu minte și cu suflet, cum s-ar mai arunca jos din închisoarea lor, în care armonia peisajului se rezumă la zgomot, soarele la căldură și drumul la praf, dacă ar avea idee de toate florile pe care le găsești în mărăcinișuri, de toate perlele pe care le aduni printre pietre, de toate huriile[261] pe care le descoperi printre țărance: închipuirea înaripată, bogată și voioasă a unui om care merge pe jos! *Musa pedestris.*

Și apoi omului care merge i se mai întîmplă cîte ceva. Nu-i vin numai idei, îi mai sînt hărăzite și aventuri; și, cît mă privește, mie îmi place să mi se întîmple aventuri. Dacă este amuzant să născocești aventuri pentru altul, pentru tine însuți este amuzant să le ai.

Mi-aduc aminte că acum șapte-opt ani mă dusesem la Claye, la cîteva leghe de Paris. De ce? Nu-mi mai amintesc, atît numai că am găsit în carnetul meu de note aceste cîteva rînduri. Ți le transcriu pentru că fac întrucîtva parte din ceea ce vreau să-ți povestesc:

— „Un canal la parter, un cimitir la primul etaj, cîteva case la al doilea, iată Claye. Cimitirul ocupă o terasă care dă pe canal, de unde umbrele de țărani morți din Claye pot auzi serenade de pe vasul poștal ce trece de la Paris la Meaux și care face patru leghe pe oră. În această regiune nu ești înmormîntat într-o groapă, ci într-o terasă. E o soartă ca oricare alta".

Mă întorceam la Paris pe jos; plecasem dis-de-dimineață și spre prînz, îmbiindu-mă frumoșii copaci din pădurea Bondy, într-un loc unde drumul cotește brusc, m-am rezemat de un stejar, pe taluzul de iarbă, cu picioarele atîrnînd în șanț, și am început să aștern în carnetul meu notele pe care le-ai citit.

Cum terminam al patrulea rînd, — pe care azi îl văd pe manuscris despărțit de un spațiu destul de mare de rîndul al cincilea, — am ridicat vag ochii și am zărit de partea cealaltă a șanțului, pe marginea drumului, în fața mea, la cîțiva pași, un urs care mă privea țintă. În plină zi n-ai vedenii ; nu te poate păcăli o formă, o aparență, o stîncă strîmbă sau un trunchi de copac absurd. *Lo que puede un sastre* * e formidabil noaptea ; la prînz însă, sub un soare de mai, n-ai halucinații. Era un urs adevărat, un urs viu, un urs veritabil, un urs foarte hidos în fond. Stătea grav pe șezut, arătîndu-mi partea de dedesubt a labelor lui dinapoi prăfuite, la care puteam să-i deosebesc toate ghearele, iar labele din față le ținea pașnic încrucișate pe burtă. Botul era întredeschis ; una dintre urechi, sfîșiată și sîngerîndă, atîrna pe jumătate ; buza de jos, și ea pe jumătate smulsă, lăsa să i se vadă colții descărnați ; unul dintre ochi îi era scos și cu celălalt mă privea cu un aer serios.

Nu era nici un pădurar în pădure, și puținul pe care-l vedeam din drum din locul acela era complet pustiu.

Bineînțeles că am simțit o oarecare emoție. La nevoie te descurci cu un cîine chemîndu-l *Fox, Soliman* sau *Azor ;* dar ce să-i spui unui urs ? De unde venea ursul ăsta ? Și ce însemna un urs în pădurea Bondy pe drumul mare dintre Paris și Claye ? Și ce însemna acest fel nou de vagabond ? Era tare ciudat, tare ridicol, tare fără rost și pînă la urmă tare puțin vesel. Îți mărturisesc că eram total perplex. Totuși nu mă mișcam ; și trebuie să-ți spun că nici ursul nu făcea vreo mișcare ; îmi părea chiar, pînă la un anumit punct, destul de binevoitor. Mă privea duios, cît de duios te poate privi un urs chior. Și mai deschidea și botul, dar îl deschidea cum se deschide o gură. Nu era un rictus, ci un căscat ; nu era feroce, ci aproape literar. Ursul avea în el ceva cinstit, blajin, resemnat și adormit, și, de atunci, am mai găsit expresia asta pe fizionomia vechilor obișnuiți ai teatrului care ascultă tragedii. De fapt, nu părea deloc tulburat și m-am hotărît ca nici eu să nu-mi pierd cumpătul. L-am acceptat pe urs de spectator și am continuat ceea ce începusem. Și m-am așternut iar să scriu al cincilea rînd din nota de mai sus, rînd care, după cum ți-am mai spus, este foarte depărtat de al patrulea ; asta din cauză că, începînd să scriu, țineam ochii ațintiți pe urs.

În timp ce scriam, o muscă mare veni să se așeze pe urechea însîngerată a spectatorului meu. Și-a ridicat încetinel laba dreaptă și a trecut-o pe deasupra urechii cu o mișcare de pisică. Musca își luă zborul. El o căută cu privirea ; apoi,

* Ceea ce poate să facă un croitor (lb. spaniolă).

cînd dispăru, își apucă cele două labe din spate cu cele două din față și parcă satisfăcut de această atitudine clasică, începu iar să mă contemple. Îți mărturisesc că-i urmăream mișcările cu mare interes.

Începusem să mă obișnuiesc cu această scenă între patru ochi și scriam cel de-al șaselea rînd din notele mele, cînd interveni un incident ; un zgomot de pași grăbiți se auzi pe drumul mare, și deodată, văzui apărînd după cotitură un alt urs, un urs mare negru ; primul era roșcat. Ursul negru veni în fuga mare și zărindu-l pe ursul roșcat începu să se dea de-a dura grațios pe lîngă el. Ursul roșcat nici nu catadicsi să se uite la ursul negru, iar ursul negru nu catadicsi să fie atent la mine.

Mărturisesc că la această nouă apariție, care-mi urca perplexitățile la puterea a doua, mîna îmi tremură. Tocmai trebuia să scriu rîndul cu „... pot auzi trecînd serenade". Pe manuscrisul meu văd azi un spațiu destul de mare între cuvintele : *pot auzi* și *serenade.* Spațiul acesta înseamnă — *Al doilea urs !*

Doi urși dintr-o dată, prea era de tot ! Ce rost aveau ? Pe cine avea întîmplarea pică ? Dacă mă luam după direcția din care venise ursul negru, toți veneau de la Paris, unde sînt totuși puține dobitoace — mai ales sălbatice.

Rămăsesem ca împietrit. Ursul roșcat sfîrșise prin a lua parte la joaca celuilalt și tot dîndu-se de-a dura în praf, se făcuseră amîndoi cenușii. Între timp reușisem să mă ridic și mă întrebam dacă să mă duc să-mi iau de jos bastonul, care se rostogolise în șanț, cînd apăru un al treilea urs, un urs roșcovan, mic, strîmb, mai sfîșiat și mai sîngerînd decît primul, apoi un al patrulea, un al cincilea și un al șaselea, aceștia din urmă tropăind împreună. Cei patru urși din urmă au traversat drumul așa cum figuranții traversează fundul unei scene, fără să vadă nimic, fără să se uite la nimic, aproape în fugă ca și cum ar fi fost urmăriți de cineva. Devenea prea inexplicabil ca să nu caut o explicație. Am auzit lătrături și țipete ; zece, doisprezece buldogi, șapte, opt oameni înarmați cu ciomege ferecate și cu botnițe în mînă dădură năvală pe drum, urmărindu-i îndeaproape pe urșii care o luaseră la fugă. Unul dintre acești oameni se opri și în timp ce ceilalți aduceau înapoi animalele cu botniță, mi-a dat dezlegarea enigmei. Stăpînul circului de la bariera Combat, profitînd de vacanța de Paște, trimisese urșii și buldogii să dea cîteva reprezentații la Meaux. Toată menajeria călătorea pe jos. La ultima oprire li se scoseseră botnițele ca să-i lase să mănînce ; și, în timp ce paznicii stăteau la masă la cîrciuma din

apropiere, urşii profitaseră de acest moment de libertate ca să-şi facă voia, veseli şi singuri, o bucată de drum.

Erau actori în concediu.

Asta-i una din aventurile mele de călător pe jos.

Dante îşi începe poemul povestind că a întîlnit într-o pădure o panteră, apoi după panteră un leu şi după leu o lupoaică [262]. Dacă tradiţia exprimă adevărul, în călătoriile lor în Egipt, în Fenicia, în Chaldeea şi în India, cei şapte înţelepţi ai Greciei au avut toţi aventuri de acest fel. Fiecare a întîlnit un animal diferit, aşa cum le stă bine unor înţelepţi care au fiecare o înţelepciune diferită. Thales din Milet [263] a fost mult timp urmărit de un grifon înaripat ; Bias din Priene [264] a mers cot la cot cu un linx ; Periandros din Corint [265] a făcut un leopard să dea înapoi privindu-l ţintă ; Solon din Atena [266] a înaintat plin de îndrăzneală drept spre un taur furios ; Pittacos din Mitilene [267] s-a întîlnit cu un mistreţ ; Kleobulos din Rodos [268] a fost întîmpinat de un leu, iar Chilon din Lacedemona de o leoaică. Toate aceste fapte minunate, dacă le-am cerceta un pic mai de-aproape, s-ar putea explica probabil cu menajerii în concediu, cu vacanţe de Paşte şi cu bariere Combat. Povestind cum se cuvine aventura mea cu urşii, aş avea, peste vreo două mii de ani, aerul unui Orfeu [270]. *Dictus ob hoc lenire tigres* *. Vezi, prietene, bieţii mei urşi saltimbanci ne dau cheia multor minuni. Şi în pofida poeţilor antici precum şi a filozofilor greci, n-am nici o încredere în puterea unei strofe împotriva unui leopard, nici în puterea unui silogism contra unei hiene ; cred, însă, că este mult timp de cînd omul, această inteligenţă care transformă după voia lui instinctele, a găsit taina de a-i înjosi pe lei şi pe tigri, de a schilodi animalele şi de a abrutiza dobitoacele.

Omul crede întotdeauna şi pretutindeni că a făcut un mare pas înainte cînd, folosind o educaţie inteligentă, a înlocuit prostia cu ferocitatea. Dacă stai să te gîndeşti, poate că este aşa. Fără acest pas aş fi fost mîncat, şi, probabil, şi cei şapte înţelepţi ai Greciei.

Şi fiindcă sînt pus pe amintiri, mai îngăduie-mi o povestioară.

Îl cunoşti pe G..., acest bătrîn poet savant, care dovedeşte că un poet poate fi răbdător, că un savant poate fi fermecător şi că un bătrîn poate fi tînăr. Merge ca la douăzeci de ani. În luna aprilie a anului 183... făceam împreună o excursie în regi-

* Spus pentru acest motiv că-i îmblînzeşte pe tigri.

unea Gâtinais[271]. Mergeam unul lîngă altul într-o dimineaţă răcoroasă încălzită de un soare vesel. Eu, care sînt încîntat de adevăr şi mă amuză paradoxul, nu cunosc tovarăş mai plăcut decît pe G... Ştie toate adevărurile dovedite şi născoceşte toate paradoxurile posibile.

Îmi aduc aminte că-l apucase atunci fantezia să susţină că basilicul[272] există. Pliniu vorbeşte de el şi-l descrie, îmi zicea el. Basilicul se naşte în regiunea Cyrene[273] din Africa. E lung cam de douăsprezece degete ; are pe cap o pată albă ca o diademă şi, cînd şuieră, şerpi o iau la fugă. Biblia zice că are aripi. Fapt dovedit este că, pe vremea sfîntului Leon, era la Roma, în biserica sfînta Lucia, un basilic care a infectat tot oraşul cu răsuflarea lui. Sfîntul papă a îndrăznit să se apropie de bolta umedă şi întunecoasă sub care se afla monstrul, şi, cum spune Scaliger[274] în cuvinte tare frumoase, l-a „stins" cu rugăciunile.

G..., adăugă, văzîndu-mă că nu cred în basilic, că anumite locuri au o putere specială asupra anumitor animale ; că la Seriphs, în Arhipelag[275], broaştele nu orăcăie ; că la Reggio, în Calabria, greierii nu cîntă ; că în Macedonia mistreţii sînt muţi ; că şerpii de pe Eufrat nu-i muşcă pe băştinaşi, chiar adormiţi, ci numai pe străini ; în timp ce scorpionii de pe muntele Latmos, inofensivi pentru străini, îi înţeapă mortal pe locuitorii din ţinut. Îmi punea, sau mai degrabă îşi punea lui însuşi, o mulţime de întrebări, şi îl lăsam. De ce există o mulţime de iepuri în Majorca[276], şi de ce nu e nici măcar unul la Yviza[277] ? De ce iepurii de cîmp mor în Itaca[278] ? De unde şi pînă unde nu se poate găsi un lup pe muntele Olimp sau vreo bufniţă în insula Creta, sau un vultur în insula Rodos ?

Văzîndu-mă zîmbind, se întrerupse : — Uşurel, dragă ; astea sînt părerile lui Aristot[279] ! — La care m-am mulţumit să răspund : — Prietene, e ştiinţă moartă ; şi ştiinţa moartă nu mai e ştiinţă, ci erudiţie. — Şi G... îmi răspunse cu privirea lui blîndă, plină de gravitate şi entuziasm : — Ai dreptate. Ştiinţa moare ; numai arta rămîne nemuritoare. Un savant mare face ca un alt savant mare să fie uitat ; cît despre marii poeţi din trecut, marii poeţi din prezent şi din viitor nu pot decît să-i egaleze. Aristot este depăşit, Homer nu.

Acestea fiind spuse, deveni gînditor, şi începu să caute în iarbă un acarian şi în nori o rimă.

Şi aşa am ajuns pînă lîngă Milly, pe o cîmpie unde se mai văd încă rămăşiţele unei ruine devenite de renume prin procesul vrăjitorilor din secolul al XVII-lea. Uite în ce ocazie. Un rîs

dăduse iama în ținut. Gentilomii cu haita de vînătoare a regelui l-au hărțuit, ajutați de mulți slujitori și țărani. Rîsul, urmărit pe această cîmpie, a intrat în ruină și s-a ascuns înăuntru. Vînătorii au înconjurat-o și au intrat apoi brusc. Au găsit o babă, o babă tare urîtă, la picioarele căreia mai era încă pielea rîsului pe care diavolul n-avusese timp s-o facă să dispară în trapă. E de la sine înțeles că baba a fost arsă pe vreascuri verzi, execuție ce a fost adusă la îndeplinire în fața frumosului portal al catedralei din Sens.

Sînt plin de admirație în fața oamenilor care, cu un fel de cochetărie prostească și ineptă, caută necontenit liniștitele și seninele minuni ale inteligenței omenești ca să facă în numele lor cele mai mari prostii.

Aceasta s-a petrecut în anul 1636, anul în care a început să se joace *Cidul* lui Corneille [280].

În timp ce îi spuneam lui G... povestea asta : — Ascultă, îmi zice el. — Și într-adevăr auzirăm ieșind dintr-un grup de case ascunse de copaci la stînga noastră, trompeta și toba unui prezentator de bîlci. Lui G... i-au plăcut întotdeauna zgomotele grotești și triumfale. Lumea, îmi zicea el într-o zi, este plină de tărăboaie serioase iar acestea sînt parodia lor. Pe cînd avocații declamă pe podiumul politic, pe cînd retorii perorează pe podiumul scolastic, eu trăiesc pe pajiști, cataloghez musculițe și colecționez fire de iarbă, mă pătrund de măreția lui Dumnezeu și am să fiu întotdeauna încîntat să întîlnesc la orice pas un astfel de simbol zgomotos al micimii oamenilor, ca a circarului acesta care își dă duhul pe tobă, pe acest Bobino, acest Bobèche, această ironie [281] ! Oamenii de bîlci intră în studiile mele și le completează ; țintuiesc o atare figură cu un ac pe carton, ca pe un păianjen sau ca pe un fluture, și clasez insecta omenească printre celelalte.

G... mă tîrî către grupul de case din care venea zgomotul : un cătun destul de prăpădit care cred că se numește Petit-Sou [282] ceea ce mi-a amintit de burgul Asculum, pe drumul de la Trivicum la Brindes, care l-a făcut pe Horațiu să facă un rebus :

Quod versu dicere non est,
Signis perfacile est *.

Într-adevăr *Asculum* nu poate intra într-un vers alexandrin.

Era sărbătoarea satului. Piața, biserica și primăria erau gătite de duminică. Cerul, el însuși, cochet împodobit cu o mulțime de

* Ceea ce nu se poate exprima prin poezie
Se poate arăta prin semne.

nori frumoşi, albi şi trandafirii, avea ceva rustic, voios şi duminical. Hore de copilaşi şi de fete, admirate cu blîndeţe de bătrîni, ocupau un capăt al pieţii care era un covor de iarbă; la celălalt capăt, pietruit cu bolovani ascuţiţi, mulţimea înconjura un podium rezemat de un fel de baracă. Podiumul era alcătuit din două scînduri şi dintr-o scară; baraca era acoperită de clasica pînză cu desen în şah albastru şi alb care-ţi aduce aminte de un pat nenorocit şi care, devenind la nevoie halat, a făcut să se dea numele de paiaţă tuturor slujitorilor de circari. Lîngă podium se deschidea uşa barăcii, simplă crăpătură în pînză, şi deasupra uşii, pe o tăbliţă albă, era scris cu litere mari negre acest cuvînt:

MICROSCOP

Pe ea se învălmăşeau, grosolan desenate, în mii de atitudini fantastice mai multe animale înfricoşătoare, mai mulţi monştri himerici, mai multe fiinţe imposibile decît văzuse vreodată sfîntul Anton sau de cîte visase Callot [283].

Doi oameni se împăunau pe podium. Unul, murdar ca Iov [284], arămiu ca Ptha [285], cu o pieptănătură ca Osiris [286], gemînd ca Memnon [287] avea ceva oriental, fabulos, prostesc şi egiptean, şi bătea într-o tobă mare suflînd la întîmplare într-un flaut. Celălalt se uita la el. Era un fel de Sbrigani [288], burtos, bărbos, păros şi pletos, cu aer feroce şi îmbrăcat cu un costum unguresc de melodramă.

În jurul barăcii, al podiumului şi al celor doi, o mulţime de ţărani uimiţi, de ţărănci fascinate, de admiratori hidoşi căscau guri nătînge şi ochi îndobitociţi. În spatele estradei, cîţiva copii se apucaseră cu sîrg să facă găuri în pînza veche albă şi albastră, care li se împotrivea tare puţin, lăsîndu-i să vadă înăuntrul barăcii.

Cînd am ajuns acolo, egipteanul tocmai terminase de cîntat şi Sbrigani începu să vorbească. G... începu să asculte.

În afară de invitaţia obişnuită *Intraţi şi veţi vedea* etc. îţi mărturisesc că tot ce trăncănea paiaţa asta era complet de neînţeles pentru mine, pentru ţărani şi pentru egiptean, care îşi luase un aer de basorelief şi trăgea cu urechea cu tot atîta demnitate de parcă ar fi asistat la consacrarea marilor coloane ale sălii hipostile de la Carnac [289], de către Menephta I, tatăl lui Ramses al II-lea [290].

Totuşi, de la primele cuvinte ale tipului, G... tresărise. După cîteva minute se aplecă spre mine şi-mi spuse încet: — Tu care eşti tînăr, care ai ochi buni şi un creion, fă-mi plăcerea şi

scrie ce spune omul ăsta. — Am vrut să-i cer lui G... explicația acestei dorințe ciudate, însă atenția lui revenise la podium cu prea multă energie ca să mă mai audă. Am luat hotărîrea să-i fac pe voie lui G... și, cum prezentatorul vorbea cu o încetineală solemnă, uite ce am scris după dictarea lui : — „Familia Scyrilor se împarte în două genuri : primul nu are ochi, al doilea are șase, ceea ce îl deosebește de genul *Cunaxa,* care are doi și de genul *Bdella,* care are patru".

Aici G..., care asculta cu un interes din ce în ce mai mare, își scoase pălăria și se adresă prezentatorului cu vocea lui cea mai amabilă și mai dulce : — Iartă-mă, domnule, dar nu spui nimic de grupul gamaselor ?

— Cine vorbește acolo ? zise omul, aruncînd o privire spre cei ce-l ascultau, însă fără surpriză și fără șovăire. Bătrînul ăsta ? Ei bine, domnule, în grupul gamaselor n-am găsit decît o specie, un *Dermanyssus,* parazit al liliacului cu urechi ascuțite.

— Credeam, reluă G... cu timiditate, că era un *Glyciphagus cursor.*

— Greșeală, dragul meu, răspunse Sbrigani. E o prăpastie între Clyciphagus și Dermanyssus. Și devreme ce te ocupi de astfel de probleme înalte, studiază natura. Consultă-l pe Deger, pe Hering și pe Hermann. Observă (scriam mereu) pe *Sarcoptes ovis* [291] care are cel puțin una din cele două perechi de picioare posterioare complete și cu excrescențe cărnoase ; pe *Sarcoptes rupicaprae* ale cărui picioare posterioare sînt rudimentare și cu păr aspru, fără veziculă și fără segmente tarsiene, pe *Sarcoptes hippopodos* care este poate un glyciphag.

— Nu ești sigur ? îl întrerupse G... aproape cu respect.

— Nu, nu sînt sigur de asta, răspunse maiestuos prezentatorul. Da, în numele sfîntului adevăr trebuie să recunosc că nu sînt sigur. De ce sînt sigur, e că am cules un glyciphag printre penele unei bufnițe. Lucrul de care sînt sigur e că am găsit, vizitînd galeriile de anatomie comparată, glyciphagi în cavitățile dintre cartilajele și sub epifizele scheletelor.

— Extraordinar ! murmură G...

— Însă, urmă omul, toate astea mă duc prea departe. Am să vă vorbesc altă dată, domnilor, de glyciphag și de psoropt. Animalul extraordinar și de temut pe care am să vi-l arăt astăzi e sarcoptul. Înfricoșător și minunat ! Acarianul cămilei, care nu seamănă cu cel al calului și care seamănă cu cel al omului. De aici o confuzie posibilă, ale cărei urmări ar fi funeste (scriam mereu). Să-i studiem, domnilor, să-i studiem pe acești monștri.

Forma unuia și a celuilalt sînt aproape aceleași ; însă sarcoptul dromaderului este ceva mai alungit decît sarcoptul omenesc ; partea intermediară a perilor posteriori, în loc să fie cea mai mică, este cea mai mare. Suprafața ventrală are și ea particularități. Colierul este mai net separat la *Sarcoptes hominis* și trimite în jos un vîrf aciculiform care nu există la *Sarcoptes dromadarii*. Acesta din urmă este mai mare decît celălalt. Mai e și o diferență enormă la spinii de la baza picioarelor posterioare ; ei sînt simpli la prima specie și inegal bifizi la cea de-a doua.

Aici, obosit să mai scriu toate aceste lucruri tenebroase și impunătoare, n-am putut să mă împiedic să-i dau un cot lui G... și să-l întreb încetișor : — Despre ce naiba vorbește ăsta ?

G... se întoarse pe jumătate spre mine și-mi spuse cu gravitate : — Despre rîie.

Am izbucnit într-un rîs atît de violent, înoît carnetul de note mi-a căzut din mîini. G... îl luă de pe jos, îmi smulse creionul și fără să catadicsească să-mi răspundă la accesul meu de veselie măcar printr-un gest de dispreț, mai atent ca niciodată la cuvintele prezentatorului, continuă să scrie în locul meu, în atitudinea reculeasă și rafaeliană a unuia din discipolii școlii din Atena [292].

Trebuie să spun că țăranii, din ce în ce mai uluiți, împărtășeau în cel mai mare grad. admirația și beatitudinea lui G... Extrema știință și extrema ignoranță se învecinează cu extrema naivitate. Dialogul obscur și formidabil dintre G... și prezentator prinsese grozav la sătenii din cinstitul ținut al Petit-Sous-ului. Poporul, ca și copiii, se minunează de ceea ce nu înțelege. Îi plac lucrurile de nepătruns, stufoase, balivernele declamatorii și pline de minunății. Cu cît omul este mai neștiutor, cu atît lucrurile obscure îl farmecă, cu cît omul este mai barbar cu atît îi plac lucrurile mai complicate. Nimic nu e mai puțin simplu ca un sălbatic. Idiomurile huronilor, botucușilor, indienilor chesapeack [293] sînt păduri de consoane printre care, pe jumătate cufundate în mîlul ideilor prost redate, se tîrăsc cuvinte imense și hidoase, așa cum se tîrau monștrii antediluvieni pe sub încîlcita vegetație a lumii primitive. Algonquinii [294] redau acest cuvînt atît de scurt, atît de simplu și atît de dulce *Franța*, cu *Mittigouchiouekendalakiank*.

Așa că, atunci cînd s-a deschis baraca, mulțimea nerăbdătoare să admire minunile promise, năvăli înăuntru. Mittigouchioukendalakiank-urile șarlatanilor se termină totdeauna cu o ploaie de parale sau de dubloni în punga lor, după cum s-au adresat poporului de jos sau celor de sus.

O oră după aceea, ne reluasem plimbarea ţinînd marginea unei pădurici. G... nu-mi adresase încă nici un cuvînt. Şi făceam mii de sforţări ca să-i reintru în graţii. Deodată, părînd că iese dintr-o adîncă visare şi ca şi cum şi-ar fi răspuns lui însuşi, spuse :

— Vorbeşte foarte bine !

— Despre rîie, nu-i aşa ? zisei tare timid.

— Da, desigur, despre rîie ! îmi răspunse G... cu hotărîre. Şi adăugă după o tăcere :

— Omul ăsta a făcut magnifice observaţii microscopice. Adevărate descoperiri.

Mai îndrăznii să spun un gînd :

— O fi studiat subiectul pe faraonul ăsta al Egiptului din care şi-a făcut slujitor şi muzician.

Însă G... nu mă mai auzea.

— Ce minunat ! exclamă el şi ce subiect de meditaţie melancolică ! Boala care-l urmăreşte pe om şi după moarte. Scheletele care au rîie !

A mai fost o clipă de tăcere, apoi reluă :

— Omul ăsta trebuia să fie membru al Institutului [295]. Doar există academicieni care sînt şarlatani, uite şi un şarlatan care ar trebui să fie academician.

Şi acum, prietene, te văd de aici cum rîzi la rîndul tău şi cum exclami :

— Asta-i tot ? oh, ce aventuri grozave, ce poveşti, nemaipomenite, şi ce călător pedestru mai eşti ! Să întîlneşti urşi, să auzi pe unul care înghite săbii, cum confruntă în aer liber, cu braţele goale şi cu cingătoare roşie, acarizii omului cu acarizii cămilei şi să ţii ţăranilor un curs filozofic de rîie comparată ! Într-adevăr, pentru fericirea asta nemaipomenită merită să ne aruncăm în graba mare din diligenţă.

Cum vrei. Cît despre mine, nu ştiu dacă e de vină dimineaţa, dacă e de vină primăvara sau tinereţea care se contopesc cu aceste amintiri, vai ! deja vechi, dar ele radiază încă în mine. Le găsesc un farmec pe care nu ţi-l pot descrie. Rîzi cît pofteşti de călătorul pedestru, sînt gata să încep iar oricînd şi dacă astăzi mi s-ar întîmpla ceva asemănător, „mi-ar face o foarte mare plăcere".

Noroacele astea sînt însă rare şi cînd mă hotărăsc la o excursie pe jos, cu condiţia ca cerul să aibă un aer de bucurie, cu condiţia ca satele să aibă un aer de fericire, cu condiţia ca roua să se înfioare în vîrful ierburilor, cu condiţia ca omul să muncească, ca soarele să strălucească şi ca pasărea să cînte, îi mulţumesc bunului Dumnezeu şi nu-i mai cer nimic altceva.

Zilele trecute, la cinci şi jumătate dimineaţa, după ce am dat poruncile necesare ca să mi se transporte bagajele la Bingen încă din zori, am plecat din Lorch trecînd cu vaporul pe malul opus. Dacă faci vreodată drumul acesta, fă-l la fel. Ruinele romane, romanice şi gotice de pe malul stîng sînt mai interesante pentru pieton decît ardeziile de pe malul drept. La ora şase, după un urcuş anevoios printre vii şi mărăcini, m-am aşezat pe coasta unui deal de lavă stinsă care străjuieşte castelul Fürstenberg şi valea Diebach, şi acolo am constatat o greşeală a cercetătorilor de antichităţi. Ei povestesc, şi după ei îţi scriam în scrisoarea mea dinainte, că turnul cel mare de la Fürstenberg, rotund pe dinafară, este hexagonal pe dinăuntru. Or, din locul înalt în care mă aşezasem, privirea mea cobora destul de adînc în turn, şi pot să-ţi afirm, dacă te interesează, că şi la interior este rotund ca şi la exterior. Demn de remarcat, este înălţimea lui considerabilă şi forma lui care este ciudată. Cum are creneluri enorme fără maşiculi *, şi cum se face din ce în ce mai larg de la vîrf spre bază, fără uşi, fără ferestre, numai cu cîteva ferestruici scobite, seamănă în modul cel mai ciudat cu misterioasele şi masivele donjoane din Samarcand, din Calicut sau din Canganor [296] ; şi te aştepţi ca mai degrabă să apară în vîrful turnului, aproape indian, maharadjahul din Lahore sau cel din Malabar, decît Ludovic de Bavaria sau Gustav al Suediei. Şi totuşi această fortăreaţă, mai degrabă orientală decît gotică, a jucat un mare rol în luptele din Europa. În momentul în care mă gîndeam la toate scările care s-au rezemat pe rînd de zidurile acestui uriaş de piatră şi îmi aminteam de întreitul ei asediu, al bavarezilor în anul 1321, al suedezilor în anul 1632 şi al francezilor în anul 1689 [297], o ciocănitoare se căţăra veselă pe el.

Ceea ce a provocat greşeala amatorilor de antichităţi a fost un turnuleţ care apără fortăreaţa dinspre partea muntelui şi care, rotund înăuntru, are un vîrf încununat de maşiculi tăiat în şase laturi. Ei au luat turnuleţul drept turn şi exteriorul drept interior. De altfel, la această oră matinală, din cauza negurei care se tîra încă la rasul solului, nu deosebeam decît capătul donjonului, coama zidurilor, şi în zare, în jurul meu, creasta înaltă a dealurilor. La picioarele mele, fundul peisajului era ascuns de o pîclă albă şi deasă căreia soarele îi poleia marginile. Ai fi zis că a căzut un nor în vale.

Cînd a bătut de şapte în acest nor la clopotniţa cătunului Rheindiebach, aflat la poalele Fürstenbergului, ciocănitoarea şi-a luat zborul, iar eu m-am ridicat. În timp ce coboram, ceaţa s-a

ridicat şi, cînd am ajuns în sat, am ajuns o dată cu razele soarelui. Cîteva clipe după aceea am lăsat satul în urma mea, fără să mă fi gîndit, mărturisesc, să pun vreo întrebare faimosului ecou din prăpastie. Mergînd voios de-a lungul Rinului am schimbat un salut prietenesc cu trei pictori tineri, care se duceau spre Bacharach, cu sacul şi umbrela în spinare. Ori de cîte ori mă întîlnesc cu trei tineri care călătoresc pe jos cam fără bagaje, veseli şi cu ochii scînteietori, ca şi cum ar oglindi feeria viitorului, nu mă pot împiedica să sper pentru ei realizarea himerelor lor, şi să mă gîndesc la ce trei fraţi, Cadenet, Luynes şi Brandes, care, acum două sute de ani, au plecat într-o bună dimineaţă, pe jos, la curtea lui Henric al IV-lea, neavînd toţi trei decît o manta, pe care o purtau pe rînd, şi care, cincisprezece ani mai tîrziu, sub Ludovic al XIII-lea, aveau să fie, primul, duce de Chaulnes, al doilea, conetabil de Franţa, cel de-al treilea, duce de Luxemburg. — Deci, tinerilor, visaţi şi mergeţi pe jos !

Se pare, de altfel, că felul acesta de călătorie în trei este la modă pe malurile Rinului, căci nu făcusem nici o jumătate de leghe, de-abia ajunsesem la Niederheimbach, cînd am mai întîlnit trei tineri făcînd drumul împreună. Aceştia erau, vizibil, studenţi la vreuna din nobilele universităţi care se dezvoltă în bătrîna Teutonie, civilizînd tînăra Germanie. Purtau şepcile clasice, plete lungi, cureaua de la redingotă bine strînsă, bastonul în mînă, pipa de faianţă colorată în gură şi, ca şi pictorii, sacul dublu în spinare. Pe pipa celui mai tînăr dintre cei trei era pictat un blazon, probabil al lui. Păreau să discute cu căldură şi se duceau şi ei, ca şi pictorii, spre Bacharach. Trecînd pe lîngă mine, unul din ei îmi strigă, salutîndu-mă cu şapca :

— *Dic nobis, domine, in qua parte corporis animam veteres locant philosophi* * ?

Îi răspunsei la salut spunîndu-i :

— *In corde Plato, in sanguine Empedocles, inter duo supercilia Lucretius* **.

Cei trei tineri îmi zîmbiră şi cel mai în vîrstă îmi strigă :

— *Vivat Gallia regina !*

Îi răspunsei :

— *Vivat Germania mater !*

Ne mai salutarăm încă o dată şi trecui mai departe.

Sînt de acord cu acest fel de a călători. Doi iubiţi, sau trei prieteni.

---

* Spune-ne, nouă, domnule, în care parte a trupului statornicesc vechii filozofi, sufletul ?

** În inimă Platon, în sînge Empedocle, între cele două sprîncene Lucretius.

Deasupra Niederheimbachului se etajează şi se suprapun mameloanele întunecatului codru Sann sau Sonn, unde, printre stejari, se înalţă două fortăreţe distruse, Heimburg, castel al nobililor şi Sonneck, castel al tîlharilor. Împăratul Rudolf a dărîmat Sonneckul în anul 1282 [298], timpul a dărîmat Heimburgul. O ruină şi mai melancolică se ascunde în cutele acestor munţi, e Falkenburg.

Cum ţi-am spus, lăsasem satul în urma mea. Soarele era arzător, răcoroasa adiere a Rinului se încălzea, drumul se acoperea de praf ; la dreapta mea se deschidea, înghesuit între două stînci, un vîlcel încîntător plin de umbră ; un stol de păsărele ciripeau, care mai de care mai tare şi se dedau la bîrfeli groaznice una despre alta în desişurile pădurilor ; un pîrîu sprinten, umflat de apa ploilor, cădea din piatră în piatră şi îşi lua aere de torent, răvăşea părăluţele, speria musculiţele şi cădea în cascade mici, gîlgîitoare, pe bolovani ; puteam să deosebesc vag de-a lungul pîrîului, în dulcea întunecime revărsată de frunziş, o cărare pe care mii de flori sălbatice, rochiţa-rîndunicii, creasta-cocoşului, siminoc, gladiole cu frunzele ca lănciile canelate, stînjenelul cu petalele albastre-verzui, o ascundeau ochilor profanului şi aşterneau un covor poetului. Ştii că există momente în care aproape îmi vine să cred în inteligenţa lucrurilor ; mi se părea că o mulţime de glasuri şopteau în vîlcel, şi-mi ziceau : unde te duci ? cauţi locuri în care să fie puţine urme de oameni şi în care să fie multe semne ale divinităţii, vrei să-ţi laşi sufletul în echilibru cu sufletul singurătăţii, vrei umbra şi lumina, mişcarea şi pacea, transformările şi seninătatea, cauţi locul în care cuvîntul înfloreşte în tăcere, în care vezi viaţa la suprafaţa a tot ce te înconjoară şi în care simţi veşnicia în adîncuri ? îţi place pustiul dar nu urăşti omul ; cauţi iarba şi muşchiul, frunzele umede, ramurile umflate de sevă, păsările care cîntă, apele care curg, miresmele care se răspîndesc ? Ei bine, intră. Drumul tău este pe această cărare.

Nu m-am lăsat rugat îndelung şi am intrat în vîlcel.

Să-ţi spun ce am făcut acolo, sau mai degrabă, ce mi-a făcut singurătatea ; am auzit şi privit cum bîzîiau viespile în jurul clopoţeilor viorii ; cum necroforii [299] şi feroniile [300] se refugiau în micile vizuini microscopice săpate pentru ele de ploaie la rădăcinile ierburilor ; cum foşneau aripile în frunziş ; am ascultat ce tresărea surd în muşchi, ce ciripea în cuiburi, zgomotul dulce şi nedesluşit al vegetaţiei ce creştea, al mineralizării şi al fecundărilor tainice, strigătele îndepărtate, vaietele ; am observat bogăţia scarabeilor, activitatea albinelor, veselia libelulelor, răbdarea păianjenilor, miresmele, sclipirile, înfloririle, luptele între

insecte, catastrofele furnicarelor, micile drame ale ierbii ; boarea care ieşea din stînci ca nişte suspine, razele ce cădeau din cer printre copaci ca nişte priviri, picăturile de apă ce se lăsau de pe flori ca nişte lacrimi ; secrete pe jumătate dezvăluite se iveau de pretutindeni ; munca liniştită, armonioasă, înceată şi continuă a tuturor acestor fiinţe care trăiesc în aparenţă mai aproape de Dumnezeu decît omul ; să-ţi spun toate acestea, prietene dragă, ar însemna să-ţi spun ceea ce nu se poate spune, să-ţi arăt ce nu se poate vedea, să-ţi zugrăvesc nesfîrşitul. Ce am făcut acolo ? Nu mai ştiu. Ca şi în vîlcelele de la Saint-Goarsshausen, am rătăcit, m-am gîndit, am adorat, m-am rugat. La ce mă gîndeam ? Nu mă întreba. Ştii, sînt clipe cînd mintea pluteşte ca înecată în mii de idei nelămurite.

Totul în aceşti munţi se contopea cu gîndurile mele, cu visurile mele : verdeaţa, ruinele, nălucile, peisajul, amintirile, oamenii care au trăit în aceste singurătăţi, istoria care a strălucit aici, soarele care luminează mereu. Cezar, îmi spuneam, poate că a trecut pîrîul acesta, urmat de soldatul care îi ţinea spada mergînd pe jos ca mine. Aproape toate marile glasuri care au zguduit inteligenţa omenească au tulburat ecourile din Rhingau şi din Taunus. Aceşti munţi sînt aceiaşi care s-au înfiorat atunci cînd prinţul Tomas d'Aquino [301], atît de mult timp poreclit *Bos mutus*, a dat în sfîrşit acel răcnet doctrinar ce făcu să tresară întreaga lume : *Dedit in doctrina mugitum quod in tot mundo sonavit* *. În munţii aceştia, Jan Hus, prevestitorul lui Luther, aidoma vălului ce se destramă în ultimul ceas lăsînd să se vadă lămurit viitorul, a aruncat din înaltul rugului din Constanţa strigătul profetic : *Astăzi ardeţi gîsca, peste o sută de ani însă se va naşte lebăda.* În sfîrşit dintre stîncile acestea, la o sută de ani după aceea, Luther, ivindu-se la ceasul hărăzit, şi-a deschis aripile dînd acel formidabil strigăt : *Mai degrabă să moară episcopii şi principii, mănăstirile, bisericile şi palatele decît să moară un singur suflet ! ...*

Şi mi se părea că din mijlocul ramurilor şi al mărăcinilor, ruinele răspundeau din toate părţile : O, Luther ! episcopii şi principii, mănăstirile, bisericile şi palatele au murit !

Şi aşa, cufundat în astfel de lucruri vii şi fără sfîrşit, care există, dăinuie, care înfloresc şi înverzesc, şi acoperă sub vegetaţia lor veşnică istoria, este oare această istorie mare sau mică ? Hotărăşte dacă poţi. Cît despre mine, mi se pare că legătura cu natura, care este apropierea de Dumnezeu, uneori îl micşo-

* În învăţătura sa a scos un muget care a răsunat în toată lumea.

rează pe om, alteori îl face să crească. Pentru om faptul că el este o ființă inteligentă avîndu-și propria lege, care-și aduce opera la îndeplinire și își joacă rolul în mijlocul realizărilor imense ale creațiunii este foarte mult. Faptul că te poți gîndi la năluca ce a fost Luther, la fantoma care a fost Hus, la umbra care a fost Cezar, în fața unui stejar mare plin de bătrînețe și de viață, umflat de sevă, încărcat de frunziș, populat de mii de păsări, reprezintă foarte mult.

Îți mărturisesc totuși că a existat în plimbarea mea un moment în care toate amintirile au dispărut, în care omul s-a făcut nevăzut, și în care nu l-am mai avut în suflet decît pe Dumnezeu. Am ajuns, n-aș mai putea să-ți spun pe ce cărări, în vîrful unui deal foarte înalt, acoperit de tufișuri ce seamănă cu stejarul spinos din Provence ; aveam sub ochii mei o pustietate, însă o pustietate fericită și superbă, o pustietate divină. N-am văzut nimic mai frumos în toate excursiile pe care le-am făcut în împrejurimile Rinului. Nu știu cum se cheamă locul. Nu erau în jurul meu, cît vezi cu ochii, decît munți, pajiști, ape sprintene, verdeață nesfîrșită, pîcle subțiri, luciri umede sclipind ca niște ochi întredeschiși, scînteieri de aur înecate în albastrul depărtărilor, păduri magice aidoma unor mănunchiuri de pene verzi, zări cu reflexe de umbră și lumină. Era unul din acele locuri unde crezi că poți vedea, desfășurîndu-și larg coada, pe magnificul păun ce se cheamă natură.

Din înălțimea movilei acoperite de brazi, de castani și de arțari, vedeam în spatele dealului pe care mă aflam, o ruină întunecată, îngrămădire colosală de bazalt negru. Ai fi zis o grămadă de lavă, frămîntată de un uriaș pentru a-i da formă de citadelă. Ce castel era ? N-aș putea să-ți spun pentru că nu știam unde mă aflu.

Îmi cunoști mania de a pune întrebări mai îndeaproape unei clădiri. După un sfert de oră mă aflam în ruine.

Un cercetător de antichități care face portretul unei ruine, la fel ca un iubit ce face portretul iubitei, se înoîntă pe sine însuși, cu riscul de a plictisi pe alții. Pentru cei nepăsători care-l ascultă pe îndrăgostit, toate frumoasele seamănă între ele ; și ruinele la fel, toate. Nu-ți făgăduiesc prietene, că de acum înainte o să mă abțin de a-ți mai face vreo descriere de clădiri. Știu că istoria și arta te pasionează și știu că ești un public inteligent și nu unul de rînd. De data asta însă am să te trimit la portretul migălos pe care ți l-am făcut pentru Șoarece. Închipuiește-ți o mulțime de mărăcinișuri, de planșee căzute, de ferestre strîmbe, și deasupra tuturor, patru-cinci diabolice turnuri negre, sfîrtecate și formidabile.

Eram într-un continuu du-te-vino printre dărîmături, căutînd, iscodind, întrebînd ; întorceam pietrele sfărîmate în speranța de a găsi vreo inscripție care să-mi atragă atenția asupra unui fapt, sau vreo sculptură care să dea la lumină vreo epocă, cînd o deschizătură, ce fusese odinioară o ușă, mi-a lăsat liberă trecerea sub o boltă unde, printr-o crăpătură, pătrundea o scînteietoare rază de soare. Am intrat și m-am aflat într-un fel de cameră joasă luminată de niște ferestruici a căror formă și tăietură în zid îmi arătau cu fuseseră folosite la joaca puilor de șoim și a scorpionilor. M-am aplecat la una din aceste ferestruici dînd la o parte tufa de flori care o astupa acum. De la această fereastră peisajul nu era vesel. Se zărea o vale îngustă și întunecoasă, mai degrabă o ruptură de munte, traversată odinioară de un pod din care nu mai rămăsese decît arcade de sprijin. Pe de o parte o surpare de pămînt și de stînci, de cealaltă o apă, înnegrită de patul de bazalt, se prăvăleau și se sfărîmau în prăpastie. Copaci bolnavi și nesănătoși făceau umbră unor pajiști mici, așternute cu o iarbă deasă ca de cimitir. Nu știu dacă era o părere, sau doar jocul umbrelor și al vîntului, dar mi se părea că văd pe alocuri în iarba înaltă, urma ușoară a unor

cercuri mari, ca și cum niște hore nocturne ar fi culcat-o pe ici, pe colo. Vîlcelul acesta nu era numai singuratic, ci și lugubru. Ai fi zis că asistă, uneori la spectacole hidoase, că în întuneric se petrec lucruri rele și supranaturale și că păstrează, în plină zi, chiar în plin soare, o tristețe amestecată cu groază. În această vale, mai mult decît oriunde, am simțit lămurit trecerea sumbrelor și recilor ore ale nopții, lăsînd acolo, pe mireasma ierbii, pe culoarea pămîntului și pe forma stîncilor, ceea ce au ele mai vag, mai sinistru și mai pustiu.

Tocmai cînd să ies din camera joasă, privirea mi-a fost atrasă de colțul unei pietre de mormînt ce ieșea de sub moloz. M-am aplecat repede. Ia judecă și tu graba mea ; poate că aveam să găsesc răspunsul pe care-l așteptam de la această ruină misterioasă, numele castelului. Am îndepărtat dărîmăturile cu mîinile și cu picioarele și în cîteva clipe am dat la iveală o foarte frumoasă placă de mormînt din secolul al XIV-lea, din gresie roșie de Heilbronn.

Pe placă zăcea sculptat un cavaler înarmat de sus pînă jos, dar căruia îi lipsea capul. Sub picioarele acestui om de piatră era gravat cu litere mari romane acest distih primitiv, ce se putea însă citi și descifra cu ușurință :

VO X TACVIT. PERIIT LU X. NO X RVIT ET RVIT VMBRA.
VIR CARET IN TVMBA QVO CARET EFFIGIES *.

Eram încă și mai puțin dumirit ca înainte. Castelul acesta era o enigmă, îi căutasem cheia și o găsisem sub forma unei inscripții fără dată, a unui epitaf fără nume, a unui om fără cap. Ai să fii de acord că răspunsul era însă nelămurit și explicația de neînțeles.

Despre ce personaj vorbea distihul, lugubru în fond, barbar în formă ? Dacă ar fi trebuit să crezi cel de-al doilea vers săpat pe lespedea de mormînt, scheletul care se afla dedesubt era fără cap, așa cum era efigia de deasupra. Și ce însemnau acești trei X detașați de restul inscripției prin mărimea majusculelor ? Uitîndu-mă mai de aproape și curățind lespedea cu un pumn de iarbă, am găsit pe statuie gravuri ciudate, trei cifre săpate în trei locuri diferite :

acesta pe mîna dreaptă *(1)* ; acesta pe mîna stîngă *(2)* ; și ultimul în locul capului *(3)*.

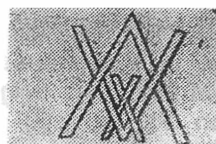
---

* Vocea a tăcut, lumina a pierit, s-a năpustit noaptea împreună cu umbra
Bărbatului din mormînt îi lipsește ce-i lipsește efigiei.

b

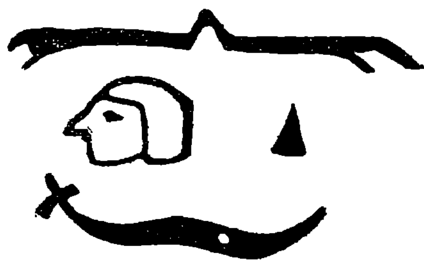

c

Or, aceste cifre nu sînt decît diferite combinaţii ale unei aceleiaşi monograme. Fiecare dintre cele trei desene este alcătuit din cei trei X pe care, cel ce a săpat epitaful, i-a făcut să proemineze din inscripţie. Dacă acest mormînt ar fi fost în Bretania, aceşti trei X ar fi putut fi o aluzie la lupta celor treizeci ; dacă ar fi fost din secolul al XVII-lea, cei trei X ar fi putut indica războiul de treizeci de ani ; însă în Germania şi în secolul al XIV-lea ce rost puteau să aibă ? Şi apoi, întîmplarea era oare aceea care, pentru a face bezna mai densă, folosise în alcătuirea cifrei funebre tocmai acest element X, care barează pătrunderea în toate problemele şi care desemnează *Necunoscutul* ? — Îţi mărturisesc că nu mă vedeam ieşind din impas. De altfel, mi-am amintit că felul acesta de a ascunde şi totodată de a semnala mormîntul şi amintirea unui om decapitat este specific tuturor epocilor şi tuturor popoarelor. La Veneţia, în galeria ducală a marelui consiliu, o ramă neagră înlocuieşte portretul celui de-al cincizeci şi şaptelea doge şi, dedesubt, întunecata republică a scris acest memento sinistru :

LOCVS MARINI FALIERI DECAPITATI *.

În Egipt, cînd călătorul obosit ajunge la Biban-el-Moluk, găseşte în nisip, printre ruinele palatelor şi templelor, un mormînt misterios, cel al lui Ramses al V-lea, pe care se vede un desen :

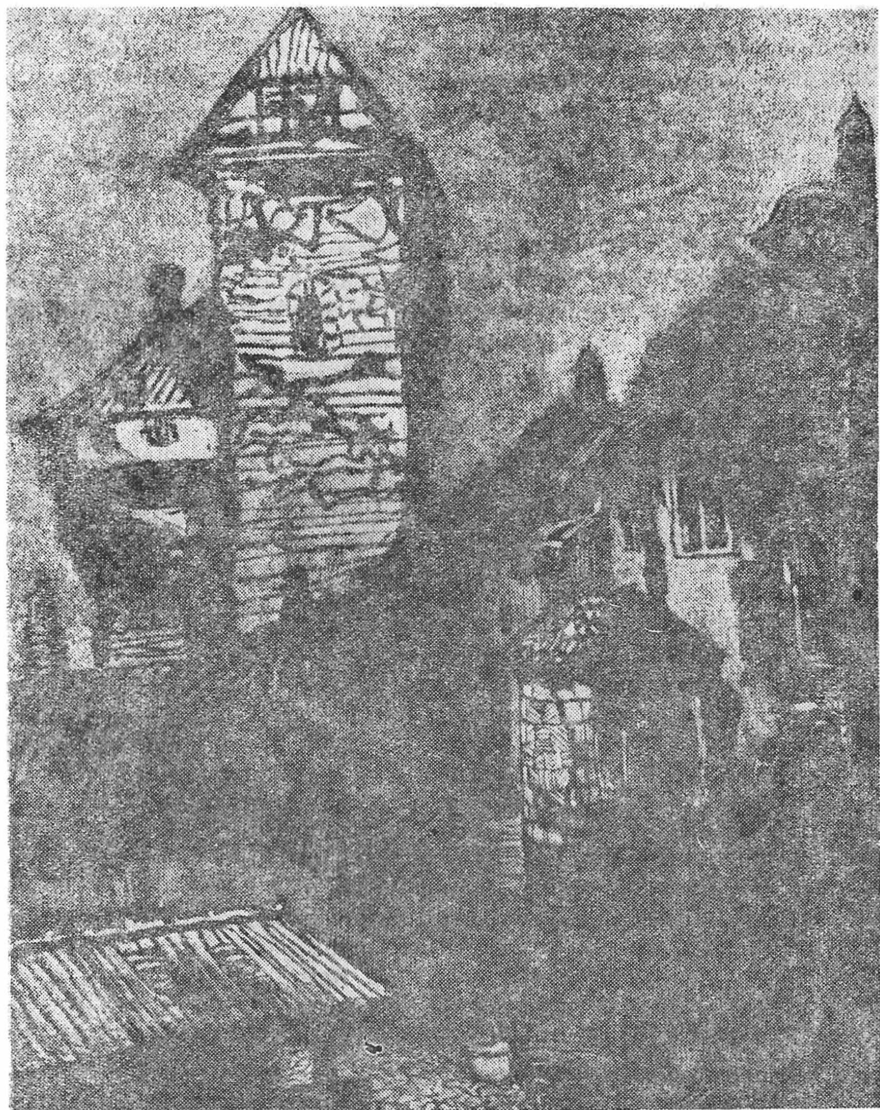

Şi această hieroglifă, care povesteşte istoria deşertului, înseamnă : *cel fără cap.*

Însă şi la Veneţia ca şi în Egipt, la palatul ducal ca şi la Biban-el-Moluk, ştii despre ce este vorba, ştii că ai de-a face cu Marino Faliero sau cu Ramses al V-lea [302]. Aici nu ştiam

* Este locul lui Marino Falieri decapitatul.

nimic, nici numele locului, nici numele omului. Mi se trezise curiozitatea în cel mai înalt grad. Îți mărturisesc că această ruină atît de desăvîrșit de mută mă punea pe gînduri și aproape că mă necăjea. Nu-i îngăduit unei ruine, fie ea și mormînt, dreptul de a tăcea într-atît.

Tocmai era să ies din camera joasă, încîntat de a fi găsit acest monument ciudat, dar dezamăgit de a nu fi aflat mai mult despre el, cînd un zgomot de glasuri sonore, limpezi și vesele, ajunseră pînă la mine. Era un dialog rapid și viu din care n-am deslușit, în mijlocul rîsetelor și țipetelor voioase, decît cîteva cuvinte : *Fall of the mountain* ... *Subterranean passage* ... *Very ugly footpath* *... O clipă după aceea, cum mă ridicam de pe mormîntul pe care mă așezasem, trei fete, tinere și zvelte, îmbrăcate în alb, trei capete blonde și roz, cu zîmbete cuceritoare și ochi albaștri, intrară deodată sub boltă și, dînd de mine, se opriră brusc în raza de soare care lumina pragul. Nimic mai magic și mai încîntător, pentru un visător care stă pe un mormînt într-o ruină, decît o astfel de apariție în această lumină. Un poet cu siguranță ar fi avut dreptul să vadă îngeri și aureole. Mărturisesc că eu n-am văzut decît englezoaice.

Mărturisesc chiar, spre rușinea mea, că pe dată mi-a venit ideea, plată și prozaică, să profit de acești îngeri ca să aflu numele castelului. Iată cum am judecat, și asta foarte repede : Englezoaicele — căci sigur că sînt englezoaice deoarece vorbesc englezește și sînt blonde — englezoaicele deci, după toate aparențele, sînt vizitatoare venite din vreo stațiune de agrement din împrejurimi, de la Bingen sau de la Rudesheim. E clar că și-au făcut din dărîmătura asta obiectul excursiei lor și cunosc deci neapărat numele locului ales drept țel al plimbării. Odată stabilit acest lucru nu mai rămînea decît să încep conversația, dar mărturisesc că am recurs la cel mai stîngaci dintre mijloacele folosite în asemenea cazuri. Îmi deschisei portofelul ca să fac ceva, chemai în ajutor picul de engleză pe care credeam că-l știu și începui să mă uit în prăpastie prin ferestruică, murmurînd, ca și cum aș fi vorbit singur, niște epifoneme admirative și ridicole : *Beautiful view ! Very fine, very pretty waterfall !* ** etc., etc. — Fetele, la început intimidate și surprinse de întîlnirea cu mine, începură să șușotească încetișor, înăbușindu-și rîsul. Erau fermecătoare, dar era vizibil că-și rîdeau de mine. Am luat atunci o hotărîre mare, să trec direct la fapte, și deși pronunț engleza ca un irlandez, deși în special *th*-ul este pentru mine un obstacol de netrecut, făcînd un pas către grupul mereu nemișcat, mă adresai, cu aerul cel mai grațios, celei mai mari dintre cele trei fete : *Miss,* zisei, dregînd laconismul frazei cu un salut exagerat, *what is, if you please, the name of this castle ?* ***

---

* Povîrniș de munte... Galerie subterană... Foarte urîte urme de pași.

** Frumoasă vedere ! Minunată, foarte drăguță cascadă.

*** Domnișoară, care este, dacă sînteți bună, numele acestui castel.

Frumoasa copilă zîmbi ; cum meritam un hohot de rîs, şi cum mă aşteptam la asta, am fost mişcat de această clemenţă, apoi ea se uită la cele două tovarăşe şi-mi răspunse roşind uşor, în cea mai bună limbă franceză din lume : — Domnule, se pare că acest castel se numeşte Falkenburg. Cel puţin aşa a zis un păzitor de capre, care este francez şi care stă de vorbă cu tata în turnul cel mare. Dacă vreţi s-o luaţi pe-acolo, îl găsiţi.

Englezoaicele mele erau franţuzoaice.

Cuvintele limpezi, rostite fără nici o umbră de accent, mi-o dovedeau ; dar frumoasa copilă îşi dădu osteneala să adauge : — Nu este nevoie domnule, să vorbim englezeşte, sîntem franţuzoaice şi sînteţi francez.

— Dar, domnişoară, reluai, după ce aţi văzut că sînt francez ?

— După limba engleză pe care o vorbiţi, zise cea mai tînără.

Sora ei mai mare se uită la ea cu un aer aproape sever, dacă vreodată frumuseţea, graţia, adolescenţa, nevinovăţia şi bucuria, pot avea aerul sever. Am început să rîd.

— Dar, domnişoarelor, şi dumneavoastră vorbeaţi adineauri englezeşte.

— Ca să ne distrăm, zise cea mai tînără.

— Ca să ne exersăm, reluă cea mai mare.

Această rectificare, impunătoare şi aproape maternă, a fost inutilă pentru cea tînără, care fugi veselă la mormînt, ridicîndu-şi rochia din cauza pietrelor şi lăsînd să se vadă cel mai frumos picior din lume. — Oh ! strigă ea, ia veniţi să vedeţi ! o statuie pe jos ! ia te uită ! n-are cap. E un bărbat.

— E un cavaler, zise cea mai mare, care se apropiase. Era în vorba ei o umbră de repros, şi tonul vocii ei, pe cînd o spunea, însemna : *Soră dragă, o fată tînără nu trebuie să zică :* E un bărbat, *poate însă să spună :* E un cavaler.

În general, acestea sînt prejudecăţi de femei. Toate sînt la fel. Resping faptele, dar dacă îmbraci faptele în cuvinte, le acceptă. Cuvîntul trebuie totuşi bine ales. De vorba pe şleau se indignează, de cuvîntul propriu se sperie, tolerează cuvîntul ocolit, primesc cuvîntul elegant, zîmbesc la perifrază. Nu ştiu că mai tîrziu — adeseori prea tîrziu — îşi vor da seama cîtă realitate există în aproximaţie. Cea mai mare parte dintre femei alunecă, şi multe cad, pe panta primejdioasă a traducerilor atenuate.

De fapt, această simplă nuanţă, *e un bărbat — e un cavaler,* exprima starea celor două tinere inimi. Una dormea încă adînc, cealaltă se trezise. Cea mai mare dintre surori era deja o femeie,

ultima era încă un copil. Și totuși, nu era între ele mai mult de doi ani. Doar cea mijlocie era o fetișcană. De la intrarea lor în cavou, roșise mult, zîmbise puțin și nu rostise nici un cuvînt.

Între timp toate trei se aplecaseră asupra mormîntului și reverberația fantastică a razei de soare desena profilurile lor grațioase pe spectrul de granit. Adineauri mă întrebam care era numele fantomei, acum mă întrebam care o fi numele fetelor, și n-aș putea să-ți spun ce simțeam văzînd contopindu-se cele două mistere, unul plin de groază, celălalt plin de farmec.

Tot ascultînd dulcele lor șușotit, am prins din zbor unul din cele trei nume, numele celei mijlocii. Era cea mai frumoasă. O adevărată prințesă dintr-un basm. Lungile ei gene blonde îi ascundeau ochii albaștri, lăsînd totuși să se vadă lumina lor curată. Stătea între sora ei mai mică și sora ei mai mare, ca pudoarea între naivitate și grație, blînd colorată de un vag reflex al amîndurora. M-a privit de două ori și nu mi-a vorbit. Ea a fost singura dintre cele trei căreia nu i-am auzit vocea, dar tot ea a fost singura căreia i-am știut numele. La un moment dat sora ei cea mică i-a spus încet : *Ia uite, Stella !* Și n-am înțeles niciodată mai bine ca atunci cîtă seninătate, cîtă lumină și cît farmec cuprinde acest nume de stea.

Cea mai mică cugeta cu glas tare : Bietul bărbat (lecția fusese zadarnică), i-au tăiat capul. Așa erau vremurile : li se tăia capul bărbaților. — Deodată se întrerupse : — Ah ! uite epitaful ! e pe latinește. — *Vox* — *tacuit* — *Periit* — *lux...* — E greu de citit. Tare aș vrea să știu ce înseamnă.

— Fețelor, zise cea mai mare, hai să-l căutăm pe tata, el o să ne explice.

Și o zbughiră din criptă ca trei căprioare.

Nici nu le trecuse prin cap să mi se adreseze ; eram nițel umilit că englezeasca mea le făcuse să aibă o idee atît de proastă de latineasca mea.

Odinioară fusese zidit ceva pe mormînt și alături de epitaf rămăsese o pată de tencuială netezită cu mistria. Am luat un creion și am scris pe această pagină albă, traducerea distihului :

Glasu-n noapte a-nghețat,
umbra flacăra a stins ;
ce statuii nu i-au dat
lipsă-i și la mortu-ntins.

De-abia plecaseră fetele de două minute, că le-am auzit glasurile strigînd : Pe aici, tată ! Pe aici ! Se-ntorceau. Scrisei în grabă ultimul vers, și înainte ca să apară, bătui în retragere.

Găsit-au oare explicaţia pe care le-o lăsasem ? Nu ştiu ; m-am înfundat în cotloanele ruinei şi nu le-am mai revăzut.

După cum n-am mai aflat nimic nici despre misteriosul cavaler decapitat. Tristă soartă ! Ce crimă o fi săvîrşit oare nenorocitul ? Oamenii îl pedepsiseră cu moartea, providenţa i-a adăugat uitarea. Întuneric şi iar întuneric. Capul i-a fost tăiat de pe statuie, numele din legendă, povestea din amintirile oamenilor. Şi chiar şi lespedea de pe mormînt va dispărea fără îndoială în curînd. Vreun podgorean din Sonneck sau din Ruperstsberg o s-o ia într-o bună zi, o să împrăştie cu piciorul scheletul mutilat pe care lespedea, poate, îl mai acoperă încă, o să taie în două mormîntul şi o să facă din el pervazul unei uşi de cîrciumă. Iar ţăranii o să se aşeze la masă, şi bătrînele o să toarcă, iar copiii o să rîdă în jurul statuii fără nume, decapitată odinioară de călău şi tăiată astăzi de un zidar. Căci în zilele noastre, în Germania ca şi în Franţa, se folosesc ruinele. Din vechile palate se fac colibe noi.

Vai ! Legile cele vechi ca şi societăţile cele vechi suferă aproape aceeaşi transformare.

Să privim, să învăţăm, să cugetăm, şi să nu ne plîngem. Dumnezeu ştie ce face. Numai că, mă-ntreb cîteodată : de ce trebuie ca „mîrlanul“ să nu se mulţumească cu faptul că este *viu* ci are întotdeauna aerul că încearcă să se răzbune pe *împăratul îngropat ?*

Iată-mă însă, prietene, foarte departe de Falkenburg. Mă-ntorc. Însemna destul de mult pentru mine să mă ştiu în acest cuib de legende şi să pot spune nişte lucruri precise despre vechile turnuri care se mai ţin încă atît de mîndre şi de drepte, deşi sînt moarte şi-şi lasă măruntaiele în iarbă. Mă aflam deci în acest faimos castel, ale cărui aventuri ţi le voi povesti poate într-o zi, dacă nu le ştii. Guntram şi Liba mai ales îmi veneau în minte. [303] În punctul acesta s-a întîlnit Guntram cu cei doi oameni care duceau un sicriu. Pe scara aceasta Liba s-a aruncat în braţele lui şi i-a spus rîzînd : — Un sicriu ? nu, poate ai văzut un pat nupţial. — Lîngă căminul acesta, încă ţintuit de peretele fără pardoseală şi fără tavan, se afla lemnul din patul adus şi pe care ea i l-a arătat. În curtea asta, plină astăzi de cucută în floare, Guntram, ducîndu-şi logodnica la altar, a zărit, mergînd înaintea lui, şi numai el putînd să-i vadă, un cavaler îmbrăcat în negru şi o femeie acoperită de văluri. În capela asta romanică năruită, unde şopîrlele vii se plimbă peste şopîrlele sculptate, în clipa cînd să vîre inelul blagoslovit pe degetul trandafiriu al logodnicei, a simţit deodată o mînă rece într-a sa —

mîna fecioarei de la castelul din pădure, care se pieptăna noaptea cîntînd lîngă un mormînt deschis şi gol. — În sala aceasta de jos şi-a dat duhul, şi Liba a murit văzîndu-l murind.

Ruinele dau viaţă poveştilor şi poveştile dau viaţă ruinelor.

Am petrecut mai multe ceasuri printre dărîmături, şezînd sub mărăcinişuri de nepătruns şi lăsînd să-mi vină ideile în voia lor. *Spiritus loci.* * Viitoarea mea scrisoare ţi le va aduce, poate.

Între timp mi se făcuse şi foame, şi către ora trei, mulţumită păzitorului de capre francez despre care îmi vorbiseră frumoasele călătoare şi pe care din fericire îl întîlnisem, am putut să ajung într-un sat de pe malul Rinului, care este, cred, Trechtingshausen, vechiul Trajani Castrum.

Drept han era acolo numai o cîrciumă cu bere şi drept cină o pulpă de miel foarte tare, de care un student, ce-şi fuma pipa la uşă, încercă să mă scîrbească spunîndu-mi că un englez înfometat, sosit cu un ceas înaintea mea, nu-i putuse veni de hac şi o abandonase. Nu i-am răspuns cu mîndrie, ca mareşalul de Créqui [304] în faţa fortăreţei genoveze de la Gavi : *Ceea ce Barbarossa n-a putut lua, o să ia Barbă-Cenuşie*, şi-am mîncat pulpa de miel.

Am pornit iar la drum cînd apunea soarele.

Peisajul era încîntător şi sever. Am lăsat în urma mea capela gotică Saint-Clément. Aveam la stînga malul drept al Rinului, încărcat de vii şi de ardezii. Ultimele raze ale soarelui înroşeau în depărtare faimoasele dealuri de la Asmanshausen, la poalele cărora, pîcla, poate fumul, lăsau să se vadă Aulhausen, satul olarilor. Deasupra drumului pe care mergeam, deasupra capului meu, se înălţau în trepte, din munte în munte, trei castele : Reichenstein şi Rheinstein, dărîmate de Rudolf de Habsburg şi reconstruite de contele palatin ; şi Vaugtsberg, locuit în 1348 de Kuno de Falkenstein şi restaurat astăzi de prinţul Frederic de Prusia. Vaugtsbergul a jucat un mare rol în războaiele breslelor. Arhiepiscopul de Maienţa l-a dat într-o bună zi drept gaj împăratului Germaniei pentru patruzeci de mii de livre regale bătute la Tours. Asta mi-aduce aminte că, atunci cînd Thibaut, conte de Champagne, neştiind cum să-şi plătească datoria către regina Ciprului, a vîndut *prea scumpului său senior Ludovic, rege al Franţei* [305], comitatul Chartres, comitatul Blois, comitatul Sancerre şi vicomitatul Châteaudun, tot pentru suma de patruzeci de mii de livre. Astăzi, patruzeci de mii livre este preţul cu care un aprod la pensie plăteşte o casă la ţară la Bagatelle sau la Pantin. [306]

---

* Duhul locului.

Între timp de-abia dacă mai eram atent la peisaj și la amintiri. De cînd începuse să se însereze nu mai aveam decît un gînd. Știam că înainte de a ajunge la Bingen, ceva mai încolo de confluența cu Nahe, am să dau peste o clădire ciudată, o dărîmătură lugubră, în picioare printre trestiile din mijlocul fluviului între doi munți înalți. Această dărîmătură este Mäusethurm. *

În copilărie aveam deasupra patului un tablou mic cu rama neagră, agățat de o slujnică nemțoaică pe perete. Reprezenta un vechi turn singuratic, mucegăit, înconjurat de ape adînci și negre cu pîcle ce-l învăluiau și de munți care-l acopereau cu umbră. Cerul de deasupra acestui turn era trist și plin de nori hidoși. Seara, după ce îmi făceam rugăciunea, înainte să adorm, mă uitam la tablou. Noaptea îl revedeam în vis într-un mod îngrozitor. Turnul creștea, apa fierbea, un fulger cădea din nori, vîntul șuiera prin munți și părea cîteodată că scoate țipete. Într-o zi am întrebat-o pe slujitoare cum se chema turnul. Mi-a răspuns, făcîndu-și cruce, Mäusethurm.

Și atunci mi-a spus o poveste. Cum că altădată la Maiența, în țara ei, existase un arhiepiscop rău numit Hatto, care era și abate de Fuld, preot avar, zicea ea, *deschizînd mai degrabă mîna pentru ca să blagoslovească decît ca să dea.* Într-un an prost el a cumpărat tot grîul ca să-l vîndă mai scump lumii, căci era un preot care voia să se îmbogățească. Foametea a devenit atît de mare, încît țăranii mureau în satele de pe Rin. Atunci poporul s-a adunat în jurul burgului Maiența, jelind și cerînd pîine. Arhiepiscopul i-a refuzat însă. Și aici povestea devine oribilă. Poporul înfometat nu s-a împrăștiat și a înconjurat, văicărindu-se, palatul arhiepiscopului. Hatto, plictisit, a pus pe arcași să înconjoare pe bieții oameni ; arcașii i-au prins pe bărbați și pe femei, pe bătrîni și pe copii și i-au închis într-un hambar căruia i-au dat foc. A fost, adăuga buna bătrînă, *un spectacol de-ar fi plîns și pietrele.* Iar Hatto n-a făcut altceva decît a rîs ; și cum nenorociții, dîndu-și duhul în flăcări, dădeau țipete jalnice, a zis : *N-auziți cum șuieră șobolanii ?* A doua zi, hambarul pîrjolit era cenușă ; nu mai exista nimeni în Maiența ; orașul părea mort și pustiu, cînd deodată, o mulțime de șobolani, mișunînd în hambarul ars, ca buboaiele lui Assuerus [307], au început să iasă de sub pămînt, țîșnind dintre bolovanii de pe jos, apărînd din crăpăturile zidurilor, reînviind sub picioarele care-i striveau, revărsîndu-se pe străzi, în fortăreață, în palat, în pivnițe, în camere, în alcovuri. Era un flagel, o foială cumplită.

---

* Turnul Șoarecilor.

Hatto, pierdut, părăsi Maienţa şi fugi pe cîmp, şobolanii îl urmară ; aleargă să se închidă în Bingen, care avea ziduri înalte, dar şobolanii trecură peste ziduri şi intrară şi acolo. Atunci arhiepiscopul puse să se construiască în mijlocul Rinului un turn şi se refugie în el, cu o barcă în jurul căreia zece arcaşi băteau apa ; şobolanii se aruncară înot, traversară Rinul, se căţărară în turn, roaseră uşile, acoperişul, ferestrele, pardoselile şi tavanele şi, ajunşi în sfîrşit la groapa de jos, în care se ascunsese nelegiuitul prelat, îl sfîşiară, mîncîndu-l de viu — Acum blestemul cerului şi groaza oamenilor apasă pe acest turn, care se cheamă Mäusethurm. E pustiu şi cade în ruină în mijlocul fluviului ; cîteodată, noaptea, se vede ieşind din el o ciudată negură roşiatică ce seamănă cu fumul dintr-un cuptor cu jeratic ; este sufletul lui Hatto care se întoarce.

Ai observat un lucru ? Istoria este cîteodată imorală, poveştile sînt întotdeauna cinstite, morale, şi virtuoase. În istorie adeseori cel mai tare prosperă, tiranii reuşesc, călăilor le merge bine, monştrii se îngraşă, cei ca Sylla [308] se transformă în orăşeni de treabă, cei ca Ludovic al XI-lea [309] şi Cromwell mor în patul lor. În poveşti, apare întotdeauna iadul. Nici o greşeală care să nu-şi aibă pedeapsa, uneori chiar exagerată ; nici o crimă care să nu fie ispăşită prin chinuri, adesea îngrozitoare ; nici un om rău care să n-ajungă un nefericit, uneori de plîns. Asta ţine de faptul că istoria evoluează în infinit, şi povestea în finit. Omul care face povestea, nu-şi permite să-ţi dea faptele doar şi să te lase să presupui consecinţele ; căci el, bîjbîind în întuneric, şi pe nimic sigur, are nevoie să pună la toate o limită printr-o învăţătură, printr-o lecţie ; şi n-ar îndrăzni să născocească evenimente fără concluzie imediată. Dumnezeu, care face istoria, arată ce vrea, şi ştie restul.

Mäusethurm este un cuvînt comod. Vezi în el ce vrei. Sînt minţi care se cred pozitive şi care nu sînt decît aride, care gonesc poezia de pretutindeni, şi care sînt veşnic gata să-i spună privighetorii, aşa cum a făcut un alt om pozitiv : *Taci, animal prost !* Astfel de minţi afirmă că Mäusethurm vine de la Maus sau *Mauth* care înseamnă *vamă.* Ei spun că în secolul al X-lea, înainte ca albia fluviului să fi fost lărgită, parcurgerea Rinului nu era posibilă decît pe partea stîngă, şi că oraşul Bingen îşi fixase, cu ajutorul acestui turn, dreptul de barieră la trecerea vapoarelor. Ei se sprijină pe faptul că mai există încă lîngă Strasbourg două turnuri consacrate perceperii taxei de la cei ce trec, care se cheamă şi ele Mäusethurm. Pentru aceşti gravi gînditori, inaccesibili poveştilor, turnul blestemat nu este decît un lăcaş al vămii şi Hatto un vameş.

Pentru femeile care spun povești, și tare-mi vine să fiu ca ele, Mäusethurm vine de la *Maus*, care vine de la *mus* și care înseamnă șoarece. Această pretinsă vamă este Turnul Șoarecilor, iar vameșul este o nălucă.

La urma urmelor, cele două păreri se pot împăca. Nu este deloc imposibil ca, în secolul al XVI-lea sau al XVII-lea, după Luther, după Erasmus, primari luminați să fi *folosit* turnul lui Hatto și să fi introdus atunci o taxă și o vamă în această ruină bîntuită de năluci. De ce nu ? Roma a făcut și ea din templul lui Antoniu o vamă, *dogana*. Ceea ce a făcut Roma cu istoria, a putut să facă și Bingen cu legenda.

În felul acesta *Mauth* ar avea dreptate și *Mäuse* n-ar fi greșit.

Oricum ar fi, de cînd o slujitoare bătrînă mi-a spus povestea lui Hatto, Mäusethurm a fost întotdeauna una dintre viziunile familiare minții mele. Știi că nu există om care să nu-și aibă nălucile, cum nu există om care să nu-și aibă himerele sale. Noaptea sîntem ai viselor, străbătute cînd de o rază, cînd de o flacără ; și după nuanța culorii, același vis poate fi slavă cerească sau apariție de iad. Efecte de focuri bengale care se produc în închipuire.

Trebuie să-ți spun că niciodată Turnul Șobolanilor [310], în mijlocul mlaștinii lui, nu mi-a apărut altfel decît oribil.

Deci, trebuie să-ți mărturisesc că atunci cînd întîmplarea, care mă plimbă cam după fantezia ei, m-a adus pe malurile Rinului, primul gînd care mi-a venit n-a fost să văd domul din Maiența sau catedrala din Colonia sau Pfalz, ci să vizitez Turnul Șobolanilor.

Ia gîndește-te ce se petrecea în mine, biet poet credul, dacă nu credincios, și biet pasionat de antichități ce sînt. Amurgul înlocuia treptat ziua, dealurile se întunecau, copacii se făceau negri, Rinul clipocea în umbră, cîteva stele scînteiau, nimeni nu trecea pe drumul alburiu și greu de deslușit, care se scurta pentru privirea mea pe măsură ce noaptea se îndesa, și care se pierdea într-o negură la cîțiva pași. Mergeam încet, cu ochii ațintiți în întuneric ; simțeam că mă apropii de Mäusethurm și că în cîteva momente această hardughie de temut, care nu fusese pentru mine pînă atunci decît o halucinație, avea să devină o realitate.

Un proverb chinez zice : dacă întinzi arcul prea tare săgeata se abate. Așa se întîmplă și cu gîndirea. Treptat, treptat, acea boare care se cheamă visare puse stăpînire pe spiritul meu. Freamătul vag al frunzișului de-abia șoptea în munți ; clinchetul lim-

pede, slab şi încîntător al unei fierării îndepărtate şi nevăzute ajungea pînă la mine ; şi, pe nesimţite, am uitat şi de Mäusethurm, şi de şobolani, şi de arhiepiscop ; începui să ascult, în timpul mersului, zgomotul de nicovală, care dintre toate glasurile serii este cel care trezeşte în mine cele mai multe idei inexprimabile ; încetase şi-l mai auzeam încă, şi nu ştiu cum s-a întîmplat, dar după un sfert de ceas, aproape fără să vreau, făcusem versurile următoare :

Amorul făurea bătînd pe nicovală
şi păsările toate priveau cu ochi speriaţi
că era ceasu-n care vin brumele năvală
sau sus pe munţi ca flacăra creşte triumfală
strălucitoarea Venus, cunună de-mpăraţi.

Şi prepeliţa-n orzuri şi sturzu-n cuibul tandru
cîntînd se-ntreabă : Ce face-acel ce făurea
la ceas de seară ?... Guşă de sînge, măcăleandrul
le spuse : — Ştiu ce bate pe nicovală tandrul
e o privire-a Stelei ce-a prins-o cum zbura.

Şi de stăpînul tînăr, rîzînd înariparea
ţipa bătînd văzduhul : — Amor ce-ai să alegi
din zîmbetul pe care nu-l paşte-nveninarea ?
prea pur ca să-ţi slujească să-ţi împlineşti trădarea,
să-l ai supus — haine — n-ar să se afle legi.

Dar Cupidon răspunse iscînd mărunte stele :
— Dormiţi mărunte păsări în codri, sau de vreţi,
clociţi sub voi, în cuiburi, viitoare păsărele ;
lănci ucigătoare-s privirile acele
ce-mi umplu tolba cu-nveninate săgeţi.

Cum tocmai sfîrşeam, drumul coti şi m-am oprit brusc. Uite ce aveam în faţa mea. La picioare Rinul, curgînd şi grăbindu-se prin mărăciniş cu un murmur răguşit şi furios, ca şi cum ar fi scăpat dintr-o strîmtoare ; la dreapta şi la stînga, munţii sau mai bine zis mase mari de întuneric ce îşi pierdeau vîrfurile în norii unui cer întunecat, ţintuit ici-colo de cîteva stele ; în fund, în zare, o imensă perdea de umbră ; în mijlocul fluviului, în depărtare, drept în picioare, în apa plată, uleioasă, ca şi moartă, un turn mare negru, cu o formă oribilă, din vîrful căruia ieşea,

mișcîndu-se cu legănări stranii, o nebulozitate roșiatică. Această lumină, care semăna cu reverberația unei ferestruici aprinse sau cu pălălaia jeraticului, arunca asupra munților o lucire palidă și lividă, scoțînd în relief, la jumătatea dealului de pe malul drept, o ruină lugubră, asemănătoare unei larve de clădire, care se reflecta pînă la mine în oglindirea fantastică a apei.

Închipuiește-ți, dacă poți, acest peisaj sinistru, vag conturat de lumini și de întuneric.

În această singurătate, nici un zgomot omenesc, nici un țipăt de pasăre ; o tăcere înghețată și posomorîtă, tulburată numai de vaietul enervat și uniform al Rinului.

Sub ochii mei se afla Mäusethurm.

Nu mi-l închipuisem mai înfricoșător. Toate erau așa cum mi le imaginasem : de la noapte, nori, munți, trestiile fremătînde, zgomotul fluviului plin de o tainică groază, ca și cum s-ar fi auzit șuieratul hidrelor ascunse sub apă, suflarea tristă și slabă a vîntului, întunericul, părăsirea, izolarea, și pînă la *pălălaia de jeratic* de pe turn, pînă chiar și la sufletul lui Hatto !

Îmi atinsesem visul ce rămînea tot vis !

Și atunci îmi veni o idee, cea mai simplă din lume, însă care în clipele acelea, îmi dădu amețeală ; am vrut ca, imediat, la acel ceas, fără să mai aștept ziua de mîine, să intru în ruină. Arătarea era sub ochii mei, noaptea era adîncă, năluca palidă a arhiepiscopului se înălța din Rin ; era clipa în care trebuia să vizitez Turnul Șobolanilor.

Dar cum să fac ? Unde să găsesc o barcă, la ceasul acesta și în locul acesta ? Ca să traversez Rinul înot ar fi însemnat să împing prea departe gustul de năluci. De altfel, cît de mare înotător și cît de mare nebun aș fi fost, tocmai aici, la cîteva brațe de Mäusethurm, se află unul dintre vîrtejurile cele mai de temut, Bingerloch, care înghițea odinioară galiotele [311] așa cum un rechin înghite o scrumbie și pentru care, prin urmare, un înotător n-ar fi însemnat nici măcar cît un peștișor. Eram tare încurcat.

Tot mergînd ca să mă apropii de ruină, mi-am amintit că bătăile clopotului de argint și strigoii din donjonul de la Velmich nu împiedicau butucii de vie și aracii să folosească dealurile și să se cocoațe pe dărîmături, și am tras concluzia că apropierea vîrtejului însemna că rîul era neapărat plin de pește și că, probabil, am să întîlnesc pe marginea apei o colibă de pescari de somon. De vreme ce podgorenii de treabă înfruntă Falkensteinul și șoarecele lui, poate și pescarii înfruntă pe Hatto cu șobolanii lui.

Şi nu m-am înşelat. Totuşi am mers mult timp fără să întîlnesc nimic. Am atins ţărmul la punctul cel mai apropiat de ruină, am trecut de el, am ajuns aproape le confluenţa cu Nahe, şi începusem să nu mai sper să găsesc vreun luntraş, cînd, coborînd pînă la tufele de răchită de pe mal, am zărit unul din acele năvoade-păianjen despre care ţi-am mai vorbit. La cîţiva paşi de năvod era priponită o barcă în care dormea un om învelit cu o pătură. Am păşit în barcă şi l-am trezit, i-am arătat turnul, dar n-a înţeles şi i-am arătat un scud mare de Saxa care valorează doi fiorini şi patruzeci şi doi de creiţari, adică şase franci ; m-a înţeles, şi după cîteva minute, fără să fi spus vreun cuvînt, ca şi cum am fi fost noi înşine două năluci, ne îndreptam spre Mäusethurm.

Cînd eram în mijlocul fluviului, mi se păru că turnul de care ne apropiam, în loc să crească, se micşora ; măreţia Rinului îl făcea mai mic. Acest efect a durat puţin. Cum luasem barca dintr-un punct al ţărmului aşezat mai sus de Mäusethurm, coboram Rinul înaintînd foarte repede.

Aveam ochii aţintiţi asupra turnului, în vîrful căruia tot mai apărea acea lucire vagă, pe care acum o vedeam desluşit cum creşte, la fiecare bătaie de vîsle, în aşa fel încît nu ştiu pentru ce, mi se părea cumplită. Deodată am simţit barca cum se lasă cu mine, ca şi cum apa se-ndoia sub ea ; zguduitura făcu să mi se rostogolească bastonul la picioare ; mă uitai la tovarăşul meu care se uită la mine cu un zîmbet ; luminat sinistru de reverberaţia naturală a Mäusethurmului, avea ceva înfricoşător ; el spuse : Bingerloch. Eram deasupra vîrtejului.

Barca se răsuci ; omul se ridică, apucă o cange cu o mînă şi cu cealaltă o frînghie, cufundă cangea în valuri şi apăsînd cu toată greutatea, începu să păşească pe marginea bărcii. În timp ce mergea, fundul bărcii se hîrşîia cu un zgomot răguşit de creasta stîncilor ascunse sub apă.

Făcu această manevră delicată cu simplitate şi cu o îndemînare uimitoare, cu un admirabil sînge rece, fără să fi scos o vorbă.

Deodată îşi scoase cangea din apă şi o ţinu pe loc la orizontală, aruncînd unul dintre capetele frînghiei afară din barcă. Barca se opri cu o zvîcnitură. Eram la mal.

Mi-am ridicat ochii. La o jumătate de bătaie de pistol, pe o insuliţă invizibilă de la malul fluviului, se înălţa Mäusethurm, întunecat, enorm, formidabil, cu vîrful sfîrtecat, mult şi adînc ros la bază, ca şi cum înfricoşătorii şobolani din legendă l-ar fi mîncat pînă la stîncă.

Lumina nu mai era o sclipire, era o vîlvătaie strălucitoare și năvalnică, ce arunca scînteieri pînă în munți și ieșea prin crăpăturile și deschizăturile strîmbe ale turnului ca prin găurile unui felinar uriaș.

Mi se părea că aud în funesta clădire un fel de zgomot ciudat, strident și continuu, asemeni unui scrîșnet.

În sfîrșit ajunsesem ! — Era într-adevăr turnul lui Hațto, Turnul Șobolanilor, Mäusethurmul ! Era înaintea ochilor mei, la cîțiva pași de mine, și aveam să intru înăuntru ! Să intri într-un coșmar, să atingi pietrele unui coșmar, să smulgi iarbă dintr-un coșmar, să-ți uzi picioarele în apa dintr-un coșmar, era cu adevărat o senzație extraordinară.

Fațada către care mă îndreptam era străpunsă de o lucarnă și de patru ferestre inegale, toate luminate, două la primul cat, una la al doilea și una la al treilea. Cam la înălțimea unui om, sub cele două ferestre de jos, era larg deschisă o ușă joasă și lată, comunicînd cu pămîntul cu ajutorul unei scări groase de lemn cu trei trepte. Ușa, care dădea și mai multă lumină decît ferestrele, avea un canat de stejar primitiv încheiat, pe care vîntul de pe fluviu îl făcea să scîrțîie încetișor în balamale. Cum mă îndreptam spre ușă, destul de încet din cauza vîrfurilor de stînci ascunse în mărăciniș, nu știu ce corp rotund și negru trecu cu repeziciune pe lîngă mine, aproape printre picioarele mele, și mi se păru că văd un șobolan mare fugind în trestii.

Auzeam mereu scrîșnetul.

Am continuat totuși să înaintez și din cîțiva pași mari am ajuns în fața ușii.

Ușa, pe care arhitectul arhiepiscopului cel rău o pusese la o înălțime de cîteva picioare deasupra pămîntului, probabil ca să facă din acest urcuș o piedică pentru șobolani, fusese odinioară intrarea în camera de jos a turnului ; acum nu mai erau în hardughie nici camere de jos, nici camere de sus. Toate caturile căzute unul peste altul, toate tavanele năruite pe rînd, făcuseră din Mäusethurm o sală închisă între patru pereți înalți, ce avea dărîmături drept pardoseală și, drept tavan, norii de pe cer.

Am întîrziat totuși să-mi arunc privirea înăuntrul acestei săli, din care ieșea scrîșnetul ciudat și o văpaie extraordinară. Și iată ce am văzut :

Într-un ungher din fața ușii se aflau doi oameni. Erau cu spatele la mine. Se aplecau, unul pe vine, celălalt îndoit, dea-

supra unui fel de menghină de fier, pe care, cu un pic de imaginație, ai fi putut s-o iei drept instrument de tortură. Erau cu picioarele goale, îmbrăcați în zdrențe, cu un șorț de piele pe genunchi și cu o haină mare cu glugă în spinare. Unul era bătrîn, îi vedeam părul cărunt ; celălalt era tînăr, îi vedeam părul blond, care părea roșu din cauza reflexelor purpurii ce veneau de la un cuptor mare aprins în ungherul opus al harughiei. Bătrînul își avea gluga înclinată spre dreapta ca guelfii [312], tînărul o purta înclinată spre stînga ca ghibelinii [313]. De altfel, nu erau nici guelfi, nici ghibelini, nici diavoli, nici năluci, ci doi fierari. Cuptorul, în care se înroșea o bară lungă de fier, era vatra lor. Lumina care apărea așa de stranie în peisajul melancolic și închipuia sufletul lui Hatto, prefăcut de iad în flacără vie, era focul și fumul din vatră. Scrîșnetul era zgomotul unei pile. La ușă, lîngă un hîrdău plin cu apă, două ciocane cu mîner lung se sprijineau de o nicovală ; nicovala pe care o auzisem cu un ceas mai înainte și care mă făcuse să scriu versurile pe care le-ai citit.

Așa că azi Mäusethurmul este o fierărie. De ce să nu fi fost odinioară vamă ? Vezi, prietene, că *Mauth* nu este, poate, o greșeală.

Nimic mai dărăpănat și coșcovit ca interiorul acestui turn. Zidurile, pe care au fost atîrnate splendide tapiserii episcopale în care șobolanii, spun legendele, *au ros pretutindeni numele de Hatto*, sînt acum goale, crăpate, mîncate de ploi, înverzite pe dinafară pe pîcla de pe fluviu, înnegrite pe dinăuntru de fumul de la fierărie.

Cei doi fierari erau în fond oamenii cei mai cumsecade din lume. Mă urcai pe scară și intrai în harughia lor. Îmi arătară lîngă vatră o ușiță îngustă și plină de crăpături care ducea la un turnuleț fără fereastră, astăzi inaccesibil, unde, ziceau ei, se ascunsese la început arhiepiscopul. Apoi mi-au împrumutat un felinar și am putut să cotrobăi prin toată insulița. E o limbă de pămînt lungă și îngustă în care crește peste tot, în mijlocul unei cingători de stuf și trestie, *euphorba officinalis* [314]. În fiecare clipă, străbătînd insula, piciorul se lovește de movilițe sau se înfundă în galerii subterane. Cîrtițele au luat locul șobolanilor.

Rinul a spălat și dezvelit capătul de răsărit al insuliței, care luptă ca o proră împotriva curentului. Nu se află aici nici pămînt, nici vegetație, ci numai o stîncă de marmură trandafirie care, la lumina felinarului îmi părea că are vine de sînge.

Pe marmura aceasta este construit turnul.

Turnul Șobolanilor e pătrat. Turnulețul, al cărui interior mi-l arătaseră fierarii, formează pe fațada care dă spre Bingen o proeminență pitorească. Construcția pentagonală a acestui turnuleț înalt și avîntat, și balcoanele cu trapă adăugate ulterior, pe care se sprijină, indică o clădire din secolul al XI-lea. Sub acest turnuleț se pare că șobolanii au ros adînc pînă la baza turnului. Deschizăturile turnului și-au pierdut într-atît forma, încît ar fi imposibil să le poți atribui o datare. Ornamentația exterioară, jupuită ici-colo, zugrăvește pe pereții dinafară o lepră hidoasă. Pietre strîmbe, care au fost creneluri sau metereze, închipuie pe vîrful zidurilor un fel de dinți de cașalot sau oase de mastodont înzidite.

Deasupra turnulețului, la capătul unui stîlp înalt, fîlfîie și se sfîșie în vînt o zdreanță tristă, albă și neagră. Mai întîi mi s-a părut că există o oarecare armonie între ruina în doliu și cîrpa funebră. Era însă pur și simplu drapelul prusac.

Mi-am amintit că într-adevăr domeniile marelui duce de Hessa se sfîrșesc la Bingen, și că acolo începe Prusia renană.

Te rog să nu-mi iei în nume de rău ceea ce ți-am spus despre drapelul prusac. Îți vorbesc de efectul pe care-l face și nimic altceva. Toate drapelele sînt pline de glorie. Cine iubește drapelul lui Napoleon, nu va insulta niciodată drapelul lui Frederic.

După ce am văzut tot și am cules un fir de euforbie, am părăsit Mäusethurmul. Luntrașul meu adormise la loc. În timp ce el își relua vîslele și barca se îndepărta de insulă, cei doi fierari se așezaseră iar la nicovală și auzeam sfîrîind în hîrdăul cu apă drugul roșu pe care-l cufundaseră în el.

Și acum ce să-ți mai spun ? Că după o jumătate de ceas eram la Bingen, că îmi era tare foame și că după cină, deși eram obosit, și deși era foarte tîrziu, deși bieții oameni adormiseră, m-am urcat, cu ajutorul unui taler dăruit la țanc, pe Klopp, vechiul castel în ruină care străjuiește Bingenul.

Și acolo, am văzut un spectacol demn să sfîrșească această zi în care văzusem atîtea lucruri și îmi veniseră atîtea idei.

Noaptea era în momentul ei cel mai liniștit și mai adînc. Dedesubtul meu, o grămadă de case negre zăcea ca un lac de întuneric. Nu mai erau în tot orașul decît șapte ferestre luminate. Printr-o întîmplare ciudată, aceste șapte ferestre, asemeni cu șapte stele roșii, reproduceau cu o exactitate perfectă Carul Mare care scînteia chiar atunci, alb și pur în adîncul cerurilor ; așa încît maiestuoasa constelație, aprinsă la milioane de leghe deasupra capetelor noastre, părea să se răsfrîngă la picioarele mele într-o oglindă de cerneală.

Scrisoarea XXI

LEGENDA FRUMOSULUI PECOPIN ŞI A FRUMOASEI BOLDUR

Bingen, august

Îţi promisesem una dintre faimoasele legende din Falkenburg, poate cea mai frumoasă, aventura sumbră a lui Guntram şi a Libei. M-am gîndit însă bine. La ce bun să-ţi povestesc basme pe care ai să le găseşti în prima culegere la îndemînă şi care ţi le va povesti mai bine decît mine ? De vreme ce vrei neapărat poveşti pentru nepoţi, uite una. Cel puţin este o legendă pe care n-ai s-o găseşti în cărţile de poveşti. Ţi-o trimit aşa cum am scris-o, chiar lîngă zidurile castelului năruit, cu pădurea fantastică Sonn sub ochi, şi, după cîte mi s-a părut mie, dictată chiar de copacii, păsările şi vîntul din ruine.

Tocmai stătusem de vorbă cu fostul soldat francez care se făcuse păzitor de capre în munţi şi care devenise acolo aproape sălbatic şi puţin vrăjitor ; ciudat sfîrşit pentru un tambur major din regimentul 37 de infanterie uşoară. Omul acesta de treabă, fost copil de trupă în armatele voltairiene ale republicii, mi-a făcut impresia că în prezent crede în zîne şi pitici, aşa cum credea odinioară în împărat. Aceasta este influenţa singurătăţii asupra inteligenţei ; trezeşte poezia care este veşnic prezentă în om ; orice păstor este un visător.

Am scris basmul chiar în acest loc, ascuns în rîpă, stînd pe un bloc care fusese odinioară o stîncă, care fusese la rîndul ei un turn în secolul al XII-lea şi care a redevenit stîncă, culegînd cînd şi cînd o floare sălbatică pentru a-i sorbi sufletul, cîte o rochiţa-rîndunicii care miroase atît de frumos şi care moare atît de repede şi uitîndu-mă pe rînd la iarba verde şi la cerul luminos, în timp ce întunecatele ruine ale Falkenburgului sfîşiau nori mari de aur.

Acestea fiind spuse, iată povestea.

I

Legendă

Frumosul Pecopin o iubea pe frumoasa Boldur şi frumoasa Boldur îl iubea pe frumosul Pecopin. Pecopin era fiul burgravului de Sonneck şi Boldur era fiica seniorului de Falkenburg.

Unul poseda pădurea, celălalt avea muntele. Ce-i oare mai simplu decît să unești muntele cu pădurea ? Cei doi părinți se înțeleseseră și Boldur fu logodită cu Pecopin.

În acea zi, era o zi de aprilie, socul și răsurile în floare se deschideau în pădure la soare, mii de cascade mici încîntătoare, zăpezi și ploi schimbate în pîrîuri, urîciuni ale iernii prefăcute în grația primăverii, săltau armonios în munți, iar dragostea, acest aprilie al oamenilor, cînta, radia și înflorea în inima celor doi logodnici.

Tatăl lui Pecopin, un cavaler bătrîn și viteaz, fala din Nahegau, a murit la cîtva timp după logodnă, binecuvîntîndu-și fiul și sfătuindu-l să aibă grijă de Boldur. Pecopin a plîns, apoi treptat-treptat privirea lui, părăsind mormîntul care-l înghițise pe tatăl lui, se îndreptă spre chipul dulce și luminos al logodnicei sale și se consolă. Cînd se ridică luna, cine se mai gîndește la soarele care a apus ?

Pecopin avea toate calitățile unui gentilom, ale unui tînăr și ale unui bărbat. Boldur era o regină în castel, o sfîntă fecioară în biserică, o nimfă în pădure și o zînă la lucru. Pecopin era un mare vînător, iar Boldur o mare torcătoare. Or, nu există ură între fus și tolba vînătorului. Torcătoarea toarce în timp ce vînătorul vînează. Dacă el este plecat, furca aduce mîngîiere și ține de urît. Haita latră, vîrtelnița cîntă. Haita, care e departe și care de-abia se aude printre sunete de corn, adînc pierdută în lăstăriș, șoptește încetișor într-un zgomot șters de fanfară : gîndește-te la iubitul tău. Vîrtelnița care o silește pe frumoasa torcătoare să-și plece privirea, spune tare și continuu cu un glas dulce, dar sever : gîndește-te la soțul tău. Și ce bine e cînd iubitul și soțul sînt unul și același.

Uniți deci prin căsătorie pe torcătoare și pe vînător și nu mai aveți de ce vă teme.

Trebuie totuși să spun că lui Pecopin îi plăcea prea mult vînătoarea. Cînd era călare, cînd avea șoimul pe mînă sau cînd urmărea cu privirea pasărea în zbor, cînd auzea lătratul feroce al copoilor lui cu picioare strîmbe, pornea, zbura, uita tot. Or, nu trebuie să depășești măsura în nimic. Fericirea se capătă prin cumpătare. Gusturile trebuie să fie echilibrate și poftele înfrînate. Cel căruia îi plac prea mult caii și cîinii le supără pe femei ; cel căruia îi plac prea mult femeile îl supără pe Dumnezeu.

Cînd Boldor, și aceasta se întîmpla adeseori, îl vedea pe Pecopin gata să plece călare, pe calul lui nechezînd de bucurie și mai mîndru decît dacă ar fi fost încălecat de Alexandru cel Mare în vestmînt împărătesc, cînd îl vedea pe Pecopin mîn-

gîindu-l, trecîndu-i mîna pe grumaz și îndepărtînd pintenii de pe burta lui, cînd îl vedea dînd armăsarului un mănunchi de iarbă ca să se răcorească, Boldur era geloasă pe cal. Cînd Boldur, nobila și mîndra domniță, o stea de dragoste, de tinerețe și de frumusețe, îl vedea pe Pecopin că-și mîngîie buldogul și că-și apropie prietenos chipul frumos și bărbătesc de capul turtit și cîrn, de nările mari, de urechile late și de botul negru, Boldur era geloasă pe cîine.

Se întorcea în încăperea ei de taină, mîniată și tristă, și plîngea. Apoi își certa slujnicele și, după slujnice, își certa piticul. Căci mînia la femei este ca ploaia în pădure : cade de două ori. *Bis pluit.*

Pecopin venea seara, prăfuit și obosit. Boldur îl întîmpina îmbufnată și șoptea ceva cu o lacrimă la coada ochilor ei albaștri. Pecopin îi săruta însă mînuța și ea tăcea ; Pecopin o săruta pe frunte și ea zîmbea.

Fruntea fetei era albă, inocentă și minunată, precum fildeșul cornului lui Carol cel Mare.

Ea se retrăgea apoi în turnul ei, și Pecopin într-al lui.

Nu suferea niciodată ca el s-o prindă de cingătoare. Într-o seară, el o apucă de cot și ea roși tare. Era logodită și nu măritată. Pudoarea este la femeie ceea ce este cavalerismul la bărbat.

II

Pasărea Phoenix și planeta Venus

Se adorau așa de mult că stîrneau invidie.

Pecopin avea la Sonneck, în sala de arme, un tablou mare aurit care reprezenta bolta cerească și cele nouă ceruri, fiecare planetă cu propria ei culoare și cu numele scris cu roșu alături ; Saturn de un alb plumburiu ; Jupiter luminos, dar înflăcărat și puțin sîngeriu ; Venus a răsăritului jeratic ; Mercur scînteietor ; Luna cu gheața ei argintie ; Soarele în flăcări radiind. Pecopin șterse numele lui Venus și scrise în locul lui Boldur.

Boldur avea în iatacul ei cu miresme o tapiserie înaltă și netedă pe care era reprezentată o pasăre de mărimea unui vultur, cu inel de aur în jurul gîtului, cu trupul purpuriu, cu coada albă înspicată, cu pene lungi stacojii, avînd pe cap creste împodobite cu un moț de pene. Sub pasărea minunată mîna meșterului scrisese cuvîntul grecesc : Phoenix. Boldur șterse cuvîntul și brodă în locul lui acest nume : Pecopin.

Între timp se apropia ziua nunții. Pecopin era voios, iar Boldur era fericită.

Printre slujitorii ce se îngrijeau la Sonneck de vînătoare se afla un hăitaș, hăzos și foarte isteț, liber la gură, gata să dea sfaturi șirete, care se numea Erilangus. Odinioară arcaș frumos, multe dintre sătencele din ținutul Lorch căutaseră să-l aibă de soț ; le respinsese însă și se făcuse îngrijitor de cîini de vînătoare. Într-o zi Pecopin îl întrebă de ce luase această hotărîre și Erilangus îi răspunsese : *Stăpîne, cîinii au șapte feluri de turbări, femeile au o mie de feluri.* Altă dată, aflînd de apropiata nuntă a stăpînului său, veni și-l întrebă cu îndrăzneală : *Stăpîne, de ce te însori ?* Pecopin îl goni.

Întrebarea l-ar fi putut îngrijora pe cavaler, fiindcă Erilangus avea o minte ascuțită și memoria bună. Adevărul este însă că slujitorul a plecat după puțin timp de la curtea lui și s-a dus la aceea a marchizului de Lusace, unde a devenit căpetenie de hăitași și Pecopin n-a mai auzit vorbindu-se despre el.

În săptămîna de dinaintea nunții, Boldur torcea în pervazul ferestrei. Piticul ei veni să-i dea de știre că Pecopin urca scările. Vru să alerge în întîmpinarea logodnicului ei și, ridicîndu-se de pe scaunul ei care avea spătarul drept și sculptat, își prinse piciorul în firul de la furcă. Căzu. Biata Boldur se ridică. Nu o durea nimic, însă își aminti că la fel pățise odinioară și castelana Liba, și simți cum i se strînge inima.

Pecopin intră radios, îi vorbi de nunta și de fericirea lor, și norul care-i stătea pe suflet zbură.

III

În care se explică ce deosebire este între urechea unui om tînăr și cea a unui bătrîn

A doua zi, Boldur torcea în iatac și Pecopin vîna în pădure. Era singur și n-avea cu el decît un singur cîine. Tot vînînd la întîmplare, ajunse lîngă o fermă la intrarea în pădurea Bonn și care însemna hotarul dintre moșiile Sonneck și Falkenburg. Spre răsărit, ferma era umbrită de patru copaci mari : un frasin, un ulm, un brad și un stejar, cărora li se spunea în ținut *„cei patru evangheliști."* Se pare că erau niște copaci-zîne. La ceasul cînd Pecopin trecea pe sub umbra lor, pe cei patru copaci erau cocoțate patru păsări, o gaiță pe frasin, o mierlă pe ulm, o coțofană în brad și un corb în stejar. Cele patru glasuri ale

celor patru jivine cu pene se contopeau în mod bizar și păreau că-și pun întrebări și că-și răspund. Se mai auzea și un hulub, care nu se vedea fiindcă era în pădure, și o găină, care nu se vedea pentru că era în curtea fermei. Ceva mai departe, un moș tare gîrbovit rînduia lîngă un perete buturugi pentru iarnă. Văzîndu-l pe Pecopin că se apropie, se întoarse spre el și cuvîntă :

— Stăpîne cavaler, glăsui el, înțelegi ce-și spun păsările acestea ?

— Omule, răspunse Pecopin, nu-mi pasă !

— Stăpîne, zise iar țăranul, pentru omul tînăr mierla șuieră, gaița flecărește, coțofana țiuie, corbul croncănește, hulubul gîngurește, găina cotcodăcește ; pentru omul bătrîn, păsările vorbesc.

Cavalerul izbucni în rîs.

— Pe naiba ! Vorbe de clacă.

Moșul îi răspunse cumpănit :

— Greșești, stăpîne Pecopin.

— Nu m-ai văzut niciodată, se miră tînărul, cum de-mi știi numele ?

— Păsările mi l-au spus, răspunse țăranul.

— Ești bătrîn și nebun, omule, zise Pecopin.

Și plecă mai departe.

Cam după un ceas, cum trecea printr-un luminiș, auzi sunet de corn și văzu apărînd în codru o ceată de călăreți ; contele palatin se ducea la vînătoare, însoțit de burgravi, care sînt căpeteniile castelelor, de wildgravi care sînt mai-marii pădurilor, de landgravi care sînt căpeteniile pămînturilor de la șes, de ringravi care sînt căpeteniile de pe Rin și de raugravi care sînt cei mari și tari în dreptul pumnului. Un cavaler, gentilom al pfalzgravului [315], numit Gairefroi, îl zări pe Pecopin și-i strigă :

— Hei, mîndrule vînător ! nu vii cu noi ?

— Unde vă duceți ? zise Pecopin.

— Mîndrule vînător, răspunse Gairefroi, ne ducem să vînăm un uliu care se află la Heimburg și ne mănîncă fazanii, un vultan care se află la Vaugtsberg și care face prăpăd printre șoimii noștri, și un vultur care se află la Rheinstein și care ne ucide șoimanii. Hai cu noi.

— Și cînd vă întoarceți ? întrebă Pecopin.

— Mîine, zise Gairefroi.

— Vin cu voi, zise Pecopin.

Vînătoarea a durat trei zile. În prima zi Pecopin a ucis uliul, în a doua vultanul și într-a treia vulturul. Contele palatin se minună de un arcaș așa de strașnic.

— Cavalere de Sonneck, îi spuse el, îţi dăruiesc moşia Rheineck, care ţine de turnul meu de la Gutenfels. Mă urmezi la Stahleck ca să-ţi primeşti împuternicirea şi să-ţi depui jurămîntul de credinţă, în faţa întregii lumi şi în faţa dregătorilor, *in malo publico et coram scabinis* *, aşa cum zic cărţile sfîntului împărat Carol cel Mare.

Trebuia să se supună. Pecopin îi trimise veste logodnicei sale, prin care îi dădea de ştire cu tristeţe că voinţa milostivă a pfalzgravului îl silea să se ducă de îndată la Stahleck pentru un lucru de foarte mare însemnătate.

— Fii liniştită, doamna mea, adăuga el la sfîrşit, mă voi întoarce luna viitoare.

După ce solia plecă, Pecopin îl urmă pe palatin şi se duse să se culce, la moşia de jos de la Bacharach, împreună cu ceilalţi cavaleri din suita prinţului. În noaptea aceea avu un vis. Văzu iar intrarea în pădurea Sonneck, ferma, cei patru copaci şi cele patru păsări ; păsările nici nu ţipau, nici nu şuierau, nici nu cîntau, ci vorbeau. Glasurile lor, care se contopeau cu cele ale găinii şi hulubului, se schimbaseră într-un dialog ciudat pe care Pecopin, în somn, îl auzi desluşit :

Gaiţa

Hulubul e în pădure.

Mierla

Găina în curte
Merge zicînd : Pecopin.

Gaiţa

Hulubul zice : Boldur.

Corbul

Stăpînul e pe drum.

Coţofana

Domniţa e în turn.

Gaiţa

Veni-va el înapoi din Alep ?

Mierla

De la Fez ?

Corbul

De la Damanhur ?

* într-o nenorocire publică şi în faţa scabinilor.

Coţofana

Găina a pus prinsoare că nu, şi hulubul că da.

Găina

Pecopin ! Pecopin !

Hulubul

Boldur ! Boldur ! Boldur !

Pecopin se trezi acoperit de o sudoare rece ; în prima clipă îşi aminti de moş şi se înspăimîntă, fără să ştie de ce, de acest vis şi de acest dialog, apoi încercă să înţeleagă, dar nu înţelese şi adormi la loc ; a doua zi de dimineaţă, cînd se făcu ziuă, cînd văzu iar soarele luminos care goneşte toate nălucile, împrăştiind visele şi poleind negurile, nu se mai gîndi nici la cei patru copaci, nici la cele patru păsări.

IV

În care este vorba de feluritele însuşiri potrivite unor felurite solii

Pecopin era un gentilom cu faimă, de viţă, deştept şi frumos la chip. Odată introdus la curtea pfalzgravului şi instalat pe noua lui moşie, plăcu aşa de mult palatinului, încît acest mîndru prinţ îi spuse într-o zi :

— Prietene, trimit o solie la vărul meu din Burgundia şi te-am ales drept sol din cauza faimei tale.

Pecopin trebui să facă ceea ce îi cerea prinţul. Ajuns la Dijon, ştiu aşa de bine să se facă preţuit pentru felul frumos de a vorbi, încît într-o seară ducele, după ce golise trei cupe mari de vin de Bacharach, îi spuse :

— Seniore Pecopin, eşti prietenul nostru ; întrucît am de lămurit nişte încurcături cu monseniorul rege al Franţei, contele palatin îmi îngăduie să te trimit la rege, căci te-am ales de sol, fiind om de neam.

Pecopin se duse la Paris. Regele îl preţui teribil şi, într-o dimineaţă, luîndu-l de-o parte, îi zise :

— Ascultă, cavalere Pecopin, de vreme ce palatinul te-a împrumutat burgundului pentru a sluji Burgundia, burgundul te va împrumuta fără îndoială regelui Franţei pentru a sluji creştinătatea. Am nevoie de un senior de calitate, nobil, care să meargă

să dojenească din partea mea pe șeful maurilor din Spania și te-am ales drept sol pentru isteţimea dumitale.

Poţi refuza să dai votul împăratului, poţi refuza să dai soţia papei ; nu poţi să refuzi însă nimic regelui Franţei. La Granada șeful maurilor îl primi minunat și-l invită la zambarele[316] de la Alhambra. Serbările nu conteneau : lupte cu bîta, cu lancea, vînători cu șoimi. Pecopin, ca un mare luptător și vînător ce era, a luat parte la ele. Fiind bogat, șeful maurilor avea o mare varietate de șoimi cu care au făcut nemaipomenite vînători. Între timp Pecopin nu uita să aducă la îndeplinire însărcinările regelui Franţei. După ce-și termină cu bine solia, cavalerul veni la sultan să-și ia rămas bun.

— Îţi primesc salutul, seniorule creștin, zise maurul, mai ales că ai să pleci curînd la Bagdad.

— La Bagdad ! se miră Pecopin.

— Da, cavalere, zise iar prinţul maur ; căci nu pot semna tratatul cu regele de la Paris fără consimţămîntul califului din Bagdad, care este cea mai mare căpetenie a credincioșilor ; și trebuie să trimit la calif pe cineva de seamă ; te-am ales deci de sol pentru înfăţișarea ta chipeșă.

Cînd te afli printre mauri, te duci unde vor ei, căci sînt cîinoși și păgîni. Pecopin se duse la Bagdad. Acolo a avut parte de o aventură. Într-o zi, pe cînd trecea pe sub zidurile seraiului, îl văzu sultana favorită și, cum era frumos, trist și mîndru, se îndrăgosti de el. Îi trimise o sclavă neagră care vorbi cavalerului în grădina orașului sub teiul cel mare microphylla ce se mai vede și azi, dîndu-i un talisman și zicîndu-i : — E de la o prinţesă care te iubește și pe care n-ai s-o vezi niciodată. Păstrează talismanul. Cît timp îl vei purta, vei fi tînăr. Cînd vei fi în primejdie de moarte, atinge-l și te va salva.

Pecopin primi talismanul într-o doară. Era o peruzea foarte frumoasă încrustată cu litere necunoscute pe care o prinse de lănţișorul de la gît.

— Și acum, monseniore, adăugă sclava plecînd, ia seama : cît timp vei avea peruzeaua la gît, n-ai să îmbătrînești nici măcar cu o zi ; dacă o vei pierde, vei îmbătrîni într-o clipită cu toţi anii pe care îi vei fi lăsat în urmă. Adio, frumosule ghiaur.

Și zicînd acestea, sclava neagră plecă. Dar califul o văzuse pe sclavă stînd de vorbă cu cavalerul creștin. Califul era tare gelos și puţin vrăjitor. Îl pofti pe Pecopin la o serbare și, după căderea nopţii, îl duse sus pe terasa unui turn înalt. Pecopin, fără să ia seama, se apropie mult de parapetul foarte scund, iar califul îi vorbi astfel :

— Cavalere, contele palatin te-a trimis la ducele de Burgundia din cauza nobilei tale faime, ducele de Burgundia te-a trimis la regele Franței fiindcă erai de neam, regele Franței te-a trimis la maurul din Granada din cauza isteţimii tale, maurul din Granada te-a trimis la califul din Bagdad din cauza înfăţişării tale chipeşe ; eu, din cauza faimei tale, a viţei tale nobile, a isteţimii şi înfăţişării chipeşe, te trimit la dracu.

Şi, glăsuind astfel, califul îl îmbrînci cu putere pe Pecopin care-şi pierdu echilibrul şi căzu din înaltul turnului.

V

Roadele bune ale unei idei bune

Cînd un om cade într-o prăpastie, un fulger cumplit îi trece pe dinaintea ochilor şi la lumina lui vede viaţa pe care o va părăsi şi moartea care-l aşteaptă. În clipa aceea supremă, Pecopin, pierdut, îi închină ultimul lui gînd logodnicei sale Boldur şi-şi puse mîna pe inimă, drept care, fără să se gîndească, atinse talismanul. De-abia pusese mîna pe peruzeaua vrăjită şi se şi simţi purtat ca de aripi. Nu cădea, plana. Zbură astfel toată noaptea. Cînd se crăpă de ziuă, mîna nevăzută care-l sprijinea îl lăsă jos pe un ţărm singuratic, la marginea mării.

VI

În care se vede că diavolul însuşi greşeşte cînd e lacom

Or, tocmai în acea vreme diavolul păţise ceva supărător şi ciudat. El are obiceiul să care sufletele care-i aparţin într-un coş de nuiele prins în spinare, aşa cum se vede pe portalul de la Fribourg din Elveţia, pe care este reprezentat cu cap de porc, cu un cîrlig în mînă şi cu un coş pentru zdrenţe în spinare ; căci diavolul află şi adună sufletele celor răi în grămezile de gunoaie pe care specia umană le lasă să se strîngă la colţurile tuturor marilor adevăruri pămînteşti sau divine. Diavolul nu avea obiceiul să-şi închidă coşul, şi aşa, multe suflete scăpau, mulţumită şireteniei îngerilor năstruşnici din ceruri. Diavolul, observînd acest lucru, puse pe coş un capac solid cu un lacăt straşnic. Sufletele însă, foarte isteţe, nu au fost prea stîn-

jenite de capac și, ajutate de degetele mici și trandafirii ale heruvimilor, mai găseau cîte un mijloc să fugă prin găurile coșului. Ceea ce văzînd, diavolul, tare înciudat, omorî un dromader și din pielea cocoașei lui își făcu un burduf pe care se pricepu să-l închidă de minune cu ajutorul dracului Hermes; cînd burduful era plin de suflete, el era mai fericit decît un școlar cu punga plină de țechini de aur. De obicei diavolul își umplea burduful în Egiptul de Sus, pe malurile Mării Roșii, după ce făcuse ocolul țărilor de păgîni și necredincioși. Locul era tare pustiu ; era un țărm nisipos lîngă o pădurice de palmieri, așezat între Coma, unde s-a născut sfîntul Anton, și Clisma, unde a murit sfîntul Sisoe.

Într-o bună zi deci, cînd diavolul vînase mai mult ca de obicei și își umplea burduful voios, se întoarse întîmplător și văzu la cîțiva pași de el un înger care-l privea zîmbind. Înălță din umeri și continuă să stivuiască în sac sufletele, pe care, ți-o jur, le jupuia puținel ; dar pentru căldarea diavolului toate-s bune. Cînd și-a sfîrșit treaba, apucă burduful cu o mînă ca să și-l suie în spinare ; îi fu însă cu neputință să-l ridice căci grămădise prea multe suflete și nelegiuirile cu care erau încărcate erau prea grele și apăsătoare. Apucă atunci cu amîndouă mîinile această desagă a iadului ; și cea de-a doua strădanie fu însă tot atît de fără folos ca și prima ; burduful nu se clinti cîtuși de puțin, ca și cum ar fi fost un vîrf de stîncă ieșit din pămînt.

— O ! suflete de plumb ! zise diavolul.

Și începu să suduie. Întorcîndu-se, văzu pe îngerul cel frumos cum rîdea.

— Ce faci acolo ?

— Nu vezi ? zise îngerul, adineauri zîmbeam, acuma rîd.

— O ! orătanie a cerului ! neghiob mare ce ești ! răspunse Aghiuță.

Îngerul se făcu însă sever și-i vorbi astfel :

— Balaure, uite ce cuvinte îți spun din partea celui ce este Domnul nostru : n-ai să poți duce coșul acesta de suflete în gheena atîta timp cît un sfînt din rai sau un creștin căzut din cer nu te va fi ajutat să-l ridici de jos și să ți-l pui pe umeri.

Și zicînd acestea, îngerul își deschise aripile de vultur și-și luă zborul.

Diavolul rămase tare încurcat.

— Ce vrea să zică nătărăul ăsta ? bombăni el printre dinți. Un sfînt din rai ? sau un creștin căzut din cer ? Pot s-aștept mult și bine pînă să-mi vină un ajutor de ăsta ! De ce dracu' oi fi umplut așa de tare coșul ? Și găgăuță ăsta, nici om nici pasăre, își rîde de mine. Și acum trebuie să aștept pe sfîntul care

să vină din rai sau pe creștinul care să cadă din cer. Ce gugumănie ; cu ce fleacuri se mai desfată și cei de sus !

În timp ce-și vorbea astfel sie însuși, locuitorii din Coma și din Clisma credeau că aud tunetul bubuind surd în mare. Cînd colo, diavolul mîrîia.

Pentru un căruțaș înnămolit în noroi, a sudui e o treabă ; a ieși însă din făgaș e una și mai bună. Bietul drac își bătea capul și visa. Cel ce a dus-o pe Eva la pierzanie e un drac năstrușnic și iscusit. Intră peste tot. Cînd vrea, așa cum se furișează în dragoste, se furișează și în rai. Și-a păstrat legăturile cu sfîntul Ciprian magicianul, și știe, la nevoie, să se pună bine și cu alți sfinți, fie făcîndu-le mici servicii tainice, fie lingușindu-i cu vorbe frumoase. Știe el, ca mare învățat, cam ce fel de vorbe plac fiecăruia. Îi ia pe toți cu binișorul pe acolo pe unde sînt mai slabi de înger. Sfîntului Robert de York îi aduce chifle de ovăz cu unt. Cu sfîntul Eloi vorbește despre giuvaerurui și cu sfîntul Teodot despre bucătărie. Sfîntului episcop Germain îi vorbește despre regele Childebert, sfîntului abate Wandrille despre regele Dagobert și sfîntului eunuc Usthazad despre regele Sapor. Îi vorbește sfîntului Pavel cel Simplu despre sfîntul Anton, și sfîntului Anton despre porcul lui. Îi vorbește sfîntului Lup despre nevasta sa, Pimeniola, și nu-i vorbește sfîntului Gromer de nevasta sa, Gwinmaria. Mare lingușitor e diavolul. Gură de miere, inimă de fiere.

În acest timp patru sfinți, cunoscuți pentru strînsa lor prietenie, sfîntul Nil Singuraticul, sfîntul Otremoniu, sfîntul Ioan Piticul și sfîntul Medard, tocmai ieșiseră în acea zi să se plimbe pe malurile Mării Roșii. Cum veneau ei tot stînd de vorbă, pe lîngă pădurea de palmieri, diavolul îi văzu venind spre el înainte ca ei să-l fi zărit. Luă de îndată chipul unui moș tare sărac și tare gîrbovit și se porni să scoată țipete jalnice. Sfinții se apropiară.

— Ce s-a întîmplat ? zise sfîntul Nil.

— Vai ! Vai ! bunii mei stăpîni, se văită diavolul, vă rog în genunchi să mă ajutați ! Am un stăpîn tare rău, sînt un biet rob și-i tare rău stăpînul meu, un negustător din ținutul Fez. Știți că toți cei din Fez, mauri, numizi, garamanți, și toți locuitorii din Barbaria, din Nubia și din Egipt sînt răi, ticăloși, desfrînați și rîvnitori de femeia altuia, vajnici, hrăpăreți, primejdioși și nemiloși din cauza planetei Marte. Mai mult, stăpînul meu este chinuit de fierea neagră, de fierea galbenă și de boala lui Cicero[317] ; din bolile acestea îi vine o melancolie distantă și nepăsătoare care-l face timid, fără curaj, dar mare născocitor de rele. Și toate cad pe noi, bieți robi, pe mine, un moș amărît.

— Ce vrei să spui, prietene ? zise sfîntul Otremoniu, cu interes.

— Uite, bunule senior, răspunse diavolul. Stăpînul meu călătorește mult. Și are damblale. În toate țările unde se duce, are chef să construiască în grădină un munte de nisip adunat de pe țărmurile mării pe lîngă care se așază, ticălosul. În Zeelanda a ridicat o grămadă de nisip negru și plin de noroi ; în Friza o grămadă mare de nisip amestecat cu scoici roșii, și printre ele erau și obișnuitele cochilii de Mediterana, vărgate ca un tigru ; în Peninsula cimbrică ce se cheamă astăzi Jutlanda, o grămadă de nisip cu scoici albe, printre care găsești adeseori scoica soare-răsare...

— Să te ia dracul ! îl întrerupse sfîntul Nil, nerăbdător din fire. Treci la fapte. A trecut un sfert de ceas de cînd ne tot îndrugi baliverne. Pentru mine contează minutele.

Diavolul se înclină cu umilință.

— Numeri minutele, monseniore ? Bună treabă. Trebuie că sînteți din sud ; căci cei din sud sînt mai iscusiți și mai pricepuți la matematici, fiindcă sînt mai aproape de cercul stelelor rătăcitoare decît ceilalți oameni.

Apoi, izbucnind deodată în suspine și dîndu-și cu pumnii în piept : — Vai ! Vai ! bunii mei principi, am un stăpîn tare crud. Ca să-și clădească muntele mă silește să vin în fiecare zi, eu, om bătrîn, să umplu burduful ăsta cu nisip de la țărmul mării. Și trebuie să-l duc pe umeri. După ce am făcut un drum, o iau de la capăt, și așa din zori pînă la apusul soarelui. Dacă vreau să mă odihnesc, dacă vreau să dorm, dacă pic de oboseală, dacă burduful nu e plin ochi, pune să mă biciuiască. Vai ! sînt tare nenorocit, bătut și împovărat de beteșuguri. Ieri, făcusem șase drumuri toată ziua ; seara eram așa de obosit că n-am putut să ridic pînă la umeri burduful pe care-l umplusem ; mi-am petrecut toată noaptea aici, plîngînd alături de el, înfricoșat de mînia stăpînului meu. Domnii mei, bunii mei domni, fie-vă milă și ajutați-mă să-mi urc povara asta pe umeri, ca să mă pot întoarce la stăpînul meu, căci dacă întîrzii, mă omoară. Ai ! Ai !

Ascultînd această cuvîntare jalnică, sfîntul Nil, sfîntul Otremoniu și sfîntul Ioan Piticul se simțiră mișcați, iar sfîntul Medard se porni pe plîns, ceea ce aduse pe pămînt o ploaie de patruzeci de zile.

Sfîntul Nil însă zise diavolului : — Nu pot să te ajut, prietene, și-mi pare rău ; ar trebui să pun mîna pe burduf, care este un lucru mort, și un verset din prea sfînta scriptură mă oprește să ating lucrurile moarte ca să mă păstrez curat.

Sfîntul Otremoniu zise diavolului : — Nu pot să te ajut, prietene, şi-mi pare rău ; cred că ar fi o faptă bună şi faptele bune au neajunsul că împing la deşertăciune pe cel ce le face ; mă silesc să nu le fac ca să mă păstrez umil.

Sfîntul Ioan Piticul zise diavolului : — Nu pot să te ajut, prietene, şi-mi pare rău, dar, cum ştii, sînt atît de mic că n-aş putea să-ţi ajung nici pînă la centură. Cum să fac să-ţi urc povara pe umeri ?

Sfîntul Medard, în lacrimi, îi spuse diavolului : — Nu pot să te ajut, prietene şi-mi pare rău ; sînt atît de mişcat, încît mi s-au muiat mîinile.

Şi îşi văzură de drum.

Diavolul turba de furie. — Dobitoci ! zise uitîndu-se după sfinţii care se îndepărtau. Babalîci pedanţi ! Sînt absurzi cu bărbile lor albe cu tot ! Pe onoarea mea, sînt mai dobitoci ca îngerul !

Cînd unul din noi se înfurie, poate cel puţin să-l trimită dracului pe cel ce l-a iritat. Diavolul n-are nici măcar mîngîierea asta. Şi de aceea, cînd se supără tare, are un ghimpe împotriva lui însuşi care-l scoate din fire.

Cum bodogănea ţintindu-şi ochii plini de flăcări şi furie spre cer, duşmanul său, iată că vede în nori un punct negru. Punctul creşte şi se apropie ; diavolul se uită ; e un om, — un cavaler cu armură şi cu cască —, un creştin cu o cruce roşie pe piept, care cade din nori.

— Oricine o fi, fie el lăudat, strigă diavolul sărind în sus de bucurie. Sînt salvat. Uite că-mi vine creştinul ! N-am putut eu să vin de hac celor patru sfinţi, însă n-aş mai fi dracul dacă nu i-aş veni de hac omului acestuia.

În clipa aceea, Pecopin, lăsat uşurel pe ţărm, puse piciorul pe pămînt.

Văzîndu-l pe bătrîn, care stătea acolo ca un rob ce se odihneşte alături de povara sa, merse spre el şi-i zise :

— Cine eşti, prietene şi unde mă aflu ?

Diavolul se porni să se vaite jalnic.

— Eşti pe malurile Mării Roşii, monseniore, şi eu sînt cel mai nenorocit dintre nenorociţi.

Şi începu să-i înşire cavalerului aceeaşi poveste ca sfinţilor, rugîndu-l din suflet să-l ajute să-şi suie burduful în spinare.

Pecopin dădu din cap : — Ştii, amice, povestea asta nu prea este de crezut.

— Stăpîne care cazi din cer, răspunse diavolul, nici a ta nu-i de crezut şi totuşi este adevărată.

— Aşa e, zise Pecopin.

— Ș-apoi, la urma urmelor, continuă diavolul, ce ți se poate întîmpla, voinice, dacă ajuți un biet bătrîn beteag să-și salte burduful ăsta pe umeri ?

Aceasta îl decise pe Pecopin. Se aplecă, ridică burduful de jos, ceea ce făcu fără vreo greutate, și ținîndu-l în brațe, se pregăti să-l pună în spinarea moșneagului, care stătea încovoiat în fața lui.

Încă o clipă și treaba ar fi fost făcută.

Diavolul este însă vicios și aceasta îl pierde. E lacom. El avu în momentul acela ideea să pună și sufletul lui Pecopin alături de celelalte suflete pe care le lua cu el ; pentru aceasta trebuia însă mai întîi să-l omoare pe Pecopin.

Începu deci să cheme cu voce înceată un duh nevăzut căruia îi porunci nu știu ce, în cuvinte tainice.

Toată lumea știe că atunci cînd diavolul stă de vorbă cu alți draci, vorbește un jargon : jumătate italiană, jumătate spaniolă. Și pe ici, pe colo mai zice și cîteva vorbe latinești.

Acest lucru s-a dovedit și stabilit limpede în mai multe prilejuri și în special în procesul doctorului Eugenio Torralva, care a început la Valladolid la 10 ianuarie 1526 și s-a terminat cum se cuvine la 6 mai 1531, cu autodafé-ul [318] sus-amintitului doctor.

Pecopin știa multe lucruri. V-am spus că era un cavaler isteț, în stare să facă față savantlîcurilor. Avea carte și știa și limba diavolilor.

Or, în clipa în care îi prindea burduful în spinare, auzi pe moșneagul gîrbovit zicînd încet : *Bamos, non sierra occhi, verbera, frappa, y echa la piedra.* * Pentru pecopin fu ca un fulger.

Îl cuprinse o bănuială. Ridică ochii și văzu la mare înălțime deasupra lui un bolovan enorm pe care un uriaș nevăzut îl ținea atîrnat deasupra capului lui.

Pecopin, — ca și cum ar fi fost un vîrtej, care în aceeași secundă trece, zboară, se răsucește, lucește, tună și trăsnește, se aruncă înapoi, duse mîna stîngă la talisman, apucă cu dreapta pumnalul și sfîșie burduful cu o violență și o repeziciune năprasnică.

Diavolul scoase un țipăt de groază. Sufletele dezrobite fugiră prin gaura făcută de pumnalul lui Pecopin, lăsîndu-și în burduf toate păcatele, fărădelegile și răutățile, grămadă hîdă, bubă scîrbavnică care, din cauza propriei atracții a demonului, se încrustă în el și, acoperită de pielea păroasă a burdufului, rămase pe vecie țintuită între umerii lui. Din acea zi Aghiuță e cocoșat.

---

* Să mergem, nu închide ochii, bate, lovește și aruncă piatra.

În acest timp, în clipa în care Pecopin sărise înapoi, uriașul nevăzut a dat drumul bolovanului care căzu pe piciorul diavolului și-l strivi. Din acea zi Aghiuță e șchiop.

Diavolul, ca și Dumnezeu, are tunetul la dispoziție ; dar acesta este un tunet dinăuntru, care iese din pămînt și dezrădăcinează copacii. Pecopin simți țărmul mării cutremurîndu-se sub el și cum ceva cumplit îl acoperă ; un fum negru îl orbi, un zgomot înfricoșător îl asurzi ; i se păru că se prăvale și că se rostogolește iute la pămînt, ca o frunză moartă gonită de vînt. Leșină.

VII

Cuvintele potrivite ale unui cărturar bătrîn dintr-o colibă de frunziș

Cînd își reveni, auzi o voce blîndă care zicea : *Phi smâ,* ceea ce pe arăbește înseamnă : E în cer. Simți că i se pusese o mînă pe piept și auzi o altă voce gravă și înceată care răspundea : *Lô lô, machi muth,* care vrea să însemne : Nu, nu, n-a murit. Deschise ochii și văzu un moșneag și o fată îngenuncheați lîngă el. Moșneagul era negru ca noaptea și avea o barbă lungă și albă, împletită în codițe, în felul vechilor magi, și era îmbrăcat cu o mantie mare de mătase verde fără cute. Fata avea culoarea aramei roșii, cu ochi mari de porțelan și cu buzele de coral. Avea inele de aur în nas și la urechi. Era încîntătoare.

Pecopin nu mai era la malul mării. Suflul iadului, purtîndu-l la întîmplare, îl aruncase într-o vale plină de stînci și de copaci cu o formă ciudată. Se ridică. Moșneagul și fata îl priveau cu blîndețe. Se apropie de unul din acești copaci ; frunzele se strînseră ; crăcile se traseră înapoi, florile de un alb palid se făcură roșii ; și tot copacul păru să se dea întrucîtva înapoi. Pecopin recunoscu arborele rușinii și înțelese că plecase din India și că se afla în faimoasa țară a Pudiferanului.

În acest timp moșneagul îi făcu un semn. Pecopin îl urmă și cîteva clipe după aceea, moșneagul, fata și Pecopin se așezară toți trei pe o rogojină într-o colibă făcută din frunze de palmier, plină înăuntru de nestemate de tot felul care scînteiau ca jeraticul aprins.

Moșneagul se întoarse spre Pecopin și îi spuse în nemțește :

— Fiule, sînt omul care știe tot, lapidariul cel mare etiopian, talebul arabilor. Numele meu este Zin Eddin pentru oameni și Evil Merodach pentru duhuri. Sînt primul om care a pătruns în această vale, tu ești al doilea. Mi-am petrecut viața smulgînd naturii știința lucrurilor și dînd lucrurilor știința sufletului. Mul-

ţumită mie, mulţumită învăţămintelor mele, mulţumită razelor izvorîte din ochii mei timp de o sută de ani, în valea aceasta pietrele trăiesc, plantele gîndesc şi animalele înţeleg. Eu sînt cel care le-a învăţat pe jivine medicina cea adevărată ce lipseşte omului. L-am învăţat pe pelican să-şi provoace sîngerarea ca să-şi vindece puii răniţii de vipere, pe şarpele orb să mănînce mărar ca să-şi recapete vederea, pe ursul atins de cataractă să sîcîie albinele ca să-l înţepe la ochi. Vulturéselor le-am adus piatra fermecată care le face să ouă uşor. Eu sînt, fiule, cel care a învăţat gaiţa să ia ca purgativ frunze de afin, broasca ţestoasă foi de cucută, cerbul foi de dictaon, lupul mătrăgună, mistreţul iederă, turtureaua iarba de helxină ; tot eu am învăţat caii să-şi deschidă ei înşişi vinele de la coapsa dinapoi cînd suferă din cauza sîngelui ; şopîrla cînd năpîrleşte să-şi mănînce vechea piele ca să se vindece ; rîndunica să vindece oftalmia puilor cu calcedonie pe care se duce să o caute peste mări şi ţări ; nevăstuica să folosească rutişorul cînd se luptă cu şarpele. Pînă acum nu am avut discipoli decît animalele. Aşteptam un om. Ai venit. Fii fiul meu. Sînt bătrîn, am să-ţi las coliba, nestematele, valea şi ştiinţa. O iei de soţie pe fiica mea, pe care o cheamă Aissab, care e frumoasă. Am să te învăţ să deosebeşti diferitele feluri de rubine, să pui perla-mamă într-o oală cu sare şi să aprinzi scînteierea rubinului prea întunecat muindu-l în oţet. Fiecare zi de şedere în oţet îi dă un an de frumuseţe. O să ne petrecem viaţa frumuşel adunînd diamante şi mîncînd rădăcini. Fii fiul meu...

— Îţi mulţumesc, venerabile stăpîn, zise Pecopin. Primesc cu bucurie.

După ce se înnoptă, fugi.

VIII

Creştinul rătăcitor

A rătăcit mult timp prin tot felul de ţări. Să-i povesteşti toate călătoriile ar însemna să faci istoria lumii. A mers în picioarele goale şi în sandale ; a călărit tot felul de dobitoace : măgar, cal, catîr, cămilă, zebră, onagru [319] şi elefant. A îndurat tot felul de călătorii pe apă cu tot felul de vapoare : navele rotunde de pe Ocean şi navele lunguieţe de pe Mediterana, *oneraria et remigia,* galera şi galionul, fregata şi fregatonul, feluca, polaca şi tartana, barca, bărcuţa şi barcarola. A avut curaj să încerce caracorele [320] de lemn ale indienilor din Bantan şi şalupele de piele

de pe Eufrat, despre care vorbeşte Herodot. L-au bătut toate vînturile : sirocco de răsărit şi sirocco de miazănoapte, tramontana, vîntul de apus şi galerna [321]. A străbătut Persia, Pegul, Bramazul, Tagataiul, Transiana, Sagistanul, Hasubia [322]. L-a văzut pe Monomotapa ca şi Vincent le Blanc, Sofala ca Pedro Ordoñez, Ormusul ca seniorul de Fines, sălbaticii ca Acosta şi uriaşii ca Melherbe de Vitré. Şi-a pierdut în deşert patru degete de la picioare ca Gerôme Costilla. A fost vîndut de şaptesprezece ori, ca Mendez Pinto, a fost ocnaş ca Texeus, şi a fost cît pe-aci să fie făcut eunuc, ca Parisol [323]. A avut boala de piele de care pier negrii, scorbutul care-l speria pe Avicena [324], şi rău de mare de care Cicero zice că-i preferă moartea. S-a urcat pe munţi atît de înalţi, încît ajuns în vîrf, îşi varsă sîngele, flegmele şi mînia. A ajuns la insula de care dai uneori cînd n-o cauţi şi pe care n-o poţi niciodată găsi cînd o cauţi, constatînd că toţi locuitorii ei sînt buni creştini. În Midelpala, care este la nord, a văzut un castel într-un loc în care nu se află aşa ceva ; însă minunăţiile de la miazănoapte sînt aşa de mari că nu trebuie să te miri. A rămas mai multe luni la regele Mogor Ekebas, bine văzut şi răsfăţat de acest prinţ despre curtea căruia povestea mai tîrziu tot ceea ce au aşternut în scris englezii, olandezii şi chiar şi părinţii iezuiţi. A devenit doct, căci avea pe cei doi magiştri ai oricărei doctrine, călătoria şi nefericirea. A studiat faunele şi florele tuturor climatelor. A observat atent vînturile cu ajutorul migraţiei păsărilor şi curenţii cu ajutorul migraţiei cefalopodelor. A văzut, în regiunile submarine, cum se duceau *Ommastrephes sagitatus* spre Polul Nord şi *Ommastrephes giganteus* [325] spre Polul Sud. A văzut oameni şi monştri precum anticul grec Ulise. A cunoscut tot felul de animale minunate : rosmarul, cristeiul negru, molusca-cuţit, garagianii asemeni unor vulturi de mare, capercalzele din Scoţia, antenalele care merg în turme, alcatrazii mari ca nişte gîşte, moraxii, mai mari decît catiburonii, peimonii din insulele Maldive care mănîncă oameni, peştele manar care are cap de bou, pasărea claki care se naşte din anumite lemne putrezite, micuţul saru care cîntă mai bine decît papagalul şi în sfîrşit boranetul, animalul-plantă din ţările tătare, care are rădăcina în pămînt şi paşte iarba din jurul lui. A vînat şi a omorît un triton de mare din specia yapiaria şi a inspirat o mare dragoste unui triton de rîu din specia baepapina [326]. Într-o zi, aflîndu-se în insula Manar, la două sute de leghe de Goa, l-au chemat nişte pescari care i-au arătat şapte oameni-episcopi şi nouă sirene prinse în năvoadele lor. A auzit zgomotul nocturn al fierarului de mare şi a mîncat din cele o sută cincizeci şi trei de feluri de peşte care se află în mare şi care

se aflau cu toții în năvodul apostolilor atunci cînd au pescuit din porunca Domnului. În Sciția a străpuns cu săgeți un grifon cu care se războiau triburile arimaspe [327], ca să-i ia aurul pe care-l păzea. Aceste triburi au vrut să-l facă rege, dar a fugit. În sfîrșit fu cît pe aci să naufragieze de mai multe ori și mai ales lîngă capul Guardafui [328], căruia cei vechi îi ziceau *Promontorium aromatorum* * ; și în atîtea aventuri, atîtea greșeli, oboseli, isprăvi, munci și nenorociri, cavalerul Pecopin cel viteaz și credincios n-avea decît un țel : să se reîntoarcă în Germania ; decît o speranță : să se reîntoarcă la Falkenburg ; decît un gînd, s-o vadă iar pe Boldur.

Mulțumită talismanului sultanei, pe care-l purta mereu cu sine, el nu putea nici să îmbătrînească, nici să moară.

Număra anii cu tristețe. La vremea cînd a ajuns în sfîrșit în nordul Franței, trecuseră cinci ani de cînd nu o mai văzuse pe Boldur. Uneori se gîndea la ea seara, după ce mersese din zori ; se așeza pe o piatră pe marginea drumului și plîngea. Îi venea apoi inima la loc și-și făcea curaj. — Cinci ani, se gîndea el, da, dar am s-o văd iar. Avea atunci cincisprezece ani ; ei bine, acum o să aibă douăzeci ! — Hainele-i erau în zdrențe, încălțămintea ruptă, picioarele însîngerate, însă puterile și bucuria îi veneau la loc și pornea iar.

Și-așa ajunse pînă în munții Vosgi.

IX

În care se vede cu ce se poate desfăta un pitic în pădure

Într-o seară, după ce mersese toată ziua printre stînci, căutînd o trecere ca să coboare spre Rin, a ajuns la marginea unei păduri de brazi, de frasini și de arțari. Nu șovăi și intră în ea. Mergea de mai bine de un ceas, cînd, deodată, poteca pe care o ținea se pierdu într-o poiană presărată cu ilex [329], cu ienuperi și cu zmeuriș sălbatic. Alături de poiană era o mlaștină. Istovit de oboseală, murind de foame și sete, sleit de puteri, se uită în toate părțile, căutînd o colibă, o cărbunărie sau un foc de cioban, cînd, deodată, un cîrd de călifari trecu pe lîngă el dînd din aripi și țipînd. Pecopin tresări recunoscînd aceste păsări ciudate care-și fac cuibul sub pămînt și cărora țăranii din Vosgi le zic rațe-iepuri. Dădu la o parte tufele de ilex și văzu pretutindeni în iarbă flori de iarba-surzilor, anghelică, iarba-nebunilor și

* Promontoriu al mirodeniilor.

gențiana cea mare. Cum se apleca să se convingă, i-a izbit privirea o cochilie de scoică căzută pe iarbă. O luă de jos. Era una din midiile de Vologne care au în ele perle mari cît bobul de mazăre [330]. Ridică ochii ; o pajură plana deasupra capului lui.

Pecopin începu să se îngrijoreze. Avea și de ce. Ilexul și zmeurișul, călifarii, ierburile vrăjite, scoica, pajura îi dădeau toate de gîndit. Plin de teamă, se întreba unde se află, cînd un cîntec ajunse din depărtare pînă la el. Trase cu urechea. Era o voce răgușită, frîntă, tristă, supărătoare, înfundată și țipătoare în același timp și iată ce cînta :

Lacul meu mic creează-n ocrotitoarea umbră
surîsul Amfitritei, și-un negru zeu Neptun ;
umilu-mi lac nutrește-ntre munți fără stăpîn
pe zeea Amfitrita, pe zeul mării, sumbră.
    Eu sînt pitic, bunicul a mari făpturi montane
    și dintr-un strop de apă nasc două oceane.
Revărs din stînci pe unde zbor n-a trecut pe-aproape ;
Ei, un albastru fluviu și verde pentru el
revărs din grota-mi unde foc n-a lucit de fel, spre el
spre el un fluviu verde, spre ea albastre ape.
    Eu sînt pitic, bunicul a mari făpturi montane
    și dintr-un strop de apă nasc două oceane.
Un fin smaragd nisipului galben îi dă tonul
în sipetul meu umed safirul joacă lin
topit, smaragdul crește vădind frumosul Rin,
safirul se dizolvă curgînd să crească Ronul.
    Eu sînt pitic, bunicul a mari făpturi montane
    și dintr-un strop de apă nasc două oceane.

Pecopin nu mai avea nici o îndoială. Biet călător istovit, se afla în *pădurea fermecată a pașilor pierduți,* un codru mare plin de labirinte, de enigme și de cotituri în care se plimbă piticul Rulon. Piticul Rulon locuiește într-un lac din munții Vosgi, într-un vîrf de munte ; și fiindcă din acest lac trimite un șuvoi Ronului și un altul Rinului, piticul lăudăros își zice tată al Mediteranei și al Oceanului. Plăcerea lui este să rătăcească prin pădure și să-i rătăcească pe trecători. Călătorul care a apucat să intre în pădurea pașilor pierduți nu mai iese niciodată. Vocea, cîntecul erau cele ale piticului Rulon cel răutăcios.

Pecopin, pierdut, se aruncă cu fața la pămînt.

— Vai ! exclamă el, s-a sfîrșit, niciodată n-am să o mai văd pe Boldur !

— Ba da ! zise cineva lîngă el.

X

Equis canibusque *

Se îndreptă din şale; un senior bătrîn, îmbrăcat într-un magnific veşmînt de vînătoare, stătea în picioare la cîţiva paşi de el. Gentilomul era complet echipat: un jungher de aur la şold iar la cingătoare îi atîrna un corn încrustat cu cositor şi făcut din cornul unui zimbru. Luminat de ultima licărire a amurgului, acest chip palid care zîmbea avea ceva ciudat, nelămurit şi luminos. Acest vînător bătrîn, apărut aşa deodată într-un astfel de loc, la un asemenea ceas, ţi s-ar fi părut desigur straniu, cum mi s-ar fi părut şi mie; însă în pădurea paşilor pierduţi gîndul îţi zboară numai la Rulon; bătrînul nu era pitic şi lui Pecopin îi fu de ajuns.

De altfel avea o înfăţişare graţioasă, plăcută şi simpatică. Şi deşi era îmbrăcat ca un vînător adevărat, era aşa de bătrîn, aşa de vlăguit, de gîrbovit, de frînt, cu mîinile zbîrcite şi plăpînde, cu sprîncenele atît de albe şi cu picioarele aşa de slăbite, încît nu putea să-ţi fie frică de el. Dacă te uitai mai bine, zîmbetul lui era banal şi fără profunzime, ca al unui rege imbecil.

— Ce vrei de la mine? întrebă Pecopin.

— Să te duc la Boldur, zise bătrînul vînător zîmbind mereu.

— Cînd?

— Petrece-ţi numai o noapte cu mine la vînătoare.

— Ce noapte?

— Aceea care începe.

— Şi am s-o văd iar pe Boldur?

— Cînd noaptea de vînătoare se va fi sfîrşit, la răsăritul soarelui, am să te las la poarta Falkenburgului.

— Să vînăm noaptea?

— De ce nu?

— Mi se pare ciudat.

— Ba!

— Şi e şi foarte obositor.

— Nicidecum.

— Dar eşti bătrîn.

— Să nu-ţi pese de mine.

— Dar sînt obosit, am mers toată ziua, sînt mort de foame şi de sete, zise Pecopin. Nici n-am să mă pot sui pe cal.

* Cu cai şi cîini.

Bătrînul senior desprinse de la cingătoare o ploscă încrustată cu argint și i-o întinse.

— Bea din asta.

Pecopin duse cu lăcomie plosca la gură. De-abia sorbise cîteva înghițituri că simți că-i revin puterile. Se simțea tînăr, puternic, sprinten și tare, dormise, mîncase, băuse. — I se părea chiar cîteodată că băuse prea mult.

— Hai, zise, să mergem, să alergăm, să vînăm toată noaptea ; acum vreau ; am s-o văd însă iar pe Boldur ?

— După ce va fi trecut noaptea, la răsăritul soarelui.

— Și ce chezășie îmi dai pentru făgăduială ?

— Însăși ființa mea. Ajutorul pe care ți-l dau. Aș fi putut să te las aici să mori de foame, de oboseală și de amărăciune, aș fi putut să te las piticului Rulon care se plimbă în jurul lacului ; mi-a fost însă milă de tine.

— Merg după tine, zise Pecopin, și să fie așa, la răsăritul soarelui la Falkenburg.

— Hei, voi ceilalți ! haideți ! la vînătoare ! strigă seniorul cel bătrîn cu glasul lui hîrîit.

Și tot strigînd spre crîng, se întoarse iar Pecopin văzu că era cocoșat. Făcu apoi cîțiva pași și Pecopin văzu că era șchiop.

La chemarea bătrînului senior, o ceată de cavaleri înveșmîntați ca niște prinți, cu niște cai împodobiți regește, ieși din desișul pădurii.

Veniră să se așeze, într-o adîncă tăcere, în jurul bătrînului care părea stăpînul lor. Toți erau înarmați cu junghere și țepușe ; numai el avea un corn. Se lăsase noaptea ; însă în jurul gentilomilor se rînduiseră în picioare două sute de slujitori cu două sute de făclii.

— *Ebbene*, zise stăpînul, *ubi sunt los perros ?* *

Amestecul de italiană, de latină și de spaniolă nu-i prea plăcu lui Pecopin.

Bătrînul reluă însă nerăbdător : — Cîinii ! cîinii !

De-abia sfîrși, că lătrături cumplite umplură luminișul ; apăruse o haită.

O haită superbă, o adevărată haită de împărat. Slujitori cu haine galbene și ciorapi roșii, slujitori înarmați care păzeau cuștile de cîini și negri goi-goluți îi țineau zdravăn în lesă.

Niciodată o adunătură de cîini nu a fost mai completă. Se aflau acolo toate felurile posibile de cîini, împerecheați și împărțiți pe grupe și pe neamuri, după instinct și după rasă. Primul grup se compunea dintr-o sută de dogi englezi și dintr-o sută

---

* Ei bine, unde sînt cîinii (lb. latină și spaniolă).

de ogari, împreună cu douăsprezece perechi de cîini-tigri și cu douăsprezece perechi de cîini iuți. Cel de-al doilea grup era format în întregime din cîini din Berberia[331], albi pătați cu roșu, cîini viteji care nu se sperie de zgomot, rămîn trei ani în putere, buni și la alergatul vitelor și la vînătorile mari. Cel de-al treilea grup era format dintr-un foarte mare număr de cîini din Norvegia : cîini sălbatici, cu părul zbîrlit bătînd în roșu, cu o pată albă pe frunte sau la gît, cu miros bun și inimă vitează și cărora le place mai ales vînătoarea de cerbi ; cîini cenușii, ca leopardul pe spinare, care au pe picioare același păr, labele de iepure sau cu dungi roșii și negre. Alegerea era grozav de bună. Nu era printre cîini nici o corcitură. Pecopin, care se pricepea, nu văzu nici unul cu galben sau cu cenușiu printre cei roșcați și nici printre cenușii vreunul care să fi avut ape argintii sau labele roșcate. Toți erau autentici și grozavi. Cel de-al patrulea grup era formidabil : o îmbulzeală deasă, strînsă și imensă de dogi puternici de la mănăstirea Saint-Aubert-din-Ardeni, care au picioarele scurte și care nu aleargă repede, dar care sînt copoi de temut și vînează cu furie mistreții, vulpile și jivinele cu miros urît. Ca și cei din Norvegia, erau de rasă, adevărați cîini gentilomi, care supseseră de lîngă inimă. Aveau capul de mărime mijlocie, mai degrabă alungit decît strivit, botul negru și nu roșu, urechile mari, șalele arcuite, greabănul musculos, picioarele mari, coapsa sus, glezna continuată cu gheare zdravene, coada groasă lîngă șale și în restul subțire, păr aspru sub burtă, gheare tari, laba în formă de labă de vulpe. Al cincilea grup era oriental. Trebuie că fusese plătit cu sume uriașe ; erau cîini de Palimbotra, care mușcă taurul, cîini de Cintiqui care atacă leii, cîini de Monomotapa[332], care alcătuiesc garda împăratului Indiilor. Cu toții, englezi, berberi, norvegieni, din Ardeni și din India, urlau îngrozitor. Un parlament al oamenilor n-ar fi putut face mai mult zgomot.

Pecopin era uluit de haită. Toată pofta lui de vînătoare se trezi.

Totuși, apariția ei stranie, nu putu să-l împiedice să-și zică lui însuși, că era ciudat că, lătrînd atît de tare, n-o auzise înainte să apară.

Căpetenia hăitașilor care conducea vînătoarea se afla la cîțiva pași de Pecopin, întorcîndu-i spatele. Pecopin se duse la el să-l întrebe și-i puse mîna pe umăr ; hăitașul se întoarse spre el : purta o mască. Pecopin amuți. Începu chiar să se întrebe foarte serios dacă să ia parte cu adevărat la vînătoare, cînd bătrînul îl luă în primire.

— Ei bine, cavalere, ce zici de cîinii noştri ?

— Zic, seniore, că pentru ca să poţi să te ţii de nişte cîini aşa de grozavi, ţi-ar trebui nişte cai grozavi.

Fără să răspundă, bătrînul duse la gură un fluier de argint care era legat la degetul mic al mîinii lui stîngi, prevedere de om cuminte care ştie că se expune să vadă nişte tragedii, şi şuieră.

La şuieratul lui, se făcu un zgomot printre copaci, cei din jur se strînseră şi patru grăjdari în livrea stacojie se iviră, ducînd doi cai magnifici. Unul dintre ei era un cal frumos arab cu un aer măreţ, cu copita netedă, negricioasă, înaltă, rotunjită, frumos scobită, cu chişiţă scurtă, ca o semilună, cu mădularele slabe şi nervoase, cu genunchi descărnaţi şi bine articulaţi. Avea picioarele unui cerb frumos, grumazul larg şi deschis, coama bogată, dublă şi tremurătoare. Celălalt era un alergător tătar cu crupa enormă, cu grumazul alungit, cu coapsele netede, cu părul bălţat. Gîtul potrivit de arcuit, nu însă boltit, era acoperit cu o coamă mare creaţă ce flutura ; coada deasă îi atîrna pînă la pămînt. Avea pielea de pe frunte tivită sub ochii mari şi scînteietori, gura mare, urechile neliniştite, nările deschise, stea în frunte, pete albe la picioare, plin de curaj şi în vîrstă de şapte ani. Primul avea pe cap şi pe piept platoşă şi şaua de război. Al doilea era gătit mai puţin regeşte, dar mai frumos ; avea zăbală de argint, rozete aurite, hamul brodat cu aur, şa domnească, pătură de brocart, moţ care-i atîrna şi panaş care se clătina. Primul tropăia, îi curgeau balele, sforăia, îşi rodea frîul, sfărîma pietre şi cerea să lupte. Celălalt se uita ici şi colo, cerea aplauze, necheza voios, nu atingea pămîntul decît cu vîrful copitei, făcea pe regele şi tropăia de minune. Amîndoi erau negri ca abanosul. Pecopin, cu ochii aproape înfricoşaţi de admiraţie, contempla cele două dobitoace minunate.

— Ei bine, zise seniorul şchiopătînd, tuşind şi zîmbind mereu, pe care-l iei ?

Pecopin sări, fără şovăire, pe calul arab.

— Stai bine în şa ? îi strigă bătrînul.

— Da, zise Pecopin.

Atunci bătrînul izbucni în rîs, smulse cu o mînă găteala, panaşul, şaua şi platoşa calului tătar, îl apucă de coamă, sări ca un tigru şi încălecă fără şa pe superbul animal, care tremura din toate mădularele ; luînd apoi cornul de la cingătoare, începu să sune atît de puternic, încît Pecopin, asurzit, crezu că bătrînul cel înfricoşător avea tunetul în piept.

XI

La ce te expui cînd călăreşti un cal pe care nu-l cunoşti

La sunetul cornului, pădurea se lumină în adîncurile ei de mii de lumini nemaipomenite, prin codru trecură umbre şi voci îndepărtate strigară : Înainte ! Haita lătră, caii sforăiră şi copacii se înfiorară ca de un vînt mare.

În acea clipă, un clopot crăpat, ce părea că behăie în întuneric, bătu miezul nopţii.

La cea de-a douăsprezecea bătaie, seniorul cel bătrîn duse din nou la gură cornul lui de fildeş, slujitorii dezlegară haita, cîinii porniră ca din puşcă, strigătele şi urletele se îndoiră şi toţi vînătorii, pîndarii şi hăitaşii, şi bătrînul şi Pecopin se avîntară în galop.

Galop tare, rapid, scînteietor, vertiginos, supranatural, care-l prinse pe Pecopin, îl tîrî şi-l duse cu el, care făcea să-i răsune în creier paşii calului ca şi cum capul lui ar fi fost un bolovan de pe drum, care-l ului ca un fulger, îl îmbăta ca o orgie, îl exaspera ca o luptă ; galop care se făcea uneori vîrtej, vîrtej care se făcea cîteodată uragan.

Pădurea era imensă, vînătorii fără număr, luminiş urma după luminiş, vîntul se tînguia, mărăcinişul şuiera, cîinii lătrau, umbra colosală şi neagră a unui cerb cu şaisprezece ramuri se ivea cînd şi cînd printre crăci şi fugea prin umbre şi lumini, calul lui Pecopin gîfîia cumplit, copacii se plecau să vadă trecînd vînătoarea şi se dădeau pe spate după ce o văzuseră, sunete de cornuri de vînătoare înspăimîntătoare izbucneau cînd şi cînd, apoi totul tăcea şi se auzea în depărtare cornul bătrînului vînător.

Pecopin nu ştia unde se află. Galopînd pe lîngă o ruină la umbra unor brazi, printre care se prăvălea o cascadă din înaltul unui zid mare de porfir, i se păru că zăreşte castelul din Nideck. Văzu apoi trecînd cu repeziciune la stînga lui nişte munţi ce-i părură a fi Vosgii de Jos. Recunoscu pe rînd după forma lor cele patru piscuri Ban-de-la-Roche, Champ-de-Feu, Climont şi Ungersberg. Puţin după aceea se afla în Vosgii de Sus. În mai puţin de un sfert de ceas calul lui străbătuse Giromagny, Rotabac, Sultz, Barenkopf, Graisson, Bressoir, Haut-de-Honce, muntele Lure, Capul Ursului, marele Donon şi marele Ventron. Culmile acestea mari îi apăreau de-a valma în întuneric, fără nici o ordine, fără legătură ; s-ar fi zis că un uriaş răvăşise şirul cel mare de munţi al Alsaciei. Cîteodată i se părea că deosebeşte dedesubtul lui lacurile din vîrfurile Vosgilor, ca şi cum munţii i-ar

fi trecut pe sub burta calului. Își văzu astfel umbra oglindindu-se în Baia Păgînilor și în Saut-des-Cuves, în Lacul Alb și în Lacul Negru. O văzu însă așa cum și-o văd rîndunelele pe a lor cînd trec la rasul iazurilor, dispărînd de îndată ce s-a ivit. Totuși, cît de ciudată și de nestăpînită era goana, se liniștea ducînd mîna la talismanul lui, gîndindu-se că la urma urmelor nu se îndepărta de Rin.

Deodată îl înfășură o ceață deasă, copacii se șterseră, apoi se pierdură, în umbră zgomotul vînătoarei se dublă, și calul lui arab începu să galopeze cu și mai multă furie. Ceața era atît de deasă că Pecopin de-abia mai distingea urechile calului ridicate în fața lui. În clipe atît de cumplite, este o mare sforțare și, desigur, un mare merit să-ți închini sufletul Domnului și inima iubitei. Așa făcea cu evlavie viteazul cavaler. Se gîndea la bunul Dumnezeu și la Boldur, și poate chiar mai mult la Boldur decît la bunul Dumnezeu, cînd i se păru că tînguiala vîntului se schimbă într-un glas pronunțînd deslușit cuvîntul : *Heimburg ;* în acel moment o făclie mare dusă de un hăitaș străbătu ceața și, la lumina acestei făclii, Pecopin văzu deasupra capului lui un uliu străpuns de o săgeată care totuși mai zbura. Vru să mai privească pasărea, însă calul făcu un salt, uliul dădu din aripi, făclia se cufundă în pădure și Pecopin fu iar în întuneric. Puțin după aceea, vîntul grăi iar și zise : *Vaugtsberg ;* o nouă lumină străpunse ceața și Pecopin zări în umbră un vultan cu aripa străpunsă de o suliță și care totuși mai zbura. Deschise ochii, deschise gura ca să strige, dar înainte să fi apucat să o facă, lumină, vultanul și sulița dispăruseră. Calul nu încetinise de fel și se năpustea cu capul în jos printre toate aceste năluci, ca și cum ar fi fost calul orb al demonului Pafos sau calul surd al regelui Sisymordachus. Vîntul se tîngui pentru a treia oară și Pecopin auzi vocea lugubră din văzduh care zicea : *Rheinstein ;* un al treilea fulger împurpură copacii în ceață și o a treia pasăre trecu. Un vultur cu o săgeată în pîntec și care totuși zbura. Atunci Pecopin își aminti de vînătoarea pfalzgravului la care se lăsase tîrît și se înfioră. Dar galopul calului arab era atît de nebunesc, copacii și lucrurile nelămurite din peisajul nocturn treceau în fuga mare, viteza era atît de amețitoare în jurul lui Pecopin încît, chiar în el însuși nimic nu se mai putea opri. Aparițiile și nălucile se urmau atît de confuz, că nici măcar nu putea să-și fixeze gîndurile la aceste triste amintiri. Ideile îi treceau prin cap ca vîntul. Se auzea mereu în depărtare zgomotul vînătorii și cîteodată monstruosul cerb al nopții răgea în tufișuri.

Treptat se ridicase ceața. Deodată aerul se făcu călduț, copacii își schimbară forma; printre stînci apărură stejari de plută, arbori de fistic și pini de Alep; luna mare, albă, înconjurată de un halo imens lumina lugubru mărăcinișurile. Și totuși nu era zi de lună plină.

Gonind în fundul unui scoc, Pecopin se aplecă și smulse din malul drumului un mănunchi de ierburi. Cercetă plantele la lumina lunii și recunoscu cu groază vătămătoarea de Ceveni [333], șopîrlița [334] și mărarul sălbatic [335], ale căror frunze hîde se termină cu gheară. După o jumătate de ceas vîntul era și mai cald, un fel de miraje ale mării se strecurau prin codru; se aplecă încă o dată în malul drumului și smulse iar primele plante la îndemînă. De data aceasta erau drobul argintat de Cette [336], anemona înstelată de Nisa [337], nalba marină de la Toulon [338], Geranium sanguineum din Pirineii de Jos [339], atît de ușor de recunoscut după frunza ei cu cinci palme, *Astrantia major* [340] a cărei floare este un soare care radiază printr-un inel, ca planeta Saturn. Pecopin văzu că se îndepărtează de Rin cu o cumplită repeziciune; făcuse mai mult de o sută de leghe între cele două mănunchiuri de ierburi. Străbătuse Vosgii, traversase Cevenii, acum străbătea Pirineii. — Mai bine moartea! gîndi el. Și vru să se arunce jos de pe cal. Pe cînd voia să se desprindă își simți picioarele strînse ca de două mîini de fier. Se uită. Scările îl prinseseră și-l țineau. Erau scări vii.

Strigătele îndepărtate, nechezaturile și lătrăturile făceau prăpăd; cornul bătrînului, care mergea înaintea alaiului vînătoresc la o distanță înfricoșătoare, scotea sunete sinistre, iar printre crăcile mari albăstrii scuturate de vînt, Pecopin văzu cîinii trecînd înot iazuri pline de luciri fermecate.

Sărmanul cavaler se resemnă, închise ochii și se lasă dus.

O dată îi deschise; căldura de cuptor a unei nopți tropicale îl lovea în față; răgete vagi de tigri și de șacali ajungeau pînă la el; întrevăzu ruine de pagode pe acoperișul cărora stăteau gravi, în picioare, așezați în rînduri lungi, vulturi filozofi și berze; în vale, copaci cu forme bizare luau mii de atitudini ciudate; recunoscu bananul și baobabul; *Oue-nonbuyuh* șuiera, *cyra rameum* îngîna, micuțul gonambuch cînta. Pecopin se afla într-o pădure din India.

Închise ochii.

Și iar îi deschise. Într-un sfert de ceas după vîntul ecuatorului venea la rînd un vînt de gheață. Era un frig îngrozitor. Copitele calului făceau să scîrțîie chiciura. Renii, elanii și satirii goneau ca niște umbre prin ceață. Asprimea pădurilor și a

munţilor era îngrozitoare. Nu se vedeau în zare decît două-trei stînci imense în jurul cărora zburau pescăruşi şi stîrci şi prin verdeaţa înnegrită se întrezăreau valuri lungi albe care-şi aruncau spuma spre cer şi cărora cerul le arunca fulgi de zăpadă. Pecopin străbătea desişurile de zade din Biarmia [341] ce se afla la Capul Nord.

Îndată după aceea noaptea se făcu mai deasă, Pecopin nu mai văzu nimic, auzi însă un zgomot înspăimîntător şi-şi dădu seama că trece pe lîngă prăpastia Maelstrom [342], Tartarul celor vechi şi buricul mării.

Ce era cu pădurea aceasta îngrozitoare care făcea ocolul lumii ?

Cerbul cu şaisprezece ramuri apărea iar, cînd şi cînd, mereu fugind, mereu urmărit. Umbrele şi zgomotele se năpusteau de-a valma pe urmele lui, iar cornul bătrînului vînător suna mai tare decît toate, mai tare decît vuietul prăpastiei Maelstrom.

Deodată arabul se opri brusc. Lătrăturile încetară şi în jurul lui Pecopin se făcu tăcere. Bietul cavaler, care de peste un ceas nu mai deschisese ochii, îi deschise iar. Se afla în faţa unei clădiri întunecate şi colosale, ale cărei ferestre luminate păreau să arunce priviri. Faţada era neagră ca o mască şi vie ca un chip omenesc.

XII

Descrierea unui lăcaş al răutăţilor

Ce era clădirea aceea, e greu de spus. Era o casă întărită ca o cetăţuie, o cetăţuie magnifică ca un palat, un palat ameninţător ca o cavernă, o cavernă mută ca un mormînt.

Nu se auzea nici un glas, nu se vedea nici o umbră.

În jurul acestui castel, a cărui imensitate avea ceva supranatural, se întindea pădurea cît vezi cu ochii. La orizont luna dispăruse. Pe cer se vedeau cîteva stele roşii ca sîngele.

Calul se oprise în faţa treptelor care duceau la o poartă mare închisă. Pecopin se uită la dreapta şi la stînga. I se păru că vede în lungul faţadei şi alte trepte în faţa cărora stăteau nemişcaţi alţi cavaleri părînd să aştepte în tăcere.

Pecopin îşi scoase jungherul şi tocmai era să bată cu el în balustrada de marmură a scării, cînd cornul vînătorului cel bătrîn izbucni brusc lîngă castel, probabil în spatele faţadei, puternic, sonor, asurzitor ca trîmbiţa vijelioasă a îngerului rău.

Făcînd, vizibil, să se plece copacii, cornul arunca în întuneric îngrozitoarea asmuțire împotriva cerbului încolțit.

Cornul tăcu. De-abia sfîrși că porțile castelului se deschiseră cu amîndouă canaturile în afară, ca și cum un vînt dinăuntru le-ar fi împins cu violență. Se văzu un șuvoi de lumină.

Arabul urcă treptele și Pecopin intră într-o sală mare splendid luminată.

Pereții acestei săli erau acoperiți de tapiserii cu subiecte luate din istoria romană. Benzile dintre lambriuri erau acoperite cu lemn de chiparos și cu fildeș. În partea de sus era o galerie plină de flori și de copaci, și într-un ungher, sub o rotondă se afla locul destinat femeilor, pardosit cu agate. Restul pardoselii era un mozaic reprezentînd războiul troian.

Dar, nimeni ; sala era pustie. Lumina aceea mare era sinistră în acea mare singurătate.

Calul, care pășea singur mai departe și ai cărui pași răsunau pe pardoseală, traversă încet prima sală și intră într-o a doua încăpere, la rîndul ei tot luminată, imensă și pustie.

De jur-împrejurul ei se întindeau panouri mari de cedru în care un artist misterios încadrase tablouri minunate, incrustate cu sidef și sur. Erau scene de luptă, de vînătoare, serbări în castele pline de focuri de artificii, asediate și cucerite de fauni și sălbatici, întreceri războinice și lupte navale cu tot felul de vase gonind pe un ocean de peruzele, de smaralde și safire, imitînd minunat rotunzimea apei sărate și umflarea mării.

Sub aceste tablouri, o friză, cizelată cu dalta cea mai fină și mai magistrală, reprezenta, în nenumăratele relații ce au între ele, cele trei specii de creaturi terestre înzestrate cu inteligență : uriașii, oamenii și piticii ; pretutindeni în această operă uriașii și piticii îl umileau pe om, mai mic decît uriașii și mai prost decît piticii.

Și totuși tavanul părea că aduce un omagiu ironic geniului uman. Era în întregime decorat cu medalioane, unele lîngă altele, în care străluceau, iluminate de o înflăcărare întunecată și cu coroana lui Pluton [343] pe cap, portretele tuturor oamenilor cărora pămîntul le datorează descoperiri recunoscute ca utile, fiind numiți de aceea *binefăcătorii omenirii.* Toți erau acolo pentru descoperirile lor. Arabus [344] pentru medicină, Dedalus [345] pentru labirint, Pisistrate [346] pentru cărți, Aristotel pentru biblioteci, Tubalcain [347] pentru nicovale, Arhimede [348] pentru mașinile de război, Noe [349] pentru navigație, Abraham [350] pentru geometrie, Moise [351] pentru trompetă, Amphictyon [352] pentru ghicirea viselor, Frederic Barbarossa pentru vînătoarea cu șoimi și jupînul Bachou,

din Lyon, pentru cvadratura cercului. În unghiurile bolții și în pandantive erau grupate, în chip de constelații majore ale acestui cer de stele omenești, portrete ale unor oameni iluștri : Flavius [353], care a inventat busola ; Cristofor Columb, care a descoperit America ; Botargus [354], care a născocit sosurile pentru bucate ; Marte [355], care a inventat războiul ; Faustus [356], care a inventat tipografia ; călugărul Schwartz [357], care a inventat praful de pușcă ; și papa Pontian [358], care a născocit cardinalii.

Multe dintre aceste personaje îi erau necunoscute lui Pecopin, pentru simplul motiv că nu se născuseră încă la vremea în care se petrece povestea aceasta.

Și așa cavalerul, pășind în urma calului, pătrunse într-un lung șir de săli magnifice. Într-una din ele, văzu pe peretele de la răsărit următoarea inscripție în litere de aur : „Cafeaua arabilor este o iarbă care crește din belșug în imperiul turcesc, iar în India se cheamă iarba miraculoasă, preparată fiind după cum urmează : luați o jumătate de uncie din această iarbă, pisați-o și lăsați-o să se opărească într-o pintă [359] de apă obișnuită timp de trei-patru ceasuri ; lăsați-o apoi să fiarbă astfel ca să scadă cam o treime din infuzie. Beți-o cîte puțin, sorbind-o. Oamenii cu stare o îndulcesc cu zahăr și o parfumează cu ambră cenușie !

În față, pe peretele dinspre apus, strălucea altă inscripție : „Focul grecesc se face și se întreține cu cărbune de salcie, cu sare, rachiu, pucioasă, smoală, tămîie precum și cu camfor, care, putînd să ardă singur în apă fără vreun alt amestec, consumă întreaga compoziție".

Într-o altă sală, nu se afla drept ornament decît portretul foarte asemănător al slujitorului care, la festinul lui Trimalcion [360], făcea ocolul mesei preamărind cu o voce delicată sosurile în care se pune smirnă.

Pretutindeni făclii, lustre, lumînări și sfeșnice cu multe brațe, reflectate în oglinzi imense de aramă și de oțel, scînteiau în încăperile fără de măsură de mari și bogate în care Pecopin n-a întîlnit nici picior de om și prin care înainta cu ochii rătăciți, cu mintea tulbure, singur, neliniștit, speriat, plin de gînduri de nedescris și nedeslușite ca cele care le vin visătorilor în întunecimile pădurilor.

Ajunse în sfîrșit în fața unei uși de metal roșcat deasupra căreia se rotunjea, într-un frunziș de nestemate, un măr mare de aur, și pe acest măr putu citi următoarele două rînduri :

ADAM A INVENTAT PRÎNZUL,
EVA A INVENTAT DESERTUL.

XIII

Aşa han, aşa bucate

Cum încerca să aprofundeze sensul lugubru şi ironic al acestei inscripţii, uşa se deschise încetişor, calul intră şi Pecopin se trezi ca cel ce trece brusc din plin soare de amiază într-o pivniţă. Uşa se închise în urma lui şi locul în care intră era atît de întunecos, încît în prima clipă crezu că a orbit. Zărea numai, la o oarecare distanţă, o mare lumină palidă. Treptat, treptat ochii, orbiţi de scînteierea mirifică a încăperilor prin care trecuse, se obişnuiră cu întunecimea şi el începu să desluşească ca prin ceaţă mii de stîlpi monstruoşi ai unei extraordinare săli babiloniene. Lumina aflată în mijlocul acestei săli prinse contur, forme începură să se desluşească şi, după cîteva clipe, cavalerul văzu ivindu-se din umbră, în mijlocul unei păduri de coloane răsucite, o masă mare, palid luminată de un sfeşnic cu şapte braţe, în vîrful cărora tremurau şi pîlpîiau şapte flăcărui albăstrii.

La capătul acestei mese stătea, aşezat pe un tron de aur verde, un uriaş de bronz dar care era viu. Uriaşul era Nemrod [361]. La dreapta şi la stînga lui stăteau pe fotolii de fier, o mulţime de comeseni palizi şi tăcuţi, unii cu fes maur, alţii mai acoperiţi cu perle decît regele din Bisnagar.

Pecopin recunoscu acolo pe cei mai faimoşi vînători care au lăsat urmă în istorie : regele Mithrobuzan, tiranul Machanidas [362], consulul roman Emilius Barbula II [363] ; Rollo [364], regele mării ; Tuentibold, nelegitimul fiu al marelui Arnolf, rege al Lorenei [365] ; Haganon, favoritul regelui Franţei [366] ; Herbert, conte de Vermandois [367] ; Guillaume-Cap-de-Cînepă, conte de Poitiers, întemeietorul ilustrei case de Rechignevoisin [368] ; papa Vitalianus [369] ; Fardulfus, abate de Saint-Denis [370], Athelstan, rege la Angliei [371] şi Aigrold, rege al Danemarcei [372]. Alături de Nemrod stătea cu coatele pe masă Cyrus cel Mare [373] care a întemeiat imperiul persan cu două mii de ani înainte de Isus Christos şi care-şi purta stema pe piept, reprezentînd, după cum se ştie, un scut verde cu un leu de argint cu înfăţişarea lipsită de viclenie şi încununat cu lauri de aur cu o margine crenelată în aur şi roşu, încărcată cu opt flori a trei petale şi codiţă de argint.

Masa era servită după ceremonialul imperial şi în cele patru colţuri se aflau patru femei, vînătoare distinse şi ilustre : regina Emma [374], regina Ogiva, mama lui Ludovic cel de peste Mare [375], regina Gerberge [376] şi Diana [377], care zeiţă fiind, avea un baldachin în consolă şi un şnur la fel ca celelalte trei regine.

Nici unul dintre comeseni nu mînca, nici unul nu vorbea, nici unul nu privea. Un loc mare gol în mijlocul feței de masă părea să aștepte să se servească masa, căci pe masă nu se aflau decît sticle în care sclipeau mii de feluri de băuturi din țările cele mai felurite, vin de palmier de India, vin de orez din Bengal, apă distilată din Sumatra, rachiu de orez din Japonia, pamplisul chinezilor și braga turcilor. Pe ici, pe colo, în ulcioare mari de pămînt bogat smălțuite, mustea spuma băuturii numită de norvegieni wel, de goți buska, de carintieni vo, de sclavoni oll, de dalmați bieu, de unguri ser, de cei din Boemia piva, de polonezi pwo și căreia noi îi zicem bere.

Negrii care semănau cu dracii sau draci care semănau cu negri înconjurau masa, în picioare, muți, cu șervetul pe braț și cu cana de apă în mînă. Fiecare comesean, după cum se cuvine, își avea piticul alături de el. Doamna Diana avea un ogar.

Uitîndu-se cu atenție în adîncimea cețoasă a acestei încăperi extraordinare, Pecopin văzu că în imensitatea, poate fără fund a sălii, pe sub pădurea de coloane, se aflau o mulțime de spectatori, toți călare ca el, toți în haine de vînătoare : umbre din cauza întunecimii, statui prin imobilitatea lor, năluci prin tăcerea lor. Printre cei apropiați de el, crezu că recunoaște pe cavalerii care-l însoțiseră pe bătrînul vînător în pădurea pașilor pierduți. După cum spuneam, comesenii, slujitorii, privitorii, păstrau o tăcere înfricoșătoare și ai fi auzit mai degrabă pietrele de pe un mormînt șoptindu-și decît ieșind vreo suflare din această mulțime.

În întuneric era foarte frig. Pecopin era înghețat pînă în măduva oaselor ; și totuși simțea cum îi șiruie sudoarea din toate mădularele.

Deodată răsunară niște hămăituri, mai întîi în depărtare, apoi violente, vesele și sălbatice, contopite mai apoi cu cornul bătrînului vînător, care începu să execute cu o splendoare triumfală, leit-motivul de încolțire a cerbului, ciudat și nou, care, regăsit cîteva veacuri mai tîrziu de Roland de Lattre într-o inspirație nocturnă, i-a adus acestui mare muzician la 6 aprilie 1574, cinstea de a fi făcut de papa Grigore al XIII-lea [378], cavaler al Sfîntului Petru cu pinten de aur, *de numero participantum* *.

Auzindu-l, Nemrod ridică capul, abatele Fardulfus se întoarse pe jumătate și Cyrus, care se sprijinise pe cotul drept, trecu pe cotul stîng.

---

* Numărul participanților.

XIV
Un nou fel de a cădea de pe cal

Lătrăturile și sunetul de corn se apropiară : o ușă mare din fața celei pe care intrase Pecopin își deschise larg cele două canaturi și cavalerul văzu înaintînd printr-o lungă galerie întunecoasă cei două sute de slujitori purtători de făclii, ținînd pe umeri o tavă mare de aur verde pe care zăcea înotînd în sos cerbul cu șaisprezece ramuri, fript, cu crustă și aburind.

Înaintea slujitorilor, cu torțele lor roșii ca de jeratic, mergea bătrînul vînător, cu cornul de zimbru în mînă, călare pe armăsarul tătar ce spumega furios. Nu mai sufla din corn, ci surîdea curtenitor în mijlocul urletelor nemaipomenite ale haitei ce însoțea cerbul, condusă de hăitașul cu mască.

În momentul în care alaiul ieși din galerie și intră în sală, făcliile slujitorilor se făcură albastre și cîinii tăcură brusc. Dogii cumpliți, cu boturi de leu și cu răgete de tigrii, înaintară în sală în urma stăpînului lor, cu pași înceți, capul în jos, coada strînsă între picioare, șalele fremătînd de o groază profundă, ochii rugători, spre masa la care stăteau misterioșii comeseni, tot palizi, impasibili și abătuți ca niște chipuri de marmură.

Ajuns lîngă masă, bătrînul privi în față pe oaspeții lui lugubri și izbucni în rîs. — *Hombres y mugeres, or çà, vosotros belle signore, domini et dominoer, amigos mios* *, cum merge treaba ?

— Ai întîrziat rău, zise omul de bronz.

— Pentru că am avut un prieten căruia am vrut să-i arăt vînătoarea, glăsui bătrînul.

— Da, îi răspunse Nemrod, dar uită-te.

Și în același timp, întinzînd degetul cel mare de la mîna lui dreaptă pe deasupra umărului lui de bronz, arătă în spatele lui fundul sălii. Ochii lui Pecopin urmăriră mecanic indicația uriașului și văzu în depărtare profilîndu-se ogive alburii pe pereții negri, ca și cum ar fi fost niște ferestre prin care se deslușeau vag primele luciri ale zorilor.

— Ei bine, zise iar vînătorul, trebuie să ne grăbim.

Și la un semn al lui, cei două sute de slujitori purtători de făclii, ajutați de negri, așezară cerbul fript pe masă, lîngă piciorul sfeșnicului cu șapte brațe.

---

* Bărbați și femei, haideți împreună cu nevestele voastre, cu copiii voștri, prietenii mei (lb. spaniolă veche, spaniolă actuală, portugheză, italiană, latină).

Atunci Pecopin își înfipse pintenii în burta arabului, care, lucru ciudat, i se supuse, poate din cauza ivirii zorilor care slăbesc farmecele ; își împinse calul între slujitori și masă, se înălță în scări, puse mîna pe sabie și se uită țintă, rînd pe rînd, la chipurile sinistre de la masa cea mare și la bătrînul vînător și strigă cu o voce tunătoare :

— Ei, fir-ar să fie, orice ați fi, spectre, larve, strigoi, nălucí, împărați sau diavoli, vă interzic să mai faceți vreun pas ; de nu, și Dumnezeu să mă ajute ! cu moartea am să vă arăt la toți, chiar și ție, om de bronz, cît poate să apese piciorul de fier al unui cavaler viu pe capul unei năluci ! Deși sînt în peștera umbrelor, țin însă să fac aici, după capul și după voia mea niște lucruri reale și cumplite și să nu vă amestecați fîrtaților ! Și tu care m-ai mințit, bătrîn nenorocit, scoate-ți sabia din teacă ca un tînăr, de vreme ce suni din corn cu mai multă furie ca un taur. În gardă, sau, pe sfînta liturghie, îți taie șalele prin pîntece, chiar dacă ai fi regele Pluto în persoană !

— A, iată-te ! grăi bătrînul. Ei bine, ai să cinezi cu mine.

Zîmbetul care însoțea această invitație grațioasă îl exasperă pe Pecopin. — În gardă, nemernicule ! Mi-ai făgăduit ceva și m-ai înșelat !

— *Hijo !* așteaptă sfîrșitul ! ce știi tu ?

— În gardă, îți zic !

— Daa, prietene, tare iei lucrurile în rău.

— Dă-mi-o pe Boldur, mi-ai făgăduit-o !

— Și cine-ți spune că n-am să ți-o dau ? Și ce-o să faci cînd ai s-o revezi ?

— E logodnica mea, știi bine, nemernicule ! și am să mă însor cu ea, zise Pecopin.

— Și probabil foarte curînd o să fiți o nouă pereche tristă și nenorocită în plus, răspunse bătrînul vînător dînd din cap. Și la urma urmelor, ce-mi pasă ? Dacă așa trebuie să fie. Bărbații și femeile de pe pămînt au ca pildă rea bărbatul și femeia de colo de sus, soarele și luna, care trăiesc tare rău în căsnicie și nu sînt niciodată împreună.

— Hai ! termină cu batjocura, strigă cavalerul, ori te ucid și pe tine și pe diavolii ăștia, cu zeițele lor cu tot și curăț peștera !

Bătrînul răspunse cu un rîset de paiață : — Du-te de te deșartă, amice, uite rețeta : siminichie, revent, sare de Epsom [379]. Siminichia curăță stomacul, reventul duodenul, sarea de Epsom intestinele.

Pecopin, mînios, se aruncă asupra lui, cu spada ridicată ; de-abia făcu însă calul un pas că-l simți tremurînd și prăbu-

şindu-se. Privi. O rază rece şi albă de lumină de zi pătrundea în vizuină şi luneca pe lespezile albăstrii. În afară de bătrînul vînător, mereu zîmbitor şi nemişcat, toţi cei din jur începură să se şteargă. Sfeşnicul şi făcliile se stingeau ; ochii strigoilor, însufleţiţi o clipă de subita nebunie a lui Pecopin, îşi pierdură privirea ; şi prin enormul piept de bronz al uriaşului Nemrod, Pecopin desluşi limpede ca printr-un vas de sticlă, stîlpii din fundul sălii.

De-abia îşi mai simţea calul, care se topea treptat sub el. Şi picioarele lui Pecopin aproape că atinseră pămîntul.

Şi deodată cîntă un cocoş. În cîntecul lui limpede, metalic şi vibrant, ce trecu prin urechile lui Pecopin ca o lamă de oţel era ceva cumplit. În acea clipă bătu un vîntişor răcoros, calul dispăru de sub el, şi el se clătină gata să cadă. Cînd se îndreptă, totul dispăruse.

Era singur de tot, pe pămînt, în picioare, cu sabia în mînă, într-un vîlcel înfundat de ierburi, la cîţiva paşi de o apă ce se înspuma printre stînci, la poarta unui vechi castel. Se crăpa de ziuă. Ridică ochii şi dădu un strigăt de bucurie. Era castelul Falkenburg.

XV

În care se vede ce figură retorică foloseşte bunul Dumnezeu cel mai bucuros

Cocoşul cîntă a doua oară. Cîntecul lui venea din curtea de păsări a castelului. Cocoşul acesta, a cărui voce făcuse să se năruie în jurul lui Pecopin palatul plin de vîrtejurile vînătorilor nocturni, ciugulise poate chiar în acea noapte fărîmiturile ce cădeau în fiece seară din mîinile lui Boldur.

O, putere a dragostei ! putere generoasă a inimii ! radioasă căldură a pasiunilor şi a anilor frumoşi ! De-abia revăzu turnurile dragi şi chipul fraged şi orbitor de frumos al logodnicei sale îi veni în minte şi-l umplu de lumină ; simţi topindu-se în el ca un abur toate amărăciunile trecutului, ambasadele, regii, călătoriile şi strigoii, înfricoşătoarea peşteră de stafii din care ieşise.

Desigur, nu aşa, cu capul sus şi cu ochii în flăcări, a ţîşnit preotul încoronat, de care vorbeşte *Speculam historiae* [380], din mijlocul strigoilor, după ce vizitase vizuina sumbră şi splendidă a balaurului de bronz. Şi pentru că cel ce povesteşte aceste

lucruri a evocat această figură de temut, e mai bine să fie blestemat, și să fie înfierat falsul înțelept cu două fețe, una întoarsă spre lumină, cealaltă spre întuneric, și care era în același timp pentru Dumnezeu papa Silvestru al II-lea și pentru diavol vrăjitorul Gerbert[381].

Față de trădători și de cei cu două fețe, ura devine o datorie. Orice parizian e obligat să arunce în trecere o piatră în Périnet Leclerc[382], orice spaniol în contele Julien[383], orice creștin în Iuda, orice om în Satan.

Și în rest, să nu uităm că Dumnezeu pune întotdeauna ziua alături de noapte, binele alături de rău, îngerul în fața demonului. Învățătura austeră a providenței a ieșit din această veșnică și sublimă antiteză. Se pare că Dumnezeu zice fără încetare : alegeți. În veacul al XI-lea, a pus față în față pe preotul cabalist Gerbert cu Emuldus[384] cel cast și savant. Vrăjitorul a ajuns papă, sfîntul doctor a ajuns medic. Astfel că oamenii au putut să vadă sub un același cer, la acea vreme și în timpul acelorași evenimente, știința albă în robă neagră și știința neagră în robă albă.

Pecopin își vîrîse sabia în teacă și mergea cu pași mari spre castel, ale cărui ferestre înveselite de o rază de soare păreau că oglindesc surîsul zorilor. Cum se apropia de pod, din care azi n-a mai rămas decît o arcadă, auzi în spatele lui un glas care zicea : Ei bine, cavalere de Sonneck, nu mi-am ținut făgăduiala ?

XVI

În care se pune întrebarea dacă poți să recunoști pe cineva pe care nu-l cunoști

Se întoarse. În mărăciniș se aflau doi oameni în picioare. Unul din ei era hăitașul mascat și Pecopin se înfioră văzîndu-l. Avea sub braț o tașcă mare roșie. Celălalt era un bătrînel ghebos, șchiop și tare urît. Acesta îi vorbise lui Pecopin și Pecopin se chinuia să-și aducă aminte unde-l mai văzuse.

— Nu mă mai recunoști, gentilomule ? grăi cocoșatul.

— Ba da, zise Pecopin.

— Ce bine !

— Ești robul de pe malul Mării Roșii.

— Sînt vînătorul din pădurea pașilor pierduți, i-o întoarse omulețul.

Era diavolul.

— Pe cinstea mea ! zise iar Pecopin, fii ce-ţi place ; însă, fiindcă la urma urmelor te-ai ţinut de cuvînt, întrucît sînt la Falkenburg şi am s-o văd iar pe Boldur, sînt al tău, şi-ţi mulţumesc cu plecăciune.

— Astă noapte mă acuzai. Ce ţi-am spus ?

— Mi-ai spus : aşteaptă sfîrşitul.

— Şi-acuma îmi mulţumeşti ; şi-ţi mai spun : aşteaptă sfîrşitul. Prea te-ai grăbit să mă acuzi, poate că prea te grăbeşti să-mi mulţumeşti.

Şi vorbind aşa, micul ghebos avea un aer cu neputinţă de descris. Ironia este însuşi chipul diavolului. Pecopin tresări.

— Ce vrei să spui ?

Diavolul îi arătă hăitaşul mascat.

— Îl recunoşti ?

— Da.

— Îl cunoşti ?

— Nu.

Hăitaşul îşi scoase masca : era Erilangus. Pecopin simţi că tremură. Diavolul urmă :

— Pecopin, eşti creditorul meu. Îţi datorez două lucruri : cocoaşa şi piciorul şchiop. Or eu sînt bun platnic. M-am dus să-l aflu pe fostul tău slujitor Erilangus, să-mi spună ce gusturi ai. Mi-a povestit că-ţi place vînătoarea. Şi atunci mi-am zis : ar fi păcat ca acest vînător frumos să nu ia parte la vînătoarea cea neagră. Cum soarele apunea, te-am întîlnit într-un luminiş. Era în pădurea paşilor pierduţi. Veneam la timp ; piticul Rulon avea să te ia cu el, te-am luat cu mine. Uite-aşa.

Pecopin se înfioră fără voie. Diavolul adăugă :

— Dacă n-ai fi avut talismanul, te-aş fi păstrat. Îmi place însă ca lucrurile să fie aşa cum trebuie. Răzbunarea trebuie potrivită cu multe mirodenii.

— Şi ce vrei să spui, drace, la urma urmelor ? zise iar cu greu Pecopin.

Diavolul continuă :

— Ca să-l răsplătesc pe Erilangus de veştile ce mi-a adus, l-am făcut să-mi poarte taşca. Îi aduce cîştiguri frumoase.

— Nemernicule, îmi spui sau nu-mi spui ce înseamnă asta ? i-o întoarse Pecopin.

— Ce ţi-am promis ?

— Că după noaptea petrecută cu tine la vînătoare, la răsăritul soarelui, ai să mă duci la Falkenburg.

— Eşti aici.

— Spune-mi, demone, a murit Boldur ?
— Nu.
— S-a măritat ?
— Nu.
— S-a călugărit ?
— Nu.
— Nu mai este la Falkenburg ?
— Ba da.
— Nu mă mai iubeşte ?
— Ba da. Mereu.
— Dacă-i aşa, dacă spui adevărul, strigă Pecopin, răsuflînd ca şi cum i-ar fi luat un munte de pe piept, oricine ai fi şi orice s-ar întîmpla, îţi mulţumesc.
— Hai ! zise diavolul, eşti mulţumit, şi eu la fel.

Zicînd acestea, îl luă pe Erilangus în braţe, deşi el era mic şi Erilangus mare ; apoi, răsucindu-şi piciorul strîmb în jurul celuilalt şi înălţîndu-se în vîrful piciorului, se învîrti pe loc şi Pecopin îl văzu înfundîndu-se ca un sfredel în pămînt. O clipă după aceea dispăruse.

Pămîntul închizîndu-se deasupra diavolului lăsă să ţîşnească o luminiţă viorie presărată cu scîntei verzi, care se duse, cu sărituri şi giumbuşlucuri, pînă în pădure, unde se opri cîtva timp ca atîrnată de copaci, colorîndu-i cu mii de nuanţe luminoase, aşa cum face curcubeul cînd se iveşte printre frunze.

XVII
Măruntişurile de la uşă

Pecopin dădu din umeri. — Boldur trăieşte, e liberă şi mă iubeşte, gîndi el. De ce să mă tem ? Înainte să întîlnesc diavolul ăsta, aseară tocmai se împliniseră cinci ani de cînd am plecat. Ei, şi o să fie cinci ani şi o zi ! Şi am s-o văd iar, mai frumoasă ca oricînd. Femeia este sexul frumos, iar douăzeci de ani este vîrsta cea mai frumoasă.

Pe timpurile acelea de mari fidelităţi nu te mai minunai de cinci ani.

Şi tot vorbind aşa singur, se apropie de castel şi recunoscu cu bucurie fiece podoabă de pe portal, fiecare dinte al grilajului, fiecare piron de la puntea mobilă. Se simţea fericit şi binevenit. Pragul casei care ne-a văzut copii ne zîmbeşte cînd ne vede iar oameni în toată firea, cu chipul înduioşat al mamei.

Cum traversa puntea, zări lîngă cea de-a treia arcadă un stejar tare frumos a cărui coroană depășea cu mult parapetul. — Ciudat, își zise, nu era nici un copac aici. Își aminti apoi că, cu două-trei săptămîni înainte să fi întîlnit vînătoarea palatinului, se jucase cu Boldur cu ghinde și cu arșice stînd cu coatele pe parapet, și că tocmai în acest loc lăsase că cadă o ghindă în șanț. — Drace ! gîndi el, ghinda s-a făcut în cinci ani stejar. Bun pămînt.

Patru păsări cocoțate în stejar flecăreau pe-ntrecute : o gaiță, o mierlă, o coțofană și un corb. De-abia de le dădu atenție, cum nu fu atent nici la un hulub care gîngurea într-un porumbar, nici la o găină care cotcodăcea în curtea de păsări. Nu se gîndea decît la Boldur și se grăbi.

Soarele fiind la orizont, slujitorii de la poartă tocmai coborîseră podul mobil. În momentul în care Pecopin intra sub poartă, auzi în spatele lui un hohot de rîs ce părea să vină din depărtare, deși foarte deslușit și lung. Se uită peste tot și nu văzu pe nimeni. Dracul rîdea în peștera lui.

Sub boltă se afla un bazin cu apă din care umbra și reverberația se preschimbaseră în oglindă. Cavalerul se plecă asupra lui. După oboseala îndelungatei călătorii, care de-abia lăsase pe el cîteva zdrențe, mai ales după zbuciumul nopții de vînătoare supranaturală, se aștepta să se sperie de el însuși. Cîtuși de puțin. Era oare puterea talismanului dăruit de sultană, sau efectul elixirului pe care i-l dăduse diavolul să-l bea, căci era mai fermecător, mai proaspăt, mai tînăr și mai odihnit ca oricînd. Lucrul de care se minună cel mai tare fu că era înveșmîntat în haine noi și mărețe. Gîndurile îi erau așa de încurcate în cap, că nu-și putu aminti în ce moment anume al nopții fusese astfel gătit. Era însă tare frumos. Avea straiele unui prinț și aerul unui geniu.

În timp ce se oglindea astfel, puțin mirat, dar foarte mulțumit de el și găsindu-se pe placul lui, auzi un al doilea hohot de rîs și mai vesel decît cel dintîi. Dracul rîdea în peșterea lui.

Străbătu curtea de onoare. Străjerii înarmați se aplecară peste crenelurile zidurilor ; nici unul nu-l recunoscu și nici el nu recunoscu pe vreunul. Slujitoarele cu fuste scurte care băteau rufele la spălătoare se întoarseră ; nici una nu-l recunoscu și nici el nu recunoscu pe vreuna. Avea însă o înfățișare atît de frumoasă încît îl lăsară să treacă. Aerul măreț înseamnă neam mare.

Își cunoștea drumul și se îndreptă spre turnulețul cu scară care ducea la camera lui Boldur. Trecînd prin curte, i se păru

că fațadele castelului se mai întunecaseră și se mai coșcoviseră, că iedera de pe zidurile de la miazănoapte se îndesise peste măsură și că vița de pe peretele de la miazăzi crescuse ciudat de mult. Însă o inimă îndrăgostită se mai minunează ea oare de niște pietre înnegrite sau de mai multe sau mai puține frunze ?

Cînd ajunse la turnuleț, recunoscu cu greu poarta. Bolta scării era un sfert de volută cu turn rotund și atunci cînd Pecopin plecase din ținut, tatăl lui Boldur pusese să se reconstruiască intrarea cu gresie frumoasă și albă de Heidelberg. Or, această intrare, clădită după socoteala lui Pecopin, de-abia de cinci ani, era acum foarte înnegrită, acoperită și roasă de ierburi, iar pe sub streașina ei adăpostea trei-patru cuiburi de rîndunele. Însă un suflet de îndrăgostit se mai minunează el oare de niște cuiburi de rîndunele ?

Dacă fulgerele ar avea obiceiul să urce pe scări l-aș compara pe Pecopin cu ele. Într-o clipită fu la etajul al cincilea, în fața ușii iatacului lui Boldur. Ușa aceasta, cel puțin, nu se schimbase și nu se înnegrise ; era tot curată, veselă, frumoasă și fără pată, cu închizătorile lucind ca argintul, cu nodurile din scîndurile de lemn curate ca ochii unei fete frumoase și se vedea că este aceeași ușă feciorelnică de care tînăra castelană avea grijă să fie în fiecare dimineață spălată de slujitoarele ei. Cheia era în broască, ca și cum Boldur l-ar fi așteptat pe Pecopin.

N-avea decît să pună mîna pe cheie și să intre. Gîfîia de bucurie, de duioșie și de fericire, și nițel pentru că urcase cinci etaje. Flăcărui trandafirii îi treceau prin fața ochilor și i se părea că-i răcoresc fruntea. Îi vîjîia capul și-i băteau tîmplele.

Cînd se mai domoli și începu să se liniștească, stătu și ascultă. Și cît se tulbură bietul suflet beat de dragoste ! Dincolo de ușă, se auzea în încăpere zumzetul vîrtelniței de tors.

XVIII

În care minţile profunde vor învăţa care este cea mai obraznică dintre metafore

În cel mai rău caz, putea să nu fie vîrtelnița lui Boldur, ci cea a uneia dintre slujitoarele ei ; căci lîngă iatacul lui Boldur se afla chilia ei de rugăciune în care adeseori își petrecea zilele. Torcea mult, dar se și ruga mult. Pecopin se gîndi și la aceasta,

dar asculta totuși cu încîntare cîntecul vîrtelniței. Sînt prostii de om care iubește, pe care le faci mai ales cînd ai o minte și un suflet mare.

Clipe ca cea în care se afla Pecopin sînt făcute din extaz, care-l îmbie să aștepte și din nerăbdare care-l împinge să intre ; echilibrul stăruie cîteva minute, vine apoi clipa în care nerăbdarea e mai tare. Pecopin puse în sfîrșit tremurînd mîna pe cheie, o întoarse, zăvorul cedă, ușa se deschise, intră.

— A ! gîndi el, m-am înșelat, nu era vîrtelnița lui Boldur.

Într-adevăr, se afla cineva în cameră, și torcea, însă era o femeie bătrînă. Puțin spus, o femeie bătrînă ; o zînă bătrînă, căci numai zînele ating vîrstele acestea nemaipomenite și gîrboveala de veacuri. Or ea părea să aibă neapărat peste o sută de ani. Închipuiți-vă, dacă puteți, o biată vietate omenească sau supraomenească, mică, gîrbovită, îndoită, frîntă, tăbăcită, ruginită, dogită, coșcovită, posacă și morocănoasă ; cu ochii și sprîncenele albe, dinții și buzele negre, restul galben ; slabă, cheală, spînă, pămîntie, bălăbănindu-se hîdă. Și dacă vreți să vă faceți o idee asupra chipului ei pe care mii de încrețituri se strîngeau în jurul gurii ca spițele unei roți la butuc, închipuiți-vă că vedeți trăind insolenta metaforă a latinilor, *anus*. Această ființă venerabilă și groaznică stătea ghemuită la fereastră, cu ochii plecați pe vîrtelniță, cu fusul în mînă ca o parcă [385].

Probabil că biata doamnă era și foarte surdă, căci la zgomotul făcut de ușă și de Pecopin care intra, nu se mișcă.

Între timp cavalerul își scoase panglica și pălăria, așa cum se cuvine în fața unor persoane atît de vîrstnice și zice făcînd un pas înainte.

— Doamnă, unde este Boldur ?

Doamna centenară ridică ochii, lăsă fusul să-i cadă, tremură din toate mădularele ei mici, dădu un țipăt, se ridică pe jumătate de pe scaun, întinse spre Pecopin mîinile ei lungi de schelet, ținti ochii asupra lui și zise cu un glas slab și osos ce părea să iasă din mormînt : — O, cerule ! cavalere Pecopin, ce vrei ? Vrei slujbe ? O, Doamne Dumnezeule ! Cavalere Pecopin, ești mort și ți se întoarce umbra pe pămînt ?

— Doamne, buna mea doamnă, — răspunse Pecopin, izbucnind în rîs și vorbind foarte tare pentru ca Boldur să-l audă, dacă era în chilie, oarecum surprins că bătrîna îi știa numele — n-am murit. Nu e umbra mea, sînt eu care m-am întors, eu, Pecopin, un strigoi în carne și oase. Nu vreau slujbe la biserică, vreau un sărut de la logodnica mea, de la Boldur pe care o iubesc mai mult ca oricînd. Auziți, buna mea doamnă ?

Cum sfîrşea aceste cuvinte, bătrîna i se aruncă de gît.

Era Boldur.

Vai ! Noaptea de vînătoare a necuratului durase o sută de ani.

Mulţumită Domnului sau diavolului, Boldur nu murise ; însă acum cînd Pecopin, tot aşa de tînăr şi frumos ca altădată, o regăsise şi putea iar s-o vadă, biata fată avea o sută douăzeci de ani şi o zi.

XIX

Frumoasele şi înţeleptele cuvinte ale unor patru filozofi cu două picioare gătite cu pene

Pecopin, pierdut, o luă la fugă. Se năpusti jos pe scară, străbătu curtea, împinse poarta, trecu podul, urcă povîrnişul, trecu rîpa, sări peste torent, se înfundă în tufişuri, se căţără pe munte şi se refugie în pădurea Sonneck. Goni toată ziua, speriat, înspăimîntat, disperat, nebun. Tot o mai iubea pe Boldur, dar îi era groază de stafia aceea. Nu mai ştia unde-i era mintea, amintirea, inima. La căderea serii, văzînd că se apropie de turnurile castelului lui de obîrşie, îşi sfîşie veşmintele bogate şi ironice pe care le avea de la diavol şi le aruncă în torentul adînc de la Sonneck. Îşi smulse părul şi deodată îşi dădu seama că ţine în mînă o tufă de păr alb. Apoi, deodată, genunchii începură să-i tremure, şalele i se îndoiră, fu silit să se ţină de un copac, mîinile îi erau grozav de zbîrcite. În rătăcirea lui îndurerată, nemaidîndu-şi seama de ce face, îşi apucase talismanul ce-i atîrna de gît şi-l aruncase în torent odată cu hainele.

Şi cuvintele roabei sultanei se adeveriseră pe loc. Îmbătrînise într-o clipită cu o sută de ani. Dimineaţa îşi pierduse dragostea, seara îşi pierdea tinereţea. Şi atunci, pentru a treia oară în acea zi, cineva, în spatele lui, izbucni în rîs. Se întoarse şi nu văzu pe nimeni. Diavolul rîdea în peştera lui.

Ce să mai facă după o atît de mare durere ? Adună de pe jos un vreasc uitat de vreun pădurar, şi sprijinindu-se de toiag, păşi anevoie spre castel, care din fericire era aproape. Cînd ajunse, văzu în ultimele raze ale amurgului o gaiţă, o coţofană, o mierlă, şi un corb cocoţaţi pe acoperişul porţii între giruete ; păreau să-l aştepte. Auzi o găină pe care n-o vedea, zicînd : *Pecopin ! Pecopin !* Şi auzi un hulub pe care nu-l vedea zicînd :

Boldur ! Boldur ! Boldur ! Şi-şi aminti atunci de visul lui de la Bacharach şi de cuvintele pe care i le spusese odinioară — vai ! erau de atunci o sută cinci ani ! — bătrînul care rînduia buturugi lîngă un perete : *Stăpîne, pentru cel tînăr mierla şuieră, gaiţa trăncăne, coţofana ţipă, corbul croncăne, hulubul gîngureşte, găina cotcodăceşte ; pentru cel bătrîn, păsările vorbesc.* Trase atunci cu urechea şi iată dialogul pe care-l auzi :

Mierla

În sfîrşit, iată-te, frumosule vînător.

Gaiţa

Ai plecat pentru o zi şi-un an ai fost călător.

Corbul

Ai vînat ulii şi vulturi, mare senior.

Coţofana

Mai bine ai fi vînat al dragostei fior.

Găina

Pecopin ! Pecopin !

Hulubul

Boldur ! Boldur ! Boldur !

Scrisoarea XXII

BINGEN

Maienţa, 15 septembrie

Mă cerţi, prietene, în ultima ta scrisoare dar greşeşti un pic şi, ai şi un pic de dreptate. Greşeşti în legătură cu biserica din Epernay, căci eu nu am scris în realitate ceea ce crezi că ai citit. Şi în acelaşi timp ai dreptate, întrucît se pare că nu am fost destul de clar. Îmi scrii că te-ai informat în privinţa bisericii din Epernay „că m-am înşelat atribuind-o d-lui Poterlet-Galichet, că dl. Poterlet-Galichet, un burghez din Epernay, demn şi de treabă, este complet străin de construirea bisericii, şi că în afară de el se mai află în oraş doi oameni foarte distinşi cu numele de Poterlet, un inginer foarte merituos şi un pictor tînăr

cu un mare viitor". Subscriu la toate acestea, căci și eu am cunoscut acum zece ani un pictor tînăr și încîntător numit Poterlet, care, dacă n-ar fi murit la douăzeci și cinci de ani, ar fi astăzi pentru public un mare talent, așa cum era un mare talent pentru prietenii lui în anul 1829. N-am scris însă ceea ce vrei tu să zici că am scris. Citește din nou scrisoarea mea, cea de-a doua, cred ; nu atribui cîtuși de puțin d-lui Galichet construirea bisericii din Epernay. Zic numai : „Biserica îmi dă impresia de a fi fost clădită de" etc. Glumă nevinovată care nu cade decît asupra bisericii.

Acesta fiind spuse, revin de la Epernay la Bingen. Tranziția este bruscă și pasul mare ; tu faci însă parte dintre acei ascultători inteligenți și blînzi, pătrunși de necesitatea lucrurilor și a esențelor naturii ființelor, care îngăduie poeților versurile libere iar visătorilor libertatea de a versifica.

Bingen este un oraș frumos, alb și negru în același timp, grav ca un oraș antic și vesel ca un oraș nou care, de la consulul Drusus pînă la împăratul Carol cel Mare, de la împăratul Carol cel Mare pînă la arhiepiscopul Willigis, de la arhiepiscopul Willigis pînă la negustătorul Montemagno, de la negustătorul Montemagno pînă la vizionarul Holzhausen, de la vizionarul Holzhausen pînă la notarul Fabre care domnește în prezent în castelul lui Drusus, s-a aglomerat treptat, treptat și s-a îngrămădit, casă cu casă în Y-ul format de Rin și rîul Nahe, așa cum roua se adună picătură cu picătură în caliciul unui crin. Iartă-mi această comparație, care greșește prin aceea că este înflorită, avînd însă meritul de a fi adevărată, căci reprezintă cu fidelitate, în toate cazurile cu putință, modul de formare al unui oraș la o confluență.

Totul contribuie să facă din Bingen un fel de antiteză clădită în mijlocul unui peisaj care este el însuși o antiteză. Orașul, înghesuit la stînga de către rîu, și la dreapta de către fluviu, se desfășoară în formă de triunghi în jurul unei biserici gotice rezemate cu spatele de o cetățuie romană. În cetățuie, care datează din secolul întîi, servind mult timp de sălaș cavalerilor-tîlhari, există o grădină a preotului ; în biserică, care datează din secolul al XV-lea, se află mormîntul unui medic cvasivrăjitor, Barthélémy de Holzhausen pe care electorul de Maiența l-ar fi ars probabil ca ghicitor, dacă nu l-ar fi plătit ca astrolog. Înspre Maiența, radiază și strălucește în verdeața ei, faimoasa cîmpie-paradis care deschide Rhingau-ul. Înspre Coblentz, întunecații munți de la Leyen își încruntă sprînceana.

Aici natura zîmbeşte ca o nimfă frumoasă, întinsă goală-goluţă pe iarbă ; colo ameninţă ca un uriaş culcat.

Mii de amintiri, una reprezentată de o pădure, alta de o stîncă, o alta de o clădire, se contopesc şi se ciocnesc în acest colţişor al Rhingaului. Acolo, dealul acela înverzit, este voiosul Johannisberg ; la poalele Johannisbergului, impunătorul donjon pătrat ce străjuie unghiul puternicului oraş-fortăreaţă Rudesheim a slujit drept cap de pod romanilor. În vîrful Niederwaldului, în faţa Bingenului la marginea unei păduri minunate, pe muntele care începe să încadreze Rinul, dar care înainte de timpurile istorice îi bara drumul, se înalţă un mic templu cu coloane albe, semănînd cu rotonda unei cafenele pariziene, deasupra posacului şi superbului Ehrenfels, clădit în secolul al XII-lea de arhiepiscopul Siegfried, turnuri morocănoase care au fost cîndva o formidabilă cetăţuie şi care nu sînt astăzi decît o ruină magnifică. Jucăria domină şi umileşte fortăreaţa. De cealaltă parte a Rinului, pe Ruppertsberg, uitîndu-se la Niederwald, în ruinele mănăstirii Disibodenberg, puţul binecuvîntat săpat de sfînta Hildegard se învecinează cu turnul blestemat construit de Hatto. Viţa de vie împrejmuieşte mănăstirea, rîpele înconjoară turnul. În turn sălăşluiesc nişte fierari, în mănăstire au fost instalate birourile vămii prusace. Stafia lui Hatto stă şi ascultă nicovala, umbra lui Hildegard asistă la plumbuirea coletelor.

Printr-un contrast bizar, răscoala lui Civilis [386], care a distrus podul lui Drusus, războiul Palatinatului [387], care a distrus podul lui Willigis, legiunile lui Tutor, certurile gaugravilor Adolf de Nassau şi Didier d'Isemburg, normanzii în 890, burghezii din Creuznach în 1279, arhiepiscopul Baudouin de Trèves în 1334, ciuma din 1349, inundaţia din 1458, judecătorul palatin Goler de Ravensberg în 1496, landgravul Wilhelm de Hessa în 1504 [388], războiul de treizeci de ani, armatele revoluţiei şi ale imperiului, toate pustiirile au trecut pe rînd peste această cîmpie fericită şi senină, în timp ce figurile cele mai încîntătoare ale liturghiei şi ale legendei, Gela, Jutta, Liba, Guda ; Gisèle, dulcea fiică a lui Boemser ; Hildegard, prietena sfîntului Bernard ; Hiltrude, pocăita papei Eugeniu, au sălăşluit rînd pe rînd în aceste stînci sinistre. Mirosul sîngelui mai dăinuie încă pe cîmpie, mireasma sfintelor şi a frumoaselor mai umple încă munţii.

Cu cît te uiţi mai mult la acest ţinut frumos, cu atît mai mult se amplifică antiteza sub ochii tăi şi în mintea ta. Ea se continuă sub mii de forme. Atunci cînd rîul Nahe trece printre arcadele podului de piatră, pe parapetul căruia leul din Hessa întoarce spatele vulturului prusac [389], ceea ce îi face pe cei din Hessa să spună că este dispreţuitor, iar pe prusaci să spună că

este fricos, atunci, zic, cînd Nahe, venind liniştit şi lent din Donnergebirge, iese de sub acest pod-graniţă, braţul verde de bronz al Rinului apucă brusc bălaiul şi leneşul rîu şi-l aruncă în Bingerloch. Ce se întîmplă acolo în prăpastie e treaba zeilor. Dar este sigur că niciodată Jupiter n-a împins naiadă mai adormită într-un fluviu mai violent.

Biserica din Bingen este zugrăvită în cenuşiu şi pe dinafară şi pe dinăuntru. E absurd. Îţi mărturisesc totuşi că îngrozitoarele restaurări ce se fac acum în Franţa, vor sfîrşi prin a mă face să mă împac cu zugrăveala. În treacăt fie spus, nu cunosc nimic mai deplorabil decît restaurarea abaţiei Saint-Denis, vai ! terminată în prezent, şi restaurarea catedralei Notre-Dame din Paris, de-abia începută. Fii sigur că am să revin într-o zi asupra acestor două operaţiuni barbare. Nu pot scăpa de un sentiment de ruşine personală cînd mă gîndesc că prima s-a săvîrşit la porţile noastre şi că a doua se face chiar în centrul Parisului. Sîntem cu toţii vinovaţi de această dublă crimă arhitecturală, prin tăcerea, îngăduinţa şi inerţia noastră, şi asupra noastră, a tuturor contemporanilor va cădea judecata şi indignarea posterităţii, cînd în prezenţa a două edificii desfigurate, degenerate, parodate, mutilate, travestite, dezonorate, de nerecunoscut, ni se va cere socoteală pentru aceste două minunate bazilici, frumoase între bisericile frumoase, ilustre între monumentele ilustre, una metropola regalităţii, cealaltă metropola Franţei !

Să ne plecăm capul de pe acum. Asemenea restaurări sînt mai curînd demolări.

Zugrăveala se mulţumeşte doar a fi năroadă. Nu devastează. Murdăreşte, mînjeşte, năclăieşte, dă cu făină,, tatuează, ridiculizează, urîţeşte ; nu distruge. Adaptează gîndirea lui Cesar Cesariano sau a lui Herwin de Steinbach la chipul lui Gauthier Gargouille [390] ; îi pune o mască de ghips. Nimic altceva. Curăţiţi biata faţadă îngroşată cu alb, galben, roz sau cenuşiu, şi veţi găsi, vie şi pură, venerabila înfăţişare a bisericii.

Să te aşezi sus pe Klopp, la ceasul cînd soarele se îndreaptă spre apus, să priveşti de acolo oraşul întins la picioare şi de jur-împrejur zarea imensă ; să vezi munţii cum se întunecă, fumul cum iese din hornurile de pe acoperişuri, umbrele cum se alungesc şi versurile lui Virgiliu cum trăiesc în peisaj ; să inspiri într-o aceeaşi suflare vîntul din copaci, adierea de pe fluviu, briza munţilor şi suflul oraşului, cînd aerul este călduţ, vremea blîndă, ziua frumoasă, toate acestea îţi dau o senzaţie intimă, gingaşă, de nedescris, plină de mici bucurii tainice, învăluite de măreţia spectacolului şi de adîncimea contemplării.

Fete tinere cu ochii plecați pe lucrul lor cîntă la ferestrele mansardelor ; păsările ciripesc vesele pe iedera ruinelor, străzile mişună de lume, lume care are zgomotul ei, de muncă și fericire ; bărcile se încrucişează pe Rin, se aud vîslele cum taie apa, se văd pînzele fremătînd ; porumbeii zboară în jurul bisericii, fluviul sclipeşte, cerul păleşte ; o rază de soare orizontală împurpurează în depărtare colbul de pe drumul ducal de la Rudesheim la Biberich și face să scînteieze caleștile iuți ce par să gonească într-un nor de aur purtate de patru stele. Spălătoresele de pe Rin își întind pînza pe tufişuri, tropăie încoace și încolo cu picioarele goale și ude pe plute făcute din trunchiuri de brad priponite la marginea apei, și-și rîd de turistul ce stă și desenează Ehrenfelsul. Turnul Şobolanilor, prezent și drept în picioare în mijlocul acestei bucurii, fumegă în umbra munților.

Soarele apune, se lasă seara, se face noapte, acoperișurile din oraş se contopesc într-un singur acoperiș, munții se ghemuiesc într-o singură grămadă întunecată în care se cufundă și se pierde marea lumină albă a Rinului. Văluri de ceață urcă încetişor de la orizont la zenit ; micuțul vas cu aburi de la Maiența la Bingen se rînduiește la locul lui de noapte de-a lungul cheiului, în fața hotelului Victoria ; spălătoresele, cu boccelele lor de rufe pe cap, se întorc acasă pe drumuri desfundate ; zgomotele se sting, vocile tac ; o ultimă lumină trandafirie, ce pare un reflex de pe altă lume pe fața galbenă a unui muribund, mai colorează încă puțin timp Ehrenfelsul, palid, gîrbov și descărnat pe vîrful stîncii lui. — Apoi se șterge, — și atunci se pare că turnul lui Hatto, care cu două ceasuri mai înainte de-abia putea fi observat, crește dintr-o dată și cuprinde tot peisajul. Fumul ce iese din el care era întunecat cînd ziua strălucea, acum se înroşeşte treptat, treptat de reverberațiile din fierărie, ca sufletul unui ticălos care se răzbună, și devine din ce în ce mai luminos pe măsură ce cerul se face mai negru.

Acum cîteva zile, mă aflam pe platforma Klopp-ului, și în timp ce toată această visare prindea formă în jurul meu, lăsîndu-mi mintea să o ia razna, deodată, la picioarele mele, s-a deschis o ferestruică de la un acoperiș, și am auzit o voce limpede, proaspătă și pură — vocea unei fete tinere — cîntînd pe o arie lentă, jalnică și tristă, următorul cuplet :

Plas mi cavalier frances,
E la dona catalana,
E l'onraz del ginoes
E la court castelana,

Lou cantaz provençales
E la danza trevisana,
E lou corps aragones,
La mans a kara d'angles
E lou donzel de Toscana *.

Am recunoscut versurile voioase ale lui Frederic Barbarossa şi nu pot să-ţi spun ce efect a avut asupra mea, în această ruină romană metamorfozată în vilă de notar, în mijlocul întunericului, la lumina luminării, la două sute de stînjeni de Turnul Şobolanilor prefăcut în fierărie, la patru paşi de hotelul Victoria, la zece paşi de un vas-omnibus cu aburi, poezia împăratului ajunsă poezie populară, cîntecul de cavaler ajuns cîntec de fată, rimele romanice pronunţate de o gură germană, veselia trecutului transformată în melancolie, raza vie a cruciadelor străbătînd umbra prezentului şi aruncîndu-şi brusc lumina pînă la mine, biet visător speriat.

De altfel, întrucît îţi vorbesc despre muzica ce mi-a fost dat să aud pe malurile Rinului, nu văd de ce nu ţi-aş spune că la Braubach, în timp ce vasul nostru cu aburi se oprise în port pentru debarcarea călătorilor, nişte studenţi, şezînd pe un trunchi de brad desprins de la vreo plută de la Murg, cîntau în cor, cu cuvinte nemţeşti, minunata arie a lui Quasimodo, una dintre cele mai vii şi mai originale din opera D-rei Bertin [391] ? Să n-ai nici o îndoială, prietene, viitorul va aşeza la locul ei această operă severă şi remarcabilă, sfîşiată încă de la apariţie cu atîta violenţă şi proscrisă cu atîta nedreptate. Publicul, prea adesea înşelat de vîrtejurile de ură ce se nasc în jurul tuturor operelor mari, îşi va revizui judecata pătimaşă, stîrnită în unanimitate de partidele politice, de rivalităţile muzicale şi de clicile literare, şi va şti într-o bună zi să admire muzica dulce şi profundă, atît de patetică şi de puternică, atît de graţioasă pe alocuri, şi totuşi aşa de dureroasă ; creaţie în care se contopeşte, ca să zic aşa, în fiecare notă, tot ce este mai duios şi mai grav, inima

* Trad. din lb. spaniolă :

Îmi place cavalerul francez
Şi femeia catalană
Şi cinstitul genovez
Şi curtea castelană,
Cîntecul provensal
Şi dansul din Treviso
Şi trupul aragonezului
Mîna şi faţa englezului
Şi domnişorul din Toscana.

unei femei şi mintea unui gînditor. Germania i-a recunoscut meritele, şi Franţa o va face în curînd.

Cum nu prea am încredere în curiozităţile locale, prea trîmbiţate, îţi mărturisesc că n-am fost să văd miraculosul corn de bou, nici patul nupţial, nici lanţul de fier de la vechiul Broemser, în schimb, am vizitat donjonul pătrat de la Rudesheim, locuit în prezent de un stăpîn inteligent care a înţeles că această ruină trebuie să-şi păstreze aerul ei dărăpănat dacă vrea să-şi menţină aerul de palat. Locuinţele, ca şi gentilomii, sînt cu atît mai nobile cu cît sînt mai vechi. Ce conac minunat este donjonul pătrat ! Pivniţe romane, ziduri romanice, o sală a Cavalerilor, a cărei masă este luminată de o lampă înflorată asemeni celei de la mormîntul lui Carol cel Mare, vitralii de pe vremea Renaşterii, dulăi aproape homerici lătrînd în curte, felinare de fier din secolul al XIII-lea atîrnate de zid, scări înguste în şurub, temniţe a căror adîncime înspăimîntă, urne sepulcrale rînduite într-un fel de osuar, un întreg ansamblu de lucruri negre şi cumplite, deasupra cărora se deschide învoltă o uriaşă tufă de verdeaţă şi de flori. Este înmiita vegetaţie a ruinelor pe care proprietarul actual, om de mare gust, o întreţine, o îndeseşte şi o cultivă. Ea formează o terasă înmiresmată şi stufoasă, de unde contempli măreţiile Rinului. În acest imens boschet sînt alei pe care se plimbă lumea. De departe, este o coroană ; de aproape, o grădină.

Dealurile Johannisbergului adăpostesc venerabilul donjon şi-l apără de vîntul din nord. Vîntul călduţ din sud intră pe ferestrele deschise pe Rin. Nu cunosc boare mai încîntătoare şi adiere mai literară decît vîntul din sud. Face să se nască în minte tot felul de idei vesele, profunde, serioase şi nobile. Încălzind trupul, pare să lumineze mintea. Atenienii, care se pricepeau, au exprimat acest gînd într-una din cele mai ingenioase sculpturi ale lor. Pe basoreliefurile din Turnul Vînturilor, vînturile îngheţate sînt hîde şi păroase, au un aer tîmp şi sînt îmbrăcate ca barbarii ; vînturile blînde şi calde sînt îmbrăcate ca filozofii greci.

Vedeam cîteodată la Bingen, la capătul sălii în care cinam, două mese la care se servea în chip cu totul diferit. La una stătea singur-singurel un maior bavarez gras, vorbind puţin franţuzeşte, care se uita în fiecare zi cum îi trece prin faţă, aproape fără s-o atingă, o adevărată cină nemţească completă, cu cinci feluri de mîncare. La cealaltă masă stătea melancolic sprijinit în coate, în faţa unei farfurii cu varză, un biet amărît care, după ce-şi mînca tainul sărăcăcios, îşi sfîrşea cina devorînd cu ochii festinul pantagruelic al vecinului său. N-am înţeles

nicicînd mai bine ca în fața acestei parabole vii vorbele lui d'Albancourt[392] : *Providența pune adeseori banii într-o parte și pofta de mîncare în cealaltă.*

Bietul amărît era un tînăr savant palid, serios și cu plete, tare îndrăgostit de entomologie și cam îndrăgostit și de slujitoarea de la han, căci așa este gustul savanților. De altfel, pentru mine un savant îndrăgostit reprezintă o problemă. Cum se comportă pasiunea, cu tresăririle ei, cu mîniile, cu gelozia și cu timpul pe care-l pierde, în mijlocul calmei înlănțuiri de studii exacte, de experiențe reci și de observații migăloase care compun viața unui savant ? Îți închipui, de pildă, cam cum putea să fie îndrăgostit doctul savant Huxham[393], care în frumosul lui tratat *De aere et morbis epidemicis* a însemnat în fiecare lună de la 1724 la 1746 cantitățile de apă de ploaie căzute la Plymouth timp de douăzeci și doi de ani la rînd ?

Ți-l închipui pe Romeo cu ochii la microscop, numărînd cele șaptesprezece mii de fațete ale ochiului unei muște ; pe Don Juan, cu șorț în față, analizînd paratartratul de antimoniu și paratetravinatul de potasiu și pe Othello, plecat asupra unei lentile de maximă mărire, căutînd gaionele și gomfoneme[394] în făina fosilă a chinezilor ?

Oricum ar fi, în ciuda unei teorii contrarii, entomologul meu era îndrăgostit. Cîteodată stam de vorbă, discuta franțuzește mai bine decît maiorul, și avea un sistem de organizare a lumii destul de bun ; n-avea însă nici un gologan.

Îmi plac sistemele, deși nu cred în ele. Descartes[395] visează, Huyghens[396] modifică visele lui Descartes, Mariotte[397] modifică modificările lui Huyghens. Acolo unde Descartes vede stele, Huyghens vede globule și Mariotte ace. Ce e dovedit din toate acestea ? Nimic altceva decît micimea omului și măreția lui Dumnezeu.

E ceva.

La urma urmelor, îți zic, îmi plac sistemele. Ele sînt treptele cu ajutorul cărora urci la adevăr.

Uneori tînărul meu savant venea să bea o sticlă de bere la ora prînzului ; luam un ziar, mă așezam la glaful unei ferestre, și-l observam. Prînzurile la ore fixe de la hotelul Victoria erau cu lume tare amestecată și care nu se prea potrivea, așa cum face întotdeauna întîmplarea cînd juxtapune. În capul masei era o cucoană englezoaică destul de în vîrstă cu trei copii drăguți. Mai mult o însoțitoare decît o doică ; mai mult o mătușă decît o mamă. Tare i-am mai compătimit pe bieții copii. Mîna cucoanei era o rezervă de palme. Maiorul cina cîteodată alături de cucoană ca să-și facă poftă de mîncare. Stătea de vorbă cu un avocat pari-

zian în vacanță, ce se ducea la Baden[398], *pentru că,* zicea el, *trebuie să te duci, că toată lumea se duce.* Lîngă avocat se așeza un gentilom distins și demn, cu părul alb, mai mult decît octogenar, cu acel aer liniștit pe care ți-l dă apropierea mormîntului care cita bucuros versuri din Horațiu. Cum nu avea dinți, cuvîntul *mors* * își schimba pronunția în *mox* **, ceea ce în gura bătrînelului căpăta un sens melancolic.

În fața bătrînelului se așeza un domn care făcea versuri în franțuzește și care, într-o bună zi, după ce băuse, le-a citit vecinilor lui, un ditiramb în versuri libere despre Olanda, vorbind pompos de cuvîntările ce ies din mare. Cuvîntări în mare ! Din partea mea îți mărturisesc, eu n-aș fi găsit decît scrumbii.

În completarea grupului, doi negustori alsacieni grași, îmbogățiți de contrabanda cu piei de nevăstuică, astăzi electori și jurați, își fumau pipele povestindu-și unul altuia istorioare, mereu aceleași. Cînd le terminau, le luau iar de la cap. Cum, invariabil, uitau numele personajelor de care vorbeau, unul zicea *dl. Cutare* și celălalt *dl. Cutăriță.* Se înțelegeau de minune.

Făcătorul de versuri, — poetul, dacă vrei — era șmecherul clasic, filozof, constituțional, ironic și voltairian, căruia îi plăcea *să sape,* cum zicea el, *prejudecățile,* adică să insulte, repetînd întruna banalități împotriva ideilor perimate, multe dintre ele grave, misterioase și sfinte pe care oamenii le respectă. Îi plăcea *să dea,* era expresia lui, *lovituri vajnice de lance în greșelile omenești ;* și, deși nu ajungea niciodată să atace adevăratele mori de vînt ale veacului, în momentele de veselie își zicea singur *don Quichotte.* Eu îi ziceam *don Quichoque*[399].

Uneori, poetul și avocatul, deși făcuți să se înțeleagă, se certau. Poetul, ca să-i întregesc portretul, era o inteligență neînțeleasă, o minte năucă, unul dintre împiedicații care bolborosesc vorbind și mîngălesc scriind. Avocatul îl zdrobea cu superioritatea lui. Cîteodată poetul o lua razna și-l supăra pe celălalt. Atunci avocatul, înciudat, vorbea timp de două ceasuri, cu o elocință clară, limpede, curgătoare, transparentă, de nesecat, așa cum vorbește robinetul de la cișmea cînd o ia razna.

Entomologul, la rîndul lui, era spiritual și se distra zdrobindu-l pe avocat. Vorbea serios și bine, se lăsa admirat de ceilalți, și se uita din cînd în cînd pe furiș să vadă dacă frumoasa lui leliță îl asculta.

---

* moarte (lb. latină).
** îndată (lb. latină).

Într-o zi perorase foarte sigur de el despre virtute, resemnare şi renunţare ; nu mîncase însă nimic. Or, filozofia este o cină săracă, dacă n-ai nimic de pus în gură. L-am invitat la cină ; deşi i-ar fi fost greu să ghicească, după cele două-trei cuvinte pe care le rostisem, din ce ţară eram, a binevoit să accepte. Am stat de vorbă, s-a împrietenit cu mine şi am făcut împreună cîteva excursii în Insula Şobolanilor şi pe malul drept al Rinului. Luntraşul era plătit de mine.

Într-o seară, pe cînd ne întorceam de la Turnul lui Hatto, l-am rugat să ia masa cu mine. Maiorul era la masă. Doctul meu tovarăş luase cu el din insulă un scarabeu frumos cu platoşă de azur şi, tot arătîndu-mi-l îmi zise : *Nimic nu-i mai frumos decît un gîndac albastru.* Maiorul nu se putu opri să-l întrerupă : *Drace, domnule, suduielile sînt bune cîteodată ca să împingi soldaţii şi caii, nu văd însă ce au frumos în ele* [400].

Astea sînt toate aventurile mele la Bingen. În rest, deşi oraşul nu este mare, este un loc în care-ţi uşurezi din belşug punga, de la comisionar la luntraş, de la luntraş la ghid, de la ghid la slujitoare, de la slujitoare la rîndaş, o cascadă de bacşişuri pe care ţi-am mai descris-o odată, la capătul căreia punga amărîtului călător este desfiinţată, plată şi goală.

Apropo, de la Bacharach am ieşit din taleri, groşi de argint şi pfenigi şi am intrat în fiorini şi creiţari. O încurcătură şi mai şi. Iată cam cum decurge dialogul cu negustorii dacă îţi faci curaj să intri într-o prăvălie : — Cît costă asta ? Negustorul răspunde : Un fiorin şi cincizeci şi trei de creiţari, domnule — Explică, te rog, mai limpede. — Adică un taler şi doi groşi şi optsprezece pfenigi prusaci, domnule. — Iartă-mă, da' tot nu înţeleg. Şi în bani francezi ? — Domnule, un fiorin face doi franci, trei gologani şi o centimă ; un taler prusac face trei franci trei sferturi, un groş de argint face doi gologani şi jumătate ; un creiţar face trei sferturi dintr-un gologan ; un pfenig face trei sferturi dintr-o para. — I-am răspuns atunci ca don César pe care-l ştii : *E foarte clar*, şi-mi deschid punga la întîmplare, avînd încredere în străvechea cinste a ubienilor de care vorbeşte Tacit [401]. *Ara ubiorum* *.

Treaba devine şi mai tenebroasă cînd se complică cu pronunţia. *Kreutzer* se pronunţă în Hessa *creusse,* în Baden *criche* şi în Elveţia *cruche* [402].

---

* Altarul ubienilor !

Scrisoarea a XXIII-a

MAIENȚA

Maiența, septembrie

Maiența și Frankfurt, ca Versailles-ul și Parisul, fac acum un singur oraș. În evul mediu, erau opt leghe între cele două cetăți, adică două zile ; astăzi le despart, sau mai bine zis, le apropie, cinci sferturi de ceas. Între orașul imperial și cel electoral, civilizația noastră a aruncat trăsătura de unire ce se cheamă cale ferată. Cale ferată încîntătoare, ce merge de-a lungul Main-ului cîteodată, care străbate o cîmpie verde, întinsă și bogată, fără viaducte, tunele, debleuri și rambleuri, numai cu simple traverse de lemn sub șine ; cale ferată pe care merii o umbresc părintește ca pe o cărare de sat ; fără șanțuri și fără garduri, e lăsată în voia saturniană a copiilor nemți și de-a lungul căreia pare că o mînă nevăzută îți înfățișează livezile, grădinile și ogoarele cultivate, ți le ia înapoi ca să le cufunde de-a valma în fundalul peisajului, ca pe niște stofe disprețuite de un cumpărător.

Frankfurt și Maiența sînt, ca și Liège, orașe minunate nimicite de bunul gust. Nu știu ce proprietate corosivă au arhitectura asta ștearsă, coloanele de stuc, bisericile-teatre și palatele-cîrciumioare, însă este sigur că toate aceste biete orașe vechi se topesc și se dizolvă cu repeziciune în grămezi groaznice de case albe. Speram să văd la Maiența, Martingsburgul, reședință feudală a electorilor-arhiepiscopi pînă în veacul al XVII-lea ; francezii au făcut din el un spital, cei din Hessa l-au ras de pe fața pămîntului ca să mărească portul liber. Cît despre hotelul negustorilor, construit în anul 1317 de faimoasa ligă a celor o sută de orașe [403], splendid decorat cu statuile de piatră ale celor șapte electori, cu blazoanele lor, avînd dedesubt două figuri colosale ce țineau stema imperiului, a fost dărîmat ca să se facă o piață. Mă gîndeam să trag vizavi, la hotelul Trei-Coroane, deschis încă din anul 1360 familia Cleemann, cu siguranță cel mai vechi hotel din Europa ; mă așteptam la unul din acele hoteluri ca cele descrise de cavalerul de Gramont [404], cu un cămin uriaș, o sală mare cu stîlpi și cu grinzi, ai cărei pereți sînt vitralii bătute în plumb, avînd afară bîrna de urcat pe catîri. Nici măcar n-am intrat. Vechiul han Cleemann este în prezent un fel de fals hotel Maurice [405], cu rozace de stuc pe tavan iar la ferestre cu luxul de draperii și lipsa de perdele ce caracterizează hotelurile nemțești.

Într-o zi Maienţa va face cu casa *Bona Monte* şi cu casa *Zum Jungen* ceea ce s-a făcut la Paris cu venerabilul lăcaş al stîlpului din hale. Pentru a-l înlocui, cu vreo faţadă urîtă ornată cu vreun bust urît, va distruge acoperişul părintesc al lui Johannes Gensfleisch, gentilom de cameră al electorului Adolf de Nassau, pe care posteritatea îl va cunoaşte sub numele de *Gutenberg*[406], aşa cum cunoaşte sub numele de Molière, pe Jean-Baptiste Poquelin, valetul de cameră al regelui Ludovic al XIV-lea.

Şi totuşi vechile biserici mai apără tot ceea ce le înconjoară ; Maienţa trebuie căutată în jurul catedralei ei, aşa cum Frankfurtul trebuie căutat în jurul bisericii-colegiu.

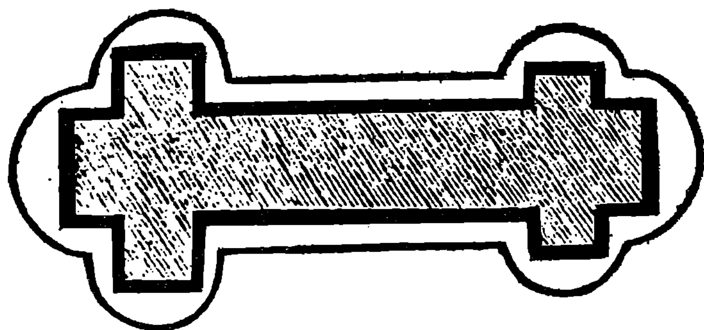
Colonia este o cetate gotică întîrziată în epoca romanică, Frankfurt şi Maienţa sînt două oraşe gotice deja cufundate în Renaştere şi chiar, cu multe aspecte în stilul rococo şi chinez. Din această cauză, şi Maienţa şi Frankfurt au un aer de oraşe flamande care le deosebeşte şi le izolează printre oraşele de pe Rin.

La Colonia se simte că austerii constructori ai Domului, meşterul Gérard, meşterul Arnold şi meşterul Jean, au cuprins mult timp cu suflarea lor întregul oraş. Pare că aceste trei mari umbre au vegheat timp de patru veacuri asupra Coloniei, apărînd biserica lui Plectrude, biserica lui Annon, mormîntul Theophaniei şi camera de aur a celor unsprezece mii de fecioare, barînd calea falsului gust, de-abia tolerînd imaginaţia aproape clasică a Renaşterii, păstrînd puritatea ogivelor şi arhivoltelor, plivind cicoarea lui Ludovic al XV-lea de peste tot pe unde se aciuise, menţinînd, toate pinioanele profilate şi hotelurile severe din secolul al XIV-lea cu vioiciunea profilurilor şi muchiilor lor, şi cei trei s-au retras, ca leul în faţa măgarului, doar în faţa artei năroade şi abominabile a arhitecţiilor parizieni ai imperiului şi ai Restauraţiei. La Maienţa şi la Frankfurt, arhitectura Rubens, cu linia rotundă şi puternică, capriciul flamand bogat, stufoasa şi încîlcita vegetaţie a grilajelor de fier încărcate de flori şi animale, varietatea inepuizabilă a ungherelor şi a turnuleţelor, culoarea, fenomenul, conturul durduliu, pîntecos, opulent, mai mult sănătos decît frumos, mascaronul[407], tritonul, naiada, delfinul şiroind de apă, întreaga sculptură păgînă, cărnoasă şi robustă, ornamentaţia enormă, hiperbolică şi exorbitantă, prostul gust magnific au năvălit în oraş de la începutul veacului al XVII-lea şi au umplut cu panaşe şi ghirlande, conform poeticei lor fantastice, vechea şi grava zidărie germană. Peste tot vezi numai faţade decorate cu scene cu personaje, lucrate în negativ ; frontoane complicate cu urne cu flăcări, grenade, conuri de brad, stele

votive, ornamente rocaille * generînd profiluri piramidal solzoase, și pinioane în volută cu trei ciocane ca peruca de ceremonie a lui Ludovic al XIV-lea.

Văzute de sus, Maiența și Frankfurt, avînd, unul pe Rin și celălalt pe Main, aceeași poziție ca orașul Colonia, este normal să aibă aceeași formă. Pe malul din față, podul de vase de la Maiența a dat naștere Castelului [408], podul de piatră de la Frankfurt a dat naștere Sachshausenului, așa cum podul de la Colonia a dat naștere Deutz-ului.

Domul din Maiența, ca și catedralele din Worms și din Trèves, nu are fațadă și se termină la cele două extremități prin două coruri. Sînt două abside romanice fiecare cu transeptul ei, față în față unite printr-un mare naos. Ai zice că sînt două biserici sudate una de cealaltă prin fațadă. Cele două cruci se ating și se unesc prin baza lor.

Această așezare simetrică face ca la partea de sus să apară șase campanile *, adică pe fiecare absidă o clopotniță mare între două turnulețe, ca un preot între diacon și subdiacon, simbolism pe care-l reproduce, cum ți-am mai spus-o odată, rozasa mare a catedralelor noastre între cele două ogive ale ei.

Cele două abside din unirea cărora este alcătuită catedrala din Maiența, sînt din două epoci diferite și, deși aproape identice ca formă, cu aproape aceleași dimensiuni, prezintă ca edificii un contrast complet și izbitor. Prima și cea mai mică datează din veacul al X-lea. Începută în anul 978, a fost terminată în anul 1009. Cea de-a doua, a cărei clopotniță mare are o înălțime de două sute de picioare, a fost începută puțin după aceea, a fost însă incendiată în anul 1190 și de atunci fiecare veac i-a mai adăugat ceva. Acum o sută de ani, gustul care domnea pe atunci a năpădit în dom ; toată flora arhitecturii Pompadour și-a ames-

tecat excrescențele de piatră, zorzoanele și ramurile de dantelărie bizantină, cu romburile lombarde și cu bolțile în plin cintru * saxone, și astăzi această vegetație bizară și caraghioasă acoperă vechea absidă. Clopotnița mare, con lat, robust, amplu la bază, superb încărcată cu trei diademe înflorate, ale căror diametre descresc de la bază spre vîrf, cioplită peste tot în suprafețe curbe și fațete, pare mai degrabă construită cu nestemate decît cu pietre. Pe celălalt turn mare din fața ei, grav, simplu, bizantin și gotic, zidarii moderni au înălțat, probabil din economie, tot o cupolă ascuțită ce se sprijină la bază pe un cerc de pinioane ascuțite ce seamănă cu coroana de fier a regilor lombarzi ; cupola este de zinc, complet despuiată, nepoleită și fără ornamente, cu un profil ușor umflat ce amintește vechea mitră pontificală din timpurile primitive. S-ar zice că

este tiara severă a lui Grigore al VII-lea[409] uitîndu-se la tiara splendidă a lui Bonifaciu al VIII-lea[410]. Idee profundă, gravă, construită și sculptată de cei doi mari arhitecți, timpul și întîmplarea.

Tot acest venerabil ansamblu este zugrăvit în roz ; totul, de sus pînă jos, cele două abside, naosul cel mare și cele șase clopotnițe. Treabă făcută cu căutări și cu gust. Clopotniței bizantine i-a fost hărăzit rozul palid, cel viu clopotniței Pompadour.

Ca și capela din Aix, catedrala din Maiența își are porțile de bronz împodobite cu capete de lei ; cele de la Aix-la-Chapelle sînt romane. Cînd am fost la Aix și am văzut aceste porți, ți-aduci aminte, ți-am povestit că am căutat zadarnic crăpătura pe care a făcut-o, se zice, diavolul, cu piciorul, cînd a plecat furios că înghițise un suflet de lup în loc de un suflet de burghez înstărit. Nici un fel de poveste de genul acesta nu-ți recomandă porțile domului din Maiența. Ele datează din veacul al XI-lea și au fost dăruite de arhiepiscopul Willigis bisericii Sfintei Fecioare, astăzi dărîmată, de la care au fost luate pentru a fi înglobate în maiestuosul portal romanic al catedralei. Pe cele două canaturi de sus sînt înscrise cu caractere romane privilegiile acordate orașului în anul 1135 de arhiepiscopul Adalbert, cel de-al doilea elector al Coloniei. Dedesubt se află gravată pe un singur rînd această legendă mai veche :

WILLIGISVS ARCHIEPS EX METALLI

SPECIE VALVAS EFFECERAT PRIMVS

Dacă interiorul Maienței amintește orașele flamande, interiorul catedralei amintește bisericile belgiene. Naosul, capelele, cele două transepturi și cele două abside sînt fără vitralii, fără mistere, văruite cu alb, de la pardoseală și pînă la boltă, însă somptuos mobilate. De pretutindeni se ivesc în fața ochilor fresce, tablouri, lemnărie frumos lucrată, coloane răsucite și aurite : dar adevăratele giuvaeruri ale acestei imense clădiri sînt mormintele arhiepiscopilor-electori. Biserica este pardosită cu ele, altarele sînt făcute din ele, stîlpii se sprijină de ele, pereții sînt acoperiți cu ele ; sînt lespezi magnifice de marmură și piatră, uneori mai prețioase prin sculptura și lucrătura lor decît plăcile de aur ale templului lui Salomon. Am numărat în biserică, în sala de consiliu și în mănăstire, un mormînt din

veacul al VIII-lea, două din al XIII-lea, șase din al XIV-lea, șase din al XV-lea, unsprezece din al XVI-lea, opt din al XVII-lea și nouă din al XVIII-lea ; cu totul patruzeci și trei de morminte. Și în numărul lor nu intră nici mormintele-altare, de care cu greu te poți apropia să le cercetezi, nici mormintele-pardoseală, întunecat și confuz mozaic al morții, ce se șterge pe zi ce trece sub picioarele celor ce vin și se duc.

De asemenea, am mai omis patru sau cinci morminte nesemnificative din veacul al XIX-lea.

Toate aceste morminte, cu excepția a cinci dintre ele, sînt ale unor arhiepiscopi. Pe cele treizeci și opt de cenotafe, împrăștiate fără ordine cronologică și ca la întîmplare sub o pădure de coloane bizantine cu capiteluri enigmatice, se desfășoară arta a șase veacuri, își înmulțește și-și încrucișează ramurile, din care cad ca un îndoit fruct, istoria gîndirii și istoria faptelor. Colo, Lichtenstein, Hompurg, Gemmingen, Heufestein, Brandeburg, Steinburg, Ingelheim, Dalberg, Eltz, Stadion, Weinsberg, Ostein, Leyen, Hennenberg, Tur-și Taxis, aproape toate numele mari ale Germaniei renane apar în acea lumină sumbră pe care o răspîndesc mormintele în întunecimea bisericilor. Toate fanteziile epocilor, artistului și muribundului se contopesc în aceste epitafe. Mausoleele din veacul al XVIII-lea se întredeschid și lasă să se vadă scheletele lor ducînd între degetele descărnate mitrele arhiepiscopilor și pălăriile electorilor. Arhiepiscopii contemporani cu Richelieu și cu Ludovic al XIV-lea visează, culcați pe sarcofagele lor, sprijiniți într-un cot. Arabescurile Renașterii își agață volutele și își cocoață himerele în frunzișul delicat din veacul al XV-lea, lăsînd să se întrevadă pe sub mii de complicații fermecătoare, statuete, distihuri latine și blazoane colorate. Nume severe, *Mathias Burhecq, Conradus Rheingraf* (Conrad, conte al Rinului) se înscriu între călugărul cu tonsură ce reprezintă clerul și oșteanul cu coif ușor ce reprezintă noblețea, sub ogiva pură cu triunghi echilateral din veacul al XIV-lea ; iar pe placa pictată și aurită din veacul al XIII-lea, arhiepiscopi uriași cu monștri apocaliptici la picioare, încoronează cu mîinile lor regi și împărați mai mici ca ei. Cu ținuta aceasta măreață te privesc țintă cu ochii lor de mumie egipteană, Siegfried, care a încoronat doi împărați, pe Henric de Turingia și pe Wilhelm de Olanda [411], Peter Aspeld, care a încoronat doi împărați și un rege, pe Ludovic de Bavaria, pe Henric al VII-lea și pe Ioan al Boemiei [412]. Stemele, mantiile heraldice, mitra, coroana, pălăria electorală, pălăria de cardinal, sceptrele, spadele, cîrjele sînt din belșug, se adună și se grămădesc pe aceste monumente, străduindu-se să recom-

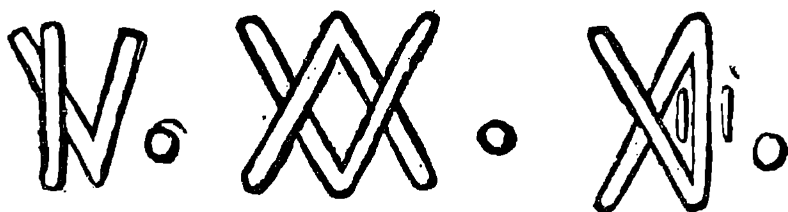
pună, în fața ochilor trecătorului, marea și formidabila figură ce se afla în fruntea celor nouă electori ai imperiului germanic, arhiepiscopul de Maiența. Haos, pe jumătate cufundat în umbră, de urme auguste sau ilustre, embleme venerabile sau de temut, din care acești principi puternici voiau să facă să țîșnească ideea de măreție și din care nu mai iese decît ideea de neant.

Un lucru trebuie observat, lucru ce dovedește cît de mult a fost revoluția franceză un fapt providențial, ca o rezultantă necesară, algebrică ca să zic așa, a întregului ansamblu vechi european : tot ceea ce revoluția a distrus a rămas distrus pentru totdeauna. A venit la ceasul dat, ca un pădurar grăbit să-și săvîrșească munca, să doboare în grabă și de-a valma toți bătrînii copaci tainic însemnați de Domnul. Simți, așa cum cred că ți-am mai spus-o odată, că purta în ea acel *quid divinum* *. Nimic din ce a doborît nu s-a mai ridicat, nimic din ceea ce a condamnat n-a mai supraviețuit, nimic din ceea ce a desfăcut nu s-a mai făcut la loc. De remarcat că viața statelor nu este suspendată de același fir ca viețile oamenilor. Nu este de ajuns să lovești un imperiu pentru a-l doborî, nu ucizi orașe și regate decît atunci cînd ele trebuie să moară. Revoluția franceză a atins Veneția și Veneția a căzut ; a atins imperiul germanic și imperiul germanic a căzut ; a atins electorii și electorii au dispărut. În același an, anul-prăpastie, s-a prăbușit regele Franței, om aproape Dumnezeu, și arhiepiscopul de Maiența, preot aproape rege.

Revoluția nici n-a exterminat și nici n-a distrus Roma, pentru că Roma nu are temelii, ci rădăcini ; rădăcini care cresc fără încetare în umbră sub Roma și sub toate națiunile, care străbat și pătrund întregul glob dintr-o parte într-alta, și pe care le vezi în prezent apărînd din nou în China și în Japonia, de cealaltă parte a pămîntului.

Wilhelm de Hagen, grefier al orașului, un fel de Jean de Troyes al Coloniei [413], povestește în anul 1270 în Mica Cronică manuscrisă, distrusă din nefericire în timpul ocupației franceze, și din care nu au mai rămas decît cîteva foi desperecheate la Darmstadt, că în anul 1247, sub domnia chiar a acestui arhiepiscop de Maiența, Siegfried, ce are în catedrală un formidabil mormînt, un bătrîn astrolog, pe nume Mabusius, a fost condamnat la ștreang ca vrăjitor și ghicitor și dus să moară în spînzurătoarea de piatră de la Lorchhausen, la granița arhiepiscopatului de Maiența, față în față cu o altă spînzurătoare ce marca hotarul contelui palatin. Ajuns acolo, cum astrologul refuza crucea și se încăpățîna să-și zică profet, călugărul care-l însoțea îl întrebă în derîdere în ce an se vor sfîrși arhiepiscopii de Maiența. Bătrînul rugă să i se dezlege mîna dreaptă, ceea ce

se făcu ; apoi adună de jos un cui căzut de la spînzurătoare și, după ce visă o clipă, săpă cu acest cui pe spînzurătoarea din fața Maienței, această poligramă ciudată : după care se dădu

pe mîna călăului, în timp ce cei din jurul lui rîdeau de nebunia și de enigma lui. Astăzi, apropiind între ele cele trei numere misterioase scrise de bătrîn, găsești o cifră formidabilă : nouăzeci și trei[414].

Și este de reținut că spînzurătoarea aceasta amenințătoare, care încă din veacul al XIII-lea purta pe soclul ei sinistru data căderii imperiilor, purta în același timp și propria ei condamnare și data propriei ei prăbușiri. Spînzurătoarea făcea parte din vechea putere. Revoluția franceză n-a respectat dăinuirea spînzurătorilor, cum n-a respectat nici dăinuirea dinastiilor. Cum nimic nu mai e de marmură, nimic nu mai e nici din piatră. În veacul al XIX-lea, eșafodul și-a pierdut și el din maiestate și măreție ; este de brad, ca și tronurile.

Ca și Aix-la-Chapelle, Maiența a avut și un episcop, unul singur, numit de Napoleon, un păstor demn și respectabil, se zice, care a păstorit între anii 1802 și 1818 și care este îngropat, ca și ceilalți, în ceea ce a fost catedrala lui. Trebuie totuși să recunoaștem că, față de maiestuosul neant al electorilor arhiepiscopali de Maiența, neantul D-lui Louis Colmar, episcop al departamentului Mont-Tonnere, e tare sărăcăcios și tare mic în mormîntul său ogival în stilul trubadur, care ar fi un minunat model de pendulă gotică pentru burghezii bogați de pe strada Saint-Denis, dacă el ar fi adăpostit un cadran și nu un episcop. De altfel, cum ți-am mai spus, plăpîndul episcop, care nu a fost mare decît pentru că era rezultatul revoluției, l-a ucis pe arhiepiscopul suveran. De la Dl. Louis Colmar încoace, la Maiența, care este astăzi capitala Hessei renane, nu a mai fost decît un singur episcop.

Am mai găsit aici și un cuplu de episcopi neprihăniți, frați, îngropați unul în fața celuilalt, după ce au domnit asupra ace-

luiași popor și au păstorit aceleași suflete, unul în anul 1390, celălalt în anul 1419. Ioan și Adolf de Nassau se privesc în naosul de la Maienţa cum se privesc Adolf și Anton de Schauenburg în corul din Colonia [415].

Ţi-am spus că unul dintre cele patruzeci și trei de morminte este din veacul al VIII-lea. Acest monument, care nu este al vreunui arhiepiscop, este cel pe care l-am căutat primul și la care m-am oprit cel mai mult, căci face pereche în mintea mea cu mormîntul cel mare de la Aix-la-Chapelle. Este mormîntul Fastradei, soţia lui Carol cel Mare. El este o simplă placă de marmură albă, astăzi încastrată într-un zid. Am descifrat pe ea acest epitaf, înscris cu litere romane cu abrevieri bizantine :

FASTRADANA PIA CAROLI CONIVX VOCITATA
CHRISTO DILECTA IACET HOC SVB MARMORE TECTA
ANNO SEPTENGENTESIMO NONAGESIMO QVARTO *.

Vin apoi trei versuri misterioase :

QVEM I NVMERVM METRO CLAVDERE MVSA NEGAT
REX PIE QVE GESST VIRGO LICET HIC CINERECSIT
SPIRITVS HAERES SIT PIRIAE QVAE TRISTIA NEBCIT**

și dedesubt mileniul în cifre arabe :

Într-adevăr, în anul 794 Fastrada, depusă mai întîi în biserica Saint-Alban [416], a dormit sub această lespede. La o mie de ani după aceea, căci istoria adaugă uneori lucrurilor mărețe o cumplită precizie geometrică, în anul 1794, tovarășa lui Carol cel Mare s-a trezit. Orașul ei, Maienţa a fost bombardat, biserica ei,

* Fastrada cea evlavioasă, numită soţia lui Carol
Preaiubită de Christos, zace acoperită sub această marmură
În anul șapte sute nouăzeci și patru.

** Ritmul pe care muza refuză să-l închidă într-un metru,
Regele pe care l-a purtat în sîn cu evlavie fecioara, îngăduie să se prefacă aci în cenușă
Spiritul moștenitor să fie sprijin patriei care nu cunoaște ce este tristețea.

Saint-Alban s-a năruit sub incendiu, mormîntul ei s-a deschis. Nu se ştie ce au devenit osemintele la acea vreme. Lespedea de pe mormînt a fost transportată în catedrală.

Acum, un biet slujitor elveţian bătrîn cu perucă plină de paiete, îmbrăcat cu un fel de uniformă de invalid, spune trecătorilor povestea ei.

În afară de morminte, cadre cu statuete, tablouri cu voleuri pe fond de aur, basoreliefuri la altare, fiecare dintre cele două abside are un mobilier special. Absida veche, cea din anul 978, împodobită cu două fermecătoare scări bizantine, se rotunjeşte în jurul unei magnifice cristelniţe din bronz din veacul al XIV-lea. Pe faţa exterioară a acestui mare bazin sînt sculptaţi cei doisprezece apostoli şi sfîntul Martin, protectorul bisericii. Capacul s-a sfărîmat în timpul bombardamentului. Pe timpul imperiului, epocă de gust, vasul gotic a fost acoperit cu un fel de tigaie.

Cealaltă absidă, cea mai mare şi mai puţin veche, este ocupată şi, ca să zic aşa, umplută cu un cor mare din lemn de stejar înnegrit, lucrat meşteşugit, în care stilul frămîntat şi mînios al veacului al XVIII-lea se desfăşoară şi se revoltă împotriva liniei drepte cu atîta violenţă, încît aproape că atinge frumuseţea. Niciodată nu s-a pus în slujba prostului gust o daltă mai delicată, o fantezie mai puternică, o născocire mai felurită. Patru statui, Crescentius, primul episcop de Maienţa în anul 70, Bonifaciu, primul arhiepiscop în anul 755, Willigis, primul elector în anul 1011 şi Bardo, întemeietorul domului în anul 1050, stau gravi în picioare în jurul corului, dominat, de deasupra baldachinului asiatic al arhiepiscopului, de grupul ecvestru al sfîntului Martin şi al săracului [417]. La intrarea în cor se înalţă, cu toată pompa misterioasă de mare preot ebraic, Aaron, care-l reprezintă pe episcop ca interior, şi Melchisedec [418], care-l reprezenta ca exterior.

Arhiepiscopul de Maienţa, ca şi principii-episcopi de la Worms şi de la Liège, ca şi arhiepiscopii de la Colonia şi de la Trèves, ca şi papa, întruneau în persoana lor un dublu pontif. Erau în acelaşi timp şi Aaron şi Melchisedec.

Sala de consiliu care se învecinează cu corul este o sumbră şi splendidă hală romanică, repetă, cu minunata lemnărie Pompadour, antiteza dintre cele două clopotniţe. Aici, nimic altceva decît un perete mare gol, o pardoseală colbuită denivelată de morminte, un rest de vitraliu la o fereastră joasă, un timpan colorat închipuindu-l pe sfîntul Martin, nu ca un cavaler roman, ci ca episcop de Tours ; trei sculpturi mari din veacul al XVI-lea, *Răstignirea, Ieşirea din Mormînt* şi *Înălţarea ;* jur-împrejurul

sălii, o bancă de piatră pentru canonici şi, în fund, pentru arhiepiscopul-preşedinte, un jilţ larg, tot din piatră, amintind jilţul sever de marmură al primilor papi, păstrat la Notre-Dame-des-Doms din Avignon. Cînd ieşi din sală, intri în mănăstire, o mănăstire din veacul al XIV-lea care a fost dintotdeauna un loc auster şi care azi este lugubru. Pretutindeni sînt urmele bombardamentului din anul 1794. Ierburi înalte şi umede, printre care mucegăiesc lespezile argintate de urmele reptilelor ; arcade-ogive cu geamurile sparte ; morminte crăpate de obuze ca şi geamurile ; cavaleri de piatră înarmaţi pînă în dinţi, cărora li s-au aruncat dispreţuitor în faţă schijele de bombe, nemaiavînd în locul figurii decît cicatrici ; zdrenţe de femei bătrîne uscîndu-se pe o frînghie, scînduri bătute ca să cîrpească pe ici-colo zidurile de granit ; o singurătate mohorîtă, o deznădejde adîncă întretăiată de croncăniturile corbilor, aşa arată astăzi mănăstirea episcopală din Maienţa. Una din bazele unui contrafort, izbită de o ghiulea, a alunecat în întregime în alveola ei sub şoc, dar n-a căzut şi se mai vede şi astăzi ca o clapă de clavecin pe care apasă un deget nevăzut. Două-trei statui triste şi cumplite, în picioare, într-un colţ în ploaie şi în vînt, privesc în tăcere pustietatea.

Sub galeriile mănăstirii se află un monument obscur, un basorelief din veacul al XIV-lea, căruia am căutat zadarnic să-i dezleg enigma. Pe de o parte sînt nişte oameni înlănţuiţi în toate atitudinile deznădejdii ; de cealaltă, un împărat însoţit de un episcop, înconjurat de o mulţime de personaje triumfătoare. O fi oare Barbarossa ? Ludovic de Bavaria ? O fi revolta din anul 1160 ? O fi războiul celor din Maienţa împotriva celor din Frankfurt din anul 1332 ? N-o fi nimic din toate acestea ? — Nu ştiu. Am trecut mai departe.

Cînd să ies din galerie, am desluşit în umbră un cap de piatră ieşind pe jumătate din perete, încins cu o coroană ducală, ca regii din veacul al XI-lea. M-am uitat. Era un chip blînd şi în acelaşi timp sever, unul dintre acele chipuri pline de frumuseţea augustă pe care o dă feţei omeneşti obişnuinţa unei gîndiri înalte. Dedesubt, un trecător scrisese cu cărbunele un nume : FRAUENLOB. Mi-am amintit de acel Tasso din Maienţa, atît de calomniat în timpul vieţii lui, atît de venerat după moartea lui. Atunci cînd Heinrich Frauenlob[419] a murit, în anul 1318 cred, femeile din Maienţa, care-şi bătuseră joc de el şi-l insultaseră, au vrut să-i poarte sicriul. Femeile şi sicriul încărcat de flori şi de coroane sînt cizelate pe lespede ceva mai jos decît capul. M-am uitat la capul nobil. Sculptorul i-a lăsat ochii deschişi. În această biserică plină de morminte, în mulţimea aceasta de prin-

cipi şi de episcopi culcaţi pe lespezi, în mănăstirea adormită şi moartă, n-a mai rămas în picioare decît poetul ce stă de veghe.

Piaţa tîrgului, care înconjoară catedrala pe două părţi, este un ansamblu îmbelşugat, înflorit şi distractiv. În mijloc se înalţă o fîntînă frumoasă în trei unghiuri în stilul renaşterii germane ; mic poem fermecător care, dintr-o îngrămădire de steme, de mitre, de fluvii, naiade, cîrje episcopale, cornuri ale abundenţei, îngeri, delfini şi sirene, fac un piedestal Fecioarei Maria. Pe una dintre feţe se citeşte acest pentametru :

ALBERTUS PRINCEPS. CIVIBUS IPSE SUIS *

care aminteşte, cu mai puţină bunăvoinţă, dedicaţia scrisă pe fîntîna ridicată de ultimul elector de Trèves lîngă palatul lui, în oraşul nou Coblentz : CLEMENS VINCE-LACS, ELECTOR, VICINIS SUIS. *Concetăţenilor lui* sună constituţional. *Vecinilor lui* este încîntător.

Fîntîna din Maienţa a fost construită de Albert de Brandeburg, care a domnit pe la 1540 şi căruia îi citisem epitaful în catedrală : *Albert, cardinal-preot la biserica Sfîntul-Petru-în-Lanţuri, arhicancelar al sfîntului imperiu, marchiz de Brandeburg, duce de Stettin şi de Pomerania, elector.* A ridicat sau mai bine zis, a reconstruit această fîntînă în amintirea prosperităţii de pe vremea lui Carol Quintul şi a captivităţii lui Francisc I, cum se constată din inscripţia înviorată de curînd cu litere de aur :

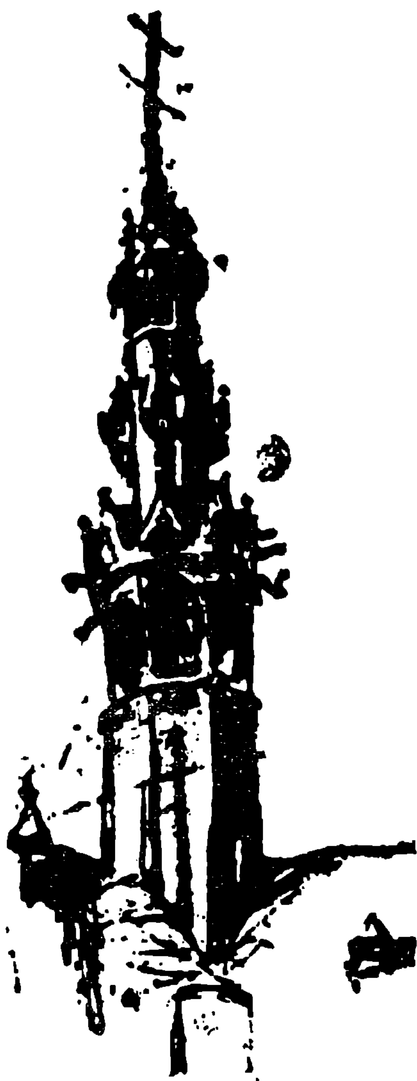
DIVO KAROLO V CAESARE SEMP. AVG. POST VICTORIĀ GALLICAM REGE IPSO AD TICINV SVPERATO AC CAPTO TRIV̄PHANTE FATALIQ RV̄STICOV̄PER GERMNIA COSP. RATIONE PROSTRATA ALBER. CARD. ET ARCHIEP. MOG FONTĒ HV̄NC VETVSTATE DIILAPSV̄ AD CIVIV̄ SVORVM POSTERITATISQVE VSVM RESTITVI CVRAVIT **.

Văzută din înaltul cetăţuii, Maienţa prezintă şaisprezece vîrfuri spre care se întorc graţios tunurile Confederaţiei germanice ;

* Principele Albert cel cu trup şi suflet pentru cetăţenii săi.

** Sub divinul Carol al V-lea, Cezarul întotdeauna august şi după victoria repurtată asupra francilor, biruit fiind de el regele însuşi al acestora lîngă Ticinum şi luat în captivitate, iar după ce printr-un triumf care a fost fatal ţăranilor, şi după înfrîngerea puterii ţărăneşti în Germania, cardinalul Albert şi arhiepiscopul Mog. s-au îngrijit să restabilească această fîntînă năruită de ani pentru folosul cetăţenilor săi şi al posterităţii.

cele șase clopotnițe ale catedralei, două turnuri de pază militare, o fleșă din veacul al XII-lea, patru ornamente piramidale flamande pe acoperișuri, plus domul Carmelitelor[420] de pe strada Cassette, repetat de trei ori, ceea ce e mult. Pe povîrnișul dealului încununat de fortăreață, un dom urît acoperă o biată biserică saxonă veche, cea mai tristă și cea mai umilită din lume, învecinată cu o încîntătoare mănăstire gotică cu ferestre flamboiante unde oștenii Kaiserului își adapă caii din sarcofagele romanice.

Frumusețea femeilor de pe țărmurile Rinului nu se dezminte la Maiența, numai că femeile sînt în același timp curioase și ca flamandele și ca alsacienele. Maiența este punctul de îmbinare între oglinda-iscoadă de la Anvers și turnulețul-iscoadă din Strasbourg.

Orașul, cît de alb ar fi, și-a păstrat în multe locuri înfățișarea lui onorabilă de cetate comercială a Hessei renane. Se mai poate încă citi pe uși PRO CELERI MERCATURAE EXPEDITIONE *. Peste vreo doi-trei ani vom citi : *Circulație accelerată.*

De altfel, o viață profundă, care iese din Rin, însuflețește acest oraș. Nu e mai puțin plină de catarge, mai puțin îngrămădită de baloturi, mai puțin zgomotoasă decît Colonia. Se umblă, se vorbește, se înghesuie, se tîrăște, se ajunge, se pleacă, se vinde, se cumpără, se țipă, se cîntă, se trăiește, în toate cartierele, în toate casele, în toate străzile. — Noaptea, imensul bîzîit tace și

* Pentru mai rapida transportare a mărfii.

nu se mai aude în Maienţa decît murmurul Rinului şi veşnicul zgomot al celor şaptesprezece mori de apă priponite de picioarele podului lui Carol cel Mare, înghiţite de ape.

Orice ar fi făcut congresele sau, mai bine zis, din cauza a ceea ce au făcut congresele, vidul lăsat la Maienţa de tripla dominaţie a romanilor, a arhiepiscopilor şi a francezilor n-a fost umplut. Nimeni nu-i la el acasă. Marele duce de Hessa nu domneşte decît cu numele. Pe fortăreaţa lui de la Cas se poate citi : CURA CONFOEDERATIONIS CONDITUM * ; şi se pot vedea un soldat alb şi unul albastru, adică Austria şi Prusia, plimbîndu-se zi şi noapte, cu arma în mînă, prin faţa fortăreţei de la Maienţa. Şi nici Prusia, nici Austria nu sînt nici ele la ele acasă ; se încurcă şi se freacă una de alta. Desigur că nu este decît o stare provizorie. Chiar în zidul cetăţuii se află o ruină pe jumătate intrată în zidul nou de apărare, — un fel de piedestal trunchiat ce se mai numeşte şi acum *Piatra Vulturului,* Adlerstein. E mormîntul lui Drusus. Într-adevăr un vultur, un vultur imperial, formidabil şi atotputernic, a stat acolo timp de o mie şase sute de ani, apoi a apus. În anul 1804 a apărut din nou, în anul 1814 şi-a luat din nou zborul [421]. — Astăzi, chiar în ceasul în care ne aflăm, Maienţa întrevede în zare, dinspre Franţa, un punct negru care creşte şi se apropie. Vulturul se întoarce.

Scrisoarea a XXIV-a

FRANKFURT PE MAIN

Maienţa, septembrie

Eram într-o sîmbătă la Frankfurt. Încă de mult umblam la întîmplare şi căutam vechiul meu Frankfurt într-un labirint de case noi foarte urîte şi de grădini foarte frumoase, cînd am ajuns deodată la intrarea într-o stradă ciudată. Două rînduri lungi, paralele, de case înnegrite, întunecoase, înalte, sinistre, aproape la fel, avînd însă între ele acele uşoare diferenţe care la lucrurile

* Construită prin grija Confederaţiei.

ce se aseamănă caracterizează epocile frumoase ale arhitecturii ; între aceste rînduri de case, toate lipite și compacte, parcă strînse cu groază una lîngă alta, un drum îngust, întunecos, drept, ca tras cu șnurul ; nimic altceva decît uși fără nici un stil, avînd deasupra o rețea metalică ciudat împletită ; toate ușile închise, la parter numai ferestre cu obloane groase de fier ; toate obloanele închise ; la etajele de sus tot obloane, dar de lemn, întărite cam pretutindeni cu bare de fier ; o tăcere mohorîtă, nici un cîntec, nici o voce, nici o suflare ; cînd și cînd, zgomotul înăbușit de pași în interiorul caselor ; alături de uși cîte o ferestruică cu gratii pe jumătate întredeschisă lăsa să se vadă o alee întunecoasă ; pretutindeni colb, cenușă, pînze de păianjeni, dărăpănare măcinată de carii, mizerie mai mult simulată decît reală ; un aer de groază și de teamă răspîndit pe fațadele clădirilor ; unul sau poate doi trecători de pe stradă se uitau la mine cu un fel de neîncredere speriată ; la ferestrele de la primele etaje apăreau pe furiș fete frumoase, gătite, cu pielea negricioasă, cu profilul coroiat, sau bătrîne cu nas de cucuvaie, cu pieptănături nemaipomenite, nemișcate și palide în spatele geamurilor tulburi ; în gangurile de la parter, grămezi de baloturi și de mărfuri ; mai degrabă fortărețe decît case, mai degrabă peșteri decît fortărețe, mai degrabă stafii decît trecători. Eram pe strada Evreilor într-o zi de sabat.

Mai există încă la Frankfurt evrei și creștini ; creștini adevărați care îi disprețuiesc pe evrei, evrei adevărați care îi urăsc pe creștini. Cele două părți nu se pot suferi și fug una de alta. Civilizația noastră, care ține toate aceste idei în echilibru căutînd să elimine mînia, nu mai înțelege nimic din privirile de ură pe care și le aruncă niște necunoscuți unul altuia. Evreii din Frankfurt trăiesc în case lugubre, retrași în curțile din spate ca să se ferească de suflarea creștinilor. Acum doisprezece ani, strada Evreilor, reconstruită și lărgită puțin în anul 1662, mai avea încă la cele două capete uși de fier, întărite cu drugi și cu armături la exterior și la interior. La căderea nopții, cînd evreii se întorceau acasă, cele două porți se închideau. Erau zăvorîte pe dinafară ca pentru ciumați iar ei se baricadau înăuntru ca niște asediați.

Strada Evreilor nu e o stradă, este un oraș într-un oraș.

Ieșind din Strada Evreilor, am găsit orașul vechi. Îmi făceam intrarea în Frankfurt.

Frankfurtul este orașul cariatidelor. N-am văzut nicăieri în altă parte hamali atît de uriași ca la Frankfurt. E cu neputință să pui marmura, piatra, bronzul și lemnul să fie lucrate, să geamă

şi să urle cu un spirit născocitor mai bogat şi cu o cruzime mai variată. Ori încotro te întorci, vezi biete chipuri din toate epocile, în toate stilurile, de ambele sexe, de toate vîrstele, toate fantasmagoriile, care se răsucesc şi se vaită jalnic sub nişte greutăţi uriaşe. Satiri cu coarne, nimfe cu grumazuri flamande, pitici, uriaşi, sfincşi, balauri, îngeri, diavoli, o întreagă lume nefericită de fiinţe supranaturale, luată de vreun vrăjitor care a pescuit fără ruşine în toate mitologiile deodată şi care a fost închisă de el în învelişuri de piatră, înlănţuită aici sub antablamente, imposte şi arhitrave, ţintuită în ziduri pînă la jumătatea trupurilor. Unii sprijină balcoane, alţii turnuleţe, cei mai împovăraţi case ; alţii înalţă pe umerii lor un negru insolent de bronz înveşmîntat într-o robă de cositor aurit sau un uriaş împărat roman de piatră cu toată pompa costumului lui Ludovic al XIV-lea, cu peruca, mantia lui amplă, jilţul, estrada, credenţa pe care se află coroana, baldachinul cu falduri decupate şi cu draperii bogate ; sau altul, ansamblu colosal ce reprezintă o gravură de Audran [422] reprodusă în întregime în relief într-un monolit înalt de douăzeci de picioare. Aceste monumente prodigioase sînt firme de hanuri. Sub aceste poveri gigantice, cariatidele se îndoaie în toate atitudinile de mînie, durere şi oboseală. Unele pleacă capul, altele se întorc pe jumătate ; unele îşi pun în şolduri mîinile crispate, sau îşi apasă pieptul gata să se spargă ; Herculi dispreţuitori care susţin pe un singur umăr o casă cu şase etaje, arătînd oamenilor pumnul ; Vulcani trişti şi cocoşaţi ce se sprijină pe genunchi, sirene nefericite a căror coadă acoperită cu solzi e strivită între pietrele ancadramentului ; himere exasperate care se muşcă furioase una pe alta ; unele plîng, altele au un rîs amar, altele se strîmbă cumplit la trecători. Am observat că multe săli de cîrciumi, ce răsună de ciocnitul paharelor, sînt aşezate în surplombă pe cariatide. Se pare că a fost gustul vechilor burghezi liberi din Frankfurt de a fi serviţi de statuile răbdătoare.

Coşmarul cel mai îngrozitor pe care-l poţi avea la Frankfurt nu este nici invazia ruşilor, nici năvala francezilor, nici războiul european traversînd ţara, nici vechile războaie civile ce poţ sfîşia din nou cele paisprezece cartiere ale oraşului, nici tifosul, nici holera ; ci trezirea, dezlănţuirea şi răzbunarea cariatidelor.

Una dintre curiozităţile Frankfurtului, de care tare mi-e frică să nu dispară în curînd, este cartierul măcelarilor. El ocupă două străzi vechi. E cu neputinţă să vezi case mai vechi şi mai înnegrite aplecîndu-se asupra unei splendide grămezi de carne proaspătă. Un aer de veselie lacomă este imprimat pe faţadele de ardezie sculptată, al căror parter pare să devore, ca o gură adîncă şi larg deschisă, nenumărate sferturi de bou şi de oi.

Măcelari însîngeraţi şi măcelăriţe trandafirii stau graţios de vorbă sub ghirlandele de pulpe. Un pîrîu roşu, căruia două fîntîni ţîşnitoare de-abia îi schimbă culoarea, curge şi scoate aburi în mijlocul străzii. Pe cînd treceam eu, era plină de ţipete înfiorătoare. Omorîtori de animale, cu chipuri de irozi neînduplecaţi, făceau un masacru de purcei de lapte. Slujitoarele, cu coşuri în mînă, rîdeau în mijlocul tărăboiului. Există emoţii ridicole pe care nu trebuie să laşi să fie văzute ; îţi mărturisesc însă, că dacă aş fi ştiut ce să fac cu un biet purceluş de lapte pe care-l ducea un măcelar în faţa mea, ţinîndu-l de cele două picioare dinapoi, şi care nu ţipa neştiind ce-l aşteaptă şi neînţelegînd nimic, l-aş fi cumpărat şi l-aş fi salvat. O fetiţă drăguţă de vreo patru ani, care se uita ca şi mine cu compătimire, părea să mă încurajeze cu privirea. N-am făcut ce-mi spuneau ochii aceia fermecători, n-am ascultat de privirea dulce şi am remuşcări. — O firmă aurită, falnică şi măreaţă, spînzurată de nişte gratii, cea mai frumoasă şi cea mai bogată, alcătuită din toate emblemele breslei măcelarilor, în frunte cu coroana imperială, domină şi întregeşte acest magnific măcel demn de Parisul evului mediu şi de care tare s-ar mai fi minunat Calatagirone în veacul al XV-lea şi Rabelais [423] în al XVI-lea.

De la măcelării dai într-o piaţă de mărime mijlocie, demnă de Flandra, care ar merita să fie celebrată şi admirată, imediat după Piaţa-Veche din Bruxelles. Este o piaţă în formă de trapez, în jurul căreia se înalţă toate stilurile şi toate capriciile arhitecturii burgheze din vremea evului mediu şi a Renaşterii, reprezentate de case model în care, conform epocii şi gustului, ornamentaţia a folosit totul cum nu se poate mai la locul potrivit. Ardezia şi piatra, tabla şi lemnul. Fiecare faţadă îşi are valoarea ei şi participă în acelaşi timp la ansamblu şi la armonia generală a pieţii. La Frankfurt, ca şi la Bruxelles, două sau trei case noi, cu un aspect cît se poate de prostesc, care au aerul a doi-trei imbecili într-o adunare de oameni spirituali, strică ansamblul pieţei şi pun în valoare frumuseţea vechilor clădiri învecinate. O casă mizerabilă dar atrăgătoare din veacul al XV-lea, la ce-o fi folosit nu ştiu, alcătuită dintr-un naos de biserică şi un turn de pază de primărie, umple cu silueta ei superbă şi elegantă una din laturile trapezului. Către mijlocul pieţei, în locuri la nimereală, fără nici o simetrie, au răsărit, ca două tufişuri vii, două fîntîni, una din vremea Renaşterii, cealaltă din veacul al XVIII-lea. La aceste fîntîni se întîlnesc şi se înfruntă, printr-o întîmplare ciudată, fiecare în picioare în vîrful coloanei ei,

Minerva și Judita, femeia bărbătoasă homerică și femeia bărbătoasă biblică, una cu capul Meduzei, cealaltă cu capul lui Holofern [424].

Judita frumoasă, trufașă, și încîntătoare, înconjurată de patru renumite sirene, care suflă în trompete la picioarele ei, este fiica eroică a Renașterii. Nu mai este cu capul lui Holofern, pe care-l ținea în sus cu mîna stîngă, ci cu sabia pe care o mai ține încă cu mîna dreaptă iar rochia ei, bătută de vînt, se ridică deasupra genunchiului de marmură și-i descoperă picioarele fine și cît se poate de frumoase.

Unii comentatori pretind că statuia reprezintă Justiția și că n-ar fi ținut în mînă capul lui Holofern, ci o balanță. Nu-i cred deloc.

O justiție care ar ține balanța cu mîna stîngă și spada cu mîna dreaptă ar fi o Injustiție. De altfel, Justiția n-are dreptul să fie nici atît de frumoasă, nici cu fustele atît de sumese.

În fața acestei figuri, se înalță, cu cadranul lor negru și cu cele cinci ferestre inegal de înalte, cele trei pinioane suprapuse ale Römer-ului [425].

În Römer împărații erau aleși, iar în această piață erau proclamați.

Tot în această piață avea loc, și mai au încă loc, tîrgurile faimoase de la Frankfurt : tîrgul din septembrie, instituit în anul 1240 prin hrisovul lui Frederic al II-lea, și tîrgul de Paști fixat în anul 1330 de Ludovic de Bavaria. Tîrgurile au supraviețuit împăraților și imperiului.

Am intrat în Römer.

După ce am rătăcit, fără să întîlnesc pe nimeni, printr-o sală mare, joasă și strîmbă, cu bolți în ogivă, plină de barăcile tîrgului, apoi pe o scară lată cu rampă în stil Ludovic al XIII-lea avînd pe pereți tablouri fără rame, apoi printr-o mulțime de coridoare și trepte întunecoase, tot bătînd la toate ușile, am găsit în sfîrșit o slujitoare care la cuvîntul *Kaisersaal*, a luat o cheie dintr-un cui din bucătărie și m-a dus la sala împăraților.

Zîmbind, drăgălașa fată m-a dus mai întîi prin sala electorilor, care cred că astăzi slujește drept sală de ședințe înaltului senat al orașului Frankfurt. Aici electorii, sau delegații lor, îl alegeau între ei pe împăratul-rege al romanilor [426]. Pe un jilț între cele două ferestre, prezida arhiepiscopul de Maiența. Apoi veneau în ordine, stînd în jurul unei mese imense acoperită cu piele roșcată, fiecare sub stema lui zugrăvită pe tavan, Trèves, Boemia și Saxa ; la stînga lui, Colonia, Palatinatul [427] Brandenburgul ; în față, Brunswick și Bavaria. Trecătorul încearcă sim-

ţămîntul pe care ţi-l produc lucrurile simple care cuprind în ele lucrurile mari, atunci cînd vede şi atinge pielea roşcată şi colbuită de pe această masă la care se făceau împăraţii Germaniei. De altfel, în afară de masă, transportată într-o sală alăturată, sala electorilor se află astăzi în aceeaşi stare în care se afla şi în veacul al XVII-lea. Cele nouă blazoane din tavan încadrînd o frescă proastă, draperii din damasc roşu, aplice, candelabre din aramă argintată reprezentînd Faimele[428], o oglindă mare cu baghete răsucite, în faţa căreia a fost pus ca să-i facă pereche, în secolul trecut, un portret al lui Iosif al II-lea, deasupra uşii, un medalion cu un portret al celui din urmă dintre nepoţii lui Carol cel Mare, mort în anul 910, cînd tocmai trebuia să domnească, şi căruia germanii îi zic *Copilul*. Nimic altceva. — Ansamblul este auster, serios, liniştit şi te face mai mult să te gîndeşti decît să te uiţi.

După sala electorilor am văzut sala împăraţilor.

În veacul al XIV-lea, negustorii lombarzi care au lăsat numele lor Römerului, şi îşi aveau prăvăliile aici, au avut ideea să înconjoare sala cea mare cu nişe unde să-şi poată etala mărfurile. Un arhitect, al cărui nume s-a pierdut, a măsurat conturul sălii şi a construit patruzeci şi cinci de nişe. În anul 1564, Maximilian al II-lea a fost ales împărat la Frankfurt şi s-a arătat poporului din balconul acestei săli care, cu începere de la el, s-a numit Sala împăraţilor şi a slujit la proclamarea lor. S-a hotărît atunci că ea trebuie decorată şi prima idee care a venit a fost să se pună în nişele ce se desfăşoară de jur-împrejurul sălii imperiale, portretele tuturor cezarilor germanici aleşi şi încoronaţi de la stingerea neamului lui Carol cel Mare, păstrîndu-se nişele vacante pentru viitorii cezari. Numai de la Conrad I din anul 911 şi pînă la Ferdinand I în anul 1556 fuseseră încoronaţi la Aix-la-Chapelle treizeci şi şase împăraţi. Adăugîndu-l pe noul rege al romanilor nu mai rămîneau pentru viitor decît opt nişe goale. Era tare puţin. Totuşi se făcu aşa, cu gîndul să se mărească sala cînd va fi nevoie. Nişele s-au umplut treptat, cam cu patru împăraţi pe secol. În anul 1764, cînd Iosif al II-lea s-a urcat pe tronul imperial sacru, nu mai rămăsese decît un loc gol. S-a emis atunci foarte serios ideea să se prelungească Kaisersaal-ul şi să se adauge nişe noi la cele vechi, construite cu cinci veacuri înainte de arhitectul negustorilor lombarzi. Dar, în anul 1794, Francisc al II-lea, cel de-al patruzeci şi cincilea rege al romanilor, a ocupat cea de-a patruzeci şi cincea nişă. Era ultima, şi el a fost cel din urmă împărat. Cînd sala a fost plină, imperiul germanic s-a năruit[429].

Arhitectul necunoscut care a aranjat asta era destinul ; sala misterioasă cu patruzeci şi cinci de celule, este însăşi istoria Germaniei care, după stingerea neamului lui Carol cel Mare, nu avea să mai cuprindă decît patruzeci şi cinci de împăraţi.

Într-adevăr, în sala lungă, mare, rece, aproape în întuneric, avînd într-un colţ mobile vechi înghesuite, printre care am văzut şi masa de piele a electorilor, de-abia luminată la capătul de răsărit de cele cinci ferestre de înălţime inegală aşezate în piramidă după forma pinionului de afară, între cei patru pereţi înalţi încărcaţi cu fresce şterse, sub o boltă de lemn cu nervuri odinioară aurite, singuri într-un fel de penumbră care seamănă cu începutul uitării, cu toţii, pictaţi grosolan ca busturi de bronz, ale căror piedestale poartă cele două date care deschid şi închid orice domnie, unii avînd pe cap lauri ca cezarii romani, alţii florile de fier ale diademei germanice, stau acolo şi se uită în tăcere unul la altul, fiecare în ogiva lui întunecoasă, cei trei Conrad, cei şapte Henric, patru Otto, singurul Lothar, patru Frederic, un Filip, doi Rudolf, un Adolf, doi Albert, un Ludovic, patru Carol, un Wenceslas, un Robert, un Sigismund, doi Maximilian, trei Ferdinand, un Mathias, doi Leopold, doi Iosif, doi Francisc, cele patruzeci şi cinci de fantome care, timp de nouă veacuri, de la 911 la 1806, au străbătut istoria lumii, cu sabia Sfîntului Petru într-o mînă şi cu globul lui Carol cel Mare în cealaltă.

La capătul opus celor cinci ferestre, lîngă boltă, se înnegreşte şi se cojeşte o pictură mediocră ce reprezintă judecata lui Solomon.

După ce electorii îl alegeau în sfîrşit pe împărat, senatul din Frankfurt se întrunea în această sală ; burghezii împărţiţi în paisprezece secţiuni, conform celor paisprezece cartiere ale oraşului, se adunau afară în piaţă. Atunci cele cinci ferestre ale Kaisersaal-ului se deschideau în faţa poporului. Fereastra cea mare, cea din mijloc, era acoperită cu un baldachin şi rămînea goală. La fereastra mijlocie din dreapta, împodobită cu un balcon de fier înnegrit, dar la care am observat roata Maienţei, apărea împăratul, singur, în veşmînt bogat, cu coroana pe cap. Avea la dreapta, adunaţi la fereastra cea mică, pe cei trei electori-arhiepiscopi de Maienţa, de Trèves şi de Colonia. La celelalte două ferestre, la stînga de marea fereastră goală, stăteau, în cea mijlocie, electorii de Boemia, Bavaria şi palatinul Rinului ; în cea mică, cei de Saxa, Brunswick şi Brandenburg. În piaţă, în faţa Römerului, în mijlocul unui pătrat

mare gol înconjurat de gărzi, se afla o grămadă de ovăz, o urnă plină cu bani de aur şi de argint, o masă cu un lighean de argint şi o cană de argint aurit şi o altă masă cu un bou mare fript întreg. În clipa în care apărea împăratul, izbucneau trompetele şi cimbalele, şi marele mareşal al sfîntului imperiu, marele cancelar, marele paharnic, marele vistiernic şi marele spătar intrau cu alaiul în piaţă. În mijlocul aclamaţiilor şi fanfarelor, marele mareşal călare se suia pe grămada de ovăz pînă la chinga şeii şi umplea o măsură de argint cu ovăz ; marele cancelar lua ligheanul de pe masă, marele paharnic umplea cu vin şi cu apă cana de argint aurit ; marele vistiernic lua monede din urnă şi le arunca mulţimii jur-împrejur ; marele spătar tăia o bucată din boul fript. În acea clipă apărea marele grămătic al imperiului care proclama cu voce tare pe noul împărat şi citea formula jurămîntului. La sfîrşit, senatul în sală şi burghezii în piaţă răspundeau cu gravitate : *Da*. În timpul depunerii jurămîntului noul împărat, deja formidabil, îşi scotea coroana şi ţinea paloşul.

De la 1564 la 1794, această piaţă, astăzi neştiută, astăzi pustie, a văzut de nouă ori o astfel de ceremonie maiestuoasă.

Dregătoriile cele mari ale imperiului, moştenite de electori din tată în fiu, erau îndeplinite de delegaţi. În evul mediu, monarhiile de mîna a doua se considerau foarte onorate şi găseau că este o politică bună să ocupe marile dregătorii ale celor două imperii ce înlocuiseră imperiul roman. Fiecare principe gravita către centrul imperial cel mai apropiat de el. Regele Boemiei era arhipaharnic al imperiului germanic ; dogele Veneţiei era protospătar al imperiului de răsărit.

După proclamarea de la Römer venea încoronarea în biserica colegială.

Am urmat ceremonialul. Ieşind din Kaisersaal m-am dus la biserică.

Biserica colegială din Frankfurt, închinată sfîntului Bartolomeu, este alcătuită dintr-un dublu naos încrucişat, din veacul al XIV-lea, avînd deasupra un turn frumos din veacul al XV-lea, din nefericire neterminat. Biserica şi turnul sînt făcute cu o gresie roşie frumoasă, înnegrită şi ruginită de ani. Numai interiorul este zugrăvit.

Aici, încă o biserică belgiană. Ziduri albe ; fără vitralii ; un mobilier bogat de altare sculptate, morminte colorate, tablouri şi basoreliefuri. În naosuri, cavaleri severi de marmură, episcopi cu mustăţi de pe vremea lui Gustav-Adolf avînd capete de pedestraşi germani, admirabile ornamente piramidale de piatră,

golite și săpate de zîne, lampadare magnifice de aramă ce amintesc de lampa *Alchimistului* lui Gerard Dow [430], un *Christos în mormînt* pictat în veacul al XIV-lea, o *Fecioară pe patul de moarte,* sculptată în veacul al XV-lea. În cor, fresce curioase, scene oribile cu sfîntul Bartolomeu și fermecătoare cu Magdalena ; o lemnărie aspră și sălbatică lucrată către anul 1 400 ; lemnărie și fresce dăruite de cavalerul de Ingelheim, care a pus să fie pictat în genunchi într-un colț cu blazoane aurite. Pe ziduri, o colecție completă de coifuri și de scuturi înfiorătoare, specifice cavaleriei germanice, agățate în cuie ca tigăile și spumierele din bucătărie. Lîngă poartă, unul din acele orologii enorme care este echivalentul unei case cu două etaje, a unei cărți în trei tomuri, a unui poem în douăzeci de cînturi, o întreagă lume. Sus, pe un fronton mare flamand, se întinde cadranul zilei ; jos, în fundul unui fel de peșteră, în care se mișcă de-a valma în întuneric o mulțime de fire, pe care le-ai lua drept antenele unor insecte monstruoase, strălucește tainic cadranul anului. Orele se rotesc sus, anotimpurile defilează jos. Soarele în nimbul lui de raze aurite, luna albă și neagră, stelele pe fond albastru, efectuează evoluții complicate, care fac să se deplaseze la celălalt capăt al orologiului un sistem de tablouri mici în care școlarii patinează, bătrînii se încălzesc, țăranii seceră grîul, păstorițele culeg flori. Maxime și proverbe cam tocite lucesc pe cer în lumina stelelor, și ele cam decolorate. Ori de cîte ori acul atinge o cifră, uși se deschid și se închid pe frontul orologiului și păpuși înarmate cu ciocane, ies și intră brusc la loc, bat ceasul în clopot executînd dansuri bizare. Totul trăiește, palpită și murmură, chiar în zidul bisericii, cu zgomotul pe care l-ar face un cașalot în hîrdăul mare de la Heidelberg.

Această biserică colegială posedă o minunată *Răstignire* a lui Van Dyck [431]. Albrecht Dürer și Rubens au fiecare cîte un tablou, un *Christ pe genunchii Fecioarei.* În aparență subiectul este același ; tablourile sînt însă foarte diferite. Rubens a așezat pe genunchii mamei dumnezeiești un Isus copil, Albrecht Dürer un Christ răstignit. Nimic nu egalează grația din primul tablou, poate doar groaza din cel de-al doilea. Fiecare dintre cei doi pictori și-a ascultat propriul său geniu. Rubens a ales viața, Albrecht Dürer a ales moartea.

Un alt tablou în care se contopesc groaza și grația, este o prețioasă pictură pe piele, din veacul al XVI-lea, reprezentînd interiorul mormîntului sfintei Cecilia. Ancadramentul este alcă-

tuit din toate momentele principale ale vieţii sfintei. În mijloc, sub o criptă întunecată, este culcată sfînta pe burtă, în rochia ei de aur, cu tăietura securii la gît, rană roză şi delicată ce seamănă cu o gură fermecătoare, ce ai vrea s-o săruţi în genunchi. Ţi se pare că ai să auzi vocea sfintei muziciene ieşind şi cîntînd *por la boca de su herida* *. Sub sicriul deschis stă scris cu litere de aur : *En tibi sanctissimae virginis Ceciliae in sepulchro jacentis imaginem, prorsus eodem corporis situ expressam* **. Într-adevăr, în veacul al XVI-lea, un papă, Leon al X-lea cred, a pus să se deschidă mormîntul sfintei Cecilia şi această pictură se zice că ar fi portretul exact al miraculosului cadavru.

În centrul bisericii colegiale, la intrarea în cor, în punctul de intersecţie al transeptului cu naosul se încoronau împăraţii încă de la Maximilian al II-lea. Am văzut într-un colţ al transeptului, învelită într-o pungă de hîrtie cenuşie care-i dă forma unei perne de copil, imensa coroană imperială din lemnărie placată cu aur ce se atîrna deasupra capului lor în timpul ceremoniei şi mi-am adus aminte că acum un an văzusem covorul cu flori de crin de la încoronarea lui Carol al X-lea rulat, legat cu o sfoară şi uitat într-o roabă în podul catedralei din Reims. Chiar la dreapta uşii corului, tocmai lîngă locul în care era încoronat împăratul, lemnăria gotică îţi vădeşte cu îngăduinţă tocmai această antiteză sculptată în lemn de stejar : sfîntul Bartolomeu jupuit, ducîndu-şi pielea pe braţ, şi uitîndu-se cu dispreţ la stînga lui la diavolul cocoţat pe o magnifică piramidă de mitre, diademe, scuturi, tiare, sceptre, spade şi coroane. Ceva mai departe, noul cezar putea să întrevadă cîteodată, pe sub tapiseria care-l ascundea fără îndoială, în picioare, în întuneric, lipit de zid, ca o apariţie sinistră, sceptrul de piatră al nefericitului pseudo-împărat Gunther de Schwarzburg [432], cu fatalitatea şi cu ura în ochi, ţinînd cu o mînă scutul cu un leu care se tîrăşte şi cu cealaltă coiful lui imperial ; mîndru şi cumplit mormînt care, timp de două sute treizeci de ani, a asistat la întronarea împăraţilor şi a cărui tristeţe de granit a supravieţuit tuturor sărbătoririlor de mucava pictată şi de lemn poleit.

Am vrut să mă urc pe clopotniţă. Clopotarul, care mă condusese în biserică şi care nu ştie nici un cuvînt franţuzesc, m-a părăsit la primele trepte ale scării în spirală şi m-am suit singur.

---

* prin gura durerii sale.

** Vezi aici imaginea prea sfintei Fecioare Cecilia care zace în mormînt, înfăţişată chiar deasupra trupului său.

Ajuns sus am găsit scara astupată cu o barieră cu vîrfuri de fier ; am chemat, nu mi-a răspuns nimeni ; drept care, m-am hotărît să încalec peste barieră. După ce am trecut de obstacol, m-am aflat pe platforma Pfarthurm-ului [433]. Şi acolo am avut o priveliște încîntătoare. Deasupra capului, un soare frumos, la picioarele mele întreg orașul ; la stînga, piața Römerului, la dreapta strada Evreilor, așezată ca o creastă neagră și inflexibilă printre casele albe ; ici, colo cîteva abside de biserici străvechi nu prea dărîmate, două sau trei turnuri de veghe care marcau odinioară marginile bicului stat liber ; în spatele meu, Main-ul, pînză de argint vărgată cu aur de urmele vaselor ; podul vechi cu acoperișurile de la Sachshausen și zidurile roșietice ale străvechii case teutonice ; în jurul orașului, o cingătoare deasă de copaci ; dincolo de copaci, o masă mare rotundă de cîmpii și de ogoare arate, sfîrșind sub coamele albăstrii ale Taunus-ului [434]. În timp ce visam la nu știu ce, rezemat cu spatele de un crîmpei de clopotniță trunchiată din anul 1509, s-au adunat norii și au început să se rostogolească pe cer, goniți de vînt, acoperind și descoperind mereu fîșii mari de cer senin și lăsînd să cadă pe pămînt, pretutindeni, plăci mari de umbră și de lumină. Așa, orașul și zarea erau minunate. Peisajul e întotdeauna mai frumos atunci cînd își îmbracă pielea de tigru. — Mă credeam singur pe turn, și aș fi rămas acolo toată ziua. Am auzit deodată un mic zgomot lîngă mine ; am întors capul ; era o fată foarte tînără, cam de vreo paisprezece ani, ce mă privea zîmbind, ieșind pe jumătate dintr-o ferestruică. Am riscat cîțiva pași, am trecut de un colț al Pfarthurm-ului peste care nu trecusem încă și m-am aflat în mijlocul locuitorilor clopotniței. E o mică lume blîndă și fericită. Fata, tricotează ; o bătrînă, fără îndoială maică-sa, toarce la vîrtelniță ; porumbei, uguie cocoțați pe garguiele clopotniței ; o maimuță primitoare, care-ți întinde mîna din fundul unei cuști ; greutățile marelui orologiu, urcă și coboară cu un zgomot surd și se distrează făcînd să se miște păpușile în biserica unde au fost încoronați împărați ; adaugă liniștea adîncă a înălțimilor, alcătuită din șoapta vîntului, din razele soarelui și din frumusețea peisajului, — nu-i oare un ansamblu pur și încîntător ? — Din colivia vechilor clopote, fata și-a făcut camera ei ; și-a pus patul în umbră, și cîntă cum cîntau clopotele, dar cu o voce mai dulce, numai pentru ea și pentru Dumnezeu. Dintr-unul din ornamentele de formă piramidală neterminate mama a făcut un cămin pentru focșorul ei de văduvă pe care-și fierbe biata ei oală. Așa arată înaltul clopotniței din Frankfurt. Cum și de ce a apărut această colonie acolo și ce face ? Nu

ştiu, dar am admirat-o. Mîndrul oraş imperial, ce a purtat atîtea războaie, a primit atîtea ghiulele, a întronat atîţia împăraţi, ale cărui ziduri erau ca o armură, al cărui vultur ţinea între cele două gheare diademele pe care vulturul Austriei le punea pe cele două capete ale lui, este privit astăzi de sus şi încununat de căminul umil al unei bătrîne, din care iese oleacă de fum.

Scrisoarea a XXV-a

RINUL

Maienţa, 1 octombrie

Un pîrîu iese din lacul Toma, de pe povîrnişul de răsărit al Saint-Gothardului ; un alt pîrîu iese dintr-un alt lac la poalele muntelui Lukmanierberg ; un al treilea pîrîu iese dintr-un gheţar şi coboară printre stînci înalte de o mie de stînjeni. La cincisprezece leghe de izvoarele lor, cele trei pîraie ajung în aceeaşi prăpastie, lîngă Reichenau. Acolo se unesc. Spune-mi, prietene, nu admiri în ce chip puternic şi simplu dă naştere providenţa lucrurilor mari ? Se întîlnesc trei păstori, e un popor ; se întîlnesc trei pîraie, e un fluviu.

Poporul s-a născut la 17 noiembrie în anul 1307, noaptea, pe malul unui lac unde trei păstori au venit să se îmbrăţişeze [435] ; apoi poporul s-a ridicat, a crescut, l-a recunoscut pe Dumnezeu cel ce îi face pe ţărani şi pe cezari, a alergat apoi la bice şi furci.

Uriaşul rustic s-a luat la trîntă cu uriaşul suveran, împăratul Germaniei. Zdrobeşte la Kussnacht pe ispravnicul Gessler, care îi punea să se închine la pălăria lui ; la Sarnen, pe judecătorul Landenberg, ce scotea ochii bătrînilor ; la Thalewyl, pe judecătorul Wolfenschless, ce ucidea femeile cu lovituri de secure ; la Morgarten, pe ducele Leopold[436] ; la Morat, pe Carol Temerarul[437]. Îngroapă sub dealul Buttisholz pe cei trei mii de englezi ai lui Enguerrand de Coucy[438]. Ţine la respect în acelaşi timp pe cei patru duşmani de temut ce-i vin din cele patru puncte cardinale ; bate la Sempach pe ducele de Austria[439], la Granson pe ducele de Burgundia[440], la Chillon pe ducele de Savoia[441], la Novara pe ducele de Milano ; în treacăt fie spus că la Novara, în anul 1513, ducele de Milano era duce prin dreptul sabiei şi se numea Ludovic al XII-lea, rege al Franţei. Acest popor agaţă într-un cui, printre armele lui, pe deasupra hainelor lui de ţăran, alături de jugul de fier ce-i fusese hărăzit, splendidele armuri ducale ale principilor învinşi ; are cetăţeni mari, mai întîi pe Wilhelm Tell, apoi pe cei trei eliberatori, apoi pe Pierre Collin şi pe Gundoldingen ce şi-au lăsat sîngele pe drapelul oraşului lor, şi pe Conrad Baumgarten, pe Scharnachthal şi pe Winkelried, ce s-au aruncat în suliţi precum Curtius[442] în prăpastie ; luptă la Bellinzona pentru inviolabilitatea pămîntului şi la Cappel pentru inviolabilitatea conştiinţei[443] ; îl pierde pe Zwingli în anul 1531[444], eliberează însă pe Bonivard în anul 1536[445] ; şi de atunci e în picioare. Îşi împlineşte destinul, între cei patru coloşi ai continentului, tare, solid, de nepătruns, nod al civilizaţiei, adăpost al ştiinţei, refugiu al gîndirii, piedică năvălirilor nedrepte, sprijin rezistenţelor legitime. De şase sute de ani în centrul Europei, în mijlocul unei naturi severe, sub ochii unei providenţe binevoitoare, aceşti munteni înalţi, fii demni ai munţilor înalţi, gravi, reci şi senini ca şi ei, supuşi nevoii, geloşi de independenţa lor faţă de monarhiile absolute, de aristocraţiile trîndave şi de democraţiile invidioase, trăiesc o viaţă puternică şi populară, practicînd în acelaşi timp primul dintre drepturi, libertatea, şi prima dintre datorii, munca.

Fluviul ia naştere între doi pereţi de granit ; face un pas şi se întîlneşte la Andeer, cu satul romanic, cu amintirea lui Carol cel Mare ; la Coire, vechea Curia, cu amintirea lui Drusus ; la Feldkirch, cu amintirea lui Masséna[446] ; apoi, ca şi cum acest întreit botez germanic, romanic şi francez l-ar fi hărăzit destinului care-l aşteaptă, lăsîndu-te nehotărît între etimologia greacă Ρέειν şi etimologia lui germană *rinnen,* care înseamnă amîndouă *a curge,* curge într-adevăr, trece prin păduri şi printre

munţi, ajunge în lacul Constanţa, ţîşneşte la Schaffhausen, întovărăşeşte şi dă ocol terminaţiilor munţilor Jura şi atinge Vosgii, străpunge şirul de vulcani stinşi ai Taunus-ului, străbate cîmpiile Frisei, inundă şi îneacă pămînturile joase ale Olandei, şi, după ce şi-a săpat în stînci, în pămînturi, în lave, în nisipuri şi în trestii o albie contorsionată de două sute şaizeci şi şapte de leghe[447], după ce şi-a plimbat în marele furnicar european zgomotul neîntrerupt al valurilor, alcătuit, s-ar zice, din veşnica ceartă dintre nord şi sud, după ce a primit douăsprezece mii de cursuri de apă, după ce a udat o sută paisprezece oraşe, a despărţit sau, mai bine zis, a împărţit unsprezece naţiuni, rostogolindu-se în spuma lui şi contopindu-şi vuietul cu istoria a treizeci de veacuri şi a treizeci de popoare, se pierde în mare. Fluviu proteic ; centură de imperii ; graniţă a ambiţiilor ; stavilă cuceritorilor ; şarpe pe uriaşul caduceu pe care zeul Comerţ îl întinde peste Europa ; bucurie şi podoabă a globului ; lungi plete verzi ale Alpilor care se întind pînă la Ocean. Aşadar trei păstori, trei pîrîuri. Elveţia şi Rinul iau naştere în acelaşi chip şi în aceiaşi munţi.

Rinul are toate aspectele posibile. E cînd lat, cînd îngust. E verzui, limpede, iute, bucuros de marea bucurie proprie a tot ce e puternic. E torent la Schaffhausen, prăpastie la Laufen, rîu la Sickingen, fluviu la Maienţa, lac la Saint-Goar, mlaştină la Leyda.

Se zice că se domoleşte, că devine mai lent spre seară ca şi cum ar adormi ; fenomen mai degrabă aparent decît real, ce poate fi văzut la toate apele mari.

Ţi-am spus cîndva că unitatea în varietate este principiul oricărei arte complete. Din acest punct de vedere natura este cel mai mare artist care există. Nu părăseşte niciodată o formă fără să o fi făcut să străbată toţi logaritmii ei. În aparenţă nimic nu seamănă mai puţin decît un copac cu un fluviu ; dar în fond şi copacul şi fluviul au aceeaşi linie generatoare. Uită-te, iarna, la un copac despuiat de frunze şi culcă-l în minte pe pămînt şi vei avea înfăţişarea unui fluviu văzut de sus de un uriaş. Trunchiul copacului va fi fluviul, crăcile mari vor fi rîurile, ramurile şi rămurelele vor fi torenţii, pîraiele şi izvoarele ; lăţirea rădăcinii va fi gura lui la vărsare. Toate fluviile văzute pe o hartă geografică sînt copaci care poartă oraşe, cînd la capătul rămurelelor ca pe nişte fructe, cînd între două crăci ca nişte cuiburi ; şi nenumăraţii lor confluenţi şi afluenţi imită, după înclinarea versanţilor şi după natura terenului, feluritele încrengături ale diferitelor specii vegetale care toate, după cum se

ştie, îşi ţin lăstarii mai mult sau mai puţin departe de tulpină, după forţa specială a sevei lor şi densitatea lemnului lor. Trebuie remarcat că dacă priveşti Rinul în felul acesta, ideea de regalitate, ce pare legată de acest fluviu robust, nu-l părăseşte. Y-ul format de aproape toţi afluenţii Rinului, de Murg, Neckar, Main, Nahe, Lahn, Mosella şi Aar, are o deschidere de circa nouăzeci de grade. Bingen, Niederlahnstein, Coblentz se află în unghiuri drepte. Dacă cu gîndul înalţi în picioare pe pămînt imensa siluetă geometrică a fluviului, Rinul apare ca purtînd toate rîurile lui la capetele braţelor întinse şi capătă înfăţişarea unui stejar.

Nenumăratele pîrîuri în care se împarte înainte să ajungă la ocean sînt rădăcinile dezgolite.

Partea cea mai celebră din fluviu şi cea mai admirată, cea mai bogată pentru geolog, cea mai curioasă pentru istorie, cea mai importantă pentru politicieni, cea mai frumoasă pentru poet, este partea centrală a Rinului care, de la Bingen la Königswinter, străbate de la răsărit la apus haosul negru de dealuri vulcanice pe care romanii le numeau Alpii cataractelor.

Acesta este faimosul drum de la Maienţa la Colonia pe care aproape toţi turiştii îl fac în paisprezece ore în lungile zile de vară. În felul acesta eşti pur şi simplu uluit de Rin şi nimic mai mult. Cînd un fluviu este repede, ca să-l vezi bine trebuie să urci pe el, nu să cobori. Cît despre mine, cum ştii, am făcut drumul de la Colonia la Maienţa şi am făcut o lună.

De la Maienţa la Bingen, ca şi de la Königswinter la Colonia, sînt şapte-opt leghe [448] de cîmpii bogate, înverzite şi zîmbitoare, cu sate frumoase şi fericite pe malul apei. Însă, cum ţi-am mai spus-o cîndva, la Bingen începe marea încastrare a Rinului între Ruppertsberg şi Niederwald, doi munţi de şisturi şi ardezie, şi se sfîrşeşte la Königswinter, la poalele masivului Siebengebirge.

Totul e frumos aci. Coastele abrupte, întunecoase de pe cele două maluri se oglindesc în unduirile largi ale apei. Pantele repezi fac ca viţa de vie să fie cultivată pe Rin la fel ca măslinii în Provence. Pretutindeni unde cade soarele amiezii, dacă stînca are o mică ieşitură, ţăranul cară saci şi coşuri de pămînt, şi în acest pămînt plantează, în Provence, un măslin şi pe Rin un butuc de viţă de vie. Îşi sprijină apoi terasa cu un parapet de pietre, care opreşte pămîntul şi lasă apele să se scurgă. Aici, ca un plus de precauţie, pentru ca ploile să nu tîrască pămîntul, podgoreanul îl acoperă cu ardeziile sparte din munţi, făcîndu-i un fel de acoperiş. Astfel, pe coasta stîncilor celor mai abrupte, viţa de pe Rin, ca şi măslinul de pe malul Mediteranei, creşte pe

un fel de consolă aşezată deasupra capului trecătorului, ca un ghiveci de flori la o mansardă. Toate pantele line sînt pline de butuci de viţă de vie.

De fapt, e o muncă ingrată. De zece ani încoace locuitorii de pe malurile Rinului n-au mai avut o recoltă bună. În mai multe locuri şi mai ales la Saint-Goarshausen [449], în ţinutul Nassau, am văzut vii părăsite.

Văzute de jos, toate parapetele acestea de pietre, care urmăresc miile de unduiri ale pantei şi cărora scobiturile rocii le dau în mod fatal, forma de semilună, încălecate de franjurii verzi ai viţei de vie, legaţi şi parcă agăţaţi de ieşiturile muntelui la amîndouă capetele ce se subţiază, închipuie nenumărate ghirlande atîrnate de peretele auster al Rinului.

Iarna, cînd viţa şi pămîntul sînt negre, aceste terase de un cenuşiu murdar par nişte pînze mari de păianjen etajate şi suprapuse pe la colţurile ruinelor părăsite, un fel de hamacuri hîde în care s-a grămădit colbul.

La fiecare cotitură a fluviului ia naştere cîte un pîlc de case, un oraş sau tîrg. Deasupra fiecărui pîlc de case se înalţă un donjon în ruină. Oraşele şi satele, pline de foişoare, de turnuleţe şi de clopotniţe par în înaltul muntelui ca un arici zbîrlit.

Adeseori cătunele se alungesc pe malul rîului ca nişte cozi, înveselite de spălătoresele care cîntă şi de copiii care se joacă. Ici colo cîte o capră paşte mugurii tineri ai răchitei. Casele de pe Rin seamănă cu nişte căşti mari de ardezie aşezate pe malul rîului. Îngrămădeala plină de gust, de grinzi vopsite cu roşu şi cu albastru pe tencuiala albă alcătuieşte podoaba faţadei. Multe din aceste sate, ca Bergheim şi Mondorf de lîngă Colonia, sînt locuite de pescari de somon şi de meşteşugari ce fac coşuri. În timpul frumoaselor zile de vară e un spectacol încîntător să vezi pe cei ce împletesc coşuri în pragul casei lor, pe pescarii ce-şi cîrpesc năvoadele în bărci, iar deasupra capetelor lor soarele ce coace viţa de pe deal. Astrul şi omul fac ceea ce Dumnezeu le-a sortit să facă.

Oraşele au o înfăţişare mai complicată şi mai tumultuoasă. Pe Rin, ele sînt din belşug. Bingen, Oberwesel, Saint-Goar, Neuwied, Andernach. Linz, comună mare cu turnuri pătrate, ce a fost asediat de Carol Temerarul în anul 1476, se uită în faţă, peste Rin, la Sinzig, clădit de Sentius ca să păzească vărsarea rîului Aar. Boppart, vechiul Bodobriga, fort al lui Drusus, cens regal [450] al regilor franci, oraş imperial proclamat în acelaşi timp cu Oberweselul, aparţinînd de tribunalul din Trèves, veche aşezare fermecătoare, ce păstrează un idol în biserică, deasupra

căreia două clopotnițe romanice, legate printr-un pod, seamănă cu doi boi mari la un jug. Am remarcat, lîngă poarta orașului din amonte, o încîntătoare absidă ruinată. Apoi Caub, orașul palatinilor, Braubach, amintit într-o cartă din anul 933, feudă a conților de Arnstein din Langhau, oraș imperial sub Rudolf în anul 1279, moșie a conților de Katzenellenbogen în anul 1283, care i-a revenit Hessei în anul 1473, Darmstadtului în anul 1632 și ținutului Nassau în anul 1802.

Braubach, care comunică cu băile de la Taunus, este admirabil situat la poalele stîncii înalte ce poartă în vîrf Markusburg-ul. Vechiul castel Saint-Marc este astăzi închisoare de stat. Orice marchiz vrea să aibă paji. Mi se pare că Dl. de Nassau își dă aere că are prizonieri de stat. Frumos lux.

Douăsprezece mii șase sute de locuitori în o mie o sută de case, un pod de treizeci și șase de vase construit în anul 1819 pe Rin, un pod cu paisprezece arcade pe Mosella construit din piatră de lavă chiar pe temeliile podului ridicat către anul 1311 de arhiepiscopul Balduin cu ajutorul unei mari distribuții de indulgențe ; celebrul fort Ehrenbreitstein, ce s-a predat francezilor la 27 ianuarie 1799 după o blocadă în timpul căreia asediații plătiseră trei franci pentru o pisică și treizeci de gologani pentru o livră de carne de cal ; un puț adînc de cinci sute optzeci de picioare, săpat de margravul Johan de Baden ; piața arsenalului unde se putea vedea odinioară faimosul tun *Grifonul,* care arunca ghiulele de o sută șaizeci de livre și cîntărea douăzeci de mii ; o veche mănăstire de franciscani transformată în spital în anul 1804 ; o biserică romanică închinată Sfintei Fecioare, restaurată în gustul stilului Pompadour și zugrăvită în roz ; o biserică Saint-Florin, transformată în depozit de nutreț de către francezi, astăzi biserică evanghelică, și, ceea ce este cumplit din punct de vedere artistic, zugrăvită și ea în roz ; o biserică colegială Saint-Castor, îmbogățită în anul 1805 cu un portal, zugrăvită în roz ; nici o bibliotecă ; iată Coblentzul, pe care francezii îl scriu *Coblentz* din politețe față de germani și pe care germanii îl scriu *Coblence* ca să-i menajeze pe francezi. Mai întîi castru roman în Altehof, apoi curte regală sub franci, reședință imperială pînă la Ludovic de Bavaria, oraș patronat de conții de Arnstein pînă în anul 1250 și, cu începere de la Arnold II, de arhiepiscopii de Trèves, asediat zadarnic în anul 1688 de Vauban și de Ludovic al XIV-lea în persoană, Coblentz a fost luat de francezi în anul 1794 și dat prusacilor în anul 1815. Cît despre mine, n-am intrat în el. M-au speriat atîtea biserici roz.

Ca punct militar Coblentz este un loc important. Cele trei fortărețe ale lui străjuiesc în toate direcțiile. Chartreuse domină drumul de la Maiența, Petersberg păzește drumul spre Trèves și Colonia, Ehrenbreitstein supraveghează Rinul și drumul spre Nassau.

Ca peisaj, Coblentz este poate prea lăudat, mai ales dacă îl compari cu alte orașe de pe Rin, pe care nimeni nu le vizitează și de care nimeni nu vorbește. Ehrenstein, o ruină frumoasă și colosală odinioară, este acum o cetățuie înghețată și mohorîtă care încununează cu platitudine o stîncă magnifică. Adevăratele cununi ale munților erau fortărețele vechi. Fiecare turn era o floare din cunună.

Unele dintre aceste orașe au bogății artistice și arheologice neprețuite. Muzeele sînt pline de maeștrii cei mai vechi și de cei mai mari pictori. Domenichino, Carraccii, Guerchin, Jordaens, Snyders, Laurent Sciarpelloni [451] se află la Maiența. August Braun, Wilhelm de Colonia, Rubens, Albrecht Dürer, Mesquida se află la Colonia [452]. Holbein, Lucas de Leyda, Lucas Cranach, Scorel, Rafael, *Venus adormită* a lui Tizian, se află la Darmstadt [453]. Coblentz are opera completă a lui Albrecht Dürer, cam cu patru pagini lipsă, Maiența are psaltirea din anul 1459. Colonia avea faimoasa carte de rugăciuni de la castelul Drachenfels, colorată în veacul al XII-lea, dar a lăsat-o să se piardă ; a păstrat însă, și mai păstrează încă, prețioasele scrisori ale lui Leibniz către iezuitul de Brosse [454].

Aceste orașe frumoase și aceste sate încîntătoare se contopesc cu natura cea mai sălbatică. Negurile se tîrăsc prin prăpăstii ; norii aninați de dealuri par să șovăie și să-și aleagă vîntul ; păduri întunecoase druidice [455] se cufundă între munți în depărtările viorii ; păsări mari de pradă planează sub un cer straniu ce seamănă cu cele două climate ce despart Rinul, cînd strălucind de raze, ca cerul Italiei, cînd întinat de cețurile roșcate ca cerul Groenlandei. Țărmul este aspru ; lavele sînt albastre, bazaltul este negru ; pretutindeni, pulbere de mică și cuarț ; pretutindeni, rupturi violente ; stîncile au profiluri de uriași cîrni. Culmi de ardezie în plăci, fine ca mătăsurile, scînteiază în soare și seamănă cu niște spinări de mistreți uriași. Înfățișarea întregului fluviu este extraordinară.

Este evident că natura, făcînd Rinul, s-a gîndit la un pustiu ; omul a făcut din el o stradă.

Pe vremea romanilor și a barbarilor, era drumul soldaților. În evul mediu, cum aproape întreg fluviul era mărginit de state ecleziastice și, de la izvor la vărsare, în posesia — întrucîtva — a abatelui de Saint-Gall, a principelui-episcop de Constanța, a

principelui-episcop de Basel, a principelui-episcop de Strasbourg, a principelui-episcop de Spira, a principelui-episcop de Worms, a arhidiaconului-elector de Maienţa, a arhidiaconului-elector de Colonia, Rinul era drumul preoţilor. Astăzi e drumul neguţătorilor.

Călătorul care urcă pe fluviu, îl vede, ca să zic aşa, venind spre el şi în felul acesta spectacolul este mai frumos. În fiece clipă întîlneşti ceva care trece ; cînd un îngust vas-săgeată ce te înfioară cînd îl vezi, atît e de încărcat de ţărani, mai ales dacă e duminică, zi în care bravii catolici de pe ţărm, dominaţi de hughenoţi, se duc uneori tare departe după liturghie ; cînd un vas cu aburi pavoazat ; cînd o ambarcaţie lungă cu două pînze în formă de trianglu coborînd pe Rin, cu încărcătura ei ce face o cocoaşă sub catargul cel mare, cu pilotul atent şi serios, cu marinarii forfotind, cu vreo femeie şezînd la uşa cabinei şi, în mijlocul baloturilor, cu cuferele marinarilor pictate cu trandafiri roşii, verzi şi albaştri. Sau convoaie înhămate la ţărm şi trase de nave grele care urcă fluviul încetinel ; sau un căluţ curajos remorcînd el singur o barcă mare cu punte, ca o furnică ce tîrăşte un scarabeu mort. Deodată fluviul şerpuieşte şi, la cotitură, apare maiestuoasă o plută mare de la Namedy. Trei sute de marinari manevrează maşinăria monstruoasă, vîsle uriaşe bat în cadenţă apa la proră şi la pupa, un bou întreg deschis şi sîngerînd atîrna agăţat de o macara, un alt bou viu se învîrte în jurul stîlpului de care e legat şi mugeşte văzînd juncile ce pasc pe ţărm ; stăpînul urcă şi coboară scara dublă a estradei lui, drapelul tricolor orizontal fîlfîie desfăşurat în vînt, cărbunele aţîţă focul sub cazanul cel mare, fumul se prelinge din trei-patru gherete din care ies şi intră marinari, un întreg sat trăieşte şi pluteşte pe prodigioasa pardoseală de brad.

Ei bine, aceste plute uriaşe nu sînt totuşi, faţă de marile plute de altădată de pe Rin, decît ceea ce este o şalupă faţă de un vas cu trei punţi. Pluta de odinioară, alcătuită, ca şi astăzi, din brazi sortiţi catargelor, din stejari, din bîrne şi lemne subţiri, legate la capete cu căpriori numiţi Bundsparren, înnodaţi la încheieturi cu curmeie de răchită şi cu scoabe de fier, ducea cincisprezece pînă la optsprezece case, zece-douăsprezece bărcuţe încărcate cu ancore, cu sonde şi cu frînghii, o mie de vîslaşi, avea o adîncime de opt picioare în apă, o lăţime de şaptezeci de picioare şi o lungime de nouă sute de picioare, adică lungimea a zece brazi mari de la Murg, legaţi cap la cap. În jurul plutei centrale şi priponite de marginea ei cu ajutorul unui trunchi de copac ce slujea în acelaşi timp de punte şi de cablu, pluteau, fie pentru a-i da direcţia, fie pentru a micşora primejdia de a

eşua, zece sau douăsprezece plute mici, lungi cam de optzeci de picioare, unele numite *Knie*, altele *Anhänge*. Pe pluta cea mare era o cărare ce ducea, într-o parte, la un cort foarte mare şi în partea cealaltă la casa stăpînului, un fel de palat de lemn. Fumul ieşea fără încetare de la bucătărie. Un cazan mare de aramă fierbea zi şi noapte. Seara şi dimineaţa, pilotul striga apelul şi ridica deasupra convoiului un coş atîrnat de o prăjină ; era semnalul pentru masă şi cei o mie de muncitori veneau în fugă cu străchinile lor de lemn. Aceste plute consumau în timpul unei călătorii opt butii de vin, şase sute butoiaşe de bere, patruzeci de saci de legume uscate, douăsprezece mii de livre de brînză, o mie cinci sute de livre de unt, două mii de livre de carne afumată, douăzeci de mii de livre de carne proaspătă şi cincizeci de mii de livre de pîine. Lua cu ea o turmă şi măcelari. Fiecare dintre aceste plute reprezenta şapte opt mii de fiorini, adică aproape două milioane de franci.

Îţi închipui anevoie această mare insulă de lemn croindu-şi drum de la Namedy la Dordrecht şi tîrîndu-şi şerpuit arhipelagul ei de insuliţe printre coturi, pîlnii, repezişuri, bulboane şi contorsiunile Rinului. Naufragiile erau dese. De aceea se zicea şi se mai zice, ca proverb, că un antreprenor de plute trebuie să aibă trei capitaluri, unul pe Rin, un al doilea pe pămînt şi un al treilea în buzunar. Arta de a conduce printre atîtea colţuri de stînci aceste cumplite plute nu este stăpînită de obicei decît de un om într-o generaţie. La sfîrşitul secolului trecut era taina unui meşter plutaş de la Rudesheim, numit bătrînul Jung. După ce Jung a murit, marile convoaie de plute au dispărut.

În momentul în care ne aflăm, douăzeci şi cinci de vase cu aburi urcă şi coboară în fiecare zi pe Rin. Cele nouăsprezece vapoare ale companiei din Colonia, ce se pot recunoaşte după coşul lor alb şi negru, merg de la Strasbourg la Düsseldorf ; cele şase vapoare ale companiei din Düsseldorf, care au coşul tricolor, merg de la Maienţa la Rotterdam. Această uriaşă navigaţie se leagă cu Elveţia prin Dampfschiff-ul de la Strasbourg la Basel şi cu Anglia prin steamboat-uri * de la Rotterdam la Londra.

Vechea navigaţie renană, continuată de vasele cu pînze, contrastează cu navigaţia nouă reprezentată de vasele cu aburi. Vasele cu aburi, zîmbitoare, cochete, elegante, rapide, confortabile, cu panglici şi cu culorile celor şase naţiuni : Anglia, Prusia, Nassau, Hessa, Baden, tricolorul olandez, au ca dedicaţie nume de principi şi de oraşe, *Ludwig II, Gross-Herzog von Hessen, Königin Victoria, Herzog von Nassau, Prinzessin Marian, Gross-*

* Navă cu aburi, vapor (lb. engleză).

Herzog von Baden, Stadt Mannheim, Stadt Coblentz. Vasele cu pînze trec încet, purtînd la proră nume grave şi blînde, *Pius, Columbus, Amor, Sancta Maria, Gratia Dei.* Vasele cu aburi sînt lustruite şi aurite, vasele cu pînze sînt gudronate. Vasul cu aburi reprezintă specula ; vasul cu pînze, navigaţia frumoasă, austeră şi evlavioasă. Unele merg făcîndu-şi reclamă, celelalte făcîndu-şi rugăciunea. Unele se bizuie pe oameni, celelalte pe Dumnezeu.

Această antiteză vie şi izbitoare se încrucişează şi se înfruntă în fiece clipă pe Rin.

În acest contrast se vădeşte, cu o mare forţă de realitate, esenţa dublă a vremii noastre, care este fiica unui trecut religios şi care se crede mama unui viitor industrial.

Patruzeci şi nouă de insule acoperite cu verdeaţă deasă, ascunzînd acoperişuri ce scot fum în tufişurile de flori, adăpostind bărci în porturi mici încîntătoare, sînt împrăştiate pe Rin, de la Colonia la Maienţa. Toate au cîte o amintire ; Graupenwerth, în care olandezii au construit un fort căruia i-au zis *Tichie de preot,* Pfarrermütze, fort pe care spaniolii scandalizaţi l-au recucerit şi l-au botezat *Isabelle* ; Graswerth, *Insula Ierbii,* unde Johan-Filip de Reichenberg şi-a scris *Antiquitates Saynenses.* Niederwerth, atît de bogat odinioară prin daniile margravului-arhiepiscop Johan al II-lea. Urmitzer, care l-a văzut pe Cezar ; Nonnenswerth, care l-a văzut pe Roland.

Amintirile de pe ţărm par să răspundă amintirilor de pe insule. Îngăduie-mi să amintesc doar cîteva acum, dar voi reveni asupra acestui subiect interesant cu mai multe amănunte. Orice umbră ce se înalţă pe un mal al fluviului face să se ridice o alta pe celălalt mal. Sicriul sfintei Nizza, nepoata lui Ludovic cel Blajin se află la Coblentz ; mormîntul sfintei Ida, vara lui Carol-Martel se află la Colonia. Sfînta Hildegard [456] şi-a lăsat la Eubingen inelul dăruit de sfîntul Bernard, purtînd deviza : Îmi place să sufăr. Siegebert este ultimul rege al Austrasiei care a locuit la Andernach. Sfînta Genoveva trăia la Frauenkirch [457], în pădure, lîngă un izvor mineral, alături de care se află astăzi o capelă comemorativă. Soţul ei îşi avea reşedinţa la Altsimmern. Schinderhannes [458] a pustiit valea rîului Nahe. Aici s-a distrat într-o zi, cu pistolul în mînă, punînd o ceată de evrei să se descalţe ; i-a silit apoi să se încalţe în mare grabă după ce avusese grijă să le încurce pantofii. Evreii o luară la fugă tîrîş-grăpiş, ceea ce l-a făcut să rîdă pe Ioan Jupuitorul. Înaintea lui Schinderhannes, această vale blîndă l-a avut pe Ludovic cel Negru, duce al celor Două Punţi [459].

După ce călătorul care urcă pe fluviu a trecut de Coblentz, lăsînd în urma lui graţioasa insulă Oberwerth, unde nu ştiu ce

clădire albă a luat locul vechii mănăstiri a domnițelor de neam, Sfînta-Magdalena-a Insulei, îi apare vărsarea rîului Lahn. Locul este minunat. La marginea apei, în spatele unei îngrămădeli de ambarcațiuni priponite, se înalță cele două clopotnițe gata să se dărîme de la Johanniskirch, ce amintesc vag de Jumièges. La dreapta, deasupra burgului Capellen, pe o culme de stînci se înalță Stolzenfels, mare și magnifică fortăreață arhiepiscopală în care electorul Werner studia Almuchabala[460] ; iar la stînga, pe rîul Lahn, în fundul zării, norii și soarele se contopesc cu ruinele întunecoase ale Lahneck-ului, pline de enigme pentru istoric și de întuneric pentru amatorii de antichități. De cele două părți ale Lahnului, două orașe frumoase, Niederlahnstein și Oberlahnstein, legate unul de altul cu o alee de copaci, se privesc și par să-și zîmbească. La cîteva aruncături de piatră de partea de răsărit a Oberlahnstein-ului, la care mai există încă dubla cingătoare de șanțuri și de metereze, copacii dintr-o livadă lasă să se vadă și ascund în același timp o capelă micuță din veacul al XIV-lea, tencuită și zugrăvită din nou, avînd deasupra un ornament piramidal sărăcăcios, capelă în care a avut loc mazilirea împăratului Wenceslas.

În această biserică de sat, în anul de la Christos 1400, cei patru electori de pe Rin, Johann de Nassau, arhiepiscopul de Maiența, Frederic de Saarwerden, arhiepiscop de Colonia, Werner de Königstein, arhiepiscop de Trèves și Rupert al III-lea, conte palatin, au proclamat solemn din înaltul portalului destituirea lui Wenzel, împărat al Germaniei. Wenceslas[461] era un om slab și rău, bețiv și feroce la băutură. Punea să fie înecați preoții care nu voiau să-i spună tainele de la spovedanii. Deși își bănuia nevasta de infidelitate, avea încredere în mintea ei și se lăsa influențat de ea. Or, acest lucru îngrijora Roma. Wenceslas avea de soție pe Sofia de Bavaria care-l avea ca duhovnic pe Jan Hus. Jan Hus, propovăduindu-l pe Wyclif[462], îl săpa pe papă care a vrut să lovească în împărat. Ca urmare a instigației sfîntului scaun cei trei arhiepiscopi l-au convocat pe contele palatin. Încă de pe atunci Rinul domina Germania. Cei patru l-au mazilit pe împărat, numind apoi în locul lui pe acela dintre ei care nu era față bisericească, pe contele Rupert. Rupert, căruia fără îndoială i se făgăduise tainic această răsplată, a fost de altfel un împărat bun și demn. Vezi deci că, tutelînd de sus regate și regi, acțiunea Romei, uneori publică, alteori ocultă, era adeseori binefăcătoare. Hotărîrea luată împotriva lui Wenceslas se întemeia pe zece acuzații ; principalele patru vini erau : jefuirea imperiului, schisma bisericii, războaiele civile din imperiu și de a fi lăsat cîinii să alerge prin încăperea lui.

Jan Hus a continuat însă lupta și Roma la fel. — *Decît să mă plec*, a declarat el, *mai bine să fiu aruncat în mare cu o piatră de moară de gît*. El a luat *sabia minții* și s-a luptat corp la corp cu Roma. Apoi, cînd a fost chemat la conciliu, a venit cu îndrăzneală, fără zapis de liberă trecere, *venimus sine salvo-conductu.* * Sfîrșitul îl știi. Deznodămîntul a avut loc la 6 iulie 1415 [463]. Anii, care rod tot ce este carne și suprafață, transformă și faptele în cadavre, și despoaie fibrele istoriei. Astăzi, pentru cel care, mulțumită acestei despuieri, poate să privească alcătuirea providențială a evenimentelor din acea vreme întunecată, destituirea lui Wenceslas este prologul unei tragedii în care rugul din Constanța a fost catastrofa.

În fața capelei, pe țărmul opus, chiar la marginea fluviului, se mai vedea încă pînă acum o jumătate de veac, scaunul regesc, vechiul Königsstuhl **, de care ți-am vorbit. Königsstuhl luat în ansamblu avea o înălțime de șaptesprezece picioare germane și un diametru de douăzeci și patru de picioare. Iată cum arăta : șapte stîlpi de piatră purtau o platformă largă, octogonală, tot de piatră, sprijinită în centru pe un al optulea stîlp, mai gros decît ceilalți, reprezentînd pe împărat în mijlocul celor șapte electori. Șapte scaune de piatră, așezate fiecare deasupra unuia din cei șapte stîlpi, rînduite în cerc cu fața spre mijloc, erau plasate în dreptul laturilor platformei. Cea de-a opta latură, uitîndu-se spre sud, era ocupată de scara masivă de piatră făcută din paisprezece trepte, cîte două trepte de fiecare elector. Totul avea un sens în această construcție venerabilă și gravă. În spatele fiecărui scaun pe fațeta fiecărei laturi a platformei octogonale erau sculptate și pictate blazoanele celor șapte electori ; Boemia, leul ; Brandenburgul, spadele încrucișate ; Saxa, argint cu vultur cu dungi verticale ; Palatinatul, dungi verticale cu leu de argint ; Trèves, argint cu cruce pe dungi verticale ; Colonia, argint cu cruce de nisip și Maiența, dungi cu roată de argint. Aceste blazoane ale căror emailuri, culori și aurării rugineau la soare și la ploaie, erau singura podoabă a acestui vechi tron de granit.

Acolo, în aer liber, în vînt și sub razele soarelui, șezînd în jilțurile țepene de piatră pe care ningeau frunzele copacilor și gonea umbra norilor, aspri și simpli, naivi și auguști ca regii lui Homer, vechii electori ai Germaniei alegeau dintre ei pe împărat. Mai tîrziu aceste obiceiuri mărețe s-au șters, o civilizație mai puțin poetică a chemat în jurul mesei de piele de la

---

* am venit fără permis de liberă trecere.

** (lb. germană) scaunul regesc.

Frankfurt pe cei şapte principi, ajunşi spre sfîrşitul veacului al XVII-lea la numărul de nouă prin ridicarea Bavariei şi a Brunswick-ului la rangul de electorat.

Cei şapte principi care se aşezau în evul mediu pe scaunele acestea erau puternici şi însemnaţi. Electorii erau în fruntea sfîntului imperiu. În ierarhia imperială ei precedau pe cei patru duci, pe cei patru arhimareşali, pe cei patru landgravi, pe cei patru burgravi, pe cei patru conţi conducători militari, pe cei patru abaţi, pe cavalerii reprezentanţi ai celor patru burguri, pe marchizii reprezentanţi ai celor patru oraşe, pe conţii reprezentanţi ai celor patru sate, pe seniorii reprezentanţi ai celor patru teritorii rurale, pe cei patru baroni reprezentanţi ai regiunilor muntoase, pe cei patru maeştri de vînătoare reprezentanţi ai celor patru posesiuni şi pe cei patru slujbaşi reprezentînd cele patru oficii suabe. În faţa fiecăruia dintre ei, mareşalul lor personal ducea o spadă cu teaca aurită. Ei îi numeau pe ceilalţi principi *capete încoronate,* iar lor îşi ziceau *mîini de încoronare.* Bula de aur[464] îi compară cu cele şapte daruri ale Sfîntului Duh, cu cele şapte coline ale Romei, cu cele şapte braţe ale sfeşnicului lui Solomon. Printre ei, calitatea electorală trecea înaintea calităţii de rege ; arhiepiscopul de Maienţa mergea la dreapta împăratului, iar regele Boemiei la dreapta arhiepiscopului. Erau aşa

de mari, îi vedeai de atît de departe în Europa și dominau națiunile de atît de sus, încît țăranii din Wesen, în Elveția, numeau și numesc încă cele șapte piscuri ce domină lacul lor *Sieben Churfürstein*, cei Șapte Electori.

Königsstuhl a dispărut, electorii de asemenea. Astăzi, patru pietre marchează locul Königsstuhl-ului ; pe locul electorilor n-a mai rămas nimic.

În veacul al XVI-lea, cînd a apărut moda ca împărații să fie numiți la Krankfurt, cînd în sala din Römer, cînd în capela-conclav a sfîntului Bartolomeu, alegerea a devenit o ceremonie complicată. Era o copie a etichetei spaniole. Formula a devenit minuțioasă ; desfășurarea ceremoniei fiind severă, bănuitoare, uneori cumplită. În ziua fixată pentru alegere, încă de dimineață se închideau porțile orașului, tîrgoveții își luau armele, tobele de luptă băteau, clopotul de alarmă suna ; electorii, înveșmîntați în brocart țesut cu fir de aur, avînd deasupra roba roșie căptușită cu hermină, mirenii avînd pe cap tichia electorală, arhiepiscopii mitra stacojie, primeau solemn jurămîntul magistratului orașului, care jura pentru păstrarea secretului; după aceea, ei înșiși își făceau jurămînt unul altuia în fața arhiepiscopului de Maiența ; apoi se oficia liturghia ; se așezau în amvoane de catifea neagră, mareșalul sfîntului imperiu închidea ușile și se purcedea la alegere. Oricît de bine ar fi fost însă închise ușile, cancelarii și notarii tot intrau și ieșeau. În sfîrșit, preacucernicii cădeau de acord cu preailuștrii și desemnau pe regele romanilor, principii se ridicau din amvoane și, în timp ce alesul era înfățișat poporului de la ferestrele Römerului, unul dintre episcopii de Maiența cînta în biserica sfîntului Bartolomeu un Te Deum cu trei coruri și orgă, și tot atunci răsunau trompetele electorilor și cele ale împăratului.

Totul era însoțit de bătaia marilor clopote din turnuri și de bubuiturile tunurilor ce trăgeau de bucurie, zice în curiosul lui manuscris povestitorul anonim al alegerii lui Mathias al II-lea.

Pe Königsstuhl lucrurile se petreceau mai simplu, și după mine, mai măreț. Electorii urcau în chip de procesiune pînă pe platforma octogonală, pe cele paisprezece trepte fiecare de un picior înălțime, și luau loc în jilțurile lor de piatră. Poporul din Rhens, străjuit de archebuzieri, înconjura jilțul regesc. Arhiepiscopul de Maiența, în picioare, glăsuia : *Prea mărinimos principe, sfîntul imperiu este fără domn.* Apoi corul intona *Veni sancta Spiritus* și arhiepiscopii de Colonia și de Trèves cîntau celelalte versete. După ce se termina cîntul, toți cei șapte făceau jurămînt, mirenii cu mîna pe evanghelie, clericii cu mîna pe inimă.

Deosebire frumoasă şi mişcătoare ce înseamnă că inima oricărui preot trebuie să fie o evanghelie. După jurămînt ei se sfătuiau aşezaţi în cerc vorbindu-şi încet ; deodată, arhiepiscopul de Maienţa se ridica, întindea mîinile spre cer şi vestea poporului împrăştiat pînă departe, prin boschete, tufişuri şi pajişti, numele noii căpetenii pămînteşti a creştinătăţii. Atunci mareşalul imperiului înfigea flamura imperială la malul Rinului şi poporul striga : *Vivat rex !*

Înainte de Lothar al II-lea, care a fost ales la 11 septembrie 1125, acelaşi vultur, vulturul de aur, îşi desfăşura aripile atît pe flamura imperiului de răsărit, cît şi pe aceea a imperiului de apus [465] ; însă pe una se reflecta cerul trandafiriu al zorilor, iar pe cealaltă cerul rece de miazănoapte. Flamura răsăritului era roşie ; cea a apusului era albastră. Lothar a înlocuit aceste culori cu cele ale neamului său, aur şi nisip. Vulturul de aur pe un cer albastru a fost înlocuit pe flamura imperială cu un vultur negru pe un cer de aur. Atît timp cît au existat două imperii, au fost doi vulturi, care aveau fiecare cîte un cap. La sfîrşitul veacului al XV-lea, cînd imperiul bizantin s-a prăbuşit. vulturul germanic, rămas singur, a vrut să reprezinte ambele imperii, să privească în acelaşi timp apusul şi răsăritul, şi a căpătat două capete.

Nu este, de altfel, prima apariţie a vulturului cu două capete. Mai poate fi văzut, sculptat, pe scutul unuia dintre soldaţii de pe columna lui Traian, şi, dacă trebuie să-l credem pe călugărul Attaich şi culegerea de texte a lui Urstisius, Rudolf de Habsburg îl avea brodat pe piept la 26 august 1278, în bătălia de la Marchefeld.

După ce flamura era înfiptă pe malul Rinului în cinstea noului împărat, vîntul îi legăna faldurile şi după chipul în care flutura, poporul făcea prevestiri. În anul 1346, atunci cînd electorii împinşi de papa Clement al VI-lea l-au proclamat din înaltul Königsstuhl-ului pe Carol, margrav de Moravia, drept rege al romanilor, deşi Ludovic al V-lea mai trăia încă, la strigătul de *Vivat rex !* flamura imperială a căzut în Rin şi s-a pierdut. Cincizeci şi patru de ani mai tîrziu, în anul 1400, prezicerea fatală s-a împlinit : Wenceslas, fiul lui Carol, a fost mazilit.

Căderea acestei flamuri a fost şi căderea casei de Luxemburg, care, după Carol al IV-lea şi Wenceslas, n-a mai dat decît un singur împărat, pe Sigismund, şi apoi s-a şters pe vecie în faţa casei de Austria.

După ce ai lăsat în urma ta locul unde a fost Königsstuhl-ul, aruncat la pămînt de revoluţia franceză ca amintire feudală, urci

spre Braubach, treci de Boppart, Welmich, Saint-Goar, Oberwesel şi deodată la stînga, pe malul drept îţi apare, ca un acoperiş al unei case de uriaşi, o stîncă mare de ardezie avînd în vîrf un turn imens, ce pare să reverse ca un coş colosal fumul rece al norilor. La poalele stîncii, de-a lungul ţărmului, un oraş frumos adunat în jurul unei biserici romanice cu fleşă prezintă toate faţadele caselor spre sud. În mijlocul Rinului, în faţa oraşului, adesea pe jumătate învăluit în ceţurile fluviului, se înalţă pe o stîncă aproape de nivelul apei o clădire alungită, îngustă, ca un vapor cu borduri înalte, a cărei parte din faţă şi din spate taie valurile ca o proră şi o pupă, cu ferestre largi şi joase ce imită tambuchiuri şi saborduri iar pe peretele inferior mii de crampoane de fier desenează vag ancore şi cîrlige. Ornamente capricioase cu mici scobituri atîrnă de pereţii ciudatei construcţii, sugerînd bărci şi şalupe, iar cele o sută de giruete de pe turnuleţe se oferă vîntului ca nişte steguleţe de catarg.

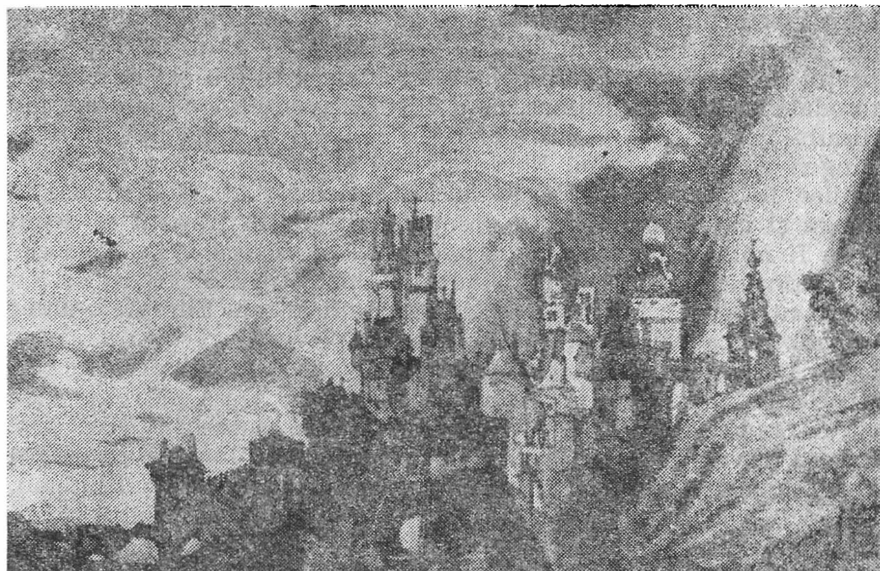
Turnul acesta este Gutenfels ; oraşul este Gaub ; nava de piatră, veşnic pe apele Rinului şi pe vecie ancorată în faţa oraşului palatin este palatul, Pfalzul.

Ţi-am mai vorbit despre Pfalz. Nu se intra în această reşedinţă simbolică, clădită pe un banc de marmură numit *Stînca conţilor palatini,* decît cu ajutorul unei scări ce ducea la un pod mobil ce se mai vede încă. În palat erau temniţe pentru prizonierii de stat şi o mică încăpere în care contesele palatine erau silite să aştepte să nască, fără altă distracţie decît să se ducă să vadă în pivniţele palatului un puţ săpat în stîncă mai jos de albia Rinului, plin cu o apă ce nu era apă din Rin. Astăzi Pfalz-ul şi-a schimbat stăpînul, Dl. de Nassau este posesorul Luvrului palatin ; palatul este pustiu, nici un leagăn princiar nu se mai leagănă pe lespezile sale, nici un scîncet domnesc nu mai tulbură bolţile înnegrite. N-a mai rămas decît puţul tainic ce se umple mereu. Vai ! picătura de apă ce se furişează printre stînci seacă mai încet decît spiţele regeşti.

Pe marea întindere a fluviului, Pfalz-ul este vecin cu Königsstuhlul. Aproape în acelaşi punct, Rinul vedea o femeie dînd naştere unui conte palatin şi imperiul dînd naştere unui împărat.

De la Taunus la Siebengebirge, de ambele părţi ale măreţului povîrniş care încastrează fluviul, sînt paisprezece castele pe malul drept : Ehrenfels, Fürsteneck, Gutenfels, Rineck, Pisica, Şoarecele, Liebenstein şi Sternberg cărora li se zice Fraţii, Markusburg, Philipsburg, Lahneck, Sayn, Hammerstein şi Okenfels ; pe malul stîng sînt cincisprezece castele : Vogtsberg, Reichenstein, Rheinstein, Falkenburg, Sonneck, Heimburg, Fürstenberg, Stahl-

eck, Schönberg, Rheinkels, Rheinberg, Stolzenfels, Rheineck și Rolandseck ; cu totul douăzeci și nouă de fortărețe pe jumătate dărîmate, suprapunînd amintirea ringravilor peste amintirea vulcanilor, urma războaielor peste urma lavelor, întregind nemaipomenit înfățișarea severă a dealurilor. Patru dintre aceste castele au fost construite în veacul al XI-lea ; Ehrenfels, de arhiepiscopul Siegfried ; Stahleck, de conții palatini ; Sayn, de Frederic, primul conte de Sayn, învingătorul maurilor din Spania ; Hammerstein, de Otto, conte de Veteravia. Două au fost construite în veacul al XII-lea : Gutenfels, de conții de Nühingen, Rolandseck, de arhiepiscopul Arnold al II-lea, în anul 1149 ; două în secolul al XIII-lea : Fürstenberg, de palatini și Rheinfels, în anul 1219, de Thierry al III-lea, conte de Katzenellenbogen ; patru în al XIV-lea: Vogtsberg în anul 1340, de un Falkenstein; Fürsteneck, în anul 1348, de arhiepiscopul Henric al II-lea, Pisica în anul 1383 de contele de Katzenellenbogen și Șoarecele, zece ani mai tîrziu, de un Falkenstein. Unul singur datează din veacul al XVI-lea : Philipsburg, clădit între anii 1568 și 1571 de landgraful Filip cel Tînăr. Patru dintre cetățui, toate patru pe malul stîng, lucru demn de remarcat, Reichenstein, Rheinstein, Falkenburg și Sonneck, au fost distruse în anul 1282 de Rudolf de Habsburg [466] una, Rolandseck, de împăratul Henric al V-lea [467] ; cinci de Ludovic al XIV-lea în anul 1689, Fürsteneck, Stahleck, Schönberg, Stolzenfels și Hammerstein ; una de Napoleon, Rheinfels ; una de un incendiu, Rheineck ; și una de banda neagră [468], Gutenfels. Nu se știe cine a construit Reichenstein, Rheinstein, Falkenburg, Stolzenfels, Rheineck și Markusburg, restaurat în anul 1644 de Ioan cel Bătăios, landgrav de Hessa-Darmstadt. Nu se știe cine a dărîmat Vogtsbergul, vechi sălaș al unui senior administrator, așa cum arată numele, și nici Ehrenfelsul, Fürsteneckul, Sayn, Pisica și Șoarecele. Un întuneric și mai adînc învăluie șase dintre aceste lăcașuri : Heimburg, Rheinberg, Liebenstein, Sternberg, Lahneck și Okenfels. Au ieșit și au intrat din nou în umbră. Nu se știe nici cine le-a construit, nici cine le-a distrus. Nimic nu e mai ciudat, în mijlocul istoriei, decît această întunecime deasă în care întrezărești vag, către 1400, forfoteala tumultuoasă a hansei renane [469] războindu-se cu seniorii, și în care se deslușește și mai departe încă, în bezna crescîndă a veacului al XII-lea, fantoma formidabilă a lui Barbarossa exterminînd burgravii. Multe din aceste vechi fortărețe, a căror istorie s-a pierdut, sînt pe jumătate romane și pe jumătate carlovingiene. În alte ruine apar figuri mai bine luminate și li se poate regăsi povestea împrăștiată pe ici, pe colo prin vechile

culegeri de carte. Stahleck, ce domină Bacharach şi care se zice că a fost întemeiat de huni, l-a văzut murind pe Herman în veacul al XII-lea ; Hohenstaufenii, Guelfii şi Wittelsbachii au locuit aci, şi a fost asediat şi luat de opt ori între anii 1620 şi 1640. Schönberg, de unde au ieşit familiile Helmont şi legenda celor Şapte-Surori, l-a văzut născîndu-se pe marele general Frederic de Schönberg, a cărui soartă ciudată a fost aceea de a-i întări pe Braganţi şi de a-i face să se prăbuşească pe Stuarţi. Rheinfelsul a rezistat oraşelor Rinului în anul 1225, mareşalului de Tallard în anul 1692 şi s-a predat Republicii Franceze în anul 1794. Stolzenfels era reşedinţa arhiepiscopilor de Trèves. Rheineck a văzut stingîndu-se pe ultimul conte de Rheineck, mort în anul 1544, canonic custode al catedralei de Trèves. Hammerstein a suportat cearta conţilor de Veteravia cu arhiepiscopii de Maienţa, lovitura împăratului Henric al II-lea în anul 1017 [470], fuga împăratului Henric al IV-lea în anul 1105 [471], Războiul de Treizeci de Ani, trecerea suedezilor şi a spaniolilor, pustiirea de către francezi în anul 1689 şi ruşinea de a fi fost vîndut în anul 1823 pentru o sută de scuzi. Gutenfels, mîndrul refugiu al lui Gustav-Adolf, tihnitul adăpost al frumoasei contese Guda şi al lui Richard, împăratul îndrăgostit [472], de patru ori asediat în anii 1504 şi 1631 de cei din Hessa, în anii 1620 şi 1642 de către imperiali, vîndut în anul 1289 de Garnier de Münzen-

berg electorului palatin Ludovic cel Sever pentru două sute de mii de mărci de argint, a fost deteriorat în anul 1807 pentru prețul de șase sute de franci. Acest lung și dublu șir de clădiri, totodată poetice și militare, ce poartă pe fruntea lor toate epocile Rinului și care-i povestesc toate legendele, începe în fața Bingen-ului, cu castelul Ehrenfels la dreapta și cu Turnul Șobolanilor la stînga și sfîrșește la Königswinter cu Rolandseck la stînga și cu Drachenfels la dreapta. Simbolism frapant și demn de a fi notat : imensa arcadă acoperită cu iederă a Rolandseck-ului stînd în fața peșterii balaurului doborît de Siegfried cel cu casca cu coarne ; Turnul Șobolanilor stînd în fața Ehrenfels-ului ; în ambele cazuri legenda și istoria se privesc.

Și nu înregistrez aici decît castelele care se oglindesc în Rin și pe care orice călător le zărește în trecere. Dacă pătrunzi însă cît de puțin în văi și în munți, întîlnești ruine la fiece pas. Numai în valea Wisper, pe malul drept, într-o plimbare de cîteva leghe, am găsit șapte : Rheinberg, castelul conților din Rhingau, scutieri ereditari ai sfîntului imperiu, însărcinați cu tăiatul cărnii la ospețe, stinși în veacul al XVII-lea, fortăreață de temut ce îngrijora odinioară pe cei din marea comună Lorch ; prin mărăcinișuri, Waldeck ; în munți, în vîrful unei stînci din șisturi, lîngă un izvor de apă minerală ce udă cîteva case grosolane și pipernicite, Sauerburg, construit în anul 1356 de Robert, conte palatin, și vîndut pentru douăzeci de mii de fiorini în timpul războiului Bavariei, de electorul Philippe lui Philippe de Kronberg, mareșalul lui ; Heppenheff, distrus nu se știe cînd ; Kammerberg, în stăpînirea Maienței ; Nollig, vechi castrum din care a rămas un turn ; Sarcek, care se încadrează în pădure în fața mănăstirii Winsbach, ca un cavaler în fața unui preot în vechea societate. Astăzi castelul și mănăstirea, nobilul și preotul, două ruine. Numai pădurea și societatea, reînnoite în fiece an, au mai supraviețuit.

Dacă cercetezi masivul Siebengebirge găsești, sub formă de fragmente îngropate sub iederă, o abație, Schönberg, și șase castele : Drachenfels, ruinat de Henric al V-lea ; Wolkenburg, ascuns în nori, așa cum îl arată numele[473], ruinat de Henric al V-lea ; Löwenberg, unde s-au refugiat Bucer și Melanchton[474], unde au fugit după căsătoria lor, care proslăvea erezia, Agnes von Mansfeld și arhiepiscopul Guebhard ; Nonnenstromberg și Ölberg, construite de Valentinian în anul 368 ; și Hemmerich, conac al îndrăzneților cavaleri de Heinsberg ce se războiau cu electorii de Colonia.

Pe cîmpie, în partea Maienței, se află Frauenstein ce datează din veacul al XII-lea, Scharfenstein, feudă episcopală, Grei-

fenklau, construit în anul 1350. Pe partea Coloniei se află minunatul Godesberg. De unde vine acest nume, Godesberg ? Oare de la curtea de judecată cantonală, Goding, ce se ținea în evul mediu? De la *Wodan*, monstrul cu zece mîini, pe care l-au adorat ubienii aici ? Nici un amator de antichități, nici un etimolog n-a hotărît asupra acestei probleme. Oricum ar fi, înainte de vremurile istorice natura a făcut din Godesberg un vulcan ; în anul 362 împăratul Iulian [475] a făcut din el o tabără ; în anul 1210, arhiepiscopul Teodoric, un castel ; în anul 1375, electorul Frederic al II-lea, o fortăreață ; în anul 1593, electorul de Bavaria, o ruină ; ultimul elector de Colonia, Maximilian-Franz a făcut din el o podgorie.

Vechile castele de pe malurile Rinului, uriașe pietre de hotar puse de feudalitate pe al său fluviu, umplu peisajele de visuri. Martori muți ai vremurilor dispărute, au asistat la fapte, au încadrat scene, au ascultat cuvinte. Stau acolo ca veșnice culise ale dramei întunecate care se joacă, de veacuri, pe Rin. Au văzut, cel puțin cele mai vechi, intrînd și ieșind, pe măsura evenimentelor create de providență, toți acești actori atît de sus puși, atît de ciudați sau atît de temuți ; Pepin, care a dăruit papei orașe ; Carol cel Mare, înveșmîntat cu o cămașă de lînă și cu o vestă de lutru, sprijinindu-se pe bătrînul diacon Petru din Pisa, mîngîind cu mîna lui puternică elefantul Abulabaz [476] ; Otto Leul fluturîndu-și coama bălaie [477] ; margravul de Italia, Azzo, purtîndu-și flamura cu îngeri, învingătoare în bătălia de la Merseburg [478] ; Henric cel Șchiop [479] ; Conrad cel Bătrîn și Conrad cel Tînăr [480] ; Henric cel Negru [481], care a impus Romei patru papi germani ; Rudolf de Saxa [482], care a purtat pe coroana lui hexametrul papal : *Petra dedit Petro, Petrus diadema Rodolpho* * ; Godfried von Bouillon [484], care a înfipt țeapa drapelului împărătesc în pîntecele dușmanilor imperiului ; Henric al V-lea, care a suit călare treptele de marmură ale catedralei Sfîntul Petru din Roma [485]. Toate marile figuri ale istoriei Germaniei și-au lăsat amprenta pe pietrele străvechi : bătrînul duce Welf [486] ; Albert Ursul [487] ; Sfîntul Bernard [488] ; Barbarossa, care a ținut scările papei greșind mîna ; arhiepiscopul de Colonia, Raynald, care a smuls ciucurii caleștii din Milan [489] ; Richard Inimă de Leu [490] ; Wilhelm de Olanda ; Frederic al II-lea, blîndul împărat cu chip grec [491], prieten al poeților ca August, prieten al califilor ca împăratul Carol cel Mare, cel ce studia în cortul lui orologiul, la care un soare de aur și o lună de argint marcau anotimpurile.

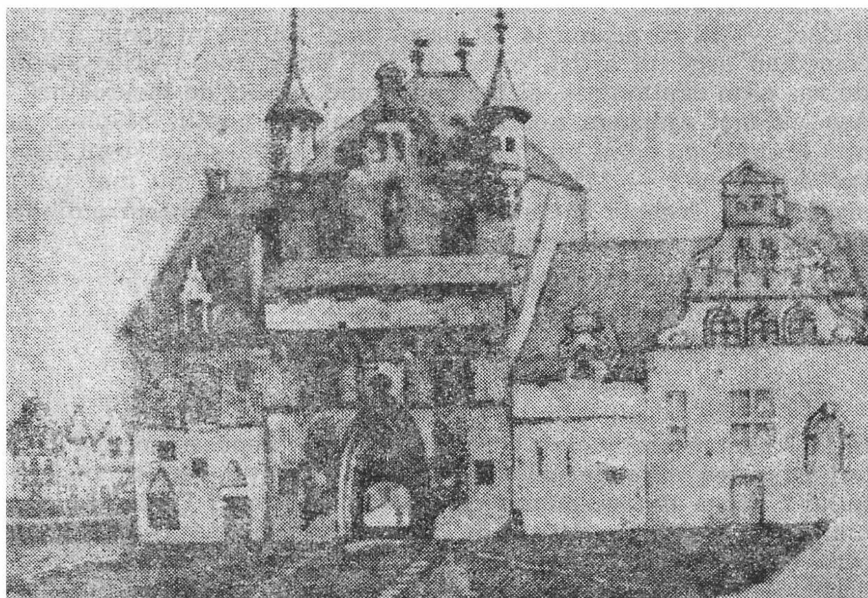
* Stînca a făcut un dar lui Petru
Iar Petru a dăruit lui Rudolf o diademă [483].

Aceste castele au privit, la rapida lor apariţie, pe călugărul Christian propovăduind evanghelia păgînilor din Prusia, pe Hermann Salza, primul mare maestru al ordinului teutonic [492], mare constructor de oraşe ; pe Ottokar, rege al Boemiei [493] ; pe Frederic de Baden şi pe Conradin de Suabia, decapitaţi la şaisprezece ani [474] ; pe Ludovic al V-lea, landgrav de Turingia şi soţ al sfintei Elisabeta [495] ; pe Frederic cel Muşcat, care purta pe obraz semnul de deznădejde al mamei sale [496] ; şi pe Rudolf de Habsburg, care-şi cîrpea singur vesta cenuşie [497]. Ele au răsunat de deviza lui Eberhard, conte de Würtemberg : *Slavă lui Dumnezeu ! război lumii !* L-au găzduit pe Sigismund [498], împăratul a cărui dreptate cîntărea bine şi lovea tare ; pe Ludovic al V-lea, ultimul împărat care a fost excomunicat [499] ; pe Frederic al III-lea, ultimul împărat care a fost încoronat la Roma [500]. L-au ascultat pe Petrarca bruftuindu-l pe Carol al IV-lea pentru a nu fi rămas la Roma decît o zi şi strigîndu-i : *Ce-ar spune străbunii tăi Cezarii dacă te-ar întîlni acum în Alpi, cu capul plecat, întorcînd spatele Italiei ?* [501] Au privit trecînd, umiliţi şi mînioşi, pe Ahile al germanilor, Albert de Brandeburg, după lecţia de la Nürenberg [502], şi pe Ahile al burghezilor, Carol Temerarul, după cele cincizeci şi şase de asedii ale Neuss-ului [503]. Ele au privit trecînd, mîndri şi trufaşi, pe catîri şi în litiere, în şiruri lungi de-a lungul Rinului pe episcopii occidentali mergînd în anul 1415 la conciliul de la Constanţa pentru a-l judeca pe Jan Hus [504] ; în anul 1431 la conciliul de la Basel pentru a-l mazili pe Eugeniu al IV-lea [505] şi în anul 1519 la dieta de la Worms pentru a-l interoga pe Luther [506]. Au văzut plutind, urcînd sinistru pe fluviu de la Oberwesel la Bacharach, cu pletele lui bălaie în valuri, cadavrul alb şi şiroind al sfîntului Werner, biet copilaş martirizat de evrei şi aruncat în Rin în anul 1287. Au văzut aducîndu-se de la Viena la Bruges, într-un sicriu de catifea, pe Maria de Burgundia [507], moartă dintr-o căzătură de pe cal la vînătoarea de bîtlani. Hoarda hîdă a maghiarilor, vuietul mongolilor opriţi de Henric cel Pios în veacul al XIII-lea [508] ; strigătul husiţilor ce voiau să reducă la cinci toate oraşele din lume, ameninţările lui Procopiu cel Mare şi ale lui Procopiu cel Mic [509], larma tumultoasă a turcilor urcînd pe Dunăre după luarea Constantinopolului, cuşca de fier în care răzbunarea regilor l-a plimbat pe Jan de Leyda înlănţuit între cancelarul său Krechting şi călăul său Knipperdolling [510], pe tînărul Carol Quintul făcînd să scînteieze pe scutul lui cuvîntul *nondum* * scris cu stele de diamante, pe Wallenstein slujit de şaizeci de paji gentilomi [511], pe Tilly, în

* încă nu.

veşmînt de saten verde pe căluţul lui cenuşiu[512], pe Gustav-Adolf străbătînd pădurea turingiană, mînia lui Ludovic al XIV-lea, mînia lui Frederic al II-lea, mînia lui Napoleon, toate aceste fapte cumplite care rînd pe rînd au zguduit sau au înspăimîntat Europa, au lovit ca nişte trăsnete vechile ziduri. Aceste glorioase conace au suferit loviturile elveţienilor ce au distrus vechea cavalerie la Sempach[513] şi pe cele ale marelui Condé ce a distrus vechea infanterie la Rocroy. Au auzit trosnind scările, şuerînd smoala fierbinte, bubuind tunurile. Pedestraşii, slujitorii cu lănci, ordinea strategică în formă de arici, atît de fatală escadroanelor de cavalerie, violenţele bruşte ale lui Sickingen, marele cavaler, asalturile savante ale lui Burtenbach, marele căpitan, au văzut tot, au înfruntat tot, au suferit tot. Astăzi, melancolice, noaptea, cînd luna le acoperă năluca cu un linţoliu alb, mai melancolice la lumina soarelui, pline de flori, de faimă, de neant şi de plictis, roase de timp, dărîmate de oameni, revărsînd asupra viilor de pe coastă o umbră care pe an ce trece se face mai firavă, ele lasă trecutul să cadă piatră cu piatră în Rin, şi dată cu dată în uitare.

O, nobile donjoane ! o, bieţi uriaşi bătrîni şi paralitici ! o, cavaleri viteji ! un vas cu aburi, plin de neguţători şi de burghezi, vă aruncă în trecere fumul în nas.

Scrisoarea XXVI

WORMS — MANNHEIM

Malurile Neckarului, octombrie

Se înnopta. Apăsarea care-ţi pune stăpînire pe suflet o dată cu sfîrşitul zilei se răspîndea de jur-împrejur pînă în zări. Cine-i oare trist în acest ceas al înserării ? Natura ? Noi înşine ? Un văl alb urca din adîncimile imensei văi a Vosgilor, trestiile foşneau lugubru, vaporul bătea apa ca un dulău mare obosit ; toţi călătorii, care somnoroşi, care cuprinşi de această apăsare, coborîseră în cabina în care se îngrămădeau pachete, bagaje, mese în dezordine şi oameni adormiţi ; puntea era pustie ; rămăseseră numai trei studenţi nemţi, nemişcaţi, tăcuţi, trăgînd din pipele lor de faianţă pictată, fără să facă vreun gest şi fără să spună vreun cuvînt ; trei statui ; făceam pe a patra şi mă uitam pierdut în depărtare. Nu vom fi la Worms decît în toiul nopţii. Ciudat. Nu credeam că Worms să fie aşa de departe de Maienţa. — Deodată, vaporul se opri. — Bun, îmi zisei, la cîmpie apa e foarte scăzută, albia Rinului e plină de bancuri de nisip şi na ! că ne-am împotmolit.

Stăpînul vasului tocmai ieşea din cabină. — Ei bine, căpitane, îi zisei — ştii că acuma la tot pasul tragi un cuvînt sonor : orice comedian este un artist, orice cîntăreţ un virtuos ; orice stăpîn de vas e un căpitan ; — ei bine, căpitane, ce zici de încurcătură ? Aşa nu mai ajungem noi înainte de miezul nopţii. Stăpînul se uită la mine cu ochii lui mari albaştri de teuton uluit şi-mi zise : Da' am ajuns ! — Mă uitai şi eu la rîndul meu, nu mai puţin uluit ca el. Trebuie că în momentul acela reprezentam amîndoi cîte o uluială : eu franceză, el germană.

— Am ajuns, căpitane ?

— Da, am ajuns.

— Unde ?

— Păi, la Worms !

Mă mirai şi-mi plimbai ochii în jur. La Worms ! Visam treaz ? Sau eram jucăria vreunei viziuni crepusculare ? Patronul îşi rîdea oare de călători ? Dădea neamţul replica parizianului ? Făcea haz germanul de gal ? La Worms ! Unde era oare înalta şi măreaţa cingătoare de ziduri străjuită de turnuri pătrate care cobora pînă la malurile fluviului, pe care, trufaş, îl lua drept şanţ ? Nu vedeam decît o imensă cîmpie al cărei capăt

mi-l ascundea ceața deasă, o perdea ștearsă de plopi, un țărm de-abia deslușit care făcea una cu trestiile, și, chiar pe țărm, lîngă noi, o frumoasă pajiște verde pe care niște femei își întindeau rufele la înălbit pe rouă.

Patronul, cu brațul întins spre partea din față a vasului, îmi arătă un fel de casă nouă, pătrată, tencuită, cu obloane verzi, tare urîtă, un fel de pietroi albicios, pe care nu-l văzusem de la început.

— Uite, domnule, Worms.

— Worms, reluai ; Worms, asta ! casa asta albă ! da' cel mult e un han !

— E un han, într-adevăr. Și o să vă simțiți minunat în el.

— Da' orașul ?

— A ! orașul ! orașul îl vreți ?

— Da' fără îndoială.

— Foarte bine. O să-l găsiți colo, pe cîmpie ; o să cam mergeți însă, că e o bucată bună de drum. A ! domnul vine pentru oraș ? În general oprim foarte rar aici ; și călătorii se mulțumesc cu hanul. E foarte bine la el. A ! țineți să vedeți orașul ! Asta-i altceva. Eu, să vă spun drept, trec întotdeauna pe aici ori seara destul de tîrziu, ori dimineața foarte devreme și nu l-am văzut niciodată.

Poftim, să mai fii un oraș imperial ! Să ai conți, arhiepiscopi suverani, episcopi principi, un palatin, patru fortărețe, trei poduri pe Rin, trei mănăstiri cu clopotnițe, paisprezece biserici, treizeci de mii de locuitori ! să fi fost una din cele patru cetăți de frunte în hansa formidabilă a celor o sută de orașe ! să fii pentru îndrăgostitul de tradiții fantastice ca și pentru cel ce studiază și critică faptele reale, un loc ciudat, poetic și celebru cum nu-i altul în toată Europa ! să ai în trecutul tău minunat tot ceea ce poate cuprinde un trecut, legenda și istoria, acești doi copaci mai asemănători decît ai crede, ale căror rădăcini și ramuri se amestecă uneori atît de învălmășit în amintirea oamenilor ! să fii orașul care l-a văzut pe Cezar învingînd, pe Attila trecînd, pe Brunehaut [514] visînd, pe Carol cel Mare căsătorindu-se ! să fii orașul care a văzut în grădina trandafirilor lupta dintre Siegfried cel cu cască cu coarne și balaur, iar pe treptele din fața catedralei revolta Crimhildei din care a ieșit o epopee [515], după cum pe băncile dietei ai văzut revolta lui Luther din care a ieșit o religie ! să fii Vormatia vangionilor, Bormitomagus a lui Drusus, Wonnegau [516] al poeților, oraș principal al eroilor din Nibelungii, capitala regilor franci, curtea împăraților pentru împărțirea dreptății ! cu un cuvînt, să fii Worms, pentru ca un bădăran beat

de tutun, care nici măcar nu mai știe dacă e vangion sau nemet, să zică : *A ! Worms ! orașul ! e colo ! nu l-am văzut niciodată.*

Da, prietene. Acesta-i Wormsul. Oraș ilustru, după cum vezi Reședință imperială și regală, treizeci de mii de locuitori, paisprezece biserici, și iată-le numele, azi complet uitate. De aceea le și înregistrez :

Münsterul *
Sfînta Cecilia
Sfîntul Vesvin
Sfîntul Andrei
Sfîntul Mang
Sfîntul Johann
Maica Domnului
Sfîntul Paul
Sfîntul Ruprecht
Predicatoarea
Sfîntul Lamprecht
Sfîntul Sixtus
Sfîntul Martin
Sfîntul Amandus

Între timp coborîsem, spre marea mirare a tovarășilor mei de călătorie, care păreau că nu înțeleg nimic din trăsneala mea. Vaporul își reluase drumul spre Mannheim, lăsîndu-mă singur cu bagajele într-o barcă îngustă, scuturată puternic de valurile fluviului, ca urmare a zbaturilor vasului. Ajunsesem la debarcader, fără să observ acolo doi oameni care stăteau în picioare, în timp ce barca se apropia și vaporul se depărta. Unul dintre ei, un fel de hercule dolofan cu mînecile suflecate, cu un aer cît se poate de insolent, își fuma pipa cu coatele rezemate de un cărucior mărișor. Celălalt, slab și pipernicit, fără pipă și fără insolență, stătea lîngă o roabă mică, cea mai umilă și cea mai jalnică din lume. Avea un chip palid și fără vîrstă, din cele care te fac să șovăi dacă ai de-a face cu un adolescent întîrziat sau cu un bătrînel precoce.

Tocmai mă dădusem jos și în timp ce mă uitam la amărîtul cu roaba, nu băgasem de seamă că bagajul, pe care barcagiul îl lăsase pe iarbă la picioarele mele, dispăruse subit. În timpul acesta un zgomot de roți în mișcare mă făcu să întorc capul ; bagajul meu se ducea pe căruciorul tras voinicește de omul cu

* Catedrală (lb. germană).

pipa. Celălalt se uita la mine cu jale, fără să facă vreun pas, fără să-ndrăznească vreun gest, fără să zică un cuvînt, cu un aer de om chinuit care se resemnează și pe care nu-l înțelegeam deloc. Am alergat după bagaj.

— Ei ! prietene ! îi strigai omului, unde fugi așa ?

Zgomotul căruciorului, fumul pipei și poate și conștiința propriei lui importanțe îl împiedicau să mă audă. Am ajuns gîfîind lîngă el și i-am repetat întrebarea.

— Unde mergem ? zise el în franțuzește și fără să se oprească.

— Da, reluai.

— Bineînțeles că acolo, făcu el.

Și făcu cu capul un semn arătîndu-mi casa albă care nu mai era decît la o aruncătură de piatră.

— Și ce-i acolo ? îi zisei.

— Ei, hotelul.

— Nu acolo mă duc.

Se opri scurt. Mă privi, ca și stăpînul vaporului cu un aer uluit ; apoi, după un moment de tăcere, adăugă cu înfumurarea specifică hangiilor care simt că sînt singuri într-un loc pustiu și că-și pot permite luxul să fie obraznici pentru că se cred neapărat trebuitori :

— Domnul vrea să se culce pe cîmp ?

N-am crezut că trebuie să mă impresioneze.

— Nu, îi zisei ; mă duc în oraș.

— Unde adică în oraș ?

— La Worms.

— Cum la Worms ?

— La Worms !

— La Worms ?

— La Worms.

— A ! reluă omul.

Cîte lucruri poate să cuprindă un *a !* Niciodată n-am să-l uit pe acela. Era plin de uluire, de mînie, de dispreț, indignare, batjocură, ironie, milă, de regret adînc după talerii și groșii mei de argint și, la urma urmelor, de o anumită nuanță de ură. A !-ul voia să zică : Ce mai e și cu ăsta ? Cu ce bagaj m-am pricopsit ? Merge la Worms ! Și ce să facă la Worms ! Vreun intrigant ! Vreun falit ! Și mai bate-ți capul să ridici un han pe malurile Rinului ca să ai călători dintr-aceștia ! Omul ăsta mă fură ! Să se ducă la Worms, e o tîmpenie ! Și ar fi dat zece franci din Franța ; mi-i datorează ! e un hoț. O fi sigur că are voie să meargă în altă parte ? E o porcărie ! Și unde mai pui că m-am înjosit să-i duc boarfele ! un sac jegos ! frumos călător care n-are decît un sac pentru noapte ! ce zdrențe o mai fi avînd

înăuntru ? are măcar vreo cămașă ? De fapt, se vede că franțuzul ăsta n-are un ban. Ar fi plecat probabil fără să-mi plătească. Ce de aventurieri mai poți întîlni ! Și la cîte te expui ! Poate c-ar trebui să-l duc la jandarmerie. Da' mi-e milă. Să se ducă unde-o vrea ! La Worms, la dracu ! O să-l las aici, în mijlocul drumului, cu bagajele lui cu tot !

O, prietene ! Ai băgat de seamă cîte discursuri mari sînt goale și cîte monosilabe sînt pline ?

Toate astea erau cuprinse în a !-ul lui ; îmi apucă bagajul și-l aruncă jos.

S-a îndepărtat apoi, maiestuos, cu căruciorul. Crezui că e bine să-l muștruluiesc.

— Ei bine, îi zisei, și te duci așa ? mă lași aici cu sacul ? Ce dracu, dă-ți măcar osteneala să-l duci de unde l-ai luat.

Continua să se îndepărteze.

— Ei ! necioplitule ! îi strigai.

Nu mai înțelegea franțuzește ; își urmă drumul fluierînd.

Trebuia să fac ceva. Aș fi putut să alerg după el, să mă supăr, să mă înfurii ; dar ce să faci cu un bădăran, poate doar să-l omori ? Și la drept vorbind, comparîndu-mă cu el, mă-ndoiesc ca el să fi fost cel ucis. Natura, căreia nu-i place egalitatea, nu ne făcuse egali, pe acest teuton și pe mine. Evident, acolo, în amurg, în aer liber, la drumul mare, eu eram cel mai slab și el era cel mai tare.

O lege suverană a pumnului în fața căreia toți trecătorii sînt perfect inegali ! *Dura lex, sed lex !* *

Așa că m-am resemnat.

Mi-am luat sacul de pe jos și l-am pus la subsuoară ; apoi m-am orientat. Noaptea se lăsase de tot, zările erau negre, nu mai zăream în jurul meu decît masa alburie și nedeslușită a casei albe căreia îi întorsesem spatele. Nu mai auzeam decît zgomotul vag și lin al Rinului printre trestii.

Afli Wormsul colo, spusese căpitanul vasului arătîndu-mi capătul cîmpiei. *Colo !* și nimic mai mult. Unde să te duci *colo ?* La doi pași ? La două leghe ? Worms, orașul legendelor, pe care venisem de departe să-l caut, începea să-mi facă impresia că este unul dintre acele orașe fata morgana care se dau înapoi pe măsură ce călătorul merge înainte.

Și-mi veneau în minte cuvintele grozave și ironice ale omului cu căruciorul : *Domnul vrea să se culce pe cîmp ?* Mi se părea că aud duhurile familiare ale Rinului, că piticii și spiridușii

---

* Legea e dură, dar e lege !

mi le repetă la ureche cu rîsete zeflemitoare. Era tocmai ceasul în care ies, de-a valma cu ielele, cu măştile, cu vrăjitoarele şi cu vîrcolacii, ceasul la care se duc la horele de taină care lasă urme mari în cerc pe pajiştile călcate în picioare, urme la care se uită a doua zi vacile cu un aer visător.

Luna avea să răsară.

Ce să fac ? Să stau să mă uit la hore ? ar fi interesant. Să mă culc însă pe cîmp, era greu. Să mă întorc înapoi ? Ca să cer găzduire la hanul pe care-l dispreţuisem ? Iar să am parte de un a ! al bădăranului cu căruciorul ? Cine ştie ! Să mi se închidă uşa în nas şi să aud în spatele meu, în jurul meu, printre trestii, printre mărăcini, în frunzişul mişcător al plopilor tremurători, cum chicotesc de rîs piticii cu ochii ca nişte granate şi spiriduşii cu chipurile verzi ?

Să fii înjosit în faţa zînelor ! să provoci un surîs plin de milă batjocoritoare pe dulcele şi luminosul chip al Titaniei ! niciodată !

După ce m-am sfătuit cu mine însumi, m-am hotărît să mă întorc la debarcader. Sigur că aveam să găsesc acolo o potecă să mă ducă la Worms.

Răsărea luna.

I-am adresat în minte o invocaţie în care am făcut un amestec grozav din toţi poeţii care au vorbit despre lună, de la Virgiliu pînă la Lemierre [517]. Am numit-o *palidă vestitoare* şi *regina nopţilor* şi am rugat-o să mă lumineze puţin, declarîndu-i cu neruşinare că simţeam că *Diana este sora lui Apolo,* şi, după ce mi-am făcut-o astfel favorabilă după ritualul clasic, m-am îndreptat vitejeşte cu bagajele subsuoară în direcţia Rinului.

De-abia făcusem cîţiva paşi, cufundat într-o visare adîncă că un zgomot slab m-a scos din ea. Am ridicat capul. Am avut dreptate cînd am invocat zeiţele. Luna mi-a îngăduit să văd. Graţie unei raze orizontale care arginta vîrfurile ovăzului zburlit, am desluşit perfect în faţa mea, la cîţiva paşi, alături de o salcie bătrînă al cărei trunchi zbîrcit făcea o strîmbătură cumplită, am desluşit, zic, un chip pallid şi livid, un strigoi care mă privea cu un aer înfricoşat.

Strigoiul împingea o roabă.

— A ! făcui, uite o arătare.

Apoi, căzîndu-mi ochii pe roabă, a doua mişcare a urmat celei dintîi :

— Poftim ! zisei, e un hamal.

Nu era nici nălucă, nici hamal ; l-am recunoscut pe cel de-al doilea martor al debarcării mele pe acest ţărm puţin ospitalier pînă acum, omul cu chipul palid.

El însuşi, făcuse, zărindu-mă, un pas înapoi şi nu părea prea liniştit. Am găsit că e de cuviinţă să iau cuvîntul.

— Prietene, îi zisei, este evident că întîlnirea noastră era prevăzută de o veşnicie. Am un sac care-mi pare prea plin şi ai roabă tare goală ; ce-ar fi dacă mi-aş pune sacul în roabă, ei ? ce zici ?

Pe malul stîng al Rinului, totul vorbeşte şi înţelege franţuzeşte, chiar şi nălucile.

Arătarea îmi răspunse :

— Unde merge domnul ?

— Mă duc la Worms.

— La Worms ?

— La Worms.

— Vrea domnul să tragă la *Fazanul ?*

— De ce nu ?

— Cum ! Domnul merge la Worms ?

— La Worms.

— O ! făcu omul cu roaba.

Tare aş vrea să evit acum un paralelism care să aibă aerul unei combinaţii simetrice ; nu sînt însă decît istoric şi nu mă pot împiedica să nu constat că acest *o !* era tocmai replica şi contrariul *a* !-ului omului cu căruciorul.

Acest *o !* exprima mirarea amestecată cu bucurie, orgoliul satisfăcut, extazul, duioşia, dragostea, admiraţia legitimă pentru persoana mea şi entuziasmul sincer faţă de pfenigii şi creiţarii mei.

O-ul acesta voia să zică : — O ! uite un călător minunat şi un trecător măreţ. Domnul merge la Worms ! O să tragă la *Fazanul !* Cum se mai cunoaşte francezul ! Gentilomul acesta o să cheltuiască cel puţin trei taleri la hotelul meu ! Şi-o să-mi dea şi un bacşiş bun! E un domn darnic şi sigur că e şi foarte deştept. Se duce la Worms! Ăsta are atîta minte cît să meargă la Worms ! Să fie într-un ceas bun ! De ce oare sînt aşa rari trecătorii ca el ? Şi vai ! este elegiac şi interesant să fii hotelier la Worms, unde sînt trei hanuri deschise în fiecare zi în care intră un călător din trei în trei ani ! Fii binevenit, străinule ilustru, francezule spiritual, amabile domn ! Cum ! vii la Worms ! Vine la Worms pur şi simplu, cu şapca pe cap, cu sacul la subsuoară, fără pompă, fără tămbălău, fără să-şi dea ifose, ca cineva care vine la el acasă ! Ce frumos ! Ce mare e naţiunea franceză ! Trăiască împăratul Napoleon !

După acest monolog frumos într-o singură silabă, mi-a luat sacoşa şi a pus-o pe roabă uitîndu-se la mine cu un aer amabil şi cu un zîmbet inefabil care voia să zică : Un sac ! Numai un

sac ! ce boierește și elegant e să n-ai decît un sac. Se vede că dînsul se simte mare prin el însuși și că pe bună dreptate consideră că e și așa destul de fermecător, fără să caute să-l mai sperie pe bietul hangiu cu marafeturi de bogăție, făcînd pe grozavul cu pachete, valize, cufere, cutii de carton de pălării și umbrele, cu geamantane mari pe care le lasă la han ca să acopere cheltuiala, și care n-au în ele decît talaș și bolovani, paie și numere vechi din *Constituționalul*[518] ! Numai un sac ! Trebuie că e vreun prinț !

După această cuvîntare cuprinsă într-un surîs, ridică voios brațele roabei finalmente încărcată și porni la drum spunîndu-mi cu o voce blîndă și mîngîietoare : — Pe aici, domnule !

Mergînd, îmi vorbea ; fericirea îl făcuse vorbăreț. Bietul de el venea în fiecare zi la debarcader să-i aștepte pe călători. De cele mai multe ori vaporul trece fără să se oprească. De-abia dacă vreun călător iese pe punte să se uite la silueta melancolică a celor patru clopotnițe, profilată pe cerul splendid al amurgului, și la cea a celor doi hangii din Worms. Cîteodată, totuși, vaporul se oprește, dă un semnal, barcagiul de la debarcader se dezleagă, se duce pînă la vas și se întoarce cu unul, doi, trei călători. Ajung cîteodată să fie chiar șase ! Ce pomană nemaipomenită ! Noii sosiți debarcă cu aerul deschis, mirat și stupid care face bucuria hangiului ; însă, vai ! hanul de pe țărm îi înhață și-i înghite imediat. Cine mai merge pînă la Worms ? Cine mai bănuiește măcar că mai există și Wormsul ? Așa încît bietul de el se uită la căruța mare a hotelului de pe țărm hurducăind pe sub arbori și scîrțîind sub greutatea cuferelor și valizelor, în timp ce el, filozof gînditor, se întoarce la lumina stelelor cu roaba goală. Emoțiile astea l-au făcut să slăbească ; și totuși vine aici în fiecare zi, cu conștiința datoriei împlinite, la debarcaderul ăsta ironic, la halta asta caraghioasă, să se uite la apa Rinului cum curge, la călători cum trec și la hanul din vecini cum se umple. Nu luptă, nu se enervează, nu se războiește, nu rostește nici un cuvînt ; se resemnează, își ia roaba și se revoltă, atît cît se poate revolta o roabă mică împotriva unei ditamai căruțe. Are în el, și i se citește pe fața devenită nepăsătoare de atîtea umilințe și dezamăgiri cîte a suferit, un sentiment de forță și de măreție pe care resemnarea și perseverența le dau celui mic și slab. Pe lîngă trufașul, buhăitul și triumfătorul hangiu de pe țărm, care nici măcar nu catadicsește să bage de seamă că celălalt există, el are, el, asupritul încăpățînat, răbdător și tenace, atitudinea serioasă și de nedescris a unui eunuc în fața pașei, a unui pescuitor cu undița față de un pescuitor cu șoimul.

Între timp traversam cîmpii, pajiști, cîmpuri de lucernă, trecusem, cu ajutorul unui fel de combinație fără formă făcută din grinzi și stîlpi vechi, împodobită cu o balustradă mișcătoare de scînduri, peste brațul mic al Rinului, de pe care se mai vedea încă, acum două veacuri, podul frumos de lemn, acoperit, care ducea la marele și mîndrul turn pătrat împodobit cu turnulețe, construit de Maximilian. Luna luase cu ea toate cețurile, care se duceau spre apus ca niște nori albi ; fundalul era acum curat și magnificul profil al catedralei din Worms apăruse la orizont, cu turnurile și clopotnițele, cu pinioanele, cu nervurile și contranervurile ei, masă imensă de umbră care se desprindea lugubru pe cerul plin de constelații și care părea o mare navă a nopții ancorată în mijlocul stelelor.

După ce trecusem peste brațul cel mic, ne mai rămînea să trecem peste brațul cel mare al Rinului. Am luat-o la stînga și am ajuns la concluzia că frumosul pod de piatră care ducea la poarta-fortăreață de lîngă Frauenbruder nu mai exista. După cîteva minute de mers prin verdeața încîntătoare, am ajuns la un vechi pod dărăpănat, construit probabil pe locul vechiului pod de lemn de la poarta sfîntului Mang. După ce am trecut peste pod, am întrezărit desfășurîndu-se zidurile superbe ale Wormsului, care înălțau optsprezece turnuri pătrate numai pe partea incintei ce dădea spre Rin. Vai ! ce mai rămăsese din ele ? cîteva bucăți de zid coșcovite și găurite de ferestre, cîteva vechi tronsoane de turnuri prăbușite sub iederă sau transformate în locuințe burgheze, avînd ferestre cu perdele albe, obloane verzi și bolte de viță, în loc de creneluri și metereze. O rămășiță fără formă a unui turn rotund care se profila la capătul de răsărit al zidurilor mi s-a părut că este turnul Nideck ; degeaba am căutat însă cu privirea, n-am mai găsit alături de bietul turn Nideck, nici fleșa ascuțită a Münsterului, nici clopotnița frumoasă și joasă a Sfintei Cecilia. Cît despre Frauenthurm, după cîte mi s-a părut, a fost înlocuit cu o grădină de zarzavaturi. De altfel, anticul Worms era adormit ; era o tăcere adîncă ; pretutindeni liniște, nici o lumină la geamuri. Pe lîngă cărarea pe care mergeam prin cîmpurile de sfeclă și tutun ce înconjură orașul, o babă aplecată în mărăciniș căuta ierburi la lumina lunii.

Am intrat în oraș ; n-a scîrțîit nici un lanț, nu s-a lăsat nici un pod mobil, nu s-a ridicat nici o grapă ; am intrat în bătrîna cetate feudală militară a conților și a principilor episcopi printr-o deschidere care fusese o poartă-fortăreață și care nu mai

era decît o spărtură. Doi plopi la dreapta, o grămadă de bălegar la stînga. În vechile castele sînt instalate ferme care au astfel de intrări.

Apoi am luat-o la dreapta, tovarășul meu fluierînd și împingînd vesel roaba, eu visînd. Cîtva timp am ținut partea de interior a vechiului zid, apoi am intrat într-un labirint de străduțe pustii. Mai degrabă un mormînt decît un oraș. Nici o luminare la ferestre, nici un trecător pe străzi.

Era cam opt seara.

Între timp am ajuns într-o piață destul de mare, în care dădea un drum, ce mi s-a părut la lumina lunii a fi strada principală. Una din laturile acestei piețe era ocupată de ruina sau mai bine zis de spectrul unei biserici vechi.

— Ce biserică e asta ? îi zisei călăuzei mele, care se oprise ca să-și tragă răsuflarea.

Mi-a răspuns cu o mișcare expresivă din umeri care înseamnă : *Habar n-am.*

Biserica, spre deosebire de oraș, nu era nici pustie, nici tăcută, înăuntru se auzea un zgomot și prin ușă trecea o rază de lumină. M-am dus la ușă. Dar ce ușă ! Închipuiți-vă cîteva bîrne de scîndură legate unele de altele de doamne ajută cu niște traverse strîmbe bătute în piroane, în partea de jos cu spații mari inegale între ele, crăpate la partea de sus și baricadînd, cu obrăznicia necioplitului care se vede stăpîn pe casa boierului, un portal măreț domnesc din veacul al XIV-lea.

M-am uitat printre scînduri și am zărit în mod nedeslușit interiorul bisericii. Arhivoltele severe de pe vremea lui Carol al IV-lea se desprindeau anevoie în întuneric în mijlocul unei îmbulzeli de nedescris de butii, butoaie și butoiașe goale. În fund, la lumina unei lumînări de seu pusă pe un ieșind de piatră care trebuie că fusese altarul principal, un dogar cu mînecile suflecate și cu șorț de piele punea pene la un butoi mare. Pentru cel ce a auzit ciocanul groparilor bătînd cuie într-un coșciug, zgomotul specific de cutie de lemn goală făcut de maiul dogarilor este tot atît de lugubru.

Ce era cu biserica asta ? Deasupra portalului se înălța un puternic turn pătrat care trebuie că purtase o fleșă înaltă. Lăsasem la stînga, ceva mai în spate, cele patru clopotnițe ale catedralei. Vedeam înainte, ceva mai departe, o absidă care trebuie că era cea a Predicatorilor ; e adevărat că nu găseam la stînga clopotnița bisericii Sfîntul Pavel între două turnuri joase ; însă nu înaintasem într-atît în oraș și nici nu ajunsesem destul de

aproape de poarta Sfîntului Martin ca să fie vorba de biserica Sfîntul Lamprecht ; nu vedeam, de altfel, nici fleşa mică a bisericii Sfîntul Sixtus, care ar fi trebuit să fie la dreapta, nici pe cea mai înălţată a Sfîntului Martin care ar fi trebuit să fie la stînga. Am tras concluzia că trebuia să fie biserica Sfîntul Ruprecht.

După ce am stabilit aceste premise şi după ce am făcut această descoperire, începui iar să mă uit la jalnicul interior al acestui venerabil edificiu, la lumînarea care lucea în întunericul ce fusese cîndva înstelat de luminile imperiale ale încoronărilor, la şorţul de piele întins acolo unde fluturase purpura, la dogar, singura fiinţă trează în oraşul copleşit şi adormit, bătînd cu ciocanul într-un butoi, pe altarul principal ! Şi-mi apărea întregul trecut al ilustrei biserici. Tot felul de gînduri îmi treceau prin minte. Vai ! Această biserică a Sfîntului Ruprecht, văzuse venind la ea, cu mare pompă, pe strada mare din Worms, alaiuri solemne ale papilor şi împăraţilor, uneori amîndoi împreună sub acelaşi baldachin, papa la dreapta pe catîrul lui alb, împăratul la stînga pe un cal negru ca smoala, cu trîmbiţele şi cu flautele în frunte, cu stemele şi flamurile în vînt, şi cu toţi principii şi cardinalii mergînd înaintea papei şi a împăratului, marchizul de Montferrat ţinînd spada, ducele de Urbino ţinînd sceptrul, contele palatin ducînd globul, ducele de Savoia ducînd coroana !

Vai ! Cum trec toate !

După un sfert de ceas mă instalasem la hanul *Fazanul*, care trebuie s-o spun, avea o înfăţişare straşnică. Mîncam o cină tare bună într-o sală mobilată cu o masă lungă şi cu doi oameni ocupaţi cu două pipe. Din nefericire sala de mese era slab luminată, ceea ce m-a întristat. Cînd intrai în ea nu vedeai decît o lumînare într-un nor. Cei doi scoteau mai mult fum decît zece hornuri.

După ce începusem să mănînc, a intrat un al treilea oaspete. Ăsta nu fuma ; vorbea. Vorbea franţuzeşte cu accentul unui aventurier ; ascultîndu-l nu puteai să-ţi dai seama dacă era neamţ, sau italian, sau englez, sau din Auvergne ; poate că era de toate la un loc. De altfel, multă îndrăzneală într-o minte îngustă şi, după cîte mi s-a părut, şi cu pretenţii de băiat frumos ; cravată prea mare, gulerul cămăşii prea răsfrînt ; ochiade slujnicelor ; avea cam vreo cincizeci şi opt de ani şi nu se păstrase bine.

Începuse un dialog cu sine însuşi şi-l continua ; nimeni nu-i răspundea. Cei doi nemţi fumau, eu mîncam.

— Domnul vine din Franţa ? frumoasă ţară ! nobilă ţară ! ţara clasicismului ! ţara gustului ! patria lui Racine ! Dar, nu-mi place Bonaparte al vostru ! împăratul l-a distrus pe general. Sînt republican, domnule. Şi-o spun tare, Napoleon al vostru este un fals om mare ; mai vorbim noi despre asta. Tragediile lui Racine însă sînt tare „belles“ ! (pronunţa pelles). Asta-i adevărata glorie a Franţei. În Germania, Racine nu-i apreciat ; e o ţară barbară ; Napoleon însă este iubit aici aproape tot atît de mult cît este iubit în Franţa. Bine se zice despre germani că sînt oameni de treabă. Ţi-e şi milă ; nu crezi, domnule ?

Cum sfîrşitul frazei lui coincidea cu faptul că tocmai terminasem o potîrniche, răspunsei întorcîndu-mă către ospătar : *Încă o farfurie.*

Răspunsul ăsta i se păru satisfăcător ca să lege o conversaţie şi continuă :

— Domnul are dreptate să vină la Worms. Lumea greşeşte cînd dispreţuieşte Wormsul. Ştii mata, domnule, că Worms este cel de-al patrulea oraş al marelui ducat de Hessa ? că Worms este capitala cantonului ? că Worms are o garnizoană permanentă şi un gimnaziu ? Se face tutun, zahăr de Saturn ; se face vin, grîu, ulei. În biserica luterană e o frescă frumoasă de Seekatz [519], operă din timpurile bune, de pe la 1710 sau 1712. S-o vedeţi, domnule. Worms are drumuri frumoase, bine tăiate, drumul nou, Gaustrasse, care merge la Maienţa prin Hessloch, drumul Donnersberg prin valea Zell-ului. Vechiul drum roman care merge pe lîngă Rin nu mai este decît o curiozitate. Şi cît despre mine, domnule, sînteţi oare ca mine ? — mie nu-mi plac curiozităţile. Antichităţile, prostii. De cînd sînt la Worms şi n-am fost încă să văd faimoasa Rosengarten, grădina lor cu trandafiri, în care Siegfried, după cîte se zice, ar fi omorît balaurul. Sminteli ! Prostii ! După Voltaire, cine mai crede în poveştile astea băbeşti ? Invenţii popeşti ! O ! Biată omenire ! pînă cînd o să te laşi dusă de neghiobi ? A existat oare Siegfried ? Da' balaurul a existat ? Stimate domn, ai văzut mata vreodată în viaţa matale vreun balaur ? Cuvier [520], savantul Cuvier, văzut-a el vreodată balauri ? De altfel, e cu putinţă ? să fim serioşi, poate un animal să verse flăcări pe gură şi pe nări ? Focul dezorganizează tot ; îl făcea cenuşă, pe bietul animal. Nu crezi, domnule ? Sînt greşeli boacăne. Mintea nu se lasă impresionată de ceea ce nu crede. Asta e din Boileau. Fii atent ! „C'est du Boileau“ (pronunţa tu boalo) ! Ca şi povestea cu copacul lui Luther ! N-am nici un respect pentru copacul ăsta al lui Luther, pe care-l vezi cînd mergi la

Alzey prin Pfalzerstrasse, vechiul drum palatin. Luther ! Și ce-i cu el ? unui voltairian îi e milă de un luteran. Cît despre biserica Maica Domnului, care este în afară de poarta Maienței cu portalul ei cu cinci fecioare înțelepte și cu cinci fecioare nebune, n-o prețuiesc decît din cauza viei ei, căci dă vinul celebru de Worms, Liebfrauenmilch. Să bei din el, domnule, are în hanul ăsta unul foarte bun. A ! francezii ! voi știți să trăiți bine. Și crede-mă pe mine, gustă și din vinul de Katterloch și din cel de Luginsland. Pe onoarea mea, aș veni la Worms, fie și numai pentru trei pahare din aste trei vinuri.

S-a oprit să-și tragă sufletul, și unul dintre fumători profită de pauză ca să-i spună vecinului lui : Stimate domn, nu-mi termin niciodată inventarul de sfîrșit de an cu mai puțin de șapte cifre.

Probabil că era răspunsul la o întrebare pe care celălalt fumător i-o pusese înainte să vin eu ; însă doi fumători, și încă doi fumători nemți, nu se sinchisesc să iuțească o conversație ; sînt prea absorbiți de pipă ; și conversația merge pe dibuite, șontîc, șontîc, în norul de fum.

Norul ăsta de fum mi-a fost de folos ; după ce mi-am sfîrșit cina, mulțumită ceței ce se lăsase din cele două pipe, am putut s-o șterg pe nesimțite, lăsîndu-l pe cel ce perora să se lupte cu fumătorii, și dialogul să continue între valurile de cuvinte și valurile de fum.

Am fost instalat într-o cameră nemțească destul de frumoasă, curată, spălată și rece ; perdele albe la ferestre, șervete albe pe pat. Zic șervete, și știi bine de ce ; ceea ce se cheamă la noi cearceafuri nu există pe malul Rinului. Și totuși paturile sînt foarte mari. Rezultatul e cît se poate de ciudat ; cei care au făcut plapuma s-au gîndit la patagoni, cei care au croit lenjeria s-au gîndit la laponi. Prilej de filozofare. Călătorul banal și obosit acceptă vremea așa cum i-o dă Dumnezeu și patul așa cum i-l face slujnica.

De altfel camera mea era mobilată cam la întîmplare, așa cum sînt în general camerele de han. Sînt unii călători care iau cu ei cîte ceva, sînt alții care uită ; asta dă naștere la un fel de flux și reflux de care se resimte mobilierul din camerele de han. Astfel, între cele două ferestre, o canapea fusese înlocuită cu două perne puse pe un cufăr mare, evident lăsat acolo de un călător. De o parte a căminului era agățat de un cui un barometru mic de bronz; de partea cealaltă nu mai rămăsese decît cuiul, de care

evident atîrnase cîndva, pentru simetrie, un termometru portativ şi comod, probabil luat de un călător nu prea grozav de scrupulos. Tot pe cămin, între două buchete de flori artificiale sub clopot de sticlă, aşa cum se fac în strada Saint-Denis, se afla un vas antic veritabil, de pămînt, găsit fără îndoială cu ocazia săpăturilor din împrejurimi, un fel de urcior roman tare umflat, aşa cum se dezgroapă în Sologne, pe malurile Souldrei [521] ; vas destul de preţios, deşi nu avea nici compoziţia vaselor de la Nola şi nici forma vaselor de la Bari [522].

La capătul patului, într-o ramă de lemn negru, atîrna o gravură trubadur, stil empire, din cele cu care strada Saint-Jacques [523] de la noi a inundat acum patruzeci de ani toată Europa. În partea de jos a imaginii era gravată această inscripţie, pe care ţi-o redau în întregime, inclusiv ortografia : „BIANCA ŞI IUBITUL EI FUGIND SPRE FLORENŢA PRIN APENINI ! Teama de a fi urmăriţi i-a făcut să aleagă un drum puţin umblat, pe care rătăcesc mai multe zile. Tînăra Bianca, cu picioarele sfîşiate de rădăcini şi pietre, şi-a făcut o încălţare din ierburi".

A doua zi mă plimbam prin oraş.

Voi, parizienii, sînteţi atît de obişnuiţi cu spectacolul unui oraş care creşte continuu, încît aţi ajuns să nu vă mai daţi seama de asta. Creşte în jurul vostru ca o continuă vegetaţie de lemn şi piatră. Oraşul creşte ca o pădure. Ai zice că temeliile caselor voastre nu mai sînt temelii, ci rădăcini, rădăcini vii prin care curge seva. Căsuţa devine casă mare tot atît de firesc pe cît stejarul pui se face copac mare. Se aud aproape zi şi noapte ciocanul şi ferăstrăul, macaraua care se ridică, scara care se propteşte, schelăria care se înalţă, roata de la scripete şi troliul, cablul care scîrţîie, piatra care urcă, zgomotul străzii ce se pietruieşte, zgomotul clădirii ce se construieşte. În fiecare săptămînă se face o nouă încercare : gresie cioplită, lavă de Volvic [524], turnare de macadam, dalaj de bitumen, pavaj de lemn. Lipseşti două luni, la întoarcere găseşti totul schimbat. În faţa porţii era o grădină, acum e o stradă ; o stradă nou-nouţă, dar întreagă, cu case cu opt etaje, cu prăvălii la parter, locuitori de sus pînă jos, femei la balcoane, grămezi de moloz pe drum, mulţime pe trotuare. Nu te freci la ochi, nu te minunezi, nu crezi că visezi treaz. Nu, ţi se pare foarte simplu. La urma urmei ce e ? o stradă nouă şi asta-i tot. De un singur lucru te miri. Grădina era dată cu chirie ; cum s-o fi aranjat chiriaşul ? Un vecin îţi explică. Chiriaşul plătea o chirie de o mie

cinci sute de franci ; i s-au dat o sută de mii ca să plece și a plecat. Și așa totul e simplu. Unde se va opri creșterea asta a Parisului ? cine poate să spună ? Parisul s-a revărsat pînă acum peste cinci incinte fortificate, e vorba să i se facă o a șasea ; înainte să treacă o jumătate de veac o să fie plină și o să se reverse peste ea. În fiecare an, în fiecare zi, în fiecare ceas, printr-o infiltrație înceată dar irezistibilă, orașul se întinde în mahalale, mahalalele devin orașe, mahalalele devin orașul. Și o repet, pe voi, parizienii, nu vă minunează deloc. Doamne ! populația crește, trebuie să crească și orașul. Și ce vă pasă ? Ești la lucru, după treburi. Și ce treburi ? Treburi ca toată lumea ! Alaltăieri o revoluție, ieri o răscoală, astăzi marea și sfînta muncă a civilizației, a păcii și a gîndirii. Ce vă pasă de mișcarea pietrelor din mahala, vouă, parizienilor, care mișcați spiritele în Europa și în univers ? Albinele nu se uită la stup, se uită la flori ; nu vă uitați la orașul vostru, vă uitați la idei.

Și nici nu vă gîndiți măcar, în mijlocul acestui Paris formidabil și viu, care era un oraș mare și care devine un oraș uriaș, că în alte părți există orașe care se micșorează și mor.

Worms este unul din aceste orașe.

Vai ! Roma este primul dintre ele ; Roma care vă seamănă, Roma care v-a precedat, Roma care a fost Parisul lumii păgîne.

Un oraș care moare ! Trist lucru și solemn ! Străzile se destramă. Acolo unde era un rînd de case nu mai este decît un zid ; acolo unde era un zid nu mai e nimic. Iarba a luat locul pavajului. Viața se retrage spre centru, spre inimă, ca la omul care trage să moară. Extremitățile sînt primele care mor, membrele la om, mahalalele la orașe. Locurile pustii își pierd casele, locurile locuite își pierd etajele. Bisericile se năruie, se strîmbă și se fac pulbere, nu din lipsă de credințe, ca în furnicarele noastre industriale, ci din lipsă de credincioși. Cartiere întregi cad în paragină. Aproape că-i ciudat să treci prin ele : se așază acolo un fel de populații sălbatice. Aici nu mai e orașul care se împrăștie pe cîmpie, ci e cîmpia care se întoarce în oraș. Se deștelenesc străzile, se cultivă răspîntia, se ară pragul caselor ; făgașul adînc al carelor cu bălegar sapă și răstoarnă lespezile vechi ; ploile fac băltoace în fața ușilor ; cotcodăcitul discordant din curțile de păsări înlocuiește zgomotul mulțimii. Dintr-o piață hărăzită ceremoniilor imperiale se face o brazdă de lăptuci. Biserica ajunge hambar, palatul se face fermă, turnul se face porumbar, casa se face baracă, prăvălia devine o dugheană, bazinul se face iaz, orășanul se face țăran ; orașul a murit. Pretutindeni, singurătatea, plictisul, colbul, ruina, uita-

rea. Pretutindeni, în piețele pustii, pe trecătorii încotoșmăniți și morocănoși, pe chipurile triste, pe zidurile dărîmate, pe casele joase, tăcute și rare, ochiul minții crede că vede proiectîndu-se umbrele lungi și melancolice ale soarelui ce apune.

Cu toate acestea, sau poate tocmai din cauza aceasta, Worms, încadrat de îndoitul orizont al Vosgilor și al Taunusului, scăldat de fluviul lui frumos, așezat printre nenumăratele insule ale Rinului, înconjurat de incinta de ziduri coșcovită și de răcoroasa lui centură de verdeață, Worms este un oraș frumos, ciudat și interesant. Am căutat în zadar partea din oraș construită în afara liniei de ziduri și de turnuri pătrate care, de la poarta Sf. Martin, tăia Rinul în unghi drept. Cartierul acesta nu mai există. N-am găsit nici o urmă din Neu-Thurm, care se afla la capătul de la răsărit, cu fleșa sa ascuțită și cu cele opt turnulețe. N-a mai rămas nici piatră de piatră din magnifica poartă a Maienței, care se învecina cu Neu-Thurmul și care, cu cele două turnuri înalte de pază, semăna, văzută de pe Rin printre clopotnițe, cu o biserică, și văzută din cîmpie printre turnuri, cu o fortăreață. Biserica mică a Sfîntului Amandus a dispărut, cît despre biserica Maicii Domnului, așa de înghesuită între case și acoperișuri, astăzi e în mijlocul cîmpului. În fața intrării fecioarelor cuminți și a intrării fecioarelor ușuratece, fete tinere, frumoase ca cele cuminți și vesele ca cele ușuratece, întind pe pajiște rufe spălate în Rin. La adăpostul contraforților exteriori ai bisericii, bătrîni se încălzesc la soare stînd pe ruine. *Aprici senes* *, zice Persius [525]; *solibus apti* **, zice Horațiu.

Pe cînd rătăceam pe străzi, un tip elegant din ținut, trecînd pe lîngă mine, m-a uluit cu frumusețea lui. Purta eroic o pălăriuță cu fundul lărgit, joasă și plușată, pantaloni largi, fără panglică pe sub talpă, scurți pînă la glezne. În schimb, gulerul cămășii, țeapăn și scrobit, îi urca pînă spre mijlocul urechilor; iar gulerul hainei lui, mare greoi, căptușit cu vatir, îi urca pînă la ceafă. Asta-i eleganța de la Worms, dacă judeci după exemplarul în chestiune. Adevărat zidar, în straie de duminică, dar fără ochii spirituali și satisfăcuți, fără vaselie sinceră și naivă. Mi-am adus aminte că așa se împopoțonau eleganții pe vremea Restaurației. Știi că nu iau în derîdere nici un amănunt și că tot ce aparține omului, îl caracterizează. Cercetez o haină așa cum cercetez un edificiu. Prima oglindă a unui om este haina pe

---

* Bătrîni însoriți
** Robiți de soare

care o poartă, cea de-a doua este casa în care stă. Elegantul din Worms, anacronism viu, mi-a adus iar sub ochi progresul pe care l-a făcut în Franța, și deci și în Europa, îmbrăcămintea în ultimii douăzeci de ani, mulțumită femeilor, artiștilor și poeților. Îmbrăcămintea femeilor, așa de caraghios de urîtă sub imperiu, a devenit chiar încîntătoare. Și îmbrăcămintea bărbaților s-a îmbunătățit. Pălăria s-a făcut mai înaltă și cu borurile mai largi. Haina are iar poale mai mari și gulerele joase, ceea ce avantajează pe bărbații bine făcuți mărind șoldurile și scoțînd umerii în evidență, dar și pe cei mai prost făcuți ascunzîndu-le slăbiciunea și membrele subțiri. Vesta e mai lungă și se poartă deschisă ; gulerul cămășii e răsfrînt ; cu ajutorul elasticului ce trece pe sub talpă, ce chestie oribilă, pantalonul a căpătat o oarecare formă. E foarte bine și ar putea fi și mai bine. Ca grație și inventivitate sîntem departe de eleganța aleasă de pe vremea lui Francisc I, a lui Ludovic al XIII-lea și chiar a lui Ludovic al XIV-lea. Ne mai rămîne încă mult de făcut pentru frumos și pentru artă, și îmbrăcămintea face parte din ea ; și avem cu atît mai mult noroc cu cît moda, care este o fantezie nu prea chibzuită, merge ori înainte ori înapoi, indiferent. Ca să strici tot e de ajuns un găgăuță bogat și tînăr, proaspăt venit de la Londra. Nimic nu ne poate spune că nu vom vedea iar pălăriuțele plușate, gulerele mari și țepene, mînecile bufante în partea de sus, cozile în formă de pește, cravatele înalte, vestele scurte și pantalonii pînă la gleznă, și că elegantul meu grotesc din Worms n-o să devină din nou un model de eleganță la Paris. *Di, talem avertite vestem !* *

Catedrala de la Worms, ca și domurile de la Maiența și de la Speyer, țin de familia romanică de catedrale cu absidă dublă, flori magnifice ale primei arhitecturi din evul mediu, rare în toată Europa și care par să înflorească de preferință pe malurile Rinului. Absida dublă are nevoie neapărat de patru clopotnițe, suprimă portalurile de la fațadă și nu mai lasă să dăinuie decît portalurile laterale. Parabola fecioarelor cuminți și a fecioarelor ușuratice, sculptată la Worms pe unul din timpanele bisericii Maicii Domnului, este reprodusă pe portalul de la miazăzi al domului. Subiect fermecător și plin de profunzime, ales adesea de către sculptorii epocilor naive, care erau cu toții poeți.

Cînd pătrunzi în interiorul bisericii, impresia este și puternică și variată. Frescele bizantine, picturile flamande, basoreliefurile din veacul al XIII-lea, capelele delicate ale goticului raionant *, mormintele neo-păgîne ale Renașterii, consolele delicate

* Zei, îndepărtați de noi atare veșmînt !

cu arcuri dublou * la partea inferioară, stemele colorate şi aurite, spaţiile dintre coloane populate cu statuete şi figurine, alcătuiesc unul dintre acele ansambluri extraordinare în care-ţi iau ochii toate stilurile, toate epocile, toate fanteziile, toate modele şi toate artele. Stilul rocaille exagerat şi violent al ultimilor principi-episcopi, care erau în acelaşi timp arhiepiscopi de Maienţa, se iveşte prin colţuri ca nişte găteli uriaşe, Ici, colo, suprafeţe mari din zidul odinioară pictat şi împodobit, astăzi gol, te întristează. Zidurile astea goale sînt de fapt un progres în materie de gust. Se cheamă simplitate, sobrietate, sau mai ştiu eu cum ? Ce prost gust are „gustul“ ! Din fericire pădurea de arabescuri şi podoabe care umple catedrala din Worms este prea deasă pentru ca gustul să o fi putut distruge în întregime. La fiecare pas găseşti rămăşiţe magnifice. Într-o capelă mare joasă, care cred că serveşte de sacristie, am admirat mai multe minunăţii din veacul al XV-lea, o cristelniţă pentru botezuri, urnă uriaşă pe buza căreia este figurat Isus înconjurat de apostoli, apostolii mici ca nişte copii, Isus mare ca un uriaş ; mai multe pagini de sculptură scoase din cele două Testamente, poeme uriaşe de piatră compuse mai degrabă ca nişte tablouri decît ca nişte basoreliefuri şi, în sfîrşit, un Christos pe cruce aproape în mărime naturală, operă care te face să te entuziasmezi şi să visezi, într-atît delicateţea ciudată şi perfectă a amănuntelor se uneşte cu mîndria sublimă a expresiei, fără să o supere.

Într-o piaţă îngustă, destul de întunecoasă şi tare urîtă, la cîţiva paşi de catedrala din Worms, alături de acest minunat edificiu care-şi îngăduie să aibă înălţimea, profunzimea, misterul, culoarea şi forma pe care le îmbracă gîndirea eternă şi nepieritoare a acestui lux prodigios de imagini şi metafore de granit, imediat alături, zic, — precum critica alături de poezie — protestează o biată biserică mică luterană, cu un dom roman pipernicit, cu un fronton grec tare urît, albă, pătrată, colţuroasă, goală, rece, tristă, morocănoasă, plicticoasă, joasă, invidioasă.

Citesc iar rîndurile pe care le-am scris şi mă duce gîndul să le şterg. Să nu te înşeli, prietene, şi să nu vezi în ele ceea ce n-am vrut să spun. Este pur şi simplu o părere de artist şi nimic mai mult. Fereşte-te să vezi în ele o apreciere a două religii. Orice religie este demnă de respect. Catolicismul este necesar societăţii, protestantismul este util civilizaţiei. Ş-apoi, a-l insulta pe Luther la Worms ar însemna o îndoită profanare. Căci mai ales la Worms omul a fost mare [526]. Nu, niciodată nu va ieşi o ironie din gura mea în prezenţa acestor gînditori şi a acestor înţelepţi care au suferit pentru ceea ce au crezut că este binele

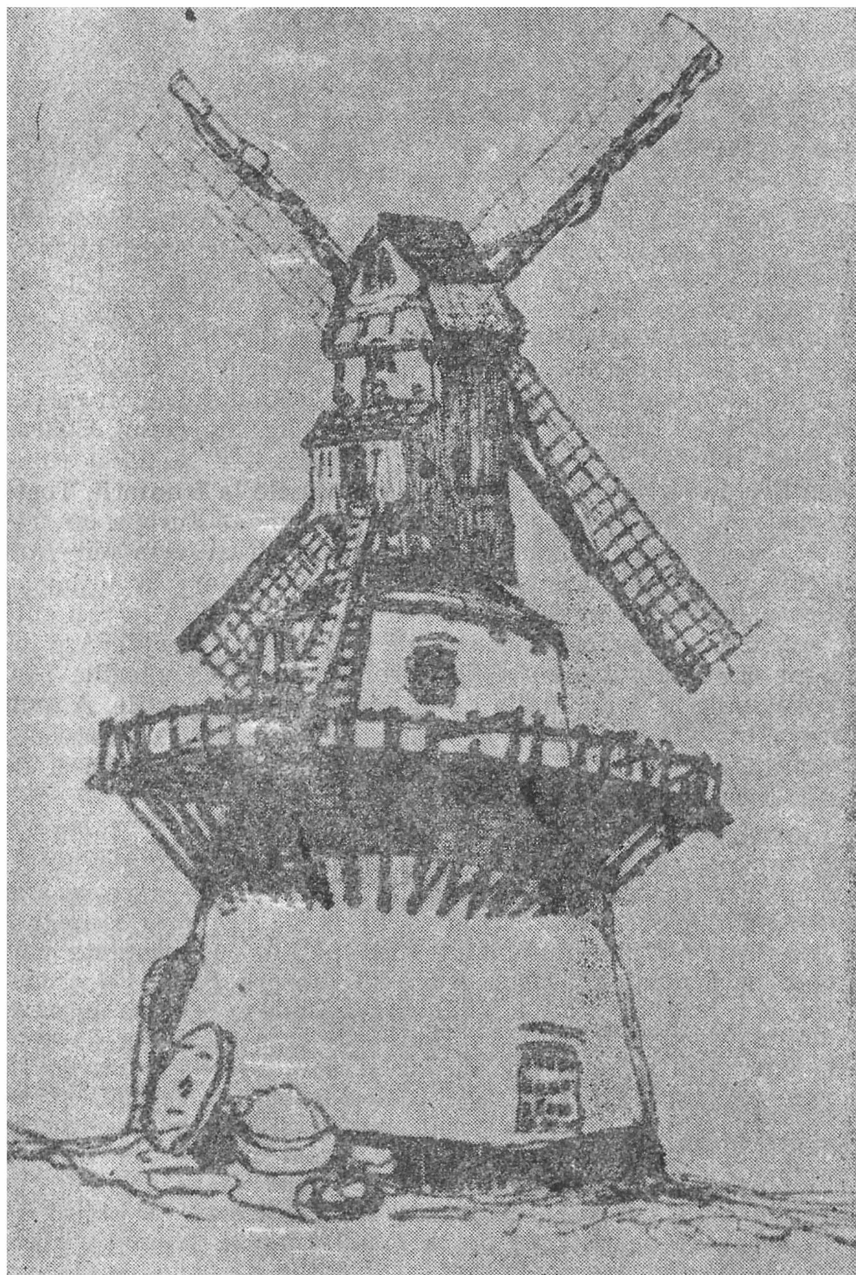
şi adevărul şi care şi-au risipit geniul pentru a îmbogăţi, unii credinţa în Dumnezeu, ceilalţi raţiunea umană. Opera lor este sfîntă pentru univers şi pentru mine. Fericiţi şi binecuvîntaţi cei care iubesc şi care cred, fie că fac, cum fac catolicii, din orice filozofie o religie, fie că fac, ca protestanţii, din orice religie o filozofie.

Mannheim nu se află decît la cîteva leghe de Worms, pe celălalt mal al Rinului. În ochii mei Mannheimul nu are alt merit decît acela de a se fi născut în acelaşi an cu Corneille, în anul 1606. Două sute de ani, la un oraş înseamnă adolescenţa. Aşa că Mannheimul este nou-nouţ. Burghezii noştri cumsecade care iau drept frumos tot ceea ce este regulat şi care admiră din toată inima tragedia franceză şi partea din piatră a străzii Rivoli, tare ar mai admira Mannheimul. E plictisitor. Sînt treizeci de străzi şi nu e decît una ; sînt mii de case şi nu e decît una. Toate faţadele sînt absolut identice, toate străzile se întretaie în unghi drept. De altfel, curăţenie, simplitate, alb imaculat, aliniere cu sfoara ; este frumuseţea tablei de şah de care am mai vorbit.

Ştii că bunul Dumnezeu este pentru mine un mare făcător de antiteze. A făcut una, şi dintre cele mai complete, făcînd Mannheimul alături de Worms. Aici oraşul care moare, colo oraşul care se naşte ; aici evul mediu cu unitatea lui atît de armonioasă şi profundă, colo gustul clasic cu tot plictisul lui. Mannheim vine, Wormsul se duce ; trecutul e la Worms, viitorul la Mannheim. (Aici deschid o paranteză. Să nu tragi totuşi concluzia că gustul va fi pe viitor gustul clasic). La Worms se află rămăşiţele unui drum roman, Mannheimul se află între un pod de vase şi o cale ferată. Şi-acum este inutil să-ţi spun ce prefer, căci, desigur, ştii. Oraşele, le prefer vechi.

Nu admir totuşi mai puţin cîmpia bogată pe care se află Mannheimul, care are o lăţime de zece leghe între munţii Neckar-ului şi dealurile Eisenach-ului. Primele cinci leghe, de la Heidelberg la Mannheim, le faci cu trenul ; celelalte cinci, de la Mannheim la Durckheim, cu diligenţa. Şi aici trecutul şi viitorul îşi dau mîna.

De altfel, chiar în Mannheim n-am avut nimic de observat decît nişte copaci magnifici în parcul castelului, un hotel excelent, *Palatinatul,* în piaţă o fîntînă frumoasă rococo, din bronz, şi această inscripţie cu litere de aur pe vitrina unui coafor : CABINET ÎN CARE SE TAIE PĂRUL DUPĂ MODA D-LUI CHIRARD, DE LA PARIS.

Scrisoarea a XXVII-a

SPEYER

Malurile Neckarului, octombrie

Ce să-ți spun de Speyer, sau *Spire,* cum îi zic francezii, sau *Spira* cum îi ziceau romanii ? *Neomagus,* spune legenda, *Augusta nemetum,* spune istoria. Este un oraș ilustru. Cezar și-a stabilit aici tabăra, Drusus a întărit-o, Tacit a vorbit despre el, hunii l-au ars, Constantin l-a reconstruit, Iulian l-a mărit, Dagobert [527] a făcut dintr-un templu al lui Mercur o mănăstire a sfîntului Germain. Otto I [528] a organizat primul turnir al creștinătății, Conrad Salicul a făcut din el capitala imperiului, Conrad al II-lea, mormîntul împăraților [529]. Templierii [530] au lăsat ruine magnifice, îndeplinindu-și funcția de santinele la fruntarii. Toate șuvoaiele de oameni care au pustiit și fecundat Europa au traversat Speyer ; în primele veacuri, vandalii și alamanii *(toți oamenii,* oameni de toate rasele, zice etimologia) ; în ultimele, francezii. În timpul evului mediu, de la 1125 la 1422, în trei sute de ani, Speyer a fost încercat de unsprezece asedii. Așa că vechiul oraș carlovingian a fost profund lovit. Privilegiile i-au dispărut, sîngele și populația i s-au scurs pe toate părțile. A avut Camera imperială pe care a moștenit-o Wetzlarul și dietele a căror fantomă se află acum la Franckfurt. A avut treizeci de mii de locuitori, nu mai are decît opt mii.

Cine-și mai amintește astăzi de sfîntul episcop Rudiger ? Încotro curge rîul Speyer ? Unde e satul Speyer ? Ce s-a întîmplat cu biserica cea înaltă a sfîntului Ioan ? În ce stare se află capela lui Olivet căreia cărțile vechi îi zic *cea fără seamăn ?* Ce s-a întîmplat cu minunatul turn pătrat cu turnulețe colțuroase care domina poarta drumului dinspre Bac ? Ce a mai rămas din biserica sfîntul Vilduberg ? Unde este casa în care a sălășluit Camera imperială ? Unde este casa asesorilor de avocați, *care,* zice o cartă veche, *fac și administrează justiția în numele maiestății sale imperiale, a electorilor și a celorlalți principi ai imperiului,* la consistoriul public al întregului imperiu înființat de Carol Quintul [531] ? Ce a mai rămas din această înaltă jurisdicție de care țineau de drept toate celelalte în ultimă instanță ? Nimic, nici măcar spînzurătoarea de piatră cu patru stîlpi de pe pajiștea de la malul Rinului. Numai soarele continuă să se poarte cu Speyer cu tot atîta dărnicie, ca și cum

ar mai fi regele oraşelor imperiale. Grîul proverbial e tot aşa de frumos şi aurit ca pe vremea lui Carol Quintul şi bunul vin „laba-gîştii" merită tot atîta să fie băut de principii-episcopi cu ciorapi stacojii ca şi de electorii cu pălărie de hermină.

Catedrala începută de Conrad I, continuată de Conrad al II-lea şi Henric al III-lea, terminată de Henric al VI-lea în anul 1097[532] este una dintre cele mai superbe construcţii care s-au făcut în veacul al XI-lea. Conrad întîiul o închinase, zic cartele, „preafericitei Fecioare Maria". Şi acum e de o maiestate fără seamăn. S-a împotrivit vremurilor, oamenilor, războaielor, asediilor, incendiilor, răscoalelor, revoluţiilor şi chiar înfrumuseţărilor aduse de principii-episcopi de Speyer şi de Bruchsal. Am vizitat-o ; nu ţi-o voi descrie totuşi în amănunt. Aici, ca şi în casa de la Ibach, nu pot să spun că am văzut biserica, într-atît eram de absorbit de ceea ce reprezenta ea în gîndul meu. N-am văzut edificiul, am văzut gîndul ce îmi trezea. Lasă-mă să ţi-l spun. De altfel nu mai ştiu nimic ; totul a trecut prin faţa ochilor mei ca o nălucă. Caută, dacă vrei, în itinerarii şi în monografii descrierea catedralei din Speyer, n-o s-o ai de la mine. Ceva şi mai înalt şi mai măreţ m-a cuprins în timp ce contemplam această arhitectură întunecată. Pînă acum am avut adesea şi o să mai am şi mai adesea prilejul de a-ţi arăta biserici ; lasă-mă de data aceasta să ţi-l arăt pe Dumnezeu.

De la 1024 la 1308, timp de trei veacuri, a fost executată ideea lui Conrad al II-lea. Din cei optsprezece împăraţi care au domnit în această perioadă, nouă au fost îngropaţi în cripta care se află sub catedrala din Speyer. Cît despre ceilalţi nouă, Lothar al II-lea, Frederic Barbarossa, Henric al VI-lea, Otto al IV-lea, Frederic al II-lea, Conrad al IV-lea, Wilhelm, Richard de Cornwall şi Alfons de Castilia, soarta nu i-a miluit cu acest mormînt august. Vîntul care bate peste oameni în ceasul morţii i-a dus aiurea.

Dintre aceştia numai doi, care nu erau germani, şi-au avut mormîntul în ţara de baştină : Richard de Cornwall în Anglia şi Alfons de Castilia în Spania. Ceilalţi au fost aruncaţi în cele patru zări ; Lothar al II-lea la mănăstirea Königslutter, Otto al IV-lea la Brunswick, Wilhelm la Middelburg, Henric al VI-lea şi Frederic al II-lea la Palermo, Conrad al IV-lea la Poggi, Barbarossa în rîul Cydnus.

În special Barbarossa, acest Barbarossa cel mare, unde e ? În Cydnus, zice istoria ; în Antiohia, zice cronica ; în peştera de la Kyffhäuser, zice legenda din Würtemberg ; în peştera de la Kaiserlautern, zice legenda Rinului[533].

Cei nouă cezari culcaţi sub lespezile absidei de la Speyer au fost aproape toţi împăraţi slăviţi. Aici se află ctitorul catedralei, contemporanul lui Canut cel Mare [534], Conrad al II-lea care a împărţit vechea Teutonie în şase categorii, zise Scuturi militare, *Clypei militares*, ierarhie care a dat peste cap Bula de Aur, dar pe care Polonia a adoptat-o şi ilustrat-o, atît de bine încît chiar în timpul ultimelor veacuri, constituţia republicană a Poloniei, reproducînd vechea constituţie a Germaniei, era ca o oglindă care păstra imaginea după ce obiectul a dispărut. Este aici Henric al III-lea, care a proclamat şi a menţinut pacea universală timp de trei ani, preferînd unui război între popoare, un duel între regi, pe care i l-a oferit lui Henric I al Franţei [535]; apoi Henric al IV-lea, învingătorul saxonilor şi învinsul lui Grigore al VII-lea [536]; Henric al V-lea, aliatul Veneţiei [537]; Conrad al III-lea, prietenul dietelor, care-şi zicea *împărat al romanilor* [538]; Filip de Suabia, duşmanul de temut al lui Inocenţiu al III-lea [539]; Rudolf de Habsburg, cel ce l-a învins pe Ottokar, exterminatorul burgravilor, întemeietor de dinastii, conte, părinte de împăraţi [540]. Este Adolf de Nassau, viteazul ucis de o secure pe cîmpul de luptă [541]. În sfîrşit, este duşmanul acestuia, concurentul, ucigaşul, Albert de Austria [542], care punea să fie slujit la masă de regele Boemiei, cu coroana pe cap, care a desfiinţat şi unele vămi, şi a îmblînzit cu baltagul în mînă, pe cei patru formidabili electori ai Rinului; prinţ fără măsură în toate, în ambiţie şi în putere, căruia Bonifaciu al VIII-lea avea să-i dăruiască într-o bună dimineaţă regatul Franţei, aşa încît, faţă de un astfel de dar, nu ştii ce să admiri mai mult, pe papă care avusese îndrăzneala să-l ofere sau pe împărat care avusese îndrăzneala să-l primească.

Vai ! ce poate semăna mai mult cu visele decît aceste măreţii ? Şi cum se aseamănă ele toate prin nenorocirile pe care le-au adus ! Albert de Austria, la Gelheim, lîngă Maienţa îşi ucisese cu mîna lui vărul şi împăratul, pe Adolf de Nassau ; zece ani mai tîrziu, la Vindich-pe Reuss, Ioan de Habsburg îl ucide pe unchiul său, împăratul Albert de Austria. Albert care era chior şi urît, şi sfătuit, zicea Bonifaciu al VIII-lea, de o femeie cu sînge de viperă *sanguine viperali*, fusese poreclit *Regicidul*; Ioan a fost poreclit *Paricidul*.

Oricum ar fi, toţi aceşti principi, cei buni, cei bicisnici şi cei răi, îngropaţi cot la cot, îşi contopeau soarta, atît de felurită, cu slava victoriilor şi cu splendoarea imperiului, acelaşi pentru toţi, şi zăceau în cavoul din Speyer, învăluiţi de misterioasa maiestate a morţii. În întreaga Germanie un fel de superstiţie naţională îi înconjura pe împăraţii adormiţi. Popoarele, care au toate instinc-

tele certărețe și de revoltă ale copiilor, urăsc puterea vie și în picioare, pentru că este în picioare, pentru că este putere, pentru că e vie. *Cei din Flandra,* zice Filip de Comines [543], *îl iubesc întotdeauna pe fiul principelui lor ; niciodată pe principe.* Episcopul de Olmutz îi scria papei Grigore al X-lea : *Volunt imperatorem, sed potentiam abhorrent* *. Însă de îndată ce puterea a căzut, o iubesc ; de îndată ce a fost învinsă, o admiră ; de îndată ce a murit, o respectă. Nimic nu era mai mare, mai împărătesc și mai sfînt în Germania și în Europa decît aceste nouă morminte împărătești, acoperite de vălul întreit al tăcerii, al întunericului și al preaslăvirii.

Cine a sfărîmat această tăcere ? Cine a tulburat întunericul ? Cine a pîngărit această preaslăvire ? Ascultă.

În anul 1693, Ludovic al XIV-lea a trimis brusc în Palatinat o armată condusă de niște căpetenii ale căror nume mai pot fi citite și astăzi în Gazeta de la mezaninul Luvrului. ARMATA DIN GERMANIA, 11 aprilie. — Mareșalul de Boufflers, mareșal duce de Lorges, mareșal de Choiseul. — Generali-locotenenți : marchiz de Chamilly, marchiz de la Feuillée, marchiz de Uxelles, milord Mountcassel, marchiz de Revel, senior de la Bretsche, marchiz de Villars, senior de Melac. — Mareșali : duce de la Ferté, senior de Barbezières, conte de Bourg, marchiz de Alègre, marchiz de Vaubecourt, conte de Saint-Fremond.

Pe atunci civilizația începea să acopere pretutindeni barbaria ; stratul însă nu era prea gros. La cea mai mică zguduire, la primul război, se sfărîma, iar barbaria, croindu-și drum, se răspîndea în toate părțile. Așa s-a întîmplat și în războiul Palatinatului.

Armata marelui rege a intrat în Speyer. Totul era închis, case, biserici, morminte. Ostașii au deschis ușile caselor, au deschis ușile bisericilor și au sfărîmat pietrele de pe morminte.

Au pîngărit familia, au pîngărit regiunea, au pîngărit moartea.

Primele două crime erau aproape crime obișnuite. Războiul, pe acele vremuri de care ne minunăm prea tare cîteodată, îi obișnuia pe oameni cu ele. Ultima era o infamie monstruoasă.

A fost pîngărită moartea și o dată cu moartea, lucru nemaivăzut încă, maiestatea regală și o dată cu maiestatea regală, întreaga istorie a unui popor mare, întregul trecut al unui mare imperiu. Ostașii au scotocit sicriele, au smuls lințoliile, au furat de la scheletele maiestăților adormite sceptrele de aur, coroanele de nestemate, inelele care pecetluiseră pacea și războiul, flamurile

---

* Vor un împărat, dar le este frică de stăpînire.

de investitură, *hastas vexilliferas* *. Au vîndut evreilor ceea ce binecuvîntaseră papii. Au vîndut la haine vechi purpura în zdrenţe şi măreţiile acoperite de cenuşă. Au ales cu grijă aurul, mărgăritarele, diamantele ; şi cînd n-a mai fost nimic de valoare în morminte, cînd n-a mai rămas decît pulbere, au măturat de-a valma într-o gaură toate osemintele care fuseseră împăraţi. Caporali beţi au dat de-a dura cu piciorul într-o groapă comună craniile a nouă cezari.

Iată ce a făcut Ludovic al XIV-lea în anul 1693. Şi iată ce a făcut Dumnezeu, exact la o sută de ani după aceasta, în anul 1793.

Exista în Franţa un mormînt regesc, aşa cum exista în Germania un osuar împărătesc. Într-o zi, într-o zi de urgie în care toată barbaria adunată timp de zece veacuri a ieşit la suprafaţa civilizaţiei şi a cotropit-o, hoarde groaznice, cumplite, înarmate, care au adus războiul nu unui singur rege, ci tuturor regilor, nu unei catedrale, ci tuturor religiilor, nu unui oraş sau unui stat, ci întregului trecut al speciei omeneşti ; hoarde îngrozitoare zic, însîngerate, zdrenţăroase, sălbatice, se năpustiră asupra vechilor morminte regeşti. Oamenii aceştia pe care nimic nu i-a oprit în fapta lor cumplită, veneau să sfărîme mormintele, să sfîşie linţoliile şi să pîngărească osemintele. Făptaşi ciudaţi şi tainici veneau să schimbe praful în pulbere. Şi ascultă : prima nălucă pe care au trezit-o, primul rege pe care l-au smuls cu brutalitate din sicriu, aşa cum scuturi un slujitor care a dormit prea mult, primul schelet în haina lui pe purpură pe care au pus mîna ca să-l arunce în grămada de oase, a fost Ludovic al XIV-lea.

Răzbunare a soartei ! 1693, 1793 ! ecuaţie sinistră ! admiră precizia asta formidabilă. După un veac, pentru noi, după un ceas pentru cel veşnic, Domnul i-a înapoiat lui Ludovic al XIV-lea ceea ce făcuse el cu împăraţii Germaniei la Speyer.

Ceea ce mai trebuie reţinut e că ctitorul catedralei de la Speyer, cel mai vechi dintre vechii principi germanici, Conrad al II-lea, fusese duce în Franţa renană. Ducele acesta de Franţa fusese pîngărit de un rege al Franţei. Pedeapsă ! Pedeapsă ! Dacă Ludovic al XIV-lea ar fi trecut în campaniile lui din Germania prin Otterberg, unde eram eu acum o lună, ar fi văzut, ca la Speyer, o minunată catedrală clădită tot de Conrad al II-lea, şi i-ar fi fost poate de folos marelui rege ; căci pe portalul principal al bisericii sumbre ar fi putut citi avertismentul melancolic şi sever ce se mai poate citi şi acum :

MEMENTO CONRADI

---

* **Suliţele purtătoare de stindard.**

Scrisoarea a XXVIII-a

HEIDELBERG

Heidelberg, octombrie

Dragă Louis, ia seama, am chef să-ţi scriu o scrisoare interminabilă. Îmi ceri patru pagini : *o să-ţi dau o sută,* cum zice Orosman. Zău ! cu atît mai rău, descurcă-te cum ştii ; prieteniile vechi sînt vorbăreţe.

Am ajuns în acest oraş de zece zile, dragă prietene, şi încă nu mă pot smulge. Cînd ai făcut acum doisprezece ani excursia în Germania ai fost la Heidelberg ? şi mai ales te-ai oprit în el ? căci prin Heidelberg nu trebuie să treci, ci să stai, să trăieşti.

Sigur că n-am să-ţi spun acelaşi lucru şi despre Mannheim, un fel de fals Versailles al Badenului, un oraş insipid ale cărui clopotniţe, ca şi cele din Namur, nu sînt clopotniţe, ci un fel de hopa-mitică reuşite. Coborînd cu vaporul pe Rin, am rămas la Mannheim atît cît să se pună caii la trăsură şi am fugit în grabă la Heidelberg. Dacă mai vii pe aici, să faci tot aşa.

Heidelbergul, aşezat sau chiar refugiat între copaci, la intrarea în valea Neckarului între două coame împădurite mai mîndre decît nişte dealuri şi mai puţin aspre decît nişte munţi, are şi el ruinele sale splendide, două biserici din veacul al XV-lea, o casă încîntătoare din anul 1595, cu faţada roşie şi cu statui aurite, zisă hanul *Cavalerul Sfîntului Gheorghe*, vechile turnuri ale sale de pe marginea apei, podul său şi mai ales rîul său limpede, un rîu liniştit şi sălbatic în care forfotesc păstrăvii, unde abundă legendele, ţîşnesc stînci, unde unda încurcată de colţuri nu mai este decît o reţea inextricabilă de vîrtejuri şi curenţi ; fluviu-torent încîntător în care poţi fi sigur că niciodată nu va veni să se bălăcească vreun vas cu aburi.

Duc aici o viaţă ocupată, ce-i drept, ocupată cam la întîmplare ; te asigur însă că nu pierd nici o clipă ; bat pădurea şi biblioteca, celălalt fel de pădure ; şi seara, cînd mă întorc în camera mea de la han, întocmai ca prietenul tău Benvenuto Cellini [544], scriu pe nişte pagini, care vor zbura cine ştie unde, aventurile mele din timpul zilei.

Questa mia vita travagliata io scrivo *.

Numai că lucrările lui Benvenuto erau lovituri de spadă sau de stilet, evadări de la castelul Sant-Angelo, lupte cu sabia scoasă de partea lui Rosso împotriva discipolilor lui Rafael, oraşe întărite, coloşi atacaţi, obrăznicii faţă de papă sau faţă de ducesa de Etampes, călătorii de boem, cu cei doi elevi ai săi, Paul şi Ascanio, luarea cu asalt a turnului Nesle şi golirea lui de mobile şi oameni, pe ferestre ; şi, ici, colo cîte o capodoperă *qualche bell'opera* cum zice el însuşi, o *Junonă,* o *Ledă,* un *Jupiter* de argint înalt cît Francisc I, sau un ibric de aur în schimbul căruia regele Franţei i-a dat cardinalului de Ferrara o abaţie cu o rentă de şapte mii de scuzi.

Dragă Louis, aventurile mele şi lucrările mele, cum mă ştii tu pe mine un leneş silitor, mi le cunoşti pe dinafară, căci le-ai împărtăşit şi tu mult timp ; e o plimbare solitară pe o cărare pierdută, contemplarea unei raze de soare pe muşchi, vizitarea unei catedrale sau a unei bisericuţe de sat, o carte veche răsfoită la umbra unui copac bătrîn, un ţărănuş căruia îi

---

* **Scriu trudita mea viaţă.**

pun întrebări, un scarabeu frumos cu o cuirasă de aur violet, oare din nefericire a căzut pe spate, care se zbate şi pe care-l întorc în trecere cu vîrful piciorului ; şi toate presărate cu versuri oarecare ; apoi visări de ceasuri întregi în faţa lui Roche-More de pe Ron, a castelului Gaillard de pe Sena, a lui Rolandseck de pe Rin, în faţa unei ruine pe un fluviu, în faţa a ceea ce cade peste ceea ce trece sau, spectacol nu mai puţin mişcător după mine, în faţa a ceea ce înfloreşte pe ceea ce cîntă, în faţa unui nu-mă-uita care-şi apleacă ciorchinele albastru deasupra unei ape cristaline.

Iată ce fac, sau mai bine zis, iată ce sînt ; căci pentru mine *a face* decurge fatalmente şi neapărat din *a fi*. Faci ce eşti.

Aici la Heidelberg, în acest oraş, în această vale, printre ruine, viaţa unui gînditor este încîntătoare. Simt că dacă ai fi aici, dragă Louis, dacă i-aş avea pe toţi ai mei, şi dacă vara ar dura ceva mai mult, n-aş mai pleca de aici.

Dimineaţa (iartă-mi expresia neruşinat de riscată care redă însă ideea mea) mă duc mai întîi să-mi hrănesc spiritul trecînd prin faţa casei *Cavalerului Sfîntului Gheorghe*. E cu adevărat o clădire splendidă. Închipuie-ţi trei etaje cu ferestre înguste pe care se sprijină un fronton triunghiular cu volute mari ; de-a lungul celor trei etaje, două turnuleţe-iscoade cu vîrfuri nemaipomenite, ies în relief deasupra străzii ; în sfîrşit, toată faţada de gresie roşie, sculptată, cizelată, scobită, cînd glumeaţă, cînd severă, şi acoperită de sus şi pînă jos de arabescuri, de medalioane şi de busturi poleite. După ce a terminat casa pe care o clădise, poetul a scris cu litere de aur, în mijlocul frontispiciului, un verset supus şi religios : *Si Jehova non aedificat domum, frustra laborant aedificantes eam* *.

Era în anul 1595. După douăzeci şi cinci de ani, în anul 1620, a început războiul de treizeci de ani cu lupta de la Muntele Alb, de lîngă Praga şi a continuat aşa pînă la pacea din Westfalia în anul 1648 [545]. Tot timpul cît a durat această iliadă în care Gustav-Adolf a fost Ahile, orăşelului Heidelberg, de patru ori asediat, luat şi reluat, de două ori bombardat, i s-a dat foc în anul 1635.

O singură casă a scăpat de la foc, cea din anul 1595.

Toate celelalte, care fuseseră clădite fără ajutorul Domnului, au ars de sus pînă jos.

---

* Dacă Dumnezeu nu clădeşte casa, zadarnic se vor osteni oamenii s-o dureze.

Cînd s-a încheiat pace, electorul palatin, Carol-Ludovic, poreclit Solomon al Germaniei, s-a întors din Anglia[546] și a ridicat iar orașul. După Solomon a urmat Heliogabal[547], după contele Carol-Ludovic a venit contele Carol, apoi după ramura palatină de Wittelsbach-Simmern a venit ramura palatină Pfalz-Neuburg și, finalmente, după războiul de treizeci de ani, a urmat războiul Palatinatului. În anul 1689, un om al cărui nume este folosit azi la Heidelberg pentru a speria copiii, Melac, locotenent-general în armata regelui Franței, a pustiit orașul palatin și n-a mai lăsat decît o grămadă de ruine.

N-a mai dăinuit decît o casă, casa din anul 1595.

S-a reconstruit în grabă Heidelbergul. Patru ani mai tîrziu, în anul 1693, francezii s-au întors; oștenii lui Ludovic al XIV-lea — au pîngărit la Speyer mormintele împărătești și la Heidelberg pe cele palatine. Mareșalul de Lorges a pus foc în cele patru colțuri ale reședinței electorilor și astfel a ars întregul Heidelberg. După ce vîrtejul de flăcări și de fum care învăluia orașul s-a risipit, o singură casă mai era încă în picioare în grămada de cenușă.

Tot casa din anul 1595.

Fațada sclipitoare și poleită, încrustată cu aur, neîntinată, neatinsă și mîndră și singura în stare să se apropie de castel în îngrămădirea fără rost de case albe care alcătuiește acum Heidelbergul, se înalță semeață peste oraș și face să scînteieze în soare biruitoarea inscripție pe care citesc, în fiecare dimineață cînd trec, că Iehova a fost ctitorul și că Iehova a fost mîntuitorul.

E adevărat, căci trebuie spus totul, evlavia celor din vremea Renașterii era presărată ici, colo cu fantezii păgîne, e adevărat că efectul acestui psalm grav e întrucîtva schimbat de rîndul profan pe care l-a gravat arhitectul deasupra lui : *Proestat invicta Venus* *, care și el la rîndul lui trebuie că se simte cam prost lîngă cea de-a treia inscripție care încununează frontonul : *Soli. Deo. Gloria* **.

După ce m-am plecat în fața acestei minunății de casă, am trecut podul și am luat-o spre munte.

Acolo mă-nfund, mă pierd, merg înaintea ochilor și o apuc pe orice drum îmi iese în cale ; privesc, unul după altul, capitelurile, copacii, acei stîlpi ai marii catedrale misterioase ; și, cufundat în lectura naturii, ca vechii puritani în meditația Bibliei, îl caut pe Domnul.

---

* Nebiruita Venus se vădește în măreția ei.
** Soarelui și lui Dumnezeu slavă !

Prietene, fiecare își are cartea lui și, vezi tu, în evanghelie ca și în peisaj, aceeași mînă a scris aceleași lucruri. Cît mă privește, eu cred că toate fețele lui Iehova vor să fie și trebuie să fie contemplate, idee care îmi îndrumă și-mi umple visurile de douăzeci de ani încoace ; tu o știi, tu, Louis, care mă iubești și te iubesc. Cred de asemenea că cercetarea naturii nu dăunează în nici un chip felului de a trăi, că spiritul știe să fie liber și înaripat printre păsări, înmiresmat printre flori, mișcător și vibrant în valuri și printre copaci, înalt, senin și liniștit în munți, și că știe, cînd e cazul, și poate mai bine ca oricine, să fie inteligent și elocvent printre oameni. Sînt un nimic, o știu, dar acest nimic mi-l alcătuiesc cu cîte o părticică din tot.

Și uite așa merg toată ziulica, fără să știu prea bine unde mă aflu, cel mai adesea cu ochii țintă în pămînt, cu capul plecat spre potecă, cu mîinile la spate, lăsînd să se perinde ceasurile și adunînd idei cînd le găsesc. Șed în jilțuri moi căptușite cu mușchi, adevărată catifea verde, săpate de antica Pales [348] la rădăcina stejarilor bătrîni pentru odihna călătorului istovit ; în chip de bun venit, ca un suveran milostiv, dau drumul tuturor muștelor și tuturor fluturilor prinși în pînzele de păianjen din jur ; amnistie mică și umilă care, ca toate amnistiile, nu-i sîcîie decît pe păianjeni. Mă uit dedesubt și văd curgînd în vale un pîrîu zglobiu presărat cu stînci ascuțite și-n care se încrețește în mii de cute tunica de argint a naiadei ; sau dacă muntele n-are nici un pîrîu, dacă vîntul, frunzele și iarba tac, dacă locul este pustiu și liniștit, departe de orice oraș, de orice casă, chiar de orice colibă, fac să tacă în mine tot ceea ce șoptește fără încetare în noi, și-mi deschid urechile ca să aud cîntecul vreunui flăcău de la munte pierdut printre copaci cu turma lui de capre, acolo, în depărtare, mai sus sau mai jos de mine. Nimic nu e mai melancolic și mai dulce ca un cîntec sălbatic din Tirol cîntat în umbră, pentru singurătatea care-l ascultă, de un biet păzitor de capre nevăzut. Cîteodată în semețul munte nu se aude decît o voce de copil.

Oamenii de la munte din aceste păduri învecinate cu Pădurea Neagră au un cîntec ca un fel de clar-obscur care e încîntător.

Din cauză că mă plimb în fiecare zi, încep să fiu cunoscut și acceptat în sate. Copiii care se joacă de-a soldații se dau la o parte ca să mă lase să trec ; cărăușul de pe valea Neckarului îmi zîmbește de sub pălăria lui cu galon de argint, cu ciucuri care atîrnă și cu trandafiri artificiali ; țăranii mă salută cu gravitate ridicîndu-și pălăria lor mare à la Henric al IV-lea ; fetele și femeile bătrîne se uită la mine ca la un trecător familiar și-mi

zic : *Guttag* *. — Apropo, aici, mai mult ca oriunde, stau și mă-ntreb ori de cîte ori străbat străzile vreunui tîrg sau ale unui cătun, cum se poate ca fete așa de frumoase să ajungă atît de urîte la bătrînețe. — Pe ici pe colo stau și desenez colibele care au cît de cît un stil. În această regiune pustiită de războaiele feudale, de războaiele monarhice sau de războaiele revoluționare, colibele sînt construite din ruinele castelelor ; ce iese sînt niște clădiri ciudate. Într-o bună zi am dat peste o casă de țăran întocmită astfel : patru pereți de vălătuci, dați cu var, o ușă și o fereastră la fațadă ; la dreapta ușii, leul bavarez încoronat, purtînd globul și sceptrul, sculptat în relief pe o lespede mare de gresie roșie. La stînga ferestrei, o altă lespede de gresie roșie, cu un mare basorelief care reprezintă un pumn crispat pe o buturugă, pe jumătate tăiat de o secure. Deasupra securii, o dată ștearsă, 16.. ; deasupra buturugii o altă dată, 1731 ; între cele două date, un cuvînt : RENOVATUM. Nimic mai misterios și mai sinistru decît basorelieful acesta. Nu vezi omul, nu vezi decît pumnul ; nu vezi călăul, vezi numai securea. Imaginea aceasta îngrozitoare pare să iasă dintr-un nor. Cele două basoreliefuri sînt încastrate în zid ceva mai jos de șindrila veche de pe acoperiș. Leul palatin se întoarce mîniat și furios spre pumnul pe jumătate tăiat. Cine oare a adus aici leul ? ce înseamnă basorelieful acesta hidos ? ce crimă ascunde această cazna ? ce întîmplare ciudată a avut toana să întregească o colibă cu un leu ce rage mînios și cu o mînă însîngerată ? Un butuc de viță de vie, încărcat de struguri, urcă voios peste enigma sumbră.

Tot uitîndu-mă, am găsit cîteva litere săpate la partea de sus a basoreliefului cu mîna tăiată ; și dînd la o parte ciorchinii și frunzele am descifrat cuvintele *Burg-Freyheit* **.

În aceeași zi, spre seară, ieșisem din oraș pe drumul zis al *Filozofilor,* care drum nu știu încotro o apucă, așa cum îi stă bine unui drum al filozofilor, și m-am trezit într-o vale. Am început să urc povîrnișul unui deal înalt pe o potecă veche cum se găsesc adesea în ținut, potecă în trepte, pietruită cu bolovani mari, care au aerul unui zid al ciclopilor așternut pe pămînt, și atribuită de altfel de neștiutori unor uriași, iar de către savanți romanilor, adică tot unor uriași.

În urma mea, ziua se stingea în cîmpia Rinului.

---

* Deformare familială pentru „guten Tag“ (lb. germană) = bună ziua.

** Cetate-libertate (lb. germană).

Era unul din acele apusuri sinistre în care soarele pare să se prăvale pentru totdeauna în întuneric, strivit sub norii de granit, strîmb și înotînd într-o baltă de sînge.

Urcam încetișor în lumina lui.

Treptat păli, apoi se șterse. Pe la jumătatea urcușului m-am întors.

Nu mai aveam sub ochi decît un peisaj mare, crepuscular, în care munții se tîrăsc în zare ca niște melci uriași, iar rîurile și fluviile, nedeslușite în negură, par urma lor argintată.

Muntele se făcea aspru, scara de stîncă se lungea la nesfîrșit ; însă ierburile și puii de castani pitici foșneau în jurul meu prietenos și îmbietor, și mă pofteau să merg mai departe.

Am început iar să urc.

Cînd am ajuns în vîrful unei culmi mai joase a muntelui, luna, luna plină, rotundă și strălucitoare, care se ridică arămie la cîmpie și aurie în munți, s-a ivit deodată în fața mea ; și urcînd ea însăși de-a lungul dealului învecinat, începu să lunece la rasul pămîntului prin mărăcinișul întunecat, ca un disc splendid împins de duhuri nevăzute. Acest întreg lanț de munți și văi, văzut în lumina ei, de pe aceste trepte ale scării uriașilor, căpăta ceva supranatural.

Începeam să am nevoie de ajutor. Luna îmi lumina drumul, ceea ce era grozav. În același timp umbra mea mergea alături de mine ca pentru a-mi ține tovărășie. După zece minute am ajuns sus pe munte. De jos nu-mi păruse așa de înalt. În treacăt fie spus este ceea ce se cam petrece cu toate lucrurile mari cînd le vezi de jos. De aici purced toate părerile înguste și înjositoare emise de oamenii mici despre oamenii mari.

Pe cer era numai luna. Nici nori, nici stele. Era lumină ca ziua, ceea ce se întîmplă noaptea o dată pe lună. În vîrful muntelui, culme vastă acoperită de ierburi și bătută de vînt. Ceea ce aveam sub ochi nu era un simplu peisaj, ci o hartă mare geografică, aproape circulară, estompată de distanță și de neguri, ca aceea pe care trebuie că a văzut-o Isus Christos cînd Satana l-a dus pe munte să-i ofere împărățiile pămîntului. În paranteză fie spus, ca să faci o astfel de propunere celui ce se știe Dumnezeu și pe care îl știi că este Dumnezeu, să oferi împărățiile pămîntului celui care are împărăția cerurilor, e curată neghiobie și-mi vine greu să o înțeleg ca făcută de acest Voltaire antediluvian căruia îi zicem diavol.

Spre miazănoapte poiana ducea la o pădure. Nici o colibă, nici un bordei de cărbunar. Singurătate adîncă.

În timp ce mă plimbam pe culme, am văzut la cîţiva paşi de o potecă ce de-abia se desluşea, pe sub tufişuri hîde (apropo de tufişuri, cuvîntul *horridus* lipseşte în limba noastră ; el exprimă mai puţin decît oribil şi mai mult decît hîd), am văzut, zic, un fel de gaură către care m-am îndreptat.

Era o groapă destul de mare, pătrată, adîncă de vreo trei-patru metri, lată de trei metri, în care se tupilau mărăcini roşcaţi şi în care razele lunii pătrundeau prin hăţiş. Am desluşit cu greu în fund o pardoseală cu lespezi mari, roasă de ploi şi pe cei patru pereţi, o zidărie puternică făcută din pietre enorme, hidoasă şi fără formă pe sub ierburi şi muşchi. Mi se părea că văd pe lespezi cîteva sculpturi roase prin trecerea timpului, amestecate printre dărîmături, şi printre aceste ruine un bloc mare rotunjit, scobit stîngaci, găurit în mijloc ca un pătrat, care putea să fie, sau un altar celtic, sau un capitel din secolul al VI-lea.

Dar nu era nici o treaptă ca să cobori în excavaţie.

Şi nu era, poate, decît un simplu bazin, te asigur însă că ceasul, locul, luna, mărăcinii şi tot ce se întrezărea învălmăşit în fund, creau acestei tainice încăperi fără scară, înfundată în pămînt, cu cerul drept tavan, impresia de ceva formidabil şi sălbatic.

Ce mai era şi groapa asta ciudată ? Tu ştii că mă încăpăţînez şi caut ; vroiam să ştiu despre pivniţa asta mai mult decît îmi puteau spune luna şi pustiul ; am dat mărăcinii la o parte cu bastonul, m-am agăţat cu pumnii de vreascuri şi m-am aplecat peste întunecime.

În clipa aceea am auzit un glas grav şi frînt că pronunţă desluşit în spatele meu : *Heidenloch.*

Cu germana puţină pe care o ştiu, mi-am dat seama ce înseamnă : *Gaura Păgînilor.*

M-am întors.

Nu era nimeni în mărăciniş ; vîntul care bătea şi luna care lumina. Altceva nimic.

Mi s-a părut numai că spre pădure, cam la treizeci de paşi, se afla între lună şi mine un tufiş înalt pe care nu-l văzusem.

Am crezut că m-am înşelat şi, ca toţi cei care rătăcesc prin locuri singuratice, că am ajuns să văd năluci peste tot, şi am început iar să explorez marginea gropii.

Glasul s-a ridicat iar, a doua oară, şi am auzit iarăşi în spatele meu cele trei silabe ciudate : *Heidenloch.*

M-am întors brusc şi am întrebat şi eu cu voce tare : *Cine-i acolo ?*

În clipa aceea mi s-a părut că văd tufişul făcînd spre mine cîţiva paşi. Îţi mărturisesc că fără să vreau, m-am înfiorat.

Am repetat : *Cine-i acolo ?* şi în clipa în care voiam să mă îndrept voiniceşte spre tufiş, am auzit pentru a treia oară glasul hodorogit zicînd : *Heidenloch.*

În aceste locuri pustii, la ceasul acela bizar din noapte, înclini să devii superstiţios, şi-ţi mărturisesc că începeau să-mi vină în minte toate legendele Rinului şi ale Neckarului şi să mi se urce în cap ca un abur, cînd iată că tufişul supranatural se întoarce spre mine. Şi atunci ceea ce se afla în întuneric fu cu faţa la lună şi văzui o băbuţă gîrbovită, aplecată pînă la bărbie pe un ciomag cu noduri, aproape îngropată sub un maldăr de crăci care o depăşeau jur-împrejur, măturînd în spatele ei pămîntul şi legănîndu-se fantastic deasupra capului ei. Mă privea cu ochi cenuşii, zicînd mereu : *Heidenloch ! Heidenloch !*

Ai fi zis că era o veche driadă [549] gonită de pădurari, cărîndu-şi copacul în spinare.

Era pur şi simplu o biată bătrînă care venise după vreascuri în pădure, şi care zărind un străin, îi dăduse o lămurire, iar acum se întorcea în lumina lunii spre coliba ei, tîrîndu-şi legătura de crengi pe poteca uriaşilor.

I-am mulţumit cu cîţiva creiţari, uitîndu-mă la ea cu admiraţie. N-am văzut în viaţa mea o bătrînică aşa de mică sub un maldăr aşa de mare de vreascuri.

Cu un mormăit de recunoştinţă a făcut la mine o strîmbătură graţioasă groaznică, care acum cincizeci de ani va fi fost un surîs tînăr şi încîntător. Mi-a întors apoi spatele, adică maldărul, şi după cîteva minute, ajunsă la povîrnişul muntelui, s-a înfundat în pămînt şi a dispărut ca o nălucă. De altfel, explicaţia ei nu explica nimic. Un cuvînt lugubru altoit pe un lucru lugubru. Asta-i tot.

Îţi mărturisesc că am rămas mult timp pe locul acela, uitîndu-mă la *Gaura Păgînilor* care poate că este mormîntul deschis şi gol al vreunui uriaş, poate o încăpere druidică, poate puţul vreunei tabere romane, sau rezervorul de apă de ploaie al vreunei mănăstiri bizantine dispărute, sau pivniţa hîdă care slujea de mormînt vreunei spînzurători în ruină, ai cărei pereţi tăcuţi fuseseră poate stropiţi cu sînge omenesc, sau umpluţi cu schelete, sau asurziţi de hora sabatului rotindu-se în jurul osemintelor ; groapă plină de întuneric în care acum luna aruncă raze palide şi o bătrînă un cuvînt sinistru.

Cînd am coborît iar de pe munte, am zărit printre copaci, pe un vîrf învecinat, un turn în ruină de care se leagă fără îndoială excavaţia a cărei semnificaţie s-a pierdut cu timpul.

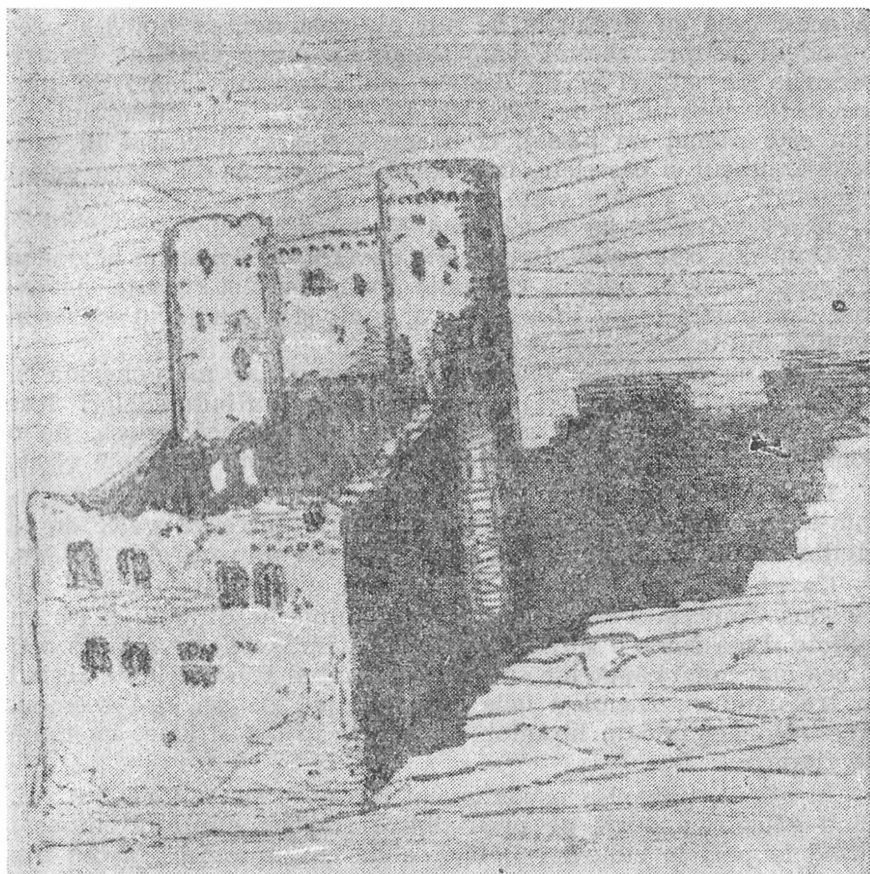
De altfel păgînii, adică sicambrii[550] după unii, romanii după alţii, au lăsat urme adînci în tradiţiile populare care se amestecă pe aici cu istoria şi o mai şi încurcă. La Lorch, la intrarea în Wisperthal mai există o altă *Gaură a Păgînilor* ce se cheamă tot Heidenloch. La Winkel, pe Rin, vechea Vinicella, există *Strada Păgînilor,* Heidengasse ; şi la Wiesbaden, vechiul Visibadum, există *Zidul Păgînilor,* Heidenmauer.

Şi nu mai număr printre aceste rămăşiţe un fel de arc de triumf al cărui picior, singurul rămas, acoperit de iederă, se năruie pe munte în spatele Caubului, cam la o leghe de Gutenfels şi căruia ţăranii îi zic *Puntea Păgînilor,* Heidenbrücke ; mie mi se pare însă destul de limpede că este vorba de ruinele unui pod construit acolo de suedezi în timpul războiului de Treizeci de Ani. De altfel, tradiţia nu se înşală prea mult. A fost aproape un Scipio[551] acest Gustav Adolf ; ce a făcut el pe Rin în secolul al XVII-lea e un fel de mare război clasic, un război roman. Folard[552] găseşte şi constată în războiul de Treizeci de Ani aceleaşi strategii pe care le povesteşte Polibiu[553] în istoria războaielor punice.

Iată, dragă Louis, acestea sînt aventurile din timpul plimbărilor mele, şi nu mă mir deloc de multele poveşti şi legende ce au luat naştere prin aceste locuri în care hăţişurile se plimbă noaptea şi vorbesc cu trecătorii.

În seara următoare, în amurg, aveam in faţă o coamă înaltă neagră şi golaşă, umplînd întreaga zare şi avînd în vîrf ruina unui turn mare, izolat cum sînt turnurile de pe vremea lui Maximilian din valea Luiz. Patru creneluri mari, tocite, crăpate şi schimbate de timp în triunghiuri, întregeau întunecata siluetă a turnului şi formau în jurul lui o coroană de înflorituri ascuţite. Ţăranii care locuiesc astăzi în această hărăbaie, aprinseseră înăuntru un uriaş foc de vreascuri, a cărui vîlvătaie se vedea afară numai prin cele trei găuri pe care le avea ruina, jos o poartă arcuită şi sus două ferestre. Astfel luminat, nu mai era un turn, ci capul negru şi crîncen al unui Pluton înfricoşător deschizîndu-şi gura plină de foc şi privind peste deal cu ochii lui de jeratic.

La ceasul acela, cînd soarele a apus şi cînd nu s-a ridicat încă luna, dai peste văi ce par închise de grohotişuri ciudate ; la acel ceas stîncile seamănă cu ruinele şi ruinele par a fi stînci.

Cîteodată poetul din mine este mai tare decît anticarul și mă mulțumesc cu un astfel de cadru.

Alteori mă întorc a doua zi, pe lumină ; explorez ruina pas cu pas, încerc să-i determin vîrsta după proeminența mașiculilor, după forma denticulilor * sau după deschiderea ogivelor.

La două mile de Heidelberg se află o vale de acest fel, o vale încîntătoare, o vale de arheolog și de visător. Patru vechi castele pe patru culmi de stîncă, întocmai ca patru vulturi care se privesc între cele patru donjoane ; un biet oraș vechi pare să se fi refugiat cu spaimă în vîrful unui munte conic, ghemuindu-se între zidurile lui și pîndind de șase sute de ani măreția formidabilă a castelelor. Neckarul pare să fi trecut de partea orașului, înconjurînd muntele cu brațul lui de oțel. Păduri bătrîne, poleite

la acest ceas cu fireturile de aur ale toamnei, se apleacă pretutindeni asupra acestei văi, așteptînd parcă bătălia. Printre pădurile de stejari și de castani sînt și păduri mari de pini locuite de bufnițe și de veverițe. La anumite ore ansamblul nu mai este numai un peisaj, ci o scenă și aștepți ceasul în care actorii, orașul și castelele, furnicarul de pitici și cei patru uriași împietriți, vor prinde viață și vor începe să trăiască.

Acest loc minunat se cheamă Neckarsteinach.

Unul din cele patru donjoane a devenit o fermă, un al doilea a devenit casă de odihnă. Celelalte două, complet ruinate, devastate sau pustii, m-au interesat mai mult și m-au făcut să revin de mai multe ori.

Unul se chema în veacul al XII-lea și se mai cheamă și astăzi Schwalbennest, și înseamnă *Cuibul Rîndunelelor*. Iese într-adevăr în relief și pare zidit de o rîndunică uriașă, pe o consolă de stîncă, din bolta unui munte enorm de gresie roșie.

Pe vremea lui Rudolf de Habsburg era conacul unui gentilom-tîlhar groaznic, numit Bligger Biciul. Întreaga vale, de la Heilbronn la Heidelberg, era prada acestui uliu cu chip de om.

Ca pe toți cei asemenea lui, dieta l-a convocat. Bligger nu s-a dus. Împăratul l-a surghiunit din imperiu. Bligger a rîs cu hohote. Liga celor o sută de orașe și-a trimis cele mai bune oști și cea mai bună căpetenie să asedieze Cuibul Rîndunelelor. Ieșind în trei rînduri, Biciul a ucis pînă la unul pe cei ce-l asediau. Acest Bligger era un luptător de statură uriașă și izbea cu mînă de fierar.

În sfîrșit, papa l-a excomunicat, pe el și pe toți adepții lui. Cînd Bligger a auzit pe unul dintre stegarii sfîntului imperiu citind la poalele zidurilor hotărîrea de excomunicare, a dat din umeri.

A doua zi, la sculare, și-a găsit burgul pustiu, și porțile zidite. Toți oștenii părăsiseră în timpul nopții cetatea blestemată și-i zidiseră ieșirile.

Atunci, unul dintre ei, care se ascunsese în munți, a văzut de pe o stîncă de unde putea privi în interiorul castelului, pe Bligger plecînd capul și mergînd încet prin curte. Nu s-a întors nici o clipă în donjon, și s-a plimbat așa pînă seara, singur, făcînd să răsune lespezile, sub călcîiu-i de oțel. Și în timp ce soarele apunea în spatele dealurilor Neckargemund, cumplitul burgrav a căzut cît era de lung pe caldarîm.

Murise.

Fiul lui n-a putut să-și ridice familia de sub povara excomunicării decît pornind într-o cruciadă și aducînd din țara sfîntă

capul sultanului, care mai figurează şi astăzi în mijlocul scutului unui cavaler de piatră ce se numeşte Ulrich Landschad, fiu al lui Bligger, ce doarme întins pe un mormînt în biserica de la Steinach.

Astăzi această familie s-a stins.

Spune-mi, nu-i o poveste frumoasă, ce merită şi ea să fie povestită, aşa precum marile bătălii, sau ca nunţile domneşti? Trebuie însă să le aduni din amintirile poporului. Istoricii nu iau în seamă aceste amănunte. Zic că sînt mici; eu sînt de părere că sînt mari. Poveşti de cumetre, zic ei; ştii tu însă ceva mai măreţ şi mai teribil decît basmele băbeşti? Cît mă priveşte, Homer mi se pare atît de sublim, încît îl aşez printre basmele băbeşti.

În această privinţă Buchanan [554], pe care-l răsfoiam zilele trecute în biblioteca din Heidelberg, face o mărturisire naivă. Uite ce scrie în legătură cu Macbeth: *Multa hic fabulose affingunt sed, quia theatris aut fabulis milesiis sunt aptiora quam historiae ea omitto* *. Ceea ce Buchanan pune astfel între două paranteze, este Shakespeare.

De altfel poporul nu se înşală. Lui îi place măreţia, îi plac basmele. El proslăveşte bucuros personajele legendelor, şi umflînd amănuntele, le aşază în rîndul marilor figuri istorice. Nici cronica, nici istoria nu se sfiesc de fel să răvăşească întreaga natură cînd este vorba de preamărirea unuia dintre eroi. Cînd seniorul scoţian Dunwald l-a asasinat pe regele Duff în castelul de la Fores [555], s-au întîmplat minuni şi soarele s-a acoperit ca la moartea lui Cezar.

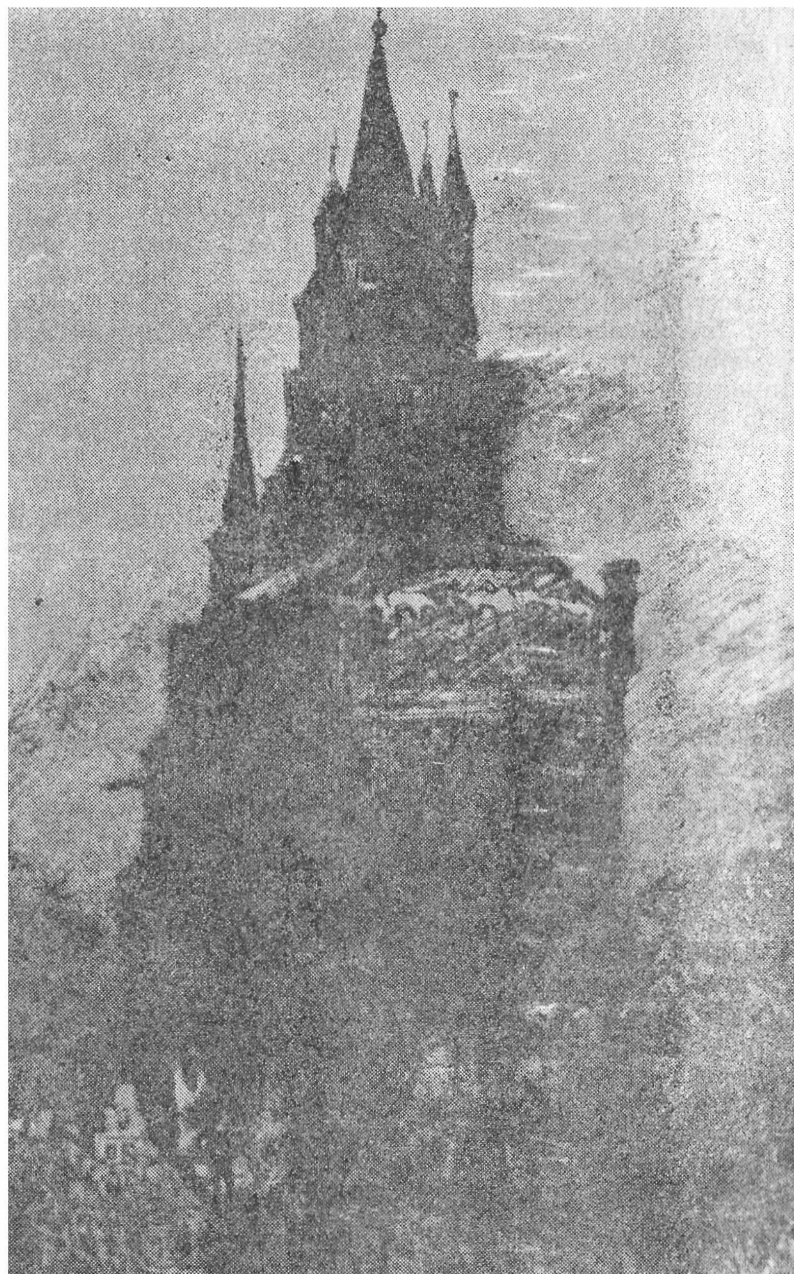
Cît timp povestitorii unor astfel de fapte se numesc Hector Boëce [556] sau Hailes [557] nu e istorie, sînt poveşti. Atunci cînd se numesc Homer, Virgilius sau Shakespeare, nu mai e istorie ci epopee.

Schwalbennest are şi azi o înfăţişare mîndră şi întunecată. E un donjon pătrat, la care cele două unghiuri ce dau spre vale dispar şi se contopesc în două turnuleţe rotunde cu maşiculi; un îndoit val de pămînt acoperit de iederă îl înconjură şi acest întreg bloc este, cum ţi-am mai spus, aninat de coasta muntelui, aproape în surplombă deasupra Neckarului.

M-am urcat pe cărarea, odinioară atît de temută, pe care au şiroit din maşiculi uleiul încins, smoala aprinsă şi plumbul topit. Am intrat pe uşa şi pe poarta care au fost zidite, astăzi cu nişte largi crăpături ce lasă să treacă pe primul venit şi am

---

* Născocesc multe în chip fabulos, dar pentru că sînt mai potrivite cu spectacolele şi legendele mileziene decît cu istoria, le trec cu vederea.

săpat cu un cui pe o piatră din uşorul porţii următoarele trei rînduri : *Cînd uşa mormîntului unei familii s-a închis ca să nu se mai deschidă, uşa casei se deschide ca să nu se mai închidă.*

Interiorul burgului are o înfăţişare lugubră. Rădăcinile copacilor ridică ici, colo vechile lespezi din veacul al XII-lea pe care a răsunat uriaşa armură a lui Bligger, atunci cînd burgravul a căzut mort ţeapăn pe caldarîm. Muntele, plin de izvoare, continuă să se prelingă picătură cu picătură în bazinul pe jumătate plin. Zmeurişul înflorit se întinde printre lespezi. Pietrele zidurilor, biciuite de ploi şi roase de lună, au găuri cu miile şi în ele larvele fluturilor cap de mort ţes în umbră coconul lor. Nici un pas omenesc în acest sălaş. La ferestrele inaccesibile ale donjonului apar, în chip de castelane sălbatice, ferigile, ce-şi vîntură evantaiele şi cucutele, ce-şi pleacă umbreluţele. Sala cea mare, ale cărei acoperiş şi tavan s-au năruit, mai este încă împodobită regeşte de treisprezece ferestre larg deschise spre vale. Pe cînd mă aflam acolo, soarele ce apunea încadra într-una din ele un Claude Lorrain [558] magnific.

Celălalt donjon nu are nume, nu are poveste, nu are dată ca să zic aşa, aproape că nu mai are formă şi este mult mai înfricoşător decît Cuibul Rîndunelelor.

Dacă uiţi o clipă turnul pătrat care-l domină încă, nu mai e un donjon, nu mai e o ruină, nu mai e o dărăpănătură, nu mai e o clădire cu formă omenească (căci omul îşi întipăreşte forma într-o clădire) ; e un bloc, o masă cavernoasă, o stîncă străpunsă ca un plămîn de găuri şi de cecumuri ; e un madrepor [559] enorm care a pătruns şi umplut de-a valma acest polip înfricoşător care este vegetaţia, cu toate antenele lui, cu picioarele, cu degetele, cu gîturile, spiralele, ciocurile, trompele, cu pletele.

Am intrat tare greu, stîrnind în mărăciniş un foşnet de fiară sălbatică.

Burgul acesta este cu două veacuri mai vechi decît Schwalbennest. Turnul pătrat nu are decît o deschidere, o uşă din veacul al IX-lea, de sub care mai ies încă din ziduri, la o înălţime de aproape patruzeci de picioare, cele două console cu margine lucitoare care sprijineau puntea mobilă. Arhivolta plină de umbră a acestei intrări inaccesibile, e tot atît de pură ca şi cum piatra ar fi fost cioplită ieri.

Singurul lucru care, împreună cu turnul pătrat, mai are încă o formă, este un turn mare rotund, pe trei sferturi distrus, ce ocrotea unul din unghiurile zidului şi pe care l-am zărit pe cînd urcam. Odată intrat în peştera labirintică a castelului năruit, mi-a fost destul de greu să-l regăsesc. În sfîrşit, am ghicit

între două tufe de mărăcini gura îngustă a unui culoar. M-am furişat şi am ajuns aşa la o mică răspîntie ciudată ; erau patru celule alungite, boltite, joase, orientate spre patru puncte diferite ale văii, sfîrşind fiecare cu o ferestruică, pornind toate patru de la capătul culoarului în care intrasem. Închipuie-ţi interiorul unei forme în care s-ar fi topit laba unui vultur uriaş. Cele patru celule erau acum pervazuri pentru coluni şi pui de şoim. Din locul în care mă aflam, burgravul putea să vadă dintr-o dată, prin prima ferestruică, la dreapta lui, spatele muntelui ; prin cea de-a doua, în faţa lui, Schwalbennest ; prin cea de-a treia, oraşul adunat pe deal, şi prin cea de-a patra, la stînga lui, celelalte două castele din vale. Această labă de vultur ce avea drept gheare patru arme complexe de război, se afla în interiorul turnului rotund.

Între cele patru pervazuri, totul era granit cimentat şi zidărie masivă. Am desenat Schwalbennest văzut prin ferestruică.

Primăvara, această ruină transformată într-un buchet minunat de flori, trebuie să fie încîntătoare.

De fapt, nimeni nu ştie nimic despre burg. Nu-şi are nici măcar legenda şi spectrul său. Generaţiile de oameni ce au sălăşluit aici au intrat rînd pe rînd ca într-o peşteră fără fund, fără să mai iasă umbra nici unuia din ea.

Cînd am ajuns aici soarele apunea, aşa că noaptea s-a lăsat în timp ce eram înăuntru. Şi atunci ciudata ruină-mărăciniş s-a umplut treptat, treptat, cu un zgomot bizar. Dragă Louis, dacă ţi se vorbeşte vreodată de tăcerea ruinelor în faptul nopţii, fă te rog excepţie cu burgul fără nume de la Neckarsteinach. N-am auzit în viaţa mea un asemenea tărăboi. Ai idee de forfota minunată care izbucneşte într-un codru, în aprilie, la răsăritul soarelui ? din fiecare frunză ţîşneşte o notă, din fiecare copac o melodie ; pitulicea ciripeşte, porumbelul sălbatic gîngureşte, sticletele fredonează, vrăbiuţa, fluieraş voios, şuieră vesel ca un solo într-un „tutti“ [560]. Pădurea e o orchestră. Toate glasurile care au aripi cîntă laolaltă şi răspîndesc pe dealuri şi pe pajişti tainica simfonie a marelui muzician nevăzut. În burgul fără nume, e acelaşi lucru, însă oribil. Toţi monştrii întunericului se trezesc şi încep să mişune. Liliacul dă din aripi, păianjenii bat în perete cu ciocanul lor, brotacul clămpăne ca o toacă hodorogită. O viaţă veninoasă şi funebră se tîrăşte printre pietre, printre ierburi şi crăci. Apoi nişte mîrîituri surde, ciocăneli bizare, schelălăieli, trosnete pe sub frunze, suspine uşoare ce le auzi foarte aproape de tine, vaiere necunoscute, jivine diforme ce scot zgomote lugubre, tot ceea ce nu auzi niciodată că ţipă

sau murmură pentru că provine de la ființe pe care nu le vezi niciodată. Cînd și cînd urlete înfiorătoare ies deodată din încăperile dărăpănate și pustii ; sînt cucuvelele ce se jeluiesc ca niște muribunzi. Alteori crezi că auzi pași în hățișuri, la cîțiva pași de tine ; sînt crăcile obosite care-și schimbă singure locul. Doi cărbuni aprinși, căzuți din vreun cuptor, lucesc în întuneric printre mărăcini ; e o bufniță care se uită la tine.

M-am grăbit să plec, destul de stingherit, neștiind pe întuneric unde să pun mîna, pipăind pietrele cu vîrful bastonului. Te asigur că am avut un sentiment de bucurie cînd, la ieșirea de sub bolta întunecoasă și de nepătruns a vegetației care închide și înfășoară ruina, cerul albastru, vag, înstelat și splendid mi-a apărut ca un imens bazin de lapis-lazuli cu paiete de aur, într-o spărtură dintre munți.

Mi se părea că ies dintr-un mormînt și că văd iar viața.

Seara după aceste expediții, mă întorceam în oraș. Întîlneam pe drum grupuri de studenți de la marea universitate din Heidelberg, tineri distinși și gravi ale căror chipuri sînt deja gînditoare. Drumul merge pe lîngă Neckar. Clopotul mănăstirii de la Neuburg bătea cînd și cînd în depărtare. Dealurile își aruncau umbrele mari pe rîu, apa scînteia în lumina lunii cu înfiorarea unui fluture mare de argint ; pe alocuri bărci lungi întunecate treceau ca niște săgeți ; sau nu mai era nimic, nici vapoare, nici trecători, nici case ; valea tăcută, rîul pustiu, stînci ce se ivesc de-a valma în mijlocul curenților, avînd forma unor crocodili sau a unor broaște uriașe ce vin seara să răsufle la suprafața apei.

Și pentru că îți povestesc despre apusuri de soare, amurguri și claruri de lună, trebuie să-ți povestesc și despre seara de alaltăieri. Știi că pentru mine peisajele acestea mari nu sînt niciodată „aceleași“ și nu cred că sînt scutit să mă uit azi la cer pentru că l-am văzut ieri. Îmi continui deci istorisirea.

Cum ziua era pe sfîrșite, m-am urcat, printr-o frumoasă pădure de castani, ce domină castelul din Heidelberg, pe un deal înalt ce se numește Geissbergul mic. În veacul al XII-lea se afla aici o fortăreață construită de Conrad de Hohenstaufen, conte al sfîntului imperiu, duce al francilor și cumnatul împăratului Barbarossa. Din rămășițele acestei fortărețe arse în anul 1278 o dată cu orașul Heidelberg, suedezii au făcut în anul 1633 o întăritură din pietre, iar în zilele noastre, un țăran și-a făcut din întăritura lui Gustav-Adolf gard pentru ogorul lui de cartofi.

Cîmpia Rinului, văzută de pe Geissbergul mic e la fel ca oceanul văzut de pe faleza de la Bois-Rosé[561]. Zarea este ne-

sfîrşită. Mannheim, Philipsburg, înaltele clopotniţe de la Speyer, o mulţime de sate, de păduri, de cîmpii fără sfîrşit, Rinul, Neckarul, nenumărate insuliţe şi în fund, Vosgii.

La dreapta, pe Heiligenberg, culme împădurită ce se numea acum două mii de ani *mons Pirus* şi acum o mie de ani *mons Abrahae*, vezi nişte ruine care-ţi spun aceeaşi poveste ca cea a ruinelor donjonului lui Conrad de pe Geissberg. Romanii înălţaseră aici un templu lui Jupiter şi unul lui Mercur ; din rămăşiţele acestor două temple, după bătălia de la Tolbiac, Clovis a construit în anul 495 un palat în care au locuit regii franci. După patru sute de ani, sub Ludovic Germanicul [562], Theodroch, abate de Lorges, a ridicat o biserică cu ceea ce a scos din dărîmarea palatului lui Clovis. În anul 1622, imperialii, sub comanda contelui de Tilly, au pus mîna pe Heiligenberg, au dărîmat mănăstirea romanică a lui Theodroch şi din rămăşiţele ei şi-au construit pe creasta muntelui fortificaţii pentru bateriile de tunuri. Astăzi, cu pietrele care au fost pe rînd un templu închinat lui Jupiter, un palat al regilor franci, o biserică catolică, o fortificaţie imperială, ţăranii din satele vecine îşi fac căsuţe.

Mă aşezasem sus pe Geissberg, lîngă un caprifoliu sălbatic încă în floare, pe o piatră pusă acolo în timpul războiului de Treizeci de Ani. Soarele dispăruse. Contemplam peisajul magnific. Cîţiva nori treceau iute spre răsărit. Amurgul îşi lăsa pe Vosgii violeţi lungile fîşii de culoarea curcubeului. Unde cerul era mai limpede, lucea o stea.

Mi se părea că toţi aceşti oameni, toate aceste fantome, toate aceste umbre care timp de două mii de ani trecuseră prin aceşti munţi, Attila, Clovis, Conrad, Barbarossa, Frederic cel Victorios [563], Gustav-Adolf, Turenne, Custine [564], se mai înălţau încă în spatele meu şi priveau şi ei ca mine zările neasemuit de frumoase. Aveam la picioare Hohenstaufenii în ruină, la dreapta mea romanii în ruină, sub mine, plecaţi spre prăpastie, palatinii în ruină, în depărtare, în neguri, o biată bisericuţă construită de catolici în veacul al XV-lea, invadată de protestanţi în veacul al XVI-lea, astăzi cu un perete despărţitor între protestanţi şi catolici, adică, în ochii Romei, jumătate rai şi jumătate iad, pîngărită, distrusă ; în jurul acestei biserici, un orăşel amărît incendiat de patru ori, bombardat de două ori, a fost prădat şi s-a ridicat, a fost pustiit şi apoi reconstruit ; ieri curte a principilor, astăzi universitate şi fabrici, şcoală şi atelier, cetate de studenţi şi de muncitori, adică furnicar de copii studiind întunecimile şi oameni muncind să transforme neantul ; în faţa mea, în spaţiu, aveam fluviile tot sidefii, cerul tot de

safir, norii tot de purpură, astrele tot de diamant ; iar lîngă mine florile tot înmiresmate, vîntul tot voios, copacii tot tineri și fremătînd. Și-n clipa aceea am simțit în toată intensitatea ei micimea omului și măreția lui Dumnezeu, și am simțit una din acele beții admirative ale naturii pe care trebuie că o trăiesc, în adînca lor contemplare, vulturii ce-i vezi seara încremeniți pe crestele Alpilor sau ale Athosului.

Știi, Louis, că pe locurile înalte, în clipele solemne, ești cuprins de o maree de idei ce urcă, ce te cuprinde treptat și care aproape că-ți îneacă inteligența. Ca să-ți spun tot ceea ce mi s-a perindat prin minte în timpul celor două-trei ore de vis pe Geissberg, îmi e cu neputință.

Acum patru mii de ani, această cîmpie nesfîrșită pe care o vezi din vîrful Geissbergului că se deschide ca o mare, era într-adevăr un lac, un lac imens care scălda marele circ de munți, Donnersberg, Taunus, Melibocus, muntele Pirus și Vosgii. Rinul, ca și Niagara, cobora din lac în lac spre ocean. O veche tradiție povestește că un magician prins de un rege a secat lacul ca să-și capete libertatea. Vrăjitorul prins era Rinul captiv, care a ros bariera apuseană a lacului pentru ca să poată să se adîncească mai bine între dublul șir de vulcani stinși ce începe cu Taunus și se sfîrșește cu Siebengebirge. De atunci lacul s-a făcut cîmpie, oamenii au venit în urma valurilor și donjoanele pe urma vîrfurilor de stînci.

Ți-am povestit cîte ceva despre marile fantome istorice care au străbătut aceste cîmpii timp de douăzeci de veacuri. Cezar a fost prima, Bonaparte ultima.

Există orașe deasupra cărora, la anumite epoci aproape periodice, printr-un fel de fatalitate locală ce se află în aerul din jur, prin îmbinarea situației lor geografice cu valoarea lor politică, se înnoadă evenimentele așa cum se înnoadă norii în înaltul munților.

Heidelberg este unul dintre aceste orașe.

Ca să nu-ți vorbesc decît despre castel (căci o să trebuiască să-ți povestesc despre el și cu aceasta ar fi trebuit de fapt să încep), prin cîte aventuri n-a mai trecut! Timp de cinci sute de ani a primit toate loviturile care au zguduit Europa și a sfîrșit prin a se nărui sub ele. E adevărat că sfîrșitul a mai depins și de faptul că acest castel din Heidelberg, reședință a contelui palatin, ce nu avea peste capul lui decît regi, împărați și papi, prea mare pentru a ridica fruntea fără a-i izbi, acest castel de la Heidelberg a avut întotdeauna o atitudine de împotrivire față de puteri. Încă în anul 1330, la vremea întemeierii lui, el își

începe istoria printr-o Thebaidă, avînd în palatinul Rudolf și împăratul Ludovic [565], cei doi frați denaturați, pe ai săi Eteocle și Polinice [566]. Apoi, electorul devine din ce în ce mai puternic. În anul 1400, palatinul Ruprecht al II-lea, asistat de cei trei electori de pe Rin, îl mazilește pe împăratul Wenceslas și-i ia locul [567]; o sută douăzeci de ani mai tîrziu, în anul 1519, palatinul Frederic al II-lea face din tînărul rege Carol I al Spaniei pe împăratul Carol Quintul. În anul 1415, contele Ludovic Bărbosul se declară protectorul conciliului din Constanța și închide în castelul lui de la Heidelberg un papă, pe Ioan al XXIII-lea, pe care-l numește într-o scrisoare către împărat *„misitul vostru Balthazar Kossa“* [568]. Un veac după aceea, Luther se refugiază la Nauenheim, tot lîngă Heidelberg, la umbra palatinului Frederic. Și dinadins nu-ți vorbesc aici, fiindcă am să-ți vorbesc mai departe pe larg, despre Frederic Victoriosul, marele tiran al Heidelbergului. În anul 1619, Frederic al V-lea, un tînăr, pune mîna pe coroana regească a Boemiei, în ciuda împăratului [569], iar în anul 1687, palatinul Filip-Wilhelm, un bătrîn, capătă pălăria de cardinal în ciuda regelui Franței [570]. Și de aici, pentru Heidelberg, lupte, zguduiri, turburări fără sfîrșit; războiul de Treizeci de Ani, spre slava lui Gustav-Adolf, războiul Palatinatului, care a fost sarcina lui Turenne [571]. Toate faptele cumplite, au izbit castelul. Trei împărați, Ludovic de Bavaria, Adolf de Nassau și Leopold de Austria, l-au asediat [572]; Pius al II-lea l-a excomunicat [573]; Ludovic al XIV-lea l-a trăsnit.

Ai putea zice că s-a amestecat și cerul. La 23 iunie în anul 1764, în ajunul zilei în care Carol-Theodor [574] trebuia să vină să locuiască la castel și să-și stabilească reședința acolo (ceea ce în treacăt fie spus ar fi fost o mare nenorocire, căci dacă Carol Theodor și-ar fi petrecut cei treizeci de ani ai lui în el, ruina severă pe care o admirăm astăzi, ar fi fost, fără îndoială, încrustată cu o groaznică înfloritură stil Pompadour), deci, în ajunul acelei zile, pe cînd mobilele prințului fuseseră deja aduse în curte, focul din ceruri a căzut pe turnul octogonal al bisericii Sfîntului Duh, a aprins acoperișul și nu s-a lăsat pînă ce nu a distrus în cîteva ceasuri acest castel vechi de cinci veacuri. Deja cu două sute de ani mai înainte, în anul 1537, vechiul palat construit de Conrad pe Geissberg și transformat de Frederic al II-lea în pulberărie, fusese lovit de trăsnet și sărise în aer. Lucru demn de remarcat, același deznodămînt a lovit amîndouă castelele de la Heidelberg, donjonul Hohenstaufenilor și conacul palatinilor. Și unul și celălalt au sfîrșit, ca visul din tragedie, printr-o lovitură de trăsnet.

Această gelozie surdă și ascunsă de care-ți vorbeam adineauri dintre elector și împărat, a contelui suveran împotriva cezarului, se manifestă și izbucnește vădit pînă și pe fațadele castelului. La palatul lui Otto-Henric [575], artistul, plin de gîndurile principelui, a pus medalioanele împăraților romani. Printre cezari l-a expus pe Neron și l-a furișat pe Brutus [576]. A subordonat compoziția celor trei etaje unor statui, patru la număr, așezate măreț la parter. Aceste patru statui sînt simboluri ; sînt semizei și semiregi. Este Josua, Samson, Hercule și David. Pe David nu l-a ales ca rege, ci ca păstor. Fiecare statuie are sub ea o inscripție care desăvîrșește explicația gîndirii trufașe a palatinului. La picioarele lui Josua [577] se citește :

Ducele Josua (Herzog Josua)
cu ajutorul lui Dumnezeu
a făcut să piară
treizeci și unu de regi.

Samson [578], pe legenda lui, devine aproape un elector palatin :

Samson cel Puternic
a fost locotenentul lui Dumnezeu
și a domnit în Israel
timp de douăzeci de ani.

Hercule [579], care e Frederic al II-lea, după ce a salvat de două ori Germania și i-a bătut pe turci în fruntea Confederației germanice, zice :

Sînt binecunoscutul Hercule
fiu al lui Jupiter
Celebru prin muncile mele mărețe.

În sfîrșit, păstorul David [580], care-și ține praștia într-o mînă, iar în cealaltă capul uriașului, este uzurpatorul legitimat de glorie, Frederic cel Victorios, care pare să-i spună împăratului Adolf :

David era un băiat
Curajos și cuminte
Obraznicului Goliath
I-a tăiat capul.
Goliath trebuia să ia aminte.

Într-adevăr, electorul palatin era un principe mare şi formidabil. Avea, printre electori, acelaşi rang pe care-l deţinea arhiepiscopul de Maienţa printre electorii-episcopi. La solemnităţile germanice purta globul sfîntului imperiu pe care pe vremea lui Carol Quintul, l-a adăugat în stema lui.

Conţii palatini erau oameni cultivaţi din plăcere, ceea ce face podoaba şi cochetăria adevăraţilor principi. În veacul al XIV-lea, Ruprecht cel Bătrîn [581] a întemeiat universitatea din Heidelberg ; în veacul al XV-lea, palatinul Carol era doctor al universităţii din Oxford [582]. Otto cel Mărinimos [583] desena şi sculpta. Este însă adevărat că Otto-Henric aparţinea minunatului secol al XVI-lea, care contopea într-o aceeaşi viaţă, pe culmi strălucitoare, pe principe şi pe artist. Carol Quintul lua penelul lui Tizian. Francisc I făcea versuri, picta şi desena, aşa cum a făcut-o mai tîrziu Carol al XI-lea. *Molte volte*, spune Paul Lamozzo, *si dilettava di prendere lo stilo in mano e esercitarsi nel disegnare e dipingere* *.

Un principe cultivat a fost şi Frederic cel Victorios, datorită bătrînului lui profesor Mathias Kemnat ; în veacul al XV-lea el a fost, ca să zic aşa, geamănul lui Carol Temerarul, iar vajnicul duce de Bourgogne a preferat prietenia lui titlului de rege. Istoria nu cunoaşte figură mai mîndră. Şi-a făcut începutul ca uzurpator, căci ţara lui avea nevoie de un om şi nu de un copil [584]. A apărat Palatinatul împotriva împăratului şi a apărat pe arhiepiscopul de Maienţa împotriva papei ; a fost excomunicat de trei ori ; a înfrînt liga celor treisprezece principi ; a dat ajutor hansei renane ţinînd piept întregii Germanii ; a cîştigat bătăliile de la Pfedersheim şi de la Seckenheim ; a oferit faimosul *prînz fără pîine* margravului Carol de Baden, episcopului Georg de Metz, contelui Ulrich de Würtemberg şi celor o sută douăzeci şi trei de cavaleri, prizonierii lui [585] ; a declarat război burgravilor-tîlhari şi a curăţat Neckarul de ei, aşa cum Barbarossa şi Rudolf de Habsburg curăţaseră Rinul ; în sfîrşit, după ce a trăit într-o tabără, a murit într-o mănăstire. Viaţă care mai tîrziu va fi cea a marelui Frederic, moarte care mai tîrziu va fi cea a lui Carol Quintul.

Erou cu profil dublu în care providenţa a schiţat din vreme pe cei doi mari oameni.

Văzut de sus, castelul din Heidelberg are aproape forma unui F, ca şi cum întîmplarea ar fi vrut să facă din măreţul conac uriaşa iniţială a acestui victorios Frederic, cel mai ilustru dintre cei ce au sălăşluit în el.

---

* Adeseori afla o plăcere să ia condeiul în mînă şi să se exercite în a desena şi a picta.

Piciorul cel mare a F-ului este paralel cu Neckarul și este cu fața la orașul pe care castelul îl domină de la jumătatea muntelui. Brațul cel mare, care pleacă în unghi drept de la capătul de sus al piciorului, se întinde deasupra unei văi ce-l desparte de munții de la răsărit. Brațul mic, din mijloc, scurtat și mai mult de ruinele care-l sfîrșesc, închidea castelul la apus înspre cîmpiile de pe Rin, și-și întorcea spre munții Geissberg turnurile, pe care parcă le mai ține și acum în articulația sa sfărîmată.

În castelul Heidelberg se află cam de toate. E o clădire în care se adună și se contopesc frumuseți care în alte părți sînt împrăștiate. Există turnuri crestate ca la Pierrefonds, fațade-giuvaeruri ca la Anet, jumătăți de bazine căzute întregi în șanț ca la Rheinfels, bazine mari triste, prăbușite și pline de mușchi ca la vila Pamfili, cămine domnești pline de mărăcini ca la Meung-sur-Loire, măreție ca la Tancarville, grație ca la Chambord, groază ca la Chillon [586].

Pretutindeni sînt urme de asedii și războaie. Nu-ți poți închipui cu cîtă furie, în special francezii, au pustiit castelul de la 1689 la 1693. S-au întors în trei-patru rînduri. S-au jucat de-a minele pe sub terasele și în crestăturile turnurilor principale, au dat foc acoperișurilor ; au aruncat bombe printre Dianele și Venus-urile [587] celor mai delicate fațade. Am văzut urmele ghiulelelor în pervazurile încîntătoarelor ferestre de la parterul sălii Cavalerilor peste care sărea palatina, încercînd să fie bărbat. Aceeași palatină, așa de spirituală, de rea și de disperată că este fată, a fost mai tîrziu pricina războiului [588]. Lucru ciudat, există orașe care au fost pierdute din cauza unor femei minuni de frumusețe ; Heidelbergul a fost pierdut din cauza acestei minuni de urîțenie.

Totuși, cît de pustiit ar fi fost, cînd urci spre castel pe rampe, pe sub bolți și pe terasele care duc la el, ești cuprins de regrete ; latura mare, cea cu fața la oraș, deși este admirabil alcătuită, la capătul de apus cu un turn spintecat care a fost turnul cel mare, la capătul de răsărit cu un frumos turn octogonal care a fost turnul clopotului, și la mijloc cu o clădire cu două pinioane, în stilul de la 1600, care a fost palatul lui Frederic al IV-lea, te face să regreți, zic, că această latură mare este întrucîtva monotonă. Mărturisesc că aș fi vrut o spărtură, două. Dacă aș fi avut cinstea să-l însoțesc pe dl. mareșal de Lorges în sălbatica lui expediție din anul 1693, l-aș fi sfătuit să tragă niște salve de tun care să fi dat mai multă mișcare liniei fațadei celei mari. Cînd faci o ruină, barem s-o faci bine.

Îți aduci aminte de admirabilul castel de la Blois[589], cu atîta nerozie folosit drept cazarmă, a cărui curte interioară are patru fațade, care povestesc fiecare istoria unei arhitecturi mari. Ei bine, cînd intri în curtea interioară a palatinilor, impresia nu este nici mai puțin profundă, nici mai puțin complicată. Ești uluit. Încerci să închizi ochii, așa cum ești ispitit să-ți astupi urechile în fața *Nunții* lui Paul Veronese[590]. Ți se pare că există în această curte imensă o iradiere care țîșnește dintr-o dată din toate părțile. Totul te solicită și te cheamă. Dacă te întorci spre palatul lui Frederic al IV-lea, ai în față cele două frontoane triunghiulare ale acestei fațade încărcate și sumbre, cu antablamente puternic scoase în afară, pe care se înalță, între patru rînduri de ferestre, statuile, cioplite cu dalta cea mai mîndră, a nouă palatini, doi regi și cinci împărați *. La dreapta ei, ai minunata fațadă italiană a lui Otto-Henric cu divinitățile, cu himerele și cu nimfele care trăiesc și respiră, catifelate de umbre moi colbuite, cu cezarii romani, semizeii greci, eroii evrei și cu porticul care-l are sculptat de Ariost[591]. La stînga întrevezi frontispiciul gotic al palatului lui Ludovic cel Bărbos, găurit și crăpat cu furie, ca de coarnele unui taur uriaș. În spate, pe sub ogivele unui portic sub care se adăpostește un puț pe jumătate înfundat, ai cele patru coloane de granit cenușiu dăruite de papă marelui împărat de la Aix-la-Chapelle[592], care au venit în secolul al VIII-lea de la Ravenna pe malurile Rinului și în veacul al XV-lea de pe malurile Rinului pe cele ale Neckarului și care, după ce au văzut căzînd palatul lui Carol cel Mare la Ingelheim, văd acum cum se năruie castelul palatinilor la Heidelberg.

Toată pardoseala de piatră a curții este acoperită de peroane în ruină, de fîntîni secate, de bazine crăpate. Pretutindeni piatra se sfărîmă și urzicile ies la lumină.

Cele două fațade din Renaștere, ce dau atîta splendoare acestei curți, sînt din gresie roșie, iar statuile care le acoperă sînt din gresie albă ; admirabilă combinație care dovedește că acești mari

---

* Primul rînd, începînd din partea de sus a palatului : Carol cel Mare, împărat ; Otto de Wittelsbach, palatin de Bavaria ; Ludovic, duce de Bavaria și prim-conte palatin al Rinului ; Rudolf I, palatin. Al doilea rînd : Ludovic de Bavaria, împărat ; Ruprecht al II-lea, împărat ; Otto, rege al Ungariei ; Cristian, rege al Danemarcei. Al treilea rînd : Ruprecht cel Bătrîn, palatin ; Frederic cel Victorios, palatin ; Frederic al II-lea, palatin ; Otto-Henric, palatin. Al patrulea rînd : patru palatini, Frederic cel Pios, Ludovic, Johann-Casimir și Frederic al IV-lea, constructorul palatului.

Casa palatină urcă, prin ascendență feminină, la Carol cel Mare.

sculptori erau şi mari colorişti. Cu timpul, gresia roşie a ruginit, iar cea albă s-a poleit. Dintre aceste două faţade, una, cea a lui Frederic al IV-lea, este severă ; cealaltă, cea a lui Otto-Henric este încîntătoare. Prima ţine de istorie, a doua de basm. Pe una o domină Carol cel Mare, pe cealaltă Jupiter.

Cu cît contempli aceste două palate juxtapuse, cu cît pătrunzi mai mult în minunăţia amănuntelor, cu atît te întristezi mai tare. Ciudată-i soarta capodoperelor de marmură şi piatră ! un dobitoc de trecător le sluţeşte, o ghiulea absurdă le face una cu pămîntul şi de ele nu este legat numele artiştilor ce le-au făcut, ci al regilor. Nimeni nu mai ştie astăzi cum îi cheamă pe dumnezeieştii oameni care au construit şi sculptat zidul de la Heidelberg. Deasupra acestei ruine pluteşte faimă cît pentru zece artişti ce nu poate fi fixată asupra nici unuia dintre ei. Un Boccador [593] necunoscut a născocit palatul lui Frederic al IV-lea ; un Primaticcio [594] neştiut de nimeni a alcătuit faţada lui Otto-Henric ; un Cesar Cesarino [595] pierdut în umbra uitării a desenat ogivele pure cu triunghi echilateral de la castelul lui Ludovic al V-lea. Iată arabescuri de Rafael, figurine de Benvenuto. Întunericul acoperă toate acestea. Curînd poemele de marmură vor muri, după cum poeţii lor au şi murit. Tu nu crezi, Louis, că cea mai amară dintre nedreptăţi este contestarea gloriei, este uitarea ?

Pentru cine au lucrat aceşti oameni minunaţi ? Vai ! Pentru vîntul care bate, pentru iarba care creşte, pentru iedera ce-şi asemuie frunzele cu ale lor, pentru rîndunica ce trece, pentru ploaia ce cade, pentru noaptea ce se lasă.

Ce e ciudat, e că bombardamentele ce s-au înverşunat asupra celor două faţade nu le-au sfărîmat pe amîndouă la fel. Pe frontispiciul lui Otto-Henric n-au spart decît cornişe şi arhitrave. Nemuritorii olimpici ce-l locuiesc n-au avut de suferit. Nici Hercule, nici Minerva, nici Hebe [596] n-au fost atinşi. Obuzele şi ghiulelele de foc s-au încrucişat jur-împrejurul statuilor invulnerabile fără să le atingă. Dimpotrivă, cei şaisprezece cavaleri încoronaţi cu capete de lei drept genunchiere, ce dau un aer atît de viteaz palatului lui Frederic al IV-lea, au fost trataţi de bombe ca nişte oşteni. Aproape toţi au fost răniţi. Otto, împăratul, are obrazul crestat ; Otto, regele Ungariei, are piciorul stîng zdrobit ; lui Otto-Henric îi lipseşte o mînă. Un glonte l-a desfigurat pe Ludovic cel Evlavios. Schija unei bombe l-a tăiat în două pe Frederic al II-lea şi i-a zdrobit şalele lui Ioan Cazimir. În timpul acestor asedii, cel ce începe

de sus, lîngă cer, regalul şir de statui, Carol cel Mare, şi-a pierdut globul, şi cel ce-l sfîrşeşte jos, Frederic al IV-lea şi-a pierdut sceptrul.

Dar nimic mai mîndru decît legiunea aceasta de principi, toţi mutilaţi şi toţi în picioare. Degeaba au dat iureş peste ei mînia lui Leopold I şi a lui Ludovic al XIV-lea, trăsnetul, mînie a cerului, revoluţia franceză, mînie a popoarelor ; ei sînt încă acolo cu toţii, apărîndu-şi faţada, cu pumnul în şold, cu piciorul înainte, călcîiul zdravăn, capul sus. Leul Bavariei rînjeşte la picioarele lor cu trufaşu-i rînjet de leu. La cel de-al doilea etaj, pe sub o cracă înverzită care a străpuns arhitrava şi care se joacă mlădiu cu penele din piatră ale căştii lui, Frederic cel Victorios îşi scoate pe jumătate spada. Sculptorul a pus pe acest chip un fel de aer al lui Ajax [597] înfruntîndu-l pe Jupiter, sau al lui Nemrod [598] săgetîndu-l pe Jehova.

Trebuie că a fost un spectacol nemaipomenit cu cele două palate al lui Otto-Henric şi al lui Frederic al IV-lea, văzute în străfulgerările bombardamentului din noaptea fatală de 21 mai a anului 1693.

Dl. de Lorges [599] aşezase o baterie pe cîmpie, în faţa satului Nemenheim, una pe Heiligenberg, una pe drumul ce merge la Wolfsbrunn şi o a patra pe Geissbergul cel mic. Din aceste patru puncte opuse, mortierele, înconjurînd Heidelbergul ca un cerc de hidre cumplite, şi-au cufundat, fără răgaz şi toate odată, gîturile lor lungi de flăcări în curtea castelului ; obuzele au scormonit pardoseala de piatră cu ţestele lor de fier ; ploaia de ghiulele înroşite a trecut printre dîrele de foc şi în lumina lor s-au profilat pe faţada lui Frederic al IV-lea, gata de luptă, coloşii palatini şi împăraţi, cu platoşe ca nişte scarabei, cu spada în mînă, năvalnici şi cumpliţi ; în timp ce alături de ei, pe cealaltă faţadă, goi, senini şi liniştiţi, sub licărirea fulgerelor grenadelor, zeii luminoşi şi zeiţele îmbujorate zîmbeau sub ploaia de bombe.

Printre aceste chipuri regeşti, ce par să fie mai degrabă suflete înveşmîntate în piatră decît statui, numai două mi s-a părut că-şi pierduseră ceva din mîndrie ; Ludovic al V-lea şi Frederic al V-lea. E adevărat că nu fac parte din strălucitoarea constelaţie de principi presărată pe castelul lui Frederic al IV-lea. Ei stau în umbră, rezemaţi cu spatele de ruina a ceea ce a fost Turnul cel Mare.

Frederic al V-lea este adînc copleşit ; pare să se gîndească la greşeala cu care şi-a pecetluit destinul. Coroana Boemiei, scoasă de boemi de pe fruntea lui Ferdinand al Austriei, fusese

propusă de ei electorului de Saxa care a refuzat-o ; apoi lui Carol-Emanuel, duce de Savoia, care a refuzat-o ; apoi lui Cristian al IV-lea, regele Danemarcei, care a refuzat-o ; şi în sfîrşit palatinului Frederic al V-lea care, sfătuit de soţia lui, a luat această coroană cu amîndouă mîinile. A fost încoronat la Praga în anul 1619 ; a izbucnit apoi războiul şi a ajuns să moară departe de ţara lui, rătăcitor şi surghiunit de împrejurările cărora le dăduse naştere[600]. Soţia lui era Elisabeta de Anglia, nepoata Mariei Stuart. Ea i-a adus ca zestre fatalitatea familiei ei. Şi nu Elisabeta a fost cea care s-a însoţit cu un tron, ci Frederic a fost cel ce s-a însoţit cu surghiunul.

Frederic al V-lea, în nişa lui întunecoasă în care mărăcinii îl ascund aproape cu totul, mai are încă pe cap coroana Boemiei, cea care a dat naştere războiului de Treizeci de Ani ; nu mai are însă cele două mîini cu care a apucat-o. Ciudat lucru, i-au fost tăiate de o bombă suedeză.

Vecinul lui, Ludovic al V-lea, nu este mai puţin sumbru. S-ar zice că ştie că nu mai sînt gărzi în piaţă, că turnul *Nici-odată Gol* este gol, că nu mai sînt preoţi în capelă, că nu mai sînt lei în Turnul Uriaşului, că nu mai sînt electori în Germania, că nu mai sînt palatini la Heidelberg, şi că *Turnul cel Mare*, cel mai înalt turn din Europa, pe care el îl construise după donjonul de la Bourges, atîrnă prăvălit în spatele lui. Se uită cu tristeţe la iedera care treptat-treptat îi acoperă faţa.

Turnul cel Mare avea perechea lui la celălalt capăt al acestui palat-cetăţuie. Era turnul lui Frederic cel Victorios.

Către anul 1455, Frederic I, vrînd să facă din el un castel inexpugnabil, a pus să se înalţe un turn puternic deasupra vîlcelului ce-l desparte de munţii dinspre răsărit. Acest turn era înalt de optzeci de picioare, era clădit din granit şi închis cu porţi de fier. Partea din zid ce dădea spre duşmani era lată de douăzeci de picioare. Frederic a pus să se aşeze înăuntru trei baterii puternice suprapuse şi a fixat în bolţi, pentru a putea manevra tunurile, uriaşe inele de fier ce mai sînt încă aninate acolo. În anul 1610, strănepotul lui, Frederic al IV-lea, a înălţat şi mai mult turnul cu un etaj mare octogonal. — Cînd această minunată construcţie a fost sfîrşită şi întregită, regele Franţei, întărîtat, a pus degetul său mare pe ea şi a strivit-o ca pe o nucă.

Astăzi *Turnul lui Frederic Victoriosul* se cheamă *Turnul Despicat.*

Jumătate din uriaşul cilindru de zidărie zace în şanţ. Alte blocuri crăpate se desprind din vîrf şi s-ar fi prăvălit de mult,

însă copacii, ca nişte monştri, le-au prins în ghearele lor puternice şi le ţin atîrnate deasupra prăpastiei.

La cîţiva paşi de această ruină înfricoşătoare, întimplarea a aruncat o ruină fermecătoare ; e interiorul palatului lui Otto-Henric, de la care nu ţi-am arătat pînă acum, dragă Louis, decît faţada. Şi se află acolo, în picioare, în aer liber, pradă primului venit, sub razele soarelui şi în ploaie, sub zăpadă şi în bătaia vîntului, fără boltă, fără lambriuri, fără acoperiş, croite ca la întîmplare în zidurile dărăpănate, douăsprezece porţi în stilul Renaşterii, douăsprezece giuvaeruri, douăsprezece capodopere, douăsprezece idile de piatră, învălmăşite, ca ieşind din aceleaşi rădăcini cu o pădure minunată de flori sălbatice demne de palatini, *consule dignae* *. N-aş putea să-ţi spun ce este inexprimabil în acest amestec de artă şi realitate ; e o luptă şi în acelaşi timp o armonie. Natura, care se ia la întrecere cu Beethoven, se întrece şi cu Jean Goujon [601]. Arabescurile fac mărăcinişuri şi mărăcinişurile fac arabescuri. Nu ştii pe care s-o alegi şi pe care s-o admiri mai mult : frunza vie sau frunza sculptată.

Mie ruina mi s-a părut plină de o ordine divină. Mi se pare că acest palat, clădit de zînele Renaşterii, se află abia acum în starea lui firească. Toate minunatele fantezii ale unei arte libere şi nestăpînite trebuie că se simţeau prost în aceste săli atunci cînd se semnau păci şi se urzeau războaie, cînd principi întunecaţi visau aici, cînd se făceau nunţi regeşti şi cînd se plănuiau împăraţi ai Germanie. Oare Vertumni, Pomonii, Ganimezii [602] puteau ei să înţeleagă cîte ceva din ideile ce ieşeau din capul lui Frederic al IV-lea sau al V-lea, din mila Domnului, conte palatin al Rinului, vicar al sfîntului imperiu roman, elector, duce al Bavariei de Sus şi de Jos ? Un mare senior se culca în această încăpere cu o fiică de rege sub un baldachin de duce ; nu mai există acum nici senior, nici fiică de rege, nici baldachin, nici tavan ; totul e locuit de volbură şi înmiresmat de izmă sălbatică. E bine. E mai bine. Gingaşele sculpturi au fost făcute pentru a fi sărutate de flori şi privite de stele.

Natura, dreaptă şi sfîntă, sărbătoreşte această operă pe al cărei făcător, oamenii l-au uitat.

În afară de nenumăratele bazine, grote, fîntîni, pavilioane şi arcuri de triumf, în afară de capela închinată sfîntului Udalrich şi construită de Iuliu al III-lea [603] ca primă capelă a Germaniei ;

---

* vrednice de un consul.

În afară de piaţa militară,
De cele două arsenale,
De terenul de juoat cu mingea al electorului Carol,
De menajeria de lei,
De coliviile uriaşe,
De casa păsărilor
De casa de jumulit şi de împăiat
De cancelaria cea mare
De hotelul monetăriei, străjuit de patru turnuleţe, castelul din Heidelberg mai conţinea şi contopea în măreaţa lui unitate, opt palate a opt principi, din opt epoci diferite :

Unul din veacul al XIV-lea, palatul pfalzgravului Rudolf I ;
Unul din veacul al XV-lea, palatul împăratului Ruprecht ;
Trei din al XVI-lea, palatul lui Ludovic al V-lea, palatul lui Frederic al II-lea şi palatul lui Otto-Henric ;
Trei din al XVII-lea, palatul lui Frederic al IV-lea, palatul lui Frederic al V-lea şi palatul Elisabetei.

Ruina castelului este astăzi alcătuită din toate aceste ruine.

Fără a mai număra turnuleţele, chioşcurile cu verdeaţă, scările dantelate dinăuntru, mai existau nouă turnuri exterioare :

Turnul lui Carol ;
Rondela ;
Turnul cel Mare ;
Turnul lui Frederic Victoriosul ;
Turnul Niciodată-Gol ;
Turnul de Comunicaţie ;
Turnul Uriaşului ;
Turnul Octogonal şi
Turnul Bibliotecii în care se afla *Biblioteca palatină* a Vaticanului, din care în anul 1622, manuscrisele greceşti şi liturghierele bizantine au fost folosite, din lipsă de paie, drept culcuşuri pentru caii armatei imperiale.

Dintre aceste turnuri cinci mai dăinuie încă :

Turnul Bibliotecii ;
Turnul Octogonal ;
Turnul cel Mare ;
Turnul Despicat (al lui Frederic Victoriosul) şi
Turnul Uriaşului, singurul turn pătrat.

Ciudată soartă. Acest palat minunat care a fost scena serbărilor şi războaielor, care a fost sălaşul conţilor Rinului şi al ducilor de Bavaria, al regilor Boemiei şi al împăraţilor Germaniei, nu mai este astăzi decît acoperămîntul complicat al unui butoi.

Subteranele de la Tournus [604] sînt o biserică, cele de la Saint-Denis morminte, subteranele de la Heidelberg nu sînt altceva decît o pivniță.

După ce ai străbătut aceste ruine mărețe, această năruire epică, aceste săli de arme dărăpănate, aceste palate pline de mușchi, de mărăcini, de umbre și de uitare, aceste turnuri ce s-au clătinat ca niște oameni beți și care au căzut ca niște morți, aceste curți mari în care, acum nici două sute de ani, oștenii mai stăteau încă în fața treptelor cu sulițele lor lungi, după ce ai trecut prin această întreagă clădire mare cu întreaga ei istorie mare, vezi că vine spre tine un om cu un felinar, îți deschide o ușă joasă, îți arată o scară întunecoasă și-ți face semn să cobori. Cobori ; bolta este întunecoasă, cripta plină de reculegere. Ferestruicile dau o penumbră evlavioasă, te aștepți să vezi mormintele palatinilor și dai de un butoi imens, o fantezie pantagruelică, un tron pentru un Ramponneau [605] colosal. Cînd dai de această ciudățenie, ai impresia că auzi în întunericul ruinei imensul hohot de rîs al lui Gargantua.

Butoiul cel Mare din castelul de la Heidelberg e Rabelais în gazdă la Homer.

Imensa butie, culcată într-o rînă în pivnița care o adăpostește, are înfățișarea unei nave sub cală. Are un diametru de douăzeci și patru de picioare și o lungime de treizeci și trei de picioare [606], iar în partea din față poartă o stemă în stil rococo in care sînt sculptate inițialele electorului Carol-Teodor. Două scări cu două etaje șerpuiesc de jur-împrejur și urcă pînă la o platformă așezată la partea de sus. Butia cuprinde echivalentul a două sute treizeci și șase de butoaie a cîte o mie două sute de sticle duble ; deci butia cea mare conținea cinci sute șaizeci și șase de mii patru sute de litri. Ea era umplută printr-o gaură străpunsă în boltă deasupra vranei și era golită cu o pompă care mai este încă acolo atîrnată de perete. Această butie imensă a fost de trei ori plină cu vin de Rin. Cînd a fost umplută prima oară, electorul a dansat cu toată curtea lui pe platforma de deasupra. Din anul 1770 e goală.

În ea vinul se făcea din ce în ce mai bun.

De fapt această butie nu este fosta Butie Mare de la Heidelberg, acoperită cu sculpturi ciudate și construită în anul 1595 de către electorul Ioan-Cazimir ca să dea mai multă solemnitate unei împăcări dintre luterani și calviniști. Carol-Teodor a pus să fie dărîmată cam pe la 1750 ca s-o construiască pe aceasta, mai mare dar mai puțin împodobită.

În afară de Butia cea Mare, pivnițele castelului palatin. ce se deschid în toate direcțiile ca niște vizuine, mai conțineau și ceea ce se numea butiile mici. Ele nu aveau decît înălțimea primului etaj. Erau zece sau douăsprezece. N-a mai rămas decît una, pe care mi-au arătat-o în cotlonul ei, aflat la cîțiva pași de butia cea mare. Nu cuprindea decît a cincea parte din butia cea mare. E un ansamblu foarte frumos de doage din lemn de stejar, fabricate pe vremea lui Ludovic al XIII-lea, împodobit de electorii palatini cu stema Bavariei și cu trei capete de lei pe fiecare dintre fețe, și de soldații francezi cu cîteva lovituri de secure. Era în anul 1799. Butia era plină cu vin de Rin si soldații noștri au vrut s-o spargă. Butia s-a ținut tare. Ei, care sfărîmaseră zidurile fortăreței, n-au putut însă să facă vreo spărtură în butoi.

Acest butoiaș este gol din anul 1800.

Plimbîndu-te prin umbra făcută de butia cea mare, zărești deodată, în spatele bîrnelor de care este proptită, o statuie ciudată de lemn, peste care, dintr-o ferestruică, se strecoară o rază palidă de lumină. E un fel de moșneguț vesel, îmbrăcat grotesc, alături de care atîrnă de un cui un orologiu grosolan. De sub el iese o sfoară, tragi de ea, orologiul se deschide brusc și din el țîșnește o coadă de vulpe ce te plesnește peste nas. Moșneguțul e un bufon de la curte și orologiul e ghidușia lui.

E singurul lucru care mai trăiește și se mișcă în castelul de la Heidelberg : ghidușia unui bufon al regelui. Sus, printre ruine, Carol cel Mare nu mai are sceptru, Frederic cel Victorios nu mai are un turn, regele Boemiei nu mai are mîini, Frederic al II-lea nu mai are cap, globul domnesc al lui Frederic al V-lea a fost sfărîmat în mîna lui de o ghiulea, alt glob domnesc ; totul a căzut, totul s-a sfîrșit și s-a stins în afară de bufon. El mai este încă în picioare, mai suflă și zice : Aici sînt ! cu haina lui albastră, cu jiletca lui extravagantă, cu peruca lui de nebun, jumătate verde, jumătate roșie ; se uită la tine, te oprește, te trage de mînecă, îți face gluma lui neroadă și-ți rîde în nas. După părerea mea, ceea ce e cel mai lugubru și mai amar în ruina de la Heidelberg, nu sînt toți principii și toți regii morți, ci bufonul acesta viu.

Este vorba de nebunul palatinului Carol-Filip, care se numea PERKEO. Înalt de trei picioare și șase degete[607], ca și statuia lui, sub care îi e săpat numele, el bea cincisprezece sticle duble de vin pe zi. Acesta îi era talentul. Și i-a făcut mult să rîdă, cam pe la 1710, pe electorul palatin de Bavaria și pe împăratul Germaniei, umbrele ce au trecut pe acolo în acea vreme.

Într-o bună zi, cînd se aflau la palatin mai mulţi principi străini, l-au măsurat pe Perkeo alături de unul din grenadierii înalţi ai lui Frederic I, rege al Prusiei ; aceştia, în cizme cu tocuri înalte şi cu uriaşele lor căciuli de blană, erau siliţi să coboare scările de-a îndărătelea. Bietul nebun era oleacă mai înalt decît cizma grenadierului. *Tare s-a mai rîs,* spune un povestitor al vremii. Bieţi principi ai unei epoci decrepite, preocupaţi de pitici şi de uriaşi şi uitînd de oameni !

Dacă Perkeo nu-şi bea cele cincisprezece sticle, era biciuit. În fond, în veselia schimonosită a acestui amărît, era mult sarcasm şi dispreţ. Principii, în ameţeala lor, nu-şi dădeau seama. Strălucirea splendidă a curţii palatine acoperea licăririle de ură ce străfulgerau cînd şi cînd pe acest chip ; astăzi însă, ele reapar în întunericul ruinelor şi te fac să citeşti desluşit gîndul tainic al bufonului. Moartea, care a trecut peste acest chip i-a şters ghiduşia şi nu i-a lăsat decît ironia.

Şi parcă statuia lui Perkeo îşi rîde de cea a lui Carol cel Mare.

Nu trebuie să te întorci să-l vezi pe Perkeo. Prima oară te mîhneşte, a doua oară te înfricoşează. Nimic nu-i mai sinistru decît rîsul încremenit. În palatul pustiu, lîngă butia goală, te gîndeşti la bietul nebun, bătut de stăpînii lui cînd nu se îmbăta şi te cuprinde frica în faţa măştii lui de veselie hîdă. Nu e nici măcar rîsul batjocoritor al unui bufon, ci rînjetul unui diavol ce se răzbună. În această ruină plină de fantome, Perkeo este şi el un strigoi.

Iartă-mă, dragă Louis, dacă profit de tranziţie ; însă, în legătură cu fantomele, trebuie să-ţi povestesc ceva despre strigoi. Se zice că sînt mulţi în castelul de la Heidelberg. Se plimbă noaptea pe lună plină sau în nopţile cu furtună. Cînd este Jutha, soţia lui Anthyse, ducele francilor, care se aşază, palidă şi cu coroana pe cap, sub micile ogive ale chioşcului cu verdeaţă al lui Ludovic cel Bărbos. Cînd sînt cei doi judecători franci, doi cavaleri negri ce-i vezi mergînd alături de statuia lui Jupiter pe friza inaccesibilă a palatului lui Otto-Henric. Alteori sînt muzicanţi cocoşaţi, diavoli familiari ce şuieră arii diavoleşti în podul sfintei capele. Alteori este Doamna Albă care trece pe sub bolţi şi căreia i se aude vocea. Se zice că această Doamnă Albă i-a apărut în anul 1655 contelui Frederic al celor Două Punţi în sala cavalerilor din palatul lui Otto-Henric şi că i-a prezis căderea palatinatului. Pe vremea palatinilor se arăta ori de cîte ori trebuia să moară vreunul din suveranii ţării. Pentru marii duci de Baden nu mai vine. Se pare că nu recunoaşte tratatul de la Lunéville [608].

Aceştia sînt, dragă Louis, diavolii pe care-i caută turiştii în acest vechi palat. Cît despre mine, trebuie să recunosc că nu am văzut alţi diavoli şi chiar alţi turişti decît, într-o zi, pe la prînz, doi uriaşi hornari din Pădurea Neagră, care veniseră să viziteze ca artişti şi cunoscători fenomenalul cămin al palatinilor, extaziindu-se în faţa lui, şi care, negri de tot şi cu dinţii albi, tot dînd din mîini cu mantaua lor largă pe care o poartă ca pe un şal, aveau aerul unor lilieci mari de la Odeon [609] într-o punere în scenă a lui Robin Hood în ruinele de la Heidelberg.

Nici un fel de pustiire n-a lipsit acestui castel. Pînă acum ţi-am vorbit de dl. de Tilly, de contele de Birkenfeld, de mareşalul de Lorges, de împăratul Germaniei şi de regii Franţei, de marii distrugători. Nu ţi-am spus nimic de cei mici. Cînd te uiţi la urma lăsată de lei, n-o vezi pe cea a şoarecilor. Şi totuşi Heidelbergul şi-a avut şoarecii lui. Micii pustiitori, arhitecţii oficiali, s-au năpustit asupra acestui monument, ca şi cum ar fi fost în Franţa, ca şi cum ar fi fost la Paris. Nişte invalizi adăpostiţi aici au ciopîrţit bătrîna clădire cu ură, ruină de ruină. Au dărîmat în întregime două din cele patru frontoane ale iatacului lui Otto-Henric. Englezii au sfărîmat cu ciocanul cariatidele-pilaştrii din sufragerie ca să le ducă cu ei. Un arhitect, însărcinat să construiască o conductă de apă de la Heidelberg la Mannheim a dat jos bolţile din sala cavalerilor ca să facă din cărămizile lor ciment pentru apeduct. Îţi aduci aminte de grilajul nostru din Piaţa Regală, monument rar şi complet de feronerie din veacul al XVII-lea, vechiul grilaj de care vorbeşte Madame de Sévigné [610], care a văzut trecînd *păsările din Tournelles,* pe lîngă care a trecut Corneille cînd mergea la Marion de Lorme [611] şi Molière cînd mergea la Ninon de Lenclos [612] ; ei bine, a fost vîndut anul acesta, în faţa uşii mele, *cu cinci gologani livra.* Dragă Louis, nerozii care au făcut prostia nici măcar n-au inventat-o. Neghiobii care au născocit asta erau cei din Heidelberg. În jurul palatului lui Otto-Henric se afla de jur-împrejur o rampă de fier din timpul Renaşterii. Arhitecţii oraşului au vîndut-o *la greutate cu mai puţin de şase parale livra.* Îţi citez chiar textul tranzacţiei. Ce zici ? Şase parale fac cît cinci gologani de-ai noştri.

M-ai uitat, desigur, pe dealul Geissberg, acolo unde eram cînd am început să-ţi vorbesc despre castelul de la Heidelberg ; şi am uitat şi eu de mine, într-atît de adîncă era visarea în care mă cufundasem. Noaptea se lăsase, norii se împrăştiaseră pe cer, luna urcase pînă aproape la zenit şi mai şedeam încă pe aceeaşi

piatră, privind în întunericul din jurul meu şi la umbrele din mine. Deodată clopotul oraşului a bătut ceasul la picioarele mele ; era miezul nopţii ; m-am ridicat şi am coborît. Drumul care duce la Heidelberg trece prin faţa ruinelor. Cînd am ajuns la ele, luna, învăluită în aburi de nori şi încinsă cu un halo imens, arunca o lumină lugubră asupra măreţului morman de ruine năruite. Dincolo de şanţ, la treizeci de paşi de mine, în mijlocul unui mărăciniş, mi-a apărut Turnul Despicat, căruia îi puteam vedea interiorul ca un enorm cap de mort. Puteam să desluşesc nările, cerul gurii, dubla arcadă a sprîncenelor, scobitura adîncă şi cumplită a ochilor stinşi. Stîlpul mare central cu capitelul lui era rădăcina nasului. Pereţii despărţitori sfîşiaţi erau cartilajele. Jos, pe povîrnişul rîpei, ieşiturile din bucata de perete căzută închipuiau fălcile. N-am văzut în viaţa mea ceva mai melancolic decît acest mare cap de mort aşezat pe marele neant ce se numeşte Castelul Palatinilor.

Ruina, tot timpul deschisă, era pustie la această oră. Mi-a venit ideea să intru. Cei doi uriaşi de piatră ce păzesc Turnul Pătrat m-au lăsat să trec. Am păşit prin porticul înnegrit sub care mai atîrnă încă vechiul grilaj de fier care închidea intrarea, şi am pătruns în curte. Luna aproape dispăruse în nori. Din cer nu mai cobora decît o lumină palidă.

Louis, nimic nu este mai măreţ decît ceea ce este doborît. Ruina, astfel luminată, văzută la acest ceas, avea o tristeţe, o blîndeţe şi o maiestate de nespus. Mi se părea că simt în înfiorarea abia desluşită a copacilor şi a mărăcinilor ceva grav şi respectuos. Nu auzeam nici un pas, nici un glas, nici o suflare. În curte nu erau nici umbre, nici lumini ; un fel de penumbră visătoare modela totul, lumina totul şi învăluia totul. Învălmăşeala de spărturi şi crăpături lăsa să ajungă pînă în cotloanele cele mai întunecoase firavele raze de lună ; şi în adîncimile negre, pe sub bolţi şi pe sub coridoarele de nepătruns, vedeam umbre albe mişcîndu-se încetişor.

Era ceasul la care faţadele vechilor clădiri părăsite nu mai sînt faţade, ci chipuri.

Mergeam înainte pe pietrele inegale şi pe fărîmiturile de stîncă fără să îndrăznesc să fac vreun zgomot şi simţeam între cei patru pereţi ai incintei stînjeneala ciudată, sentimentul de nedefinit căruia cei vechi îi spuneau *groaza de pădurile sfinte.* E un fel de teroare de neînvins în mijlocul a ceea ce este sinistru şi totodată splendid.

Am urcat între timp treptele verzi şi umede ale vechii terase fără rampă şi am intrat în vechiul palat fără acoperiş

al lui Otto-Henric. Ai să rîzi, poate ; te asigur însă că a merge noaptea prin încăperi care au fost locuite de oameni, cu ușile decorate, cu compartimente care-și au încă semnificația lor distinctă, a-ți spune : — uite sufrageria, uite camera de culcare, uite alcovul, uite căminul, — și să simți iarba sub picioare și să vezi cerul deasupra capului, e înspăimîntător. O încăpere care mai are încă înfățișarea unei încăperi și al cărei tavan a fost luat de o mînă nevăzută precum capacul unei cutii, devine ceva lugubru și fără nume. Nu mai e o casă, nici un mormînt. Într-un mormînt simți sufletul omului ; aici îi simți umbra.

Cînd să trec din vestibul în sala Cavalerilor m-am oprit. Se auzea un zgomot ciudat, cu atît mai deslușit cu cît o tăcere sepulcrală umplea restul ruinelor. Era un fel de horcăit, slab, strident, continuu, contopit uneori cu ciocănituri seci și rapide, care părea că vine, cînd din fundul întunericului, dintr-un punct îndepărtat al hățișului sau al clădirii, cînd părea să iasă de sub picioarele mele printre crăpăturile din pardoseală. De unde venea ? De la ce ființă nocturnă provenea strigătul sau ciocănitul ? Nu știu, semăna însă cu scîrțîitul unui război de țesut și, ascultîndu-l, nu mă puteam împiedica să nu mă gîndesc la hîdul urzitor de legende care țese noaptea în ruine frînghia pentru spînzurători.

În rest nimic, nimeni, nici o ființă vie. Sala era pustie ca întreg palatul. Am dat în pardoseală cu bastonul, zgomotul a încetat, și a început apoi iar. Iar am bătut, iar a încetat și iar a început. Dar n-am văzut decît un liliac mare speriat, pe care bătaia bastonului meu pe lespede îl făcuse să iasă dintr-una din consolele sculptate ale peretelui și care se plimba pe deasupra capului meu într-un zbor funebru circular, făcut parcă pentru interiorul turnurilor prăbușite.

Să-ți spun tot ? De ce nu ? Nu ești tu omul care înțelege toate închipuirile minții ? În această ruină mi se părea că stînjenesc pe cineva. Pe cine ? Nu știu. Este însă sigur că răscoleam o taină. Noaptea era acolo, singură ; o tulburasem. Toate ființele supranaturale din această ruină domnească își aținteau asupra mea ochii vagi și speriați. Tritonii, satirii, sirenele cu două cozi, amorașul înaripat ce se joacă de trei veacuri cu o ghirlandă în pragul sălii Cavalerilor, cele două Victorii goale pe care invalizii le-au ciopîrțit, cariatidele ascunse sub arbuști purpurii, himerele cu inele în dinți, naiadele ce ascultă cum cade din urne apa de infiltrație, aveau ceva iritat și trist ; rictusul mascaronilor

căpăta o expresie stranie ; o licărire făcea să iasă lugubru în relief din umbră pe întunecata Isis [613] din vestibul, căreia ploile ce o rod și o estompează i-au dat surîsul de nedefinit al chipurilor lui Prud'hon [614] ; cei doi sfincși cu căști, cu mamele de femeie și cu urechi de faun, păreau să șușotească încetișor uitîndu-se la mine, *transversa tuentes**; și credeam că aud răsuflînd leii de lîngă cămin din mărăcinișul în care s-au ghemuit de cînd picioarele palatinului gînditor nu se mai odihnesc pe coama lor de marmură. Ceva încremenit și cumplit palpita în jurul meu pe toate aceste ziduri și, de cîte ori mă apropiam de o ușă întunecoasă sau de un colț năpădit de pîclă, găseam vie o privire încărcată de taine.

Tu ai viziuni ca mine ? Ai simțit așa ceva ? Statuile dorm ziua ; noaptea însă se trezesc și devin năluci.

Am ieșit din palatul lui Otto și m-am întors în curte, urmărit mereu de zgomotul slab făcut de acel cineva ce veghea în sala Cavalerilor.

Cînd tocmai coboram treptele, a ieșit deodată luna, pură și strălucitoare, printr-o largă sfîșiere a norilor ; palatul lui Frederic al IV-lea, cu fronton dublu, mi-a apărut brusc, măreț, luminat ca ziua cu cei șaisprezece uriași ai lui, palizi și înspăimîntători ; în timp ce la dreapta mea fațada lui Otto, înălțîndu-se neagră pe cerul luminos, lăsa să treacă razele scînteietoare ale lunii prin toate cele douăzeci și patru de ferestre ale sale.

Ți-am spus *luminat ca ziua* ; și nu-i așa, ci totodată mai mult și mai puțin. Luna peste ruine este mai mult decît o lumină, e o armonie. Nu ascunde nici un amănunt și nu exagerează nici o rană ; aruncă un văl pe ceea ce este sfărîmat și adaugă maiestății vechilor clădiri un nimb înnegurat. E mai bine să vezi noaptea decît ziua un palat sau o mănăstire în ruină. Dura lumină a soarelui obosește ruinele și dăunează tristeții statuilor.

La rîndul lor, umbrele de împărați și de palatini s-au uitat și ele la mine ; *simulacra* **. Lucru ciudat, o clipă mai devreme, mi se păruse că sirenele, nimfele și himerele mă priveau cu mînie ; acum mi se părea că vechii principi de temut coborau spre mine, biet trecător, o privire blîndă și primitoare. Unii păreau și mai înalți sub lumina fantastică a lunii. Unul dintre ei, atins și pe jumătate răsturnat de o bombă, Ioan-Cazimir, sprijinit cu spatele de perete, cu chipul palid, cu nasul vulturesc și barba-i lungă, avea aerul lui Henric al IV-lea deshumat.

---

* privind piezis.
** iluzie.

Am ieşit din palat prin grădină şi în coborîre m-am mai oprit o clipă pe una din terasele de jos. În spatele meu, ruina, ascunzînd luna, părea la jumătatea povîrnişului un tufiş de umbră din care ţîşneau în toate direcţiile raze lungi de întuneric şi lumină, brăzdînd fundalul nedeslușit în pîclă al peisajului. La picioarele mele se aşternea Heidelbergul adormit, întins pe fundul văii de-a lungul muntelui, cu toate luminile stinse şi cu toate porţile închise ; sub Heidelberg, auzeam cum curge Neckarul, ce părea să vorbească în şoaptă cu dealurile şi cu cîmpia ; şi gîndurile ce m-au năpădit toată seara, neantul omului în trecut, neîmplinirea lui în prezent, măreţia naturii şi veşnicia lui Dumnezeu, îmi veneau toate din nou în minte, închipuind o întreită imagine, în timp ce coboram cu paşi înceţi în întunecime, între rîul pururi treaz şi viu, oraşul adormit şi palatul mort.

Post-Scriptum

Karlsruhe, noiembrie

Dragă Louis, uite că am sfîrşit scrisoarea asta interminabilă. Laudă pe Domnul şi iartă-mă. Nu citi in-folio-ul [615] ce-ţi trimit ci vino să vezi Heidelbergul.

Am făcut o plimbare grozavă pe Bergstrasse. Era şi noroi şi zăpadă, tu ştii însă că eu sînt de la munte. Numai că am suferit foarte, nu de frig ci din cauza sobelor. Închipuie-ţi că de cînd mă aflu în Germania n-am reuşit încă să găsesc un foc bun de cămin, un tăciune aprins, un vreasc arzînd. N-au decît sobe groaznice, cu burlane care se răsucesc prin încăpere ca nişte şerpi. Dau o căldură proastă şi trădătoare ce te face să-ţi fiarbă creierii în cap şi să-ţi îngheţe picioarele. Aici nu te încălzeşti, te asfixiezi. Cu neajunsul acesta, — asfixiere seara şi dimineaţa, — regiunea e cu adevărat minunată. Plouă toată noaptea ; dormind, aud cum îmi bate ploaia în geam ; mă aştept la zile urîte şi umede ; nu ştiu însă cum se face că dimineaţa norii se împrăştie, negura se destramă şi văd tot ce e mai frumos pe lume.

Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane *.

Adio, prietene. Pe curînd. Peste cîteva săptămîni am să-ţi strîng mîna ta cea bună. Iubeşte-mă.

---

* Plouă întreaga noapte, priveliştile se întorc dimineaţa.

1839

Scrisoarea a XXIX-a

STRASBOURG

Strasbourg, august

Iată-mă la Strasbourg, prietene. Fereastra deschisă dă în Piața Armelor. La dreapta e un pîlc de copaci, la stînga Münsterul [616], cu un dangăt mare de clopote în clipa asta, în fața mea în fundul pieții o casă din veacul al XVI-lea, tare frumoasă, deși zugrăvită în galben cu obloane verzi ; în spatele casei, înaltele pinioane ale unui naos vechi în care se află biblioteca orașului ; în mijlocul pieții, o baracă de lemn din care va să iasă, se zice, un monument al lui Kléber [617] ; de jur-împrejur o cingătoare de acoperișuri vechi, destul de pitorești, la cîțiva pași de fereastra mea, un felinar ca o spînzurătoare, lîngă care se ciondănesc cîțiva puști nemți, blonzi și burtoși. Din cînd în cînd, o sprintenă diligență englezească, o caleașcă sau un landou, se opresc în

fața porții hanului *Maison Rouge* — în care stau — cu surugiul său badenez. Surugiul din Baden este încîntător ; are o jiletcă de un galben viu, o pălărie neagră cu un șnur lat argintiu și poartă în bandulieră un corn mic de vînătoare cu un ciorchine enorm de ciucurii roșii pe spinare. Surugii noștri sînt tare sluți ; cel de la Longjumeau [618] este un mit ; un halat vechi plin de noroi și o bonetă groaznică de pînză, așa-i surugiul din Franța. Și acum așterne peste toate, peste surugiul din Baden, diligența, puștii nemți, casele vechi, baraca și clopotnița, așterne un cer frumos albastru cu norișori și ai să ai o idee de tablou.

De altfel n-am prea avut aventuri ; am petrecut două nopți în diligență, ceea ce m-a făcut să am o idee grozavă despre soliditatea mașinăriei omenești.

Noaptea într-o diligență e ceva oribil. La plecare, totul e cum nu se poate mai bine, surugiul pocnește din bici, zurgălăii și caii sună vesel, te simți într-o situație ciudată și învăluitoare, mișcarea diligenței îți înveselește mintea, iar amurgul te face melancolic. Treptat se lasă noaptea, conversația vecinilor lîncezește, simți că pleoapele se îngreunează, felinarele diligenței se aprind, ne oprim la schimbul de cai și plecăm iar ca vîntul ; e noapte de-a binelea, adormi. Tocmai atunci îi vine drumului ideea să devină oumplit ; movilele și hîrtoapele se țin lanț ; diligența începe să joace. Nu mai e vorba de un drum, ci de un șir de munți cu lacuri și creste, ce trebuie că sînt niște zări mărețe pentru furnici. Două mișcări contrarii pun atunci stăpînire pe diligență și o scutură cu furie ca două mîini enorme ce-au apucat-o în trecere : o mișcare dinainte înapoi și dinapoi înainte, și o mișcare de la stînga la dreapta și de la dreapta la stînga, — tangaj și ruliu. Rezultatul acestei fericite combinații este că orice smucitură se înmulțește cu ea însăși la înălțimea osiilor și că urcă la puterea a treia în interiorul diligenței ; așa că un pietroi cît pumnul te face să te lovești de opt ori la rînd cu capul în același loc, ca și cum ar bate un cui. E îngrozitor. Din acest moment nu te mai afli într-o trăsură, ci într-un vîrtej. Se pare că diligența s-a înfuriat. Confortabila trăsură născocită de dl. Conte se metamorfozează într-o hodoroagă îngrozitoare, jilțul Voltaire nu mai e decît o rablă nenorocită. Salți, joci, salți iar, te izbești de vecin — toate astea dormind. Fiindcă asta-i frumusețea că dormi. Somnul te trage într-o parte, hodoroaga drăcească într-alta. Și de aci, un coșmar fără pereche. Nimic nu se poate compara cu visele dintr-un somn zgîlțîit. Dormi și nu prea, te afli totodată în realitate și în himeră. E un vis amfibiu. Din cînd în cînd întredeschizi pleoapele. Toate-s strîmbe, mai ales dacă plouă, ca noaptea trecută. Cerul e negru, mai bine zis

nu există cer, parcă goneşti nebuneşte într-o prăpastie ; felinarele diligenţei dau o lumină slabă, pe crupele cailor făcîndu-le să pară monstruoase ; din cînd în cînd, plete sălbatice de ulmi tineri apar în lumină şi dispar în fugă ; băltoacele sclipesc şi tremură sub ploaie ca prăjeala într-o cratiţă ; tufişurile par ghemuite şi duşmănoase ; grămezile de pietre sînt ca nişte cadavre întinse ; priveşti în gol ; copacii de pe cîmpie nu mai sînt copaci, sînt uriaşi hîzi pe care-i vezi înaintînd încet spre marginea drumului ; orice zid vechi pare o falcă uriaşă fără dinţi. Deodată trece o nălucă întinzînd mîinile. Ziua n-ar fi decît un stîlp de pe drum ce ţi-ar arăta cinstit : *drumul de la Coulommiers la Sézanne.* Noaptea e o pocitanie oribilă ce pare să blesteme pe călător. Ş-apoi nu ştiu de ce ai mintea plină de imagini de şerpi ; ţi se tîrăsc năpîrci pe creier ; mărăcinii şuieră pe marginea taluzului ca un mănunchi de vipere ; biciul surugiului e ca o viperă zburătoare ce se ţine de trăsură şi caută să te muşte prin geam ; în depărtare, în negură, linia dealurilor şerpuieşte ca pîntecele unui boa ce digeră şi capătă, umflat de somn, chipul unui balaur din basme ce ar încinge zarea. Vîntul horcăie ca un ciclop obosit şi te face să te gîndeşti la muncitorii înfricoşaţi ce căznesc cu durere în beznă. Totul trăieşte viaţa groaznică pe care nopţile de furtună o imprimă lucrurilor.

Şi oraşele pe care le străbaţi încep să joace, străzile urcă şi coboară perpendicular, casele se pleacă de-a valma peste diligenţă, unele te privesc cu ochi de jeratic. Cele care mai au încă lumină la ferestre.

Este cinci dimineaţa, te crezi zdrobit ; răsare soarele, şi ai uitat tot.

Aşa e o noapte într-o diligenţă, şi-ţi vorbesc aici numai de diligenţele noi care sînt excelente ziua, cînd drumul e bun, — lucru rar în Franţa.

Crede-mă, prietene, că mi-ar fi greu să-ţi dau o idee despre o regiune pe care am străbătut-o în felul acesta. Am traversat Sézanne şi uite ce mi-a rămas : o stradă lungă dărăpănată, case joase, o piaţă cu o fîntînă, o dugheană deschisă în care un om luminat de o lumînare dă o scîndură la rindea. Am traversat Phalsbourgul şi uite ce mi-a rămas : un zgomot de lanţuri şi de poduri mobile, soldaţi veghind la lumina felinarelor şi porţi negre întărite pe sub care se strecoară diligenţa.

De la Vitry-pe-Marna, am călătorit ziua. N-am văzut nimic remarcabil. E adevărat că diligenţa nu te lasă să vezi mare lucru.

Vitry-pe-Marna este o garnizoană în stil rococo. Saint-Dizier este o stradă lungă şi lată mărginită ici-colo de case frumoase

de piatră în stil Ludovic al XV-lea. Bar-le-Duc este un orășel destul de pitoresc; un rîu frumos trece prin el. Presupun că este Ornain; nu mai zic însă nimic despre rîuri, de cînd mi s-a întîmplat să se revolte întreaga Bretanie pentru că am confundat rîul Vilaine cu rîul Couenson. Naiadele sînt susceptibile și n-am nici o nevoie să mă iau la harță cu fluviile cu plete verzi. Așa că n-am zis nimic.

Apropo, toată călătoria asta am făcut-o alături de un notar din provincie care-și are biroul într-un orășel din sud și care se duce să-și petreacă vacanța la Baden, *pentru că,* zice el, *toată lumea se duce la Baden.* Bineînțeles, nici un fel de conversație nu e cu putință. Demnul notar miroase a hîrtie timbrată așa cum miroase iepurele din coteț a varză.

De altfel, cum călătoriile te fac vorbăreț, am încercat de o sută de ori să încep a-i vorbi, ca să văd decă e *de înghițit,* cum zice Diderot. L-am provocat în toate domeniile, dar n-am dat decît de prostie. Mulți sînt așa. Eram ca acei copii ce vor cu orice preț să muște dintr-o bomboană artificială: caută zahăr și nu găsesc decît ghips.

Orașul Bar este străjuit de un deal mare plin cu vii, verde de tot în august și care, cînd am trecut eu, se sprijinea de un cer albastru. Nimic crud în acest albastru și în acest verde, pe care o rază de soare le învăluia cu căldură. În regiunea din jurul orășelului Bar-le-Duc este moda ca toate casele care au oarecare pretenții să aibă, în loc de poartă laterală, un mic portic de piatră profilată, suit pe trepte, cu tavanul pătrat. E destul de frumos. Știi că-mi place să notez originalitățile arhitecturilor locale, ți-am spus-o de o sută de ori, atunci cînd arhitectura este naturală și nu pritocită de arhitecți. Clima se află înscrisă în arhitectură. Un acoperiș ascuțit înseamnă ploaie; plat, soare; plin de pietre, vînt.

N-am remarcat nimic deosebit la Bar-le-Duc, decît că voiajorul din diligență a comandat aici patru sute de borcane cu dulceață pentru vînzarea din cursul anului și că în momentul în care ieșeam din oraș, intra un cal bătrîn șchiop pe care-l duceau probabil la ecarisaj. Ți-aduci aminte de jucăria drăguței noastre fetițe D. care a rămas atîta timp într-un colț al balconului din Piața Regală, în vînt și topindu-se sub ploaie, cu un nas de hîrtie cenușie, fără urechi și fără coadă, numai cu trei rotițe? Uite așa era și bietul cal din Bar-le-Duc.

De la Vitry la Saint-Dizier peisajul nu e cine știe ce. Sînt culmi mari cu grîu, secerate, roșcate, mohorîte la vremea asta. Nici plugari, nici secerători, nici culegătoare mergînd cu picioarele goale, cu capul în jos, cu snopul subsuoară. Totul e pustiu.

Din cînd în cînd, cîte un vînător și un cîine la pîndă, încremeniți sus pe un deal, își profilează silueta pe cer.

Satele nu se văd; sînt tupilate între dealuri, în vălișoare înverzite în fundul cărora curge aproape întotdeauna un rîuleț. Cînd și cînd zărești vîrful unei clopotnițe.

Odată, acest vîrf de clopotniță a căpătat un aspect ciudat. Dealul era înverzit, plin de iarbă. Deasupra dealului nu se vedea nimic altceva decît pălăria de cositor a unui turn de biserică ce părea pus exact pe culmea dealului. O pălărie de formă flamandă. (În Flandra, la bisericile din sate clopotnițele au forma clopotului). Văzut de aici, un imens covor verde pe care s-ar zice că Gargantua și-a uitat clopoțelul.

După Saint-Dizier drumul este plăcut. Plete răcoroase de copaci se răspîndesc în toate sensurile, se afundă în văi, se înalță dealuri golașe ce-și dau degeaba aere de munți. Ceea ce ajută iluzia e că uneori, cu tot aspectul frumos, pămîntul este sărac, vîrfurile dealurilor bolnave și pleșuve. Se simte că pămîntul nu mai are puterea să-și împingă seva pînă sus. Din această cauză dealurile par mai înalte; nu sînt, ci numai par.

Un oraș drăguț este Ligny. Trei-patru dealuri, ce-și vin în întîmpinare, au format o vale în formă de stea. Casele din Ligny sînt toate îngrămădite în fundul acestei văi, ca și cum ar fi alunecat de pe culmea dealurilor. Este un orășel frumos la vedere; are și un rîu și două turle frumoase ruinate. Sînt niște dealuri încîntătoare și au avantajul că diligența trebuie să urce la pas, așa că am putut să cobor, să mă țin după ea pe jos și să văd orașul.

Am îndoieli în privința catedralei din Toul. Bănuiesc că are afinități cu catedrala din Orléans, odioasa biserică amăgitoare ce-ți face de departe atîtea făgăduieli, ca de aproape să nu-și țină nici una. Am totuși o părere mai puțin proastă despre biserica din Toul; e adevărat că n-am văzut-o de aproape. Toul se află într-o vale, diligența coboară în galop; soarele apunea și-și arunca minunatele-i raze pe fațada catedralei; clădirea are o înfățișare ciudat de învechită, este o masă impozantă, foarte frumoasă. Apropiindu-mă mi s-a părut că este tot așa de dărăpănată pe cît este de veche, că turnurile sînt octogonale, ceea ce nu mi-a plăcut, și că are la partea de sus o balustradă asemeni celei din vîrful turnurilor de la Orléans, ceea ce m-a șocat. Totuși nu condamn catedrala din Toul. Văzută dinspre absidă e destul de frumoasă. Cînd treceam pe podul din Toul, tovarășul meu de călătorie m-a întrebat dacă casa de Lorena nu era același lucru cu casa de Medicis.

Nancy, ca şi Toul, se află într-o vale, largă, frumoasă şi bogată. Oraşul nu are cine ştie ce înfăţişare ; clopotniţele catedralei seamănă cu nişte solniţe stil Pompadour. Totuşi m-am împăcat cu Nancy, mai întîi pentru că am cinat aici şi-mi era tare foame ; apoi pentru că Piaţa Primăriei este una din pieţele rococo cele mai frumoase, mai vesele şi mai complete ce am văzut. Este foarte frumos împodobită şi se potriveşte minunat cu tot felul de lucruri care merg bine împreună şi se ajută reciproc ca să facă efect : fîntîni în stil rococo, tufişuri de copaci tăiaţi şi modelaţi, grilaje groase de fier, lucrate şi aurite, o statuie a regelui Stanislas[619], un arc de triumf într-un stil frămîntat şi amuzant, faţade distinse, elegante, bine legate între ele şi dispuse în unghiuri inteligente. Pavajul însuşi, din pietre ascuţite, are compartimente ca un mozaic. Este o piaţă cu un aer de marchiză.

Mi-a părut cu adevărat rău că n-aveam timp să văd în amănunt şi la largul meu întreg oraşul, în stil Ludovic al XV-lea. Arhitectura veacului al XVIII-lea, cînd e bogată, îşi răscumpără prostul gust. Fantezia se împodobeşte cu frunze şi înfloreşte pe culmea clădirilor în tufişuri de flori atît de extravagante şi de dese, că-ţi piere orice mînie şi ţi se lipeşte de suflet. În oraşele cu climă caldă, ca de pildă la Lisabona, care este tot un oraş rococo, se pare că soarele a avut aceeaşi influenţă asupra vegetaţiei de piatră ca şi asupra celeilalte vegetaţii. S-ar zice că a circulat seva în granit ; că a crescut, că a ieşit la lumină şi că-şi aruncă pretutindeni minunatele-i ramuri de arabescuri ce se înalţă invoalte spre cer. La mănăstiri, la palate, la biserici, podoaba ţîşneşte de pretutindeni, la fiece pas, cu sau fără motiv. Nu există la Lisabona nici măcar un singur fronton a cărui linie să fi rămas liniştită.

Ceea ce este remarcabil şi ceea ce împlineşte asimilarea arhitecturii veacului al XVIII-lea cu o vegetaţie, şi făceam această observaţie dînd ocol şi catedralei din Nancy, e că aşa cum un trunchi de copac este negru şi trist, tot aşa partea de jos a clădirilor în stil Pompadour este goală, mohorîtă, greoaie şi lugubră. Rococoul are picioare urîte.

Am ajuns la Nancy duminică la şapte seara ; la ora opt diligenţa pleca mai departe. Acea noapte a fost mai puţin rea decît prima. Eram oare mai obosit ? Era drumul mai bun ? Fapt e că m-am cramponat de curelele din diligenţă şi că am dormit. Aşa am văzut Phalsbourgul[620].

Cam pe la patru dimineaţa m-am trezit. Un vînt răcoros mă bătea peste faţă, diligenţa gonea în galop. Aplecată înainte, coboram faimoasa coastă de la Saverne.

Aici am avut una din cele mai frumoase impresii din viața mea. Ploaia încetase, ceața se împrăștia luată de vînturi, secera lunii traversa norii cu repeziciune și plutea uneori liberă într-un trapez de azur ca o barcă pe un lăculeț. Briza venind dinspre Rin făcea să se înfioare copacii de pe marginea drumului. Din cînd în cînd se dădeau la o parte și mă lăsau să văd un adînc nedeslușit și orbitor; în primul plan, un codru sub care se pierdea muntele; jos, cîmpii întinse cu meandre de ape sclipind ca fulgerele; în fund, o linie întunecoasă, nelămurită și deasă, — Pădurea Neagră — o adevărată panoramă magică întrevăzută sub clar de lună. Spectacolele neterminate au poate mai mult prestigiu decît celelalte. Sînt vise pe care le atingi și pe care le vezi. Știam că aveam sub ochii mei Franța, Germania și Elveția, Strasbourgul cu fleșa sa, Rinul cu ocolișurile sale; căutam totul, presupuneam totul, dar nu vedeam nimic. N-am mai încercat niciodată o senzație atît de extraordinară. Adaugă la aceasta ora, goana, caii duși de pantă, huruitul puternic al roților, clinchetul geamurilor lăsate, trecerea rapidă a copacilor, adierile ce vin dimineața din munți, murmurul ce ieșea din cîmpie, frumusețea cerului și ai să înțelegi ce simțeam. Ziua, această vale te face să te minunezi; noaptea te fascinează.

Coborîrea se face într-un sfert de ceas. Are cinci sferturi de leghe. — O jumătate de ceas mai tîrziu se crăpa de zi; zorile la stînga mea smălțuiau linia de jos a zărilor, un pîlc de case albe acoperite de țigle negre se profila pe culmea unui deal, adevăratul azur al zilei începea să se reverse în zare, cîțiva țărani treceau ducîndu-se spre vii, o lumină limpede, rece și vioaie lupta cu lumina cenușie a lunii, constelațiile păleau, două dintre pleiade dispăruseră, trei dintre caii carului mare coborau cu repeziciune spre grajdul lor cu porți albastre; era frig, înghețasem, a trebuit să ridicăm geamurile. O clipă după aceea răsărea soarele și primul lucru pe care mi l-a arătat a fost un notar de sat bărbierindu-se la fereastră, cu nasul într-o oglindă spartă, sub o perdea de stambă roșie.

O leghe mai departe, țăranii devin pitorești, cărăușii magnifici; am numărat la unul treisprezece catîri înhămați cu lanțuri avînd spații mari între ele. Se simțea apropierea Strasbourgului, vechiul oraș german.

Mereu în galop am traversat Wasselonne, lung șir de case gîtuit în ultimele chei ale Vosgilor de lîngă Strasbourg. Aici, n-am putut să întrevăd decît o fațadă ciudată de biserică, cu trei clopotnițe rotunde și ascuțite, suprapuse, pe care mișcarea diligenței a adus-o brusc în fața geamului meu și tot așa de repede a și luat-o, zgîlțîind-o, ca pe un decor de teatru.

Deodată, la o cotitură a drumului, ceața s-a ridicat și am văzut Münsterul. Era șase dimineața. Uriașa catedrală, cea mai înaltă culme pe care a clădit-o mîna omului după marea piramidă, se profila limpede pe un fundal de munți întunecoși și măreți, în care soarele scălda ici, colo văi largi. Creația Domnului hărăzită oamenilor și creația oamenilor închinată Domnului, munții și catedrala, luptau cu măreția.

N-am văzut niciodată ceva mai impunător.

Scrisoarea a XXX-a

STRASBOURG

septembrie

Ieri am vizitat biserica. Münsterul este cu adevărat o minune. Portalurile bisericii, îndeosebi portalul romanic, sînt frumoase, pe fațadă sînt superbe figuri călare, rozasa este nobilă și bine croită, toată fața bisericii este un poem alcătuit cu pricepere. Însă adevăratul triumf al catedralei este fleșa. O adevărată tiară [621] de piatră cu coroană și cruce. Este o minunată îmbinare de gigantic și delicat. Am văzut Chartres, am văzut Anvers [622], îmi trebuia Strasbourgul.

Biserica n-a fost terminată. Absida, jalnic trunchiată, a fost aranjată după gustul cardinalului de Rohan, dobitocul cu afacerea colierului [623]. Este tare hidoasă. Vitraliul, care a fost adaptat la ea, are un desen de covor obișnuit ; este dezgustător. Celelalte vitralii sînt frumoase cu excepția unora refăcute, mai ales cel de la rozasa cea mare. Întreaga biserică este rușinos zugrăvită ; cîteva părți din sculptură au fost restaurate cu un oarecare gust. Catedrala a trecut printr-o mulțime de mîini. Amvonul este o construcție mică din veacul al XV-lea, gotic înflorit, cu un desen și într-un stil încîntător. Din nefericire a fost poleit prostește. Cristelnița e din aceeași epocă și extrem de bine restaurată. Este un vas încins de o îngrămădeală de sculpturi, dintre cele mai minunate cîte există. Alături, într-o capelă întunecoasă, sînt două morminte. Unul dintre ele, cel al unui episcop de pe vremea lui Ludovic al V-lea, reprezintă ideea cumplită pe care goticul a exprimat-o în toate formele : un pat

sub care se află un mormînt, somnul suprapus peste moarte, omul peste cadavru, viaţa peste veşnicie. Mormîntul are două etaje. Episcopul, în veşmînt pontifical şi cu mitra pe cap, este culcat pe pat, sub un baldachin ; doarme. Dedesubt, în umbră, sub picioarele patului, se întrevede o piatră uriaşă în care sînt fixate două mari inele de fier ; este acoperămîntul mormîntului. Nu se vede mai mult. Arhitecţii veacului al XVI-lea arătau cadavrul (ţi-aduci aminte de mormintele de la Brou) ; [624] cei din veacul al XIV-lea îl ascundeau, şi este şi mai înfricoşător. Nimic mai sinistru decît cele două inele.

Cufundat în visele mele, am fost distras de un englez ce punea întrebări despre afacerea colierului şi despre d-na de Lamotte, crezînd că se uită la mormîntul cardinalului de Rohan. În orice alt loc n-aş fi putut să mă împiedic să rîd. Şi la urma urmei n-aş fi avut dreptate ; cine nu-şi are colţişorul lui de ignoranţă ? Cunosc un doctor, şi-l cunoşti şi tu, un savant care zice praf DENTRIFICE [625] ceea ce dovedeşte că nu ştie nici latineşte, nici franţuzeşte. Un nu ştiu care avocat, adversar al proprietăţii literare la camera deputaţilor, zice : *domnul Réaumur, domnul Fahrenheit, domnul Centigrad* [626]. Un filozof infailibil, contemporan cu noi, a inventat preteritul *recollexit*. Raulin, foarte doctul rector al universităţii din Paris, în veacul al XV-lea, se indigna că şcolarii scriau : *mater tuus, pater tua*, iar el zicea : *Marmouseti* [627]. Barbarismul făcea morală solecismului [628].

Să mă întorc la catedrală. Mormîntul despre care ţi-am vorbit, se află în braţul stîng al crucii. În braţul drept, se află o capelă, dar schelăria m-a împiedicat s-o văd. Alături de capelă începe o balustradă din veacul al XV-lea, lipită de perete. Un chip pictat şi sculptat se sprijină de această balustradă şi pare să admire un stîlp înconjurat de statui suprapuse ce se află în faţa lui, şi care este de un efect minunat. Tradiţia cere ca acest chip să-l reprezinte pe primul arhitect al Münsterului, Erwin de Steinbach.

Statuile îmi spun multe ; de aceea am mania să le pun întotdeauna întrebări şi, cînd dau de una care-mi place, stau mai mult timp lîngă ea. Eram deci între patru ochi cu marele Erwin, adînc cufundat în gînduri de mai bine de un ceas, cînd un derbedeu a venit să mă indispună. Era slujitorul elveţian al bisericii care, ca să cîştige treizeci de gologani, se oferea să-mi explice catedrala. Închipuieşte-ţi un oribil slujitor elveţian, jumătate neamţ şi jumătate alsacian, propunîndu-mi explicaţiile lui : Tomle, n-aţ văzt campela ? — L-am expediat destul de dur pe acest vînzător de bîiguieli.

N-am putut să văd orologiul astronomic ce se află în naos şi care este o construcţie mică încîntătoare din veacul al XVI-lea. Tocmai îl restaurau şi era acoperit cu un veşmînt de scînduri.

După ce am văzut biserica, m-am urcat pe clopotniţă. Îmi cunoşti preferinţa pentru călătoriile perpendiculare. N-aş fi vrut pentru nimic în lume să pierd cea mai înaltă fleşă ce există. Münsterul din Strasbourg are o înălţime de cinci sute de picioare. Este din familia clopotniţelor cu scări priponite la exterior. E minunat să circuli în această imensă masă de piatră pătrunsă în întregime de aer şi lumină, golită pe dinăuntru ca o jucărie de Dieppe [629], lanternă sau piramidă, ce vibrează şi palpită la fiecare pală de vînt. M-am urcat pe scările verticale pînă sus. Urcînd, m-am întîlnit cu un vizitator care cobora, palid şi tremurînd, pe jumătate dus de călăuza lui. Şi totuşi nu e periculos. Pericolul ar putea să înceapă în locul în care m-am oprit, la naşterea fleşei propriu-zise. Patru scări exterioare, în spirală, corespunzînd celor patru turnuleţe verticale, înfăşurate într-o învălmăşeală delicată de piatră profilată şi lucrată meşteşugit, se sprijină pe fleşă, urmîndu-i unghiul, şi se caţără pînă la ceea ce se numeşte coroana, la o distanţă cam de treizeci de picioare de lanternă * ce are deasupra crucea, care alcătuieşte vîrful clopotniţei. Treptele acestor scări sînt foarte înalte şi foarte înguste şi se îngustează pe măsură ce urci, atît de tare încît sus de tot de-abia are loc călcîiul. Trebuie să sui aşa cam o sută de picioare şi te afli la o înălţime de patru sute de picioare faţă de caldarîm. Fără balustrade, sau aşa de puţine că nici nu mai e cazul să le amintesc. Intrarea acestei scări e închisă cu un grilaj de fier. Nu se deschide acest grilaj decît cu îngăduinţa specială a primarului oraşului, şi nu poţi urca decît însoţit de doi ţiglari, ce-ţi înnoadă în jurul trupului o frînghie, al cărei capăt îl leagă din loc în loc, pe măsură ce urci, de barele de fier ce leagă cercevelele. Acum opt zile au făcut această ascensiune trei femei, trei nemţoaice, mama şi cu două fiice. De altfel nimeni, cu excepţia ţiglarilor ce restaurează clopotniţa, nu se suie pînă la lanternă. Acolo nu mai e scară deloc, numai nişte simpli drugi de fier dispuşi în trepte.

De unde mă aflam vederea este admirabilă. Ai Strasbourgul la picioare, oraş vechi cu pinioane dantelate, cu acoperişuri mari încărcate de ferestruici, întretăiate de turnuri şi biserici, mai pitoresc decît oricare alt oraş din Flandra. Ill-ul şi Ronul, două rîuri frumoase, înveselesc întunecoasa grămadă de clădiri cu petecele lor de ape limpezi şi verzi. Jur-împrejurul zidurilor se întinde cît vezi cu ochii cîmpia imensă, plină de copaci şi presărată cu sate. Rinul, ce se apropie pînă la o leghe de oraş,

curge pe această cîmpie făcînd coturi peste coturi. Făcînd ocolul clopotniței, vezi trei șiruri de munți, culmile Pădurii Negre la nord, Vosgii la apus și Alpii la sud.

Te afli atît de sus, încît peisajul nu mai este un peisaj; vezi, cum vedeam de pe munții de la Heidelberg, o hartă geografică, însă o hartă vie, cu ceață, fum, umbre și lumini, înfiorări de ape și de frunze, nori, ploaie și raze de soare.

Soarele îi sărbătorește bucuros pe cei ce ating vîrfurile înalte. Cînd eram sus pe Münster a sfîșiat deodată norii ce acoperiseră cerul toată ziua și a dat foc ceții de pe oraș, aburilor de pe cîmpie, revărsînd o ploaie de aur pe Saverne, a cărei culme magnifică se vedea în fundul zării la douăsprezece leghe printr-o pîclă strălucitoare. În spatele meu, dintr-un nor mare, ploua pe Rin; la picioarele mele orașul șoptea încetișor și cuvintele lui ajungeau pînă la mine printre pale de vînt; băteau clopotele a o sută de sate; purici roșcați și albi, adică o turmă de vaci, mugeau pe o pajiște la dreapta; alți purici albaștri și roșii, adică tunari, făceau exerciții de tragere pe un poligon la stînga; un scarabeu negru, adică o diligență, gonea pe drumul ce duce la Metz; iar la miazănoapte, pe coasta unui deal, castelul marelui duce de Baden lucea ca o nestemată într-o baltă de lumină. M-am dus de la un turnuleț la altul, uitîndu-mă așa pe rînd, la Franța, la Elveția și la Germania, cuprinse în aceleași raze ale soarelui.

Fiecare turnuleț se afla cu fața la o națiune diferită.

În coborîre, m-am oprit cîteva clipe la una din porțile înalte ale turnulețului-scară. De amîndouă părțile ale acestei porți se află chipurile de piatră ale celor doi arhitecți ai Münsterului. Cei doi mari poeți sînt reprezentați ghemuiți, cu spinarea și cu fața răsturnate înapoi, ca și cum s-ar minuna de înălțimea operei lor. Am făcut și eu ca ei și am rămas statuie timp de cîteva minute. Pe platformă m-au pus să-mi scriu numele într-o carte; după care am plecat. Clopotele și orologiul nu prezintă nici un interes.

De la Münster m-am dus la Sfîntul Thomas, cea mai veche biserică din oraș în care se află mormîntul mareșalului de Saxa [630]. Acest mormînt este pentru Strasbourg ceea ce Adormirea Maicii Domnului a lui Bridan [631] este pentru Chartres, ceva foarte celebru, foarte lăudat și foarte mediocru. Este un mare decor de operă, din marmură, în stilul slăbuț al lui Pigalle [632], pentru care Ludovic al XV-lea se laudă într-un stil lapidar că este autorul și conducătorul — *auctor et dux* — victoriilor mareșalului de Saxa. Ți se deschide un dulap în care

se află un cap cu o perucă de ipsos ; este bustul făcut de Pigalle. — Din fericire mai este şi altceva de văzut la Sfîntul Thomas ; mai întîi, însăşi biserica, care este romanică şi ale cărei clopotniţe, robuste şi întunecate au multă demnitate ; apoi vitraliile, care sînt frumoase, deşi, din prostie, au fost văruite la partea de jos ; apoi mormintele şi sarcofagele, din belşug în această biserică. Unul dintre morminte este din veacul al XIV-lea : o lespede de piatră incrustată vertical în perete, pe care este sculptat un cavaler german cu o ţinută splendidă. Inima cavalerului, într-o cutie de argint aurit, fusese depusă într-o gaură mică, pătrată, săpată în pîntecele imaginii. În anii 93, nişte Brutuşi locali, din ura lor împotriva cavalerilor şi din dragoste pentru cutiile de argint aurit, au smuls inima din statuie. N-a mai rămas decît gaura pătrată complet goală. Pe o altă lespede de piatră este sculptat un colonel polonez, avînd casca cu panaş pe cap, într-una din armurile acelea frumoase pe care le mai purtau oştenii în veacul al XVII-lea. Se credea că este un cavaler ; da' de unde, este un colonel. Mai sînt pe lîngă acestea încă două minunate sarcofage de piatră ; unul, uriaş şi încărcat de blazoane în stilul opulent al veacului al XV-lea, sicriul unui gentilom danez, care, nu prea ştiu din ce motive, doarme în această biserică ; celălalt, şi mai ciudat, dacă nu mai frumos, stă ascuns într-un dulap, la fel ca bustul lui Pigalle. Regulă generală : ţîrcovnicii ascund tot ce se poate ascunde, ca să le poţi plăti să ţi le arate. În felul acesta pun bietele sarcofage istovite să producă monezi de cincizeci de centime. Acest al doilea sicriu este din veacul al IX-lea, lucru tare rar. Este sicriul unui episcop ce probabil nu era mai înalt de patru picioare, judecînd după înveliş. De altfel, un sarcofag magnific, acoperit de sculpturi bizantine, figuri şi flori, purtat de trei lei de piatră, unul sub cap, doi sub picioare. Cum se află într-un dulap rezemat cu spatele de perete, nu i se poate vedea decît o parte. Trist pentru artă ; ar fi mult mai bine dacă sicriul s-ar afla în aer liber într-o capelă. Ar cîştiga şi biserica şi sarcofagul şi călătorul ; da, dar ţîrcovnicul ce-ar mai face ? Ţîrcovnicul înainte de toate ; aşa-i regula bisericilor.

E de la sine înţeles că biserica romanică a Sfîntului Thomas este zugrăvită în galben viu.

Tocmai era să plec, cînd ţîrcovnicul protestant, un pedant ridicol, roşu şi bucălat, de vreo treizeci de ani, m-a tras de mînecă: — Vreţi să vedeţi mumiile? — Vreau. Altă ascunzătoare, alt lacăt. Intru în cavou. Mumiile n-au nimic egiptean. Este un conte de Nassau cu fiica lui, pe care, tot săpînd în pivniţele bisericii, i-au găsit îmbălsămaţi, şi pe care i-au pus în acest

ungher sub sticlă. Cei doi bieţi morţi dorm acolo în plină zi, culcaţi în sicriele lor, de la care s-au ridicat capacele. Sicriul contelui de Nassau este împodobit cu stema lui pictată. Bătrînul prinţ este înveşmîntat cu un costum simplu croit după moda lui Henric al IV-lea. Are mănuşi mari de piele galbenă, pantofi negri cu tocuri înalte, guler de dantelă şi o tichie de pînză cu dantelă pe margini. E arămiu la chip. Ochii-i sînt închişi. Se mai văd încă nişte peri din mustaţă. Fiica lui poartă costumul splendid al modei elisabetane. Capul şi-a pierdut forma omenească ; e un cap de mort ; nu mai are păr ; un buchet de trandafiri e tot ce a rămas pe craniul gol. Moarta are la gît un colier, inele pe degete, papuci fără călcîi în picioare, o mulţime de panglici, de bijuterii şi de dantele la mîneci ; are pe piept o cruciuliţă bogat smălţuită de călugăriţă. Îşi încrucişează mîinile mici, cenuşii şi descărnate, şi doarme pe un pat făcut din pînzeturi aşa cum fac copiii pentru păpuşi. Şi într-adevăr mi s-a părut că văd hîda păpuşă a morţii. Ţi se atrage atenţia să nu mişti sicriul. Dacă te-ai atinge de ceea ce a fost cîndva prinţesa de Nassau, s-ar preface în pulbere.

Întorcîndu-mă să-l văd pe conte, am fost izbit de un strat lucios şi unsuros de pe faţa lui. Ţîrcovnicul — tot ţîrcovnicul — mi-a explicat că acum opt ani, cînd s-a găsit mumia, au crezut că e datoria lor s-o lustruiască. Ce mai spui ? La ce bun să mai fi fost conte de Nassau, ca să fii, la două sute de ani după moarte, lustruit de spoitori francezi ? Biblia îi promisese omului toate metamorfozele, toate umilinţele, orice soartă, numai pe asta nu. Ea spune : Cei vii te vor împrăştia ca pulberea, te vor călca în picioare ca noroiul, te vor arde ca pe bălegar ; — dar nu spusese : *Te vor lustrui ca pe o pereche de cizme !*

Scrisoarea a XXXI-a

FREIBURG ÎN BREISGAU

6 septembrie

Iată cum mi-am făcut intrarea în Freiburg : — era aproape patru dimineaţa ; călătorisem toată noaptea în cupeul unei diligenţe badeneze ce-şi avea stemele aurite numai pe boturile animalelor şi care era condusă de unul din vizitiii aceia galbeni şi

frumoşi de care ţi-am mai vorbit ; tot străbătînd o mulţime de sate plăcute, curate, sănătoase şi fericite, presărate cu grădiniţe înflorite în jurul caselor, scăldate de rîuleţe limpezi, cu podurile împodobite de statui rustice întrezărite la lumina felinarelor, am stat de vorbă cu tovarăşul meu de cupeu, un tînăr foarte modest şi foarte inteligent, arhitect în oraşul Hagenau ; apoi, cum drumul era bun, cum diligenţele d-lui de Baden merg foarte lin, am adormit. Deci, către ceasul patru dimineaţa boarea veselă şi rece a zorilor a intrat pe geamul lăsat şi m-a izbit în faţă ; m-am trezit pe jumătate, cu impresia confuză a obiectelor reale, dar şi destul de somnoros, nedespărţit încă de visuri, ca să urmăresc din ochi un pitic fantastic înveşmîntat într-o mantie aurită, cu perucă roşie, înalt cît un deget, ce juca sprinten în spatele vizitiului, pe crupa calului, ţopăind ca un saltimbanc, maimuţărind toate poziţiile vizitiului, ferindu-se de bici cu salturi comice, cînd se întîmpla ca acesta să treacă pe lîngă el. Din cînd în cînd piticul se întorcea la mine şi mi se părea că mă salută ironic cu hohote mari de rîs. La roţile din faţă ale trăsurii se afla o piuliţă prost unsă ce cînta un cîntecel ce părea să-l distreze grozav pe piticul răutăcios. Uneori ghiduşiile şi obrăzniciile lui aproape că mă făceau să mă înfurii şi eram cît pe ce să-l reclam la vizitiu. Cînd s-a făcut bine ziuă, însă, şi mi-a mai trecut somnul, a trebuit să recunosc că piticul care ţopăia cu mantaua lui aurită nu era decît un nasture de aramă cu un ciucure stacojiu prins la hamul calului. Toate mişcările calului treceau în ham, amplificîndu-se, şi de aceea nasturele de aramă ţopăia în mii de chipuri. — M-am trezit de tot. — Plouase toată noaptea, dar vîntul împrăştia norii ; ceaţa scămoşată şi difuză murdărea cerul ici-colo ca nişte resturi dintr-o blană neagră ; la dreapta se întindea o cîmpie mare, negricioasă, de-abia atinsă de lumina crepusculară ; la stînga, în spatele unui deal întunecat în vîrful căruia se profilau siluetele vii ale copacilor, răsăritul începuse să se albăstrească. În acest albastru, pe deasupra copacilor, pe sub nori, scînteia Venus. — Ştii cît îmi place Venus. — M-am uitat la ea fără să pot să-mi desprind ochii, cînd deodată la o cotitură, a drumului, o imensă săgeată neagră profilată în lumină se înălţă în mijlocul zării. Eram la Freiburg.

Cîteva clipe după aceea diligenţa s-a oprit pe o stradă largă, nouă şi albă, şi şi-a revărsat conţinutul talmeş-balmeş, pachete, valize şi călători, sub o poartă mare, luminată de un felinar pirpiriu. Tovarăşul meu francez m-a salutat şi a plecat. Nu-mi părea rău că ajunsesem, eram destul de obosit. Tocmai voiam

să intru vitejeşte în casă, cînd un om m-a luat de mînă, şi m-a oprit să trec, răţoindu-se la mine în nemţeşte, cu cuvinte complet de neînţeles pentru mine. Îi răspunsei în franţuzeşte, adresîndu-mă celor din jurul meu ; nu se mai aflau însă acolo decît călători prusaci, austrieci, din Baden, ducîndu-şi care geamantanul, care cufărul cu haine, toţi nemţi, toţi adormiţi. Totuşi reclamaţia mea i-a mai trezit puţin şi mi-au răspuns. Ei, fără un cuvînt franţuzesc, eu, fără un cuvînt nemţesc. Ne ciorovăiam fiecare pe partea lui cît puteam mai tare. Am sfîrşit prin a înţelege că poarta aceea nu era a unui hotel, ci doar a haltei diligenţei. Ce să fac ? unde să mă duc ? Din aceste întrebări nimeni nu mai înţelegea nimic. M-aş fi luat eu după ei, dar erau toţi freiburghezi şi se întorceau acasă, apucînd în toate direcţiile. Şi m-am uitat mîhnit cum plecau unul după altul pînă la cel din urmă, iar după cinci minute am rămas singur sub poartă. Diligenţa plecase. Mai băgai de seamă atunci că şi bagajele mele, nu numai boarfele, ci şi banii, dispăruseră. Începea să devină tragic. Am recunoscut că era mîna providenţei ; şi aflîndu-mă aşa deodată fără haine, fără bani şi fără casă, şi în plus pierdut printre sarmaţi, am luat-o la dreapta şi începui să merg la întîmplare. Eram destul de visător. Între timp soarele, care nu părăseşte pe nimeni, îşi continuase drumul. Se mai luminase ; mă uitam la case, una după alta, ca un om care tare ar fi vrut să intre într-una din ele ; erau însă toate zugrăvite cu galben şi cenuşiu şi ermetic închise. Drept mîngîiere, în căutările mele perplexe, am dat de o frumoasă fîntînă din veacul al XV-lea, ce-şi arunca voios apa într-un bazin larg de piatră, prin patru robinete strălucitoare de aramă. Era destul de lumină ca să pot distinge cele trei etaje de statuete grupate în jurul coloanei centrale şi am constatat cu mîhnire că fusese înlocuit chipul de gresie de Heilbronn [633], ce trebuia să încununeze această construcţie mică şi încîntătoare, cu o giruetă urîtă de tinichea vopsită reprezentînd pe Renomeia [634]. După ce m-am învîrtit în jurul fîntînii ca să văd bine toate figurinele, am început iar să umblu.

Dincolo de fîntînă, la vreo două-trei case de ea, am văzut arzînd un felinar deasupra unei porţi deschise. Mi-am făcut curaj şi am intrat.

Sub poarta mare, nimeni.

Am chemat, nu mi s-a răspuns.

În faţa mea, o scară ; la stînga, o portiţă.

Am împins la întîmplare ; era de-abia închisă, s-a deschis.

Am intrat şi m-am aflat într-o încăpere complet în întuneric, cu o vagă fereastră la stînga mea.

Am chemat :

— Hei ! E cineva ?

Nici un răspuns.

Am pipăit peretele, am găsit o uşă ; am împins-o, s-a deschis.

Iar o încăpere întunecoasă, cu o lumină în fund şi o uşă întredeschisă.

M-am dus la uşă şi m-am uitat.

Şi-acum începe partea înfricoşătoare.

Într-o sală lunguiaţă, foarte mare, sprijinită la mijloc pe doi stîlpi, în jurul unei mese lungi, slab luminată de lumînări puse din loc în loc, stăteau nişte forme ciudate.

Fiinţe palide, grave, aţipite.

La capătul mesei, cel mai aproape de mine, o femeie înaltă şi palidă, pe cap cu o beretă cu un enorm panaş negru. Lîngă ea un tînăr de şaptesprezece ani, palid şi serios, înfăşurat într-un halat de casă, imprimat cu crăci şi frunze, cu o tichie de mătase neagră trasă pe ochi. Alături de tînăr, un bătrîn cu o faţă verde de om tînăr, purtînd pe cap un acoperămînt cu trei etaje : primul etaj, o tichie de pînză ; al doilea etaj, un fular ; al treilea etaj, o pălărie.

Se înşirau apoi pe scaune cinci-şase oameni din Nürenberg, cu bărbiile şenţuite, vii, grotesc împopoţonaţi, înfundaţi sub pălării imense de fetru ; chipuri arămii, ochi de porţelan.

Restul din masa lungă nu mai era ocupat de nimeni, şi faţa de masă, albă şi goală ca un linţoliu, se pierdea în umbră, în fundul sălii.

Fiecare dintre aceşti ciudaţi comeseni avea în faţa lui o ceaşcă albă şi cîteva vase de o formă neobişnuită pe o tavă.

Nici unul nu zicea nimic.

Din cînd în cînd, în tăcerea cea adîncă, îşi duceau ceştile la gură, ceşti în care aburea o licoare neagră din care sorbeau cu gravitate.

Am înţeles că fantomele îşi beau cafeaua.

După o matură chibzuinţă, gîndindu-mă că a venit clipa să produc şi eu un efect oarecare, am împins uşa întredeschisă şi am intrat vitejeşte în sală.

Nimic ; nici un efect.

Femeia înaltă, pieptănată ca un herald, a fost singura care a întors capul, s-a uitat la mine țintă, cu ochii albi, și a început iar să-și bea filtrul.

În rest, nici un cuvînt. Celelalte fantome nici măcar nu m-au privit.

Oarecum descumpănit, cu șapca în mînă, am făcut trei pași spre masă, și am zis, temîndu-mă foarte să nu fiu destul de respectuos cu acest castel al lui Udolf [635] :

— Domnilor, aici este han sau nu ?

Drept răspuns bătrînul cu acoperămîntul triplu a scos un fel de mîrîit nearticulat, care i-a căzut greoi în cravată. Ceilalți nici nu mișcară.

Îți mărturisesc că atunci mi-am pierdut răbdarea și am început să țip în gura mare :

— Hei ! Hangiu ! Cîrciumar ! Pe toți dracii ! Hangiu ! băiete ! Să vie cineva ! Kellner !

Prinsesem din zbor, în du-te vino-ul meu pe Rin, acest cuvînt : Kellner, fără să-i știu sensul, și-l strînsesem cu grijă într-un colț al memoriei cu vaga idee că mi-ar putea sluji cîndva.

Și-ntr-adevăr, la strigătul magic : Kellner ! s-a deschis o ușă în partea întunecoasă a cavernei.

Sesam, deschide-te ! n-ar fi făcut treabă mai bună.

Ușa s-a închis la loc, după ce a lăsat să treacă o apariție ce a venit drept la mine.

O tînără, frumoasă, palidă, cu cearcăne la ochi, îmbrăcată în negru, pe cap cu o bonetă ciudată ce avea aerul unui uriaș fluture negru pus pe frunte, cu aripile deschise. Mai avea și o bucată mare de mătase neagră înfășurată în jurul gîtului, ca și cum năluca asta grațioasă ar fi avut de ascuns linia roșie ca un inel a Mariei Stuart și a Mariei Antoinette [636].

— Kellner ? îmi zise.

Răspunsei cu curaj : — **Kellner !**

Apucă o făclie și-mi făcu semn să merg după ea. Am intrat iar în încăperile pe unde venisem, și în mijlocul celei dintîi, pe o laviță de lemn, mi-a arătat cu un zîmbet un om ce dormea somnul adînc al drepților, cu capul pe bagajele mele.

Grozav de uluit de această ultimă minune, îl scuturai ; s-a trezit ; fata și cu el au schimbat încet cîteva vorbe, și după două minute, bagajele și cu mine eram confortabil instalați într-o cameră excelentă, cu perdele albe ca zăpada.

Mă aflam la hotelul Curţii Zähringen.

Şi-acum iată explicaţia acestei poveşti gen Anne Radcliffe[637].

La vama de la Kehl, conductorul diligenţei auzindu-mă vorbind latineşte (nu fără barbarisme) cu un demn pastor ce se întorcea la Zürich şi spanioleşte cu un colonel Duarte, ce se ducea în Savoia să se alăture lui Don Carlos[638], trăsese concluzia că ştiu nemţeşte şi nu se mai sinchisise de mine. La Freiburg, Kellnerul, adică factotumul hotelului Zähringen, aştepta diligenţa poştală la sosire, iar poştaşul, coborînd, m-a arătat, fără ştirea mea, spunîndu-i : *Uite un client pentru dumneata,* şi-i dăduse bagajele mele în timp ce eu încercam să mă descurc printre nemţi. Kellnerul, crezînd că fusesem anunţat, o luase înainte cu bagajele şi ajunsese la hotel unde mă aştepta dormind în sala cea joasă. Restul îl ghiceşti.

Şi totuşi în aventura asta, întîmplarea are un rol de mare frumuseţe ; ieşind de pe poarta mare o luasem la dreapta şi nu la stînga. Dumnezeu e mare.

Spectrele neclintite care-şi beau cafeaua erau, săracii, călătorii diligenţei ce merge de la Frankfurt la Geneva, ce profitau de răgazul de un ceas pe care diligenţa îl dă în revărsatul zorilor ; oameni de treabă, cam împopoţonaţi nemţeşte, ce-mi păreau ciudaţi şi cărora trebuie că le păream absurd. Fata era o slujnică frumoasă de la hotelul Zähringen. Fluturele mare negru este pălăria ce se poartă în regiune, fiind chiar graţioasă. Panglici late de mătase neagră, făcute fundă pe frunte, cusute pe o tichie tot neagră, uneori brodată cu fire de aur în vîrf, de sub care părul cade pe spinare împletit în două cozi lungi. Cele două capete ale fundei negre, şi ea o modă locală, cad şi ele pe spinare.

Era ceasul şapte, aseară, în ajun, cînd plecasem din Strasbourg. Se lăsase noaptea cînd am trecut Rinul la Kehl pe podul de vase. Ajungînd pe malul celălalt, diligenţa s-a oprit şi vameşii badenezi s-au pus pe treabă. Le-am dat cheile şi m-am dus să privesc Rinul în amurg. Această contemplare m-a făcut să trec peste timpul vămuirii şi m-a scutit de neplăcerea de a vedea ceea ce mi-a povestit apoi tovarăşul meu, arhitectul, despre o biată ţigancă ce se ducea la Karlsruhe ; o ţigancă destul de frumuşică pe care vameşii s-au distrat să o chinuie, punînd-o să plătească şaptesprezece gologani pentru o rochie de stambă netivită, şi scoţîndu-i din valiză toate mărgelele şi perucile, spre marea nedumerire a bietei fete.

Münsterul din Freiburg, cam de aceeaşi înălţime cu Münsterul din Strasbourg este la fel de preţios ca el. Cu un profil diferit.

are aceeaşi eleganţă, aceeaşi îndrăzneală, aceeaşi vervă, aceeaşi masă de piatră ruginită şi întunecată, ciupită ici-colo de găuri luminoase de toate formele şi de toate mărimile. Arhitectul noii clopotniţe metalice de la Rouen a avut drept model, se zice, clopotniţa de la Freiburg. Vai !

Mai sînt şi alte două clopotniţe la catedrala din Freiburg. Acestea sînt romanice, mici, scunde, severe, cu bolţi rotunjite şi dantelării bizantine, aşezate, nu cum se face de obicei la capetele transeptului, ci în unghiurile pe care le face intersecţia naosului mic cu naosul cel mare. De asemenea, Münsterul este într-o oarecare măsură independent de biserică, deşi e lipit de ea. E clădit la intrarea în naosul cel mare, pe un portic romanic, plin de statui pictate şi aurite, foarte interesante. În piaţa bisericii se află o fîntînă frumoasă din veacul al XVI-lea, iar în faţa porticului, trei coloane din aceeaşi epocă, purtînd statuia Fecioarei între cele două imagini ale sfîntului Petru şi sfîntului Paul. La picioarele acestor coloane caldarîmul desenează un labirint.

La dreapta, umbra bisericii adăposteşte, în aceeaşi piaţă, o casă din veacul al XV-lea, cu un acoperiş imens din ţigle colorate cu pinioane în scară, străjuită de două turnuleţe ascuţite, sprijinită pe patru arcade cu deschideri încîntătoare, încărcată de steme colorate, cu un balcon minuţios lucrat la primul etaj, iar, între ferestrele înalte ale balconului, cu patru statui pictate şi aurite ce reprezintă pe împăratul Maximilian I, pe Filip I, rege al Castiliei, pe împăratul Carol Quintul şi pe împăratul Ferdinand I. Această clădire minunată, ce adăposteşte o oarecare instituţie municipală şi burgheză, a fost zugrăvită cu roşu. Pe partea asta a Rinului se zugrăveşte mult în roşu. Aci se sulemenesc bisericile aşa cum sălbaticii din mările sudului îşi sulemenesc feţele.

Din fericire, Münsterul nu e zugrăvit. Biserica este dată cu un strat de tencuială cenuşie, ceea ce este aproape tolerabil cînd te gîndeşti că ar fi putut fi de culoarea sfeclei. Vitraliile, care s-au păstrat aproape toate, sînt de o minunată frumuseţe. Cum fleşa ocupă pe faţadă locul rozasei celei mari, părţile teşite duc la două rozase mijlocii înscrise în triunghiuri, care au efectul cel mai misterios şi mai încîntător. Amvonul, gotic flamboayant, este superb ; baldachinul pe care i l-au adăugat e mizerabil. Amvoanele de acest fel nu aveau baldachin, fapt pe care epitropii de biserici ar fi trebuit să-l ştie înainte de a-şi satisface toanele pe spinarea unor astfel de frumoase clădiri. Toată partea de jos a bisericii este romanică, precum şi cele două portaluri laterale, dintre care unul, cel din dreapta, este marcat de un

portic în stilul Renașterii. După mine, e foarte curios amestecul acesta de stil romanic și de stilul Renașterii ; arhivolta bizantină, atît de austeră, și arhivolta neo-romană, atît de elegantă, se află una lîngă alta și fac pereche, baza comună le creează armonia și face ca ele să se atingă fără a se izbi.

O cingătoare de arcade romanice pe pilaștri tivește de ambele părți partea de jos a naosului celui mare. Fiecare dintre capiteluri ar putea fi desenat aparte. Stilul romanic este mai bogat în capiteluri decît stilul gotic.

La picioarele uneia dintre arcade zace un duce Bertholdus, mort în anul 1218, fără urmași, îngropat sub statuia lui ; *sub haec statua,* zice epitaful. *Haec statua* este un uriaș de piatră cu o haină lungă, rezemat cu spatele de perete, în picioare pe pardoseală, sculptat în stilul sinistru din veacul al XII-lea, și care se uită la trecători cu un aer năprasnic. Ar putea fi un înfricoșetor conducător de oști. Nici nu vreau să mă gîndesc că s-ar putea să-l aud într-o seară cum urcă scara la mine acasă.

Naosul mare, întunecat din cauza vitraliilor, este pardosit în întregime cu pietre de mormînt înverzite de mușchi ; tocești cu picioarele blazoanele cizelate și chipurile severe ale cavalerilor din Breisgau, gentilomi mîndri care odinioară n-ar fi suferit pe fața lor mîna vreunui principe, și care acum îndură picioarele păzitorilor de boi și vaci.

Înainte de a intra în cor, trebuie să admiri două porticuri superbe în stilul Renașterii, așezate unul la dreapta, celălalt la stînga, între ferestre ; apoi, într-o capelă cu grilaj, în fundul unei grote aurite, se întrezărește un schelet groaznic, înveșmîntat în brocart de fir de aur cu perle : este sfîntul Alexandru, mucenicul ; apoi te opresc două capele lugubre, tot cu grilaj, una în fața alteia ; una este plină de statui : este Cina cea de Taină, cu Isus, toți apostolii și trădătorul Iuda ; cealaltă nu cuprinde decît o imagine, Christos în mormînt ; două pagini funebre, din care una o sfîrșește pe cealaltă, fața și dosul acestui poem miraculos cu numele de Patimile Domnului. Pe sarcofagul lui Christos sînt sculptați soldați adormiți.

Țîrcovnicul și-a păstrat pentru el corul și capelele din absidă. Intri, dar plătești. Dealtfel nu-ți regreți banii. Această absidă, ca cele din Flandra, este un muzeu, și un muzeu foarte variat. Se găsesc aici giuvaergerie bizantină, tîmplărie flamboyantă, stofe de Veneția, tapiserii de Persia, tablouri de Holbein, fierărie-giuvaer ce ar putea fi a lui Biscornette[639]. Mormintele ducilor de Zaehringen[640], ce se află în cor, sînt lespezi foarte

frumoase, sculptate cu nobleţe ; cele două porţi romanice ale clopotniţelor mici, dintre care una dantelată, sînt tare curioase ; însă ceea ce am admirat mai mult a fost în capela din fund un Christ bizantin, înalt cam de cinci picioare, adus din Palestina de către un episcop de Freiburg. Christul şi crucea sînt din aramă aurită bătută cu nestemate. Christos, modelat într-un stil barbar dar puternic, este înveşmîntat cu o tunică bogat lucrată. Un rubin mare neşlefuit, imaginează rana din piept. Statuia de piatră a episcopului, rezemată cu spatele de peretele alăturat, îl contemplă cu adoraţie. Episcopul e în picioare ; are un chip bărbos şi mîndru, mitra pe cap, cîrja în mînă, platoşa pe piept, sabia alături, scutul pe mînă, cizme de fier în picioare şi piciorul stă pe un leu. E tare frumos.

Nu m-am suit în clopotniţă. Freiburg este dominat de un deal înalt, aproape un munte, mai înalt decît clopotniţa. Am preferat să mă urc pe deal. Şi am fost de altfel răsplătit pentru oboseală cu un peisaj fermecător. În centru, la picioarele mele. biserica neagră cu fleşa ei înaltă de două sute cincizeci de picioare ; de jur-împrejur, pinioanele profilate ale oraşului, acoperişurile cu giruete pe care ţiglele colorate desenează arabescuri ; ici-colo, printre case, cîteva turnuri pătrate vechi din fosta incintă ; dincolo de oraş, o nesfîrşită cîmpie de catifea verde brodată cu garduri vii, pe care soarele face să strălucească geamurile căsuţelor ca nişte ţechini de aur ; copaci, vii, drumuri ce se pierd ; la stînga, o înălţime împădurită a cărei formă aminteşte pe cea a cornului ducelui Veneţiei ; drept orizont, cincisprezece leghe de munţi. Plouase toată ziua ; cînd am ajuns însă sus pe deal, cerul s-a limpezit şi o imensă arcadă de nori s-a rotunjit pe deasupra întunecatei fleşe scăldată în razele soarelui.

Cînd să cobor, am băgat de seamă că mai era o potecă ce se înfunda între doi pereţi verticali de stîncă. Am ţinut cărarea şi, după cîţiva paşi, m-am aflat brusc ca la o fereastră ce dădea într-altă vale, tare diferită de cea de la Freiburg. Te-ai crede la o sută de leghe. E un vîlcel întunecos, îngust şi mohorît, numai cu cîteva case printre copaci, înghesuit din toate părţile de dealuri înalte. Un plafon plumburiu de nori se sprijinea pe culmile depărtate ale munţilor ca un acoperiş pe creneluri ; prin spaţiile libere dintre dealuri, ca prin ferestrele unui turn uriaş, vedeam cerul albastru.

Apropo de Freiburg, am mîncat păstrăvi din Rinul de Sus ; nişte peşti mici excelenţi — şi tare frumoşi : albaştri, cu pete roşii.

Scrisoarea a XXXII-a

BASEL

Basel, 7 septembrie

Dragă prietene, ieri la cinci dimineaţa am plecat din Freiburg. La prînz intram în Basel. Drumul pe care-l fac e din zi în zi mai pitoresc. Am văzut soarele răsărind. Cam pe la şase, a străpuns norii şi razele lui orizontale au pătruns în depărtare şi au făcut să se ivească la orizont ghebele monstruoase ale munţilor Jura. Sînt nişte cocoaşe formidabile. Se simte că sînt ultimele unduiri ale enormelor valuri de granit ale Alpilor.

Cupeul diligenţei badeneze era ocupat. Înăuntru se aflau : un bibliotecar neamţ, trist pentru că îşi uitase halatul într-un han de pe muntele Rigi ; un moşneguţ îmbrăcat ca pe vremea lui Ludovic al XV-lea, rîzîndu-şi de alt moşneguţ cu un costum nemaipomenit, ce-mi făcea impresia că este Elleviou [641] în călătorie, întrebîndu-l *dacă văzuse ţinutul grisonilor* [642] ; în sfîrşit, un comis-voiajor voinic, vînzător de stofe, declarînd cu un rîs larg, că întrucît nu putuse să-şi plaseze eşantioanele, călătorea acum *în vin* (în van) ; în plus avea pe obraji nişte favoriţi aşa cum au canişii tunşi în alte părţi. — Aşa că văzînd acestea, m-am suit pe imperială.

Era destul de frig ; dar eram singur.

Fetele de pe această parte a Rinului au un costum deosebit ; pe cap, pălăria cu fundă despre care ţi-am vorbit, un jupon închis la culoare cu cute mari, destul de scurt, şi o haină bărbătească de stofă neagră cu bucăţi de mătase roşie, aplicate la talie şi pe mîneci pentru a imita tăieturi şi despicături în stofă. Unele dintre fete au în loc de fundă o basma roşie înnodată sub bărbie. Sînt fermecătoare. Asta nu le împiedică să-şi şteargă nasul cu mîinile.

Cam pe la opt dimineaţa, într-un loc sălbatic şi adecvat visării, am văzut un domn de o vîrstă venerabilă, îmbrăcat cu o jiletcă galbenă, cu pantaloni cenuşii şi redingotă cenuşie, pe cap cu o pălărie mare rotundă, sub braţul stîng o umbrelă şi în mîna dreaptă o carte. Ce mă neliniştea e că în mîna stîngă avea un bici. Mai mult, în mărăcinişurile de la marginea drumului se auzeau mîrîituri ciudate. Deodată tufişurile s-au sfîrşit şi mi-am dat seama că filozoful mîna o turmă de porci.

Drumul de la Freiburg la Basel merge de-a lungul unui magnific lanţ de dealuri, destul de înalte ca să constituie o piedică

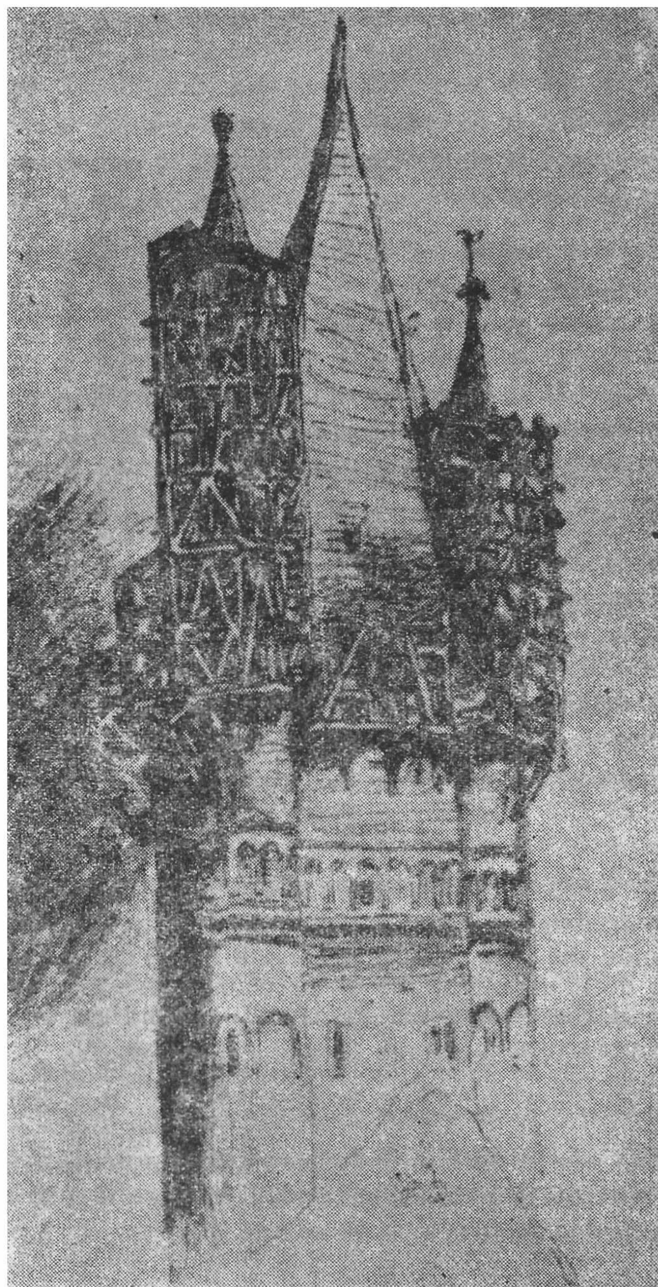
norilor. Din cînd în cînd întîlnești pe drum un car cu boi mînat de un țăran cu pălărie mare, gătit așa cum sînt pe la noi în Bretania de Jos ; sau un cărăuș tîrît de opt catîri ; sau o bîrnă lungă ce a fost cîndva un brad și care este acum transportat la Basel pe două perechi de roți pe care le leagă ca o trăsătură de unire ; sau o bătrînică îngenuncheată în fața unei vechi cruci sculptate. Două ore înainte de a ajunge la Basel, drumul străbate un colț de pădure : tufișuri adînci, pini, brazi, molizi ; pe alocuri o poiană, în mijlocul căreia se înalță singur cîte un stejar ca un sfeșnic cu șapte brațe ; și rîpe în care se aud torente șipotind. Este Pădurea Neagră.

Îți voi vorbi mai în amănunt despre Basel în viitoarea mea scrisoare. Am tras la *Barza*, și de la fereastra de la care îți scriu, văd într-o piață mică două fîntîni frumoase una lîngă alta, una din veacul al XV-lea, una din al XVI-lea. Cea mai mare, cea din veacul al XV-lea, se revarsă într-un bazin de piatră plin cu o frumoasă apă verde, cu reflexe și sclipiri, pe care răsfrîngerea razelor soarelui pare s-o umple cu o mulțime de țipari de aur.

De altfel aceste fîntîni sînt ceva remarcabil. La Freiburg am numărat opt ; la Basel sînt la fiece colț de stradă. La Lucerna, la Zürich, la Berna, la Soleure[643] sînt din belșug. E specific munților. Munții dau naștere la torente, torentele dau naștere la pîraie, pîraiele țîșnesc în fîntîni ; ceea ce înseamnă că toate aceste fîntîni gotice încîntătoare din orașele elvețiene trebuie rînduite printre florile Alpilor.

Am văzut la catedrală multe lucruri frumoase și multe ciudate ; printre altele, mormîntul lui Erasmus[644]. Este o simplă lespede de marmură, de culoarea cafelei, pusă în picioare, cu un epitaf foarte lung în latinește. Deasupra epitafului se află un chip, care seamănă, pînă la un anumit punct, cu portretul lui Erasmus făcut de Holbein ; la partea de jos a lui stă scris acest cuvînt misterios : *Terminus*. Se mai află și sarcofagul împărătesei Aha, soția lui Rudolf de Habsburg, cu copilul dormind lîngă ea ; într-unul din brațele pe care le formează încrucișarea naosului cu transeptul, un alt mormînt din veacul al XIV-lea pe care este culcată o sumbră marchiză de piatră, doamna de Hochburg. — Nu vreau, însă, s-o iau înainte ; am să-ți povestesc despre Basel în viitoarea mea scrisoare.

Mîine la cinci dimineața plec la Zürich, unde a izbucnit ceva ce aici se cheamă revoluție. Dacă o să am și o furtună pe lac reprezentația va fi completă.

Scrisoarea a XXXIII-a

BASEL

Frick, 8 septembrie

Dragă prietene, am o pană groaznică și aștept un briceag ca s-o tai. Asta nu mă împiedică să-ți scriu, după cum vezi. Locul unde mă aflu se cheamă Frick și nu mi-a oferit nimic deosebit decît un peisaj destul de frumos și o cină grozavă pe care am devorat-o. Mi-era o foame ! — Ah ! mi s-a adus un briceag și cerneală. Îmi începusem scrisoarea cu sticluța mea cu cerneală. De vreme ce am o cerneală bună, am să-ți vorbesc despre Basel, așa cum ți-am promis.

La prima vedere, catedrala din Basel te uluiește și te indignează. Mai întîi și întîi, nu mai are vitralii; al doilea, e zugrăvită în roșu puternic, nu numai la interior, ceea ce ar mai merge, ci și pe dinafară, ceea ce este o mîrșăvie ; și asta de la caldarîmul pieții pînă la vîrful clopotnițelor ; așa încît cele două fleșe, pe care arhitectul din veacul al XV-lea le făcuse încîntătoare, au

acum aerul a doi morcovi dantelați. — Totuși, după ce-ți trece primul val de mînie, te uiți la biserică, și-ți place ; are niște rămășițe frumoase. Acoperișul din țigle colorate are originalitate și grație (lemnăria interioară e puțin interesantă). Fleșele, înconjurate de scări, sînt frumoase. Pe fațada principală sînt patru statui curioase de femei ; două femei sfinte ce visează și citesc ; două femei nebune, cam despuiate, arătîndu-și umerii frumoși de elvețience cu carnea tare și plină, ridiculizîndu-se una pe alta și batjocorindu-se cu hohote de rîs de ambele părți ale portalului gotic. Felul acesta de a-l reprezenta pe diavol este nou și spiritual. Doi sfinți ecveștri, sfîntul Gheorghe și sfîntul Martin, zugrăviți călare și mai mari decît în natură, completează ornamentația fațadei. Sfîntul Martin împarte cu un sărman mantaua, care poate că nu era decît o pătură veche de lînă, dar care, transfigurată prin actul dării de pomană, este acum de marmură, granit, jasp, porfir, catifea, mătase, purpură, brocart de argint, de aur, brodată cu diamante și cu perle, cizelată de Benvenuto, sculptată de Jean Goujon, pictată de Rafael. — Sfîntul Gheorghe, pe capul căruia doi îngeri așază un coif germanic, își înfige lancea în gura balaurului ce se zvîrcolește pe un soclu alcătuit din forme vegetale hidoase.

Portalul din stînga este un frumos poem romanic. Sub arhivoltă, cei patru evangheliști ; la dreapta și la stînga, toate faptele de iubire creștinească reprezentate în mici strane suprapuse, încadrate de cîte doi stîlpi, avînd deasupra o arhitravă. Aceasta înseamnă două feluri de pilaștri în vîrful cărora un înger cîntă din trîmbiță slavă lui Dumnezeu. Poemul se termină cu o odă.

O rozasă bizantină completează acest portal ; și, cînd bate soarele, e un tablou încîntător într-un cadru splendid.

Portalul din dreapta este mai puțin ciudat, comunică însă cu o nobilă mănăstire din veacul al XV-lea, cu pardoseala, lambriurile și tavanul pline de lespezi de mormînt, care are o oarecare analogie cu minunata mănăstire Sfîntul Wandrille[645], distrusă cu atîta nerozie de un prost de fabricant. Plăcile de mormînt atîrnă și se înalță pretutindeni pe sub ogivele cu ferestre flamboayante ; sînt lespezi fin lucrate, unele de piatră, altele de marmură, altele de aramă ; cad în ruină ; mușchiul mănîncă granitul, oxidul mănîncă bronzul. Este o învălmășeală a tuturor stilurilor de cinci sute de ani încoace, ce te face să asiști la prăbușirea arhitecturii. Toate formele marei arte se află aici talmeș-balmeș, ciocnindu-se pe la colțuri, dărîmîndu-se una pe alta, ca îngropate în aceste morminte ; ogiva și bolta plin cintru, arcul teșit al lui Carol Quintul, frontonul săpat în

formă de V al lui Carol al III-lea, coloana răsucită a lui Ludovic al XIII-lea, frunzele de cicoare ale lui Ludovic al XV-lea. Toate fanteziile ce au trecut pe rînd prin mintea omenească încadrează epitafele, ca nişte tablouri agăţate pe pereţii unui salon. În mijlocul acestor strălucite creaţii artistice există însă o idee unică: moartea. Vegetaţia felurită şi vie a arhitecturii înfloreşte în jurul ei.

În mijlocul mănăstirii se află o curticică pătrată acoperită de acea minunată iarbă deasă care creşte pe morminte.

În interiorul bisericii, în afară de mormintele de care ţi-am vorbit în ultima mea scrisoare, am mai găsit şi nişte strane lucrate în stilul dulgheriei din veacurile XV şi XVI. Micile lucrări în lemn cizelat sînt pentru mine nişte cărţi pasionante de citit; fiecare strană este un capitol. Lemnăria lucrată la Amiens reprezintă Iliada acestor epopei.

Amvonul, ce datează din veacul al XV-lea, răsare din pardoseală ca o mare lalea de piatră, învălmăşită sub o reţea de nervuri încîlcite. Ca şi la Freiburg, s-a pus acestei flori frumoase un baldachin absurd. — În general calvinismul, de altfel fără intenţii rele, s-a purtat urît cu biata biserică: a zugrăvit-o, i-a albit vitraliile de la ferestre, a ascuns cu o balustradă cu drugi groşi frumoasa ordine romanică a traverselor de sus ale naosului şi a răspîndit pe sub frumoasa boltă catolică o atmosferă puritană tare plicticoasă. Bătrîna catedrală a principelui-episcop din Basel, ce purta cîrja cu stemă de argint cu galben, nu mai este decît o încăpere protestantă.

Cu toate acestea metodismul a respectat capitelurile romanice de la cor, care sînt dintre cele mai misterioase şi mai remarcabile; a respectat cripta ce se află sub altar, în care se găsesc stîlpi din veacul al XII-lea şi picturi din al XIII-lea. Cîţiva monştri romanici, diformi ca nişte himere, smulşi dintr-o veche biserică dispărută, zac acolo, pe pardoseala întunecoasă a criptei, ca nişte dulăi adormiţi. Sînt aşa de înfricoşători că păşeşti pe lîngă ei prin umbră cu frica să nu-i trezeşti.

Bătrîna care mă conducea mi-a propus să-mi arate arhivele catedralei; am primit. Ştii ce sînt arhivele acestea? un imens cufăr de lemn sculptat, din veacul al XV-lea, magnific dar gol. Cînd intri în încăperea arhivelor, auzi un căscat îngrozitor: se deschide cufărul. Un dulap mare din aceeaşi epocă, cu mii de sertare. Am deschis cîteva: sînt goale. Într-unul din ele am găsit nişte mici gravuri ce reprezintă Zürichul, Berna sau muntele Rigi[646]; în cel mai mare e o poză cu cîţiva oameni ghemuiţi în jurul unui foc; în josul pozei, după gustul cel mai elveţian cu putinţă, am citit inscripţia: *Bivuac al ţiganilor.*

Mai adaugă nişte bombe vechi de fier puse pe pervazul unei ferestre, o ghioagă, doi pari ţărăneşti elveţieni care au lovit poate pe Carol Temerarul, şi, sub patru rînduri de cuie aşezate în formă de falcă de rechin, reproduceri în ceară, mediocre, ale *Dansului macabru* al lui Johann Klauber[647], distrus în anul 1805 o dată cu cimitirul dominicanilor ; o masă încărcată cu fosile din Pădurea Neagră ; două cărămizi de faianţă destul de ciudate din veacul al XVI-lea, un almanah de la Liège pentru anul 1837 şi cu asta ai arhivele catedralei din Basel. Ajungi la ele trecînd printr-un grilaj negru şi frumos, des, răsucit şi savant încîlcit, care are patru sute de ani. Păsări şi himere stau cocoţate ici-colo în întunecatul frunziş de fier.

Din înaltul clopotniţei vederea este admirabilă. Aveam la picioarele mele, la o adîncime de trei sute cincizeci de picioare, Rinul, lat şi verde ; jur-împrejurul meu, Marele Basel, în faţa mea, Micul Basel ; căci Rinul a împărţit oraşul în două ; şi, ca în toate oraşele tăiate de un rîu, un ţărm s-a dezvoltat în dauna celuilalt. La Paris e malul drept ; la Basel este malul stîng. Cele două oraşe comunică printr-un pod lung de lemn, adeseori zdruncinat de Rin, care nu mai are stîlpi de piatră decît pe o singură parte şi în mijlocul căruia se profilează un frumos turnuleţ de pază din veacul al XV-lea. Cele două oraşe alcătuiesc de ambele părţi ale Rinului o broderie superbă de pinioane în trepte, de faţade gotice, de acoperişuri cu giruete, de turnuleţe şi de turnuri. Acest tiv de case vechi se repetă răsturnat în Rin. Podul reflectat capătă înfăţişarea ciudată a unei scări mari culcate între un mal şi celălalt. Pîlcuri de copaci şi o mulţime de grădini suspendate de faţadele caselor se contopesc cu zigzagurile vechii arhitecturi. Culmile bisericilor, turnurile incintelor fortificate, alcătuiesc noduri mari întunecate de care se leagă, pe alocuri, linii capricioase ce merg de-a valma de la clopotniţe la pinioane, de la pinioane la lucarne. Totul rîde, cîntă, vorbeşte, pălăvrăgeşte, ţîşneşte, se tîrăşte, curge, merge, dansează, străluceşte în mijlocul înaltei îngrădituri a munţilor, care nu se deschide în zare decît ca să lase Rinul să treacă.

Am coborît în oraşul plin de fantezii delicate, de porţi bine gîndite, de ferecături extravagante, de construcţii ciudate, din toate epocile. Între altele există o clădire mare, ce serveşte acum de hangar pentru căruţe, care are la toate deschiderile, ghişeele, uşile şi ferestrele, nişte noduri gordiene de nervuri, cele mai bizare ce se pot închipui, adeseori retezate de arhitect. N-am mai întîlnit aşa ceva nicăieri. Piatra este răsucită şi împletită ca răchita. Poţi vedea toarte de coşuri în Normandia

dar ca să vezi coşul întreg, trebuie să vii la Basel. Lîngă hangarul de căruțe, am vizitat vechea casă a armurierilor, clădire frumoasă din veacul al XVI-lea, cu picturi exterioare pe fațadă, în care Venus şi Fecioara Maria se întîmpină cu simpatie.

Primăria este din aceeaşi epocă. Fațada, deasupra căreia se află un oştean cu panaş ce poartă stema oraşului, ar fi frumoasă dacă n-ar fi şi ea zugrăvită (tot în roşu !) şi, mai mult, împodobită cu nişte personaje pictate, stînd cu coatele pe un balcon în stilul gotic de la 1810. Curtea interioară a avut de suferit acelaşi tatuaj. Scara cea mare duce la două statui : una, cea de jos, un războinic foarte frumos din vremea Renaşterii, care are pretenția să-l reprezinte pe consulul roman Munatius Plancus [648] ; cealaltă, cea de sus, pusă pe imposta unei uşi scunde, este un slujbaş al oraşului ținînd o scrisoare în mînă ; este zugrăvit îmbrăcat jumătate alb şi jumătate negru, aşa cum este şi stema oraşului, iar scrisoarea, bine închisă, are o pecete roşie. Acest slujbaş de oraş gotic a supraviețuit tuturor revoluțiilor din Europa. L-am întîlnit chiar de dimineață lîngă hotelul *Trei Regi*, mergînd prin oraş, viu şi sănătos, precedat de un oştean ce ducea o spadă, ceea ce tare i-a mai făcut să rîdă pe cei cîțiva comis-vînzători care citeau *Constituționalul* la uşa unei cîrciumioare.

O slujnică tînără a ieşit brusc pe uşa scundă ; mi-a spus cîteva cuvinte pe nemțeşte şi, cum nu am înțeles-o, m-am luat după ea. Şi bine am făcut. Drăguța de ea m-a făcut să intru într-o încăpere cu o splendidă scară în spirală, apoi într-o sală toată din stejar lustruit, cu vitralii frumoase la ferestre şi cu o superbă uşă în stilul Renaşterii, pe locul unde punem noi de obicei căminul ; aici, ca şi în Alsacia şi în Germania, nu există căminuri ; există sobe. Văzînd toate aceste minunății, am dăruit grațioasei fete un frumos ban de argint franțuzesc, care a făcut-o să zîmbească.

Deasupra scării primăriei se află o frescă ciudată a Judecății de Apoi, din veacul al XVI-lea.

N-aş fi plecat din Basel fără să vizitez biblioteca. Ştiam că Basel este pentru tablourile lui Holbein ceea ce este Frankfurt pentru cele ale lui Albrecht Dürer. Într-adevăr, în bibliotecă e un cuib, o mulțime, o îngrămădeală ; unde te întorci, dai de un Holbein. Se află aici Luther, Erasmus, Melanchton, Catherina de Bora [649], Holbein însuşi, soția lui Holbein, o femeie frumoasă de vreo patruzeci de ani, încă fermecătoare, care a plîns şi care visează între cei doi copii ai ei gînditori, ce te priveşte ca o femeie care a suferit, şi care te îmbie totuşi să-i săruți gîtul frumos. Mai e şi Thomas Morus [650] cu toată familia,

cu tatăl, cu copiii şi cu maimuţa lui; căci gravului cancelar îi plăceau maimuţele. Mai sînt şi două *Patimi*, una pictată, cealaltă desenată cu pana; doi *Christi morţi*, cadavre admirabile ce te fac să tresari. Toate sînt ale lui Holbein; sînt dumnezeieşti ca realitate, poezie şi născocire; în picturile lui aflu două lucruri care mă mişcă: tristeţe şi blîndeţe.

Pe lîngă tablouri, biblioteca mai are şi mobile; o droaie de bronzuri romane găsite la Angat[651], un cufăr chinezesc, o tapiserie-draperie de Veneţia, un splendid dulap din veacul al XVI-lea (pentru care s-au oferit *douăsprezece mii de franci*, zice ghidul meu), şi în sfîrşit, masa la care s-a ţinut Dieta celor treisprezece cantoane. Este o masă magnifică din veacul al XVI-lea, avînd drept picioare şerpi fantastici, lei şi satiri ce susţin stema oraşului Basel, cizelată cu armoariile cantoanelor, încrustată cu cositor, sidef şi fildeş; masă în jurul căreia chibzuiau magistraţii şi subprefecţii temuţi de împăraţi; masă la care aceşti stăpînitori de oameni puteau să citească inscripţia solemnă: *Supra naturam praesto est Deus* *. — De altfel, e în stare proastă. Biblioteca din Basel e destul de prost întreţinută; obiectele sînt aranjate ca cochiliile unor stridii. Am văzut pe un sipet un mic tablou de Rubens, aşezat în picioare rezemat de un teanc de cărţi, ce trebuie că a căzut de multe ori, căci rama e toată spartă. — Aşa că vezi, în această bibliotecă e cîte puţin din toate cele, tablouri, mobile, stofe rare; mai sînt şi cîteva cărţi.

Mă opresc aici, dragă prietene, cu scrisoarea asta, mîzgălită, cum poţi să vezi, pe un fel de papirus egiptean mai poros şi mai grunjos ca un burete. Uite un chin pe care trebuie să-l trec în rîndul celor ce nu le doresc nici celor mai aprigi duşmani ai mei: să scrie cu o pană care stropeşte pe o hîrtie care suge.

Scrisoarea a XXXIV-a

ZÜRICH

8 septembrie

Mă aflu la Zürich. În turnul de pază al oraşului tocmai a bătut de patru dimineaţa, cu acompaniament de trîmbiţe. Am crezut că o aud pe Diana şi am deschis fereastra. E beznă şi nimeni nu doarme. Oraşul Zürich bîzîie ca un stup stîrnit. Podurile de lemn tremură sub paşii măsuraţi ai batalioanelor ce trec

* Deasupra naturii este prezent Dumnezeu.

nedeslușite în umbră. Pe dealuri se aud tobe. Pe la colțurile străzilor, în fața cîrciumilor iluminate se cîntă Marseillaise alpestre. Soldați din Zürich în uniforme cafenii fac exerciții în micuța piață din fața hotelului *La Spada* în care stau și aud comenzile în franțuzește : *Ridicați arm' ! Arma la umăr !* Din camera de alături le răspunde o fată cu un cîntec duios, eroic și monoton, a cărui melodie îmi explică cuvintele. Există o ferestruică luminată în turnul de pază și o alta în fleșele înalte ale catedralei. Licărirea lumînării mele luminează vag un drapel mare alb înstelat cu pete albastre, agățat de chei. Se aud hohote de rîs, țipete, trîntituri de uși ce se închid, zornăieli ciudate. Pretutindeni vezi umbre trecînd. O voioasă larmă războinică ține lumea trează. În timpul acesta, sub lumina stelelor, lacul vine și susură maiestuos pînă sub fereastra mea toate cuvintele de liniște, de îngăduință și de pace pe care natura le spune oamenilor. Mă uit cum se descompun și se compun la loc pe valuri umbrele nopții. Un cocoș cîntă și sus, la stînga mea, deasupra catedralei, între cele două clopotnițe negre, scînteiază Venus ca un vîrf de lance între două creneluri.

Asta fiindcă la Zürich e revoluție. Orașele mici vor să facă întocmai ca cele mari. Orice marchiz vrea un paj. Zürichul tocmai și-a omorît primarul și acum vrea să-și schimbe stăpînirea.

Și fiindcă m-au trezit, profit ca să-ți scriu. Iată cu ce ai să te alegi de pe urma acestei revoluții.

Ieri cînd am plecat din Basel se crăpa de ziuă. Drumul care duce spre Zürich merge preț de o jumătate de leghe pe lîngă vechile turnuri ale orașului. Nu ți-am vorbit despre turnurile din Basel ; sînt totuși remarcabile, toate au forme și înălțimi diferite, despărțite unele de celelalte de un zid de incintă cu creneluri, înconjurat de un șanț formidabil în care orașul Basel cultivă cu succes cartofi. Pe vremea arcurilor și a săgeților această incintă era o fortăreață de temut ; acum nu mai e decît un veșmînt.

Intrările în oraș mai sînt și acum gătite cu grapele [652] acelea frumoase din veacul al XIV-lea ai căror dinți ascuțiți împodobesc partea de sus a porților, așa că atunci cînd ieși dintr-un turn crezi că ieși din gura unui monstru. Apropo, alaltăieri, în înaltul fleșei din Basel era o garguie ca o himeră, ce se uita țintă la mine ; i-am băgat cu curaj mîna în gură și nu s-a întîmplat nimic. Poți s-o povestești oamenilor care se minunează de Van Amburgh.

Aproape toate intrările în orașul Marele Basel sînt porți-fortărețe viguroase, mai ales cea care duce la poligon, donjon

mîndru cu acoperiş ascuţit, străjuit de două turnuleţe, împodobit cu statui ca poarta Vincennes şi vechea poartă a vechiului Luvru. Se înţelege de la sine că l-au răzuit, l-au dat la rindea, l-au netezit cu chit şi l-au zugrăvit (cu roşu). Doi arcaşi sculptaţi pe creneluri au un aer ciudat. Se sprijină de zid cu încălţămintea lor lungă cu vîrf ascuţit şi par să facă nişte sforţări uriaşe ca să ţină stema oraşului, aşa-i de grea. În clipa aceea trecea pe sub poartă un pluton cam de două sute de oameni care se întorceau de la poligon cu un tun. Cred că era armata oraşului Basel.

Lîngă această poartă se află o delicioasă fîntînă în stilul Renaşterii, acoperită de tunuri, de mortiere şi de grămezi de ghiulele sculptate în jurul bazinului ei, care-şi aruncă apa cu un susur de păsărele. Biata fîntînă a fost ruşinos mutilată şi sluţită ; coloana centrală era încărcată de figuri superbe din care n-au mai rămas decît busturile şi pe ici-colo cîte un braţ sau cîte un picior. Biată capodoperă siluită de toţi mîrlanii de la arsenal ! — Să mă întorc însă la drumul de la Basel la Zürich.

Timp de patru ore, pînă la Rheinfelden, drumul o ia pe lîngă Rin printr-o vale încîntătoare în care ploua, din înaltul norilor, lumina umedă a dimineţii. Laşi la stînga Kreuznach al cărei turn înalt, cu pata unui cadran alb, poate fi zărit din clopotniţele de la Basel ; apoi străbaţi Augst. Augst, ce nume barbar ! Ei bine, numele este de fapt Augusta. Augst este un vechi oraş roman, capitala rauracilor [653], fosta Raurica, fosta Augusta rauracorum, întemeiată de consulul Munatius Plancus, căruia locuitorii oraşului Basel i-au înălţat o statuie la primărie, cu un epitaf ticluit de un pedant pe nume Beatus Pheananus. Glorie mare la oraş tare mic ! Într-adevăr, Augusta rauracorum nu mai este acum decît un decor adorabil pentru un vodevil elveţian. Un pîlc de colibe pitoreşti, sus pe o stîncă, legat de două porţi-fortăreţe ; două poduri putrezite, pe sub care goneşte un torent sprinten, Ergolzul, ce coboară din munte dînd la o parte crăcile copacilor ; huruitul roţilor unei mori, balcoane de lemn înveselite de viţă de vie, un cimitir vechi în care am remarcat un mormînt ciudat din veacul al IV-lea care are aerul că se prăvale în Rin, ăsta-i Augstul, asta-i Raurica, Augusta. Pămîntul e răvăşit de săpături. Se scot o grămadă de statuete mici de bronz din care biblioteca din Basel îşi face un mic dunquerque [654].

O jumătate de leghe mai departe, pe celălalt mal al Rinului, panglica frumoasă de case vechi de lemn, întretăiată de o cascadă, este Warmbachul. Apoi, după o altă jumătate de leghe de copaci, de rîpe şi de pajişti, Rinul se deschide ; în mijlocul apei

se ghemuiește o stîncă mare acoperită de ruine, legată de cele două maluri printr-un pod acoperit, făcut din lemn, cu o înfățișare ciudată. Un orășel gotic, țepos de turnuri, de creneluri și de clopotnițe, coboară în neorînduială spre pod ; este Rheinfelden, cetate militară și religioasă, unul dintre cele patru orașe forestiere, loc celebru și încîntător. Ruina din mijlocul Rinului este vechiul castel, ce se cheamă stînca de la Rheinfelden. Sub podul de lemn, care nu are decît o arcadă, dincolo de stîncă, pe partea opusă față de oraș, Rinul nu mai este un fluviu, este o prăpastie. O mulțime de vase se pierd aici în fiecare an. — M-am oprit un sfert de ceas la Rheinfelden. Firmele hanurilor atîrnă de uriașe ramuri stufoase de fier, cele mai amuzante cu putință. Strada mare e înveselită de o fîntînă frumoasă a cărei coloană poartă un demn oștean, care el însuși susține stema orașului, cu mîna sus ridicată deasupra capului, plin de mîndrie.

De la Rheinfelden și pînă la Brugg peisajul rămîne încîntător ; amatorul de antichități n-are însă nimic de privit, doar dacă e ca mine mai mult curios decît arheolog, mai mult un hoinar pe drumuri decît un călător. Sînt un mare privitor al tuturor lucrurilor și nimic altceva, cred însă că am dreptate : orice lucru are în sine un gînd, o idee ; încerc să scot gîndirea din lucruri. E o chimie ca oricare alta.

Scrisoarea a XXXV-a

ZÜRICH

septembrie

Cînd călătorești pe cîmpie, interesul trezit de călătorie este concentrat la marginea drumului ; cînd străbați un ținut muntos, îți ațintești atenția în zare. Eu, — chiar cu minunata linie a Vosgilor sub ochi, — vreau să văd tot și mă uit atît la marginile drumului cît și la cele ale aerului. În acest anotimp și în acest ținut marginile drumului sînt minunate. Pajiștile sînt presărate cu flori albastre, albe, galbene, violete, ca primăvara ; mărăcini splendizi zgîrie în trecere fundul diligenței ; ici-colo, taluzurile verticale imită forma munților, și fire de apă subțiri ca degetul se joacă de-a torentele ; pretutindeni păianjenii de toamnă și-au țesut hamacuri din miile de vîrfuri ale tufișurilor ; roua picură din ele ca niște perle mari.

Ș-apoi sînt scenele domestice prin care ies la iveală originalitățile locale. Lîngă Rheinfeld, trei oameni potcoveau o vacă împiedicată, care, luată de la muncă, avea un aer tare nerod. La Augst, un biet copac strîmb, rezemat de o furcă, slujea de cal unor băiețași din sat, copii a căror străbună este Roma. Lîngă poarta orașului Basel, unul își bătea nevasta, așa cum fac regii și cum fac și țăranii. Oare Buckingham nu-i spunea d-nei de Chevreuse [655] *că iubise trei regine și că fusese silit să le zvînte pe toate trei în bătaie ?* La o sută de pași de Frick, am văzut un stup pus pe o scîndură deasupra ușii unei colibe. Țăranii intrau și ieșeau pe ușa colibei, albinele intrau și ieșeau pe ușa stupului ; și oameni și insecte săvîrșeau munca Domnului.

Toate astea mă desfată și mă încîntă. La Freiburg am uitat mult timp de peisajul imens pe care-l aveam sub ochi, pentru pătratul de iarbă pe care stăteam așezat. Mă aflam pe o moviliță sălbatică a dealului. Și acolo se afla o întreagă lume. Scarabeii mergeau încetișor pe sub fibrele adînci ale vegetației ; florile de cucută ca niște umbrele imitau pinii Italiei ; o frunză lungă asemeni unei păstăi de fasole întredeschise, lăsa să se vadă picături de ploaie ca un colier de diamante dintr-o cutiuță de saten verde ; un biet bărzăune ud, din catifea galbenă și neagră, urca tare anevoie de-a lungul unei ramuri pline de spini ; nori deși de musculițe îi ascundeau lumina zilei ; un clo-

poțel albastru tremura în vînt și o întreagă lume de purici mici se adăpostise sub cortul acela imens ; lîngă o băltoacă care n-ar fi umplut un lighean, am văzut ieșind din mîl și răsucindu-se spre cer, trăgînd aer, o rîmă, asemeni pitonilor antediluvieni, și care are și ea, poate un Hercule ca să-l omoare și un Cuvier ca să-l descrie. La urma urmelor, universul acesta e tot așa de mare ca și celălalt. M-am presupus Micromega[656] ; scarabeii mei erau *Megatherium giganteum*[657], bărzăunele un elefant înaripat, musculițele erau vulturi, ligheanul un lac și cele trei tufe de ierburi înalte o pădure virgină. — Mă recunoști, așa-i ? — La Rheinfeld m-au preocupat firmele hanurilor tot atît cît și catedralele ; așa mi-e făcută mintea ca uneori un iaz din sat, limpede ca o oglindă de oțel, înconjurat de colibe și străbătut de o flotilă de rațe, să mă bucure tot atît de mult ca și lacul Genevei.

La Rheinfelden părăsești Rinul și nu-l mai vezi iar decît o clipă la Sekingen : biserică urîtă, pod de lemn acoperit, oraș neînsemnat în fundul unei văi minunate. Drumul trece apoi prin sate voioase, pe un platou mare și înalt în jurul căruia vezi țîșnind în depărtare turma monstruoasă a munților.

Deodată, întîlnești un pîlc de copaci lîngă un han, auzi roțile cum scrîșnesc frînînd și drumul coboară în splendida vale a Aarului.

Ochii ți se ațintesc mai întîi la cer și află acolo, drept linie limită, creste aspre, abrupte și bolovănoase, care cred că sînt Culmile Cenușii ; apoi coboară în vale să caute Brugg, orășel frumos încolăcit și strîns într-o cingătoare pitorească de turnuri și creneluri, cu un pod peste Aar ; urcă apoi de-a lungul unei coame întunecate împădurite și se opresc la o ruină înaltă. Ruina aceasta este castelul Habsburg, leagănul casei de Austria. M-am uitat îndelung la turnul din care și-a luat zborul vulturul cu două capete.

Aarul, poticnindu-se de stînci, deșiră fundul văii, formînd capuri și promontorii. Frumosul peisaj este unul din marile locuri istorice. Roma s-a luptat aici, norocul lui Vitellius l-a zdrobit pe cel al lui Galba[658] și aici s-a născut și Austria. Din acest donjon năruit, clădit în veacul al XI-lea de un simplu gentilom alsacian numit Radbot, s-a revărsat asupra istoriei Europei moderne un fluviu imens de arhiduci și de împărați[659].

La nord, valea se pierde în negură. Acolo se află confluența Aarului cu Reussul și Limmatul ; Limmatul vine din lacul Zürich și aduce apele din zăpezile topite pe munții Tödi ; Aarul vine din lacurile Thun și Brienz, și aduce cascadele Grim-

sell-ului ; Reuss vine din lacul celor Patru Cantoane şi aduce torentele de pe Rigi, de pe Windgalle şi din Muntele Pilat. Rinul duce toate astea în ocean.

Tot ce ţi-am scris, despre cele trei rîuri, despre ruine şi despre forma magnifică a blocurilor de stîncă pe care le roade Aarul, îmi umpluse mintea în timp ce diligenţa cobora în galop spre Brugg. Am fost trezit brusc de felul încîntător în care este făcut oraşul atunci cînd te apropii de el. Este una din cele mai fermecătoare învălmăşeli de acoperişuri, de turnuri şi de clopotniţe pe care am văzut-o. Dintotdeauna mi-am făgăduit dacă ajung vreodată la Brugg, să fiu foarte atent la un foarte vechi basorelief încrustat pe perete lîngă pod, basorelief despre care se zice că ar reprezenta un cap de hun. Cum era duminică, podul era plin de o groază de fete curioase, zîmbitoare, în costumele lor cele mai frumoase, aşa că am uitat de capul de hun.

Cînd mi-am adus aminte, oraşul era la o leghe în urma mea.

Cu funda lor de panglică pe frunte, mai puţin exagerată decît la Freiburg, cu boleroul de catifea neagră semănat cu lanţuri de argint şi cu şiruri de nasturi, cu cravata lor de catifea cu colţuri brodate cu aur strînsă la gît ca gulerul metalic al cavalerilor, fusta brună cu cute dese şi cu mutrişoarele lor vioaie, femeile din Brugg par toate frumoase ; multe dintre ele chiar sînt. Bărbaţii sînt ca zidarii noştri în straie de duminică şi sînt îngrozitori. Înţeleg că la Brugg există îndrăgostiţi ; nu pot să-mi închipui însă deloc că există şi îndrăgostite.

Oraşul, curat, sănătos, cu o înfăţişare de oraş fericit, făcut din case frumoase, aproape toate împodobite, nu e mai puţin apetisant pe dinăuntru cît este pe din afară. Lucru ciudat e că cele două sexe, cînd se întîlnesc duminica, joacă jocul lui Alfeu şi al Aretuzei [660]. Cînd am traversat oraşul, am văzut toate femeile strînse la poarta Podului şi toţi bărbaţii adunaţi la celălalt capăt al străzii mari, la poarta Zürichului. Cele două sexe nu se amestecă nici măcar la cîmp ; întîlneşti un grup de bărbaţi, apoi un grup de femei. Acest obicei, de care ascultă şi copiii, este specific întregului canton şi merge pînă la Zürich. E ceva ciudat şi, ca multe lucruri ciudate, e şi un lucru înţelept. În acest ţinut de sevă şi de frumuseţe, cu natură exuberantă şi costume superbe, natura tinde să-l facă pe bărbat îndrăzneţ, iar costumul tinde să o facă pe femeie cochetă ; obiceiul intervine, desparte sexele şi pune între ele o barieră.

Dar valea nu este numai un loc de confluenţă pentru rîuri, ci şi pentru costume. Dacă treci Reussul boleroul de catifea neagră devine o corseletă de damasc înflorat, în mijlocul căreia

se coase un galon lat auriu. Dacă treci Limmatul, fusta brună devine o fustă roșie cu un șorț de muselină brodată. Și acoperămintele de cap se amestecă ; în zece minute întîlnești fete frumoase cu niște piepteni exorbitanți ca la Lima, cu pălării de pai negru înalte ca la Florența, cu dantelă peste ochi ca la Madrid. Toate au pe piept un buchet de flori naturale. Rafinament.

Varietatea de pălării e așa de mare că mă așteptam la orice. După podul peste Reuss, este o costișă. Urcam pe jos. Văd venind spre mine o bătrînă avînd pe cap un fel de sombrero mare spaniol din piele neagră, încoronat, în chip de podoabă, cu o pereche de cizme și o umbrelă. Tocmai mă gîndeam să țin minte această pălărie bizară cînd am băgat de seamă că biata femeie ducea pur și simplu valiza unui călător. Călătorul venea după ea la cîțiva pași ; un om de treabă, ce se fălea probabil că vorbește franțuzește, și care m-a acostat ca să-mi povestească revoluția de la Zürich. Tot ce am putut să înțeleg din bolboroseala lui a fost că existase o proclamație a primarului și că această proclamație începea așa : *Bravi irochezi*[661] *!* — Presupun că demnul om voia să spună : *Bravi zürichezi !*

Valea Aarului are două brățări fermecătoare. Bruggul care o deschide. Badenul care o închide. Badenul se află pe Limmat. De o jumătate de oră ne ținem de malul Limmatului, care face o larmă cumplită în fundul unei văi încîntătoare ale cărei povîrnișuri sînt plantate cu viță de vie. Brusc, o poartă donjon cu patru turnulețe stă de-a curmezișul drumului ; de sub această poartă, se năpustesc în vale, unele peste altele, căsuțe de lemn ale căror mansarde par să se legene ; deasupra, printre copaci, se înalță un vechi castel în ruine ale cărui creneluri sînt ca o creastă de cocoș de munte. În fundul văii, sub un pod acoperit, Limmatul curge grăbit pe o albie de stînci ce dă valurilor o înfățișare violentă. Pe urmă vezi o clopotniță cu țigle colorate ce pare învelită într-o piele de șarpe. E Baden.

La Baden sînt de toate : ruine gotice, ruine romane, ape termale, o statuie a lui Isis, săpături în care s-au găsit o sumedenie de zaruri, primăria în care prințul Eugen și mareșalul de Villars[662] au făcut schimb de semnături etc. Cum voiam să ajung la Zürich înainte de căderea nopții, m-am mulțumit să mă uit în piață, în timp ce se schimbau caii, la o încîntătoare fîntînă în stilul Renașterii, avînd la partea de sus, ca și cea de la Rheinfelden, un chip trufaș și aspru de oștean. Apa țîșnește prin gura unui șarpe cumplit de bronz care-și răsucește coada printre grilajele de fier ale fîntînii. Doi porumbei, obișnuiții

locului se cocoţaseră pe şarpe şi unul din ei bea muindu-şi ciocul în firicelul de apă rotunjit, fin ca un fir de păr argintiu, ce cădea de la robinet în bazin.

Romanii numeau apele termale de la Baden *ape vorbărețe* (aquae verbigenae). Cînd îţi scriu, prietene drag, am impresia că am băut din aceste ape.

Soarele cobora, munţii creşteau, caii goneau pe un drum excelent în sensul invers al Limmatului ; străbăteam o regiune foarte sălbatică ; la picioarele noastre se vedea o mănăstire albă cu clopotniţă roşie, ca o jucărie ; în faţa ochilor, un munte cu formă de deal, dar aşa de înalt încît pădurea de pe el părea un mărăciniş ; în grădina severă a mănăstirii se plimba un călugăr alb stînd de vorbă cu unul negru ; pe deasupra munţilor, un turn vechi îşi arăta pe jumătate faţa înroşită de soarele orizontal. Ce era această ruină ? Nu ştiu. Conrad de Tagerfelden, unul dintre ucigaşii împăratului Albert, îşi avea castelul în această singurătate [663]. — Era oare ruina lui ? — Nu sînt decît un trecător şi nu ştiu nimic ; le-am lăsat taina lor acestor locuri sinistre, însă nu m-am putut împiedica să nu mă gîndesc la cumplitul atentat din anul 1308 şi la răzbunarea lui Agnès [664] în timp ce turnul însîngerat, ascuns treptat de cutele terenului intra din nou încetişor în munte.

Drumul a cotit ; o crevasă neașteptată a lăsat să treacă o imensă rază a apusului, satele, fumul, turmele și oamenii și-au făcut din nou apariția și frumoasa vale a Limmatului a început iar să fie zîmbitoare. Satele sînt într-adevăr demne de a fi remarcate în cantonul Zürich. Sînt colibe magnifice alcătuite din trei despărțituri. La un capăt, casa pentru oameni, din lemn și zidărie cu trei etaje și cu ferestre înguste și joase, cu mici vitralii rotunde ; la celălalt capăt, casa dobitoacelor, staulul și grajdul din scînduri ; în mijloc, lăcașul căruțelor și uneltelor, închis cu o poartă mare. În partea de sus a casei, care este enormă, se află hambarul și podul. Trei case sub un singur acoperămînt. Trei capete sub o căciulă. Așa-i coliba din regiunea Zürichului. După cum vezi, e un palat.

Noaptea se lăsase de-a binelea, adormisem ca un prost în diligență, cînd tropăitul cailor pe scîndură m-a trezit. Am deschis ochii. Mă aflam într-un fel de cavernă de lemn cu o înfățișare dintre cele mai ciudate. Deasupra mea, bîrne groase îndoite cu curbura teșită, sprijinite nu prea știu cum, susțineau o boltă de întuneric ; la dreapta și la stînga, arcade joase făcute din stîlpi scunzi și robuști mă lăsau să întrevăd două galerii întunecoase și înguste, străpunse ici-colo de găuri pătrate prin care ajungea la mine adierea vîntului și vuietul unui rîu. În fund de tot, la capătul ciudatei cripte, vedeam vag cum strălucesc niște baionete. Diligența înainta încet pe o pardoseală plină de crăpături din care deștepta o larmă asurzitoare. O făclie din depărtare, tremurînd în vînt, arunca lumini și umbre pe masivele arcade de lemn. Mă aflam pe podul acoperit de la Zürich. Jur-împrejur, patrulele își făcuseră bivuac. Nimic nu poate să-ți dea o idee despre acest pod, văzut așa, și la acel ceas. Închipuie-ți pădurea unei catedrale așezată de-a curmezișul unui fluviu și clătinîndu-se sub roțile unei diligențe.

Și-n timp ce-ți scriu toate bazaconiile astea, s-a făcut ziuă. Sînt oarecum dezamăgit. Zürich pierde la lumina zilei. Clopotnițele catedralei sînt niște solnițe nenorocite. Apoape toate fațadele sînt răzuite și văruite. La stînga mea e un fel de hotel Guénégaud[665]. Lacul este însă frumos, iar colo, departe, bariera Alpilor este splendidă. Ea drege faptul că lacul, avînd pe margini case albe și culturi înverzite, e poate prea zîmbitor pentru mine. Munții mi se par niște morminte uriașe ; cei de jos sînt un lințoliu negru de molizi, cei de sus au un lințoliu alb de zăpadă.

Patru după-amiază

Am făcut o plimbare pe lac într-un fel de gondolă mică, cu treizeci de gologani pe oră, ca la trăsuri. Am aruncat cu mare

dărnicie trei franci în lacul Zürich ; îmi cam pare rău. E frumos, dar e cam mult. Există aici un Neu-Münster * pe care oamenii ți-l arată cu orgoliu, dar care seamănă cu biserica din Pantin [666]. Senatorii din Zürich locuiesc în vile de stuc, care cam au aerul unor cîrciumioare din Vaugirad [667]. Și, Doamne iartă-mă, am văzut trecînd omnibuze ca la Passy [668]. Nu mă mai mir deloc că poznașii ăștia fac revoluții.

Din fericire apa albastră a lacului este transparentă. În adîncurile de sticlă vedeam munții în fundul lacului și păduri pe acești munți. Stînci și alge mă făceau să-mi închipui pămîntul înecat de potop, iar aplecîndu-mă peste marginea trăsurii mele cu două vîsle, mă simțeam emoționat ca Noe cînd ieșea la fereastra arcei lui. Din cînd în cînd vedeam trecînd pești mari galbeni cu dungi negre ca niște tigri. Cu vîrful bastonului am salvat de la înec două-trei muște.

Orașul trebuie că place mult persoanelor ce adoră fațada de la Saint Sulpice [669]. Se construiește mult în prezent, clădiri frumoase a căror arhitectură amintește pe cea a bisericii Madeleine [670] și a corpului de gardă de pe bulevardul Temple. Cît despre mine, excepție făcînd portalul romanic al catedralei,

* Catedrală nouă (lb. germană).

cîteva case pierdute, înecate printre cele noi, două săgeţi de biserici şi trei-patru turnuri ale zidului de incintă, dintre care unul enorm ce seamănă cu pîntecul unui burgmestru, nu mă simt demn să admir Zürichul. Am căutat degeaba faimosul turn Wallemberg, ce se afla în mijlocul Limmatului şi care slujise de închisoare contelui de Habsburg [671] şi consilierului Waldman, decapitat în anul 1488. L-or fi dărîmat oare ?

Şi cît mai am chef, hai să vorbim şi despre han ! La Hotelul Spadei, călătorul nu e jumulit ; e disecat în mod ştiinţific. Hotelierul îţi vinde vederea spre lac cu opt franci de fereastră pe zi.

Felurile de mîncare ce se mănîncă la Hotelul Spada mi-aduc aminte de un vers de Ronsard [672], care, după cît se pare, mînca prost :

Viaţa-i înhămată
La doi cai proşti, mîncarea şi băutura.

Nicăieri pe lume caii aceştia nu sînt mai proşti ca la Hotelul Spadei.

Apropó, nu ţi-am spus că Zürichul se numea altădată *Turegum.* Limmatul îl împarte în două oraşe, Zürichul cel mare şi cel mic, unite de trei poduri frumoase, *pe care orăşenii se plimbă ades,* zice Georges Bruin din Colonia. Viţa de vie e bine expusă la soare. Există vin de Zürich şi grîu de Zürich.

Te îmbrăţişez, deşi mă aflu la o mie trei sute douăzeci de picioare deasupra ta.

Scrisoarea a XXXVI-a

ZÜRICH

septembrie

Am plecat de la hotelul Spada, şi am venit să-mi caut o gazdă, oriunde în oraş. Nu mai stau la un han prost, dar nici nu mai am vedere spre lac. Sînt momente în care-mi pare rău şi după mîncarea proastă şi după peisajul magnific.

Alaltăieri treceam printr-un astfel de moment. Ploua. Eram închis în camera în care stau ; — o încăpere mică, tristă şi

rece, mobilată cu un pat vopsit în gri, cu perdele albe, cu scaune cu spătarul în formă de liră și cu un tapet albăstrui împestrițat cu desene fără gust și fără stil, din acelea pe care le vezi pe rochiile femeilor prost îmbrăcate și pe pereții camerelor prost mobilate. Deschisesem fereastra, una din ferestrele acelea oribile de acum cincizeci de ani numite ferestre ghilotină, și mă uitam cu melancolie cum plouă. Strada era pustie ; toate ferestrele caselor de vizavi erau închise ; nici un profil pe la geamuri, nici un trecător pe caldarîmul de pietre mici, rotunde pe care ploaia le făcea să lucească ca niște castane coapte. Singurul lucru ce însuflețea peisajul era jgheabul bogat ornamentat de la acoperișul din vecini, un fel de jgheab de tinichea ce reprezenta un cap de măgar cu gura deschisă, din care gîlgîia ploaia ; o ploaie galbenă și murdară ce avea să spele țiglele și caldarîmul. E trist totuși că ceva cade din cer fără altă urmare decît că transformă praful în noroi.

Eram prizonier în casă, o casă nu tocmai plăcută. Ce să fac ? La Fontaine făcea versuri în astfel de împrejurări. Deci, eu gîndeam. Din nefericire mă aflam într-o stare sufletească pe care desigur o cunoști și tu ; n-ai nici un motiv să fii trist și nici un motiv să fii vesel ; nu ești în stare nici să te pornești pe rîs și nici să verși șiroaie de lacrimi ; viața ți se pare perfect logică, uniformă înăuntru cît și în afară. Era în mine aceeași vreme de pe stradă, și dacă mi-ai permite metafora, aș zice că-mi ploua în minte. Știi că am întrucîtva firea lacului ; în mine se oglindesc albastrul cerului sau norii. Gîndurile mele seamănă cu cerul pe care-l am deasupra capului.

Întorcîndu-ți ochii înăuntru — iartă-mi expresia — vezi în tine un peisaj. Or, în clipele acelea, peisajul ce-l puteam vedea în mine nu era mai breaz decît cel ce-l aveam sub ochi.

În încăpere se aflau două-trei dulapuri. Le-am deschis mecanic, ca și cum s-ar fi putut întîmpla să am norocul să găsesc o comoară. Dulapurile de hotel sînt, însă, întotdeauna goale ; un dulap plin înseamnă o locuință permanentă. Cine trece, nu-și face cuib. Așa că în dulapuri n-am găsit nimic.

Totuși, cînd să-l închid pe cel din urmă, am zărit pe raftul de sus ceva ce m-a făcut să-mi închipui că se află un lucru acolo. Am întins mîna. Mai întîi praf, apoi o carte. O cărticică pătrată cum sînt almanahurile de la Liège, legată în hîrtie cenușie, acoperită de cenușă, uitată acolo de ani de zile. Ce noroc ! Am scuturat-o de praf și am deschis-o la întîmplare. Era în franțuzește. Mă uit la titlu : — *Amorurile secrete și aventurile rușinoase ale lui Napoleon Bonaparte,* cu gravuri. — Mă uit

la gravuri : — om cu o burtă mare și cu un profil de șmecheraș, cu redingotă și cu o pălăriuță, printre tot felul de femei goale. Mă uit la dată : — 1814.

Am avut curiozitatea să citesc. Oh, prietene, ce să-ți mai spun ? Cum să-ți dau o idee despre această carte tipărită la Paris de vreun pamfletar și uitată la Zürich de vreun austriac ? Napoleon Bonaparte era urît ; — ochii mici și înfundați, un profil de lup și urechile îndepărtate îi făceau o față oribilă. — Vorbea prost ; n-avea haz deloc și nici prezență de spirit ; avea un mers stîngaci, era lipsit de grație și lua lecții de la Talma [673] ori de cîte ori trebuia să se suie pe tron. — De altfel, faima lui militară era foarte exagerată ; sacrifica din belșug viețile oamenilor și nu învingea decît mulțumită multelor lui batalioane. (Auzi, să reproșezi unui învingător că are batalioane ! nu ți se pare că-i auzi pe cei ce le reproșează poeților că folosesc metaforele ?) — A pierdut mai multe lupte decît a cîștigat. — Nu el a cîștigat bătălia de la Marengo, ci Desaix ; nu el a cîștigat bătălia de la Austerlitz, ci Soult, și nu el a cîștigat bătălia de la Moscova, ci Ney *. — Nu era decît un comandant de mîna a doua, mult inferior generalilor din secolul cel mare, Turenne, Condé, Luxembourg, Vendôme [674] ; și chiar în zilele noastre „talentul lui militar“ nu însemna nimic în comparație cu „geniul războinic“ al ducelui de Wellington [675]. De felul lui era fricos. Îi era frică de prima linie. La Brienne [676], în timpul tirului de artilerie, s-a ascuns. (La Brienne!) — Avea vicii peste vicii. — Mințea ca un lacheu. — Era într-atît de zgîrcit că nu-i dădea decît zece franci pe zi unei femei pe care o întreținea într-o străduță singuratică din mahalaua Saint-Marceau. (Autorul zice : *Am văzut* strada, casa și femeia). Era atît de gelos că o închidea pe această femeie, care nu ieșea aproape niciodată și trăia despărțită de restul lumii, fără vreo ființă omenească pentru a o sluji, în prada disperării și a groazei. Iată ce era *dragostea* lui Napoleon Bonaparte ! — Pe lîngă ea, — fiindcă gelosul ăsta era un destrăbălat nerușinat, Othello combinat cu Don Juan — mai avea în toate cartierele Parisului, cămăruțe, pivnițe, mansarde, încăperi ca niște temnițe, închiriate sub alte nume, în care atrăgea, sub diverse pretexte, fete sărace etc. De unde proveneau haite întregi de copii, mici dinastii inedite, rămase astăzi prin podurile caselor sau adunînd cîrpe și zdrențe pe la colțu-

---

* În 1814 denigratorii se slujeau împotriva lui *Bonaparte* de numele, pe bună dreptate atît de faimoase, ale locotenenților săi ; astăzi sînt toate la locul lor ; Desaix, Soult, Ney, sînt figuri mari și ilustre ; Napoleon este însă, în gloria lui, ceea ce era în armata lui, împăratul.

rile străzilor în coşuri de cîrpari. Iată ce erau *amorurile* lui Bonaparte ! — Ce părere ai ? Prima parte e luată din Genoveva de Brabant[677], din adîncul codrului ei ; cea de-a doua este povestea modernizată a Minotaurului[678]. Am bănuit altele şi mai rele, n-am avut însă curajul să merg mai departe. Nu stărui niciodată asupra acestor cărţi, pe care le deschide plictiseala şi le închide dezgustul.

Rîzi ? Ba îţi mărturisesc că nu rîd deloc. Există dintotdeauna calomnii îndreptate asupra oamenilor mari, cît timp sînt în viaţă, şi e ceva care-mi strînge inima. Îmi zic : Uite în ce chip a tratat recunoştinţa omenească aceste genii pe care posteritatea le va înconjura cu respect, pe unii pentru că au făcut naţiunea mai mare, pe alţii pentru că au făcut omenirea mai bună ! Fii Molière şi lumea ta va acuza că te-ai însurat cu fiica ta ; fii Napoleon şi lumea te va acuza că ai făcut dragoste cu surorile tale. Ura şi invidia nu sînt inventive, ai să zici ; ele repetă mereu aproape aceleaşi gugumănii, care, tot repetîndu-le mereu, devin inofensive. Şi ce este o calomnie care este un plagiat ? — Sigur, dacă publicul ar şti ; publicul ştie însă oare că ceea ce se spune astăzi despre omul mare de astăzi este tocmai ceea ce se spunea ieri despre omul mare de ieri ? Invidia şi ura nu inventă nimic. De acord. Mulţimea, însă, nu ştie nimic. Şi o să-mi spui că oamenii mari au dispreţuit astfel de lucruri. Sigur că da ; dar ce ne spune că n-au şi suferit în măsura în care au dispreţuit ? Cine poate şti ce dureri sfîşietoare ascund profunzimile tăcute ale dispreţului ? Ce e mai revoltător ca nedreptatea şi ce e mai amar decît să te alegi cu injurii în timp ce meriţi o coroană ? Ştim noi oare dacă această cărticică odioasă de care rîdem astăzi n-a fost trimisă de un îndatoritor în anul 1815 prizonierului de la Sfînta Elena, şi, aşa stupidă cum e, dacă nu i-a adus o noapte albă celui ce dormea atît de adînc în ajunul bătăliilor de la Marengo şi de la Austerlitz ? Nu există oare momente în care ura, cu afirmaţiile ei neruşinate şi mînioase, poate să amăgească, chiar pe geniul care are conştiinţa forţei şi viitorului lui ? Să apari ca o caricatură în faţa posterităţii, cînd ai făcut totul ca să laşi în urma ta o umbră mare ! Nu, prietene, nu pot să rîd de acest pamflet plin de josnicie. Cînd răscolesc drojdia trecutului şi cînd vizitez pivniţele în ruină ale unei închisori, iau totul în serios, vechile calomnii pe care le adun în uitare şi hîdele instrumente de tortură ruginite pe care le găsesc în praf.

Lachei nenorociţi, ticăloşi şi mîrşavi, autori ai unor josnicii care n-au altă menire decît să chinuie de vii pe cei pe care posteritatea îi va adora morţi.

Dacă autorul fără nume al acestei cărţi mîrşave mai există încă în vreun colţ obscur al Parisului, ce pedeapsă trebuie să fie pentru acest bătrîn nemernic, al cărui păr alb nu este decît o cunună de oprobriu şi ruşine, să vadă, ori de cîte ori trece prin piaţa Vendôme, pe Napoleon, devenit omul de bronz, salutat în fiece clipă de mulţime, învăluit în nori şi scăldat în razele soarelui, în picioare pe coloana lui veşnică şi în slava lui veşnică.

După ce am închis volumul, totul s-a întunecat ; afară, ploaia s-a făcut mai violentă, iar în mine tristeţea mai adîncă. Fereastra a rămas deschisă şi privirea mi-a rămas în mod mecanic pe jgheabul grotesc de tinichea din care se revărsa cu furie o apă gălbuie şi mîloasă. Priveliştea asta m-a liniştit. Mi-am zis că, de cele mai multe ori, cei care fac răul nu sînt conştienţi de aceasta, că la ei e mai mult neştiinţă şi prostie decît răutate ; şi am stat aşa nemişcat, tăcut, reculegîndu-mă asupra învăţămintelor tainice pe care ni le dau lucrurile prin armonia ce se află între ele, cu cotul pe stupidul pamflet din care izbucnise atîta ură şi atîta calomnie, cu ochii ţintuiţi pe gura de măgar care scuipa apa murdară.

Scrisoarea a XXXVII-a

SCHAFFHAUSEN

septembrie

De cîteva ceasuri mă aflu la Schaffhouse. Scrie *Schaffhausen* şi pronunţă cum vrei şi cum poţi. Închipuie-ţi un Anxur elveţian, un Terracine [679] german, un oraş din veacul al XV-lea ale cărui case seamănă jumătate cu vilele elveţiene de la Unterseen şi jumătate cu locuinţele sculptate din vechiul Rouen [680], cocoţat pe munte, întretăiat de Rin, care se frînge cu mare vuiet în albia lui de stînci, străjuit de turnuri în ruină, plin de străzi verticale şi în zigzag, plin de larma asurzitoare a nimfelor sau a apelor, — *nymphis lymphis,* transcrie-l pe Horaţiu cum vrei, — şi de tărăboiul spălătoreselor. După ce ai trecut de poarta oraşului, care este o cetăţuie din veacul al XIII-lea, m-am întors şi am văzut deasupra ogivei inscripţia : SALVS EXEVNTIBVS *.

---

* Izbăvire pentru cei ce ies.

Am tras concluzia că pe partea cealaltă era probabil : PAX INTRANTIBVS *. Îmi place felul acesta ospitalier de a fi.

Ți-am spus să scrii *Schaffhausen* și să pronunți cum vrei. Și de scris poți să scrii ce-ți place. În ce privește încăpățînarea și părerile diferite, nimic nu se poate compara cu ceata anticarilor, decît cel mult ceata grămăticilor. Platin scrie *Schaphuse*, Strumphius scrie *Schapfuse*, Georges Bruin scrie *Shaphusia* și Miconnis scrie *Probatopolis*. Descurcă-te dacă poți. După nume vine etimologia. Altă socoteală. *Schaffhausen* înseamnă *orașul oilor*, zice Glarean [681]. — Da' deloc ! exclamă Strumphius, Schaffhausen înseamnă *portul vaselor*, de la *schafa*, barcă și de la *hause*, casă. — Orașul oilor ! replică Glarean; stema orașului e de aur cu un berbec de nisip. — Port de vase ! se pornește iar Strumphius ; aici se opresc vasele neputînd merge mai departe. Pe legea mea ! să facă etimologia ce-o putea. Îi las pe Strumphius și pe Glarean să se încaiere.

Tot așa ar trebui să se bată în legătură cu vechiul castel Munoth, de lîngă Schaffhausen, pe Emmersberg, care are ca etimologie *Munitio*, zic anticarii din cauza cetățuii romane ce se afla aici. Astăzi nu mai sînt decît ruine, un turn mare și o imensă boltă de cazemată ce poate adăposti mai multe sute de oameni.

Acum două veacuri, Schaffhausen era și mai pitoresc. Primăria, mănăstirea Tuturor Sfinților, biserica sfîntului Ioan, se aflau atunci în toată splendoarea lor ; incinta de turnuri era intactă și întreagă. Erau treisprezece, fără a mai număra castelul și fără a mai număra și cele două turnuri înalte de care se rezema măreţul și straniul pod suspendat peste Rin, pe care Oudinot [682] al nostru l-a aruncat în aer la 13 aprilie 1799, cu lipsa de cunoaștere și de grijă față de capodopere ce nu poate fi iertată decît eroilor. În sfîrșit, afară din cetate, dincolo de poarta-donjon ce dă spre Pădurea Neagră, pe munte, pe o ridicătură, alături de o capelă, se deslușea în depărtare, în pîcla din zare, o construcție mică și hîdă făcută din piatră și lemn — spînzurătoarea. În evul mediu, ba chiar acum mai puțin de un veac, în orice comună liberă, o spînzurătoare frumos dichisită era ceva elegant și magistral. O cetate gătită cu o spînzurătoare, și o spînzurătoare de care atîrna un spînzurat, însemnau *oraș liber*.

Mi-era foarte foame și era tîrziu ; am început cu cina. Mi s-a adus mîncare franțuzească, servită de un ospătar franțuz, cu o listă în franțuzește. Cîteva originalități, desigur fără voie,

* Pace pentru cei care-au intrat.

apăreau, fără să displacă în ortografia listei. Cum îmi rătăceau ochii pe fantezia bogată a redactorului local, căutînd să-mi completez masa, sub următoarele trei rînduri :

Homletă cu cipircuțe
Biffetec cu crețon
Humăr de mel cu ligume

am găsit următoarele :

Caleșă cu cadă, — 10 franci.

Drace, mi-am zis, ăsta-i un fel de mîncare de pe aici : *caleșă cu cadă*. Trebuie să gust. Zece franci ! trebuie să fie vreo specialitate rafinată a bucătăriei de la Schaffhausen. Chem ospătarul.

— O caleșă cu cadă, te rog.

Dialogul s-a continuat apoi în franțuzește. Ți-am spus doar că ospătarul vorbea franțuzește.

— Foarte bine. Mîine timineață.

— Nu, zic. Acum, imediat.

— Tomnule, e foarte tîrziu.

— Și ce dacă ?

— Peste eine oră va fi noapte.

— Ei și ?

— Tomnul n-o să potă fede.

— Să văd ! Ce să văd ? Nu vreau să văd.

— Nu fă înțeleg, tomnule.

— Aha ! Va să zică e frumoasă la vedere caleșa voastră cu cadă ?

— Forte frumosă, tomnule, atmirabilă, magnifigă !

— Atunci, bine, o să-mi aprinzi patru lumînări jur-împrejur.

— Patru lîmănări ! Tomnul clumește ! (Citește : domnul glumește). Nu înțeleg.

— Drace, zisei oarecum nerăbdător, eu însă înțeleg foarte bine ; mi-e foame și vreau să mănînc.

— Să mîncați ce ?

— Să mănînc caleșa voastră.

— Caleșa noastră ?

— Cada voastră.

— Cada noastră. Să ne mîncați cada ! Tomnul clumește. Să mîncaț cada Rinului ?

Aici am izbucnit în rîs. Bietul băiat nu înțelegea nimic, eu însă înțelesesem. Fusesem jucăria unei halucinații produsă în mintea mea de ortografia nemaipomenită a hangiului. *Caleșă cu cadă* însemna *caleașcă pînă la căderea de apă.* Cu alte cuvinte, după ce îți oferea să mănînci, lista îți oferea cu amabilitate o caleașcă pentru a te duce să vezi cascada Rinului la Laufen, contra 10 franci.

Văzîndu-mă că rîd, ospătarul m-a luat drept nebun, și a plecat bombănind : — Să mîncaț cadă ! Să luminaț cada Rinului cu patru lîmănări ! Tomnul clumește !

Am reținut pentru mîine dimineață o *caleșă cu cadă.*

Scrisoarea a XXXVIII-a

CASCADA RINULUI

Laufen, septembrie

Ce să-ţi spun, prietene ? Am văzut şi chestia asta nemaipomenită. Mă aflu la numai cîţiva paşi de ea. Îi aud vuietul. Îţi scriu, cam fără să ştiu, tot ce-mi trece prin minte. Ideile şi imaginile se grămădesc talmeş-balmeş, se năpustesc, se ciocnesc, se frîng, se fac fum, spumă, larmă, nori. Am în mine o vîltoare uriaşă. Parcă am în cap cascada Rinului.

Îţi scriu la întîmplare, cum îmi vine. O să înţelegi, dacă ai să poţi.

Ajungi la Laufen. E un castel din veacul al XIII-lea, o construcţie masivă, tare frumoasă şi într-un stil foarte frumos. La poartă sînt doi şerpi auriţi, cu gura deschisă. Latră. Ai zice că ei fac vuietul misterios ce se aude.

Intri.

Te afli în curtea castelului. Nu mai e un castel, e o fermă. Găini, gîşte, curcani, bălegar ; o căruţă într-un colţ ; o albie cu var. Se deschide o poartă. Apare cascada.

Minunat spectacol !

Ce larmă cumplită ! asta-i prima impresie. Apoi te uiţi. Cascada decupează intrînduri pe care le umplu mari lame albe. Ca la incendii, în mijlocul vijeliei sînt şi locşoare liniştite ; boschete înspumate ; pîraie prin muşchi ; fîntîni pentru păstorii arcadieni ai lui Poussin, umbrite de crenguţe ce se leagănă lin. — Apoi aceste amănunte dispar şi-ţi revine impresia de ansamblu. Veşnică furtună. Zăpadă vie şi mînioasă.

Apele au o transparenţă ciudată. Stînci negre desenează figuri sinistre sub apă. Par să atingă suprafaţa şi se află la zece picioare adîncime. Sub cele două fire principale de prăvălire a apei, două snopuri mari de spumă se împrăştie peste fluviu şi se răspîndesc sub formă de nori verzui. De cealaltă parte a Rinului, se zăreşte un pîlc de căsuţe liniştite cu gospodine trebăluind.

În timp ce stăteam şi mă uitam, ghidul îmi povestea. — Lacul Constanţa a îngheţat în iarna anilor 1829—1830. Nu mai îngheţase de patru sute de ani. Puteai să treci cu trăsura. La Schaffhausen oameni sărmani au murit de frig.

Am coborît ceva mai jos, spre prăpastie. Cerul era cenuşiu şi înnorat. Cascada scotea un răget de tigru. Cumplit zgomot, cum-

plită repeziciune. Pulbere de apă, fum și ploaie totodată. Prin pîclă se vede cataracta în toată splendoarea ei. Cinci stînci mari o despică în cinci șuvoaie cu înfățișări și mărimi diferite. Ai impresia că vezi cei cinci stîlpi roși ai unui pod al titanilor. Iarna, ghețurile fac arcade albastre pe acești stîlpi negri.

Cea mai apropiată dintre stînci are o formă ciudată : îți face impresia că vezi ieșind din apa mînioasă capul hîd și impasibil al unui idol indian cu trompă de elefant. Copacii și tufișurile ce se împletesc pe vîrf îi dau o coafură zburlită și oribilă.

În locul cel mai înfricoșător al cascadei, o stîncă mare apare și dispare sub spumă ca un craniu de uriaș scufundat, biciuit de șase mii de ani de dușul cumplit.

Ghidul își continuă monologul. — Cascada Rinului se află la o leghe de Schaffhausen. Întreaga masă a fluviului cade de la o înălțime de șaptezeci de picioare.

Poteca abruptă care coboară de la castelul Laufen la prăpastie străbate o grădină. Cînd treceam pe acolo, asurzit de cataracta formidabilă, un copil, obișnuit să trăiască în bună pace cu această minune a lumii, se juca printre flori și tot cîntînd își vîra degețelele în flori roz de gura-leului.

Pe potecă sînt tot felul de opriri, unde din cînd în cînd, plătești cîte ceva. Biata cataractă nu poate trudi pe degeaba. Ia uitați-vă cîtă osteneală își dă. O dată cu toată această spumă pe care o aruncă copacilor, stîncilor, fluviilor și norilor, ea trebuie să arunce și niște parale în buzunarul cuiva. Măcar atît.

Ținînd cărarea am ajuns pînă la un fel de balcon ce se clatină, construit în fund de tot, deasupra prăpastiei și în prăpastie. Aici totul te zguduie. Ești uluit, zăpăcit, răscolit, îngrozit, fermecat. Te sprijini de o balustradă de lemn ce se clatină. Copacii îngălbeniți, — e toamnă, — scoruși roșii înconjură un mic pavilion în stilul Cafenelei Turcești [683], de unde te uiți la întreaga grozăvie. Femeile se acoperă cu o pelerină de mușama (un franc de persoană). Ești învăluit într-o înfiorătoare aversă ce bubuie.

Niște melci mici galbeni se plimbă cu voluptate sub rouă, pe marginea balconului. Stînca de deasupra balconului plînge picătură cu picătură în cascadă. Pe stînca din mijlocul cascadei se înalță un cavaler trubadur de lemn pictat, sprijinit de un scut roșu cu o cruce albă. Trebuie că un om și-a primejduit viața ca să se ducă să așeze acest decor de gust îndoielnic în mijlocul marei și veșnicei poezii a lui Iehova.

Cei doi uriași ce-și înalță capetele, vreau să zic cele două stînci mai mari, par să-și vorbească. Bubuitul e vocea lor. Deasupra unei înspăimîntătoare creste de spumă, se vede o căsuță

liniştită cu o livadă. Ai zice că această hidră cumplită este condamnată să ducă veşnic în spinare coliba blîndă şi fericită.

M-am dus pînă la capătul balconului şi m-am rezemat cu spatele de stîncă.

Aspectul devine şi mai îngrozitor. E o prăvălire cumplită. Prăpastia hîdă şi superbă aruncă cu furie o ploaie de perle în fața celor ce îndrăznesc să se uite la ea atît de aproape. E minunat. Cele patru umflături ale cascadei cad, urcă şi coboară necontenit. Ai impresia că vezi rotindu-se în fața ta cele patru roți de fulgere ale carului furtunii.

Podul de lemn era inundat. Scîndurile lunecau. Frunze uscate foşneau sub picioare. Într-o scobitură a stîncii am găsit un mănunchi de iarbă uscată. Uscată sub cascada de la Schaffhausen ! În potopul acesta, i-a lipsit o picătură de apă. Există suflete ce seamănă cu mănunchiul de iarbă. În mijlocul belşugului omenesc, ele se usucă. Vai ! le-a lipsit şi lor picătura de apă, însă nu cea care iese din pămînt, ci cea care coboară din cer, iubirea !

În pavilionul turcesc, care are vitralii colorate, şi ce vitralii ! există o carte în care vizitatorii sînt rugați să-şi scrie numele. Am răsfoit-o, şi am remarcat o semnătură : *Henric*, cu o parafă : γ. Este oare un V ?

Cît timp am rămas acolo, cufundat în marele spectacol ? N-aş putea să-ți spun. În timp ce contemplam, ceasurile au trecut ca valurile din prăpastie, fără să lase nici urmă, nici amintire.

Între timp au venit să mă anunțe că se înnopta. Am urcat iar la castel şi de acolo am coborît pe țărmul nisipos de unde treci peste Rin ca să ajungi pe malul drept. Locul este din jos de căderea de apă şi traversezi fluviul la cîțiva metri de cascadă. Pentru această traversare te aventurezi într-un vaporaş încîntător, uşor, delicat, croit ca o pirogă de sălbatici, construit dintr-un lemn suplu ca pielea de rechin, solid, elastic, fibros, hîrşîindu-se tot timpul de stînci şi totuşi de-abia zdrelindu-se, manevrat ca toate bărcile de pe Rin şi de pe Meusa, cu un cîrlig şi cu o vîslă de forma unei lopeți. Nimic mai ciudat decît să simți în această scoică profundele şi furtunoasele zguduiri ale apei.

În timp ce barca se depărta de țărm, mă uitam deasupra capului la crenelurile acoperite cu țigle şi la pinioanele profilate ale castelului ce domină prăpastia. Plase de pescari se uscau pe pietre la marginea fluviului. Se mai şi pescuieşte în această vîltoare ? Sigur că da. Cum peştii nu pot trece de cascadă, se prind aici mulți somoni. De altfel, în ce vîltoare nu pescuieşte omul ?

Acum aş vrea să rezum toate senzaţiile atît de vii şi aproape emoţionante. Prima impresie : nu ştii ce să spui, eşti turtit ca de orice poem mare. Apoi ansamblul se descîlceşte. Frumuseţile se desprind din negură. La urma urmelor, e ceva mare, sumbru, cumplit, hîd, magnific, inexprimabil.

De cealaltă parte a Rinului se învîrtesc roţile de moară.

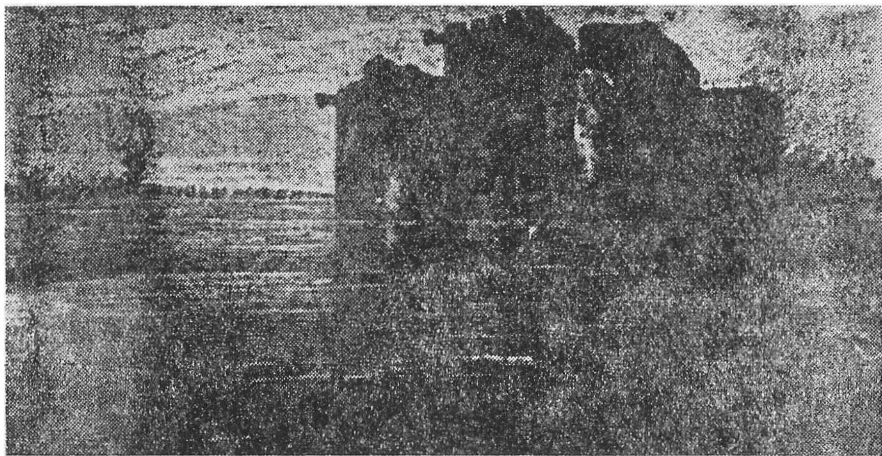
Pe un mal, castelul; pe celălalt, satul, ce se cheamă Neuhausen.

Legănat de barcă am admirat minunata culoare a apei. Ai impresia că înoţi în serpentin lichid.

Fapt remarcabil, cele două mari fluvii ale Alpilor, părăsind munţii, capătă culoarea mării către care se duc. Ronul, ieşind din lacul Geneva este albastru ca Mediterana ; Rinul, ieşind, din lacul Constanţa, este verde ca Oceanul.

Din nefericire cerul era acoperit. Aşa că n-aş putea spune că am văzut cascada de la Laufen în toată splendoarea ei. Nimic nu este mai bogat şi mai minunat decît ploaia de perle de care ţi-am vorbit şi pe care cascada o împrăştie pînă departe ; trebuie însă că e şi mai minunat atunci cînd soarele preschimbă perlele în diamante şi cînd curcubeul îşi cufundă în spuma scînteietoare gîtul de smarald, ca o pasăre divină ce vine să bea din prăpastie.

De pe celălalt mal al Rinului, de unde îţi scriu acum, apare cascada întreagă, împărţită în cinci părţi distincte, fiecare cu fizionomia proprie formînd un fel de crescendo. Prima este o scurgere a apelor de la mori ; cea de-a doua, alcătuită aproape simetric de truda apelor şi de cea a timpului, este o fîntînă de la Versailles ; cea de-a treia este o cascadă ; cea de-a patra este o avalanşă ; a cincea un haos.

Încă o vorbă şi termin scrisoarea. La cîţiva paşi de cascadă se exploatează stînca de calcar, care e tare frumoasă. Dintr-una din carierele de aici, un ocnaş, în haină vărgată cenuşiu cu negru, cu hîrleţul în mînă, cu lanţul dublu la picioare, se uita la cataractă. Îi place întîmplării cîteodată să confrunte în antiteze, cînd melancolice, cînd înfricoşătoare, opera naturii cu cea a societăţii.

Scrisoarea a XXXIX-a

VEVEY — CHILLON — LAUSANNE

Vevey, 21 septembrie

D-lui Louis B.

Dragă Louis, îţi scriu această scrisoare cam la întîmplare, fără să ştiu unde o să te găsească şi nici măcar dacă o să te găsească. Unde eşti acum ? Ce faci ? Eşti la Paris ? Eşti în Normandia ? Ai ochii aţintiţi asupra pînzelor pe care mintea ta le face să scînteieze, sau vizitezi ca şi mine galeria de pictură a lui Dumnezeu ? Nu ştiu ce faci ; mă gîndesc, însă, la tine, îţi scriu şi te iubesc.

Călătoresc în prezent ca o rîndunică. Merg drept înainte, căutînd vremea frumoasă. Unde văd un colţ de cer albastru, alerg către el. Norii, ploile, crivăţul, iarna, se ţin după mine ca nişte duşmani care mă urmăresc, şi acoperă bietele ţinuturi pe măsură ce trec mai departe. Acuma plouă cu găleata la Strasbourg, pe care-l vizitam acum cincisprezece zile ; la Zürich, unde eram săptămîna trecută ; la Berna pe unde am trecut ieri. Sînt la Vevey, orăşel mic şi drăguţ, alb, curat, englezesc, confortabil, încălzit de povîrnişurile meridionale ale muntelui Chardonne ca de nişte sobe, adăpostit de Alpi ca de un paravan. Am în faţa mea un cer de vară, soarele, coasta acoperită de vii cu struguri copţi, şi acest minunat smarald al Lemanului [684], încadrat de munţii de zăpadă ca într-un giuvaer de argint. — Te regret.

Vevey nu are decît trei lucruri, însă sînt trei lucruri încîntătoare : curăţenia, clima şi biserica. — Ar trebui să mă mărginesc să zic turnul bisericii, căci biserica însăşi nu mai are nimic interesant. Ea a suferit un fel de pustiire făcută cu grijă, cu

metodă și cu lustru de către protestanți, așa cum fac cu toate bisericile catolice. Totul este răzuit, dat la rindea, măturat, sluțit, văruit, lustruit și frecat. E un amestec prostesc și pretențios de barbarie și curățenie. Nici altar, nici capele, nici racle cu moaște, nici chipuri pictate sau sculptate ; o masă, strane de lemn ce se înghesuie în naos, așa-i biserica din Vevey.

Mă plimbam destul de morocănos, însoțit de bătrîna, mereu aceeași, care ține loc de țîrcovnic în bisericile calviniste, și mă loveam la genunchi de băncile d-lui prefect, d-lui judecător de pace, d-lor pastori etc., etc., cînd, alături de o capelă închisă la care mă atrăseseră cîteva console frumoase, vechi din veacul al XIV-lea, uitate acolo de arhitectul puritan, am zărit într-un ungher întunecos o lespede mare de marmură neagră lipită de perete. Este mormîntul lui Edmond Ludlow, unul dintre cei ce l-au judecat pe Carol I, mort în refugiu la Vevey în anul 1698. Credeam că mormîntul lui e la Lausanne. Cum mă aplecasem să-mi iau creionul ce-mi căzuse pe jos, m-a izbit în ochi cuvîntul *depositorium* săpat pe lespede. Pășeam pe un alt mormînt, peste un alt regicid, peste un alt proscris, Andrew Broughton. Andrew Broughton era prieten cu Ludlow. Ca și el, îl ucisese pe Carol I, ca și el îl iubise pe Cromwell, ca și el îl urîse pe Cromwell și tot ca el doarme în biserica rece de la Vevey [685]. — În anul 1816, David [686], fugar ca Ludlow și ca Broughton, a trecut prin Vevey. A vizitat el oare biserica ? Nu știu ; însă judecătorii lui Carol I aveau multe de spus judecătorului lui Ludovic al XVI-lea. Puteau să-i spună că totul se năruie, chiar și destinul cel mai măreț, cînd e clădit pe un eșafod ; că revoluțiile nu sînt decît valuri, în care nu trebuie să fii nici spuma, nici mocirla ; că orice idee revoluționară este o unealtă cu două tăișuri, unul cu care tai, altul cu care te tai ; că surghiunitul care a surghiunit, că proscrisul care a proscris, tîrăsc după ei o umbră rea, milă amestecată cu mînie, oglindirea nenorocirilor altora scînteind ca sabia de flăcări a îngerului asupra propriei nenorociri. Puteau să-i spună marelui pictor — nu-i așa Louis ? —, că pentru gînditor, într-o zi de meditație, ies din seninătatea cerului și din azurul adînc al Lemanului mai multe idei nobile, binefăcătoare și folositoare omenirii, decît ies în zece veacuri din douăzeci de revoluții ca cele ce i-au măcelărit pe Carol I și pe Ludovic al XVI-lea; și că, pe deasupra agitațiilor politice, veșnic pe deasupra furtunilor climatice ale națiunilor, al căror flux mocirlos poate să-ți aducă și un Marat, dar și un Mirabeau [687], există, pentru sufletele mari, arta, ce o cuprinde inteligența omenească, și natura, ce cuprinde inteligența lui Dumnezeu!

În timp ce mă lăsam furat de astfel de gînduri, o rază a soarelui în amurg a pătruns printr-o ferestruică, şi ca rătăcită în această biserică, s-a aşezat pe morminte ca lumina unei făclii şi am citit epitafele. Sînt proteste lungi şi grave în care pare să plutească duhul celor doi bătrîni regicizi. Amîndoi îşi deapănă faptele din viaţa şi moartea lor, fără mînie, dar şi fără concesii. Sînt fraze rigide şi trufaşe, într-adevăr demne de a fi exprimate în marmură. Se simte că amîndoi îşi regretă patria. Patria este întotdeauna frumoasă, chiar şi Londra văzută de la Leman. Ceea ce m-a izbit însă este faptul că amîndoi bătrînii au în mormînt o poziţie diferită. Edmond Ludlow şi-a luat voios zborul spre lăcaşul etern, *sedes aeternas laetu advolavit* *, zice epitaful rezemat în picioare de perete. Andrew Broughton, obosit de truda vieţii, a adormit întru Domnul, *in Domino obdormivit*, zice epitaful culcat pe jos. Aşa, unul voios, celălalt obosit. Unul şi-a găsit în mormînt aripile, celălalt o pernă. Unul ucisese un rege şi voia paradisul ; celălalt făcuse acelaşi lucru şi cerea odihnă.

Nu ţi se pare, ca şi mie, că în aceste două fraze mici şi scurte se află cheia firii celor doi oameni şi nuanţa convingerilor lor ? Ludlow era un gînditor ; îl uitase pe regele mort şi nu se mai gîndea decît la poporul emancipat. Broughton era un realizator ; nu se mai gîndea la popor, şi avea veşnic în minte greaua trudă de a fi dărîmat un rege. Ludlow n-a văzut nimic altceva decît ţelul, Broughton numai mijloacele. Ludlow privea înainte, Broughton se uita în urmă. Unul a murit iluminat, celălalt chinuit.

Cum tocmai plecam de lîngă cele două morminte, m-a atras un al treilea epitaf, apostrofare lungă şi solemnă a călătorului, săpată cu aur pe marmura neagră, ca cea a lui Ludlow. Sărmanul meu Louis, alături de orice lucru mare se află o parodie. Lîngă aceşti doi regicizi se află un spiţer. Un respectabil practician numit Laurent Matte, foarte cinstit şi foarte milos de altfel, care, pentru că i s-a întîmplat să facă avere la Livorno şi să se retragă din comerţ la Vevey, vrea neapărat ca trecătorul să se oprească şi să mediteze asupra inconstanţei celor omeneşti : *Morare parumper, qui hic transis et respice rerum humanarum inconstantiam et ludibrium* **.

Dacă a existat vreodată vreun mormînt emfatic care să fie ridicol, cu siguranţă este cel de lîngă cele două pietre severe sub care zac Ludlow şi Broughton cu mîinile lor însîngerate.

---

* A zburat vesel spre lăcaşurile veşnice.

** Zăboveşte o clipă, tu cel care treci pe aici, şi cumpăneşte nestatornicia lucrurilor omeneşti şi deşertăciunea lor cea vrednică de luat în rîs.

Seara, — adică ieri, — m-am plimbat pe marginea lacului. M-am gîndit mult la tine Louis și la plimbările noastre frumoase din anul 1828, cînd aveam douăzeci și patru de ani, cînd tu creai *Mazeppa* și eu *Orientalele*[688], cînd ne mulțumeam cu razele orizontale ale amurgului ce se întindea peste Vaugirard. Era aproape lună plină. Înalta creastă Meillerie, neagră în vîrf și ușor ondulată pe la mijloc, umplea orizontul. În fund, la stînga mea, sub lună, colții muntelui Oche[689] mușcau un nor încîntător de un cenușiu perlat și tot felul de munți fugeau năvalnic în negură. Minunata lumină a lunii domolea toată această parte frămîntată a peisajului. Mergeam chiar pe marginea apei. Era noaptea echinoxului. Lacul avea agitația febrilă ce cuprinde toate masele de apă la vremea marilor maree și le face să se înfioare. Valuri mici se năpusteau din cînd în cînd pe cărarea pietruită și-mi udau tălpile ghetelor. La apus, spre Geneva, lacul, pierdut sub pîclă, căpătase înfățișarea unei ardezii uriașe. Zgomote de voci ajungeau pînă la mine din oraș și vedeam cum iese din portul Vevey un vas ce se ducea la pescuit. Aceste vase de pescuit de pe Leman au forma pe care le-a dat-o lacul. Au două pînze triunghiulare prinse în sens invers de două catarge diferite, pentru a putea prinde cele două mari vînturi ce se înfundă în Leman, pe la cele două capete, unul pe la Geneva, cel ce vine din cîmpie, celălalt pe la Villeneuve[690], cel ce vine din munți. Ziua, pe soare, lacul este albastru, pînzele sînt albe, și fac barca să semene cu o muscă gonind pe ape, cu aripile ridicate. Noaptea, apa e cenușie și musca e neagră. Mă uitam așadar, la musca asta uriașă, ce se îndrepta încetinel spre Meillerie, profilîndu-și sub lumina lunii aripile membranoase și transparente. Lacul murmura la picioarele mele. Era o pace nesfîrșită în natura imensă. Era ceva mare și totodată blînd. După un sfert de ceas barca dispăruse, febra lacului se potolise, orașul adormise. Eram singur dar simțeam cum în jurul meu trăiește și visează întreaga creațiune.

Mă gîndeam la cei doi regicizi ai mei, ce-și aveau și ei partea lor din această adormire și pace ce cuprinsese toate lucrurile minunatului loc. Mă cufundasem în contemplarea lacului acestuia, pe care Dumnezeu l-a blagoslovit cu pacea lui și oamenii cu războaiele lor. Trist privilegiu au locurile cele mai încîntătoare de a atrage invaziile și avalanșele. Oamenii sînt ca zăpezile, se topesc și se năpustesc în văile luminate de soare. Toată această latură joasă a Lemanului este încîntătoare și a fost de trei mii de ani încoace, fără încetare pustiită de oști înarmate în trecere, care, ciudat lucru, veneau și de la sud și de la nord.

Romanii au găsit aici urme de-ale grecilor ; germanii urme de-ale arabilor. Turnul Glérolle a fost ridicat de romani împotriva hunilor, turnul Goure a fost ridicat de cei din cantonul Vaud[691] împotriva ungurilor. Unul păzeşte Vevey-ul, celălalt apără Lausanne. Deunăzi, răsfoind în biblioteca din Basel un exemplar destul de curios din *Comentariile* lui Cezar, am căzut pe un pasaj în care Cezar spune că a găsit în tabăra helveţilor tablete scrise în litere greceşti şi am luat notă : *Repertae sunt tabulae litteris graecis confectae* (De Bell. Gall., XL, I).

Romanii au lăsat acestui ţinut fermecător două-trei turnuri de război, morminte, printre altele sumbrul şi mişcătorul epitaf al Juliei Alpinula[692], arma, bornele şi drumul militar ce cresteazǎ văile minunate de la Valais şi pînă în Avenches, prin Vevey şi Attalina, şi din care se mai descoperă fragmente ici-colo. Grecii i-au lăsat procesiunile-pantomime ce amintesc cortegiile, în care sînt şi fete tinere încununate cu iederă, purtate pe care. I-au lăsat şi koraulele de Gruyère, dansuri explicate de numele lor, χορός şi αὐλῆ[693]. Aşa că fortăreţele, mormintele, un epitaf ce este o elegie, un drum strategic reprezintă amintirea Romei ; procesiunile ce par orînduite de Thespis[694] şi un *dans în sunetele flautului,* sînt urmele Greciei.

Azi de dimineaţă m-am dus la Chillon pe un soare minunat. Drumul aleargă printre viile de pe marginea lacului. Vîntul făcea din Leman o imensă unduire albastră ; pînzele albe scînteiau. În jos de drum, pescăruşii poposeau graţios pe stîncile de la suprafaţa apei. Spre Geneva zarea imita oceanul.

Chillon este un bloc de turnuri aşezat pe un bloc de stînci. Întreg castelul datează din veacul al XII-lea şi al XIII-lea, cu excepţia cîtorva lemnării lucrate, uşi, mese, tavane etc. care sînt din veacul al XVI-lea. Astăzi slujeşte drept arsenal şi pulberărie în cantonul Vaud. Gurile tunurilor sînt potrivite în deschiderile făcute cîndva pentru catapulte.

Plimbarea vizitatorilor prin castel este condusă cu multă amabilitate şi inteligenţă de o franţuzoaică.

Cripta ce se află la nivelul apelor lacului este împărţită în trei subterane principale. Prima, pusă întrucîtva ca un zăvor la intrarea în celelalte două, era sala de gardă. Este un vast naos, format din două bolţi ogivale suprapuse ale căror laturi se sprijină, în mijlocul sălii, pe un şir de stîlpi care o traversează. Cea de-a doua subterană, mai mică, se împarte în două încăperi foarte întunecoase. Prima este o temniţă, cea de-a doua este un loc sinistru. În prima, se întrezăreşte un pat mare de piatră săpat chiar în stîncă ; în cea de-a doua, între doi stîlpi

pătraţi uriaşi, dintre care unul e chiar zidul, deosebeşti vag, după o şedere de cîteva minute în pivniţă, o scîndură groasă fixată transversal la cele două capete în granitul brut, iar muchia ei de sus are un fel de dinţi de ferăstrău, ca şi cum ar fi fost tocită şi crestată adînc şi în diferite locuri de o frînghie sau de un lanţ ce ar fi fost legat acolo. În mijlocul bîrnei se află o gaură pătrată ce lasă să treacă lumina, dacă se poate numi lumină licărirea palidă şi pămîntie ce se anină ici-colo de colţurile boltei. Această maşinărie vagă şi oribilă e o spînzurătoare. Într-adevăr crestăturile au fost făcute de lanţuri de spînzurătoare. Gaura lăsa să treacă frînghia de ajutor. Cele două scări, a condamnatului şi a călăului, ce erau rezemate pe cei doi stîlpi una în faţa celeilalte, au dispărut. În faţa spînzurătorii, era în zid o gaură strîmtă prin care se aruncau trupurile în lac. Această deschizătură a fost zidită şi a devenit o nişă joasă întunecoasă, o pată neagră la piciorul zidului. La doi paşi de nişă dă scara spirală ce coboară din camera judecăţii cu uşa ei masivă de stejar de-abia cioplită.

Cea de-a treia încăpere seamănă cu prima ; numai că este mult mai întunecoasă. Găurile pentru arme au fost astupate şi transformate în ferestruici. În fiecare spaţiu dintre coloane este o temniţă. Au fost dărîmate zidurile despărţitoare iar compartimentele, ce fuseseră locul de taină al atîtor suferinţe omeneşti timp de trei veacuri, au dispărut. A cincea din aceste despărţituri l-a făcut celebru pe Bonivard [695]. Din temniţa lui n-a mai rămas decît stîlpul, din lanţul de la picioare numai un inel fixat în stîlp, din lanţul de la gît numai o gaură în piatră. Inelul acestui lanţ a fost smuls. Am rămas îndelung, ca ţintuit eu însumi de stîlpul în jurul căruia acest liber cugetător s-a învîrtit ca o fiară sălbatică. Numai anevoie putea să se culce — pe stîncă — fără însă să-şi poată întinde picioarele. Şi nu avea decît distracţia pe care o au fiarele sălbatice închise. Tocea cu călcîiul partea de jos a stîlpului. Mi-am băgat mîna în gaura pe care a făcut-o aşa. Şi, tot tocind-o cu piciorul, făcea semn pe ieşitura de granit la care-i îngăduia lanţul să ajungă. Drept orice orizont avea cumplitul zid de stîncă ce face faţă peretelui scăldat de lac. Aşa arătau cuştile în care era ferecată gîndirea în anul 1530.

Primul dintre cele cinci compartimente nu m-a interesat mai puţin ca cel de-al cincilea. În temniţa lui Bonivard a fost inteligenţa, în aceasta devotamentul. Un tînăr din Geneva, pe nume Michel Cotié, avea pentru stareţul de la schitul Saint-Victor, o dragoste plină de admiraţie. Cînd a aflat că Bonivard

era la Chillon, a vrut să-l salveze. Cunoştea castelul de la Chillon întrucît slujise cîndva acolo; pătrunse din nou în el, căpătînd o sarcină de slujitor. Imprudenţa l-a trădat; a fost prins încercînd să comunice cu Bonivard. A fost tratat ca spion şi băgat în temniţă (prima pe dreapta cînd intri). Şi ar fi fost chiar spînzurat, însă ducele de Savoia voia de la el mărturisiri care să-l compromită pe Bonivard. Cotié a rezistat vitejeşte la tortură. Într-o noapte, a încercat să fugă; şi-a tăiat lanţul cu ferăstrăul, s-a căţărat pînă la una din ferestruici şi a smuls un drug de fier. S-a crezut mîntuit. Noaptea era foarte întunecoasă; s-a aruncat în lac; nu stătuse însă la castel decît vara, şi băgase de seamă că apele lacului urcau pînă la cîteva picioare sub ferestruici; era însă iarnă şi iarna zăpezile nu se topesc, apele lacului scad şi lasă descoperite stîncile pe care Chillonul îşi are rădăcinile; nu le-a văzut şi s-a zdrobit de ele. Acesta-i povestea lui Cotié.

N-a mai rămas nimic de la el, decît nişte desene făcute cu cărbunele pe perete. Sînt figuri jumătate după natură, nu fără un oarecare stil; un *Christ pe cruce*, aproape şters, o *Sfîntă în genunchi*, avîndu-şi legenda scrisă cu litere gotice în jurul capului; un *Sfînt Cristofor* (pe care l-am copiat, îmi ştii mania) şi un *Sfînt Iosif*. Spre marele meu regret, întîmplarea lui Cotié dezminte tradiţia *Christofori faciem* [696] etc. *Sfîntul Christofor* al lui nu l-a mîntuit de moartea-i năprasnică.

Ferestruica prin care s-a aruncat Michel Cotié se află în faţa celui de-al treilea stîlp. Este stîlpul pe care Byron şi-a scris numele cu o sculă ascuţită cu mîner de fildeş, găsită, în anul 1536, în camera ducelui de Savoia [697], de către locuitorii oraşului Berna veniţi să-l scape pe Bonivard. Numele acesta, Byron, săpat pe coloana de granit cu litere mari niţel înclinate, aruncă o lumină ciudată în această temniţă.

Era ora prînzului, şi eram tot în criptă, îl desenam pe Sfîntul Christophe; — ridic din întîmplare ochii, bolta era albastră. — Fenomenul Peşterii de Azur se săvîrşeşte şi în subterana de la Chillon, şi lacul Genevei face treaba tot atît de bine ca Mediterana [698]. Vezi, Louis, natura nu uită pe nimeni; nu-l uita nici pe Bonivard în temniţa lui îngropată. La prînz, ea schimba subterana în palat; tapisa întreaga boltă cu splendida mătase albastră de care ţi-am vorbit şi Lemanul se răsfrîngea în tavanul temniţei.

Îi mai trimitea captivului şi pescăruşi verzi ce veneau să rîdă şi să se joace la ferestruică. — Ducii de Savoia au dispărut din castel, pescăruşii verzi sînt tot acolo. Nu le e frică de cum-

plita criptă ; ai zice că o cred construită pentru ei ; intră cu îndrăzneală pe ferestruică şi se adăpostesc fie de soare, fie de furtună.

Sînt şapte coloane în criptă, căci erau şapte temniţe. Locuitorii din Berna au găsit şase prizonieri, printre care pe Bonivard, şi i-au eliberat pe toţi, fără de unul, un ucigaş pe nume Albrignan, pe care l-au spînzurat de bîrna din camera neagră. Atunci a fost ultima oară cînd s-a mai folosit această spînzurătoare.

Fiecare dintre turnurile de la Chillon ar putea să povestească întîmplări cumplite. Într-unul, mi s-au arătat trei temniţe suprapuse ; în cea de sus se intra pe o uşă, în celelalte două se ridica o lespede, se cobora prizonierul şi apoi se lăsa lespedea să cadă la loc. Temniţa de jos avea puţină lumină printr-o ferestruică, cea de la mijloc nu avea nici aer, nici lumină. Acum cincisprezece luni, cineva a coborît cu ajutorul frînghiilor şi a găsit pe pardoseala de piatră un pat de fîn ce mai păstra forma unui corp, şi ici-colo oseminte omeneşti. Temniţa de sus e împodobită cu acele picturi lugubre însîngerate, ce numai un prizonier poate să facă. Sînt arabescuri, flori, steme, un palat cu un fronton frînt în stilul Renaşterii. — Prin ferestruică, prizonierul putea să vadă în şanţul castelului frunze şi iarbă.

Într-un alt turn, după cîţiva paşi pe o pardoseală mîncată de carii ce ameninţă să se prăbuşească şi pe care este interzis să păşeşti, am zărit printr-o gaură pătrată un hău adînc săpat în însăşi masa turnului ; temniţele veşnice şi uitate. Au nouăzeci şi unu de picioare adîncime, şi fundul era ţepos de cuţite. S-a găsit aici un schelet dislocat şi o pătură veche din păr de capră cu dungi negre şi cenuşii, aruncată apoi într-un colţ, şi pe care stăteam acum în timp ce mă uitam în adînc.

Într-un alt turn, era o pivniţă astupată. Lord Byron[699] a cerut în anul 1816 îngăduinţa de a face săpături în ea. I-a fost refuzată sub nu ştiu ce pretext de arhitectură. De atunci, cavoul a fost descoperit. Am coborît în el. Aici se afla mormîntul marelui duce Petru de Savoia, care a fost unul din oamenii mari ai vremii lui, supranumit micul Carol cel Mare (în treacăt fie spus, proastă împerechere de cuvinte). În anul 1268, ducele Petru a fost coborît cu mare pompă în acest cavou. Astăzi, şi mormîntul şi ducele au dispărut. Am văzut vechea poartă putrezită a cavoului fără balamale şi fără broască, rezemată de zid sub o magazie din curtea învecinată ; şi n-a mai rămas din marele duce Petru, decît forma pătrată a căpătîiului sarcofagului, smuls din perete de locuitorii oraşului Berna.

Această curte învecinată, era ea însăşi un cimitir în care-şi aveau mormintele mai mulţi seniori savoiarzi. Acum nu mai e decît puţină iarbă şi o iederă veche şi uscată în jurul unei bîrne vechi descojite.

N-am putut să vizitez capela, care-i plină de muniţie de tun. Încăperea ducilor se află deasupra cavoului cu morminte. Locuitorii din Berna i-au ciopîrţit lambriurile şi au făcut din ea un corp de gardă. Fumul pipelor a înnegrit tavanul de lemn casetat, decorat cu floarea de crin şi cu nervuri presărate cu cruci de argint. Ursul din Berna [700] este zugrăvit pe cămin. Stema Savoiei e răzuită. Ţi se arată o gaură în perete, în care, se zice, era o comoară şi din care cei din Berna au scos cu ţipete de bucurie frumoasele giuvaeruri ale d-lui de Savoia. Fapt e că toate minunatele vase ale lui Benvenuto Cellini trebuie să fi dat un efect minunat rostogolindu-se de-a valma într-un corp de gardă. Îţi imaginezi tabloul. Dacă l-ai face, Louis, ar fi încîntător. — Camera mai avea şi o raclă frumoasă pictată în frescă, din care se mai văd nişte picioare şi mîini. Fereastra este înaltă şi îngustă, din veacul al XV-lea, destul de fin sculptată pe din afară.

Uşa acestei încăperi ducale a fost smulsă după năvală. Mi-a fost arătată într-o sală mare alăturată, unde, în paranteză fie spus, se mai află nişte mese curioase şi un cămin frumos. Este o uşă de stejar masiv, căptuşită cu platoşe netezite pe nicovală. La partea de jos a uşii se află o deschidere rotundă cu marginea tăiată oblic, prin care trecea ciocul unui şoim. Un glonte bernez a găurit adînc armătura metalică şi s-a oprit în stejar. Dacă bagi degetul în gaură, simţi glontele.

Sala de judecată se află alături de încăperea ducală. Închipuieţi o sală magnifică, cu tavan casetat, încălzită de un cămin imens, înveselită de zece-douăsprezece ferestre ogivale trilobate din veacul al XIII-lea, azi mobilată cu tunuri, ceea ce n-o sluţeşte. Toate sălile învecinate sînt pline de ghiulele, de bombe, obuziere şi tunuri, dintre care unele mai au încă forma frumoasă şi monstruoasă din veacurile din urmă. Prin uşile întredeschise se văd formidabilele guri de aramă ce lucesc în întuneric.

La capătul sălii de judecată se află camera de tortură. La cîteva picioare sub tavan, o bîrnă mare o traversează dintr-o parte într-alta. Am văzut în această bîrnă cele trei găuri prin care se trecea frînghia de torturat prizonierii.

Această grindă se sprijină pe un stîlp de lemn încununat de un capitel încîntător din veacul al XIV-lea, care a fost pictat şi aurit. Partea de jos a stîlpului, de care era legat pri-

zonierul, este scrijelită de arsuri negre şi adînci. Instrumentele de tortură, plimbate pe om, întîlneau din cînd în cînd lemnul. De aici cicatricele hîde. Încăperea este luminată printr-o fereastră frumoasă ogivală ce dă asupra unui peisaj strălucitor.

Lucru demn de reţinut : castelul Chillon, deşi înconjurat de apă, este apărat de orice umezeală, iar ferestrele se ţin deschise atît iarna cît şi vara. Primăvara, păsărelele vin să-şi facă cuiburile în gura obuzierelor.

După ce l-am vizitat timp de trei ceasuri, am plecat de la Chillon şi m-am întors la Vevey, m-am dus iar să-l văd pe Ludlow în biserică. După mine, providenţa a pus cu mare tîlc mormîntul lui Ludlow în vecinătatea temniţei lui Bonivard. Un fir tainic, ce străbate întîmplările timp de două veacuri, îi leagă pe cei doi oameni. Bonivard şi Ludlow aveau acelaşi gînd, emanciparea spiritului şi a poporului. Reforma lui Luther, la care a colaborat Bonivard, a devenit într-o sută treizeci de ani revoluţia lui Cromwell, în care a fost amestecat Ludlow. Ceea ce Bonivard vroia pentru Geneva, Ludlow vroia pentru Londra. Atît doar că Bonivard reprezintă ideea persecutată, în timp ce Ludlow o reprezintă pe cea ce persecută ; ceea ce ducele de Savoia i-a făcut lui Bonivard, Ludlow i-a plătit-o cu dobîndă lui Carol I. Istoria gîndirii omeneşti este plină de asemenea întorsături surprinzătoare. Aşadar, şi aici sfîrşeşte magnificul silogism al providenţei, lîngă închisoarea lui Bonivard trebuia pus mormîntul lui Ludlow.

Lausanne, 22 septembrie ora 10 seara

Dragă Louis, scrisoarea aceasta interminabilă o sfîrşesc la Lausanne. Un vînt glacial îmi intră pe fereastră ; o las însă deschisă din dragoste pentru lac, pe care-l văd de aici aproape în întregime. Ciudat lucru, Vevey este oraşul cel mai cald din Elveţia, Lausanne, cel mai friguros. Patru leghe despart Lausanne de Vevey ; Provence lîngă Siberia.

La Paris sînt în medie o sută cincizeci şi una de zile ploioase pe an ; la Vevey, cincizeci şi şase. Ia-o cum vrei şi deschide-ţi umbrela.

Lausanne n-are nici un singur monument pe care prostul gust puritan să nu-l fi pîngărit. Toate fermecătoarele fîntîni din veacul al XV-lea au fost înlocuite cu nişte plăci oribile de granit, slute şi năroade, ca nişte pietre ce sînt. Primăria îşi are turnul de pază, acoperişul şi jgheaburile de fier dantelat, profilat şi pictat ; însă uşile şi ferestrele au fost corectate de o manieră supărătoare. Vechiul castel al judecătorilor, cub de piatră supra-

înălțat prin mașiculi de cărămidă, cu patru turnulețe în patru colțuri, este o clădire masivă foarte frumoasă ; însă toate deschiderile au fost refăcute ; obloanele verzi ale lui Jean-Jacques au fost puse prostește la ferestrele cu grilajele cu cruce ale lui Guillaume de Challant [701]. Catedrala este o clădire nobilă din veacul al XIII-lea și al XIV-lea ; însă, aproape toate figurile au fost ciopîrțite cu grijă ; nu mai există nici un tablou, nu mai există nici un vitraliu ; este văruită cu un cenușiu ca al pungilor de zahăr ; fleșa clopotniței a fost sărăcăcios refăcută și au așezat pe clopotnița portalului scufia vrăjitorului Rothomago [702]. Mai există încă statui superbe sub portalul de la miazăzi și, cu excepția cîtorva figurine, au lăsat intactă frumoasa poartă flamboyantă a d-lui de Montfaucon, ultimul episcop de Lausanne. Cît privește interiorul, m-am înșelat, a mai rămas un vitraliu, cel a rozasei. Au mai respectat și o bancă din epoca de tranziție, amestec de gotic raionant și de renaștere, tot un dar al d-lui de Montfaucon, un mare număr de capiteluri romanice, cu complicații superbe, cîteva morminte admirabile, printre altele cel al cavalerului de Granson, culcat pe mormînt, cu mîinile tăiate, fiind învins într-un duel [703]. Sub cavaler, îmbrăcat în zaua lui de fier, am remarcat lespedea mortuară a d-lui de Rebecque, străbunul lui Benjamin Constant [704].

Cînd am ieșit din biserică, se lăsa noaptea și iar m-am gîndit la tine, marele meu pictor. Lausanne este o aglomerare de case pitorești, împrăștiată pe două-trei coline, ce pornesc din același nod central, dominată de catedrală ca de o fiară. Mă aflam pe esplanada bisericii, în fața portalului și, ca să zic așa, în vîrful orașului. Vedeam lacul deasupra acoperișurilor, munții deasupra lacului, norii deasupra munților și stelele deasupra norilor. Era ca un fel de scară pe care gîndurile mele urcau treaptă cu treaptă și se amplificau pe fiecare din ele. Ai băgat de seamă ca și mine că, seara, norii care s-au răcit, se alungesc, se netezesc și capătă forma unor crocodili negri înotînd încetinel în aer, spre apus ; coada îmi astupa un portic luminos format din norii amurgului ; din pîntece cădea ploaia pe Geneva învăluită în ceață ; două-trei stele strălucitoare îi ieșeau pe gură ca niște scîntei. Dedesubt, lacul, întunecat și metalic, pătrundea în uscat ca o baltă de plumb topit. Fumul se tîra pe acoperișurile orașului. La miazăzi, zarea era cumplită. Nu se zăreau decît poalele munților îngropate în monstruoasele rotunjimi ale negurii. La noapte o să fie furtună.

M-am întors acasă și-ți scriu. Mi-ar place să-ți strîng mîna și să-ți vorbesc. Încerc să fac din scrisoarea mea o fereastră prin care să poți vedea ceea ce văd.

Adio, Louis, pe curînd. Ştii că sînt al tău ; fii şi tu, la rîndul tău, al meu.

Faci lucruri frumoase, sînt sigur ; eu gîndesc lucruri bune şi ele îţi sînt închinate ; căci te afli în primul rînd al celor ce-i iubesc. O ştii, nu-i aşa ?

Peste zece zile voi fi la Paris.

CONCLUZII

I

Iată cum era alcătuită Europa în prima jumătate a veacului al XVII-lea, acum ceva mai mult de două sute de ani.

Şase puteri de primul ordin : Sfîntul Scaun, Sfîntul Imperiu [705], Franţa, Marea Britanie ; vom spune imediat care erau celelalte două.

Opt puteri de ordinul al doilea : Veneţia, Cantoanele elveţiene, Provinciile-Unite [706], Danemarca, Suedia, Ungaria, Polonia, Moscovia [707].

Cinci puteri de ordinul al treilea : Lorena [708], Savoia [709], Toscana [710], Genova, Malta.

Şi în sfîrşit şase state de ordinul al patrulea : Urbino, Mantova, Modena, Lucca [711], Ragusa [712], Geneva.

Descompunînd grupul de douăzeci şi cinci de state şi reconstituindu-l după forma politică a fiecăruia, aflam : cinci monarhii elective, Sfîntul Scaun, Sfîntul Imperiu, regatele Danemarcei, Ungariei şi Poloniei ; douăsprezece monarhii ereditare : imperiul turcesc, regatele Franţei, Marei Britanii, Spaniei şi Suediei, marile ducate ale Moscoviei şi Toscanei, ducatele de Lorena, de Savoia, de Urbino, de Mantova şi de Modena ; şapte republici : Provinciile-Unite, cele treisprezece cantoane, Veneţia, Genova, Lucca, Ragusa şi Geneva ; în sfîrşit Malta, care era un fel de republică atît ecleziastică, cît şi militară, avînd un cavaler drept episcop şi principe, o mănăstire drept cazarmă, marea drept cîmp de luptă, o insulă drept adăpost, o galeră drept armă, creştinătatea drept patrie, creştinismul drept client, războiul drept mijloc şi civilizaţia drept ţel.

Din această enumerare de republici le omitem pe cele infinit de mici în lumea politică ; nu vom cita nici Andorra, nici San-Marino. Istoria nu este un microscop.

După cum am văzut, cele două mari tronuri elective se chemau *sfinte*. Sfîntul Scaun, Sfîntul Imperiu.

Prima dintre republici, Veneția, era un stat de ordinul al doilea. La Veneția, dogele era considerat persoană particulară și nu avea decît rangul de simplu duce suveran ; în afara Veneției, dogele era considerat persoană publică, reprezenta însăși republica și lua loc printre capetele încoronate. Trebuie să remarcăm că printre puterile de prim ordin nu se aflau republici, se aflau numai două monarhii elective, Roma și Imperiul. De asemenea, printre statele de ordinul al treilea și al patrulea nu se aflau monarhii elective, ci cinci republici, Malta, Genova, Lucca, Ragusa, Geneva.

Cei cinci monarhi electivi aveau toți puteri limitate, papa limitat de către sfîntul colegiu și de concilii, împăratul de electori și de diete, regele Danemarcei de cele cinci ordine ale regatului, regele Ungariei de către palatin, care-l judeca pe rege atunci cînd poporul îl acuza ; regele Poloniei de palatini, de marii castelani și nunțiu laic [713]. Într-adevăr, cine zice alegere zice condiție.

Cele douăsprezece monarhii ereditare, cele mici ca și cele mari, erau absolute, cu excepția regelui Marei Britanii, a cărui putere era limitată de cele două camere ale parlamentului, și a regelui Suediei, al cărui tron fusese electiv pînă la Gustav Wasa, și care era limitat de cei doisprezece consilieri ai săi, de către viconții de pe teritorii și de burghezia aproape suverană din Stockholm. Li s-ar putea adăuga acestor principi, pînă la un anumit punct, și regele Franței, care trebuia să țină seama, foarte rar e adevărat, de statele majore și ceva mai des de cele opt mari parlamente ale țării. Cele două mici parlamente de la Metz și din Navarra de Jos nu și-ar fi permis să ridice glasul ; și de altfel nici regele n-ar fi făcut caz de mîrîielile lor.

Dintre cele opt republici, patru erau aristocratice : Veneția, Genova, Ragusa și Malta ; trei erau burgheze : Provinciile-Unite, Geneva și Lucca ; una singură era populară, Elveția. Și cu toate acestea, nobilimea era foarte respectată și existau chiar anumite orașe în care nimeni nu putea fi ales magistrat dacă nu avea stemă nobiliară.

Malta era guvernată de un mare stăpîn numit pe viață, asistat de opt judecători aleși din cler, care aveau marea-cruce și șaizeci de scuzi simbrie, și sfătuit de marii stareți ai celor douăzeci de provincii. Veneția avea un doge numit pe viață ; toată republica îl supraveghea pe doge, marele consiliu supraveghea republica, senatul supraveghea marele consiliu, Consiliul celor Zece [714] supraveghea senatul, cei trei inchizitori de stat supravegheau Consiliul celor Zece, gura de bronz denunța la nevoie pe

inchizitorii de stat. Orice magistrat venețian avea paloarea străvezie a spionului spionat. Dogele Genovei conducea doi ani ; trebuia să țină seama de cele douăzeci și opt de familii avînd șase case, de Consiliul celor Patru-Sute, de Consiliul celor o sută, de cei opt guvernatori, de un podesta [715] străin, de primarii suverani, de consuli, de tribunalul ecleziastic și de oficiul celor 44 *. După ce terminau cei doi ani, era luat de la ieșirea din palatul ducal și il conduceau acasă, spunîndu-i-se : *Serenissime, vremea dvs. s-a terminat, excelența voastră poate să se întoarcă acasă.* Ragusa, microcosmos venețian, un fel de excrescență maladivă a vechii Albanii, crescută pe o stîncă din Adriatica, cuib de pirați, dar și cetate de gentilomi, avea drept principe un rector numit în același timp în trei feluri, prin scrutin, prin aclamații și prin tragere la sorți. Acest doge pitic domnea o lună, avea drept tutori și supraveghetori în timpul exercitării autorității lui pe timp de treizeci de zile, marele consiliu, alcătuit din toți nobilii, din șaizeci de pregadi [716], din cei unsprezece din consiliul cel mic, cei cinci militari de seamă, cei șase consuli, cei cinci judecători, cei trei ofițeri ai lînei, cei din colegiul celor Treizeci, cei doi cardinali locțiitori, cei trei vistiernici, cei șase căpitani de noapte, cei trei cancelari și conții din afară ; la sfîrșitul domniei, primea pentru osteneala lui cinci ducați.

Cele șapte Provincii-Unite erau administrate de un stathoulder [717] ce se numea Orange sau Nassau [718], cîteodată de doi, și de statele lor majore, din care făceau parte nobilii, orașele, țăranii din Ommellande și din care Olanda și ținutul Frizei excludeau clericii ; Utrechtul îi admitea. Lucca, pe care o guvernau cei optsprezece cetățeni ai consiliului colocviului, cei o sută șaizeci ai marelui consiliu, și comandorul senioriei asistat de cei trei reprezentanți ai Sfîntului Mîntuitor, ai Sfîntului Paulin și ai Sfîntului Martin, avea drept șef suprem un gonfalonier [719] ales de participanții tragerii la sorți. Cei douăzeci și cinci de mii de locuitori alcătuiau un fel de gardă națională care apăra și restabilea ordinea orașului ; o sută de mercenari străini apărau senioria. Douăzeci și cinci de senatori reprezentau întreaga formă de guvernămînt a Genevei. Dieta generală, adunată la Berna, era autoritatea supremă de care țineau cele treisprezece cantoane, conduse fiecare separat de landammanul lor.

După cum se vede, aceste republici erau felurite. Poporul nu exista la Malta, nu se ținea seamă de el la Veneția, apărea

* Pronunțați *oficiul patru patru.* Consiliul se numea astfel pentru că fusese instituit în anul 1444. Era alcătuit din opt oameni. N.A.

la Genova, vorbea în Olanda și domnea în Elveția. Cele două ultime republici, Elveția și Olanda, erau federații.

Așa că la începutul veacului al XVII-lea, în cele douăzeci și cinci de state din grupul european, puterea socială cobora din nuanță în nuanță din vîrful națiunilor la baza lor și căpătase și practicase toate formele pe care teoria i le putea da. Pe deplin monarhică în zece state, ea era monarhică, dar limitată în șapte, aristocratică în patru, burgheză în trei, populară într-unul.

În acest grup alcătuit de providență, era vizibilă tranziția de la statele monarhice la statele populare. E vorba de Polonia, un fel de stat mixt, ce aparținea în același timp regatelor prin coroana conducătorului ei și republicilor prin prerogativele cetățenilor ei.

Este de remarcat că în această sistematizare a unei întregi lumi, prin nu se știe ce legi ale unui echilibru misterios, monarhiile puternice protejau republicile slabe și păstrau, într-un mod ca să zic așa curios, aceste eșantioane ale burgheziei de atunci, făgăduieli ale viitoarei democrații, larve informe ale libertății. Providența are pretutindeni grijă de germenii ei. Marele duce de Toscana, vecin cu Genova, ar fi vrut să-i ia acesteia Corsica, și cum Lucca îi era alături, avea la îndemînă și această pirpirie republică ; însă regele Spaniei îi interzicea să se atingă de Genova, iar împăratul Germaniei îi interzicea să se atingă de Lucca. Ragusa era situată între doi vecini formidabili, Veneția la apus, Constantinopole la răsărit. Ragusanii, neliniștiți și din dreapta și din stînga, au avut ideea să ofere Marelui-Stăpîn [720] paisprezece mii de țechini pe an ; Marele-Stăpîn a acceptat și, cu începere din acea zi, a apărat libertățile ragusanilor. E ceva ciudat ca un oraș să-și cumpere libertatea de la sultan ; rezultatele au fost însă și mai ciudate. Cînd Veneția mîriia din timp în timp spre Ragusa, sultanul o chema la ordine ; cînd marea republică voia s-o devoreze pe cea mică, un despot se împotrivea.

Ciudat spectacol ! Un pui de lup amenințat de o lupoaică și apărat de un tigru.

Sfîntul Imperiu, inimă a Europei, avea aceeași alcătuire ca ea, dar la rîndul ei părea că se reflectă în el. În epoca despre care vorbim, nouăzeci și opt de state intrau în această mare aglomerare ce se numea Imperiul German, ca niște trepte la picioarele împăratului ; iar în aceste nouăzeci și opt de state erau reprezentate, fără excepție, toate felurile de sisteme politice, ce se reproduceau în Europa la o scară mai mare. Erau suveranități ereditare, în fruntea cărora se afla un arhiducat, Austria, și un regat, Boemia ; suveranități elective și pe viață,

dintre care cele trei electorate ale Rinului ocupau primul loc ; în sfîrşit, erau cele şaptezeci de oraşe libere, adică republicile.

Pe atunci împăratul, ca împărat, nu avea decît o rentă de șapte milioane. Este adevărat însă că veniturile extraordinare erau considerabile și, ca arhiduce de Austria şi rege al Boemiei, era mai bogat[721]. Numai din Alsacia, din Suabia şi din ţinutul Grisonilor, în care casa de Austria avea sub jurisdicţia ei paisprezece comunităţi, scotea o rentă de cinci milioane. Cu toate că şeful entităţii germanice avea în aparenţă un venit mic, în veacul al XVII-lea Imperiul Germaniei era imens. La miazănoaptea Marea Baltică, la apus Oceanul, la miazăzi Adriatica. Se învecina cu Imperiul otoman de la Kain la Szolnock, cu Ungaria la Böszörmeny, cu Polonia de la Munkacz la Lauenburg, cu Danemarca la Rendburg, cu Olanda la Groningue, cu Flandra la Aix-la-Chapelle, cu Elveţia la Roveredo, şi pătrundea prin Alsacia în Franţa de astăzi.

Nici Italia nu era mai prost alcătuită decît Sfîntul Imperiu. Dacă cercetezi, veac cu veac, aceste mari formaţiuni istorice de popoare şi de state, descoperi la fiece pas mii de suduri delicate, mii de cizelări ingenioase, făcute de o mînă de sus, aşa încît sfîrşeşti prin a admira un continent ca pe o operă a unui bijutier.

Mai puţin mare și mai puţin puternică decît Germania, Italia mulţumită soarelui ei, era mai ageră, mai neastîmpărată, şi în aparenţă mai vioaie. Reţeaua de interese se încrucişa astfel încît să nu se rupă niciodată și să nu se descurce niciodată. Rezulta din aceasta un continuu şi minunat balans, o continuă intrigă a tuturor împotriva fiecăruia dintre ei şi a fiecăruia dintre ei împotriva tuturor ; agitaţie de oameni şi de idei, ce circula ca însăşi viaţa în toate vinele Italiei.

Ducele de Savoia, sus pe munţi, era puternic. Era un mare senior ; era marchiz de Suza, de Clèves și de Saluzzo, conte de Nisa și de Maurienne şi avea un venit de un milion de monezi de aur. Era aliat cu elveţienii, care-şi doreau un vecin liniştit ; era aliatul Franţei ce avea nevoie de acest duce la graniţa cu principii din Italia, şi care plătise prietenia cu preţul marchizatului de Saluzzo ; era aliatul Casei de Austria, căreia putea să-i acorde sau să-i refuze trecerea în cazul cînd ar fi vrut să-şi pună în mișcare trupele din ţinutul Milanului spre Ţările de Jos, *care nu sînt deloc liniştite şi veşnic se agită,* cum zicea Mazarin ; în sfîrşit, era aliat cu principii Germaniei, din cauza Casei de Saxa, din care cobora. Apărat de meterezele acestei împătrite alianţe, părea inexpugnabil ; cum avea însă trei pre-

tenții, una asupra Genevei, împotriva republicii [722], una asupra Montferrat-ului, împotriva ducelui de Mantova, și o a treia asupra Achaiei [723], împotriva Sublimei Porți, era din cînd în cînd cuprins de tentații politice, care-l ațîțau sau îl făceau să se schimbe. Marele duce de Toscana poseda un ținut numit *Țara de Fier*, o graniță plină de fortărețe și o alta plină de munți, zece milioane de monezi de aur în vistierie, un venit de o sută cincizeci de mii de scuzi, o cavalerie de cinci sute de cai, treizeci și opt de mii de pedestrași, douăsprezece galere, cinci galere foarte mari și două galioane, arsenalul de la Pisa, portul militar din insula Elba, cuptorul de porțelan ieftin de la Livorno. Era aliat prin căsătorie cu casa de Austria, prin rudenie cu ducele de Mantova ; însă din cauza Corsicei se certa cu Genova, din cauza granițelor cu ducele de Urbino, mai mic decît el, din cauza geloziei cu ducele de Savoia, mai mare ca el. Cusurul munților din ținutul lui era că se deschideau înspre partea papei ; cusurul fortărețelor lui era că se dovedeau bune pentru războaiele civile, făcute mai degrabă împotriva poporului decît a străinilor ; cusurul autorității lui era că se întemeia pe trei vechi republici — Florența, Siena și Pisa, contopite și transformate în monarhie. Ducele de Mantova era un Gonzague [724] ; în afară de Mantova, cetate foarte puternică clădită înaintea Troiei, în care nu se poate intra decît peste poduri, mai poseda șaizeci și cinci de orașe, un venit de cinci sute de mii de scuzi și cea mai bună cavalerie din Italia ; însă, ca marchiz de Montferrat simțea apăsarea ducelui de Savoia. Ducele de Modena era din Casa Este [725] ; poseda Modena și Reggio ; însă ca duce pretendent la Ferrara, simțea apăsarea papei. Ducele de Urbino era un Montefeltro [726] ; ținutul lui se întindea pe o lungime de șaizeci de mile și pe o lățime de treizeci și cinci de mile, intrînd puțin în Umbria și în Marche, poseda șapte orașe, trei sute de castele și o mie două sute de soldați oțeliți ; însă, fiind vecin cu Ancona, simțea apăsarea papei și-i plătea în fiecare an două mii două sute patruzeci de scuzi. În însăși inima Italiei, într-un stat cu o formă bizară ce tăia peninsula în două ca o eșarfă, își avea reședința papa ; poate că mai departe vom vorbi în amănunt despre puterea lui ca principe pămîntean. Papa ținea în mîna dreaptă cheile raiului, ceea ce nu-l împiedica să aibă în mîna stîngă cheia Italiei de Jos, Gaeta [727]. În afara statului ecleziastic, el era suveranul și seniorul direct al regatului Neapolului și Siciliei, al ducatelor de Urbino și de Parma și, pînă la Henric al VIII-lea, primea omagiul regilor bretoni pentru Anglia și Irlanda [728]. Era cu atît mai stăpîn în Italia cu cît Neapole și Milano aparțineau unor regi absenți [729]. Măreția lui morală era

imensă. Respectat de aproape, venerat de departe, conferind fără să se minimalizeze, demnități egale cu cele ale regilor, încoronînd cardinali cu hexametrul trufaș : *Principibus praestant et regibus aequiparantur* *, putînd să dăruiască fără să piardă, să răsplătească fără să cheltuiască și să pedepsească fără război, el domnea asupra tuturor principeselor creștinătății cu trandafirul de aur, ceea ce-i revenea la două sute treizeci de scuzi unul, și asupra tuturor principilor cu sabia de aur, ceea ce îi revenea la două sute patruzeci de scuzi de fiecare [730] ; și, pentru a-i face să îngenuncheze cu umilință pe împărații Germaniei, care puteau să ridice oricînd două sute de mii de oameni, ceea ce reprezintă astăzi un milion de soldați, era îndeajuns să le arate coifurile și panașele gărzii lui elvețiene, care-l costa două sute de scuzi pe an.

În nordul Europei vegetau în penumbra polară două monarhii, în aparență prea îndepărtate ca să poată agita centrul. Cu toate acestea, în veacul al XVI-lea, la cererea lui Henric al II-lea, Christiern al II-lea, rege al Danemarcei [731], putuse să trimită în Scoția zece mii de oșteni pe o sută de nave. Suedia poseda treizeci și două de steaguri avînd fiecare șapte sute de pedestrași, treisprezece companii obișnuite de cavalerie, cincizeci de corăbii cu pînze în timp de pace, șaptezeci în timp de război, și vărsa în fiecare an în vistieria regală șapte tone de aur, cam o sută de mii de taleri. Suedia nu părea prea strălucitoare pînă în ziua în care Carol al XII-lea i-a concentrat întreaga-i lumină într-un fulger orbitor [732].

În acea vreme, Franța militară vorbea de sus în Europa ; însă Franța literară de-abia gîngăvea. Pentru națiunile de pe continent, Anglia nu era decît o insulă mare preocupată de un început obscur de turburări lăuntrice. Elveția, și în ochii istoricului aceasta este pata ei, vindea oști oricui. Cel ce scrie aceste rînduri a vizitat, acum cîțiva ani, arsenalul din Lucerna. Tot admirînd vitraliile din veacul al XVI-lea, pe care, se zice, senatul din Lucerna a fost cît pe ce să le vîndă unui om de afaceri străin pentru suma de o mie de franci pentru fiecare fereastră, am ajuns într-o sală în care ghidul mi-a arătat două lucruri : o biată haină obișnuită de muntean lîngă o suliță și un măreț halat roșu cu galoane de aur lîngă o halebardă. Haina cea groasă era cea obișnuită de țăranii din Sempach ; halatul cu galoane era uniforma gărzii elvețiene a împăratului Germaniei. M-am oprit în fața tristei și izbitoarei antiteze. Zdreanța

---

*Sînt mai presus decît principii și sînt pus pe picior de egalitate cu regii.

populară, haina imperială, bunda de păstor, livreaua de lacheu însemnau întreaga glorie și întreaga rușine a unui popor, atîrnate în două cuie.

Călătorii străini ce străbăteau arsenalul din Lucerna, au exclamat, tocmai cînd treceau pe lîngă autorul acestei cărți : *Da' ce caută halebarda asta lîngă suliță ?* Și nu m-am putut împiedica să nu le răspund : *Reprezintă istoria Elveției* *.

Schița pe care ne-am putea-o face despre Europa de atunci n-ar fi completă dacă nu ne-am închipui la miazănoapte, în amurgul unei ierni veșnice, o figură bizară, ceva mai încolo de Don, la fruntariile Asiei. Această nălucă, ce preocupa imaginațiile din veacul al XVII-lea, ca un duh din „O mie și una de nopți", jumătate zeu, jumătate principe, se numea marele cneaz al Moscoviei.

Acest personaj, mai degrabă asiatic decît european, mai degrabă fabulos decît real, domnea asupra unei vaste întinderi, periodic pustiită de năvălirile tătarilor. Regele Poloniei poseda Rusia Neagră, adică pămîntul ; el poseda Rusia Albă, adică zăpadă. În saloanele pariziene circulau asupra lui sute de povestiri și de basme, și în timp ce lumea se extazia de versurile lui

---

* Istoria cînd condamnă în general admite excepții în ce privește individul. Trebuie să-ți stăpînești severitatea dacă vrei să rămîi credincios dreptății și adevărului. Fără discuție și în ciuda tuturor rațiunilor de economie politică determinate de excedent de populație, care ar fi trebuit dirijat mai onorabil spre emigrare sau în colonii, fără discuție, aceste vînzări de armate, făcute de un popor liber tuturor regimurilor despotice ce aveau nevoie de soldați, sînt un lucru imoral și rușinos. Însemna transformarea cetățenilor în condotieri [733], a oamenilor liberi în mercenari, a uniformei în livrea. Din nefericire este adevărat cînd se zice că în veacul al XVII-lea și chiar al XVIII-lea, haina militară a elvețienilor învinși avea această înfățișare. Și tot trist este și faptul că cuvîntul *elvețian*, care-ți trezește în minte ideea de independență, poate să-ți trezească și ideea de slujitor. Mai există încă slujitorul elvețian al hotelurilor, și al catedralelor. *M-a făcut să vin de la Amiens ca să mă fac elvețian.* Ar fi însă inechitabil să se extindă disprețul pe care-l trezește un fapt al națiunii, considerat în ansamblul lui, la toți indivizii, adesea onorabili și curați, ce au participat la acest fapt sau care au trebuit să-l suporte. Să ne grăbim să recunoaștem că au existat și eroi sub această livrea. Elvețienii, chiar învinși, au fost adeseori sublimi. După ce și-au vîndut serviciile, ce se puteau cumpăra, și-au dăruit devotamentul, ce nu se putea plăti. Făcînd abstracție de originea supărătoare a concordatelor militare pe care, dintr-un anumit punct de vedere, autorul acestei cărți este departe de a le repudia, elvețienii au fost admirabili, de exemplu la Tuileries. Și poate că este frumos ca națiunea care, prima în Europa, și-a dat sîngele pentru libertatea născîndă, să-și fi dat, ultima, sîngele pentru regalitatea ce murea ; din acest punct de vedere, ziua de 10 august 1792 nu este nedemnă de ziua de 17 noiembrie a anului 1307 [734].

Benserade către Julie d'Angennes [735], ea se mai întreba, ca să mai varieze conversaţia, dacă era dovedit că marele cneaz putea să pornească în campanie cu trei sute de mii de cai. Părea ceva himeric şi cei ce spuneau că era imposibil aminteau că Stefan, regele Poloniei, intrase învingător în Moscovia şi fusese cît pe ce să o cucerească numai cu şaizeci de mii de oameni [736], şi că în anul 1560 regele *Mongul* [737] venise la Moscova cu optzeci de mii de cai şi-i dăduse foc. *Cneazul e foarte bogat,* scria d-na Pilou [738], *este domn şi stăpîn absolut al tuturor lucrurilor. Supuşii lui vînează animalele pentru blănuri. Le ia pentru el pe cele mai frumoase şi pe cele mai scumpe, şi-şi face partea aşa cum vrea.* Principii din Europa, mai mult din curiozitate decît din motive politice, îi trimiteau cneazului ambasade aproape ironice. Regele Franţei şovăia dacă să-l trateze sau nu cu „alteţă". Era pe vremea cînd împăratul Germaniei îi spunea regelui Poloniei „serenissime" şi cînd marchizul de Brandenburg se ţinea ca foarte onorat să fie arhişambelanul imperiului. Filip Pernisten, pe care-l trimisese împăratul la Moscova ca să vadă despre ce este vorba, se întorsese înspăimîntat de coroana cneazului, ce întrecea ca valoare, zicea el, toate cele patru coroane împreună, a papei, a regelui Franţei, a regelui catolic [739] şi a împăratului. Caftanul îi era peste tot presărat cu diamante, rubine, smaralde şi alte nestemate, mari ca alunele. Pernisten adusese ca dar pentru împăratul Germaniei *de opt ori cîte patruzeci de blăni de samur şi de zibeline, dintre care fiecare a fost preţuită la Viena la două sute de livre.* De altfel, mai adăuga că *circazienii celor cinci munţi erau pentru principe o mare povară* [740]. Aprecia infanteria moscovită la *douăzeci de mii de oameni.* Oricare ar fi fost adevărul în basmele acestea orientale, era o mare distracţie pentru Europa, ocupată pe atunci cu atîtea războaie grele, să asculte din cînd în cînd clinchetul de săbii amuzant şi îndepărtat pe care-l făcea în colţişorul lui cneazul Moscoviei jucîndu-se de-a războiul cu prinţul tătarilor.

Cît priveşte puterea şi forţa lui, ideile erau foarte nesigure. Mai îndepărtat decît regele Poloniei şi decît cel al Ungariei, majestate cu capul ras şi cu mustăţi lungi, mai îndepărtat decît marele duce al Lituaniei, prinţ şi el destul de sălbatic la vedere, înveşmîntat în blană, cu o căciulă de blană pe cap, putea fi văzut destul de bine, încremenit pe un fel de jilţ-tron, între icoana lui Isus şi cea a Fecioarei, cu cîrjă şi cu mitră, cu mîinile pline de inele, înveşmîntat cu un caftan lung, alb ca al papei, înconjurat de oameni acoperiţi cu aur din cap pînă în

picioare. Cînd avea în vizită ambasadori europeni, își schimba mitra în fiecare zi ca să-i uluiască.

Dincolo de Moscovia și de marele cneaz, în tenebrele unei depărtări și mai mari, se putea desluși un ținut imens în mijlocul căruia strălucea în umbră lacul *Caniclu*[741] plin de mărgăritare, unde mișunau, schimbînd între ei monezi de scoarță de copac și de scoici din mare, femei sulemenite, îmbrăcate, ca pămîntul înțelenit, în negru vara și în alb iarna, și oameni îmbrăcați cu piei de om jupuite de la dușmanii morți. Poporul acesta numeros, practica cu sălbăticie o religie alcătuită din Mahomet, din Isus Christos și din Jupiter, în monstruosul oraș Cambalusa[742] locuit de cinci mii de astrologi și păzit de călăreți fără număr ; în mijlocul trăsnetelor și vînturilor, putea fi văzut șezînd, cu picioarele încrucișate, pe un covor circular din pîslă neagră, marele han al tătarilor, care repeta întruna cu un aer cumplit cuvintele săpate pe pecetea lui : *Dumnezeu în cer, marele han pe pămînt.*

Trîntorii de la Paris povesteau despre han, ca și despre cneaz, lucruri miraculoase. Imperiul hanului tătarilor fusese întemeiat, se zicea, de conducătorul Canguiste[743], căruia astăzi îi spunem Gingis-Han. Avea o autoritate atît de mare încît într-o zi a fost ascultat de șapte principi cărora le poruncise să-și omoare copiii. Urmașii lui n-au fost mai mici decît el. Numele marelui han, în timpul domniei sale, era scris pe frontonul tuturor templelor cu litere de aur și ultimul dintre titlurile acestui principe era cel de *suflet al lui Dumnezeu*. Împărțea cu marele cneaz domnia asupra hoardelor. Într-o bună zi, aflînd de la astrologii lui, că orașul Cambalusa avea să se răscoale, Cublai-Han puse să se construiască un alt oraș alături și-l numi Taidu[744]. Aceasta era puterea marelui han.

În veacul al XVII-lea, și să nu uităm că nu sînt de atunci decît două sute de ani, mai existau în afara Europei, la miazănoapte și la răsărit, un șir fantastic de principi uimitori și uluitori, înșirați în umbră ; miraj ciudat, fascinație a poeților și a aventurierilor care, în veacul al XIII-lea, l-au făcut pe Dante să viseze și pe Marco Polo[745] să pornească la drum. Cînd înaintai spre acești principi, ei păreau că se trag înapoi în întuneric ; căutîndu-le însă imperiul, aflai cînd o lume, precum Columb, cînd o epopee precum, Camoëns[746]. Către fruntariile de miazănoapte ale Europei, prima din aceste figuri extraordinare, cea mai apropiată și cea mai bine luminată, era marele duce de Lituania ; cea de-a doua, încă distinctă, era marele cneaz al Moscoviei ; cea de-a treia, deja confuză, era marele han al tătarilor ; iar dincolo de aceste trei viziuni, marele șerif pe

tronul lui de argint, marele sofen pe tronul lui de aur, marele zamorin pe tronul lui de aramă, marele mogol înconjurat de elefanţi şi de tunuri de bronz, cu sceptrul întins asupra a patruzeci şi şapte de regate, marele lama, marele cathay, marele dair [747], din ce în ce mai vagi, din ce în ce mai ciudaţi, mai enormi, se pierdeau unii în spatele altora în negurile adînci ale Asiei.

II

Cu excepţia cîtorva amănunte, cărora le va veni rîndul la vremea lor şi care nu strică cu nimic acestui ansamblu, cam aşa arăta Europa în momentul indicat mai sus. Cum s-a putut recunoaşte, mîna dumnezeiască, ce îndreaptă generaţiile din progres în progres, putea fi văzută încă de pe atunci pretutindeni în aşezarea interioară şi exterioară a elementelor ce o alcătuiau, iar acest stup de regate şi de naţiuni era minunat construit pentru ca ideile să poată circula în voie şi să creeze în umbră civilizaţia.

Dacă nu luăm decît ansamblul, şi trecînd peste lacunele inerente tuturor memoriilor, această creare a civilizaţiei, ce reprezintă adevărata trudă a geniului uman, se făcea la începutul veacului al XVII-lea în Europa mai bine decît oriunde în altă parte. În această epocă în care trăiau, respirînd acelaşi aer şi, prin urmare, chiar fără ştirea lor, aceeaşi gîndire, impregnaţi de observarea aceloraşi evenimente, Galileu, Grotius [748], Descartes, Gassendi [749], Harvey [750], Lope de Vega [751], Guide, Poussin, Ribera [752], Van Dyck, Rubens, Wilhelm de Orania [753], Gustav-Adolf, Waldstein [754], tînărul Richelieu, tînărul Rembrandt, tînărul Salvatore Rosa [755], tînărul Milton [756], tînărul Corneille şi bătrînul Shakespeare, fiecare rege, fiecare popor, fiecare om, purtaţi de însuşi mersul lucrurilor, convergeau către acelaşi ţel, care şi astăzi este cel la care tind generaţiile : îmbunătăţirea întregului prin toţi, adică însăşi civilizaţia. Şi, insistăm asupra acestui punct, Europa era ceea ce ea mai este încă, marele atelier în care se elabora în comun această operă.

Numai două interese, despărţite printr-un scop egoist al activităţii universale, pîndind fără încetare vastul atelier european pentru a-şi alege momentul, unul procedînd prin invazie, celălalt prin încălcare ; unul zgomotos şi cumplit în năvala lui, sfărîmînd cînd şi cînd opreliştile şi făcînd crăpături în zid ; celălalt iscusit, îndemînatic şi politic, furişîndu-se prin orice uşă întredeschisă, amîndoi cîştigînd continuu teren, tulburau,

înghesuiau şi ameninţau atunci Europa. Aceste două interese, duşmane de altfel, erau personificate de două imperii ; şi aceste două imperii erau doi coloşi.

Primul dintre aceşti coloşi, care luase poziţie pe o coastă a continentului în fundul Mediteranei, reprezenta spiritul de război, de violenţă şi de cucerire, barbaria. Cel de-al doilea, aşezat de partea cealaltă, în pragul aceleiaşi mări, reprezenta spiritul de comerţ, de viclenie, de acaparare, corupţia. Firesc deci să fie doi duşmani ai civilizaţiei.

Primul dintre aceşti doi coloşi se sprijinea puternic pe Africa şi pe Asia. În Africa avea Algerul, Tunisul, Tripoli din Berberia şi întreg Egiptul de la Alexandria la Syene [757], adică toată coasta de la Penon de Velez pînă la istmul de Suez ; de aici se cufunda în Arabia Troglodită [758], de la Suez pe Marea Roşie pînă la Suakem [759].

Poseda trei din cele cinci părţi în care a împărţit Ptolemeu [760] Asia, prima, a patra şi a cincea.

A poseda prima parte însemna să ai Pontul, Bithinia, Frigia, Licia, Paflagonia, Galatia, Pamfilia, Capadocia, Armenia minoră, Caramania, adică întregul Trapezus al lui Ptolemeu de la Alexandreta pînă la Trebizonda [761].

A poseda a patra parte însemna să ai Ciprul, Siria, Palestina, întreg ţărmul de la Firamida la Alexandria, Arabia Deşertică şi Arabia Pietroasă, Mesopotamia şi Babilonul numit şi Bagadet [762]

A poseda a cincea parte însemna să ai tot ceea ce se cuprinde între două linii dintre care una urcă de la Trebizonda la nord pînă la Hermanasa lui Ptolemeu şi pînă la Bosforul Cimmerian, pe care italienii îl numeau Gura-Sfîntului-Ioan [763], iar cealaltă, trecînd pe lîngă Arabia Fericită, merge de la Suez la gura Tigrului [764].

În afară de aceste trei regiuni imense, poseda Armenia cea Mare şi tot ceea ce Ptolemeu a inclus în cea de-a treia parte din Asia pînă la fruntariile Persiei şi ale Tartariei [765].

Aşa încît stăpînirile din Asia se învecinau la nord cu Arhipelagul, cu Marea de Marmara, cu Marea Neagră, cu Palus-Meotida şi cu Sarmatia asiatică [766] ; la răsărit cu Marea Caspică, Tigrul şi cu Golful Persic, ce se numea marea lui Elcalif ; la apus, cu golful Arabic, care este Marea Roşie ; la miazăzi cu Oceanul Indiilor.

În Europa avea Adriatica, începînd de la Knin de deasupra Ragusei, Arhipelagul, Propontida, Marea Neagră pînă la Caffa în Crimeea, care este vechea Feodosia ; Ungaria de Sus pînă la Buda ; Tracia, astăzi Rumelia ; întreaga Grecie, adică Thessalia,

Macedonia, Epirul, Ahaia şi Moreea; aproape întreaga Iliria, Dalmaţia, Bosnia, Serbia, Dacia [767] şi Bulgaria; Moldova, Valahia şi Transilvania, ai căror trei voevozi erau supuşi lui; întregul curs al Dunării de la Watzen pînă la vărsare.

Ca ţărmuri de mare poseda 11 280 de mile italiene, şi ca suprafaţă de uscat 1 203 219 mile pătrate.

Să ne închipuim acest uriaş cu o întindere de nouă sute de leghe şi lung de o mie o sută de leghe, calcat pe burtă de-a curmezişul lumii vechi, cu călcîiul stîng în Africa, cu genunchiul drept peste Asia, un cot pe Grecia, un cot pe Tracia, cu umbra capului asupra Adriaticei, Austriei, Ungariei şi Podoliei [768], întinzîndu-şi chipul monstruos cînd spre Veneţia, cînd spre Polonia, cînd spre Germania, uitîndu-se la Europa.

Celălalt colos avea drept capitală, sub cel mai frumos cer din lume, o peninsulă scăldată la răsărit de Mediterana, la apus de Ocean, despărţită de Africa printr-un braţ îngust de mare şi de Europa printr-un şir înalt de munţi. Această peninsulă cuprindea optsprezece regate, cărora le impunea unitatea ei.

Deţinea Serpa şi Tangerul [769], zăvoarele strîmtorii Gibraltar, şi închizîndu-le sau deschizîndu-le după bunul ei plac, transforma Mediterana în mare sau în lac. Din peninsula lui îşi răspîndea flotele pe această mare prin douăzeci şi opt de mari porturi metropolitane; la ocean avea treizeci şi şapte.

Poseda în Africa Peñon de Velez, Melilla, Oran, Marzalcabil, cel mai bun port din Mediterana, Nazagan [770] şi întreaga coastă de la capul Aguirra pînă la capul Guardafui [771]; în America, o mare parte din peninsula septentrională [772], coasta Floridei, Noua Spanie [773], Yucatan, Mexicul şi capul Californiei, Chile, Peru, Brazilia, Paraguay, întreaga peninsulă meridională pînă la patagoni [774]; în Asia, Ormuz, Diu, Goa, Malacca [775], care sînt cele patru fortăreţe de pe coastă, Daman, Bazin, Zanaa, Cisul, portul Colombo, regatele Camanor, Cochin şi Colan [776], cu fortăreţele lor şi, cu excepţia Calicutului, întreg ţărmul indian al Indiilor de la Daman la Melipur.

Avea pe mare şi în toate mările, cele trei insule Baleare, cele douăsprezece insule Canare, Azorele, Santo-Puerto, Madera, cele şapte insule ale Capului Verde, San Tome, San-Diego, Mozambic [777], insula mare Bahrain, insula din golful Mahar, insula Ceylon; cele patruzeci de insule Filipine, dintre care cea principală, Luzon, are o lungime de două sute de leghe; Puerto-Rico, Cuba, Santo-Domingo, cele patru sute de insule Lucaye [778] şi insulele din Marea Nordului, al căror număr nici nu-l mai ştia.

însemna să ai întreaga mare, aproape toată America, iar în Africa şi în Asia tot ceea ce nu poseda celălalt colos.

În Europa, în afară de marea peninsulă, centru al puterii şi al răspîndirii, avea Sardinia şi Sicilia, care sînt regate şi nu mai pot fi considerate drept insule. Ţinea Italia pe la cele două extremităţi, regatul Neapolului şi ducatul Milanului, amîndouă supuse lui. Cît despre Franţa, pe ea o strîngea poate şi mai tare, iar cele trei state pe care le avea la graniţă, formînd un fel de semicerc, Rousillon, Franche-Comté şi Flandra, erau ca un braţ ce o încingea.

Primul dintre aceşti doi coloşi era Turcia ; cel de-al doilea, Spania.

III

Aceste două imperii inspirau Europei, unul o groază adîncă, iar celălalt o adîncă neîncredere.

Prin Turcia se răspîndea asupra Europei spiritul Asiei ; prin Spania, spiritul Africei.

Islamismul, sub Mahomet al II-lea, a făcut un pas formidabil peste antica trecătoare a Boului, Bos-Poros [779], şi a înfipt cu obrăznicie suliţa de care era legată o coadă de cal în oraşul cu şapte coline ca şi Roma şi care avusese biserici cînd Roma nu avea decît temple [780].

De la fatalul an 1453 [781], Turcia, cum am spus mai sus, a reprezentat în Europa barbaria. Într-adevăr pe tot ce punea mîna îşi pierdea în cîţiva ani atributele civilizaţiei. Odată cu turcii s-au instalat la Constantinopol incendiile de nestins şi ciuma perpetuă. Deasupra acestui oraş, peste care domnise timp îndelungat crucea luminoasă a lui Constantin, fluturau acum ori un vîrtej de flăcări ori drapelul negru.

O soartă misterioasă în care mintea crede că vede scrise citeţ învăţămintele nemijlocite ale providenţei, a dat pradă acestui popor de temut, însăşi metropola sociabilităţii omeneşti, patria gîndirii, ţara poeziei, a filozofiei şi a artei, Grecia. Numai la contactul cu turcii, şi chiar din acea clipă, Grecia, fiică a Egiptului şi mamă a Italiei, a devenit barbară. Nu ştiu ce lepră i-a sluţit poporul, pămîntul, monumentele, pînă şi limba ei admirabilă. O sumedenie de consoane sălbatice şi de silabe ţepene au crescut ca spinii şi mărăcinii ce astupă ruinele, pe cuvintele cele mai dulci, mai sonore, mai armonioase, cele mai bine pronunţate de către poeţi. Greaca, trecînd prin gura turcilor, a redevenit dialect. Cuvintele turceşti, mocirla tuturor idiomu-

rilor din Asia, au pîngărit pe veci, năpustindu-se buluc, acest grai atît de transparent, de pur și splendid, limbă de cristal din care ieșise o poezie de diamant. Numele orașelor grecești au fost deformate și au devenit hidoase. Ținuturile învecinate, asupra cărora Helle își răspîndise odinioară razele, au suferit aceeași pîngărire: Argos s-a schimbat în Filochia; Delos în Dili, Didymo-Tychos în Dimotuc, Tzorolus în Ciurli, Zephirium în Zofra, Sagalessus în Sadjaklu, Nyssa în Nou-Shehr, Moryssus în Mucius, Cybistra în Bustereh, fluviul Achelous în Aspro-Potamos și fluviul Poretus în Prut. Și oare nu-ți inspiră un simțămînt dureros degradarea și parodia cînd recunoști în Stan-Ko, pe Cos, patria lui Apelles și a lui Hippocrat [782]; în Fionda, pe Phaselis, unde Alexandru a fost silit să intre cu picioarele în mare, într-atît era de îngustă strîmtoarea Climax; în Hesen-Nov, unde se afla comoara lui Mitridate [783], pe Novus; în Skipsilar, pe Scapta Hyla, unde Tucidide își avea minele de aur și-și scria istoria [784]; în Temeswar, Tomis [785], unde a fost exilat Ovidiu; în Kokso, Cutusos, unde a fost surghiunit sfîntul Chrysostom [786]; în Giustendil, Justiniana, leagănul lui Justinian [787]; în Salenti, Traianopolis, mormîntul lui Traian! Olimpul a devenit Ossa, Pelionul și Pindul, Beilicul și Janina; un pașă stînd turcește pe o piele de tigru încrunta din sprîncene pe aceiași munți ca Jupiter. Derîderea amară ce reiese din cuvinte reiese și din lucruri: Etolia [788], vechea republică atît de puternică și mîndră, forma un Despotat. Cît despre valea Tempe, *frigida Tempe,* devenită sălbatică și inaccesibilă sub denumirea de Lycostomo, plină de acum înainte de ură, de mărăcini și de întuneric, s-a metamorfozat în valea Lupilor.

Ideea cumplită pe care o trezește barbaria devenită națiune cu flote și arme, se încarna vie și întreagă în sultanul turcilor. Europa de-abia dacă îndrăznea să se uite de departe la acest principe înfricoșător. Bogățiile sultanului, Turcului, cum i se zicea, erau fabuloase; avea un venit ce depășea cincisprezece milioane de piese de aur. Sultana, sora lui Selim, avea un venit de două mii cinci sute de țechini de aur pe zi. Turcul era principele ce poseda cea mai mare călărime. Fără a mai socoti garda lui persoanală, cei paisprezece mii de ieniceri pedestrași, întreținea în permanență în jurul lui, pe picior de luptă, cincizeci de mii de spahii și o sută cincizeci de mii de timarioți, ceea ce înseamnă două sute de mii de călăreți. Avea galere fără număr. La un an după Lapante [789], flota otomană mai ținea încă piept tuturor marinelor creștine la un loc. Avea o artilerie așa de puternică încît, dacă dai crezare zvonurilor din popor, suflul tunurilor clătina zidurile. Lumea își amintea cu spaimă

că la asediul Constantinopolului, Mahomet al II-lea pusese să se construiască, din zidărie întărită cu cercuri de fier, un mortier monstruos manevrat pe cilindrii, pe care de-abia puteau să-l tragă două mii de perechi de boi, care aplecîndu-și gura către oraș, vărsa asupra lui zi și noapte șuvoaie de smoală și blocuri de stîncă. Ceilalți principi, cu mașinăriile și bombardele lor, păreau un fleac pe lîngă acești sultani sălbatici ce revărsau astfel de vulcani asupra orașelor. Puterea Turcului era atît de nemăsurată, și știa așa de bine să facă față pe toate fronturile, încît deși se războia cu toată Europa, Soliman[790] luase de la Persia Diarbekirul și Amurat[791] luase Media ; Selim[792] cucerise de la mameluci Egiptul și Siria și Amurat al III-lea îi exterminase pînă la unul pe georgienii aliați cu sofii[793]. Sultanul nu-i lăsa pe regii creștini decît pînă la poarta palatului lui. Pecetea pe care o punea pe scrisorile ce le scria, sau mai bine zis pe poruncile ce le dădea, era făcută cu scările armăsarului imperial. Cînd avea un acces de mînie, punea călăul să sfărîme dinții ambasadorilor. Chiar pentru turci, apariția sultanului însemna spaimă. Denumirile pe care i le dădeau exprimau mai ales frica ; îi ziceau *fiul sclavei,* iar palatului său de vară îi ziceau *casa ucigașului.* Îl recomandau celorlalte națiuni cu preaslăviri sinistre. *Pe unde îi trece calul,* ziceau ei, *iarba nu mai crește.*

Regele Spaniei și al Indiilor, un fel de sultan catolic, era mai bogat decît toți principii creștini laolaltă. Dacă nu socotim decît venitul lui obișnuit, el scotea în fiecare an din Italia și din Sicilia patru milioane în aur, două milioane în aur de la Portugalia, paisprezece milioane în aur de la Spania, treizeci de milioane în aur de la America. Cele șaptesprezece provincii ale statului Țărilor de Jos, ce cuprindea pe atunci Artois, Cambresis și Ardennes[794], plăteau în fiece an regelui catolic un venit obișnuit de trei milioane în aur. Milanul era o pradă bogată, rîvnită de toți și deci anevoie de păstrat. Trebuia supravegheată Veneția, vecina cea geloasă ; trebuia să se acopere cu trupe granița Savoiei pentru a-l opri pe duce să se *năpustească pe neașteptate,* cum zicea Sully[795] ; trebuia să se înarmeze bine fortul Fuentes, pentru a-i ține la respect pe elvețieni și pe grisoni ; trebuiau întreținute și reparate fortărețele din ținut, mai ales Novara, Pavia, Cremona, *care are,* după cum scria Montluc[796], *un turn cum nu se poate mai puternic, ținut printre minunile Europei.* Cum orașul nu avea astîmpăr, trebuia hrănită acolo o garnizoană spaniolă de șase sute de oameni înarmați, de o mie de călăreți de cavalerie ușoară și de trei mii de pedestrași, precum și să se întrețină în stare bună castelul din Milan, la care se lucra fără încetare. După cum se vede, Milanul costa

foarte scump ; cu toate acestea, acoperindu-şi toate cheltuielile, Milanul aducea Spaniei în fiecare an opt sute de mii de ducaţi. Cele mai mici frînturi din această uriaşă monarhie îşi plăteau tributul ; insulele Baleare vărsau în fiecare an cincizeci de mii de scuzi. Şi toate astea, repet, nu reprezentau decît venitul obişnuit. Venitul extraordinar era incalculabil. Numai ce producea Cruzada [797] făcea cît venitul unui regat ; numai cu subsidiile bisericii regele întreţinea în permanenţă o sută de galere. Mai adăugaţi vînzarea domeniilor ţinînd de ordinele militare sau religioase, caducităţile statelor şi ale bunurilor [798], alcavalele [799], dările la o treime, confiscările, darurile gratuite ale popoarelor şi ale feudalilor. Din trei în trei ani Neapole dădea o sută douăzeci de mii de scuzi de aur, iar în anul 1615, Castilia oferea regelui, de binevoia să le primească, patru milioane în aur, plătibile timp de patru ani.

Această bogăţie se transforma în putere. Ceea ce sultanul era prin cavalerie, regele Spaniei era prin pedestraşi. În Europa se zicea : *cavaleria turcească, infanteria spaniolă.* Să fie grav ca un gentilom, zelos ca un haiduc, tare la şocul escadroanelor, imperturbabil în timpul împuşcăturilor, să-şi cunoască avantajul în luptă, să aibă mînia tăcută, să-şi urmeze căpitanul, să rămînă în rînduri, să nu se rătăcească, să nu uite nimic, să nu se certe, să se folosească de orice, să îndure frigul, arşiţa, foamea, setea, boala, greul şi oboseala, să meargă aşa cum alţii se luptă, să se lupte aşa cum alţii merg, să facă din răbdare temeiul tuturor faptelor iar curajul să-i fie avîntul răbdării ; acestea erau calităţile pedestraşului spaniol. Infanteristul castilian i-a gonit pe mauri, a pus piciorul în Africa, a supus coasta, a subjugat Etiopia şi Cafreria [800], a luat Malacca şi insulele Moluce, a cucerit vechile Indii şi Lumea Nouă. Minunată infanterie ce n-a fost zdrobită decît în ziua în care s-a izbit de marele Condé ! În ordine pentru calitatea ei, după infanteria spaniolă venea infanteria valonă [801], iar infanteria valonă era şi ea tot a regelui Spaniei. Cavaleria sa, pe care numai cea turcă o întrecea, avea cei mai buni cai din Europa ; avea cai arabi din Spania, armăsari din Règne, cai din Burgundia şi din Flandra. Arsenalele regelui catolic erau pline vîrf de muniţii de război. Numai în cele trei săli de arme de la Lisabona se aflau platoşe uşoare pentru cincisprezece mii de pedestraşi şi armuri pentru zece mii de cavaleri. Avea fortăreţe fără număr şi pretutindeni, iar zece dintre ele, Collioure, Perpignan şi Salses, la miazări şi la miazănoapte Gravelines, Dunkerque, Hesdin, Arras, Valenciennes, Philippeville şi Marienbourg, alcătuiesc spărturi în Franţa de astăzi.

Dar marea putere a Spaniei, atît de puternică prin fortărețele ei, prin cavaleria și infanteria ei, nu erau cu toate acestea nici infanteria, nici cavaleria, nici fortărețele, ci flota ei. Regele catolic, care avea cei mai buni luptători din Europa, avea și cei mai buni marinari. Nici un popor de navigatori nu era la acea vreme pe măsura catalanilor, biscaienilor, portughezilor și genovezilor. Sevilla, consideră pe atunci printre principalele orașe maritime ale Europei, deși se afla destul de înăuntru pe uscat și unde acostau toate flotele din Mexic și din Peru, era o pepinieră de mateloți.

Pentru a ne face o idee completă de ponderea pe care o avea altădată Spania ca putere maritimă, am vrut să știm clar ce era acea mare armada a lui Filip al II-lea, atît de faimoasă și atît de puțin cunoscută, ca atîtea alte lucruri faimoase. Istoria vorbește despre ea și se extaziază în fața ei ; însă istoria, care urăște amănuntul și care, după noi, face o greșeală prin aceasta, nu ne dă cifre. Cifrele acestea le-am căutat în umbra în care istoria le lăsase să cadă ; le-am regăsit cu mare greutate ; și iată-le. După părerea noastră, nimic nu-i mai instructiv și mai curios.

Era în anul 1588. Regele Spaniei a vrut să termine odată pentru totdeauna cu englezii, care-l hărțuiau și sîcîiau pe colos. A armat o flotă. În această flotă erau douăzeci și cinci de corăbii mari din Sevilla, douăzeci și cinci din Biscaya, cincizeci de corăbii mici din Catalonia și din Valencia, cincizeci de bărci de pe coasta Spaniei, douăzeci de șalupe din cele patru sate de pe coasta de la Guipuscoa, o sută de gabare[802] din Portugalia, paisprezece galere și patru galere uriașe din Napoli, douăsprezece galere din Sicilia, douăzeci de galere din Spania și treizeci de vase din Germania ; cu totul și cu totul trei sute cincizeci de corăbii, manevrate de nouă mii de marinari.

Nu s-ar putea evalua cu exactitate această escadră, dacă n-am aminti ce era pe atunci o galeră. O galeră însemna o sumă considerabilă. Întreaga coastră septentrională a Africii, excepție făcînd Algerul și Tripoli, nu producea atît cît îi trebuia sultanului să construiască și să întrețină două galere.

Aprovizionarea armadei cu de ale gurii era imensă. Iată cifra foarte ciudată și foarte exactă ; o sută șaizeci și șapte de mii cinci sute chintale de biscuiți, furnizate de Murcia, Burgos, Campos, Sicilia, Neapole și insulele ; unsprezece mii de chintale de carne sărată, furnizate de Estramadura, Galicia și Asturia ; unsprezece mii de chintale de slănină, furnizate de Sevilla, Ronda și Biscaya ; douăzeci și trei de mii de barili de pește

sărat, furnizate de Cadix și Algarv ; douăzeci și opt de mii de chintale de brînză, furnizate de Majorca, Senegallo și Portugalia ; paisprezece mii de chintale de orez, furnizate de Genova și Valencia ; douăzeci și trei de mii de măsuri de ulei și oțet, furnizate de Andaluzia, măsura fiind egală cu douăzeci și cinci de livre ; douăzeci și șase de mii de măsuri de bob, furnizate de Cartagina și Sicilia ; douăzeci și șase de mii butii sigilate de vin, furnizate de Malaga, Maxovella, Ceresa și Sevilla. Proviziile de grîu, fier și pînze veneau din Andaluzia, din Neapole și din Biscaya. Totalul lor s-a pierdut.

Această flotă purta o armată ; douăzeci și cinci de mii de spanioli, cinci mii scoși din regimentele din Italia, șase mii din Canare, din Indii și din garnizoanele din Portugalia, restul recruți ; douăsprezece mii de italieni, sub comanda a zece comandanți de regiment ; douăzeci și cinci de mii de germani ; o mie două sute de călăreți din cavaleria ușoară, două sute de pe coastă și două sute de la frontieră, adică o mie șase sute de călăreți ; trei mii opt sute de tunari și patru sute de geniști ; ceea ce înseamnă, incluzînd și pe cei nouă mii de marinari, că erau cu totul șaizeci și șase de mii opt sute de oameni.

Această armată monstruoasă ar fi nimicit Anglia. A fost luată ca o pală de vînt.

Pala de vînt care a bătut în noaptea de 2 septembrie a anului 1588 a schimbat fața lumii[803].

În afară de forțele ce se puteau vedea, Spania mai avea și forțele ei oculte. Sigur că suprafața ei era întinsă, adîncimea ei însă era imensă. Pretutindeni pe sub pămînt avea galerii, șanțuri, mine și contramine, fire ascunse, ramificații necunoscute, rădăcini neașteptate. Mai tîrziu, atunci cînd Richelieu a început să dea cu hîrlețul în bătrînul pămînt al Europei, a fost surprins să simtă mereu cazmaua lovindu-se de ceva și ricoșînd și să dea peste Spania. Ceea ce se vedea din ea la lumina zilei se întindea pînă departe ; ceea ce nu se vedea mergea și mai departe. S-ar putea zice că la acea vreme în treburile universului se găsea prezența Spaniei mai mult pe dedesubt decît pe deasupra.

Era legată de principii Italiei prin căsătorii, *Austria, nube* * ; de republicile comerciale, prin comerț ; de papă prin religie, prin ceva mai catolic decît însăși Roma ; de lumea întreagă prin aurul a cărui cheie era la ea. America era casa de bani. Spania era casierul. Ca și casa de Austria domina cu pompă Germania, și o dirija tainic. Germania, într-o mie de ani de istorie modernă, a fost o dată în stăpînirea geniului francez, sub Carol cel Mare,

---

* Mărită-te Austrie !

și o dată în stăpînirea geniului spaniol, sub Carol Quintul. Numai că, după moartea lui Carol Quintul, Spania nu i-a mai dat drumul Germaniei din stăpînirea ei.

După cum se vede, Spania avea ceva și mai puternic decît puterea ei, avea politica ei. Puterea este brațul, politica este mîna.

Concepem, așadar, că Europa se simțea stingherită între aceste două imperii, ce apăsau asupra ei cu greutatea a două lumi. Strînsă de Spania la apus și de Turcia la răsărit, părea să se strîmteze pe zi ce trece ; iar fruntariile europene, împinse încet încet, dădeau înapoi spre centru. Jumătate din Polonia și jumătate din Ungaria erau deja invadate și de-abia dacă Varșovia și Buda [804] se aflau dincolo de barbarie. Ordinul mediteranean al Sfîntului Ioan-din-Ierusalim fusese împins sub Carol Quintul de la Rhodos la Malta [805]. Genova, a cărei stăpînire mergea odinioară pînă la Tanais [806], Genova care altădată poseda Ciprul, Lesbos, Chios, Pera și o parte din Tracia [807], căreia împăratul Orientului îi dăduse Mitylene [808], se retrăsese în fața turcilor pas cu pas, din poziție în poziție, și rămăsese acum numai cu Corsica.

Cu toate acestea Europa se împotrivea celor două state cotropitoare. Își încorda împotriva lor toate puterile, ca să folosim limba energică a lui Sully și a lui Mathieu. Franța, Anglia și Olanda înfruntau Spania ; Sfîntul Imperiu, ajutat de Polonia, Ungaria, Veneția, Roma și Malta, lupta împotriva turcilor.

Regele Poloniei era sărac, deși era mai bogat decît dacă ar fi fost regele unuia dintre cele trei regate, Scoția, Sardinia sau Navarra, care nu aduceau nici măcar un venit de o sută de mii de scuzi ; avea șase sute de mii de scuzi pe an și era plătit și de Lituania. Cu excepția cîtorva regimente elvețiene sau germane nu întreținea infanterie ; însă cavaleria lui, alcătuită din o sută de mii de luptători polonezi și din șaptezeci de mii de lituanieni, era excelentă. Această cavalerie, ce apăra granițe foarte întinse, avea ceva anume, foarte eficace pentru a apăra de hoardele sultanului, turma imensă și tremurîndă a națiunilor civilizate, adică faptul că era organizată după sistemul turcesc și că sălbatică, înfiorătoare și năprasnică, semăna cu cavaleria otomană așa cum un cîine lup seamănă cu un lup. Împăratul acoperea restul frontierei, de la Knin pe Adriatica pînă la Szolnok, lîngă Dunăre, cu douăzeci de mii de mercenari, cheltuială neîndestulătoare în timp de război, dar care obosea imperiul în timp de pace. Veneția și Malta erau acoperirea de pe mare.

Nu mai menționăm Genova decît în treacăt. Genova, de prea multe ori umilită, își supraveghea țărmul cu patru galere, lăsa să putrezească douăzeci și cinci în arsenal, se avînta foarte puțin în afară, și se adăpostea sub regele Spaniei.

Malta avea trei armuri, fortărețele, navele și valoarea cavalerilor ei. Acești gentilomi viteji, supuși pe insulă unor reguli de limitarea luxului extrem de severe, încît nici cel mai înalt în grad dintre ei nu putea să-și facă un veșmînt nou fără îngăduința ispravnicului cu ștofele, se răzbunau din cauza acestor constrîngeri monahale printr-o dezlănțuire nemaipomenită de vitejie și, mielușei pe insulă, deveneau lei pe mare. O galeră malteză, care nu purta niciodată mai mult de șaisprezece tunuri și de cinci sute de luptători, ataca fără șovăire trei galioane turcești.

Veneția, bogată și îndrăzneață, sprijinită pe cele șapte cetăți ce le avea în Lombardia și în Marche, stăpînă a Friulului și a Istriei, stăpînă a Adriaticei, a cărei pază o costa cinci mii de ducați pe an, blocînd pe uscocchi [809] cu cinci corăbii lungi și subțiri veșnic înarmate, instalată cu mîndrie la Corfu, Zante, Cefalonia, pe toate insulele coastei de la Zara pînă la Cytera, întreținînd în permanență pe picior de luptă douăzeci și cinci de mii de oșteni, treizeci și cinci de mii de mercenari, elvețieni și grisoni, o mie cinci sute de lăncieri, o mie de călăreți din cavaleria ușoară lombardă și trei mii de stradioți dalmați [810], Veneția era pentru sultan o strașnică opreliște. Chiar după ce a pierdut Andros și Paros, pe care le avea în arhipelag, ea și-a păstrat Candia [811]; și acolo, în picioare, pe acest măreț baraj natural ce închide Marea Egee, închizînd turcilor ieșirea din Arhipelag și intrarea în Mediterana, a ținut barbaria în șah.

La Veneția a sluji pe mare însemna să aparții nobilimii. Toți căpitanii și comandanții corăbiilor erau nobili venețieni. Republica avea tot timpul pe mare patruzeci de galere, dintre care douăzeci din cele mari. Avea în minunatul ei arsenal, unic pe lume, două sute de galere, lucrători în stare să scoată din port treizeci de vase în zece zile, și armament cît să îndestuleze toate marinele de pe pămînt.

Sfîntul Scaun era de mare ajutor. Nimic nu e mai ciudat astăzi decît să constați ce principe pămîntesc, ce putere politică și militară era pe atunci un papă, și așa foarte sus ca principe spiritual. Roma, care avusese odinioară o incintă de cincizeci de mile, nu mai avea acum decît una de șaisprezece ; porțile ei, împărțite altădată în paisprezece regiuni, se reduseseră la treisprezece ; suferise șapte mari pustiiri istorice ; dar, deși pîngărită, rămăsese sfîntă ; deși dărîmată, rămăsese tare. Dacă ne

este îngăduit să amintim ceea ce am mai spus, *Roma va fi întotdeauna Roma.* Papa deținea una dintre provinciile de graniță ale Italiei, Ancona, și unul dintre cele patru ducate lombarde, Spoletto ; avea Ancona, Comachio și delta Padului în golful Veneției, Civita Vecchia la Marea Tireniană. Sfatul Pontifical cuprindea cîmpia Romei și patrimoniul sfîntului Petru [812], Sabina, Umbria, adică întreaga umbră a Apeninilor, provincia Anconei, Romagna, ducatul de Ferrara, ținutul Perugiei, Bologna și ceva din Toscana ; un oraș de prim rang, Roma ; unul din ordinul al doilea, Bologna ; opt de ordinul al treilea, Ferrara, Perugia, Ascoli, Ancona, Forli, Ravenna, Fermo și Viterbo ; patruzeci și cinci de fortărețe de toate mărimile, printre care Rimini, Cesena, Faenza și Spoletto ; cincizeci de episcopate și un milion și jumătate de locuitori. Pe lîngă acestea, sfîntul părinte mai poseda în Franța comitatul Venaissin, ce avea drept inimă palatul-cetate de la Avignon. Statul roman, privit pe o hartă, avea forma pe care o mai are încă, aceea a unei figuri șezînd în poziția gravă a zeilor din Egipt, cu Abruzzi [813] drept scaun, Modena și Lombardia pe cap, Toscana pe piept, Campania la picioare, rezemată cu spinarea de Adriatica, cu Mediterana pînă la genunchi. Suveranul pontif era bogat. Semăna indulgențe și culegea ducați. Era îndeajuns să dea o semnătură pentru ca lumea să-și dea contribuția. *Atît timp cît voi avea o pană,* zicea Sixtus-Quintul, *voi avea bani.* Cuvînt de papă sau de mare scriitor. Într-adevăr, Sixtus-Quintus [814], care era un papă cultivat, artist și inteligent, deși nu șovăia niciodată în fața unor cheltuieli regești, a pus deoparte în cinci ani, patru milioane de aur în vistieria de la castelul Sant-Angelo. Cu contribuțiile tuturor credincioșilor din univers, sfîntul părinte își plătea o armată bună, douăzeci și cinci de mii de oameni în Le Marche și Romagna, douăzeci și cinci de mii de oameni în Campania și în Patrimoniu ; jumătate la granițe, jumătate la Roma. La nevoie, putea să-și sporească armatele. Grigore al VII-lea și Alexandru al III-lea [815] au ținut piept unor principi ce dispuneau de forțele imperiului, la apogeu pe vremea aceea, aliate cu armatele din cele două Sicilii. Într-o zi, ducele de Ferrara și-a permis să fabrice sare la Comachio. *„Sfîntul părinte,* citām aici două rînduri dintr-o scrisoare a lui Mazarin, cu *motivele lui și cu o armată pe care o ridicase, l-a făcut pe duce să se căiască,* și i-a luat statul". Iată ce însemnau soldații papei. Această miliție reușea minunat de bine să facă să se respecte statul roman. Să mai adăugăm Umbria, fortăreață naturală în fața căreia Hanibal a făcut cale întoarsă, iar drept coaste, atît la miazănoapte cît și la miazăzi, țărmurile cele mai bătute de

vînturi din întreaga Italie. Nici un povîrniş ca să poată fi coborît. Pe cele două mări, papa era păzit şi apărat de furtuni.

Astfel aşezat şi asigurat, el colabora la marea şi permanenta luptă împotriva turcului. Astăzi, sfîntul părinte îi trimite paşei din Egipt camee şi se plimbă cu vasul cu aburi *Mahmoudieh*. — Lucru nemaipomenit, care dacă stai să te gîndeşti, arată cît de mult s-au schimbat lucrurile, papa şezînd paşnic într-o invenţie a hughenoţilor [816] botezată cu un nume turcesc! — Pe vremea aceea el îşi îndeplinea cu străşnicie misiunea lui de papă şi trimitea la Lepante galere cu mitră şi tiară. De îndată ce apăreau semilunele şi turbanele, nimic nu mai era al lui, nici un oştean, nici un scud; îşi aducea şi el la rîndul lui contribuţia. Aşa încît, cu astfel de prilejuri, ceea ce creştinii dăruiseră papei, papa înapoia creştinătăţii. În liga din anul 1542 [817] împotriva otomanilor, Paul al III-lea i-a trimis lui Carol Quintul douăsprezece mii de pedestraşi şi cinci sute de călăreţi.

La sfîrşitul veacului al XVI-lea, în anul 1588, o furtună a salvat Anglia de armada Spaniei; la sfîrşitul celui de-al XVII-lea în anul 1683, Sobieski a salvat Germania de ameninţarea Turciei [818]. Salvarea Angliei însemna salvarea Angliei, dar salvarea Germaniei însemna salvarea Europei. S-ar putea spune că în aceste împrejurări de neuitat, Polonia a jucat rolul Franţei. Pînă atunci Franţa era întotdeauna cea de care se izbea barbaria; în faţa Franţei se topise întotdeauna. În anul 496, venind dinspre miazănoapte, se sfărîmase de Clovis [819]; în anul 732, venind dinspre miazăzi, se sfărîmase de Carol Martel [820].

Cu toate acestea, nici invincibila armada învinsă de Dumnezeu, nici Kara-Mustafa bătut de Sobieski, nu linişteau de-a binelea Europa. Spania şi Turcia erau mereu în picioare şi veacul al XVII-lea lăsa impresia că vor creşte la nesfîrşit, din ce în ce mai de temut şi mai ameninţătoare, într-un viitor apropiat şi cumplit. Politica, această ştiinţă a conjuncturilor ca şi medicina, nu avea pe atunci altceva de prevăzut. Oamenii se mai linişteau cîteodată gîndindu-se că cei doi coloşi se înfruntau pe mare în Marea Roşie şi se ciocneau în Asia.

Această ciocnire din Arabia Fericită, atît de îndepărtată şi nedeslușită, nu micşora cu nimic în ochii gînditorilor fatalităţile ce se îngrămădeau asupra civilizaţiei. La vremea pe care am zugrăvit-o îngrijorarea era la culme. O scriere cu titlul *Forţele regelui Spaniei*, tipărită la Paris în anul 1627, sub protecţia regelui, cu gravuri de Isac Jaspar, zice: „Ambiţia acestui rege ar fi să posede totul. Tot cutreierînd mările, flota lui stînjeneşte flota Angliei şi împiedică corăbiile altor state să gonească în

voia lor". Într-o altă scriere, publicată cam în aceeaşi vreme şi avînd drept titlu : *„Descriere pe scurt a statului Turc"* citim : „El (Turcul) dă mare prilej de alarmă creştinătăţii, pentru că are atîtea mijloace de a-şi face o armată mare, ridicînd-o din ţările pe care le stăpîneşte. Ar trebui să fii complet lipsit de judecată să nu fii îngrijorat de un asemenea potop".

IV

Astăzi, prin forţa tainică a lucrurilor, Turcia a căzut, Spania a căzut.

În prezent, bancnotele fără acoperire *, această ultimă pacoste a vechilor societăţi putrede, devoră Imperiul turcesc.

Încă de mult o altă naţiune stăpîneşte Gibraltarul, ca sălbaticul ce-şi coase la haină gheara leului mort.

Astfel, în mai puţin de două sute de ani, cei doi coloşi ce-i înspăimîntau pe părinţii noştri au dispărut.

S-a eliberat oare Europa ? Nu.

La fel ca în veacul al XVII-lea, o ameninţă un îndoit pericol. Oamenii trec, dar omul rămîne ; imperiile cad, alte egoisme renasc. În epoca în care ne aflăm, ca şi acum două sute de ani, două imense egoisme înghesuie Europa şi o rîvnesc. Duhul războiului, al violenţei şi al cuceririi este încă în picioare la răsărit, duhul comerţului, al vicleniei şi al aventurii este încă în picioare la apus. Cei doi uriaşi s-au deplasat întrucîtva şi s-au tras spre miazănoapte, ca pentru a înşfăca continentul de mai sus. Rusia i-a urmat Turciei ; Anglia i-a urmat Spaniei.

Tăiaţi cu gîndul, pe globul pămîntesc, un segment care rotindu-se în jurul polului, să se desfăşoare de la capul Nord european la capul Nord asiatic, de la Tornea la Kamceatka, de la Varşovia la golful Anadîr, de la Marea Neagră la marea de Ohotsk [821] şi care, la apus intrînd în Suedia, mărginind Baltica, devorînd Polonia, la miazăzi, intrînd în Turcia, absorbind Caucazul şi Marea Caspică, cotropind Persia, urmînd lungul şir ce începe cu munţii Urali şi sfîrşeşte la capul Oriental, trece pe lîngă Turkestan şi China, se ciocneşte de Japonia la capul Lopatka [822] şi, pornind din mijlocul Europei, să meargă pînă la strîmtoarea Behring atingînd America prin Asia ; în afară de Polonia, aruncaţi de-a valma în acest segment monstruos Crimeea, Georgia, Kermanul, Imeretia [823], Abhasia, Armenia şi Siberia ; grupaţi jur împrejur insulele Novaia Zemlea, Spitzbergen, Vaigaci şi Kolguev, Aland,

---

* În Turcia se cheamă *schim*. N.A.

Dago şi Oesel, Clarke, Sfîntul-Matei, Sfîntul-Paul, Sfîntul-Gheorghe, Aleutinele, Kodiak, Sitka şi arhipelagul Prinţul de Wales; răspîndiţi în acest spaţiu imens şaizeci de milioane de oameni şi veţi avea Rusia.

Rusia are două capitale; una cochetă, elegantă, plină de bibelouri uriaşe în stil Pompadour ce au devenit palate şi catedrale, pavată cu marmură albă, construită de ieri, locuită de curteni, îmbrăţişată de împărat; cealaltă încărcată de cupole de aramă şi de minarete de cositor, sumbră, străveche şi dată la o parte. Prima, Petersburg, reprezintă Europa; cea de-a doua, Moscova, reprezintă Asia. Ca vulturul Germaniei, vulturul Rusiei are două capete.

Rusia poate pune pe picior de luptă o armată de o sută zece mii de oameni.

Această posibilă revărsare a Rusiei a dus la repararea Zidului Chinezesc şi la construirea zidurilor Parisului.

Ceea ce era cîndva marele cneaz al Moscoviei este în prezent împăratul Rusiei. Comparaţi cele două imagini şi măsuraţi paşii pe care Dumnezeu îi pune pe oameni să facă.

Cneazul s-a făcut rege, regele s-a făcut ţar, şi ţarul s-a făcut împărat. Trebuie să spunem că aceste transformări sînt adevărate avataruri. La fiecare piele pe care o leapădă, principele moscovit devine din ce în ce mai asemănător cu Europa, adică cu civilizaţia.

Totuşi, şi Europa nu trebuie să uite, a semăna nu înseamnă a se identifica.

Anglia are Scoţia şi Irlanda, Hebridele şi Orcadele; cu grupul insulelor Shetland desparte Danemarca de insulele Feroë şi de Islanda, închide Marea Nordului şi pîndeşte Suedia; cu Jersey şi Guernesey închide Canalul Mînecii şi pîndeşte Franţa. Apoi porneşte, face ocolul peninsulei, îşi statorniceşte influenţa asupra Portugaliei şi-şi pune călcîiul pe Gibraltar, şi după ce i-a luat în stăpînire cheia, intră în Mediterana. Trece peste Baleare, Corsica, Sardinia şi Sicilia, şi se opreşte: a găsit Malta şi se instalează între Sicilia şi Tunis, între Italia şi Africa; de la Malta ajunge la Corfu de unde supraveghează Turcia, închizînd Marea Adriatică; Santa Maura, Cefalonia şi Zante, de unde supraveghează Mareea [824], dominînd Marea Ionică; Cerigo, de unde supraveghează Candia [825], blocînd Arhipelagul [826]. Aici face cale întoarsă, Egiptul îi stăvileşte trecerea, istmul de Suez nu este încă tăiat; se întoarce pe unde a mai fost, şi intră iar în ocean. A ocolit Spania, o peninsulă mică, va ocoli Africa, o peninsulă enormă. Drumul este anevoios pe plaja în care se amestecă oceanul de nisip cu oceanul de valuri. Ca un om care traversează cu

precauţie prin vad din piatră în piatră, are puncte de oprire şi de odihnă pentru toţi paşii pe care-i face. Pune mai întîi piciorul la Saint-James, la vărsarea Gambiei, de unde iscodeşte Senegalul francez. Cel de-al doilea pas este pe coastă la Cacheo, cel de-al treilea la Sierra Leone, cel de-al patrulea la capul Corsican. Apoi se avîntă în oceanul Atlantic şi adună sub drapelul ei Ascension, Sfînta-Elena şi Fernando-Po, triunghi de insule ce intră adînc în golful Guineii. Sprijinindu-se astfel, ajunge pînă la Cap [826] şi pune mîna pe vîrful Africii, aşa cum a înşfăcat la Gribraltar vîrful Europei. De la Cap, urcă iar spre miazănoapte, pe partea cealaltă a peninsulei africane, debarcă pe insulele Mascarene, Ile-de-France şi Port-Louis, de unde ţine la respect Madagascarul şi se stabileşte în insulele Seychelles, de unde controlează întreaga coastă de răsărit de la Capul Delgado la capul Guardafui [827]. De aici, numai Marea Roşie îl desparte de Mediterana şi de Arhipelag ; face înconjurul Africii şi se întoarce aproape în punctul de unde plecase. Iată marea Indiilor, iată Asia.

Anglia pătrunde în Asia ; de la Seychelles la Laccadive nu-i decît un pas ; pune mîna pe Laccadive ; după care întinde mîna şi ia în stăpînire Hindustanul [828], întregul Hindustan, Calcutta, Madras şi Bombay, cele trei provincii ale Companiei Indiilor, mari ca nişte imperii ; şi şapte regate, Nepalul, Udepur, Baroda, Nagpur, Maissur, Nizam şi Travancore. Aici se învecinează cu Rusia ; numai Turkestanul chinez o mai desparte de ea. Stăpînă a golfului Oman, mărginit de imensa coastă pe care o posedă de la Haiderabad pînă la Trivandrumed [829] atinge Persia şi Turcia prin golful Persic, pe care-l poate închide, şi Egiptul prin Marea Roşie, pe care de asemenea o poate bloca. Hindustanul îi dă Ceylonul. De la Ceylon se furişează printre insulele Nicobare şi insulele Andamane, pune piciorul pe lunga coastă a munţilor Moga, în Indo-china, şi iată că deţine şi golful Bengal. Cînd deţii golful Bengal, înseamnă să ai la picioare Imperiul Birmanilor. Munţii Moga îi deschid peninsula Malacca ; se întinde pînă acolo şi se consolidează. De la Malacca ţine sub observaţie Sumatra, de pe insulele Singapur pîndeşte Borneo. În felul acesta, stăpînind Capul Romania şi Capul Comorin [830], are cele două vîrfuri ale Asiei, aşa cum are vîrful Europei, cum are vîrful Africii.

Acum, ea atacă puternic China, după ce a încercat s-o otrăvească, sau cel puţin s-o adoarmă.

Şi încă nu este tot ; mai rămîn două lumi, Noua Olandă [831] şi America, pune mîna şi pe ele. De la Malacca, străbate grupul încîlcit al insulelor Sonde, cucerire a vechii navigaţii olandeze, şi ia în stăpînire întreaga Nouă Olandă, pămînt virgin pe care-l

face să rodească cu ocnaşi, şi pe care-l păzeşte cu străşnicie, de pe crenelurile insulelor Bathurst la nord şi ale insulei Diemen la sud, ca din două fortăreţe.

Urmează apoi drumul lui Cook[832], lasă la stînga cele şase arhipelaguri ale Oceaniei, o ia de-a lungul peretelui Cordilierilor şi al Anzilor, trece de Capul Horn, urcă iar pe lîngă coastele Patagoniei şi ale Braziliei, şi debarcă pe uscat în partea de sus a Americii meridionale, la Starbrok, unde întemeiază Guyana engleză. Încă un pas şi este stăpîna insulelor Vîntului, acest cromleh[833] de insule care închide marea Antilelor; încă un pas şi este stăpîna insulelor Lucayes, baricadă lungă ce închide golful Mexic. Există douăzeci şi patru de Antile mici, pune mîna pe douăsprezece; există patru Antile mari, Cuba, Santo-Domingo, Jamaica şi Porto-Rico, se mulţumeşte cu una, Jamaica, de unde le sîcîie pe celelalte trei. Apoi, chiar în mijlocul istmului Panama, la intrarea în golful Honduras, îşi croieşte pe continent o bucată din Yucatan şi întemeiază oraşul Belise, ca o vedetă între cele două Americi. Acolo, însă, o ţine Mexicul în şah şi, dincolo de Mexic, Statele Unite, această colonie al cărei naţionalism este pentru ea o jignire. Se îmbarcă iar şi de la insulele Lucayes, sprijinindu-se pe Bermude, unde îşi înfige drapelul, ajunge la Terra-Nova, insulă care, văzută de sus, are forma unei cămile îngenuncheate pe ocean ce-şi înalţă capul spre pol. Terra-Nova este staţia dinaintea ultimei sforţări, care e uriaşă. Îşi întinde mîinile şi-şi însuşeşte dintr-o dată întregul nord al Americii de la Oceanul Atlantic la Oceanul cel Mare, insulele Noii-Scoţii Canada şi Labradorul, golful Hudson şi marea lui Baffin, Noul-Norfolk, Noua-Caledonie şi arhipelagurile Cuadra şi Vancouver, irochezii, chiapaii, eschimoşii, kristinii, koliugii, şi cînd să pună mîna şi pe ugalahmiuţi şi kitegi[834], se opreşte brusc; a dat de Rusia. Acolo unde Anglia a venit pe mare, Rusia a venit pe uscat, căci strîmtoarea Behring nu e de ţinut în seamă, şi acolo, sub cercul polar, printre sălbatecii hîzi şi înfricoşaţi, printre gheţuri şi banchize, în reverberaţia zăpezilor veşnice, la lumina aureolelor boreale, cei doi coloşi se întîlnesc şi se recunosc.

Să recapitulăm. Anglia deţine şase din cele mai mari golfuri din lume: golfurile Guineei, Oman, Bengal, Mexic, Baffin şi Hudson; închide şi deschide după bunul său plac nouă mări: Marea Nordului, Canalul Mînecii, Mediterana, Adriatica, Marea Ionică, Marea Arhipelagului, golful Persic, Marea Roşie, Marea Antilelor. Posedă în America un imperiu, Noua-Anglie[835], în Asia un imperiu, Hindustanul şi în Oceanul cel Mare[836] o lume, Noua-Olandă.

Pe lîngă acestea, mai are nenumărate insule, care sînt, pe toate mările şi în faţa tuturor continentelor, ca nişte corăbii oprite şi ancorate acolo şi cu care, ea însăşi insulă şi corabie, fixată în faţa Europei, comunică, fără soluţie de continuitate, ca să zicem aşa, prin nenumăratele ei vapoare, insule plutitoare.

Poporul Angliei nu este prin el însuşi un popor suveran, pentru alte popoare el este însă un popor suzeran. Guvernează de o manieră feudală 2 370 000 de scoţieni, 8 280 000 de irlandezi, 244 000 de africani, 60 000 de australieni, 1 600 000 de americani şi 124 000 000 de asiatici ; aceasta înseamnă că 14 milioane de englezi stăpînesc în întreaga lume 137 milioane de oameni.

Toate locurile pe care le-am pomenit în aceste cîteva pagini sînt puncte de legătură în uriaşa reţea în care Anglia a prins lumea.

V

Iată ce a dus Turcia la pierzanie :

În primul rînd, imensitatea teritoriului format din state juxtapuse şi necimentate. Cimentul naţiunilor înseamnă o gîndire comună. Popoarele nu pot adera între ele dacă nu au o aceeaşi limbă ale cărei cuvinte circulă ca o monedă spirituală pe care o posedă toate rînd pe rînd. Or, ceea ce face să circule limba, ceea ce imprimă o efigie cuvintelor, ceea ce creează o gîndire comună sînt înainte de toate arta, poezia, literatura, *humaniores litterae* *. Nici arte, nici litere în Turcia, deci nici un fel de limbă care să circule de la popor la popor, nici un fel de gînduri comune, nici un fel de unitate. Aici se vorbea latina, colo greaca, dincolo slava, mai departe araba, persana sau hindi. Nu era un imperiu, ci un bloc croit cu sabia, o structură hibridă de naţiuni care veneau în contact, dar care nu se întrepătrundeau. Mai adaugă la aceasta pustiurile, făcute cînd de cuceriri, cînd de climă, singurătăţi imense pe care seva socială nu le putea străbate.

În al doilea rînd, despotismul principelui. Sultanul era laolaltă şi pontif şi împărat, suveran pămîntesc şi suveran spiritual, şef politic, şef militar şi şef religios. Supuşii îi aparţineau, cu bunurile, cu trupurile şi cu mintea, în mod absolut şi cumplit, ca un lucru al său şi chiar mai mult de atît. Putea să-i condamne şi să-i blesteme. Ca sultan, era stăpîn pe viaţa lor ; ca şef suprem al credincioşilor, era stăpîn pe sufletele lor. Or, vai de individul

* literele umanioare [837].

care este în acelaşi timp obişnuit ca om şi extraordinar ca principe ! Prea multă putere strică omului. Să fii preot, să fii rege, să fii un Dumnezeu, e prea mult. Zumzetul confuz al tuturor voinţelor trezite ce se cer a fi satisfăcute, asurzeşte bietul creier al celui ce poate totul, îi zăpăceşte inteligenţa, îi deranjează geneza gîndirii şi îl înnebuneşte. S-ar putea spune şi demonstra, cu dovezi la îndemînă, că majoritatea împăraţilor romani şi a sultanilor au avut o situaţie cerebrală specială. Fără îndoială că trebuie să admitem, şi istoria a înregistrat din cînd în cînd minunatul accident al unui despot ilustru, inteligent, superior ; în general însă, şi aproape întotdeauna, sultanul era un om obişnuit. De aici, nenumărate tulburări, înspăimîntătoarea oscilaţie a unei voinţe supreme, ce izbeşte şi sfărîmă totul într-un stat, la întîmplare. Despotismul, folositor, oportun, inspirator, necesar uneori oamenilor de geniu, sperie şi tulbură pe omul obişnuit. Vinul celor tari e otrava celor slabi.

În al treilea rînd, revoluţiile din serai, conspiraţiile din palat ; despotul sugrumîndu-şi fraţii, fraţii otrăvind sau înjunghiind pe despot ; neîncrederea tatălui faţă de fiu şi a fiului faţă de tată ; bănuiala în cămine, ura în alcovuri ; boli necunoscute, febre suspecte, morţi obscure ; veşnicul complot al celor mari, stînd întotdeauna între o ascensiune fără sfîrşit şi o prăbuşire fără fund ; răscoala şi fierberea celor mici, mereu nenorociţi, mereu nemulţumiţi ; teroarea în familia imperială, cutremurarea în imperiu ; fapte grave, triste şi permanente ce decurg din despotism.

În al patrulea rînd, o proastă guvernare, totodată dură şi prea moale, care iese clătinîndu-se de la despotul care nu gîndeşte niciodată, şi din palatul care tremură mereu ; putere fără coeziune suprapusă unui stat lipsit de unitate. Populaţiile acestui imperiu pe jumătate barbar stau în umbră ; ele desluşesc şi ştiu puţine lucruri despre ele înşile, şi despre altele, despre interesele lor, despre viitorul lor ; conducerea, care ar trebui să le călăuzească, ceea ce şi încearcă de fapt, ignoră aproape totul, iar restul îl cunoaşte prost. Or, pentru conducători, ca şi pentru indivizi, a şti prost este mai rău decît a nu şti deloc. Încotro va merge această naţiune puternică, exuberantă, crîncenă, dar neştiutoare ? Cine o conduce şi unde o duce ? Ea bîjbîie şi de-abia dacă vede în faţa ei ; conducerea ei vede şi mai puţin. Ciudat spectacol ! Un miop condus de un orb.

În al cincilea rînd, robia pusă ca o şa pe popor. Sub dominaţia turcească, plugarul nu-şi aparţinea ; era al unui proprietar. Exista un prim fel de vite, turmele, şi un al doilea fel de vite, ţăranii. Aşa s-a ajuns pretutindeni la depopulare, la nici o cul-

tură adevărată, numai la brazde detestate de plugari. Proprietatea şi libertatea îl fac pe om să iubească pămîntul; robia îl face să-l urască. Ţi se strînge inima cercetînd aceste lucruri; fie că te uiţi sus sau te uiţi în jos, cele două extremităţi se aseamănă prin mizeria intelectuală. Cum poate fi sociabilitate umană între un principe pe care despotismul îl buimăceşte şi ţăranii pe care robia îi abrutizează?

În al şaselea rînd, abuzul de colonii militare. Timarioţii[838] erau soldaţi coloni. Turcii au greşit cînd au crezut că se poate reface o populaţie în acest fel. Procedeului îi lipsea ţelul. Un sat care este un regiment nu mai e un sat. Un regiment este întotdeauna croit într-un pătrat; un sat îşi alege locul, încolţeşte acolo firesc şi creşte acolo la soare. Un sat este un copac, un regiment este o grindă. Ca să poţi face un soldat, ucizi ţăranul. Or, pentru viaţa interioară şi profundă a imperiilor este mai de preţ un ţăran decît un soldat.

În al şaptelea rînd, asuprirea ţărilor cucerite; limba barbară impusă învinşilor; o naţiune demnă, ilustră, istorică, mare în amintirea şi simpatia Europei, liberă odinioară, republicană, a fost decimată, nimicită, pradă sabiei şi a biciului, zdrobită prin bărbaţi, femei, şi pînă şi-n copii, dezrădăcinată din propriu-i pămînt, transplantată departe, aruncată în patru vînturi, călcată în picioare. Prigonirea poporului învins de către poporul învingător e însoţită de urlete de groază, ce sfîrşesc prin a revolta întreaga lume. Şi cînd le bate ceasul, popoarele asuprite se ridică şi întreaga lume se ridică alături de ele.

În al optulea rînd, religia fără inteligenţă, credinţa fără gîndire, adică idolatrie; un popor habotnic, fără perceperea nemijlocită a ceea ce este frumos, drept şi adevărat, care nu mai are în cap decît cei doi ochi saşii şi strîmbi ai credinţei lui, fatalismul prin prisma căruia vede omul, fanatismul prin care îl vede pe Dumnezeu.

Astfel, un teritoriu mare cu o proastă coeziune, o guvernare lipsită de inteligenţă, conspiraţiile de palat, abuzurile coloniilor militare, înrobirea ţăranilor, asuprirea feroce a ţărilor cucerite, despotismul principelui, fanatismul poporului, — iată ce a dus Turcia la pierzanie. Rusia să ia seama!

Iată ce a dus Spania la pierzanie:

În primul rînd, felul în care era stăpînit pămîntul. În Spania, tot ce nu aparţinea regelui aparţinea bisericii sau aristocraţiei. Clerul spaniol era, să ni se ierte acest cuvînt sever, evanghelic, scandalos de bogat. Arhiepiscopul de Toledo, pe vremea lui Filip al III-lea, avea un venit de două sute de mii de ducaţi, ceea ce reprezintă astăzi cam cinci milioane de franci. Stareţa de la las

Buelgas de Burgos era doamna stăpînitoare a douăzeci și patru de orașe și a cincizeci de sate, avînd și privilegiul a douăsprezece domenii clericale. Clerul, fără a mai socoti dijmele și veniturile canonice, stăpînea o treime din pămînturi ; granzii de Spania stăpîneau restul. Domeniile granzilor de Spania erau aproape niște mici regate. Regii Franței surghiuneau un duce sau un pair la moșie, regii Spaniei surghiuneau un grande de Spania în statele lui, *en sus estados*[840]. Seniorii spanioli erau cei mai mari proprietari, cei mai mari agricultori și cei mai mari păstori ai regatului. În anul 1617, marchizul de Gabraleon avea o turmă de opt sute de mii de oi. De aceea provincii întregi, de exemplu Vechea-Castilie, rămăseseră înțelenite și abandonate pășunatului sălbatic. Fără îndoială mica proprietate și mica gospodărie au neajunsuri, au însă și avantaje grozave. Ele leagă poporul de pămînt, individ cu individ. În fiecare brazdă, ca să zicem așa, este înfipt un inel nevăzut care-l leagă pe proprietar de societate. Omul își iubește patria începînd cu ogorul. Fie că stăpînești un petic de pămînt, fie o jumătate de provincie, stăpînești pămînt și pace. Or, atunci cînd biserica și aristocrația stăpînesc totul, poporul nu mai stăpînește nimic ; și cînd nu posedă nimic, nu ține la nimic. La prima zguduitură, lasă statul să cadă.

În al doilea rînd, adînca mizerie a claselor de jos. Cînd totul este al celor de sus, celor de jos nu le mai rămîne nimic. Ogoarele erau ale seniorilor, prin urmare și grîul, și prin urmare pîinea. Pîinea era vîndută poporului și încă foarte scump. Greșeală îngrozitoare, pe care toate aristocrațiile o fac de cînd lumea și pămîntul. De aici acele false înfometări. Chiar pe vremea lui Carol-Quintul, în iernile crîncene săracii mureau de foame și de frig pe străzile Madridului. Or, cînd mizeria este adîncă, și pizma e adîncă. Foamea sapă în sufletele oamenilor și seamănă ură. Cînd vine ziua, piepturile se deschid și din ele izbucnește răscoala. Însă așteptînd izbucnirea răscoalelor, se organizează hoția. Hoții erau stăpîni pe Madrid. În alte părți formau cete, la Madrid formau o breaslă. Orice călător chibzuit capitula în fața lor, îi punea dinainte la socoteală în cheltuielile de călătorie și le făcea parte. Nimeni nu pleca de acasă fără să ia cu sine și o pungă pentru hoți. În timpul minorității lui Carol al II-lea, sub guvernarea celui de-al doilea Don Juan de Austria[841], primul magistrat al Madridului adresa o cerere regentei implorînd-o să îndepărteze de oraș regimentul Aytona, căci la căderea nopții soldații îi ajutau pe tîlhari să-i jefuiască pe tîrgoveți.

În al treilea rînd, felul în care erau stăpînite și administrate țările cucerite și teritoriile de dincolo de mare. Pentru întreaga

lume nouă nu existau decît doi guvernatori, viceregele din Peru și viceregele din Mexic ; și, în general, acești doi guvernatori erau răi. Reprezentanți ai Spaniei, o ponegreau prin abuzurile lor și o făceau odioasă. Nu arătau acestor popoare îndepărtate decît două fețe, lăcomia și cruzimea, jefuind bunurile și asuprind oamenii. Nimiceau pe principii naturali ai țării și exterminau populațiile indigene. Cît despre viceregatele din Europa, exista chiar și un proverb italian. Iată-l ; el exprimă cu energie ce însemna dominația spaniolă : *Ofițerul din Sicilia roade, cel din Neapole mănîncă, cel din Milan devorează.*

În al patrulea rînd, intoleranța religioasă. Vom vorbi poate mai departe de inchiziție. Să spunem acum numai că episcopii aveau o pondere imensă în Spania. Categorii sociale întregi, ereticii și evreii, erau în afara legii. Orice cler sărac este propovăduitorul sincer al evangheliei ; orice cler bogat este monden, senzual, politic, și prin urmare, intolerant. Poziția lui este rîvnită, are nevoie să se apere, îi trebuie o armă ; intoleranța este una din ele. Cu această armă rănește rațiunea umană și ucide legea divină.

În al cincilea rînd, enormele datorii de stat. Cît de bogată era ea Spania, cheltuielile o înglodaseră în datorii. Risipa de la Curte, lefurile mari ale demnitarilor, beneficiile clericilor, ulcerul crescînd fără încetare al mizeriei poporului, războiul din Țările de Jos, războaiele din America și din Asia, politica secretă costisitoare, întreținerea sprijinitorilor ascunși de pretutindeni, activitatea subterană a intrigii universale, toate trebuiau plătite și sprijinite în întreaga lume, și toate aceste multe cauze epuizau Spania. Lăzile erau veșnic goale. Așteptau galioanele și, cum scria mareșalul de Tessé [842], *dacă piereau în vreo furtună sau dacă dușmanul punea mîna pe ele, era o disperare generală.* Sub Filip al III-lea, marchizul de Spinola a fost obligat să plătească din banii lui armata din Țările de Jos. Acum două veacuri, Europa, din punct de vedere financiar, semăna cu o familie prost administrată ; monarhiile erau fiul risipitor, republicile erau cămătarii. E veșnica poveste a gentilomului ce se împrumută de la negustor. Am văzut că Elveția își vindea armatele ; Olanda, Veneția și Genova vindeau bani. Astfel un principe cumpăra de la cele treisprezece cantoane o armată complet echipată, cantoanele livrau armata pe termen fix ; Veneția plătea ; apoi, cînd trebuia ca banii să fie restituiți Veneției, principele îi dădea o provincie ; uneori îi dădea statul întreg. Spania se împrumuta de pretutindeni și era datoare peste tot. În anul 1600 regele catolic era dator, numai Genovei, șaisprezece milioane aur.

În al șaselea rînd, o națiune invecinată, o națiune soră, ca să zic așa, care trăise îndelung separat, avîndu-și principii și seniorii ei proprii, cotropită prin surprindere într-o bună dimineață, aproape prin trădare, alipită cu violență la monarhia centrală, transformată din regat în provincie și tratată ca o țară cucerită [843].

În al șaptelea rînd, natura armamentului din Spania. Armamentul de uscat reprezenta puțin, în comparație cu armamentul de mare. Puterea spaniolă se sprijinea în principal pe flota ei. Însemna să fii la cheremul vîntului. Aventura prin care a trecut armada este istoria Spaniei. O vijelie, numită trombă în Europa, taifun în China, poate interveni oricînd. Vai de flota prinsă de vijelie !

În al optulea rînd, împrăștierea teritoriilor. Vastele posesiuni ale Spaniei, presărate pe toate mările și în toate ungherele pămîntului, nu aderau deloc la ea. Unele din ele, Indiile [844] de exemplu, se aflau la patru mii de leghe de ea și, cum am mai spus, nu erau legate de metropolă decît prin dîrele lăsate de corăbii. Or, ce reprezintă dîra unui vas ? Un fir de ață. Și oare cît timp este de crezut că se poate ține lumea legată de un fir de ață ?

Anul trecut am găsit într-un ungher prăfuit o carte veche pe care astăzi nimeni n-o mai citește și pe care probabil că nimeni n-a citit-o nici cînd a apărut. Este un in-quarto [845] avînd titlul : *Discurs asupra monarhiei din Spania,* publicată fără numele autorului în anul 1617, la Paris, de Pierre Chevalier, strada Saint-Jacques, la editura cu firma Saint-Pierre, lîngă Mathurina. Am deschis la întîmplare această carte și am căzut, la pagina 152, peste un pasaj pe care-l transcriu textual : „Există unii care cred că această monarhie nu poate fi de lungă durată din cauză că pămînturile îi sînt atît de împărțite și de împrăștiate încît trebuie făcute niște cheltuieli de necrezut pentru a trimite pretutindeni corăbii și oameni, precum și din cauza faptului că indigenii de pe acolo pot în sfîrșit să-și dea seama de numărul mic de spanioli, să-și facă curaj, și să se unească împotriva lor pentru a-i goni“. În anul 1617, pe vremea cînd Europa tremura în fața Spaniei, la apogeul monarhiei Casei de Castilia [846], un necunoscut îndrăznea să scrie și să tipărească această profeție nebunească. Această profeție nebunească ce avea să fie viitorul. Două sute de ani mai tîrziu avea să se îndeplinească în toate amănuntele și fiecare cuvînt al anonimului din anul 1617 a devenit o realitate ; *pămînturile împrăștiate* au adus *cheltuieli de necrezut*, metropola s-a epuizat ca

oameni și corăbii, indigenii din țările îndepărtate și-au dat seama de numărul mic al spaniolilor, și-au făcut curaj, s-au unit împotriva lor și i-au gonit. O autentică prezicere a lui Bolivar[347] Acum două veacuri, întreaga Americă era un grup de colonii ; ca o reacție izbitoare, astăzi, întreaga Americă, cu excepția Braziliei, este un grup de republici.

Așadar, o aristocrație bogată ce poseda pămîntul și vindea pîine poporului ; un cler îmbelșugat, preponderent și fanatic, ce scotea în afara legii categorii întregi sociale ; intoleranța episcopală ; mizeria poporului ; enormitatea datoriilor de stat ; proasta administrație a vice-regilor din ținuturile îndepărtate ; o națiune soră tratată ca o țară cucerită ; fragilitatea unei puteri în întregime maritime bazată pe valurile oceanului ; împrăștierea teritoriului în toate punctele globului ; lipsa de aderență dintre posesiuni și metropolă ; tendința coloniilor de a deveni națiuni ; — iată ceea ce a dus Spania la pierzanie. Anglia să ia seama !

În sfîrșit, pentru a rezuma ceea ce Imperiul otoman și monarhia spaniolă au comun, egoismul, un egoism implacabil și profund — ciudat lucru, egoism însă lipsă de unitate ! — o politică imorală, violentă, vicleană, trădîndu-și alianțele pentru a-și sluji interesele ; faptul că unul avea spirit militar fără calitățile cavalerești ce fac din soldat reazemul sociabilității ; că celălalt avea spirit mercantil fără probitatea inteligentă ce face din negustor legătura dintre state ; faptul că au reprezentat, cum am spus, primul barbaria, cel de-al doilea corupția ; cu un cuvînt să reprezinte, unul războiul, celălalt comerțul, și nici unul nici celălalt să nu reprezinte civilizația, — iată ceea ce a dus la prăbușirea celor doi coloși de odinioară. Aviz celor doi coloși actuali.

VI

Înainte de a merge mai departe, simțim nevoia de a declara că acesta nu este decît un studiu rece și serios de istorie. Cel ce scrie aceste rînduri înțelege ura de la popor la popor, antipatiile de rasă, orbirea naționalităților ; le scuză, dar nu le împărtășește. Nimic din ceea ce s-a citit pînă acum, nimic din ceea ce se va citi de acum înainte, nu conține vreo dezaprobare, care ar putea să cadă asupra înseși popoarelor despre care vorbește autorul. Autorul blamează cîteodată conducerile, niciodată națiunile. În general națiunile sînt ceea ce trebuie să fie ; rădăcina binelui se află în ele, Dumnezeu o face să crească și să rodească.

Cele patru popoare zugrăvite aici vor aduce servicii însemnate civilizației în ziua în care vor accepta să aibă ca propriul lor țel, țelul comun al omenirii. Spania este ilustră, Anglia este mare ; Rusia și Turcia conțin dintre cei mai buni germeni ai viitorului.

Mai credem că trebuie să declarăm, cu adînca independență a gîndirii noastre, că nu extindem la principi ceea ce spunem despre conduceri. Nimic nu-i mai ușor astăzi decît să insulți regii. Insultarea regilor este o lingușeală adresată altora. Or, a linguși în felul acesta, pe cei de sus sau pe cei de jos, este o idee de care cel ce vorbește în acest studiu, nu mai are nevoie să se lepede ; se simte liber și este liber, pentru că își recunoaște forța de a lăuda la nevoie pe oricine i se pare demn de laudă, fie el și un rege. O afirmă sus și tare și cu deplină convingere, și aceasta este o dovadă extraordinară cît de fericit este veacul nostru, căci oricare ar fi epoca istorică pe care să vrem să o comparăm cu a noastră, nicicînd principiile și popoarele n-au prețuit atît cît prețuiesc astăzi.

Să nu se caute deci în studiul istoric pe care autorul îl face aici nici o referire jignitoare, nici la onoarea regalităților, nici la demnitatea națiunilor ; nu există așa ceva. Înainte de toate este vorba de o lucrare filozofică și speculativă. Fapte generale și nimic mai mult. Fără nici un strop de fiere. El așteaptă candid viitorul senin al omenirii. Speră în principii, are încredere în popoare.

VII

Acestea fiind spuse, odată pentru totdeauna, să continuăm examinarea asemănărilor dintre cele două imperii care au alarmat trecutul cu cele două imperii ce-l îngrijorează în prezent.

Prima asemănare. Și la turci și la ruși există ceva tătar. Duhul popoarelor păstrează întotdeauna ceva din origini.

Turcii, fii de tătari, sînt oameni din nord, ce au coborît străbătînd Asia, și au intrat în Europa pe la miazăzi.

Napoleon la Sfînta Elena a zis : *Zgîrie-l pe rus, și ai să dai de tătar*. Ceea ce a spus el despre rus, se poate zice și despre turc.

Omul propriu-zis din nord este mereu același. La anumite perioade fatale, el coboară de la pol și se arată națiunilor meridionale, apoi pleacă și se întoarce iar după două mii de ani, iar istoria îl regăsește așa cum l-a lăsat.

Iată o imagine istorică ce se află acum sub ochii noştri :

„Acesta este omul cu adevărat barbar. Membrele robuste, gîtul gros şi scurt, un nu ştiu ce hîd în tot trupul îl fac să semene cu un monstru cu două picioare sau cu acei stîlpi cioplIţi grosolan ca nişte oameni, ce susţin balustradele scărilor. Este complet sălbatic. Cînd trebuie, se lipseşte de foc, chiar cînd îşi pregăteşte hrana. Mănîncă rădăcini şi cărnuri fierte sau mai degrabă putrezite sub şaua calului. Nu intră sub un acoperiş decît dacă nu se poate altfel. Îi e groază de case, ca şi cum ar fi morminte. O ia peste munţi şi peste văi, goneşte la întîmplare, ştie din copilărie să sufere de foame, de sete şi de frig, poartă o căciulă mare de blană pe cap, un veşmînt de lînă pe pîntece, două piei de ţap pe coapse, pe spinare o manta de piei de şobolan cusute laolaltă. N-ar şti să se bată pe jos. Picioarele sale, îngreunate de cizme mari, nu-l lasă să meargă şi-l ţintuiesc în şa, aşa că face una cu calul său care este sprinten şi viguros, însă mic şi urît. Trăieşte călare, tratează călare, cumpără şi vinde călare, bea şi mănîncă călare, doarme şi visează pe cal.

Nu ară pămîntul, nu-şi cultivă ogoarele, nu ştie ce înseamnă un plug. Este veşnic rătăcitor, ca şi cum şi-ar căuta o patrie şi un cămin. Dacă-l întrebi de unde e, nu-ţi poate spune. Astăzi e aici, ieri era însă dincolo ; a crescut acolo, undeva, dar s-a născut mai departe.

Cînd începe bătălia, scoate un urlet cumplit, vine, izbeşte, dispare şi se întoarce ca un fulger. Într-o clipită cucereşte şi jefuieşte tabăra atacată. Luptă de aproape cu sabia şi de departe cu o lance lungă a cărui vîrf este potrivit artistic".

Acesta este omul din nord. Cine l-a schiţat astfel, cînd şi după ce model ? Sigur că în anul 1814, vreun redactor înspăimîntat de la *Monitor* după vreun cazac, pe vremea cînd Franţa se pleca ? Nu, această imagine a fost creată după huni, în anul 375, de către Ammianus Marcellinus [848] şi Jordanes * pe vremea căderii Romei. S-au scurs o mie cinci sute de ani de atunci, imaginea a apărut iar, portretul mai seamănă încă.

În treacăt trebuie să observăm că hunii din anul 375, ca şi cazacii din anul 1814, veneau de la frontierele Chinei. Omul din sud se schimbă, se transformă şi se dezvoltă, înfloreşte şi dă roade, moare şi se naşte iar, ca plantele ; omul din nord este veşnic asemenea zăpezilor.

A doua asemănare. Şi în Rusia şi în Turcia, nimic nu este definitiv proprietatea unei persoane, nimic nu este cu adevărat în stăpînirea cuiva, nimic nu este neapărat ereditar. Rusul, ca

* Vezi Jordanes, XXIV ; Ammianus Marcellinus, XII. (N.A.).

și turcul, poate, după voința sau toana celor de sus, să-și piardă slujba, gradul, rangul, libertatea, bunurile, noblețea și chiar numele. Totul este al monarhului, sau ca în anumite teorii mai mult nebunești decît periculoase, pe care degeaba vor căuta să le aplice la geniul francez, totul este al comunității. Este important să se observe, și îi rugăm pe democrații absoluți să se gîndească la aceasta, că ceea ce are specific despotismul este aceea că el vrea să niveleze. Despotismul aduce egalitate sub el. Cu cît despotismul este mai complet, cu atît egalitatea este mai desăvîrșită. În Rusia ca și în Turcia, exceptînd răscoalele, care nu sînt un fapt normal, nu există nimic definitiv și virtual rezistent. Un prinț rus este frînt ca și un pașă ; prințul, ca și pașa, poate deveni simplu soldat și să nu mai fie decît un zero în armată, unde caporalul reprezintă primul număr. Un prinț rus este creat întocmai ca un pașă ; un trăgător bun devine Mehmet-Ali [849], un ucenic de cofetar devine Menzikoff [850]. Această egalitate, pe care o constatăm fără să o criticăm, urcă pînă la tron chiar, și, tot în Turcia, uneori în Rusia, se urcă pe el. O sclavă este sultană ; o slujitoare a fost țarină.

Despotismul, ca și demagogia, urăște superioritatea naturală și superioritatea socială. În lupta pe care o duce împotriva acestora, nu se dă înapoi, ca și ea, în fața atentatelor ce decapitează însăși societatea. Pentru despot nu există oameni de geniu ; Thomas Morus nu atîrna mai mult în balanța lui Henric Tudor decît Bailly în balanța lui Marat [851]. Pentru el nu există capete încoronate ; Maria Stuart nu atîrna mai mult în balanța Elisabetei decît Ludovic al XVI-lea în balanța lui Robespierre.

Primul lucru care te izbește cînd compari Rusia cu Turcia este o asemănare ; primul lucru care te izbește cînd compari Anglia cu Spania este o diferență. În Spania, regalitatea este absolută, în Anglia este limitată.

Și gîndindu-te, ajungi la un rezultat ciudat ; această deosebire duce la o asemănare. Excesele monarhiei produc, în ceea ce privește autoritatea regală și numai din acest punct de vedere, același rezultat ca excesul de constituționalism. În amîndouă cazurile, regele este anulat.

Regele Angliei, slujit în genunchi, este un rege nominal ; regele Spaniei, slujit tot în genunchi, este și el tot un rege nominal. Amîndoi sînt impecabili. Lucru remarcabil, axioma fundamentală a monarhiei celei mai absolute este și axioma fundamentală a monarhiei celei mai constituționale. *El rey no cas,* regele nu cade, zice o veche lege spaniolă ; *the king can do no wrong,* regele nu poate greși, zice o veche lege engleză. Ce este oare mai izbitor, atunci cînd sapi în istorie, decît că găsești,

în aparență sub faptele cele mai diverse, monarhismul pur și constituționalismul riguros, stabilite pe aceleași baze și ieșind din aceleași rădăcini ?

Regele Spaniei putea să fie, fără vreun inconvenient, ca și regele Angliei, un copil, un minor, un idiot. Parlamentul guverna pentru unul din ei ; *despacho universal* * guverna pentru celălalt. În ziua în care a ajuns la Madrid știrea cuceririi Monsului, Filip al IV-lea s-a bucurat foarte tare, plîngînd cît putea pe *bietul rege al Franței, ese probrecito rey de Francia.* Nimeni n-a îndrăznit să-i spună că de fapt Monsul îi aparținea lui, regelui Spaniei. Spinola[852], încercuind Breda, pe care olandezii o apărau cu strășnicie, i-a scris într-o scrisoare lui Filip al III-lea despre nenumăratele neajunsuri ale asediului ; Filip al III-lea i-a trimis scrisoarea înapoi după ce i-a scris pe margine, cu mîna lui, numai atît : *Marchize, cucerește Breda.* Ca să scrii un astfel de cuvînt trebuie să fii tîmpit sau genial, trebuie că ori nu știi nimic, ori că vrei totul, trebuie să fii Filip al III-lea sau Bonaparte. Iată ce nulitate putea fi regele Spaniei, așa izolat cum era de orice gîndire și de orice fapte, prin însăși forma autorității lui. Magna Charta[853] îl izolează pe regele Angliei cam tot atît. Spania a luptat împotriva lui Ludovic al XIV-lea avînd un rege imbecil ; Anglia a luptat împotriva lui Napoleon avînd un rege nebun[854].

Nu dovedește oare aceasta că în amîndouă cazurile regele este pur nominal ? — E bine ? E rău ? Și aici ne mulțumim numai să constatăm fără a judeca.

Nimeni nu este mai liber ca un rege al Angliei, decît poate un rege al Spaniei. Amîndurora li se spune : *Puteți totul, cu condiția să nu vreți nimic.* Parlamentul îi leagă mîinile celui dintîi, eticheta celui de-al doilea ; și, tocmai aceasta este ironia istoriei, ambele hățuri, atît de diferite, produc în anumite cazuri aceleași efecte. Cîteodată parlamentul se revoltă și-l ucide pe regele Angliei ; cîteodată eticheta se revoltă și-l ucide pe regele Spaniei. Paralelism bizar, însă incontestabil, în care eșafodul lui Carol I își are pereche în jăraticul lui Filip al III-lea.

Unul dintre cele mai considerabile rezultate ale acestei anulări a autorității regale, din cauze opuse totuși, este că legea salică[855] devine inutilă. Și în Spania și în Anglia pot domni și femeile.

Mai poți afla și alte raporturi ce există între cele două popoare printr-o comparație atentă. În Anglia, ca și în Spania, fondul caracterului național este alcătuit din orgoliu și răbdare.

---

* Cabinet universal. Trad. din lb. spaniolă.

Şi la urma urmelor, cu nişte restricţii pe care le vom arăta în altă parte, înseamnă un temperament minunat, ce împinge popoarele la înfăptuirea de lucruri mari. Orgoliul este o virtute pentru o naţiune ; răbdarea este o virtute pentru individ.

Cu orgoliul domini ; cu răbdarea colonizezi. Or, ce se află oare la baza istoriei Spaniei ca şi la baza istoriei Marei Britanii ? Dominare şi colonizare.

Ceva mai înainte am trasat, cu ochii ţintă pe istorie, imaginea infanteriei castiliene. Recitiţi-o. Este şi imaginea infanteriei engleze.

Ceva mai înainte, am arătat cîteva trăsături caracteristice clerului spaniol. Există şi în Anglia un arhiepiscop de Toledo ; se numeşte arhiepiscopul de Cantenbury.

Dacă te apleci pînă la cele mai mici particularităţi, se vede, ciudat lucru, că pentru micile detalii imperioase de viaţă interioară şi materială ce constituie parcă a doua natură a populaţiilor, amîndouă popoarele sînt tributare oceanului. Ceaiul este pentru Anglia ceea ce era cacaoa pentru Spania, un obicei al naţiunii ; şi prin urmare, după împrejurări, prilej de alianţă sau de război.

Să trecem la o altă ordine de idei.

A existat şi mai există încă la anumite popoare o dogmă îngrozitoare, potrivnică sentimentului interior al conştiinţei umane, potrivnică raţiunii obşteşti care alcătuieşte însăşi viaţa statului. Este vorba de fatala aberaţie religioasă, care în principiu stabileşte şi crede că arzînd trupul mîntuieşti sufletul, iar chinurile de pe lumea aceasta apără o fiinţă omenească de chinurile de pe cealaltă lume, că cerul se răscumpără prin suferinţă fizică şi că Dumnezeu nu este altceva decît un călău surîzînd, din înaltul veşniciei iadului său, la toate caznele hidoase pe care le poate născoci omul. Dacă a existat vreodată vreo dogmă care să fie potrivnică dezvoltării sociabilităţii umane, apoi aceasta este. Ea s-a înhămat la cumplitul car de la Jaghernaut [856] ; ea a fost în fruntea exterminărilor anuale din Dahomey [857]. Oricine simte şi judecă, o respinge cu groază. Religiile din Răsărit au încercat zadarnic să o transmită religiilor din Apus. Nici o filozofie n-a adoptat-o. De trei mii de ani, fără a atrage nici măcar un singur gînditor, lumina palidă a acestor doctrine sepulcrale înroşeşte temelia porticului monstruos al teogoniilor [858] din India, edificiu sumbru şi uriaş ce se pierde, pe jumătate întrevăzut de umanitatea îngrozită, în întunericul fără fund al misterului fără sfîrşit.

Această doctrină a aprins în Europa în veacul al XVI-lea rugurile evreilor şi ale ereticilor ; inchiziţia le înălţa, Spania le aţîţa. Această doctrină mai aprinde şi în zilele noastre rugurile văduvelor din Asia ; Anglia nici nu le înălţa, nici nu le aţîţa, ci se uita la ele cum ard.

Nu vrem să scoatem din aceste apropieri mai mult decît cuprind ele. Cu toate acestea, ne este imposibil să nu observăm că un popor care s-ar afla cu adevărat pe calea civilizaţiei n-ar putea tolera, chiar din raţiuni politice, aceste prostii lugubre, atroce şi infame. În veacul al XVI-lea, Franţa a respins inchiziţia. În veacul al XIX-lea, dacă India ar fi fost colonie franceză, Franţa ar fi stins demult suttes-ul [859].

Deoarece, notînd ici-colo punctele de contact neobservate pînă acum, dar reale, dintre Spania şi Anglia, am vorbit şi despre Franţa, să observăm că le găsim pînă şi în evenimente în aparenţă pur întîmplătoare. Spania a avut parte de captivitatea lui Francisc I ; Anglia a împărtăşit această glorie sau această ruşine. A avut şi ea parte de captivitatea lui Napoleon.

Sînt lucruri caracteristice şi demne de amintit, care revin şi se repetă, în ecourile adînci ale istoriei, pentru ca minţile atente să tragă învăţăminte. Cuvîntul de la Waterloo : *Garda moare dar nu se predă,* nu este altceva decît traducerea eroică a cuvintelor de la Pavia : *Totul e pierdut, afară de onoare* [860]. În sfîrşit, în afară de apropierile directe, istoria mai dă la iveală, între cele patru popoare care formează obiectul acestui paragraf, un fel de legături ciudate şi, ca să zicem aşa, diagonale, ce par să le lege în chip tainic şi care indică gînditorului o similitudine misterioasă în ce priveşte conformaţia şi, poate, prin urmare, în ce priveşte destinaţia. Să înregistrăm aici numai două. Prima este între Anglia şi Turcia : Henric al VIII-lea îşi ucidea soţiile la fel ca Mahomet al II-lea. Cea de-a doua este între Rusia şi Spania : Petru I şi-a omorît fiul, ca şi Filip al II-lea [861].

VIII

Rusia a devorat Turcia.

Anglia a devorat Spania.

După părerea noastră este o ultimă şi definitivă asimilare. Un stat nu-l devoră pe un altul decît cu condiţia să-l reproducă.

Este îndeajuns să-ţi arunci ochii pe două hărţi ale Europei, făcute la un interval de cincizeci de ani, ca să vezi în ce mod irezistibil, lent şi fatal, frontiera moscovită înghite Imperiul otoman. Este spectacolul sumbru şi formidabil al unei maree

imense ce urcă. În fiece clipă şi din toate părţile valurile înaintează şi plaja dispare. Valurile sînt Rusia ; plaja este Turcia. Uneori apa dă înapoi, însă reapare imediat şi de data aceasta merge mai departe. O mare parte din Turcia este deja acoperită şi mai poate fi vag deosebită sub revărsarea rusă. La 20 august 1828 [862], un val a ajuns pînă la Adrianopole. S-a retras, cînd se va întoarce însă, va ajunge la Constantinopol.

Cît despre Spania, numai dislocările Imperiului roman şi cele ale imperiului carlovingian pot să dea o idee despre această dezmembrare prodigioasă. Fără a mai socoti ţinutul Milanului, pe care i l-a luat Austria, fără a mai socoti Roussillon-ul, Franche-Comté, Ardenii, Cambrésis şi Artois care s-au întors în Franţa, bucăţi din vechea monarhie spaniolă au format în Europa, lăsînd la o parte regatul Spaniei propriu-zis, patru regate : Portugalia, Sardinia, cele Două-Sicilii şi Belgia ; în Asia, un vice-regat, India, egal cu un imperiu ; iar în America, nouă republici : Mexic, Guatemala, Columbia, Peru, Bolivia, Paraguay, Uruguay, La Plata [863] şi Chile. Fie prin influenţă, fie prin suveranitate directă, Marea Britanie stăpîneşte astăzi cea mai mare parte din această moştenire. Are aproape toate insulele pe care le avea Spania şi care, literalmente, erau fără număr. Aşa cum spuneam la început, ea a devorat Spania, aşa cum Spania înghiţise Portugalia. Astăzi, dacă străbaţi cu privirea domeniile britanice, nu vezi decît nume portugheze şi castiliene, Gibraltar, Sierra Leone, la Ascension, Fernando-Po, las Mascarenhas, el Cabo Delgado, el Cabo Guardafui, Honduras, las Lucaias, las Bermudas, la Barbada, la Trinidad, Tobago, Santa-Margarita, la Granada, San-Cristoforo, Antigoa. Pretutindeni Spania e vizibilă, pretutindeni ea reapare. Chiar sub presiunea Angliei, fragmentele din imperiul lui Carol-Quintul nu şi-au pierdut încă forma ; şi, să ni se ierte această comparaţie ce ne trece prin minte, recunoşti întreaga monarhie spaniolă în posesiunile Marei Britanii, aşa cum afli un jaguar pe jumătate digerat în pîntecele unui boa.

IX

Aşa cum am indicat pe scurt în paragraful al V-lea, cele două imperii din veacul al XVII-lea purtau germenii decadenţei în însăşi structura lor. Însă în acel moment trăiau o viaţă febrilă atît de extraordinară, încît înainte de a muri ar fi putut înăbuşi civilizaţia. Trebuia ca un fapt exterior foarte important să dea

timp cauzelor decăderii ce se aflau în ele să se dezvolte. Acest fapt, pe care de asemenea l-am mai semnalat, a fost rezistența Europei.

În veacul al XVII-lea Europa, paznica civilizației, amenințată de la răsărit și de la apus, a rezistat în fața Turciei și a Spaniei. În veacul al XIX-lea Europa, pusă din nou de combinațiile suverane ale providenței în aceeași situație, trebuie să reziste Rusiei și Angliei.

Acum, cum o să reziste ? Ce a mai rămas, ca să nu ne gîndim decît la acest punct de vedere mai deosebit, din vechea Europă ce a luptat, și unde se află punctele de sprijin ale noii Europe ?

Vechea Europă, această fortăreață pe care ne-am străduit să o reconstituim cu gîndul în paginile în care am așezat punctul nostru de plecare, este astăzi pe jumătate dărîmată și străpunsă din toate părțile de crăpături adînci.

Aproape toate statele mici, ducate, republici sau orașe libere ce contribuiau la apărarea generală, au căzut.

Olanda, refăcută de prea multe ori, s-a micșorat.

Ungaria, devenită un fel de Țara Galilor, Asturia sau Dauphiné-ul Austriei, s-a șters [864].

Polonia a dispărut.

Veneția a dispărut.

Genova a dispărut.

Malta a dispărut.

Papa există numai nominal. Credința catolică a pierdut teren ; a pierde teren înseamnă a pierde contribuabili. Roma a sărăcit. Statele ei nu ar fi îndeajuns ca să-i furnizeze o armată ; ea n-are bani să cumpere o armată și de altfel trăim într-un veac în care armatele nu se mai vînd. Ca principe pămîntean, papa a dispărut.

Ce a mai rămas deci din toată această veche lume ? Cine se mai află încă în picioare în Europa ? Numai două națiuni, Franța și Germania.

Ei bine, aceasta ar putea să ajungă. Esența Europei sînt Franța și Germania. Germania este inima ; Franța este capul.

Germania și Franța reprezintă esența civilizației. Germania simte ; Franța gîndește.

Sentimentul și gîndul reprezintă omul civilizat.

Există între cele două popoare o conexiune intimă, o consanguinitate incontestabilă. Au aceleași origini ; au luptat împreună împotriva romanilor ; frați în trecut, frați în prezent, frați pe viitor.

Modul lor de alcătuire a fost acelaşi. Nu sînt insulari, nu sînt cuceritori ; sînt adevăraţii fii ai pămîntului european.

Caracterul sfînt şi adînc de fii ai pămîntului le este atît de inerent şi se dezvoltă în ei cu atîta putere, încît mult timp a făcut imposibil, în ciuda anilor şi cu toată dispariţia treptată a urmelor antichităţii, amestecul lor cu orice alt popor cotropitor, oricare ar fi fost şi de oriunde ar fi venit. Fără a mai socoti pe evrei, naţiune emigrantă şi necuceritoare, şi care de altfel sînt pretutindeni o excepţie, putem cita, de exemplu, rasele slave, ce sălăşluiesc de zece veacuri pe pămîntul germanic, şi care pînă acum o sută cincizeci de ani nu erau încă germanizate. În această privinţă este izbitor ceea ce povesteşte Tollius. În anul 1687, aflîndu-se la curtea de Brandenburg, într-o zi electorul i-a zis : „În statele mele sînt vandali. Sălăşluiesc pe coasta Mării Baltice. Vorbesc esclavona, din cauza Esclavoniei [865] de unde au venit odinioară. Sînt oameni vicleni, lipsiţi de credinţă, le place schimbarea, sînt răzvrătiţi ; au un număr de burguri de cinci-şase sute capete de familii ; în taină au un rege al lor, ce poartă sceptru şi coroană, căruia îi plătesc în fiecare an un sesterţiu de cap. L-am văzut o dată pe rege, un tînăr bine făcut la trup şi vioi la minte ; cum mă uitam la el cu luare aminte, un bătrîn şi-a dat seama de gîndurile mele şi, ca să mă abată de la ele, s-a năpustit cu lovituri de ciomag asupra regelui, care era regele lui, şi l-a gonit ca pe un rob. Au mintea isteaţă şi cînd te apropii se retrag în păduri şi mlaştini inaccesibile ; de aceea nici n-am putut să deschid şcoli la ei ; am pus însă să se traducă Biblia, psalmii şi catehismul în limba lor. Au arme, însă în taină. Odată, cînd aveam pe lîngă mine opt sute de grenadieri, m-au înconjurat brusc patru-cinci mii de vandali ; le-a fost tare greu celor opt sute de grenadieri ai mei să-i împrăştie". După un moment de tăcere, electorul, văzîndu-l pe Tollius pe gînduri, a adăugat aceste cuvinte memorabile : *Tollius, eşti alchimist. Se prea poate să faci aur din aramă, dar niciodată n-ai să faci dintr-un vandal un prusac.*

Într-adevăr contopirea era grea ; cu toate acestea, ceea ce nici un alchimist n-ar fi putut face, a desăvîrşit-o naţiunea germană ajutată de marea înţelepciune a secolului al XIX-lea.

La ora actuală, se manifestă aceleaşi fenomene structurale şi în Germania şi în Franţa. Ceea ce înfiinţarea departamentelor a adus Franţei, Germaniei i-a adus uniunea vamală : le-a dat unitate.

Pentru ca universul să fie în echilibru, trebuie să existe în Europa, ca o îndoită cheie de boltă a continentului, cele două state de pe Rin, amîndouă fecunde şi strîns unite de acest fluviu

regenerator ; unul, septentrional și oriental, Germania, sprijinită pe Baltica, Adriatica, Marea Neagră, avînd drept contraforturi Suedia, Danemarca, Grecia și principatele de la Dunăre ; celălalt, meridional și occidental, Franța, sprijinită pe Mediterana și pe Ocean, avînd drept contraforturi Italia și Spania.

De o mie de ani încoace această problemă a fost pusă deja de mai multe ori, în alți termeni, și planul a fost încercat deja de trei mari principi.

Mai întîi, de Carol cel Mare. În veacul al VIII-lea nu erau nici turci, nici spanioli, nu erau nici ruși, nici englezi, erau saxonii și normanzii. Carol cel Mare și-a construit statul împotriva lor. Imperiul lui Carol cel Mare este o primă încercare, încă vagă și confuză, ce se poate însă recunoaște, a Europei pe care am schițat-o și care va fi fără îndoială într-o zi Europa definitivă.

Mai tîrziu, de Ludovic al XIV-lea ; Ludovic al XIV-lea a vrut să construiască statul meridional al Rinului, așa cum am arătat. Și-a întins familia în Spania, în Italia și în Sicilia, și a sprijinit Franța pe ea. Ideea era nouă, dar dinastia era uzată ; ideea era mare, dar dinastia mică. Această disproporție a împiedicat reușita.

Opera era bună, făptașul era bun, unealta era proastă.

În sfîrșit, de Napoleon ; Napoleon a început și el prin restabilirea statului meridional de pe Rin. Și-a instalat familia nu numai în Spania, în Lombardia, în Etruria și la Napoli, ci și în ducatul de Berg și în Olanda [866], pentru a avea la sud toată Mediterana și la nord întreg cursul Rinului pînă la Ocean. Apoi, după ce a refăcut tot ce făcuse Ludovic al XIV-lea, a vrut să reconstituie și ceea ce făcuse Carol cel Mare. A încercat să constituie Germania după aceeași idee ca Franța. S-a căsătorit cu Austria, a dat Westfalia fratelui său, Suedia lui Bernadotte și i-a promis Polonia lui Poniatowski [867]. Ridicînd această operă a înfruntat Anglia, Rusia și providența și s-a zdrobit de ele. Nu venise încă vremea. Dacă ar fi reușit, grupul continental ar fi fost format.

Poate că trebuie ca opera lui Carol cel Mare și a lui Napoleon să fie refăcută fără Napoleon și fără Carol cel Mare. Acești doi oameni mari au poate inconvenientul de a personifica prea mult ideea și de a stîrni prin entitatea lor, mai degrabă franceză decît germanică, gelozia naționalităților. Ar putea să ducă la o proastă înțelegere a operei și la faptul ca oamenii să-și închipuie că slujesc un om și nu o idee, ambiția unuia singur și nu civilizația tuturora. Și atunci se desprind. E ceea ce s-a întîmplat în

anul 1813. Nu Carol cel Mare şi nu Napoleon trebuie să se apere de duşmanii de la răsărit sau de la apus, ci Europa. Atunci cînd Europa centrală va fi constituită, şi va fi cîndva, interesul tuturor va fi evident. Franţa rezemată pe Germania va face faţă Angliei, care este, cum am mai spus, spiritul comerţului şi o va respinge în Ocean ; Germania, rezemată de Franţa, va face faţă Rusiei care, cum am mai spus, reprezintă spiritul de cucerire, şi o va respinge în Asia.

Comerţul îşi are locul pe ocean.

Cît despre spiritul de cucerire, care are drept instrument războiul, căleşte şi reînvie civilizaţiile moarte şi le omoară pe cele vii. Războiul reprezintă pentru unii renaştere, pentru alţii sfîrşitul. Asia are nevoie de el, Europa nu.

Civilizaţia admite şi spiritul militar şi pe cel comercial, dar nu se compune numai din ele. Ea le îmbină într-o proporţie justă cu celelalte elemente omeneşti. Corijează spiritul războinic cu ajutorul sociabilităţii şi spiritul de negoţ prin dezinteresare. A se îmbogăţi nu constituie ţinta ei exclusivă ; a se extinde nu reprezintă ambiţia ei supremă. A lumina şi a îmbunătăţi, acestea sînt ţelurile ei ; şi, printre patimi, prejudecăţi, iluzii, greşeli şi nebunii ale popoarelor şi ale oamenilor, ea aduce lumină prin răsfrîngerea calmă şi maiestuoasă a gîndirii.

Să rezumăm. Unirea Germaniei şi a Franţei ar însemna frînarea Angliei şi a Rusiei, salvarea Europei, pacea lumii.

X

Aceasta este ceea ce politica engleză şi politica rusă, stăpînele congresului de la Viena, au înţeles-o în 1815.

A existat atunci o ruptură între Franţa şi Germania.

Merită să se amintească în cîteva cuvinte cauzele acestei rupturi.

Ţarul, din entuziasm pentru Napoleon, fusese o clipă francez; văzîndu-l însă pe Napoleon că ridică nordul Europei împotriva Rusiei, a redevenit rus. Şi oricît de mare ar fi putut fi prietenia de om pentru Alexandru, Napoleon nu merită să fie condamnat pentru că a întărit Europa împotriva Rusiei. Le este cu neputinţă unui Carol cel Mare şi unui Napoleon să nu-şi construiască o Europă în felul castorilor, ce-şi edifică cuibul numai cu o anumită formă şi împotriva unui anumit vînt. Cînd este vorba de păstrare şi de extindere, cele două mari legi ale naturii,

geniul își are instinctul lui, tot atît de sigur, tot atît de fatal, tot atît de străin de ceea ce nu reprezintă țelul lui ca și instinctul brutei. Se țin de el ; lăsați-i, și, atît în împărat cît și în castor, admirați-l pe Dumnezeu.

Anglia nici măcar nu a avut momentul de iluzie al lui Alexandru. Pacea de la Amiens[868] durase cît un fulger ; cel mult Fox[869] fusese fascinat de Bonaparte. Europa lui Napoleon fusese construită împotriva ei, și mai ales împotriva ei. Așa încît ca să se alieze cu Anglia, țarul n-a avut decît să prindă mîna ce i se întinsese demult. Cunoaștem evenimentele din anul 1812. Împăratul Napoleon se sprijinea pe Germania la fel ca pe Franța ; dar hărțuit din toate părțile, urît și trădat de regii de viță veche, înțepat de năvala de pamflete de la Londra ca taurul de un roi de viespi, stînjenit în mijloacele lui de acțiune, tulburat în operațiunea lui colosală și delicată, el a făcut două mari greșeli, una la miazăzi, cealaltă la miazănoapte ; jignise Spania și rănise Prusia. A urmat o reacție cumplită, și, în anumite privințe, corectă. Ca și Spania, Prusia s-a răsculat. Germania s-a cutremurat sub piciorul împăratului. Căutîndu-și cu călcîiul punctul de sprijin, acesta a dat înapoi pînă în Franța, unde a găsit pămînt stabil. Și acolo, timp de trei luni, a luptat ca un uriaș, corp la corp cu Europa. Duelul era însă inegal ; ca și în luptele din Homer, Oceanul și Asia ajutau Europa. Oceanul revărsa englezi ; Asia revărsa cazaci. Împăratul a căzut ; Franța și-a acoperit capul cu un văl ; însă, înainte de a închide ochii, a recunoscut ca avangardă a hoardelor rusești, Germania.

De aici o ruptură între cele două popoare. Germania era plină de ranchiună ; Franța plină de mînie.

Însă la națiunile generoase, surori prin sînge și prin gîndire, ranchiunile se uită și mîniile trec ; marea neînțelegere din anul 1813 trebuia să sfîrșească prin a se limpezi. Germania, eroică pe timp de război, devine visătoare în timp de pace. Tot ceea ce este ilustru, tot ceea ce este sublim, chiar în afara granițelor ei, place entuziasmului ei serios și dezinteresat. Cînd dușmanul este demn de ea, se luptă cu el atît timp cît este în picioare ; îl cinstește de îndată ce a căzut. Napoleon era prea mare pentru ca ea să nu-l admire, prea nefericit ca să nu-l iubească. Iar în ce privește Franța, căreia Sfînta Elena i-a strîns inima, oricine îl admiră și-l iubește pe împărat, este francez. Deci după un anumit timp, cele două națiuni erau nevoite să se înțeleagă și să se împace.

Anglia şi Rusia au prevăzut acest viitor inevitabil ; şi pentru a-l împiedica, prea puţin liniştite de căderea împăratului, motivul momentan al rupturii, au creat între Germania şi Franţa o permanentă stare de ură.

Au luat de la Franţa malul stîng al Rinului şi l-au dat Germaniei.

XI

Era o politică plină de profunzime.

Însemna să ştirbească marele stat meridional al Rinului, schiţat de Carol cel Mare, construit de Ludovic al XIV-lea, întregit şi refăcut de Napoleon. Însemna slăbirea Europei centrale, crearea artificială a unui fel de maladii cronice şi, poate, cu timpul, uciderea ei, aşezîndu-i lîngă inimă un ulcer veşnic dureros, veşnic cangrenat. Însemna să se facă o spărtură în Franţa, în adevărata Franţă, care este atît renană cît şi mediteraneană ; *Francia rhenana,* spun vechile charte carlovingiene. Însemna să se aşeze o avangardă străină la cinci zile de Paris. Şi, mai ales, însemna să irite pe veci Franţa împotriva Germaniei.

Această politică profundă, pe care o recunoşti în conceperea unei asemenea idei, o regăseşti în punerea ei în aplicare.

A da malul stîng Germaniei, este o idee. A o fi dat Prusiei, este o capodoperă [870].

Capodoperă de ură, viclenie, discordie şi calamitate ; însă capodoperă. Politica mai face şi aşa.

Prusia este o naţiune tînără, vioaie, energică, spirituală, plină de cavalerism, liberală, războinică, puternică. Popor vechi, cu viitor, Prusia se îndreaptă către un destin mare, mai ales acum sub regele actual [871], principe grav, distins, inteligent şi loial, demn de a da poporului său această ultimă măreţie, libertatea. Cu sentimentul adevărat şi drept al expansiunii ei inevitabile, cu un lăudabil simţ al onoarei, deşi după părerea noastră prost înţeles, Prusia poate să vrea să nu mai cedeze nimic din ceea ce a apucat.

Politica engleză s-a ferit mult să-i dea Austriei malul stîng al Rinului. Este evident că Austria de două veacuri încoace descreşte şi se micşorează.

În veacul al XVIII-lea, la vremea cînd Petru cel Mare a făcut Rusia, Frederic cel Mare a făcut Prusia ; şi a făcut-o, în bună parte, cu bucăţi din Austria.

Austria este trecutul Germaniei ; Prusia e viitorul.

În afară de faptul că Franța, așa cum o vom arăta de îndată, este în același timp și bătrînă și tînără, veche și nouă. Prusia este în Germania ceea ce este Franța în Europa.

Ar trebui să existe între Franța și Prusia o strădanie cordială către același țel, un drum făcut în comun, un acord profund, simpatie. Împărțirea Rinului a creat antipatie.

Ar fi trebuit să existe prietenie ; împărțirea Rinului a adus ură.

A strica relațiile dintre Franța și Germania, însemna ceva ; a strica relațiile dintre Franța și Prusia, însemna totul.

Și o spunem din nou, instalarea Prusiei în provinciile renane a fost realizarea capitală a Congresului de la Viena. A fost marea iscusință a lordului Castlereagh și marea greșeală a d-lui de Talleyrand [872].

XII

De altfel, în remanierea fatală din anul 1815, nici n-a mai existat altă idee decît aceasta. Restul s-a făcut la întîmplare. Congresul a gîndit cum să dezorganizeze Franța nu cum să organizeze Germania.

Au fost date popoare unor principi și principi unor popoare, uneori fără să se țină seama de vecinătăți, aproape întotdeauna fără să se consulte istoria, trecutul, naționalitățile, amorurile proprii. Căci națiunile au și ele amorul lor propriu pe care, spre cinstea lor, îl ascultă adesea mai mult decît propriile lor interese.

Un singur exemplu, izbitor, va fi îndeajuns pentru a arăta în ce chip s-au desfășurat, din acest punct de vedere, lucrările congresului. Maiența este un oraș ilustru. În veacul al IX-lea era destul de puternic pentru a-și pedepsi arhiepiscopul, pe Hatto. Maiența, în veacul al XII-lea era destul de puternică pentru a-l apăra, împotriva împăratului și a imperiului, pe arhiepiscopul ei Adalbert [873]. Maiența, în anul 1225, a fost centrul hansei renane și nodul celor o sută de orașe. A fost metropola minnesängerilor [874], adică a poeziei gotice ; a fost leagănul tiparului, adică al gîndirii moderne. Ea mai păstrează și mai arată și acum casa în care au locuit între 1443 și 1450, Gutenberg, Johann Fust și Peter Schöffer [875], căreia îi zice, printr-o splendidă și dreaptă asimilare, Dreikönigshof, casa celor trei regi. Timp de opt sute de ani, Maiența a fost capitala primului electorat germanic ; timp de douăzeci de ani Maiența a fost unul dintre fronturile Franței. Congresul l-a dat ca pe un tîrgușor, unui stat de mîna a cincea, Hessa [876].

Maienţa avea o naţionalitate distinctă, izolată, trufaşă şi geloasă. Electoratul Maienţei cîntărea greu în Europa. Astăzi are o garnizoană străină. Nu mai este decît un fel de corp de gardă, unde Austria şi Prusia stau la pîndă cu ochii aţintiţi spre Franţa.

Maienţa avea gravate în anul 1135 pe porţile de bronz ce i le dăruise Willigis, libertăţile pe care i le dase Adalbert[877]. Porţile de bronz le mai are încă, libertăţile nu.

În adîncurile cele mai îndepărtate ale istoriei sale Maienţa are amintiri romane; mormîntul lui Drusus se află aici. Are amintiri franceze; Pepin, primul rege al Franţei încoronat, a fost încoronat în anul 750 de un arhiepiscop de Maienţa, sfîntul Bonifaciu. Amintiri de la Hessa nu are, poate doar una: în veacul al XVI-lea, teritoriul i-a fost pustiit de Johann Războinicul, landgrav de Hessa.

Aceasta ne arată cum a procedat Congresul de la Viena. Nici o operaţie chirurgicală n-a fost făcută mai la întîmplare. S-au grăbit să amputeze Franţa, să mutileze populaţiile renane, să nimicească spiritul francez. S-au smuls cu violenţă bucăţi din imperiul lui Napoleon; unul a luat asta, celălalt aia, fără măcar să se uite dacă din întîmplare fîşia de pămînt nu suferea, dacă nu era despărţită de centrul ei, adică de inima ei, dacă putea să recapete viaţă şi să se lege în alt fel. Nu s-au pus nici un fel de atele, nu s-a făcut nici un fel de ligatură. Ceea ce sîngera acum douăzeci şi cinci de ani mai sîngerează încă.

I s-au dat astfel Bavariei cîteva inele din lanţul Vosgilor, douăzeci şi şase de leghe lungime pe o lăţime de douăzeci şi una, cinci sute şaptesprezece mii optzeci de suflete, trei bucăţi din trei departamente ale noastre: Sarre, Rinul de Jos şi Mont-Tonnerre. Din aceste trei bucăţi Bavaria a făcut patru districte. De unde cifrele acestea? Căutaţi o raţiune; n-o să găsiţi decît un capriciu.

I s-au dat statului Hessa-Darmstadt capătul septentrional al Vosgilor, nordul departamentului Mont-Tonnere şi o sută şaptezeci şi trei de mii patru sute de suflete. Cu ele şi cu Vosgii, Hessa a făcut unsprezece cantoane.

Dacă-ţi plimbi privirea pe o hartă a Germaniei către confluenţa Mainului cu Rinul, eşti plăcut surprins să vezi deschizîndu-se o floare mare cu cinci petale, croită în 1815 cu foarfeca delicată a congresului. Frankfurtul este pistilul acestui trandafir. Acest pistil, în care trăiesc în plină dezvoltare, doi burgmaeştri, patruzeci şi doi de senatori, şaizeci de administratori şi optzeci şi cinci de legislatori, conţine patruzeci şi şase de mii de locuitori dintre care cinci mii de evrei. Cele cinci petale, zugrăvite pe hartă în culori diferite, ţin de cinci state diferite, prima este a

Bavariei, a doua a Hessei-Cassel, a treia a Hessei-Homburg, a patra ţine de Nassau, a cincea de Hessa-Darmstadt.

Era oare necesar să se orînduiască şi să se înfăşoare în felul acesta un oraş, în care cînd te afli, simţi că bate inima Germaniei ? Împăraţii erau aleşi şi încoronaţi aici ; aici a deliberat dieta germanică ; Goethe s-a născut aici.

Cînd străbaţi astăzi provinciile renane în care, acum mai puţin de treizeci de ani radia puternica omogenitate ce a pătruns atît de adînc în mai puţin de un veac şi jumătate în anticul landgraviat al Alsaciei, călătorul întîlneşte din cînd în cînd un stîlp alb şi albastru ; se află în Bavaria ; apoi un stîlp alb şi roşu ; se află în Hessa ; şi apoi hop ! un stîlp alb şi negru ; e în Prusia. De ce ? Ce raţiuni sînt la mijloc ? Trecut-a peste vreun rîu, peste vreun zid, peste vreun munte ? Trecut-a vreo frontieră ? S-a modificat oare ceva în ţinutul pe care l-a străbătut ? Nu. Nu s-a schimbat nimic, numai culoarea stîlpilor. De fapt nu eşti nici în Prusia, nici în Hessa, nici în Bavaria ; eşti pe malul stîng al Rinului, adică în Franţa ; după cum pe malul drept eşti în Germania.

Insistăm deci asupra acestui punct : orînduirea din anul 1815 a fost o repartizare leonină. Regii nu şi-au spus decît atît : *Să împărţim.* — Iată haina lui Iosif [878], s-o rupem şi să păstreze fiecare ce i-a rămas în mîini. — Bucăţile sînt astăzi cusute la poalele fiecărui stat ; pot fi văzute ; niciodată nu s-au tîrît pe suprafaţa hărţii pămîntului zdrenţe hărtănite mai bizar, niciodată nişte petece puse cap la cap de politică n-au ascuns şi n-au travestit mai ciudat veşnica şi divina împărţire a fluviilor, a mărilor şi a munţilor.

Şi, mai devreme ori mai tîrziu, nobilele naţiuni de pe Rin vor chibzui, căci de ele s-a ocupat Congresul cel mai puţin. S-a putut întrezări în aceste rînduri, obligatoriu pe scurt, cu ce dispreţ a tratat congresul istoria, trecutul, afinităţile geografice şi comerciale, tot ceea ce constituie entitatea naţiunilor. Fapt remarcabil, erau împărţite popoare, dar nimeni nu se gîndea la ele. Se făceau măriri, rotunjiri, extinderi şi atîta tot. Fiecare îşi plătea datoriile cu cîte ceva din Franţa. Se făceau concesii pe viaţă şi concesii cu clauză de răscumpărare. Se înţelegeau între ei. Un prinţ cerea un zălog ; i se dădea un oraş. Un altul cerea o rotunjire ; i se arunca un sat.

Sub această uşurinţă aparentă, exista însă, am mai arătat-o, o idee profundă; o idee engleză şi rusă pusă în aplicare, şi trebuie s-o spunem, atît în dauna Germaniei cît şi în cea a Franţei Rinul este fluviul ce trebuie să le unească ; au făcut din el fluviul ce le desparte.

Evident această situaţie este artificială, violentă, împotriva naturii, şi prin urmare provizorie. Timpul aduce totul la forma ecuaţiei ; Franţa se va întoarce la forma ei normală şi la proporţiile ce-i sînt necesare. După părerea noastră, trebuie şi poate să se întoarcă pe cale paşnică, prin forţa lucrurilor, îmbinată cu forţa ideilor. Există cu toate acestea două obstacole :

Un obstacol material.

Un obstacol moral.

Obstacolul material este Prusia.

Nu vom mai reveni asupra celor spuse în această privinţă. Este totuşi cu neputinţă ca la un moment dat Prusia să nu recunoască trei lucruri :

Primul dintre ele : lăsînd mereu la o parte caracterul personal al principilor, alianţa rusă nu este şi nu poate fi un fapt simplu şi limpede pentru un stat din Europa Centrală. Sînt apropieri a căror idee preconcepută este transparentă. Regatele şi popoarele se pot iubi în fel şi chip. Rusia iubeşte Germania tot aşa cum Anglia iubeşte Portugalia şi Spania, cum iubeşte lupul mielul.

Cel de-al doilea fapt este că, cu toată strădania Prusiei de douăzeci şi cinci de ani încoace, cu toate concesiile făcute pentru a asigura o bună stare, ca de pildă reducerea impozitelor pe tutun, pe hamei, pe vin, şi oricît de părintească i-a fost, şi o recunoaştem, stăpînirea malul stîng al Rinului a rămas francez ; în timp ce malul drept, firesc şi neapărat german, a devenit de îndată prusac. Străbateţi malul drept, intraţi în hanuri, în cîrciumi, în prăvălii, pretutindeni veţi vedea atîrnate pe perete portretul lui Frederic cel Mare şi bătălia de la Rosbach [879]. Străbateţi malul stîng, vizitaţi acelaşi tip de locuri, pretutindeni veţi găsi, ca un protest mut, pe Napoleon şi Austerlitzul. Libertatea presei nu există pe teritoriile prusace, însă există libertatea pereţilor şi, după cum se vede, este îndeajuns pentru a face publice gîndurile tainice.

În al treilea rînd, Prusia îşi va da seama că statul ei, aşa cum l-a croit congresul, este prost făcut. Şi într-adevăr, ce este Prusia de astăzi ? Trei insule pe uscat. Bizar de spus, dar adevărat. Rinul, şi mai ales lipsa de simpatie şi de unitate, împart în două marele ducat al Rinului-de-Jos, care el însuşi este despărţit de vechea Prusie printr-o strîmtoare prin care trece un braţ al confederaţiei germanice şi unde Hanovra şi Hessa elec-

torală își fac joncțiunea. Între cele două puncte mai apropiate de această strîmtoare, Liebenau și Wilzenhs, tocmai acolo este situat Cassel, ca pentru a interzice orice fel de comunicație. Ciudată dependență, aproape absurdă de exprimat, regele Prusiei nu se poate duce pe teritoriile lui fără să iasă din ele.

Este evident că nu poate fi vorba decît de o situație provizorie.

Prusia, și să i-o spunem, tinde să devină și va deveni un mare regat omogen, închegat, puternic pe uscat și pe mare. La ora actuală, Prusia nu are porturi decît la Marea Baltică, mare a cărei adîncime nu atinge cele opt sute de picioare ale lacului Constanța, mare mai ușor de închis decît Mediterana, și care nu are, ca Mediterana, avantajul de nepreţuit de a fi însuși bazinul civilizației. Un popor închis în Mediterana a putut deveni Roma. Ce va deveni un popor închis în Baltica ? Prusiei îi trebuie porturi la Ocean.

Nimeni nu posedă secretul viitorului, și numai Dumnezeu, cu degetul lui neînduplecat, aduce mai în față, dă mai înapoi sau șterge liniile verzi și roșii pe care le trag oamenii pe hărți. Însă, încă de pe acum se poate constata, întrucît parțial se vede deja, că opera divină se săvîrșește. Încă de pe acum providența face ordine, cu încetineala ei maiestuoasă și fără greș, în ceea ce au smintit congresele. Despărțind prin urcarea binecuvîntată pe tron a unei fete tinere coroana Hanovrei de coroana Angliei [880], izolînd regatul cel mic de cel mare, lovind cu diferite incapacități morale și fizice, am putea zice cu toate orbirile în același timp ramura de Brunswick, rămasă germană sau redevenită germană, marcîndu-i stingerea apropiată [881], se pare că providența lasă să se întrevadă mijlocul și țelul : Hanovra Prusiei și Rinul Franței.

Cînd zicem Rin, înțelegem malul stîng. Or, Prusia are mai mult din malul drept decît din cel stîng, și-și va păstra malul drept.

Pentru Hanovra încorporarea ei în Prusia va fi un mare pas spre libertate, demnitate și măreție. Pentru Prusia, stăpînirea Hanovrei înseamnă mai întîi omogenitatea teritoriului, suprimarea strîmtorii și a obstacolului, joncțiunea dintre ducatul Rinului și vechea Prusie ; și mai apoi înseamnă absorbirea inevitabilă a Hamburgului și a Oldenburgului, înseamnă Oceanul deschis, navigația liberă, posibilitatea de a fi tot atît de puternică prin marină ca și prin armata de uscat.

Ce mai înseamnă malul stîng al Rinului pe lîngă toate acestea?

Cît despre Germania propriu-zisă, compensațiile ei viitoare se găsesc în principatele de la Dunăre. Nu este oare evident că Imperiul otoman se micșorează și se atrofiază pentru ca Germania să crească ?

XV

Obstacolul moral este neliniștea pe care Franța o trezește în Europa.

Într-adevăr, pentru întreaga lume, Franța înseamnă gîndire, inteligență, publicitate, carte, presă, tribună, cuvînt ; înseamnă limba, — cel mai rău dintre lucruri, zice Esop — dar și cel mai bun.

Pentru a aprecia care este influența Franței în atmosfera continentală, ce lumină și căldură împrăștie, este destul să se compare Europa de acum două sute de ani, a cărei schiță am făcut-o la început, cu Europa de astăzi.

Dacă este adevărat că progresul societății înseamnă, și o credem cu fermitate, a merge prin transformări lente, succesive și pașnice, de la guvernarea de către unul singur la guvernarea de către mai mulți și de la guvernarea de către mai mulți la guvernarea tuturor, dacă aceasta este adevărat, la prima vedere pare evident că Europa, departe de a progresa, așa cum o cred mințile luminate, a dat înapoi.

Într-adevăr, fără a mai ține pentru un moment seama în calcul de monarhiile secundare din confederația germanică și neținînd seama decît de statele cu desăvîrșire independente, ne amintim că în veacul al XVII-lea nu erau în Europa decît douăsprezece monarhii ereditare ; acum sînt șaptesprezece.

Existau cinci monarhii elective ; nu mai e decît una, Sfîntul Scaun.

Existau opt republici ; nu mai este decît una, Elveția.

De altfel trebuie să adăugăm că Elveția nu numai că a supraviețuit, ci a și crescut. De la treisprezece cantoane a ajuns la douăzeci și două. Și în treacăt fie spus, — căci de vreme ce insistăm asupra cauzelor morale, nu vrem să omitem cauzele fizice — toate republicile care au dispărut erau pe cîmpie sau pe mare ; singura care a rămas este cea din munți. Munții păstrează republicile. De cinci veacuri, în ciuda asalturilor și ligilor, există în lumea veche trei republici în munți : una în

Europa, Elveţia care ţine Alpii ; una în Africa, Abisinia *, care ţine munţii Lunei ; una în Asia, Circasia, care ţine Caucazul.

Dacă după Europa, examinăm confederaţia germanică, acest microcosmos al Europei, iată ce apare : în afară de Prusia şi Austria, considerate ca mari monarhii independente, cele şase state principale ale confederaţiei germanice sînt : Bavaria, Würtemberg, Saxa, Hanovra, Hessa şi Baden. Dintre aceste şase state, primele patru erau ducate, acum sînt regate ; cele două din urmă erau, Hessa un landgraviat şi Baden un margraviat, acum sînt mari ducate.

Cît despre statele elective şi pe viaţă ale corpului germanic, ele erau numeroase şi cuprindeau o sumedenie de principate ecleziastice ; toate au încetat să mai existe ; din fruntea lor au dispărut odată pentru totdeauna cele trei mari electorate arhiepiscopale de pe Rin.

Dacă trecem la statele populare, ce găsim ? Existau în Germania şaptezeci de oraşe libere ; nu mai sînt decît patru, Frankfurt-pe-Main, Hamburg, Lübeck şi Bremen.

Şi să se ia aminte bine, pentru a face aceste apropieri nu ne-am situat în condiţiile cele mai favorabile pentru ceea ce vrem să demonstrăm ; căci, dacă în loc de 1630 am fi ales anul 1650, de pildă, am fi putut să mai tăiem din statele monarhice şi să adugăm la statele democratice ale veacului al XVII-lea republica engleză, care a dispărut astăzi ca şi celelalte.

Să continuăm.

Din cele cinci monarhii elective, două erau de primul rang, Roma şi Imperiul. Singura care a mai rămas pînă în prezent este Roma, şi a căzut în rangul al treilea.

Din cele opt republici, una, Veneţia, era putere de rangul al doilea. Singura care a mai dăinuit pînă astăzi, Elveţia, este, ca şi Roma, de rangul al treilea.

Cele cinci mari puteri conducătoare actualmente, Franţa, Prusia, Austria, Rusia şi Anglia, sînt toate monarhii ereditare.

Aşa încît, după această confruntare surprinzătoare, cine a cîştigat teren ? monarhia. Cine a pierdut teren ? democraţia.

Acestea-s faptele.

Ei bine, faptele se înşeală. Ele nu sînt decît aparenţe. Sentimentul profund al naţiunilor dezminte faptele şi zice că contrariul este adevărat.

Monarhia este cea care a dat înapoi, şi democraţia a progresat.

---

* Abisinienii resping ca înjositor numele de *abisinian*. Ei se numesc *agasieni* ceea ce înseamnă *liberi*.

Pentru a arăta că din punct de vedere liberal alcătuirea vechii Europe nu numai că nu a pierdut nimic, ci chiar a cîștigat prodigios, în ciuda multiplicării și creșterii regatelor, în ciuda prăbușirii tuturor statelor viagere și, întrucîtva, prezidențiale ale Germaniei, în ciuda dispariției a patru monarhii elective din cinci, a șapte republici din opt, și a șaizeci și șase orașe libere din șaptezeci, este suficient să arătăm un singur fapt : Franța a trecut de la starea de monarhie pură la starea de monarhie populară.

Nu este decît un pas, dar el este făcut de Franța ; iar la un moment dat, toți pașii pe care-i va face Franța vor fi făcuți de întreaga lume. Și este atît de adevărat, că atunci cînd ea se grăbește, lumea se revoltă împotriva ei și o blamează, găsind că e mai ușor să o combată decît să o urmeze. Astfel că politica Franței trebuie să fie o politică conducătoare și să fie rezumată în două cuvinte : să nu meargă niciodată atît de încet încît să frîneze Europa, și nici atît de repede încît să împiedice Europa să i se alăture.

Tabloul pe care l-am zugrăvit în cele cîteva pagini de mai sus, dovedește din nou și imperios că : vorbele nu înseamnă nimic, ideile sînt totul. Într-adevăr, de ce să te războiești, să fii pentru sau contra cuvîntului *republică*, de pildă, cînd s-a demonstrat că șapte republici, patru state elective și șaptezeci de orașe libere țin mai puțin loc în civilizația europeană decît ideea de libertate semănată de Franța în cele patru vînturi ?

Într-adevăr, statele dăunează civilizației sau o slujesc, nu prin numele pe care-l poartă, ci prin pilda pe care o dau. Un exemplu este o proclamație.

Or, care este pilda pe care o dădeau republicile dispărute și care este pilda pe care o dă Franța ?

Veneția iubea cu patimă egalitatea. Dogele nu avea în senat decît dreptul la un vot. Poliția intra la doge ca la ultimul cetățean și, cu măști, îi scormonea hîrtiile în prezența lui, fără ca acesta să îndrăznească să rostească vreun cuvînt. Rudele dogelui erau suspecte pentru republică numai pentru că erau rudele lui. Cardinalii venețieni erau suspecți ca principi străini. Caterina Cornaro, regina Ciprului, nu era la Veneția decît o doamnă din Veneția. Republica proscrisese titlurile heraldice. Într-o zi, un senator, numit de împărat conte al Sfîntului Imperiu, a pus să se sculpteze în piatră pe frontonul de la poartă o coroană de conte deasupra stemei lui. A doua zi de dimineață coroana dispăruse. Consiliul celor Zece pusese să fie sfărîmată noaptea cu lovituri de ciocan. Senatorul a înghițit jignirea și bine a făcut

Sub Francesco Foscari, cînd regele Daciei[882] a venit să stea la Veneția, republica i-a dat rangul de cetățean ; nimic mai mult. Pînă aici totul merge bine și nici egalitatea cea mai geloasă n-ar avea nimic de zis. Dar, sub cetățeni se aflau orășenii. Cetățenii însemnau noblețea ; orășenii însemnau poporul. Or, orășenii, adică poporul, n-aveau nici un drept. Magistratul lor suprem, numit cancelarul orășenilor și care era un fel de doge plebeian, avea un rang foarte mic, departe în urma ultimului dintre nobili. Între societatea de sus și cea de jos din stat exista un perete de netrecut și în nici un caz senioria nu putea fi aleasă dintre orășeni. Numai o dată în veacul al XIV-lea, treizeci de burghezi bogați aproape că s-au ruinat pentru a salva republica și au căpătat ca răsplată, mai bine zis ca plată, noblețea ; a fost însă aproape o răscoală ; iar aceste treizeci de nume au fost, în ochii patricienilor puri, pînă în zilele noastre, cele treizeci de pete din cartea de aur. Senioria zicea că nu-i datorează poporului decît un singur lucru, pîine ieftină. Adăugați la aceasta și un carnaval de cinci luni și Juvenal[883] ar fi putut spune : *Panem et circenses**. Așa înțelegea Veneția egalitatea. Dreptul public francez a abolit orice privilegiu. El a proclamat liberul acces al tuturor aptitudinilor la toate slujbele, și această egalitate, a primului ca și a ultimului membru al societății în fața dreptului politic, este singura adevărată, rațională și absolută. Oricare ar fi hazardul nașterii, egalitatea scoate din umbră, constată și consacră superioritățile naturale, și creindu-i condiții egale, ea scoate în relief inegalitatea inteligențelor.

La Genova ca și la Veneția existau două administrații, marea republică, condusă de ceea ce se numea palat, adică de doge și de aristocrație, și mica republică condusă de oficiul Sfîntului Gheorghe. Numai că, spre deosebire de Veneția, de multe ori republica cea mică o stînjenea, o împiedica și chiar o asuprea pe cea mare. Comunitatea Sfîntului Gheorghe era compusă din toți creditorii statului, ce se chemau pretori. Era puternică și avară, și adesea storcea de bani senioria. Își avea partea la toate dările, la toate privilegiile și stăpînea în exclusivitate Corsica, pe care o guverna cu asprime. Nimic nu e mai dur ca o guvernare a nobililor, decît o guvernare a negustorilor. Luată în absolut și în sine, Genova era o națiune de debitori condusă de o națiune de creditori. La Veneția dările apăsau mai ales pe orășeni ; la Genova, ele striveau adesea nobilimea. — Franța care a proclamat egalitatea tuturor în fața legii, a proclamat și egalitate în fața impozitelor. Ea nu suportă despărțituri în casieria statului.

---

* Pîine și jocuri de circ.

Tot omul plătește și poate cere. Și, ceea ce dovedește că principiul este bun, așa cum egalitatea politică respectă inegalitatea inteligenței, egalitatea în fața impozitelor respectă inegalitatea averilor.

La Veneția, statul vindea slujbele și prin intermediul unui drept ce se numea *depunere de consiliu*, minorii puteau intra la adunări, puteau lua parte și vota. — Franța a abolit venalitatea funcțiilor publice.

La Veneția domnea tăcerea. — În Franța domnește cuvîntul.

La Genova făcea dreptate un tribunal alcătuit din cinci doctori străini. La Lucca, tribunalul nu avea decît trei ; primul era podesta, cel de-al doilea judecător civil, cel de-al treilea judecător criminal ; și nu numai că trebuiau să fie străini, ci mai trebuia și să fie născuți la o distanță mai mare de cincizeci de mile de Lucca. — Franța a stabilit, în principiu și în fapt, că singura justiție este cea a țării.

La Genova, dogele era păzit de cinci sute de germani ; la Veneția, republica era apărată pe uscat de o armată străină, comandată întotdeauna de un general străin ; la Ragusa, legile erau puse sub protecția a o sută de unguri, conduși de un căpitan și erau folosiți la execuții ; la Lucca, senioria era apărată în palatul ei de o sută de soldați străini care, ca și judecătorii, trebuiau să se fi născut la o distanță mai mare de cincizeci de mile de cetate. — Franța pune principele, guvernul și dreptul public sub protecția gărzilor naționale. Vechile republici păreau că se apără de ele însile. Franța are încredere în Franța.

La Lucca exista o inchiziție a vieții private, ce se intitula *consiliul discolilor*. Pe baza unui denunț aruncat în cutia consiliului, orice cetățean putea fi declarat discol, adică o pildă rea și era surghiunit pe trei ani, amenințat cu moartea dacă ar fi încălcat legea surghiunului. De aici nenumărate abuzuri. — Franța a abolit orice ostracism. Franța apără viața privată.

În Olanda, excepția conducea totul. Statele votau pe provincii și nu pe cap de om. Fiecare provincie avea legi speciale, feudale în Frisia de Vest, burgheze în Groningue, populare în Ommelandes. În provincia Olanda, numai optsprezece orașe * aveau dreptul să fie consultate în treburile cu caracter general sau în cele obișnuite ale republicii ; alte șapte ** puteau fi admise să-și dea părerea, însă numai cînd era vorba de pace sau de

* Dordrecht, Harlem, Felft, Leyda, Amsterdam, Goude, Rotterdam, Gorcum, Schiedam, Schoonhewe, Briel, Alcmar, Hoorne, Inchuisem, Edam, Monickendamm, Medemblyck și Purmeseynde.

** Woodem, Oudewater, Ghertrydenberg, Heusden, Naerden, Weesp și Muyden.

război, sau de venirea unui nou principe. Cu excepția acestor douăzeci și cinci de orașe, nici unul dintre celelalte orașe nu era consultat, unele pentru că aparțineau unor seniori particulari, altele pentru că nu erau orașe închise. Trei orașe imperiale, bătînd monedă, guvernau în Over-Yssel, fiecare cu prerogative inegale ; Deventer era primul, Campen cel de-al doilea și Zwol cel de-al treilea. Orașele și satele din ducatul de Brabant ascultau de statele majore, fără însă să aibă dreptul să fie reprezentate în ele. — În Franța, legea este una pentru toate orașele și pentru toți cetățenii.

Geneva era protestantă, însă Geneva era intolerantă. Trosnetul sinistru al rugurilor era însoțit de glasul certăreț al doctorilor. Vreascurile lui Calvin se aprindeau și făceau vîlvătaie la Geneva, așa cum făceau și vreascurile lui Torquemada la Madrid[885]. — Franța mărturisește, afirmă și practică libertatea conștiinței.

Cine ar crede-o ? Elveția, în aparență populară și țărănească, era o țară de privilegii, de ierarhie și de inegalități. Republica era împărțită în trei regiuni. Prima regiune cuprindea treisprezece cantoane și deținea suveranitatea. Cea de-a doua regiune cuprindea abația și orașul Saint-Gall, Grisonii, Valais, Richterschwyl, Biel și Mülhausen. Cea de-a treia regiune îngloba într-o supunere pasivă țările cucerite, supuse sau cumpărate. Aceste țări erau guvernate în modul cel mai inegal și mai ciudat. Astfel, Bade în Argovia, dobîndită în anul 1415, și Turgovia, dobîndită în anul 1460, aparțineau primelor opt cantoane. Primele șapte cantoane conduceau în exclusivitate Provinciile Libere, luate în anul 1415, și Sargans-ul, vîndut Elveției în anul 1483 de către contele Georg de Werdenberg. Primele trei cantoane erau suzerane ale Bilitonei, Bellinzonei. Ragatz, Lugano, Locarno, Mendrisio, Val-Maggia, dăruite confederației în anul 1513 de Francesco Sforza, ducele Milanului, ascultau de toate cantoanele, cu excepția Appenzellului. — Franța nu admite ierarhie între părțile din teritoriul ei. Alsacia este egală cu Touraine, Dauphiné este tot atît de liber ca și Mainul, Franche-Comté este tot atît de suverană ca Bretagne, iar Corsica este tot atît de franceză ca Ile-de-France.

Se vede, și pentru aceasta este de ajuns să se examineze comparația pe care am schițat-o, că vechile republici exprimau originalități locale ; Franța exprimă idei generale.

Vechile republici reprezentau interese. Franța reprezintă drepturi.

Vechile republici, create la întîmplare, erau rodul firesc al istoriei, al trecutului şi al pămîntului. Franţa modifică şi îndreaptă copacul, iar pe trecutul ce i-a fost dat altoieşte un viitor pe care şi-l alege.

Inegalitatea între indivizi, între oraşe, între provincii, inchiziţia asupra conştiinţei, asupra vieţii private, venalitatea slujbelor, împărţirea pe caste, tăcerea impusă gîndirii, neîncrederea devenită lege de stat, o justiţie străină în oraş, o armată străină în ţinut, iată ce admiteau, după nevoile politicii lor sau ale intereselor lor, vechile republici. O singură naţiune, drepturi egale, conştiinţa inviolabilă, gîndirea regină, abolirea privilegiilor, impozite liber consimţite, justiţie naţională, armată naţională, iată ce proclamă Franţa.

Vechile republici proveneau întotdeauna dintr-un caz dat, adeseori unic, dintr-o coincidenţă de fenomene, dintr-o orînduire neprevăzută de elemente disparate, dintr-un accident ; niciodată dintr-un sistem. Franţa se dezvoltă în timp ce există ; ea îşi discută temeliile şi le critică, le încearcă treaptă cu treaptă ; îşi fixează nişte dogme şi trage concluzia unor stări ; are o credinţă, progresul ; un cult, libertatea ; o evanghelie, adevărul mai presus de orice şi pretutindeni. Republicile dispărute trăiau modest şi sobru în pirpiria lor economie politică ; se gîndeau la ele, numai şi numai la ele ; nu proclamau nimic, nu învăţau nimic pe alţii ; nu stînjeneau şi nu urîţeau vreun despotism prin pilda libertăţii învecinate ; n-aveau nimic în ele care să poată trece la alte naţiuni. Franţa, ea, stipulează pentru popor şi pentru toate popoarele, pentru om şi pentru toţi oamenii, pentru conştiinţă şi pentru toate conştiinţele. Ea are ceea ce salvează naţiunile, unitate ; nu are ceea ce le duce la pierzanie, egoism. Pentru ea, a cuceri provincii e bine, a cuceri însă minţi, e şi mai bine. Republicile trecutului, închistate în colţul lor, făceau toate ceva limitat şi special ; forma lor, şi insistăm asupra acestui punct, nu era aplicabilă altora ; ţelul lor nu depăşea propriile lor limite. Una îşi edifica o seniorie, alta o burghezie, o alta o comună, şi ultima o prăvălie. Franţa construieşte o societate umană.

Vechile republici au dispărut. Lumea de-abia de a băgat de seamă. În ziua în care Franţa s-ar stinge, amurgul ar pune stăpînire pe întreg pămîntul.

Sîntem departe de a spune că vechile republici au fost inutile pentru progresul Europei, însă Franţa îi este cu siguranţă necesară.

Ca să rezumăm totul într-un singur cuvînt, din vechile republici n-au ieşit decît fapte ; din Franţa au ieşit principii.

Aceasta este o binefacere. Acesta este și un pericol.

Din însăși misiunea pe care Franța și-a asumat-o dar, după noi, pe care a primit-o de sus, rezultă mai mult decît un pericol, în orice caz mai mult decît o alarmă.

Extrema lărgime a principiilor franceze poate determina alte popoare să vrea să le încerce. A fi Veneția, n-ar tenta pe nimeni; a fi Franța, le-ar îmbia pe toate. De aici, eventuale acțiuni din cele de care coroanele se tem.

Franța vorbește tare, mereu și cu toți. De aici o zarvă mare ce-i face pe unii să vegheze ; dar și o mare zguduire ce-i face pe ceilalți să tremure.

Adeseori ceea ce pentru popoare este o făgăduință, principilor li se pare că este o amenințare.

De asemenea, adeseori cine proclamă, declamă.

Franța propune gînditorilor multe probleme de meditație, însă ceea ce îi face pe gînditori să mediteze, îi face și pe smintiți să viseze.

Dintre aceste probleme sînt unele pe care mințile puternice și adevărate le rezolvă prin bun simț ; sînt altele pe care mințile de rea credință le rezolvă prin sofisme ; și mai sînt și minți năprasnice care le rezolvă prin răscoale, curse sau asasinate.

Ș-apoi, — și acesta este de altfel inconvenientul teoriilor — începi prin a nega privilegiile, și ai perfectă dreptate ; apoi negi ereditatea și nu mai ai dreptate decît pe jumătate ; apoi negi proprietatea și nu mai ai dreptate deloc ; apoi negi familia, și greșești de-a binelea ; apoi negi inima omenească ceea ce este monstruos. Ba chiar, negînd privilegiile, s-a greșit cînd nu s-a făcut deosebirea între privilegiile instituite în interesul individului, ceea ce nu este bine, și privilegiile instituite în folosul societății, ceea ce este foarte bine. Mintea omului, mînată cu acea orbire ce se cheamă logică, merge lesne de la general la absolut și de la absolut la abstract. Or, în politică, abstractul devine lesne feroce. Din abstracție în abstracție devii Neron sau Marat. Întrucît nu vrem să atenuăm nimic, de o jumătate de veac încoace, Franța a urmat această pantă ; a sfîrșit însă prin a se întoarce spre adevăr.

În anul 1789 ea a visat un paradis, în 1793 a realizat un iad ; în anul 1800 a întemeiat o dictatură, în 1815 o restaurație, în 1830 [886] un stat liber. Ea a creat acest stat liber din elecție și ereditate. A devorat toate nebuniile înainte de a ajunge la înțelepciune ; a suferit toate revoluțiile înainte de a ajunge la libertate. Or, înțelepciunii ei de astăzi i se reproșează nebuniile de ieri ; libertății ei i se reproșează revoluțiile.

Să ni se îngăduie aici o digresiune, care de altfel ajunge indirect la țelul nostru. Tot ceea ce i se reproșează Franței, tot ceea ce Franța a făcut, Anglia făcuse înaintea ei. Numai că, — și aceasta este oare cauza pentru care acesteia nu i se reproșează nimic ? — principiile care s-au ivit din revoluția engleză sînt mai puțin fecunde decît cele care s-au desprins din revoluția franceză. Una, egoistă ca toate celelalte republici ce au murit, n-a stipulat decît pentru poporul englez ; cealaltă, am mai spus-o, a stipulat pentru întreaga omenire.

În fond, paralela este in favoarea Franței. Masacrele din Connaught depășesc pe cele din 1793 [887]. Revoluția engleză a avut mai multă putere a răului decît cea a noastră, și mai puțină putere a binelui ; a ucis un rege mai mare și a produs un om mai puțin mare ; Carol I este de admirat ; pe Ludovic al XVI-lea nu poți decît să-l plîngi. Cît despre Cromwell, entuziasmul șovăie în fața acestui mare om strîmb. Ceea ce are din Scarron strică ceea ce are din Richelieu [888] ; ceea ce are din Robespierre strică ceea ce are din Napoleon.

S-ar putea spune că revoluția britanică a fost circumscrisă ca întindere și extindere pe mare, la fel ca Anglia însăși. Marea izolează ideile și evenimentele, ca și popoarele. Protectoratul din anul 1657 are față de imperiul din anul 1811 [889] proporția unei insule față de un continent.

Cît de izbitoare au fost, chiar în mijlocul veacului al XVII-lea, aceste aventuri ale unei națiuni puternice, contemporanii de-abia de au crezut în ele. În această ciudată vîltoare nu se schița nimic precis. Popoarele de pe partea aceasta a canalului nu întrezăreau figurile mari și fatale ale revoluției engleze decît dincolo de spuma falezelor și de negurile oceanului. Întunecata și furtunoasa tragedie în care scînteiau sabia lui Cromwell și securea lui Hewlet nu le apărea regilor de pe continent decît prin veșnica perdea de furtuni ce dezlănțuie natura între Anglia și Europa. La o astfel de distanță și prin ceață nu mai era vorba de oameni ci de umbre.

Lucru demn de remarcat și asupra căruia trebuie să se insiste, este că timp de o jumătate de veac, în Anglia au căzut două capete regale, unul sub securea regală, celălalt pe un eșafod popular [890], fără ca regii încoronați ai Europei să fie mișcați de altceva decît de milă. Cînd a căzut la Paris capul lui Ludovic al XVI-lea, lucru a părut complet nou, cruzime, nemaipomenită. Lovitura dată de mîna josnică a lui Marat și a lui Couthon [891] a avut în groaza regilor un răsunet mai mare decît cele două lovituri date de brațul suveran al Elisabetei și de cel

cumplit al lui Cromwell. Ar fi aproape exact să se spună că, pentru lume, ceea ce nu s-a făcut în Franţa n-a fost încă făcut.

1587 şi 1649, două date sinistre şi totuşi sînt ca şi cum n-ar fi fost şi dispar în vîlvătaia hîdă a celor patru cifre crîncene, 1793.

Cît despre Anglia, este o certitudine că *penitus toto divisos orbe britannos* * a fost mult timp un adevăr. Şi pînă la un anumit punct mai este încă. Anglia este mai puţin aproape de continent decît o crede ea însăşi. Regele Canut cel Mare, care trăia în veacul al XI-lea, i se pare Europei tot atît de îndepărtat precum Carol cel Mare. Pentru ochii lumii, Cavalerii Mesei Rotunde [892] se trag înapoi în negurile evului mediu, aproape pe acelaşi plan cu paladinii. Faimosului Shakespeare i-au trebuit o sută patruzeci de ani ca să traverseze Canalul. În zilele noastre, patru sute de copii din Paris, îngrămădiţi în tăcere, ca muştele de octombrie în ungherele întunecoase ale Porţii Saint-Martin, bătînd pasul pe caldarîm trei seri de-a rîndul, răscolesc mai profund Europa decît întreg tărăboiul sălbatic al alegerilor din Anglia.

Există deci în frica pe care Franţa o inspiră principilor din Europa, un efect de optică şi de acustică, ce măresc dublu şi în care lumea nu ar trebui să aibă încredere. Regii nu văd Franţa aşa cum este. Anglia face răul ; Franţa face zgomot.

Diferitele obiecţiuni aduse în Europa spiritului francez, mai ales după anul 1830, trebuie, după părerea noastră, abordate drept în faţă, şi, cît ne priveşte, nu vom da înapoi în faţa nici uneia din ele. Afirmăm bucuros şi cu orgoliu că, în veacul al XIX-lea, scopul Franţei este poporul, ridicarea treptată a inteligenţei, îndulcirea progresivă a stării claselor numeroase şi amărîte, prezentul îmbunătăţit prin educarea oamenilor, viitorul asigurat prin educarea copiilor. Este, desigur, o misiune sfîntă şi strălucită. Nu vom ascunde, cu toate acestea, că la această oră o parte din popor şi cu siguranţă cea mai puţin demnă şi poate cea mai puţin nevoiaşă, pare să fie agitată de instincte rele ; se trezesc invidia şi gelozia ; leneşul de jos se uită furios la trîndavul de sus, cu care, totuşi, seamănă ; şi, pusă între cele două extreme care se ating mai mult decît o cred, adevărata societate, marea societate care produce şi gîndeşte, pare ameninţată în acest conflict. Există în umbră o întreagă măcinare de ură şi mînie, din cînd în cînd izbucnesc simptome grave şi nu vom nega că înţelepţii de astăzi, înclinaţi cu atîta dragoste către clasele nevoiaşe, ar trebui să strecoare puţină neîncredere în

---

* ...britanicii cei cu totul despărţiţi de restul lumii...

simpatia lor. După noi, este cazul să fim atenţi, nu să ne speriem. Şi dacă te gîndeşti bine, nici, în toate evenimentele acestea care înspăimîntă Europa şi pe care ea le declară nemaipomenite, nu-i nimic nou. Anglia avusese încă înaintea noastră revoluţionari ; Germania, să ne îngăduie să i-o spunem, avusese înaintea noastră comunişti. Înaintea Franţei, Anglia îşi decapitase regii ; înaintea Franţei, Boemia a negat societatea. Husiţii, nu ştiu dacă sectarii noştri contemporani au aflat-o, practicaseră încă din veacul al XV-lea toate teoriile lor. Ei arborau două drapele ; pe unul scriseseră : *Răzbunare de la cei mici pentru cei mari !* şi astfel atacau orînduirea socială a vremii ; iar pe celălalt scriseseră : *Să se reducă la cinci toate oraşele de pe pămînt !* şi astfel atacau orînduirea socială eternă. Vedem deci că în idei erau tot atît de „avansaţi“ ca cei ce se numesc astăzi comunişti ; prin fapte, iată unde se aflau : goniseră un rege, Sigismund, din capitala lui, Praga [893] ; erau stăpînii unui regat, Boemia ; aveau ca general un om genial, Ziska ; bravaseră în anul 1431 un conciliu, cel din Basel, şi opt diete, cea de la Brinn, de la Viena, de la Pressburg, cele două de la Frankfurt şi cele trei de la Nürenberg ; ţinuseră ei înşişi o dietă la Czaslau [894], făcuseră să abdice un rege în mod solemn şi creaseră o regenţă [895] ; înfruntaseră două cruciade stîrnite împotriva lor de Martin al V-lea [896] ; înspăimîntaseră Europa atît de tare încît se alcătuise împotriva lor un consiliu de război permanent la Nürenberg, o miliţie perpetuă comandată de electorul de Brandeburg, o pace generală care-i îngăduia Germaniei să-şi unească toate forţele ca să-i extermine şi un impozit universal, *dinarul comun* pe care prinţul suveran îl plătea la fel ca ultimul ţăran. Groaza că se vor apropia, îi făcuse să transporte coroana lui Carol cel Mare şi giuvaerurile imperiului de la Karlstein la Buda şi de la Buda la Nürenberg. În prezenţa Germaniei, înarmată şi speriată, pustiiseră îngrozitor opt provincii : Misnia, Franconia, Bavaria, Lausitz, Saxa, Austria, Brandenburgul şi Prusia ; bătuseră pe cei mai mari căpitani de oaste din Europa, pe împăratul Sigismund, pe ducele Coribut Jagellon, pe cardinalul Julius, pe electorul de Brandenburg şi pe legatul papei [897]. În faţa oraşului Praga, la Teutschbroda, Saatz, Aussig, Riesenberg, în faţa Miesului şi a Tausului, nimiciseră de opt ori armatele Sfîntului Imperiu şi, în aceste opt armate, s-a aflat una de o sută de mii de oameni, comandată de împăratul Sigismund, una de o sută douăzeci de mii de oameni, comandată de cardinalul Julius şi una de două sute de mii de oameni, comandată de electorii de Trèves, de Saxa şi de Brandenburg. Numai aceasta din urmă. la nivelul forţelor militare din veacul al XV-lea, ar

reprezenta astăzi o armată de douăsprezece mii de soldați. Și cît timp a durat acest război dus de o sectă împotriva Europei și a umanității ? Șaisprezece ani. De la 1420 la 1436. A fost vorba, fără îndoială, de un dușman sălbatic și uriaș. Ei bine, civilizația veacului al XV-lea, prin însuși faptul că secta era o barbarie și că ea era civilizația, a fost destul de puternică să o prindă, să o strîngă și să o înăbușe. E oare de crezut ca civilizația veacului al XIX-lea să tremure în fața unei duzini de trîndavi beți care silabisesc o lozincă într-o cîrciumă ?

Niște amărîți și niște nenorociți, aceștia sînt husiții veacului al XIX-lea. Împotriva unei asemenea secte, unui asemenea pericol două lucruri sînt de ajuns : minți luminate, un caporal și o patrulă pe stradă.

Să ne liniștim deci și să liniștim și continentul.

Lăsînd deoparte Rusia și Anglia ca excepții, și am arătat din ce cauză, în Europa se recunosc, fără a mai socoti statele mici, două feluri de monarhii, cele vechi și cele noi. Trecînd peste amănunte, cele vechi sînt în declin, cele noi cresc. Cele vechi sînt : Spania, Portugalia, Suedia, Danemarca, Roma, Napoli și Turcia. În fruntea acestor vechi monarhii se află Austria, mare putere germană. Cele noi sînt : Belgia, Olanda, Saxa, Bavaria, Würtemberg, Sardinia și Grecia. În fruntea acestor regate tinere se află Prusia, o altă mare putere germană. O singură monarhie se bucură, în acest grup de state de toate vîrstele, de privilegiul măreț de a fi în același timp și bătrînă și tînără, și are un trecut tot atît de mare ca Austria și un viitor tot atît de mare ca Prusia : este Franța.

Și oare aceasta nu arată limpede rolul necesar al Franței ? Franța este punctul de răscruce a ceea ce a fost și a ceea ce va fi, legătura comună între bătrînele regalități și națiunile tinere, poporul care-și amintește și poporul care speră. Fluviul veacurilor poate curge, vadul omenirii este asigurat ; Franța este puntea de granit ce va duce generațiile de pe un mal pe celălalt.

Cui i-ar trece prin gînd să sfărîme această punte providențială ? Cui i-ar trece prin gînd să distrugă sau să dezmembreze Franța ? Dacă ar da greș ar însemna să mărturisească că e nebun. Dacă ar reuși ar însemna să săvîrșească un paricid.

Ceea ce îngrijorează în mod ciudat coroanele, este că Franța prin acea putere de dilatare proprie tuturor principiilor generoase, tinde să răspîndească în afară libertatea.

Aici e nevoie să ne înțelegem.

Libertatea este necesară omului. Am putea zice că libertatea este aerul ce-l respiră sufletul omenesc. I se cuvine, sub orice formă ar fi. Desigur, nu toate popoarele europene sînt pe de-a întregul libere ; însă toate își au partea lor de libertate. Aici este liber orașul, acolo individul ; aici este piața publică, acolo viața particulară ; aici este conștiința, acolo opinia. S-ar putea zice că sînt națiuni care nu respiră decît printr-una din facultățile lor, așa cum există bolnavi care nu respiră decît cu un plămîn. În ziua în care această respirație le va fi interzisă sau imposibilă, națiunea și bolnavul vor muri. În așteptare, trăiesc, pînă în ziua cînd vor fi complet sănătoși, adică perfect liberi. Cîteodată libertatea se află în climă ; natura i-o creează și i-o dăruiește. Să mergi pe jumătate gol, cu tichia roșie pe cap, cu o zdreanță de pînză drept pantaloni și o zdreanță de lînă drept haină ; să te lași mîngîiat de soarele cald, de razele soarelui, de cerul albastru, de marea albastră ; să te culci la poarta palatului chiar la ceasul la care regele se culcă în dormitorul regal, și să dormi afară mai bine decît doarme regele înăuntru ; să faci ce vrei ; să exiști aproape fără să muncești, să muncești aproape fără să te obosești, să cînți de dimineață pînă seara, să trăiești ca pasărea ; e libertatea poporului la Napoli. Cîteodată libertatea se află în însuși caracterul națiunii ; și acesta este un dar al cerului. Să lenevești toată ziua într-o cîrciumă, să tragi pe nas cel mai bun tutun, să adulmeci berea cea mai bună, să bei vinul cel mai bun, să nu-ți scoți pipa din gură decît ca să duci paharul, și cu toate acestea să-ți deschizi larg aripile sufletului, să-ți evoci în minte poeții și filozofii, să desprinzi din toate virtutea, să construiești utopii, să tulburi prezentul, să orînduiești viitorul, să visezi treaz toate visele frumoase ce învăluie urîțenia realității, să uiți și totodată să-ți aduci aminte, să trăiești așa nobil, grav, serios, cu trupul în fum și cu mintea în himere ; aceasta este libertatea neamțului. Napolitanul are o libertate materială, neamțul are o libertate morală ; libertatea lui lazzarone [898] l-a făcut pe Rossini [899] ; libertatea neamțului l-a făcut pe Hoffman [900]. Noi, francezii, avem libertatea morală ca neamțul și libertatea politică, ca englezul ; însă n-avem libertatea materială. Sîntem sclavii climei ; sîntem sclavii muncii. Acest cuvînt dulce și încîntător, *liber ca aerul,* poți să-l spui cînd vorbești de lazzarone, nu poți să-l spui despre noi. Nu ne plîngem întrucît libertatea materială este singura ce se poate lipsi de demnitate ; iar în Franța, în punctul de inițiativă civilizatoare în care a ajuns națiunea, nu este destul ca individul să fie liber, el trebuie să fie și demn. Ce-i al nostru este frumos. Franța este tot atît de nobilă cît și nobila Germanie ; și în plus

față de Germania, are dreptul de a aplica direct forța fecundă a spiritului ei la îmbunătățirea realităților. Nemții au libertatea visului, noi avem libertatea de gîndire.

Însă pentru ca gîndul liber să fie molipsitor, trebuie ca popoarele să fi fost îndelung pregătite, mai mult de ordin divin decît uman. Și n-au ajuns încă aici. În ziua în care vor fi ajuns în acest punct, gîndirea franceză, maturizată cu tot ce va fi văzut şi prin tot ce va fi făcut, departe de a aduce pierzania regilor, îi va mîntui.

Cel puțin aceasta este adînca noastră convingere.

Atunci la ce bun să cauți să stînjenești și să micșorezi această Franță, care va însemna, poate, pe viitor providența națiunilor ?

La ce bun să-i refuzi ceea ce îi aparține ?

Amintim că n-am vrut să găsim pentru această problemă decît soluția pașnică ; la nevoie, însă, n-ar mai fi oare și o alta ? În talgerul balanței care va cîntări într-o bună zi problema Rinului se mai află o altă greutate, dreptul real al Franței. O să fie oare nevoie să se mai arunce și o altă greutate cumplită, mînia Franței ?

Facem parte dintre cei ce gîndesc cu hotărîre şi speră că nu se va ajunge pînă acolo.

Să ne gîndim ce este Franța.

Viena, Berlin, Petersburg, Londra, nu sînt decît orașe ; Parisul este un creier.

De douăzeci și cinci de ani, Franța cea ciopîrțită n-a încetat să crească cu acea măreție ce nu se vede cu ochii trupului, dar care este cea mai reală dintre toate, măreția intelectuală. În momentul de față, spiritul francez se substituie treptat-treptat vechiului suflet al fiecărei națiuni.

Cele mai mari inteligențe, care reprezintă la ora actuală pentru întregul univers politica, literatura, știința și arta, sînt ale Franței și ea le dăruiește civilizației.

Franța de astăzi este puternică în alt chip, însă tot atît de puternică precum odinioară.

Să i se dea deci satisfacție. Și mai ales să se chibzuiască bine că :

Europa nu poate fi liniștită atît timp cît Franța nu este mulțumită.

Și la urma urmelor, ce interes ar putea avea Europa ca Franța, neliniștită, închingată între niște frontiere împotriva naturii, silită să-și caute o ieșire pentru seva care fierbe în ea, să devină silită, în lipsă de un alt rol, o Romă a civilizației viitoare, slăbită material, întărită moral ; metropolă a umani-

tății, cum este cealaltă Romă, a creștinătății, cîștigînd ca influență mai mult decît a pierdut ca teritorii, regăsind sub altă formă o suprematie ce-i aparține și ce nu i se poate răpi, înlocuind vechea preponderență militară printr-o formidabilă putere spirituală ce va face lumea întreagă să freamăte, să vibreze fibrele fiecărei ființe umane și să tremure pardoseala tronurilor; totdeauna inviolabilă prin spada ei, însă de acum înainte regină prin clerul ei literar, prin limba ei universală în veacul al XIX-lea așa cum era latina în veacul al XII-lea, prin simpatiile, tainice sau publice, dar adînci, ale națiunilor, avînd marii ei scriitori drept papi, și ce papă mai mare este un Pascal ! [901] marii ei sofiști drept antichriști, și ce mare antichrist este un Voltaire ! cînd luminînd, cînd uluind, cînd aprinzînd continentul cu presa ei, așa cum o făcea Roma de la amvon, înțeleasă pentru că era ascultată, supunînd pentru că era crezută, indestructibilă pentru că avea o rădăcină în inima tuturor, mazilindu-și dinastiile în numele libertății, excomunicînd regi din marea comunitate umană, dictînd charte, evanghelii, promulgînd edicte ale poporului, făcînd să țîșnească idei și să fulgere revoluții.

XVI

Să recapitulăm.

Acum două sute de ani, două state cotropitoare înghesuiau Europa.

Cu alte cuvinte, două egoisme amenințau civilizația.

Aceste două state, aceste două egoisme, erau Turcia și Spania.

Europa s-a apărat.

Cele două state au căzut.

Astăzi fenomenul alarmant se reproduce.

Alte două state, avînd aceleași temelii ca cele de mai înainte, puternice prin același fel de forțe și împinse de aceleași țeluri, amenință Europa.

Aceste două state, aceste două egoisme sînt Rusia și Anglia.

Europa trebuie să se apere.

Vechea Europă, cu alcătuirea ei complicată, s-a dărîmat ; Europa actuală are o formă mai simplă. Este constituită, în esență, din două state : din Franța și din Germania, centru dublu pe care trebuie să se sprijine grupul de națiuni, atît la nord cît și la sud.

Alianța dintre Franța și Germania înseamnă constituirea Europei. Germania, cu spatele rezemat de Franța, oprește Rusia; Franța prietenește rezemată de Germania, oprește Anglia.

Dezunirea dintre Franța și Germania înseamnă dislocarea Europei. O Germanie întoarsă cu ostilitate către Franța, va lăsa Rusia să intre ; o Franță întoarsă cu ostilitate către Germania, va lăsa Anglia să pătrundă.

Deci, ceea ce vor cele două state cotropitoare este dezunirea dintre Germania și Franța.

Această dezunire a fost pregătită și combinată cu iscusință în 1815 de către politica ruso-engleză.

Această politică a creat un motiv permanent de animozitate între cele două națiuni centrale.

Și acest motiv de animozitate a fost dăruirea malului sting al Rinului, Germaniei. Or, acest mal stîng aparține în mod firesc Franței.

Pentru ca prada să fie bine păzită, a fost dăruită celui mai tînăr și celui mai puternic dintre popoarele germanice, Prusiei.

Congresul de la Viena a așezat niște frontiere peste națiuni ca niște hamuri la întîmplare și după bunul plac, fără măcar să le potrivească. Cel ce i-a fost pus atunci Franței, copleșită, vlăguită și învinsă, este o cămașă de forță ce o stînjenește ; e prea strîmtă pentru ea. O strînge și o face să sîngereze.

Mulțumită politicii Londrei și Petersburgului, de douăzeci și cinci de ani simțim colții Germaniei în rana Franței.

Și într-adevăr, din această cauză s-a născut între cele două popoare, făcute să se înțeleagă și să se iubească, o antipatie ce ar putea să se schimbe în ură.

În timp ce cele două națiuni centrale se tem, se pîndesc și se amenință, Rusia crește în tăcere, Anglia se extinde în umbră.

Pericolul crește pe zi ce trece. S-a săpat un șanț adînc. Poate că undeva în întuneric mocnește un mare incendiu. Anul trecut mulțumită Angliei, Europa era cît pe ce să ia foc.

Or, cine ar putea spune ce s-ar întîmpla cu Europa într-o astfel de vîlvătaie, plină cum e de minți, de capete și de națiuni combustibile ?

Ar pieri civilizația.

Și nu poate pieri. Trebuie, așadar, ca cele două națiuni centrale să se înțeleagă.

Din fericire, nici Franța, nici Germania nu sînt egoiste. Sînt două popoare sincere, dezinteresate și nobile, odinioară națiuni de cavaleri, astăzi națiuni de gînditori ; odinioară mari prin spade, astăzi mari prin spirit. Prezentul lor nu va dezminți trecutul ; spiritul nu este mai puțin generos decît spada.

Iată soluția : să se suprime orice motiv de ură între cele două popoare ; să se închidă rana făcută în 1815 ; să se șteargă urmele unei reacții violente ; să se dea Franței ceea ce Dumnezeu i-a dat, malul stîng al Rinului.

Sînt două piedici.

O piedică materială, Prusia. Prusia va înțelege, însă, mai devreme sau mai tîrziu că, pentru ca un stat să fie puternic, trebuie ca toate părțile lui să fie sudate între ele ; că omogenitatea întărește și că fragmentarea ucide ; că ea trebuie să tindă să devină regatul de miazănoapte al Germaniei ; că îi trebuie porturi libere și că, oricît ar fi Rinul de frumos, Oceanul prețuiește mai mult.

De altfel, ar păstra, în orice caz, malul drept al Rinului.

O piedică morală, neîncrederea pe care o inspiră Franța regilor din Europa și, prin urmare, necesitatea aparentă de a o micșora. Dar tocmai aici e pericolul. Nu micșorezi Franța, ci numai o ațîți. Franța ațîțată e periculoasă. Calmă, procedează pe calea progresului ; mîniată poate proceda pe calea revoluțiilor.

Cele două piedici vor dispare.

Cum ? Dumnezeu știe. Este sigur însă că vor dispare.

La un moment dat, Franța își va avea partea ei de Rin și granițele ei naturale.

Această soluție va constitui Europa, va mîntui sociabilitatea omenească și va întemeia pacea definitivă.

Toate popoarele vor avea de cîștigat. De exemplu, Spania, care a rămas ilustră, va putea fi iar puternică. Anglia are să vrea să facă din Spania piață de desfacere pentru produsele ei, punctul de sprijin al navigației ei ; Franța are să vrea să facă din Spania sora influenței ei, a politicii ei, a civilizației ei. Spania va trebui să aleagă : să continue să decadă, sau să înceapă a urca iar ; să fie o anexă a Gibraltarului, sau contrafortul Franței.

Spania va alege măreția.

După părerea noastră, acesta este viitorul pentru întregul continent, inevitabilul viitor, deja vizibil și distinct în lumina crepusculară a evenimentelor ce vor veni.

Odată dispărut motivul de ură, nu mai există în Europa nici un popor care să inspire teamă. Germania să-și zburlească coama și să scoată răgete spre răsărit ; Franța să-și deschidă aripile și să-și mînuiască fulgerele spre apus. Și întreaga lume va asculta de formidabilul acord dintre leu și vultur.

XVII

Să nu ni se înţeleagă greşit ideile ; socotim că Europa trebuie, pentru orice eventualitate, să-şi supravegheze revoluţiile şi să se întărească împotriva războaielor, mai credem însă că, dacă nici un incident, altul decît prevederile fireşti, nu vine să tulbure mersul maiestuos al veacului al XIX-lea, civilizaţia, de atîtea ori salvată de furtuni şi de obstacole, se va îndepărta pe zi ce trece de această Charybdă numită război şi de această Scyllă numită revoluţie.

Utopie, fie. Să nu se uite însă, că atunci cînd scopul lor este scopul umanităţii, adică binele, dreptatea şi adevărul, utopiile unui secol devin faptele secolului următor. Există oameni care spun : *Va fi* ; şi există alţii care spun : *Iată cum*. Primii sînt cei ce caută ; ceilalţi găsesc. Pacea perpetuă a fost un vis pînă în ziua în care visul s-a transformat în cale ferată şi a acoperit pămîntul cu o reţea solidă, tenace şi vie. Watt este completarea abatelui de Saint-Piere.

Odinioară, la toate parabolele filozofice, se exclama : *Visuri şi himere ce se vor risipi în fum.* — Să nu mai rîdem de fum ; el conduce lumea.

Pentru ca pacea perpetuă să fie posibilă şi să devină din teorie realitate, erau necesare două lucruri : un vehicul pentru servirea rapidă a intereselor şi un vehicul pentru schimbul rapid de idei ; cu alte cuvinte, un mod de transport uniform, unitar, suveran şi o limbă generală. Aceste două vehicule, ce tind să desfiinţeze graniţele imperiilor şi ale minţilor, astăzi universul le are : primul este calea ferată ; cel de-al doilea limba franceză.

Acestea sînt în veacul al XIX-lea, pentru toate popoarele ce se află pe calea progresului, cele două mijloace de comunicare, adică civilizaţia, adică pacea. Mergem cu trenul şi vorbim franţuzeşte.

Drumul de fier domneşte prin atotputernicia rapidităţii lui ; limba franceză prin claritatea ei, care înseamnă rapiditatea unei limbi, şi prin supremaţia seculară a literaturii ei.

Amănunt demn de remarcat, aproape de necrezut pentru viitor, şi pe care este imposibil să nu-l semnalezi în treacăt : dintre toate popoarele şi dintre toate cîrmuirile ce se folosesc astăzi de aceste două minunate mijloace de comunicare şi de schimb, conducerea Franţei este cea care pare să-şi fi dat cel mai puţin seama de eficacitatea lor. La ora la care vorbim,

Franța de-abia dacă are cîteva leghe de cale ferată. În anul 1837, i s-a dat un tramvai micuț ca o jucărie acestui copil mare ce se cheamă Parisul. Și timp de patru ani am rămas aici. Cît despre limba franceză, despre literatura franceză, ele strălucesc și scînteiază în ochii tuturor cîrmuirilor și tuturor națiunilor, cu excepția conducerii Franței. Franța a avut și mai are încă prima literatură din lume. Chiar astăzi, și nu vom obosi repetînd-o, literatura noastră nu este numai prima ci singura. Toate ideile ce n-au fost ale ei s-au stins ; e mai vie și mai vioaie ca oricînd. Actuala conducere pare să n-o știe, și se poartă în consecință ; și, i-o spunem cu o profundă bunăvoință și o sinceră simpatie, aceasta este una din cele mai mari greșeli pe care le-a făcut de unsprezece ani încoace. A venit vremea să deschidă ochii ; a venit vremea să se îngrijească, și să se îngrijească serios de noile generații care sînt literare, așa cum sub imperiu erau militare. Ele vin fără mînie, pentru că sînt pline de idei, vin cu făclia în mînă ; să se ia seama însă, și am mai spus-o cu alte cuvinte, ceea ce poate lumina poate și incendia. Să fie bine primite și să li se dea locul lor. Arta este o forță ; literatura este o putere. Trebuie să se respecte ceea ce este forță și să se menajeze ceea ce este putere.

Să reluăm. Deci, în mintea noastră, dacă viitorul aduce ceea ce așteptăm, șansele de război și de revoluție vor scădea pe zi ce trece. După părerea noastră, nu vor dispărea însă de-a binelea niciodată. Pacea universală este o hiperbolă, iar specia umană o urmează asimptotic.

Să se urmeze această luminoasă asimptotă, iată legea umanității. În veacul al XIX-lea toate națiunile o vor face, chiar și Rusia, chiar și Anglia.

Cît despre noi, cu condiția ca Europa Centrală să fie constituită așa cum am arătat mai sus, noi vom fi cei ce vom vedea fără gelozie și fără neliniște cum Rusia, pe care acum o oprește Caucazul, face înconjurul Mării Negre, ca odinioară turcii, acești alți oameni ai nordului, ajungînd la Constantinopol prin Asia Mică. Am mai spus-o. Rusia este rea pentru Europa, însă bună pentru Asia. Pentru noi este întunecată, pentru Asia e luminoasă ; pentru noi este barbară, pentru Asia e creștină. Popoarele nu sînt toate luminate în același grad și în același chip ; în Asia e noapte, în Europa e zi. Rusia este o lampă. Ce să mai facă la noi ?

Să se întoarcă spre Asia, să-și răspîndească lumina acolo și după prăbușirea Imperiului otoman, minune providențială ce va salva civilizația, să intre iar în Europa pe la Constantinopol.

Franța, refăcîndu-și măreția, va privi cu simpatie crucea ortodoxă înlocuind semiluna pe vechea cupolă bizantină a Sfintei Sofia. După turci, rușii : e un pas.

Credem că distinsul și evlaviosul împărat ce conduce, în vremurile noastre, atîtea milioane de locuitori spre o soartă atît de frumoasă, este demn să facă acest mare pas [902] ; cît despre noi, i-o dorim cu toată sinceritatea. Dar să ia aminte, tratamentul crud la care a supus Polonia poate fi pentru poporul său o piedică în prezent și o obiecție de făcut gloriei lui în fața posterității. Strigătul Greciei a ridicat Europa împotriva Turciei [903]. Aceasta în ce privește imperiul. Palatinatul i-a pătat faima lui Turenne. Aceasta în ce privește împăratul.

Cînd aprofundezi rolul pe care-l joacă Anglia în problemele universale și în special războiul ei perpetuu cu Franța, cînd pe față, cînd surd, este cu neputință să nu te gîndești la vechiul spirit punic [904] ce a luptat atît de îndelung împotriva anticei civilizații latine. Spiritul punic, adică de negutători, de aventurieri, de navigatori, de profitori, de egoiști, și chiar și altceva. Istoria îl vede răsărind în fundul Mediteranei, în Fenicia, la Tyr și Sidon [905]. El este antipatic Greciei, care-l gonește. Pornește de-a lungul Africii, întemeiază Cartagina și de acolo încearcă să înșface Italia. Scipio a luptat cu ei, a triumfat și a crezut că i-a distrus. Greșeală ! Călcîiul consulului n-a strivit decît zidurile ; spiritul punic a supraviețuit. Cartagina n-a murit. De două mii de ani se tîrăște în jurul Europei. S-a instalat mai întîi în Spania, unde pare să-și fi regăsit în amintire ecoul fenician al *lumii pierdute* ; s-a dus peste mări să caute America, a luat-o în stăpînire și, am văzut cum ; zăvorîtă în fortăreața peninsulei spaniole, a prins într-o clipită întregul univers. Providența o silește să-i dea drumul. Acum e în Anglia ; a învăluit din nou lumea, o ține și amenință Europa. Dar dacă Cartagina s-a mutat, s-a mutat și Roma. Iar Cartagina s-a trezit, iar în fața ei, ca odinioară, pe malul celălalt. Odinioară Roma se chema *Urbs*, supraveghea Mediterana și pîndea Africa ; astăzi Roma se chează Paris, supraveghează Oceanul și pîndește Anglia.

Antagonismul dintre Anglia și Franța este atît de izbitor încît toate națiunile își dau seama. Noi l-am ilustrat comparînd cu Cartagina și Roma ; alții l-au exprimat altfel, însă totdeauna în mod izbitor și întrucîtva vizibil. *Anglia este pisica,* zicea Frederic cel Mare, *Franța este cîinele. În drept,* zice legiuitorul Houard, *englezii sînt evreii, francezii sînt creștinii.* Înseși sălbaticii par să simtă vag această profundă antiteză între cele două mari națiuni civilizate. *Christ,* zic indienii din America, *era un*

francuz pe care englezii l-au răstignit la Londra. Pilat din Pont era un ofițer în serviciul Angliei.

Ei bine, încrederea noastră în viitorul inevitabil este atît de religioasă, avem ambiții atît de mari pentru omenire și nădejdi atît de hotărîte încît sîntem convinși că Dumnezeu va nimici într-o bună zi antagonismul dintre aceste două popoare, oricît de radical ar părea și este de fapt, măcar în aspectele lui cele mai nocive.

În mod infailibil, ori Anglia va pieri sub reacția cumplită universală, ori va înțelege că vremea Cartaginelor a trecut. După părerea noastră, o va înțelege. Dacă n-ar fi decît din punctul de vedere al speculației, spiritul punic este o firmă proastă ; perfidia este o reclamă supărătoare. E periculos să te porți ca un trădător cu întreaga lume ; e trist să n-ai decît o idee în minte, propriul interes ; este o lașitate să-l ajuți întotdeauna pe cel tare împotriva celui slab ; și înseamnă că un popor mare să aibă un rol tare mic, cînd rîde fără încetare de ceea ce se numește *politică sentimentală* și să nu acorzi niciodată nimic onoarei, gloriei, devotamentului, simpatiei, îmbunătățirii soartei altora. Anglia o va simți.

Insulele sînt făcute pentru a sluji continentele nu pentru a le domina ; corăbiile sînt făcute pentru a sluji orașele, primele capodopere ale omului ; corăbiile vin în al doilea rînd. Marea este un drum nu o patrie. Navigația este un mijloc și nu un țel ; și mai ales ea nu este propriul ei țel. Dacă nu poartă cu ea civilizația, mai bine s-o înghită oceanul.

Fie ca rețeaua nenumăratelor urme ale corăbiilor din toate marinele din lume să se unească și să se sudeze cap la cap cu rețeaua tuturor căilor ferate pentru a continua pe ocean imensa circulație a intereselor, a progresului și ideilor ; fie ca prin miile de vine sociabilitatea europeană să se răspîndească pînă la capătul pămîntului ; fie ca Anglia însăși să aibă prima marină din lume, cu condiția ca Franța să o aibă pe cea de-a doua ; foarte bine. În felul acesta Anglia își va urma legea sa, urmînd în același timp și legea generală. În felul acesta, principiul întăritor al globului va fi reprezentat de trei națiuni, Anglia cu activitatea ei comercială, Germania cu expansiunea morală, Franța cu strălucirea ei intelectuală.

După cum se vede, ideea noastră nu exclude pe nimeni. Providența nu blestează și nu dezmoștenește nici un popor. După părerea noastră, națiunile ce-și pierd viitorul, îl pierd din propria lor greșeală.

Funcţia naţiunilor luminate va fi de acum înainte să lumineze naţiunile încă în întuneric. Misiunea Europei este să facă educaţia umanităţii.

Fiecare dintre popoarele europene va trebui să contribuie la această operă mare şi sfîntă pe măsura propriei sale lumini. Fiecare va trebui să se pună în legătură cu partea de umanitate asupra căreia poate acţiona. Nu toţi sînt apţi pretutindeni.

Franţa bunăoară nu va şti să colonizeze şi nu va reuşi decît anevoie să facă acest lucru. Civilizaţia deplină, în acelaşi timp delicată şi gînditoare, umană şi, ca să zicem aşa, chiar ajunsă la exces, nu are nimic comun cu starea de sălbăticie. Şi, lucru ciudat de spus şi totuşi foarte adevărat, ceea ce îi lipseşte Franţei în Algeria e tocmai un pic de barbarie. Turcii au mers mai repede, mai sigur şi mai departe ; ştiau mai bine să taie capete.

Primul lucru care-l izbeşte pe sălbatic nu este înţelepciunea, ci forţa.

Ceea ce Franţei îi lipseşte, Anglia o are ; Rusia de asemenea.

Ele sînt foarte potrivite pentru prima etapă de civilizaţie. Franţa pentru cea de-a doua. Instruirea popoarelor are două trepte, colonizarea şi civilizarea. Anglia şi Rusia vor coloniza lumea barbară ; Franţa va civiliza lumea colonizată.

XVIII

Să ne fie îngăduit acum la sfîrşit, pentru a face loc unei ultime idei, să deplasăm întrucîtva punctul de vedere special din care a fost schiţat acest drum. Cît de mari şi cît de nobile ar fi ideile ce făuresc naţionalităţile şi grupează continentele, se simte totuşi, după ce le-ai străbătut, nevoia de a te ridica şi mai sus şi de a aborda unele din legile generale ale umanităţii, ce guvernează atît lumea morală cît şi cea materială, şi care, suprapunîndu-se ici-colo, fac să rodească ideile naţionale şi continentale.

Nimic din ceea ce vom spune nu dezminte şi nici nu infirmă ci dimpotrivă, coroborează tot ceea ce am spus în paginile ce au fost citite. Sîntem de acord cu totul, şi cu încă ceva. Înainte de a sfîrşi, avem de dat un sfat ce se adresează atît spiritelor speculative şi metafizice cît şi oamenilor practici. Urcînd din idee în idee, am ajuns pe culmea gîndirii noastre ; iar înainte de a coborî să aruncăm o ultimă privire asupra acestor zări largi. Nimic mai mult.

Odinioară, pe vremea societăţilor antice, sudul guverna lumea şi nordul o răvăşea; tot aşa, dintr-un punct de vedere diferit, dar paralel, aristocraţia, bogată, luminată şi fericită, conducea statul, iar democraţia, săracă, sumbră şi amărîtă, îl tulbura. Cît de diferite ar fi în aparenţă, încă de la prima vedere, istoria exterioară şi istoria interioară a naţiunilor de trei mii de ani încoace, în străfundul acestor istorii nu există de fapt decît un singur lucru, lupta mizeriei împotriva buneistării. La un moment dat, popoare prost aşezate tulbură ordinea europeană, clasele nedreptăţite tulbură ordinea socială. Cînd Europa, cînd statul sînt atacate brusc şi cu violenţă; Europa de cei cărora le este frig, statul de cei cărora le e foame, adică una de cei din nord, celălalt de popor. Nordul procedează prin invazii, iar poporul prin revoluţii. Aceasta este cauza pentru care la anumite epoci civilizaţia se prăbuşeşte şi dispare pentru un moment sub nişte înspăimîntătoare năvăliri barbare, unele venind din afară, altele dinăuntru; unele gonind spre sud din fundul continentului, altele urcînd la putere de la baza societăţii. Intervalele de timp ce despart aceste catastrofe mari şi dureroase, dar, trebuie s-o spunem, fecunde, nu sînt altceva decît măsura răbdării umane marcată de providenţă în istorie. Sînt nişte cifre puse acolo pentru a ajuta la rezolvarea acestei sumbre probleme: cît timp poate oare o parte din societate să suporte foamea?

În prezent se pare, însă, că a ieşit la iveală o nouă lege, ce datează, cît priveşte prima stare de lucruri, de la prăbuşirea monarhiei spaniole, iar pentru cea de-a doua, de la transformarea monarhiei franceze. S-ar zice că providenţa ce tinde fără încetare spre echilibru şi care îndreaptă prin micşorări continui oscilaţiile prea violente ale omenirii, vrea să le ia regiunilor îndepărtate din Europa şi claselor de jos din stat, dreptul la violenţă pe care şi l-au luat pînă acum, unele pentru a tiraniza şi a exclude, celelalte pentru a tulbura şi a distruge. Conducerea lumii pare să aparţină de acum înainte regiunilor temperate şi claselor mijlocii. Carol Quintul a fost ultimul mare reprezentant al dominaţiei meridionale, aşa cum Ludovic al XIV-lea a fost ultimul reprezentant al monarhiei exclusive. Cu toate acestea, deşi sudul nu mai domneşte asupra Europei, deşi aristocraţia nu mai domneşte asupra societăţii, să nu uităm că clasele mijlocii şi naţiunile intermediare nu-şi pot păstra puterea decît cu condiţia să-şi deschidă rîndurile. Mase adînci lîncezesc şi suferă în regiunile din nord şi, ca să zic aşa, îşi aşteaptă rîndul. Nordul şi poporul sînt rezervoarele umanităţii. Să le ajutăm să se scurgă în linişte către locuri, către lucruri şi către idei pe

care trebuie să le facă să rodească. Să nu le lăsăm să se reverse. Să oferim, atît din prudență cît și din datorie, o ieșire largă și pașnică națiunilor prost așezate spre zonele favorizate de soare, iar claselor nedreptățite către bucuriile sociale. Să nimicim pretutindeni sărăcia înseamnă să suprimăm cauzele războaielor pe continent și cauzele revoluțiilor în state. Pentru politica interioară ca și pentru politica exterioară, pentru națiuni între ele ca și pentru categoriile sociale dintr-o țară, pentru Europa ca și pentru societate, secretul păcii stă poate într-un singur cuvînt : să se dea nordului partea lui de sud și poporului partea lui de putere.

Paris, scrisă în iulie 1841

NOTELE TRADUCĂTORULUI

1. Tratatele din 1815 sînt cele încheiate în urma căderii lui Napoleon I : al doilea tratat de la Paris din 20 noiembrie 1815, ratificat de Tratatul de la Viena. Prin ele Franța pierdea un mare teritoriu situat în stînga Rinului, ce fusese cucerit în timpul revoluției franceze, în anii 1791—1801 și care revenise Franței prin tratatul de la Lunéville din 1801. În urma tratatelor din 1815 Franța a revenit în NE și E la granița dinainte de 1801 și pe care o are aproximativ și astăzi.

2. Este vorba de trei cronici celebre ale evului mediu (1) *Gestes de Charlemagne* de Jean de Saint-Gall, cronicar și istoric francez, lucrare ce nu s-a bucurat de o prea mare autoritate istorică datorită fabulelor ce sînt inserate în ea. (2) *La vie et les gestes de Philippe Auguste,* de Guillaume Le Breton, continuarea cronicii lui Rigort și (3) o cronică scandaloasă asupra vieții lui Ludovic al XI-lea, a cărui autor presupus este Jean de Roye, cunoscut și sub numele de Jean de Troyes.

3. Nanteuil-le-Haudoin, capitala cantonului Oise. Villers-Cotterets, capitala cantonului Aisne.

4. Ludovic al XIII-lea, rege al Franței (1610—1643), fiul lui Henric al IV-lea și al Mariei de Medicis. El a lăsat conducerea țării primului său ministru, cardinalul Richelieu. În timpul lui Franța a fost implicată în Războiul de 30 de ani.

5. Louis de Rouvroy, duce de Saint-Simon (1675—1755), scriitor francez, autorul unor *Memorii* celebre în care povestește nenumăratele incidente de la Curte și face portretul marilor personaje din epoca sa.

6. Pair, altădată în Franța și Anglia mare vasal al coroanei.

7. Gargantua, personaj al romanului de François Rabelais (1534), *Vie inestimable du grand Gargantua, père de Pantagruel,* popular pentru pîntecele lui imens.

8. Lupta de la Montmirail din cadrul campaniei lui Napoleon I din 1814, cînd a încercat zadarnic să oprească invazia trupelor aliate în Franța. La 1830 a avut loc revoluția de două zile din iulie ce a dus la abdicarea lui Carol al X-lea (care reprezenta Restaurația, devenit nepopular din cauza „ordonanțelor“ sale) și înlocuirea lui cu Ludovic Filip, cu care începe monarhia burgheză.

9. Jacques Bénine Bossuet (1624—1704), prelat francez, arhiepiscop de Meaux, scriitor moralist şi orator celebru, teoretician al „monarhiei de drept divin".

10. Misteriu, piesă de teatru în evul mediu, cu subiect religios.

11. Ludovic al XIV-lea, rege al Franţei (1643—1715), numit şi cel Mare pentru strălucirea pe care a imprimat-o Curţii franceze şi pentru politica sa externă de impunere a Franţei ca mare putere europeană, dar care l-a împins la un şir nesfîrşit de războaie. Domnia lui, denumită şi Secolul lui Ludovic al XIV-lea, a fost marcată de mari personalităţi culturale printre care celebrul moralist Bossuet, născut la Meaux, marele dramaturg Jean Racine (1639—1699), născut la Ferté-Milon, şi inegalabilul fabulist şi poet Jean de La Fontaine (1621—1695) născut la Chateau-Thierry.

12. Filip cel Frumos, rege al Franţei (1285—1314) căsătorit cu Ioana I de Navarra, regină a Franţei şi a Navarrei. Ea a murit înaintea soţului său, în 1303, la vîrsta de 32 de ani.

13. Este vorba de locurile unde Napoleon I a dat luptele din cadrul campaniei din 1814 (ex. Montmirail, Vauchamps, Montereau etc.).

14. Louis II, prinţ de Condé zis Marele Condé (1621—1686), unul din cei mai mari generali din timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea.

15. Eudes al II-lea (982—1037), conte de Blois şi Champagne (996—1037) a fost urmat de fiul său Thibaut I (după altă numerotare al III-lea), conte de Blois şi Chartres (1037—1089).

16. Jacques-Charles Odry (1751—1853), actor francez. Geniu al grotescului.

17. Francisc I, rege al Franţei (1515—1547), unul din fondatorii monarhiei absolute, a fost sprijinitorul Renaşterii franceze şi mare reformator al administraţiei şi armatei. A luptat cu împăratul Carol Quintul al Germaniei şi Spaniei în „războiul pentru Italia".

18. Henric al II-lea, rege al Franţei (1547—1559), fiu al lui Francisc I, căsătorit cu Caterina de Medicis, a continuat luptele cu Carol Quintul.

19. Ludovic al XVI-lea, rege al Franţei (1774—1791), sub a cărui domnie s-a declanşat Revoluţia Franceză din 1789. A încercat să negocieze cu străinătatea pentru înăbuşirea revoluţiei şi a făcut o tentativă de fugă în străinătate fiind prins în ziua de 20 iunie 1781 la Varenne.

20. V.H. pune adesea în paralel destinul lui Ludovic al XVI-lea al Franţei, victimă a Revoluţiei Franceze de la 1789, care a dus la decapitarea lui pe eşafod în 1793, cu a regelui Carol I Stuart al Angliei, victimă a revoluţiei conduse de Cromwell, care a dus la decapitarea lui în 1649.

21. Ludovic al XVI-lea a făcut tentativa de fugă în 1791, a fost închis în august, apoi judecat şi ghilotinat în ianuarie 1793. Soţia lui, Maria Antoinetta, a sfîrşit pe ghilotină în octombrie 1793. Elisabeta, sora regelui, a fost şi ea ghilotinată în 1794. Prinţul moştenitor, Duce de Normandia, denumit şi Ludovic al XVII-lea, a fost închis în închisoarea Temple împreună cu sora sa, Marie-Therèse. El a fost încredinţat unui cizmar dar din cauza tratamentului odios la care a fost supus, a murit în 1795, în vîrstă de 10 ani. Marie-Therèse (n. 1779), denumită şi la Dame Royale, a stat închisă 3 ani, apoi eliberată S-a măritat cu vărul său, fiul lui Carol al X-lea, fără a avea copii.

22. Billot, în limba franceză, buturugă pentru tăiat lemne şi carne dar şi buturuga ghilotinei. Aluzie la ghilotinarea lui Ludovic al XVI-lea.

23. Tuilleries, palatul regal de la Paris, a cărui ocupare de revoluționari la 10 august 1792 a marcat căderea regalității. În piața 21 Ianuarie s-a aflat eșafodul pe care a fost ghilotinat Ludovic al XVI-lea în ziua de 21 ianuarie 1793. Numele pieții, dat în timpul restaurației, nu a fost menținut.

24. Ludovic-Filip, rege al Franței (1830—1848) din casa de Orléans, ajuns pe tron după mișcările din 1830, care au dus la îndepărtarea definitivă a Burbonilor, a încercat să întroneze o regalitate burgheză dar devenit nepopular a trebuit să abdice ca urmare a revoluției din 1848.

25. Ludovic al XV-lea, rege al Franței (1715—1774), a domnit la început, copil fiind, cu o regență, apoi a condus personal țara, mergînd spre o regalitate absolută. A implicat Franța în Războiul de succesiune al Austriei și în Războiul de 7 ani.

26. Carol al X-lea, rege al Franței (1824—1830), frate al lui Ludovic al XVI-lea și al lui Ludovic al XVIII-lea, urmînd la domnie după moartea lui Ludovic al XVIII-lea. A fost ultimul rege din Casa de Burbon.

27. Salamandra era animalul-emblemă al regelui Francisc I. Seamănă cu o șopîrlă.

28. 1793 este anul în care Revoluția Franceză, declanșată în 1789, a trecut la represalii sîngeroase și la un regim de teroare, început cu însăși executarea regelui Ludovic al XVI-lea.

29. Henric al III-lea, rege al Franței (1574—1589), care a fost implicat întreaga domnie în luptele dintre protestanți și catolici, aliindu-se cînd cu unii, cînd cu ceilalți.

30. *V.H.* vrea să spună că evenimentul este complet uitat de contemporani, data de 22 iulie 1838 fiind însăși ziua cînd autorul a observat inscripția din turnul bisericii din Châlons.

31. François Rabelais (1494—1553), scriitor francez, medic, profesor de anatomie, preot, modelul umanistului renascentist care a luptat pentru impunerea unui ideal moral și filozofic modern în cadrele clasicismului antic. Autor al unui ciclu de povestiri satirice și burlești denotă o mare putere de invenție (vezi și nota 7). Este pus alături de Homer pentru crearea fabulosului, a imaginilor de o amploare debordantă, folosindu-se și astăzi ca adjective precum homeric și pantagruelic.

32. Tréport, orășel balnear situat pe malul Mării Mînecii.

33. Madame de la Sablière (1636—1693), persoană din înalta societate franceză, avînd un celebru și căutat salon literar, a fost protectoarea lui La Fontaine care a locuit la ea la Paris timp de 20 de ani.

34. Mathurin Régnier (1573—1613), poet satiric francez, din marea pleiadă literară a domniei lui Ludovic al XIV-lea, pus însă nejustificat de *V.H.* alături de marele dramaturg Molière și de inegalabilul fabulist La Fontaine.

35. Jacques Amyot (1513—1593), umanist francez care a tradus *Viețile paralele* ale istoricului grec Plutarch, după cum La Fontaine a popularizat pe fabulistul grec Esop, prelucrînd și inspirîndu-se din poveștile acestuia.

36. Thibaud IV (ortografiat greșit Thibaut de *V. H.*) (1202—1253), conte de Champagne și rege al Navarrei începînd din 1234 sub numele de Thibaud I.

37. Amadés Jamin (zis şi Amadis) (1540—1593), erudit şi poet francez care a tradus *Iliada* în franceză.

38. Jean Baptist Colbert (1619—1683), om de stat francez pe timpul lui Ludovic al XIV-lea, care a contribuit substanţial la progresul economic, social şi cultural al Franţei.

39. Denis Diderot (1713—1784), om de litere şi filozof francez de nuanţă materialistă, unul din cei mai de seamă iluminişti.

40. Sézanne şi Fontanes, oraşele din Champagne.

41. Antoine-Alexandre-Henri Poinsinet (1735—1769), talentat autor de teatru şi de librete de operă, care din cauza succeselor sale, a naivităţii şi bunei-credinţe a fost ţinta batjocurilor rivalilor săi invidioşi.

42. Vezi nota 48.

43. Henric al IV-lea, rege al Franţei (1562—1610), protestant apoi catolic, a reuşit să liniştească ţara, să se impună pe plan extern şi să organizeze Franţa modernizînd-o din toate punctele de vedere.

44. Gabriel Rignetti Mirabeau (1749—1791), unul din partizanii revoluţiei franceze în faza incipientă, fiind adept al unei monarhii constituţionale. Acuzat de trădare de către Adunarea Naţională, a fost condamnat la moarte.

45. George Jacques Danton (1759—1794), conducător al Revoluţiei Franceze, adept al extremismului, a sfîrşit şi el pe eşafod.

46. Claude Favre Vaugelas, baron de Pérouges (1585—1650), filolog francez care a contribuit la impunerea regulilor gramaticale ale limbii franceze.

47. Abraham de Fabert (1599—1662), mareşal al Franţei.

48. Jules Mazarin (1602—1661), cardinal şi om de stat francez de origine italiană, ministru al lui Ludovic al XIII-lea, a condus ţara în timpul minorităţii lui Ludovic al XIV-lea, impunîndu-se pe plan extern (a pus capăt Războiului de 30 de ani) dar a declanşat o puternică mişcare internă împotriva lui (Fronda).

49. Tolbiac, oraş din vechea Galie de lîngă Colonia (astăzi Zülpich) unde francii conduşi de Clovis au repurtat o victorie asupra alemanilor în anul 496.

50. Ludovic cel Gîngav (Louis le Bègue), rege al Franţei între 877—879, fiul lui Carol cel Pleşuv.

51. Pepin cel Vechi, zis şi Pepin de Landen (580—640), a deţinut funcţia de „maire du palais“ (demnitar ce guverna în numele regelui, putînd să-l înlocuiască) la curtea Austrasiei sub regii Clotar al II-lea, Dagobert I şi Siegebert al II-lea.

52. Austrasia, regat în partea orientală a Galiei france, avînd capitala la Metz.

53. Hincmar, teolog francez (806—882), arhiepiscop de Reims (845) care l-a încoronat ca împărat pe Carol cel Pleşuv.

54. Pierre Abailard, sau Abélard primul filozof scolastic francez (1079—1142), adept al nominalismului, este cunoscut şi datorită pasiunii sale pentru Héloïse cu care a fost căsătorit în secret, apoi despărţit, a continuat să poarte cu ea o corespondenţă pasională.

55. Numele a trei împăraţi romani de la sfîrşitul Imperiului. Gordian I şi fiul său Gordian al II-lea au domnit împreună timp de două luni în anul 238 e. n., şi Gordian al III-lea cel Pios, fiul lui Gordian al II-lea, a domnit între 238—244.

56. Liga, confederaţie a catolicilor din Franţa înfiinţată în 1576, pe vremea regelui Henric al III-lea de către ducele Henric de Guise pentru a contracara politica impăciuitoristă cu protestanţii dusă de rege şi a-l răsturna. Prin tratatul de la Joinville (1584) spaniolii se angajau să sprijine şi să finanţeze acţiunile Ligii.
57. Este vorba de un episod al luptei date de Henric al IV-lea contra Ligii catolice pentru a cuceri Parisul şi a se impune ca rege.
58. Este vorba despre unul din principii de Orania din ramura de Chalon, probabil Wilhelm al II-lea de Chalon-Orange (1463—1475).
59. Antoine Moret (1607—1632), conte de Bourbon, fiu natural al lui Henric al IV-lea, a fost prigonit de cardinalul Richelieu pentru sentimentele sale anti-regale.
60. Lingonii, vechi popor din Galia, aşezaţi în zona Langres.
61. Regina Pédauque, personaj misterios ce apare sculptat în diferite biserici vechi din Franţa sub forma unei femei cu picioare de gîscă (în italiană : pede d'occa). Nu se cunoaşte semnificaţia acestui personaj, foarte popular mai ales în sudul ţării.
62. Sub numele de hughenoţi erau denumiţi în batjocură în sec. XVI de către catolici, protestanţii din Franţa. Hughenotul era numit Gaspart al II-lea de Coligny (1519—1572), amiral al Franţei, şeful protestanţilor. El a fost asasinat în Noaptea Sf. Bartolomeu (vezi nota 106) iar corpul i-a fost dus la spînzurătoarea de la Montfaucon. Cîţiva credincioşi l-au luat de aici şi l-au înmormîntat la Arconville.
63. Imperialii, termen prin care se subînţeleg Carol Quintul, împărat al Austriei şi rege al Spaniei, şi ceilalţi principi şi duci din imperiul germanic, care au dus lupte îndelungate cu Francisc I, regele Franţei.
64. Ludovic al VII-lea, rege al Franţei (1498—1515) care a dus lupte îndelungate în Italia, apoi cu spaniolii, englezii şi germanii, unul din episoade fiind distrugerea oraşului Vitry.
65. Carol Quintul (1500—1558), rege al Spaniei, împărat al Germaniei, stăpîn peste unul din cele mai mari imperii cunoscute în istorie, ce se întindea din Austria peste Germania, Flandra, Spania şi pînă în coloniile americane. Cu pretenţie la monarhia universală afirma că în imperiul său nu apune niciodată soarele.
66. Argona, regiune deluroasă în partea de est a bazinului Parisului.
67. Carol al II-lea cel Îndrăzneţ, duce al Lorenei (1391—1431), a luptat în Tunis, apoi împotriva lituanienilor şi cu regele Franţei, care l-a condamnat la moarte, dar cu care s-a împăcat pînă la urmă.
68. Attila, rege al hunilor, mort în 453. Învingător al împăraţilor romani de răsărit şi de apus, a pustiit cetăţile Galiei, a cruţat Luteţia (Parisul) şi a fost învins la Cîmpiile Catalaunice, nu departe de Châlons în 451 de armatele conduse de Aetius, Meroveu şi Teodoric. În 452 a jefuit Italia pînă la Roma, apoi s-a retras în Panonia. După el imperiul hunic s-a prăbuşit.
69. Voltaire, François Marie Aronet (1694—1778), scriitor şi filozof iluminist francez, adept al raţionalismului, liberalismului în politică şi al ateismului, a contribuit prin imensa sa operă, de înalt nivel artistic şi mare profunzime, la pregătirea ideologică a Revoluţiei Franceze.
70. Carol cel Simplu, rege al Franţei (893—929), ultimul carlovingian pe tronul Franţei ; a avut de luptat cu nobilii pentru menţinerea pe tron şi cu invadatori danezi conduşi de Rollon, ce au întemeiat ducatul Normandiei.

71. Sirerie, domeniu regal.

72. Ludovic al IX-lea, cel Sfînt, rege al Franței (1226—1270), a fost un mare reformator administrativ și a luat parte la două cruciade, murind în cea de-a IV-a, ceea ce i-a adus consacrarea.

73. Este vorba de campania din 1814 a lui Napoleon I după ce a fos învins la Leipzig și cînd s-a retras pînă în Franța, unde, în ciuda victoriilor repurtate, a fost obligat să abdice neputînd face față trupelor aliate invadatoare (rusești, austriece și germane).

74. Meroveu, rege franc (448—457), fondator al primei dinastii de regi francezi, merovingienii.

75. Aetius, general roman care a apărat, în sec. IV e.n. Galia de franci și de burgunzi și l-a învins pe Attila în 451 la Cîmpiile Catalaunice, izgonindu-l din Galia.

76. Teodoric I, rege al vizigoților din Spania (418—451), aliat al romanilor împotriva lui Attila, a murit în lupta de la Cîmpiile Catalaunice.

77. Jovinus, împărat roman în anii 363—364.

78. Voromarus, nu a putut fi identificat. *Caracalla,* împărat roman (211—217), care a extins asupra întregului imperiu dreptul de cetățenie romană. *Eponine,* eroină a galilor, soția lui *Sabinus,* șef galic ce a încercat să elibereze Galia de dominația Romei. Cei doi soți au fost executați la Roma în anul 79 e.n.

79. Numele de druid este dat preoților popoarelor celtice.

80. Palenque este unul din marile centre ale civilizației Maya, situat în partea de sud-vest a peninsulei Yucatan (Mexic). Comparația este făcută din cauza misterului ce planează asupra ruinelor din Franța și din Mexic.

81. Gallia Comata, nume dat de Cezar părții centrale și de nord a Galiei, pînă la Ocean și gurile Rinului, necunoscută practic pînă la cucerirea romană, numită astfel după obiceiul băștinașilor de a purta părul lung, netăiat. (În lb. latină coma = păr coamă)

82. *Hatii,* popor germanic așezat în dreapta Rinului ; *lingonii,* popor germanic ce trăia pe teritoriul actualei Belgii ; *tricasii,* popor galic, așezat în actuala regiune Troyes ; *catalaunii,* popor galic, așezat pe teritoriul actualei Champagne ; *nervienii,* popor galic, așezat pe teritoriul actualei Belgii, mai ales al Brabantului.

83. Afronius Syagrius (430—486), conducător roman al teritoriului galic rămas în mîna romanilor pînă ce a fost învins și omorît de Clovis.

84. Joc de cuvinte bazat pe numele a două localități : Saint-Denis, unde se află biserica clădită către anul 630 de Dagobert și unde erau înmormîntați regii Franței ; Givet, orășel așezat pe Meusa, care are aceeași pronunție în limba franceză cu „j'y vais" („mă duc"). Alăturarea celor două nume are sensul de „mă duc la locul înmormîntării".

85. Clovis I (465—511) a devenit rege unic al francilor după ce i-a învins pe alemani, pe burgunzi și pe vizigoți. În 496 s-a încoronat la Reims ca prim rege barbar catolic.

86. Zoroastru, numit și Zaratustra, reformator al religiei iraniene antice (sec. VIII sau VII î.e.n.).

87. Pitagora, filozof și matematician grec (sec. VI î.e.n.) căruia i se datorează mari descoperiri în domeniul matematicii : tabla înmulțirii, sistemul zecimal etc.

88. Set, conform Bibliei, al treilea fiu al lui Adam și al Evei.

89. Personaje celebre ale antichității dintre care Xenofon, Herodot, Hecataios din Milet și Tucidide au fost istorici ; Homer, Hesiod, Orfeu — poeți ; Esdras, Zorobabel — conducători ai evreilor ; Cadmos — erou fenician legendar, fondatorul Tebei.

90. Iov, personaj biblic cunoscut prin cartea care îi poartă numele, redactată în sec. V î.e.n., inclusă în Vechiul Testament. În Cartea lui Iov, cap. 38, versetul 31 se face referire la constelațiile Orionul și Pleiadele, nu la Orion și Hyade ; confuzie explicabilă prin faptul că atît Pleiadele cît și Hyadele apar în constelația Taurului.

91. Platon, filozof idealist grec (428—348 î.e.n.), autor al *Dialogurilor*, în care își expune concepțiile punîndu-le în gura lui Socrate, al cărui discipol a fost.

92. Pliniu cel Bătrîn, naturalist roman (23—79 e.n.), autorul unei *Istorii naturale* în 37 de volume, enciclopedie științifică a antichității. S-a dus să studieze fenomenele vulcanice la poalele Vezuviului, unde a fost suprins de erupție și a fost ucis.

93. Jean-Baptiste de Rocoles, istoric francez (1620—1669).

94. Marcus Pacuvius, poet latin (220—132 î.e.n.). În tragediile sale l-a imitat pe Euripide.

95. Favorinus, retor grec din veacul al III-lea e.n., elev al lui Epictet ; a arătat o mare curiozitate în multe domenii, înregistrînd însă totul cu o notă de scepticism.

96. Alu Gelle (corect : Aulus Gellius) (sec. II e.n.), poet și erudit latin, autor al unei vaste lucrări, *Nopți atice*, în 20 de cărți, ce cuprinde prețioase informații istorice, literare, de limbă latină etc.

97. Horațiu, poet latin (65—8 î.e.n.), autor al unei vaste opere (*Ode*, *Epode*, *Satire* etc.) de înaltă valoare artistică.

98. Carol al III-lea, cel Simplu, rege al Franței (898—923), a fost învins la Soissons de Hugo cel Mare, duce de Burgundia, și detronat.

99. Este vorba de cartea lui Cezar *Commentarii de bello Gallico* (Însemnări despre războiul cu galii), în care este descrisă cucerirea Galiei.

100. Pepin cel Scurt, rege francez (715—768), tatăl împăratului Carol cel Mare.

101. Grifei și belemniți, moluște fosile caracteristice erei secundare.

102. Saint-Jean d'Acre, port la Mediterana în actualul Israel.

103. Sébastien le Prestre de Vauban (1633—1707), mareșal al Franței, a perfecționat apărarea orașelor imaginînd noi sisteme de fortificații, conducînd el însuși cu succes nenumărate asedii.

104. Pierre Terrail, senior de Bayard (1476—1524), căpitan francez, a participat la nenumărate războaie. Datorită vitejiei sale a fost poreclit „Cavalerul fără teamă și prihană".

105. Carol al VIII-lea, rege al Franței (1483—1498).

106. Noaptea Sfîntului Bartolomeu, nume dat masacrului general al protestanților efectuat în noaptea de 23 august 1572 din ordinul lui Carol al IX-lea la instigațiile mamei sale Caterina de Medicis, și care a determinat reînceperea luptei dintre catolici și protestanți.

107. Henri De la Tour D'Auvergne, viconte de Turenne (1611—1675), mareșal al Franței. Comandant al armatei din Germania în timpul Războiului de 30 de ani, el a ocupat Rinul de la Philippsbourg la Maiența.

108. Maximilien de Béthune, baron De Rosny, duce de Sully (1560—1641), ministru şi consilier al lui Henric al IV-lea. A administrat finanţele cu economie şi a protejat agricultura.

109. Brantôme Pierre de Bourdeille, celebru memorialist francez de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea. Autorul cărţilor *Vieţile oamenilor iluştri şi ale marilor căpitani francezi* şi *Vieţile doamnelor galante.*

110. Pierre Mathieu, poet şi istoric francez (1563—1621). Autorul mai multor tragedii dintre care *Estera.* Istoric mediocru, dar care dă informaţii preţioase în privinţa unor evenimente contemporane.

111. Jean-Papire Masson, istoric, critic şi jurisconsult francez din a doua jumătate a sec. XVI. A fost apreciat la vremea sa şi ca profesor de filozofie.

112. Jean Busée, personaj puţin însemnat şi care nu figurează în marile dicţionare explicative.

113. Rudolf al II-lea, rege al Ungariei şi al Boemiei, împărat al Germaniei (1576—1612).

114. Gustav Adolf, numit şi Adolf al II-lea, rege al Suediei (1611—1632), urmaş la tron al tatălui său, Carol al IX-lea (1607—1611), i-a susţinut pe protestanţi în timpul Războiului de 30 de ani şi a învins armatele imperiale la Breitenfeld, Lech şi la Lützen, unde însă a murit.

115. Filip al III-lea, rege al Spaniei (1598—1621).

116. Guillaume de la Marck, supranumit şi Mistreţul Ardenilor (1446—1485), om de o mare cruzime, s-a pus în slujba regelui Ludovic al XI-lea al Franţei, în numele căruia a ocupat Liège-ul şi a devastat Brabantul, autointitulîndu-se general şef al Liège-ului, unde a impus ca episcop pe fiul său. A fost înfrînt şi executat de împăratul Maximilian al Germaniei.

117. Place-Royale, vechiul nume al Pieţii Concorde.

118. Mercenal, pronunţie defectuoasă a cuvîntului mercenar.

119. La Rocroy (astăzi se scrie Recroi), prinţul Condé a repurtat o strălucită victorie asupra spaniolilor la 19 mai 1643, cinci zile după moartea lui Ludovic al XIII-lea. Avea atunci 22 de ani.

120. Stil Pompadour, stil arhitectonic şi de artă ornamentală, denumit astfel după Doamna de Pompadour, favorita regelui Ludovic al XV-lea al Franţei. Este un stil Louis XV tîrziu, mai încărcat şi mai sofisticat.

121. Venus de Medicis, statuie reprezentînd pe zeiţă, descoperită în Italia la Tivoli, în vila Adriana în 1680, sculptată de Cleomene din Atena, numită Medicis după papa Inocenţiu al X-lea din familia Medicis care a achiziţionat-o. După originalul aflat la Florenţa s-au făcut numeroase copii, ajungînd în sec XIX marfă de duzină.

122. Mennon baron de Cohorn (1641—1704), vestit om de arme olandez care a luptat împotriva francezilor pe timpul lui Ludovic al XIV-lea.

123. Claude Michel, zis Clodion (1738—1814), sculptor francez.

124. Jean Froissart (1333 sau 1337—1400), cronicar francez. Cronicile sale alcătuiesc o pictură vie a lumii feudale.

125. Anne Boulet (1779—1847), zisă Domnişoara Mars, actriţă franceză interpretă a marilor drame romantice.

126. Stil rococo, răspîndit în Europa în sec. XVIII, mai ales în Germania, caracterizat prin multe înflorituri și accesorii în arhitectură, iar în arta decorativă se utilizează mult metalul (piese aurite), decorațiunile extrem-orientale.

127. François Joseph de Chancel, zis Lagrange-Chancel (1677—1758), poet dramatic francez. A scris mai multe tragedii dintre care cităm *Oreste și Pylade* (1696), *Ino și Melicerte* (1713).

128. Aix-la-Chapelle, actualul Aachen din Republica Federală Germania.

129. Argus, monstru mitologic ce avea 100 de ochi din care, cînd dormea, i se închideau doar o parte. A fost pus de zeița Hera să o păzească pe Io, fosta iubită a lui Zeus, transformată în vacă.

130. Carol cel Mare (742—814), rege al francilor (768—814), vestit împărat al Occidentului (800—814) și încoronat ca împărat roman, avînd una din cele mai mari împărății europene, ce se întindea din Panonia pînă în Franța și nordul Italiei. Este revendicat în aceeași măsură ca înaintaș proeminent de francezi și de germani. Și-a administrat imperiul cu multă dibăcie, dezvoltînd puterea centrală. Animator al unei veritabile renașteri culturale, el a creat școli, ateliere de artă etc., s-a înconjurat de oameni de litere de seamă din toate țările. Numele de carlovingian sau carolingian este aplicat dinastiei din care a făcut parte deși nu a fost fondatorul ei. Prin el este desemnat, de asemenea, tot ce a aparținut epocii sale, instituții, arhitectură, stil.

131. Urian, demon din mitologia medievală a germanilor.

132. Otto al III-lea (980—1002), împărat al Germaniei, care a domnit între 996—1002.

133. Frederic I Barbarossa, împărat al Germaniei (1152—1190). A întreprins numeroase expediții în Italia, a distrus Milanul și a fost învins la Lugnano (1176). S-a înecat în Cilicia în timpul celei de a treia cruciade.

134. Albrecht Dürer (1471—1528), pictor și gravor german, fondator și maestru al artei plastice germane.

135. Filip al II-lea, rege al Spaniei (1527—1598), fiul lui Carol Quintul.

136. Constantin cel Mare, împărat roman (300—337), a restabilit unitatea imperială și a mutat capitala în orașul Constantinopol. A fost inițiatorul a numeroase reforme sociale și politice. A dat edictul de toleranță în favoarea creștinismului (313), creștinîndu-se el însuși cu soția sa Elena, fiind sanctificat pentru aceasta.

137. Harun-al-Rașid, calif abasid din Bagdad (786—809). A luptat împotriva Imperiului bizantin. Este eroul basmelor din „O mie și una de nopți". A întreținut relații diplomatice cu Carol cel Mare.

138. Henric al II-lea, împărat al Germaniei, a domnit între 1002—1024.

139. Josefina (Marie-Josèphe Tascher de la Pagerie), soția lui Napoleon I (1796—1809), împărăteasă între anii 1804—1809).

140. Este stilul denumit Empire, adoptat de Napoleon I după numirea sa ca împărat (1804) și care se caracterizează printr-o imitație sobră și rece a antichității, fiind în contrast cu opulența de forme și culori ale stilurilor regale anterioare (Henri IV și Ludovicii).

141. Proserpina este numele grecesc al zeiței Persefona ; aceasta era fiica lui Zeus și a Demetrei. Persefona a fost răpită de Pluton, unchiul ei, cu care a stăpînit Infernul. La cererea lui Demeter, Zeus a hotărît ca ea să stea trei luni cu Pluton sub pămînt și nouă luni cu mama ei, alternanță ce simbolizează moartea naturii în timpul iernii și

renaşterea şi desăvîrşirea ei în celelalte anotimpuri. Răpirea Persefonei este un subiect ce apare des în arta Renaşterii. *V.H.* foloseşte numele grecesc într-un context în care utilizează pentru celelalte personaje nume romane.

142. Caius Octavius Augustus, vestit împărat roman (63 î.e.n. — 14 e.n.), reformator al sistemului statal, protector al culturii, literatura şi arta cunoscînd în timpul lui o mare înflorire.

143. Ferdinand I de Habsburg (1503—1564), rege al Boemiei şi Ungariei (1526), împărat al Germaniei (1531). Fondator al monarhiei austriece de Habsburg.

144. Cydnus, fluviu în vechea Cilicie, astăzi provincia Adana din sud-estul Turciei, în care s-a înecat împăratul Frederic-Barbarossa.

145. Sesostris, numele grecesc al regilor egipteni Senusret din dinastia a XII-a ce a dus la înflorirea regatului mijlociu al Egiptului în sec. XIX — XVIII î.e.n. Sesostris al III-lea a fost un mare cuceritor care a supus Palestina, Etiopia şi alte teritorii, şi un mare organizator al statului. O legendă tîrzie a creat din el imaginea unui mare cuceritor ce ar fi supus jumătate din lumea cunoscută atunci.

146. Roland, una din căpeteniile lui Carol cel Mare. După cronicarul Eginhard, celebrul erou legendar a fost omorît într-o luptă împotriva bascilor în timp ce comanda ariergarda armatei. Legenda a făcut din el modelul cavalerului medieval. Termenul de paladin este dat cavalerilor însoţitori ai împăratului Carol cel Mare.

147. Merlin, magician adeseori citat de legendele medievale.

148. Alexandru I Pavlovici, împărat al Rusiei (1801—1825), învins de Napoleon la Austerlitz, Eylan şi Friedland, s-a împăcat cu el prin tratatul de la Tilsit (1807), apoi i-a devenit din nou adversar, ceea ce a determinat dezastruoasa campanie a lui Napoleon în Rusia din 1812. În urma ei s-a constituit alianţa dintre Rusia, Austria, Prusia şi Anglia, care a reuşit înfrîngerea lui Napoleon în 1813 la Leipzig şi invadarea Franţei (1814).

149. Friedrich-Wilhelm al III-lea, împărat al Prusiei (1797—1840), a fost învins de Napoleon la Iena iar imperiul dezmembrat prin pacea de la Tilsit (1807), dar a reuşit refacerea lui prin tratatul de la Viena din 1815.

150. Francisc I, împărat ereditar al Austriei (1804—1835). Inamic al lui Napoleon i-a devenit socru acordîndu-i mîna fiicei sale Maria Luiza. După înfrîngerea lui Napoleon în 1814 a jucat un rol important prin cancelarul său Metternich la reaşezarea Europei cu ocazia Congresului de la Viena (1815).

151. Locul a două victorii importante ale lui Napoleon I : Austerlitz (1805), unde a învins pe împăraţii Austriei şi Rusiei, şi Iena (1806), unde a învins pe împăratul Prusiei.

152. Nicolas Soult, duce de Dalmaţia, mareşal al Franţei sub Napoleon, el a decis victoria în bătălia de la Austerlitz.

153. Generalul Hugo, tatăl lui Victor Hugo, devotat ofiţer bonapartist.

154. Slujitor elveţian (suisse), portar la un palat sau slujitor la o biserică, recrutaţi odinioară dintre elveţieni.

155. Joc de cuvinte în original. Slujitorul pronunţă incorect *chamoines* în loc de *chanoines* (canonic). *V.H.* glumeşte despărţind în *chats-moines* (= pisici-călugări). Vădeşte anticlericalismul lui.

156. Căpitanul Supă. Colonelul Bob de Orz.

157. Bouillon, în limba franceză, sinonim cu supă. Numele unei celebre familii nobile şi de militari, din care făcea parte şi Turenne.
158. Colonia, nume încetăţenit în limba română pentru oraşul Köln din R. F. Germania. În limba franceză Cologne, nume folosit de autor.
159. Petrus Paulus Rubens (1577—1640), pictor flamand, considerat ca cel mai de seamă reprezentant al barocului în pictură.
160. Duns Scotus, cel mai mare filozof al evului mediu ; primul teoretician al voluntarismului.
161. Conrad de Hochstetten (corect Hochstaedt), arhiepiscop al Coloniei, mort în 1261. Personaj contradictoriu implicat în lupte, incendiator al oraşului Colonia pentru a înăbuşi o revoltă împotriva lui. A fost totuşi protectorul ştiinţelor şi artelor, şi iniţiatorul construirii catedralei din Colonia.
162. Picardian şi tourainian, de la Picardie şi Touraine, două provincii istorice ale Franţei, situate în partea de NE şi, respectiv, în centrul ei.
163. Goulu, glouton, goinfre, gouliaf, sinonime pentru mîncău, îmbuibat etc.
164. Joc de cuvinte : *bichos* (pronunţia germanizată a cuvîntului *pigeon* — porumbel) înseamnă în limba franceză căţeluş.
165. Pairie, odinioară categorie nobiliară din care făceau parte marii vasali ai coroanei (vezi şi nota 6).
166. Construcţia Catedralei din Colonia (Köln) s-a sfîrşit în 1857.
167. Maximilian I (1573—1651) duce, apoi Elector de Bavaria. A fost aliatul lui Ferdinand de Austria în Războiul de 30 de ani.
168. Maria de Medicis (1573—1642), regină a Franţei prin căsătoria cu Henric al IV-lea. După moartea regelui a fost regentă pînă la majoratul fiului ei Ludovic al XIII-lea cu care a intrat în conflict. La instigaţiile cardinalului Richelieu, sfetnicul regelui, a fost trimisă în exil la Colonia unde a şi murit.
169. Matsys, Massys sau Metzys (Quinten sau Quentin) (1465 sau 1466—1530), pictor flamand. Autor al mai multor tripticuri şi portrete ; a contribuit la dezvoltarea picturii de acest gen.
170. Franc Floris (1516—1570), pictor, a realizat sub influenţa lui Michelangelo compoziţii religioase şi mai ales portrete.
171. Blücher, Gehhard Leberecht von Wahstatt (1742—1819), mareşal al Prusiei, conducătorul campaniei din Franţa din 1814 împotriva lui Napoleon I.
172. Citat din Evanghelia după Matei.
173. Floarea de crin este emblema regalităţii franceze.
174. Armand Jean de Plessis, conte de Richelieu (1585—1642), cardinal şi om de stat francez, şeful Consiliului de Stat pe vremea lui Ludovic al XIII-lea, creatorul absolutismului regal, reformator al legislaţiei, al armatei, finanţelor şi sprijinitor al culturii.
175. Henriette de France (1609—1669), fiica lui Henric al IV-lea şi a Mariei de Medicis, soţia lui Carol I Stuart, rege al Angliei, a trăit în exil după decapitarea soţului ei.
176. Partenon-ul, templul închinat zeiţei Athena Parthenos, construit în sec. V î.e.n. la Atena, considerat ca cea mai importantă realizare a arhitecturii clasice greceşti.
177. Jean Goujon (1510 sau 1514—1564 sau 1569), sculptor şi arhitect francez. A lucrat la ridicarea şi decorarea multor edificii importante printre care şi palatul de la Heidelberg.

178. Domenico da Cortona, zis Boccador (gură de aur), arhitect italian născut la Cortona, mort în 1549. A lucrat la Blois şi la Chambord şi a făcut parte din echipa de arhitecţi italieni aduşi în Franţa de Francisc I.

179. François-Guillaume-Jean-Stanislas Andrieux (1759—1833), poet dramatic. Din 1829, secretar perpetuu al Academiei Franceze.

180. Este vorba de masivul Siebengebirge.

181. Marcus Vipsanius Agrippa (63—12 î.e.n.), general roman şi om de stat cu funcţii importante, încredinţate de Marc Antoniu, socrul şi prietenul lui. A fost guvernator al Galiei, de unde a organizat o expediţie la E de Rin împotriva triburilor germanice.

182. Justinian I, împărat al Bizanţului (527—565), a recucerit Italia şi Africa dar a rămas în istorie mai ales prin opera sa legislativă.

183. Milon din Crotona, atlet din sec. VI î.e.n., născut în Crotona, de mai multe ori învingător la Jocurile Olimpice.

184. Daniel, personaj biblic şi profet, tînăr evreu luat în robie în Babilon, s-a impus lui Nabucodonosor prin înţelepciunea lui. Aruncat în groapa leilor a fost găsit a doua zi viu şi nevătămat.

185. Panteonul, monument din Paris, conceput în 1764 de arhitectul Soufflot. Destinat a fi biserică, Revoluţia Franceză (1789) l-a transformat în templu destinat să primească cenuşa oamenilor iluştri. Aici a fost îngropat şi Victor Hugo în 1885.

186. Trèves, actualmente Trier, oraş în R. F. Germania, sediul episcopului elector, din sec. XIII pînă în 1806.

187. Soleure, Solothurn, oraş în Elveţia pe malurile rîului Aar, cu o catedrală barocă.

188. Wilhelm I de Nassau, zis şi Taciturnul (1533—1584), conducător al Olandei. A organizat răscoala Ţărilor de Jos contra Spaniei. Wilhelm Tell, ţăran elveţian, conducător al răscoalei. *V.H.* vrea să spună din Olanda pînă în Elveţia.

189. Maienţa, transcriere românească a numelui oraşului Mainz din R. F. Germania, în limba franceză Mayence.

190. Rue de Rivoli, stradă modernă şi elegantă din centrul Parisului.

191. Batignolles, cartier mărginaş al Parisului.

192. Horaţiu — *Arta Poetică*, versul 22

Amphora coepit
Institui currente rota, cur urceus exit ?
(Începe să se formeze o amforă
De ce alergînd roata, iese un ulcior ?)

193. Autorul se referă la împrejurările care au dus la schimbarea familiei domnitoare în Franţa în 1589. Regele Henric al II-lea (1547—1559), căsătorit cu Caterina de Medicis, a avut mai mulţi fii dintre care trei au urmat la tron succesiv, Francisc al II-lea (1559—1560), Carol al IX-lea (1560—1574) şi Henric al III-lea (1574—1589). El a avut de asemenea cu Filippe Duc, pe Diane (1538—1619) pe care o recunoaşte ca fiică naturală, conferindu-i numele de Diane de France sau Diane d'Angoulême după numele domeniului dăruit de tatăl său. Ea a fost căsătorită cu Orazio Farnèse, duce de Castro şi apoi cu mareşalul de Montmorency. Persoană cu influenţă benefică la Curtea Franţei, a contribuit la concilierea lui Henric al III-lea cu Henric rege de Navarra, vărul său, de care îi separa o îndelungată duşmănie, primul

fiind catolic şi cel de al doilea protestant. Mort fără urmaşi, Henric al III-lea a lăsat ca succesor pe vărul său care a domnit sub numele de Henric al IV-lea (1589—1610), cu el începînd dinastia Burbonilor.

194. Gabriel Montgomery conte de Lorges (1530—1574), căpitan al gărzii scoţiene a lui Henric al II-lea, l-a rănit pe acesta mortal, lovindu-l în ochi cu suliţa, în timpul unui turnir (1559) care a avut loc în faţa palatului regal Tournelles. Palatul a fost dărîmat în anul 1565.

195. În lupta de la Worcester (3 septembrie 1651) Cromwell l-a învins pe principele moştenitor al lui Carol I, viitorul rege Carol al II-lea. Acesta, pentru a scăpa de urmăritori, a stat ascuns timp de 24 de ore în coroana unui stejar (nu în scorbură !). Astronomul englez Edmund Halley (1656—1747), cunoscut mai ales datorită cometei ce-i poartă numele, a încercat să onoreze pe suveranul său Carol al II-lea creînd o constelaţie formată din 24 de stele detaşate din constelaţia Navei pe care a botezat-o „Stejarul lui Carol al II-lea". Tycho Brahe (1546—1601), astronom danez ale cărui observaţii i-au permis lui Kepler, care i-a fost elev, să enunţe legile asupra mişcării planetelor.

196. Ciudata situaţie a conducătorilor bătăliei de la Almanza este rezultatul a două împrejurări. Prin revocarea Edictului de la Nantes de către Ludovic al XIV-lea (cel de al doilea soţ al Doamnei de Maintenon) au fost suprimate drepturile protestanţilor din Franţa, fapt ce a dus la emigrarea a peste 30 000 de protestanţi, printre care şi Ruvigni, în Anglia. Cel de al doilea fapt este detronarea de către Wilhelm de Nassau a regelui Iacob al II-lea Stuart, care s-a refugiat în Franţa împreună cu fidelii săi, printre care şi mareşalul de Berwick, înrolat în armata franceză.

197. Prin moartea lui Ludovic al XIII-lea era de aşteptat o atenuare şi o temporizare a războiului dintre francezi şi spanioli în cursul căruia spaniolii au înconjurat oraşul Rocroi. Tînărul guvernator al ţinutului Champagne, prinţul d'Enghien, în ciuda sfatului de a nu întreprinde o acţiune decisivă, a atacat trupele spaniole, repurtînd o strălucită victorie ce a inaugurat gloria militară a Franţei şi a prinţului, denumit de atunci marele Condé.

198. *V.H.* se referă la insulta adusă Franţei în 1662 de către garda corsicană de pe lîngă Sfîntul Scaun prin jignirea ambasadorului francez la Roma, ducele de Créqui. Ca răspuns Ludovic al XIV-lea l-a ridiculizat pe papă, a determinat exilarea tuturor corsicanilor din Roma, iar pe ducele de Créqui în compensaţie l-a numit guvernator al Parisului şi apoi ambasador în Anglia.

199. Henric al II-lea, mareşal al Franţei (1595—1632), duce de Montmorency, împreună cu Gaston d'Orléans s-a revoltat contra lui Richelieu. A fost condamnat la moarte şi decapitat la Toulouse.

200. Este vorba de un complot împotriva lui Richelieu cînd magistratul De Thou (1607—1642) a fost condamnat şi decapitat împreună cu prietenii săi Cinq-Mars şi Urbain Grandier. Condamnarea a fost semnată de Jean Martin De Laubardement (1590—1653), magistrat francez, consilier de Stat în 1631, unealtă a lui Richelieu.

201. Din Evanghelia după Marcu, 14.18.

202. Brutus (85—42 î.e.n.), om politic roman, fiu adoptiv al lui Cezar, a participat la asasinarea acestuia în 44 î.e.n.

203. Oliver Cromwell (1599—1658), şef al opoziţiei şi al revoltei împotriva regelui Carol I, a devenit după înfrîngerea trupelor regale la

Naseby (1645), lord protector, fiind cel care a semnat condamnarea la moarte prin decapitare a regelui. Dizolvînd parlamentul Cromwell a condus ca dictator ţara pînă la moartea sa.

204. Agrippina, împărăteasă romană, fiica lui Germanicus, soţia lui Claudius, unchiul ei. Determină pe acesta să-i adopte fiul dintr-o altă căsătorie (Nero), apoi îl asasinează otrăvindu-l. La rîndul lui, Nero, va pune să fie asasinată.

205. Eikon Basilike, carte scrisă în limba engleză dar cu un titlu grecesc, de către Carol I în timpul detenţiei, amestec de jurnal intim şi meditaţii. Apărută după executarea autorului, ea a avut un imediat şi mare succes.

206. Aluzie la felul demn în care Carol I a făcut faţă revoluţiei lui Cromwell şi morţii dar nu a rezistat insistenţelor lui Richelieu ca să nu acorde reginei mamă azil în Anglia şi să o oblige să părăsească ţara.

207. François Ravaillac, asasinul lui Henric al IV-lea în 1610. A murit tras pe roată.

208. Polifem, unul dintre ciclopi, fiu al lui Poseidon. A fost orbit de singurul ochi de către Ulise şi oamenii săi cu un par gigantic.

209. Deviza sfîntului Bernard de Clairvaux (1090—1153), în sensul că este bine să se recurgă la forţă pentru creştinarea păgînilor.

210. Valentinian al II-lea (Flavius Valentinianus), împărat roman (375—392 e.n.). A domnit mult timp sub tutela mamei sale. A fost încredinţat unui tutore, generalul gal Arbogast care l-a asasinat, versiunea oficială fiind sinuciderea. A murit la vîrsta de 17 ani.

211. Lazare Hoche (1768—1797), general francez, a comandat în timpul marii Revoluţii Franceze armata care a ocupat Wissenburgul şi Landul.

212. François Marceau (1769—1796), general francez care s-a distins în timpul războaielor din 1791—1797 şi i-a bătut pe austrieci la Neuwied (1795) dar a fost rănit mortal la Altenkirchen.

213. Saint-Goar, numele francez pentru localitatea Sankt-Goar din Rheinland, R. F. Germania.

214. Nicolas Boileau (1636—1711), poet francez ce a contribuit în mod substanţial la fixarea idealului literar al clasicismului.

215. *De Bello Gallico*, Cartea I, cap. I.

216. Nero Claudius Drusus (38—9 î.e.n.), fratele mai mic al lui Tiberius, ginerele lui Marc Antoniu şi tatăl lui Germanicus. A fost victorios în războaiele de cucerire duse împotriva germanilor.

217. Munatius Plancus, consul roman între 42—27 î.e.n. ; a luat parte la campaniile lui Cezar, la crearea coloniilor din Galia (ajungînd cu ocazia aceasta în Elveţia actuală) apoi a fost implicat în luptele pentru putere dintre Octavian şi Antoniu.

218. Martius Agrippa, transcriere greşită de către *V.H.* a numelui lui Marcus Vipsanius Agrippa (vezi şi nota 181).

219. Marcus-Ulpius Traian (53—117), împărat roman. A cucerit Dacia, Mesopotamia, Arabia, Armenia, Asiria şi i-a învins pe parţi. Înainte de a fi împărat a fost guvernator al Germaniei Superioare (97 e.n.).

220. Adrian, împărat roman (76—138), urmaşul lui Traian. A încurajat literele, a reînnoit administraţia şi a unificat legislaţia. Pentru a apăra imperiul a pus să se construiască şiruri de fortificaţii în Germania şi Anglia.

221. Iulian, supranumit Apostatul (331—363), împărat roman, a părăsit religia creştină şi a adus o renaştere a păgînismului.

222. Valentinian I (Flavius), împărat roman de apus (364—375 e.n.).

223. Oreade, nimfe ale munţilor şi peşterilor în mitologia germanică şi scandinavă. Ondine, genii ale apelor în mitologia germanică şi scandinavă.

224. Roncevaux, orăşel din Spania (Navarra), într-o vale împădurită din Pirinei. Aici, în anul 778, ariergarda lui Carol cel Mare, comandată de nepotul său Roland, a fost distrusă de basci, Roland murind apărîndu-se şi apărînd grosul armatei.

225. Adolf de Nassau, împărat al Germaniei (1292—1298), învins şi omorît de Albert de Austria, pretendentul la tron, în lupta de la Gelheim.

226. Electorul palatin, conducătorul Palatinatului Rinului (Pfalz-ului) era unul din alegătorii împăratului germanic (vezi şi nota 427).

227. Jan Hus (1368—1415), reformator religios ceh, adept al doctrinei lui Wyclif. Rector al Universităţii din Praga, a fost excomunicat în 1412, apoi ars pe rug, în urma hotărîrii conciliului din Constanţa în 6 iulie 1415.

228. Louis Doucin (1652—1726), teolog şi iezuit francez.

229. Martin Luther (1483—1546), teolog german, autorul Reformei ce a dus la desprinderea de biserica catolică a religiei numită după el, lutherană.

230. Rudolf I de Habsburg, împărat romano-germanic (1273—1291), luptător neînfricat şi-a extins domeniile familiale apoi s-a angajat în diferite dispute, luînd partea celor nedreptăţiţi. Pentru meritele sale a fost ales rege al Romei şi împărat al Germanilor, fondînd astfel Casa domnitoare de Habsburg.

231. Porfir, serpentin ; primul este rocă eruptivă roşie ; al doilea este un silicat de magneziu hidratat din rocile metamorfice. Culorile lor sînt foarte frumoase şi pentru aceasta sînt utilizate ca decoraţii în construcţii.

232. Francesco Petrarca (1304—1374), poet şi primul mare umanist italian.

233. Esclavonia sau Slavonia, denumire dată zonei în care se vorbeau dialecte slave, în partea de nord a teritoriului R. S. F. Iugoslavia, partea sudică a Ungariei şi Banatul sîrbesc.

234. Cattaro, actualul Kotor din R. S. F. Iugoslavia.

235. Gaeta, port în Italia la Marea Mediterană.

236. Benevento, oraş în centrul Italiei, în Campagna.

237. Ludovic cel Blajin, cunoscut mai mult sub numele de Ludovic cel Pios, împărat al Franţei (778—840), fiul şi urmaşul lui Carol cel Mare.

238. Este vorba de fiii lui Ludovic cel Pios : Lothar I, împărat al Imperiului roman occidental (840—855), Ludovic al II-lea Germanicul, rege al Germaniei (843—876) şi de Carol al II-lea cel Pleşuv, rege al Franţei şi împărat al Occidentului (840—877).

239. Este vorba de Ludovic al II-lea, rege al Italiei (855—876), Carol, rege al Burgundiei meridionale şi al Provenţei (855—879), şi de Lothar al II-lea, rege al Lotharingiei (855—869).

240. Confederaţia Rinului, ligă de principi germani pe care Napoleon I a pus-o sub protecţia sa în 1806, menită să-i fie aliată. Ea s-a dizolvat odată cu căderea lui Napoleon.

241. *V.H.* se referă, poate, la următoarele versuri :

„E-o noapte-n care regele nu doarme
Petrece, bea, se-avîntă-n danţ nebun
Din vinul lui renan cînd bea o duşcă,
Această biruinţă, tobe şi surle,
O trîmbiţează astfel“

(Hamlet, Act. I, Sc. IV)

sau, poate, la celebra replică :

„Există, Horaţiu, în cer şi pe pămînt
Mai multe lucruri decît filozofia ta bănuieşte“.

(Act. I, Sc. V)

242. Scylla şi Charybda, două stînci care străjuiau strîmtoarea Messinei. În mitologie monştri marini pomeniţi de Homer în Odiseea. A trece între Scylla şi Charybda însemna a trece prin mari primejdii.

243. Oreada Lorelei, personaj de legendă, o frumoasă fată care locuia pe temuta stîncă din Rin de unde îi atrăgea pe navigatori, a căror vase se zdrobeau aici. Ea a fost popularizată de poeţii romantici Clemens Brentano şi Friedrich Schiller. *V.H.* foloseşte în text o transcriere greşită a numelui, Lurley.

244. Dalila, curtezană care, după cum spune biblia, l-a predat pe regele Samson filistinilor, după ce i-a tăiat părul în care stătea toată forţa sa.

245. La Gazette, ziar fondat de Théophraste Renaudot în anul 1631 sub patronajul lui Richelieu ; devine în 1762 Gazette de France şi încetează să mai apară în anul 1914. Primul ziar francez.

246. Leghe, unitate de măsură pentru distanţele terestre sau maritime, variind între 4 şi 5,5 km. Leghea franceză este de 4 km.

247. Palimsest, manuscris pe pergament de pe care s-a răzuit ceea ce era scris, pentru a fi folosit din nou. Uneori se poate descifra ceea ce a fost scris dedesubt.

248. Titania, personaj al comediei-feerie *Visul unei nopţi de vară* de W. Shakespeare, reprezentînd pe regina zînelor şi a pădurii. A fost împrumutată din vechile legende engleze unde poartă numele de regina Mab, iar numele de Titania a fost luat de la Ovidlu. Transpusă de Shakespeare într-o pădure de lîngă Atena ea poate fi echivalată cu zeiţa Circe din mitologia greacă.

249. Rembrandt Harmenszoon van Rijn (1606—1669), pictor olandez, unul din cei mai mari pictori ai lumii. Interioarele pictate de el, caracterizate excelent de *V.H.*, au creat o modă în întreaga şcoală flamandă.

250. Curtea miracolelor, cartier din vechiul Paris, unde se adunau în evul mediu cerşetorii şi vagabonzii, descris de *V.H.* în romanul *Notre-Dame de Paris.*

251. Bergère, cunoscută modă decorativă rustică din secolul al XVIII-lea.

252. Menhirul, piatră uriaşă unică, pusă în picioare, atingînd uneori înălţimea de 20 de metri. Menhire numeroase sînt mai ales în Bretania.

253. Bastilia, fortăreaţă construită la Paris, la poarta Saint-Antoine (1370—1382). La început citadelă militară, a devenit apoi închisoare de stat. Simbol al absolutismului regal, Bastilia a fost luată cu asalt de poporul din Paris la 14 iulie 1789 şi apoi dărîmată. 14 iulie, ziua căderii Bastiliei, a fost aleasă în 1880 ca zi naţională a Franţei.

254. Sibo de Lorch, personaj din folclorul vechi german.

255. Bacanală, sărbătoare la romani cu dansuri, jocuri şi petreceri închinate lui Bachus, zeul vinului. Denumire dată de obicei petrecerilor zgomotoase şi destrăbălate.

256. Sabat, ziua de sîmbătă considerată în religia mozaică şi de unele secte creştine ca zi de sărbătoare. Aici autorul se referă la unele credinţe din evul mediu că sîmbăta ar avea loc zgomotoase şi agitate adunări de vrăjitoare la miezul nopţii.

257. Frederic al II-lea cel Mare, rege al Prusiei (1740—1786), tipul perfect al despotului iluminat, mare sprijinitor al culturii (scriitor şi muzician el însuşi), pe plan militar un luptător neînfricat (a rezistat tuturor atacurilor franco-austro-ruse în timpul Războiului de 7 ani) şi un diplomat abil.

258. Europa, în mitologia greacă fiică a lui Agenor şi Telephassei. Ea a fost răpită de Zeus care, transformat într-un taur alb, a dus-o în spinare pînă în insula Creta. Acolo Europa s-a unit cu taurul dîndu-i trei fii : Minos, Rhadamenthus şi Sarpeton.

259. Gentil-Bernard, pe numele său adevărat Pierre-Joseph Bernard (1710—1775). Poet francez la modă pe vremea Doamnei de Pompadour pentru poeziile sale cu caracter erotic şi vodeviluri cu caracter rustic.

260. Personaje alegorice din mitologia greacă.

261. Hurie, femeie foarte frumoasă, pe care Coranul o făgăduieşte credinciosului musulman în viaţa viitoare. Cuvînt de origine persană.

262. Este vorba de Divina Comedie, Infernul, Cîntul I. La Dante pantera este simbolul desfrîului trupesc, leul — al mîndriei răutăcioase, iar lupoaica — al zgîrceniei.

263. Tales din Milet, matematician şi filozof grec (sec. VII—VI î.e.n.). A pus bazele geometriei, enunţînd numeroase teoreme.

264. Bias, unul din cei şapte înţelepţi ai Greciei, după tradiţie născut la Priena către 570 î.e.n.

265. Periandrus, tiran al Corintului între 627—587 î.e.n.

266. Solon din Atena (640—558 î.e.n.), om politic atenian. Devenit arhonte, a întărit spiritul naţional, a uşurat impozitele celor săraci şi a stabilit armonia în cetate, dîndu-i o constituţie democratică.

267. Pittacus (650—569 î.e.n.) a eliberat cetatea Mytilene de tirani şi a guvernat-o timp de zece ani (595—585).

268. Kleobulos, iscusit în alcătuirea ghicitorilor.

269. Chilon, unul din cei şapte înţelepţi ai Greciei (sec. VI î.e.n.).

270. Orfeu, personaj mitologic, fiu al lui Apolo şi al nimfei Caliopi, cîntăreţ care intervine în epopeea homerică. I se atribuie multe aventuri, mai ales coborîrea lui în infern în căutarea soţiei sale, Euridice.

271. Gâtinais, regiune din bazinul parizian, de o parte şi de alta a rîului Loing.

272. Basilic, monstru fabulos ieşit dintr-un ou ouat de un cocoş şi clocit de o broască rîioasă.

273. Cyrene, oraş şi colonie greacă în nordul Africii, la vest de Egipt, anexate de Roma în anul 96 î.e.n. Ruine importante (agora, Templul lui Apolo, terme).

274. Scaliger (Giulio Cesare Scaliero) (1484—1558), filozof și medic italian, autor al unei vestite *Poetici* care a avut o mare înrîurire asupra clasicismului francez.

275. Arhipelagul, vechiul nume al Mării Egee.

276. Majorca, în limba spaniolă Mallorca, cea mai mare dintre insulele arhipelagului Balearelor.

277. Yviza (de fapt Ibiza), una dintre insulele Baleare, la sud-vest de Majorca.

278. Itaca, una dintre insulele ioniene. După poemele homerice, ar fi fost regatul lui Ulise.

279. Aristot, filozof grec (384—322 î.e.n.), fondator a numeroase științe și ramuri ale filozofiei, unul dintre cei mai cuprinzători gînditori ai omenirii.

280. *Cidul*, tragedie de Pierre Corneille, una dintre cele mai reprezentative piese ale clasicismului francez.

281. Mandelard Bobèche, zis Bobino (1791 — după 1840), comic francez, celebru în timpul Imperiului și al Restaurației.

282. Petit-Sou, în limba franceză bănuț.

283. Jacques Callot (1592—1635), gravor și pictor francez. Geniu îndrăzneț, fecund și original, a lucrat în Italia și în Lorena. Maestru în acquaforte, a avut o mare influență asupra gravorilor din veacul al XVII-lea. Seriile *Capriciile, Săracii, Mizeriile războiului* sînt celebre.

284. Iov, personaj biblic din Vechiul Testament, a cărui credință a fost pusă la încercare de Dumnezeu prin tot felul de nenorociri abătute asupra sa, chiar și o groaznică eczemă cu bube purulente și rău mirositoare.

285. Ptha, zeu din vechiul Egipt, adorat la Memfis.

286. Osiris, zeu al Egiptului antic, protector al morților, frate și soț al lui Isis.

287. Memnon, numele unui erou grec, rege al etiopienilor, care a venit în ajutorul Troiei și a pierit de mîna lui Ahile. Mai tîrziu s-a crezut că poate fi recunoscut într-unul din cei doi coloși ai lui Amenofis al III-lea, la Teba ; legenda spune că statuia lui, atunci cînd cad razele soarelui pe ea, scoate un sunet melodios.

288. Sbrigani, personaj din comedia-balet *Monsieur de Pourceaugnac* de Molière. Om de intrigă îmbrăcat italienește coboară direct din Comedia del'arte unde are rolul de valet șmecher. Poate fi considerat o schiță a personajului Scapin pe care Molière îl va da teatrului francez peste doi ani.

289. Carnac, sat pe ruinele Tebei din Egipt, în care se află celebrul templu al lui Amon.

290. Referință greșită a lui *V.H.* Ramses al II-lea, celebrul faraon din dinastia a XIX-a a Egiptului, a fost fiul lui Sethi I și a avut ca urmaș pe Menephatah I, unul din numeroșii săi fii. El a terminat construirea giganticei săli cu coloane din templul de la Karnac a cărui ridicare a durat multe secole.

291. Sarcopt, animal microscopic parazit al omului și al anumitor vertebrate. Femela provoacă rîia. Are o lungime de 0,3 mm și face parte din ordinul acarizilor.

292. Şcoala de la Atena, celebră frescă de Rafael, în care sînt reprezentaţi marii corifei ai gîndirii greceşti (Platon, Aristotel ş.a.) şi prin care Rafael aducea omagiul Renaşterii moştenirii antice.

293. Chesapeake şi huronii, triburi indiene din America de Nord; botucuşii, indieni din America de Sud.

294. Algonquini (corect algonki), triburi de indieni din America de Nord.

295. Institutul, instituţie culturală supremă a Franţei, cuprinzînd cinci academii: Academia Franceză, Academia de Ştiinţe, Academia de Ştiinţe Morale şi Politice, Academia de Arte Frumoase şi Academia de Inscripţii şi Literatură.

296. Samarkand, oraş din Uzbekistan, cu monumente din sec. XIV—XV e.n.; Calicu, port pe coasta de vest a Indiei (actualul Kozhikode); Canganor, oraş în India.

297. Castelul Fürstenberg a fost asediat în 1321 în timpul războiului purtat de Ludovic de Bavaria împotriva lui Frederic cel Frumos de Austria pentru coroana Germaniei, deţinută de primul, care a domnit sub numele de Ludovic al IV-lea (1314—1347). În 1632 a fost asediat în timpul luptelor regelui Gustav Adolf al II-lea al Suediei cu Carol Quintul, în cadrul Războiului de 30 de ani. În 1689 a fost asediat de trupele franceze ale lui Ludovic al XIV-lea, în timpul războiului pentru Palatinat.

298. Este vorba de Rudolf I de Habsburg (vezi şi nota 230).

299. Necrofori, insecte a căror dezvoltare larvară are loc în cadavre.

300. Feronii, gîndaci din genul Pferiostichus (Fam. Carabidae).

301. Toma d'Aquino (1225—1274), teolog şi filozof medieval, cel mai de seamă reprezentant al scolasticii catolice. A încercat să dea filozofiei catolicismului o aparenţă raţionalistă. El a căutat de asemenea să pună doctrina lui Aristotel în slujba teologiei catolice, înlăturînd latura materialistă şi dialectică a aristotelismului.

302. Biban-el-Moluk este celebra Vale a Regilor în care se găsesc mormintele faraonilor. Despre Ramses al V-lea, care a domnit între 1163—1160 î.e.n., nu se ştie practic nimic. De altfel, nu este sigur că referinţa lui *V.H.* este corectă, deoarece pe vremea cînd a scris cartea încă nu era cunoscută genealogia completă a dinastiilor egiptene.

303. Guntram şi Liba, veche legendă germană de pe valea Rinului, legată de castelul Falkenburg.

304. Crequi, Charles I de Blanchefort de Canaples (1578—1638), mareşal al Franţei, s-a distins în campania din Italia din timpul războiului dus de Ludovic al XIII-lea împotriva spaniolilor.

305. Thibaud IV le Chansonnier (1201—1253), pentru a putea scăpa de pretenţiile nepoatei lui Alix de Cipru la domeniile sale, a vîndut lui Ludovic al IX-lea în 1234 suzeranitatea asupra comitatelor Blois, Chartres, Sancerre şi Châteaudun.

306. Bagatelle şi Pantin, oraşele în apropierea Parisului.

307. Assuerus (corect Ahasverus), nume dat unui personaj legendar, Jidovul rătăcitor, sortit a bîntui veşnic prin lume, bolnav şi flămînd, din cauza unui ultragiu adus lui Isus în drumul acestuia spre Muntele Măslinilor.

308. Sylla, dictator roman născut în anul 136 î.e.n. A fost unul din cruzii conducători ai Romei. Luînd puterea prin forţă, a călcat în picioare toate legile, a avut toate viciile. Autorul se referă la momentul cînd

Sylla, în culmea puterii sale, abdică cu multă îndrăzneală în fața mulțimii consternate, renunțînd la prerogativele de dictator și devenind un simplu cetățean, neamenințat de nici un pericol. În realitate aceasta fusese doar o stratagemă, el păstrînd puterea și rămînînd pînă la sfîrșitul vieții stăpînul statului. Abdicarea formală în scopul de a reduce la tăcere poporul este citată adesea în literatură, însuși *V.H.* invocîndu-l de mai multe ori ca metaforă.

309. Ludovic al XI-lea, rege al Franței între 1461—1483. S-a ridicat, pe vremea cînd era prinț moștenitor, împotriva tatălui său. Conducător despotic, a îndepărtat pe sfetnicii săi și a întărit puterea regală în detrimentul corpului politic și al clerului.

310. *V.H.* folosește atît termenul corect tradus din limba germană, de „Turnul Șoarecilor“ cît și pe cel de „Turnul Șobolanilor“.

311. Galiotă, vas olandez cu pînze asemănător unei goelete, foarte rotunjit atît în față cît și în spate.

312. Guelfi, în Italia evului mediu, partizani ai papei și ai independenței italiene, dușmani ai ghibelinilor.

313. Ghibelinii, spre deosebire de guelfi, erau partizani ai împăraților romano-germanici.

314. *Euphorbia officinalis,* numele științific al plantei laptele-cucului.

315. Pfalzgrav, conte palatin.

316. Gambaralele maure (giamparalele la turci), un fel de dansuri populare. Alhambra, palat construit de arabi în anii 1231—1273 la Granada ; cel mai important monument de artă maură din Europa.

317. Cicero a suferit de spasmofilie.

318. Referință la un celebru proces declanșat de inchiziție în urma căruia Torralva a fost ars pe rug.

319. Onagru, măgar sălbatic.

320. *Onerasia,* corabie de transport ; *remigia,* corabie cu vîslași ; *galera,* navă de război cu pînze și vîslași ; *galionul,* navă mare de transport, înarmată ; *fregata,* navă cu trei catarge ; *fregatonul,* fregată mai mică ; *feluca,* vas îngust, cu pînze și rame ; *polaca,* vas cu pînze pătrate ; *fontana,* vas mic cu catarg înalt ce poartă două pînze ; *barcarolă,* gondolă ; *caracora,* barcă îngustă de forma pirogilor.

321. *Sirocco,* vînt foarte cald și uscat ce bate dinspre Sahara spre Mediterana ; *tramontana,* vînt rece care bate în partea de sud a Franței, dinspre Pirinei ; *galerna,* vînt de nord-vest, rece și persistent, care bate în nordul Franței.

322. Nume vechi ale unor țări din Asia, incluse astăzi în țări mai mari (de pildă Pegul, inclus în Birmania, Sagistanul inclus în India etc.).

323. Persoanele citate sînt navigatori, exploratori și călători, mai ales din sec. XVI și XVII. De pildă, Fernando Mendez Pinto a explorat Indiile Orientale, Pedro Ordoñez, America Centrală, Mendez Pinto, Peru.

324. Avicena (Ibn Sina), filozof și om de știință iranian (980—1037) care a scris, printre altele, și o carte de medicină.

325. *Ommastrephes sagitatus* și *Ommastrephes giganteus,* specii de moluște cefalopode actuale, înrudite cu calmarul.

326. Nume populare a diverse animale, precum : *rosmarul,* mamifer amfibiu din familia morselor ; *cristeiul negru,* pasăre din genul Rallus ; *molusca-cuțit,* scoică foarte alungită din genul Solen ; *gara-*

gianul, pasăre de pradă din America de Sud ; *capercalzele,* peşte cu carnea otrăvitoare din genul Balista ; *antenabul,* peşte din genul Lophius ; *alcatrazul,* nume dat în Spania pelicanului etc.

327. Grifon, nume popular al vulturului pleşuv, dar şi animal fantastic cu corp de leu, cap şi aripi de vultur, urechi de cal şi înotătoare de peşte pe spinare. Triburile arimaspe sînt populaţii legendare din Sciţia, trăind pe ţărmurile Mării Caspice, ce erau în continuă luptă cu grifonii. Se spune că arimaspii nu ar fi avut decît un ochi, legendă ce vine probabil de la faptul că ocheau cu arcul închizînd un ochi.

328. Capul Guardafui, capătul cel mai estic al Africii, la intrarea în Golful Aden.

329. Ilex, numele latinesc al laurului.

330. Midie de Vologne, scoică de apă dulce, aparţinînd genului Unio, comună în rîurile Franţei, prezenţa perlelor fiind însă de domeniul poveştilor.

331. Berberia, nume vechi dat zonei muntoase a Africii de Nord, locuită de berberi.

332. Palimbotra, Cintiqui, Monomotapa, regiuni din India.

333. Vătămătoare, *Anthyllis vulneraria* L., plantă din familia Leguminosae.

334. Şopîrliţa, *Veronica longifolia,* plantă din familia Scrophulariaceae.

335. Mărarul sălbatic sau păsăresc, *Ferulago silvatica,* plantă din familia Umbeliferae.

336. Drobul argintat de Cette, specie de *Cytisus,* plantă din familia Leguminosae.

337. Anemona înstelată de Nisa, specie de *Anemone,* plantă din familia Ranunculaceae.

338. Nalbă marină, specie de *Lavatera,* plantă din familia Malvaceae.

339. *Geranium sanguineus* din Pirinei, specie de priboi, plantă din familia Gentianaceae.

340. *Astrantia major,* ştevie, plantă din familia Umbeliferae.

341. Biarmia, nume vechi al zonei nordice a Scandinaviei.

342. Maelstrom, şenal al Mării Nordului lîngă insulele Lofoten, unde se formează puternice curente turbionare de mare viteză, un loc temut de navigatori.

343. Pluto, zeul împărăţiei subpămîntene în mitologia greacă, posesor al tuturor bogăţiilor subterane.

344. Ali Rabban at-Tabarî, zis Arabus, autor al cărţii *Paradisul Înţelepciunii* (sec. IX), o sinteză a concepţiilor despre om şi medicină.

345. Dedalus, personaj din mitologia greacă, constructorul Labirintului din Creta, în care a fost el însuşi apoi închis de regele Minos.

346. Pisistrate, tiran al Atenei (600—527 î.e.n.) a dispus să fie adunate şi publicate epopeile lui Homer, *Iliada* şi *Odiseea.*

347. Tubalcain, personaj biblic ; descendent al lui Cain, străbun mitic al fierarilor.

348. Arhimede, mare savant al antichităţii (287—212 î.e.n.), a făcut descoperiri fundamentale în matematică şi fizică şi autor a numeroase invenţii tehnice, printre care un sistem de incendiere a navelor inamice prin concentrarea energiei solare cu un sistem de oglinzi concave.

349. Noe, personaj biblic care a salvat vieţuitoarele şi oamenii de la înecul determinat de potop prin îmbarcarea lor pe o navă construită de el.

350. Abraham bar ha-Nasi (numit şi Savasorda), savant arab renumit din sec. XII.

351. Moise, personaj biblic, eliberator al poporului evreu din captivitatea din Egipt, purtător al voinţei lui Dumnezeu, care i-a dictat Decalogul.

352. Amphictyon, rege al Atenei în sec. XVI î.e.n., creatorul unei confederaţii a popoarelor de la începuturile istoriei greceşti condusă de Consiliul amphictyonilor.

353. Busola a fost inventată în China antică (menţionată în scris în anul 120 e.n.) de unde a fost adusă în Spania de arabi. De aici a fost răspîndită în jurul anului 1000 în Europa de diferiţi călători, printre care şi călugărul Flavius.

354. Botargus, autor al uneia dintre primele cărţi de artă culinară datînd din secolul al XIV-lea.

355. Marte, în mitologia romană zeul războiului şi al agricultorilor.

356. În nici o carte asupra inventării tipografiei nu apare numele de Faustus.

357. Bertold Schwartz, călugăr franciscan alchimist care a descoperit proprietăţile detonante ale amestecului de sulf, salpetru, plumb şi cărbune. A murit în 1313 făcînd această descoperire, fiind prima victimă a prafului de puşcă.

358. Pontian, papă între anii 230—235, prigonit de împăratul Alexandru Sever care l-a exilat în insula Tavolato, unde a şi murit.

359. Pintă, măsură franceză de capacitate pentru lichide, de 0,93 litri.

360. Trimalcio (corect Trimalchio), personaj al romanului *Satyricon*, scris de Petronius, un aristocrat din preajma împăratului Nero. Trimalchio este un bogat parvenit, lipsit de gust şi rafinament care dă un ospăţ luxos pentru a-şi evidenţia bogăţia.

361. Nemrod, rege mitic ce apare în diverse legende persane şi arabe, unde este caracterizat drept un „puternic vînător în faţa lui Dumnezeu".

362. Mithrobuzan şi Machanides, personaje mitice.

363. Emilius Barbula V, consul roman în 281 î.e.n., care a învins pe samiţi în anul 280.

364. Rollo, conducător al normanzilor, a obţinut în 912 drept asupra gurilor Senei (Normandia) de la regele francilor Carol, precum şi aşezarea ce va deveni oraşul Rouen, în schimbul creştinizării lui şi a triburilor sale.

365. Arnolf (corect Arnulf), împărat romano-germanic (896—899) l-a numit pe fiul său nelegitim Teutibold (corect Zwentibold) în anul 895 rege al Lotaringiei şi Burgundiei.

366. Haganon, personaj ce nu a putut fi identificat.

367. Herbert I, conte de Vermandois (mort în 943), descendent din Pepin, nepot al lui Carol cel Mare.

368. Wilhelm al III-lea Cap de Cînepă (Tête d'Etoupe), duce de Acvitania (951—963) a luptat cu diferiţi principi sprijiniţi de regele Lothar al II-lea pentru a-şi dobîndi şi menţine ducatul.

369. Vitalianus, papă între 657—672.

370. Fardulfus, poet latin de origine lombardă, numit de Carol cel Mare abate de Saint-Denis ca răsplată că i-a dezvăluit un complot pus la cale de un fiu natural, Pepin Cocoşatul.

371. Athelstan (895—941), rege anglo-saxon, a supus pe şefii triburilor daneze, a învins pe scoţieni, trăind apoi în bună pace cu ei. A sprijinit biserica şi a emis unele legi înţelepte.

372. Aigrold, rege mitic al Danemarcei, anterior succesiunii istorice de conducători ce începe cu Gorm cel Bătrîn, în 900.

373. Cyrus al II-lea, cel Mare, rege al Persiei (558—528 î.e.n.), stăpîn al întregii Asii occidentale prin înfrîngerea tuturor vecinilor, lidieni, babilonieni etc.

374. Emma, presupusă fiică a lui Carol cel Mare.

375. Ogiva, regină, mama lui Ludovic al IV-lea de peste Mare (Ludovic Ultramarinus) (936—954), numit astfel deoarece mama sa era fiica regelui englez Eduard cel Bătrîn iar el însuşi a crescut în Anglia.

376. Gerberge (750—771), regină a Austrasiei, Burgundiei şi Provenţei, soţie a lui Carloman, fratele lui Carol cel Mare.

377. Diana, zeiţă în mitologia romană a vînătorii şi a pădurilor.

378. Grigore al XIII-lea, papă între 1572—1585, a sprijinit intens lupta împotriva reformaţilor şi a impus calendarul azi în folosinţă (calendarul gregorian) şi a fost sprijinitor al artelor.

379. Siminichie *(Cassia angustifolia)*, folosit în farmacie ca purgativ sub numele de Folia Sennae ; revent *(Rheum officinale)*, cunoscut mai ales sub numele de rabarbără ; sarea de Epsom, sulfatul de magneziu, purgativ puternic.

380. *Speculum historiae*, oglinda istoriei, adică aşa cum a fost cineva reţinut de istorie. Lucrare medievală.

381. Silvestru al II-lea, papă între 999—1003, pe numele său adevărat Gerbert, a fost crescut la mănăstirea Saint-Gerauld din Aurillac, devenind călugăr de foarte tînăr. Înzestrat cu o inteligenţă precoce şi o înclinaţie vădită către studiu, dublat şi de un caracter dificil ceea ce-l făcea să-şi exprime necontenit dispreţul pentru confraţii săi, a fost considerat periculos. Abatele mănăstirii, vrînd să scape de el pentru că devenise incomod printre ceilalţi călugări, profitînd de vizita unui înalt conte spaniol, l-a trimis la studii în Spania. Gerbert, avid de cunoştinţe noi, s-a instruit şi în alte domenii decît teologia, devenind un discipol al arabilor. Contemporanii săi neînţelegînd de unde putea să aibă atîta ştiinţă îi atribuiră puteri vrăjitoreşti. De altfel, prin maşinaţii destul de subtile, a ajuns din simplu călugăr, papă. Aşa se face că au circulat în Europa multe zvonuri precum că Gerbert înainte de a deveni papă şi-ar fi vîndut sufletul diavolului.

382. Pèrinet Leclerc (corect Perrinet Le Clerc) (născut către sfîrşitul sec. XIV — 1418) ; tînăr negustor de fier a fost amestecat în luptele dintre familiile de Burgundia şi Armagnac, ultimii deţinînd puterea la Paris. Fiind nedreptăţit de ei, a deschis într-o noapte stabilită poarta Saint-Germain lăsînd pe adepţii burgunzilor să intre în Paris, ceea ce a dus la un teribil măcel. El însuşi a fost găsit mort după cîteva zile. P.L. este pentru parizieni simbolul trădătorului.

383. Contele Julian, guvernator al Andaluziei şi al Ceutei în sec. VIII. A luptat la început împotriva arabilor, apoi a trecut de partea lor predîndu-le Andaluzia. Potrivit unei tradiţii el s-ar fi răzbunat pe

regele Roderic care i-ar fi răpit fiica. Arabii l-au tratat cu mult dispreț confiscîndu-i averea și apoi aruncîndu-l în închisoare.

384. Emuldus, unul din primii anatomiști și medici ce a încercat să pună la temelia medicinei observația și experiența.

385. Parce, divinități ale destinului, asemănătoare cu ursitoarele noastre. Cele trei parce din mitologia greacă, Clotho, Lachesis, Atropos, torc necontenit firul destinului.

386. Claudius Civilis, conducător al batavilor (popor germanic ce locuia pe actualul teritoriu al Olandei) s-a revoltat în anul 70 e.n. împotriva romanilor, încheind la sfîrșit o pace cu ei.

387. Războiul Palatinatului a fost purtat de Frederic I cel Victorios, elector palatin (1452—1476) cu împăratul germanic Friederic al III-lea și aliații acestuia (contele de Würtenberg, arhiepiscopul de Metz ș.a.). Războiul a fost instigat de Frederic. (Vezi și nota 585).

388. Wilhelm de Hessa, zis cel Tînăr, a reușit cu prețul unor lupte să reunească ducatul Hessa, divizat de către bunicul și tatăl său.

389. Emblema casei de Hessa era leul, iar a Prusiei, vulturul.

390. Comparația se referă la opera a doi mari arhitecți ai evului mediu și figura burlescă a lui Gaultier Gargouille, celebru bufon de la curtea lui Ludovic al XII-lea.

391. Louise-Angélique Bertin (1805—1877), poetă și compozitoare franceză. A compus printre altele muzica operei Esmeralda, pe un libret scris de însuși *V.H.* după romanul său Notre-Dame de Paris. Nefamiliarizat cu acest gen artistic, *V.H.* nu a realizat o lucrare de calitate, ceea ce a dus la căderea iremediabilă a operei în 1836.

392. Nicolas Perrot d'Ablancourt (1606—1664), traducător al operelor clasice grecești și latine ce au avut un mare succes grație calităților literare, în ciuda prea marii libertăți față de original.

393. John Huxham (către sfîrșitul sec. XVII — 1768), medic englez de notorietate, descoperitor a numeroase medicamente (printre altele virtuțile terapeutice ale chininei), autor al mai multor tratate de medicină, între care cel citat de V.H., apărut în 2 volume în 1744 și 1752. Titlul exact : *Observationes de aere...*

394. Gaionela și Gonphonema, genuri de infuzorii.

395. René Descartes (1596—1650), mare filozof francez (întemeietorul raționalismului), matematician (creatorul geometriei analitice) și fizician (mecanica fizică, optica geometrică) etc., unul din marii savanți și gînditori ai omenirii.

396. Christiaans Huyghens (1629—1695), fizician și astronom olandez, a emis ipoteza ondulatorie a luminii, a descoperit inelele lui Saturn etc.

397. Edmé Mariotte (1620—1684), fizician francez care a studiat compresibilitatea gazelor enunțînd o lege ce-i poartă numele.

398. Baden-Baden, oraș balnear situat pe malul drept al Rinului, foarte la modă în secolul trecut și la începutul secolului nostru.

399. Joc de cuvinte bazat pe asemănarea dintre don Quichotte cu don Quichoque, domn care șochează.

400. Joc de cuvinte intraductibil rezultînd din asemănarea cuvîntului sagres bleus = gîndaci albaștri, cu sacrebleu care este o suduială.

401. Ubienii, popor germanic așezat pe malul drept al Rinului, aliat al romanilor, descris în detaliu de istoricul roman Tacit (55—120 e.n.), în cartea sa despre germani.

402. Este redată scrierea lui *V.H.* pentru cuvîntul creițar. În transcriere fonetică românească ar fi : crențer, crense, crișe și crușe.

403. Prin Liga celor o sută de orașe, *V.H.* înțelege Liga hanseatică, puternică organizație comercial-navală germană din evul mediu, cu originile în sec. XIII, apogeul în sec. XV, cînd număra o sută de orașe asociate. Hansa a început să decadă în timpul Războiului de 30 de ani, dispărînd practic în sec. XVII, lăsînd în urmă o istorie glorioasă și luminoasă, deoarece a jucat un important rol civilizator.

404. Philibert Gramont (1621—1707), cavaler, apoi conte. Personaj ce și-a dobîndit celebritatea prin viață ușoară și depravată, cunoscută mai ales datorită unor *Memorii* apărute cînd avea vîrsta de 80 de ani, la care face referință *V.H.*, scrise de fapt de cumnatul său Antoine Hamilton.

405. Maurice, hotel de mare lux din centrul Parisului.

406. Johannes Gensfleisch Gutenberg (1394—1468), inventatorul, în 1440, a tiparului cu litere mobile.

407. Mascaronul, mască sculptată, cu fizionomie fantastică sau grotescă, ce ornează partea culminantă a unei arcade de ușă sau fereastră, toartele vaselor sau țîșnitoarea fîntînilor.

408. Castel, transcriere franceză a localității Kastel, situată pe malul drept al Rinului.

409. Grigore al VII-lea, papă între 1073—1085, unul dintre cei mai mari pontifi ai Romei celebru prin bătăliile purtate împotriva lui Henric al IV-lea. A impus numeroase măsuri de disciplină ecleziastică.

410. Bonifaciu al VIII-lea, papă între 1294—1303. Celebru prin certurile pe care le-a avut cu Filip cel Frumos.

411. Este vorba de Henric al VI-lea cel Crud, împărat al Germaniei (1190—1197) și de Wilhelm al II-lea, conte de Olanda și împărat al Germaniei (1247—1256).

412. Este vorba de Ludovic al IV-lea de Bavaria, împărat al Romei și al Germaniei — 1328—1346 ; Henric al VII-lea, împărat al Germaniei (1308—1313) și Ioan I de Luxemburg, zis cel Orb, rege al Boemiei (1310—1346).

413. Jean de Roye, cunoscut și sub numele de Jean de Troyes, autor presupus al unei scandaloase cronici a vieții regelui Ludovic al XI-lea.

414. Este vorba de anul 1793 cînd în Franța a fost abolită regalitatea odată cu ghilotinarea lui Ludovic al XVI-lea, iar în Germania a fost îndepărtat arhiepiscopul de Maiența care prezida consiliul celor nouă electori ce alegeau pe împăratul germanilor, acesta fiind primul semn al căderii Imperiului Romano-Germanic.

415. Vezi pag. 111.

416. Transcriere franceză pentru Sankt Alban.

417. Este vorba de Sf. Francisc (1182—1226) supranumit Săracul, deoarece s-a dăruit sărăciei evanghelice în ciuda marei bogății familiale la care a renunțat.

418. Aaron, personaj biblic, fratele mai mare al lui Moise și primul mare poet al evreilor, simbol al conducătorului spiritual ; Melchisedec, personaj biblic, rege al Salemului din Canaa, mare preot din vremea lui Abraham, simbol al puterii lumești deținute de un conducător religios.

419. Frauenlob de fapt Heinrich de Meissen (apare menționat în 1278, mort în 1318), minisenger german, probabil fondatorul, la Maiența, a primei școli de maeștri cîntăreți.

420. Carmelitele, călugărițe aparținînd ordinului Sf. Fecioară din Muntele Carmel, înființat în sec. XV. Numele vine de la muntele Carmel din Israel unde, într-o peșteră, se află una din cele mai vechi reprezentări statuare a Sf. Maria.

421. Referire la început la Imperiul Roman și cel romano-germanic, apoi la Napoleon I.

422. Gérard Audran (1640—1703), gravor francez în acvaforte, celebru pentru gravurile sale de mari dimensiuni cu subiecte istorice.

423. Pentru Rabelais vezi nota 31. Calatagirone nu figurează în marile enciclopedii.

424. Minerva, zeiță a înțelepciunii la romani, corespunzînd zeiței Athena la greci. Ea și-a împodobit efigia cu capul Meduzei, făptură monstruoasă ce fusese ucisă de Perseu. Judita, personaj biblic care a salvat orașul palestinian Betulia, seducîndu-l pe generalul asirian Holofern căruia i-a tăiat apoi capul în timpul somnului.

425. Roemerul (celebră primărie din Frankfurt), monumentul cel mai curios din oraș din punct de vedere istoric și care are o origine necunoscută. Cumpărat de la negustorii lombarzi de către oraș în 1405, a fost construit și reconstruit în diferite epoci. În el se găsește sala împăraților.

426. În 962, cînd Otto I cel Mare a fondat imperiul germanic, l-a subintitulat și roman considerîndu-se urmaș al Imperiului Roman. Titulatura de Sfîntul Imperiu Romano-Germanic s-a menținut pînă în 1806, cînd Francisc II a renunțat la coroana Germaniei.

427. Numele de Palatinat dat inițial castelelor răspîndite în statele componente ale imperiului germanic a fost restrîns cu vremea la teritoriul situat în partea de sud a Germaniei, care la rîndul său a fost împărțit la 1640 în Palatinatul Superior (sau Palatinatul Bavarez) și Palatinatul Inferior numit și Palatinatul Rinului sau Pfalz. Palatinatul, întins pe cele două maluri ale Rinului a fost viu disputat de germani și francezi precum și de diferitele case domnitoare din Germania. Conducătorul Pfalz-ului, contele palatin, era unul din electorii împăratului germanic, fapt pentru care purta și titlul de elector palatin. Palatinatul a fost pustiit de trupele lui Ludovic al XIV-lea conduse de generalul Turenne.

428. Faima, divinitate înfățișată ca un monstru zburător cu mii de ochi, urechi și guri. Pe miile de porți ale palatului său intrau și ieșeau amplificîndu-se tot felul de vorbe.

429. Francisc al II-lea (Iosif Carol) a fost împărat al Germaniei între 1792—1806. În 1806, prin înființarea Confederației Rinului de către Napoleon I, Imperiul Romano-German a fost practic desființat iar Francisc a rămas doar împărat al Austriei (1804—1835), după moartea tatălui său Leopold al II-lea, sub numele de Francisc I. Referirea lui *V.H.* la anul 1794 este inexplicabilă, fiind poate o confuzie cu 1792, anul suirii pe tronul imperial germanic, sau cu 1806, desființarea acestei demnități.

430. Gérard Dow (1613—1675), celebru pictor olandez. S-a remarcat mai ales prin tablourile reprezentînd scene din viața domestică.

431. Antoon Van Dyck, pictor flamand (1599—1641), colaborator al lui Rubens, mare maestru al portretului.

432. Gunther, conte de Schwarzburg (1304—1349), împărat al Germaniei, a fost ales împărat în timp ce coroana era deținută de Carol al IV-lea. Nu a apucat să domnească deoarece a murit otrăvit.

433. Pfarthurn, turnul parohial din Frankfurt situat alături de catedrală. A fost distrus în 1867 de un teribil incendiu. El a aparținut protestanților.

434. Taunus, zonă de munți joși (880 m) făcînd parte din munții șistoși renani și care domină spre NV Frankfurtul.

435. Legenda pune întemeierea statului elvețian pe seama a trei păstori reprezentanți a trei cantoane care, coborînd din munți, s-au întîlnit în ziua de 17 noiembrie 1307 pe malul lacului Waldstetten jurînd să scape țara de tirania austriacă. În realitate este vorba de cei trei eroi naționali, Stauffacher din Schwitz, Furst din Uri și Melhthal din Unterwald, care au declanșat revolta în ziua de 1 ianuarie 1308.

436. La Morgarten elvețienii din cantoanele de munte au învins pe Leopold de Austria (fratele arhiducelui Frederic al Austriei) în anul 1315.

437. Carol Temerarul, duce de Burgundia (1467—1477), a fost învins de elvețieni, conduși de René de Lorena, la Granson și Morat (1476) și la Nancy (1477),unde a și murit.

438. Enguerrand de Couzy (1346—1397), nobil francez, a luptat pentru înfrîngerea Confederației orașelor elvețiene și a murit la Nicopol în timpul cruciadei împotriva turcilor.

439. În lupta de la Sempach (1386) confederații elvețieni au învins pe Leopold al III-lea de Austria, care a și pierit în luptă.

440. La Granson confederații elvețieni l-au învins în 1476 pe Carol Temerarul, duce de Burgundia (vezi și nota 437).

441. Lupta de la Chillon a fost cîștigată de confederați împotriva ducelui Carol al III-lea de Savoia, în urma căreia Geneva s-a eliberat de suzeranitatea Savoii.

442. Curtius, erou legendar roman care, pentru a salva imperiul s-a sacrificat în anul 365 î.e.n. aruncîndu-se într-un aven deschis în plin forum roman urmînd sfatul unui oracol.

443. La Bellinzona (localitate în Tessin, Elveția) a avut loc o luptă în 1503 cu Milanul. Lupta de la Cappel (corect Kappel) a avut loc în 1531 între catolici (aliați ai ducelui Ferdinand de Austria) și protestanți, conduși de Zwingli, care a pierit în luptă, ea fiind totuși cîștigată de protestanți.

444. Zwingli, umanist și reformator religios elvețian (1484—1531). A murit în lupta de la Kappel.

445. François de Bonivard (1493—1570), stareț la schitul Saint-Victor, patriot genovez, întemnițat în castelul Chillon de către Carol al III-lea, duce de Savoia timp de 6 ani, fiind eliberat de bernezi în 1536. A fost imortalizat de Byron în poemul *Prizonierul din Chillon.*

446. André Masséna (1758—1817), mareșal al Franței sub Napoleon I, s-a distins în luptele duse cu austriecii pe teritoriul Elveției (Zürich, 1799).

447. 267 de leghe = 1 185 km.

448. 7—8 leghe = 31—35 km.

449. Saint-Goarshausen, în limba germană Sankt-Goarhausen, localitate în R. F. Germania.

450. Cens regal, domeniu regal dat în dijmă locuitorilor.

451. Domenichino (1581—1641), Ludovico Carracci (1555—1619), Agostino Carracci (1557—1602), Annibale Carracci (1560—1609), Guerchin (1591—1666) şi Sciarpelloni (în jurul anului 1650) sînt pictori italieni ai Renaşterii. Jacob Jordaes (1593—1678) şi Frans Snyders (1579—1657) sînt pictori flamanzi ai Renaşterii.

452. Augustin Braun (1591—1639), Vilhelm de Colonia (dovedit a fi trăit între 1558—1678) şi Albrecht Dürer (1471—1528) sînt pictori germani. Petrus Paulus Rubens, pictor flamand. Guillermo Mesquida (1675—1747), pictor spaniol.

453. Hans Holbein (1497—1543), mare portretist german ; Lucas de Leyda (1489—1533), pictor şi gravor olandez, creator de scene istorice şi portretist ; Lucas Cranach (1472—1553), pictor german, maestru al portretului, compoziţiei mitologice şi religioase ; Jan Scarei (1495—1562), pictor flamand.

454. Charles Debrosses (1709—1777), celebru magistrat şi scriitor francez. Corespondenţa sa legată de călătoriile întreprinse, în special *Lettres sur l'Italie*, cît şi studiile sale filologice au făcut ca să-i rămînă pentru totdeauna numele înscris în istoria literaturii.

455. Druizii erau preoţii popoarelor celtice formînd o clasă sacerdotală. Metafora se referă la atmosfera misterioasă ce înconjura locurile de cult, ascunse în mijlocul codrilor.

456. Sfînta Hildegard (1098—1180), exaltată mistică ce avea viziuni pe care le-a redat într-o carte autorizată de biserică. S-a bucurat de o veneraţie universală, a purtat corespondenţă cu papi, împăraţi etc. şi a scris mai multe cărţi.

457. Sfînta Genoveva, fiica unui principe de Brabant şi soţia principelui Palatin Siegfried (cca 750), a fost acuzată pe nedrept de infidelitate conjugală, condamnată la moarte şi scăpată de un slujitor ; a trăit ascunsă în pădurile Ardenne mulţi ani, crescîndu-şi copilul, pînă ce a fost regăsită întîmplător de soţul ei care a adus-o înapoi, dovedindu-i-se întreaga nevinovăţie. A fost sanctificată de biserica catolică, povestea ei stînd la baza a numeroase prelucrări literare.

458. Schinderhannes, pe numele său adevărat Johann Bückler, conducătorul unei bande de răufăcători ce-şi făcea veacul pe la sfîrşitul sec. XVIII pe malurile Rinului. A fost prins în 1803 şi executat.

459. Ludovic cel Negru, al doilea fiu al lui Ştefan, principe de Simmern, conte al Palatinatului Rinului, căruia i-a urmat în 1459, a fost întemeietorul ramurii Zweibrücken (Două Punţi) familie princiară germană din care s-au tras regi ai Suediei şi ai Bavariei. Făcînd parte dintr-o Ligă îndreptată împotriva lui Frederic al III-lea, a pustiit Palatinatul pînă în 1460, cînd a fost învins.

460. Almuchabala, sinonim cu alchimia.

461. Wenceslas, numele mai multor regi ai Boemiei, dintre care Wenceslas al IV-lea a devenit împărat al Germaniei sub numele de Wenzel (1378—1400). Violent, beţiv, tiranic, abuziv a ridicat împotriva lui atît pe boemi cît şi pe principii germani care au hotărît destituirea lui şi înlocuirea lui cu electorul palatin Ruprecht. Wenceslas a continuat să fie rege al Boemiei şi să poarte titlul de rege al Romei pînă la moartea sa în 1419.

462. John Wyclif (1320—1384), teolog englez. Unul dintre şefii curentului antipapal şi anticlerical. Poate fi considerat ca părinte al anglicanismului.

463. Vezi nota 227.

464. Bula de aur, decret emis de împăratul Carol al IV-lea în 1356 prin care era stabilit sistemul de alegere al împăratului romano-germanic. De unde pînă atunci la alegere participau toţi nobilii, reprezentanţii oraşelor etc., bula restrîngea numărul electorilor la 7 : 3 ecleziastici şi 4 laici.

465. Imperiul de apus era cel romano-germanic, cel de răsărit era Imperiul roman de răsărit sau Imperiul Bizantin. Acesta din urmă s-a divizat în mici unităţi, împăratul de apus arogîndu-şi titlul de urmaş unic al Imperiului roman. La 1453, prin căderea Constantinopolului, Imperiul roman de răsărit a dispărut pentru totdeauna.

466. Este vorba de Rudolf I, împărat romano-germanic (1273—1291). (vezi nota 230).

467. Este vorba de împăratul romano-germanic Henric al V-lea (1106—1125), cunoscut mai ales pentru luptele duse cu papalitatea în chestiunea investiturii ecleziaştilor, începută încă de tatăl său, Henric al IV-lea.

468. Banda neagră, nume dat unui corp de mercenari germani care au servit în războaiele din Italia în timpul regelui Ludovic al XII-lea al Franţei. Numele a fost dat din cauza steagului negru pe care-l arborau dar s-a încetăţenit din cauza devastărilor pe care le făceau în drum.

469. Hansa renană, confederaţia oraşelor de pe Rin care au constituit în sec. XIII nucleul Ligii hanseatice (Hansa) şi care avea să cuprindă liga din Germania centrală cu capitala la Magdeburg şi liga nordică cu Brema, Hamburg şi Lübeck (vezi şi nota 380).

470. Este amintit un episod din lupta împăratului Henric al II-lea al Germaniei cu regele Boleslav al Poloniei, cu care s-a împăcat în 1018.

471. În urma certurilor repetate cu papalitatea, excomunicat de mai multe ori, împăratul Germaniei Henric al IV-lea a fost învins de propriii săi fii, instigaţi de papă, şi închis (1105). Izgonit de pe tron a fugit la Liège, unde a murit în mizerie.

472. Richard, duce de Cornwall şi Poitou, englez de origine, a deţinut coroana imperială a Germaniei (1257—1272) plătind sume imense electorilor. Într-una din cele trei perioade de şedere în Germania a avut loc episodul amintit de *V.H.*

473. Wolkenburg, în limba germană Castelul Norilor.

474. Martin Bucer (1491—1554) şi Filip Schwarzerd, zis Melanchton (1497—1560), teologi germani, mari propagatori ai protestantismului.

475. Iulianus, împărat roman (361—363 e.n.), numit şi Apostata, deoarece a renunţat la religia creştină, a cărui adept fusese, încercînd să reînvie religia greco-romană. A acţionat pentru consolidarea economică a oraşelor şi militară la graniţe.

476. Petru din Pisa, unul din învăţaţii aduşi de Carol cel Mare la curtea sa. Elefantul a făcut parte din darurile trimise în 801 marelui domnitor european de către califul arab Harun-al-Raşid, ca semn de prietenie, Carol fiind inamicul califului arab din Spania, duşman schizmatic al lui Harun. Elefantul primit a stîrnit o vie curiozitate în rîndul galilor.

477. Otto Leul, poreclă dată împăratului Otto al IV-lea (1198—1218), deoarece era fiul împăratului Henric Leul şi fusese crescut la curtea regelui englez Richard I Inimă de Leu.

478. Marchizul Albert Azzo I, a luptat împreună cu fratele lui Ugo împotriva împăratului Henric al II-lea al Germaniei, repurtînd victoria de la Maresburg, fiind însă bătut ulterior de împărat.
479. Henric al II-lea cel Şchiop, împărat german (1002—1024) şi-a impus autoritatea luptînd împotriva Turingiei, Saxoniei, Lorenei şi Boemiei şi în Italia pentru papă, fiind canonizat sfînt după moarte.
480. Conrad cel Bătrîn, marchiz de Tyr şi Montferrat, a luat parte la luptele cruciaţilor în Asia Mică fiind numit rege al Tyrului. A murit în 1190 asasinat. Conrad cel Tînăr (zis şi Conradin), vezi nota **494**.
481. Henric al III-lea, cel Negru, împărat german (1029—1056), a pacificat Boemia, Ungaria şi Lorena şi a intervenit în luptele din Italia ; şi-a arogat dreptul de a desemna pe suveranii pontifi, numind patru papi. Vezi şi nota 535.
482. Este vorba despre Rudolf al II-lea (1356—1370), principe al Saxoniei, care prin Bula de la Praga (1356) a primit dreptul de elector al împăratului.
483. Este textul-cheie al primatului papal — Tu es Petra et super hanc petram a edificabo Ecclesiam mea : Tu eşti Petru şi pe această piatră voi zidi biserica mea. — El exprimă marea certitudine a occidentului în materie de credinţă şi morală.
484. Godfried von Bouillon, erou al primei cruciade, marchiz de Anvers, vasal al împăratului Germaniei, l-a apărat pe acesta în războiul împotriva papei Grigore al VII-lea. În lupta de la Malsen (1080) a purtat drapelul imperial şi l-a rănit mortal pe Rudolf de Suabia, omul papei.
485. Vezi nota 467. Aici este amintit un episod al ocupării Romei în 1112 cînd Henric al V-lea l-a silit pe papa Pascal al II-lea să-l încoroneze şi să renunţe la dreptul de investitură.
486. Welfii, sau Guelfii, casă princiară germană originară din Italia, cu domenii în actualele teritorii ale Austriei şi Italiei. Din ea au făcut parte şase duci Welf (I—VI) ce au trăit în sec. IX—XII. *V.H.* se referă probabil la Welf al IV-lea cel Mare care a obţinut în 1070 ducatul Bavariei, luîndu-şi numele de Welf I de Bavaria.
487. Albert Ursul (1106—1170), margraf de Brandenburg, întemeietorul casei cu acest nume, fondatorul Berlinului.
488. Sfîntul Bernard de Clairvaux (1090—1153), una din cele mai mari figuri ale creştinismului, filozof mistic, a pus temelia ordinului Benedictinilor cistercieni şi a organizat cea de a doua cruciadă.
489. Raynald (corect Rainald von Dassel), arhiepiscop de Colonia (1159—1167), iniţial cancelar imperial pentru Germania şi Italia a împăratului Frederic I. A asediat şi cucerit în 1158 Milano, apoi în 1161—62 a asediat pentru a doua oară oraşul, fiind implicat în lupta pentru papalitate, incident la care se referă *V.H.* De notat că el a adus la Colonia osemintele celor trei magi aflate pînă atunci la Milano.
490. Richard I, Inimă de Leu, rege al Angliei (1189—1199), s-a distins prin fapte de vitejie în timpul cruciadei a 3-a, apoi a dus lupte cu împăraţii germani.
491. Frederic al II-lea, rege al Siciliei şi împărat german (1220—1250), a luptat aproape continuu cu papalitatea, luînd însă parte la o cruciadă.
492. Hermann Salza, mare maestru al ordinului teutonic (1210—1239), a fost întemeietorul cetăţilor teutonice din Ţara Bârsei, apoi a luptat în Egipt, Palestina, Italia şi Germania, pentru împăraţi, regi şi papi.

493. Ottokar I, rege al Boemiei (1197—1230), a fost amestecat în luptele pentru tronul Germaniei, reușind în mod abil să obțină ridicarea ducatului Boemiei la titlul de regat (1198).

494. *V.H.* se referă la un episod sîngeros al luptei pentru putere în Germania. Conradin de Suabia, fiu al împăratului Conrad al IV-lea, a fost despuiat încă de la naștere (1254) de toate drepturile sale la coroana imperială și de posesiunile regale din Germania și Italia. La vîrsta de 17 ani a început lupta pentru redobîndirea drepturilor sale cu regele Carol de Anjou. Trădat și predat acestuia, Carol a dispus executarea lui prin tăierea capului, împreună cu alți 9 tovarăși de luptă, printre care și tînărul său prieten Frederic de Baden, cu doi ani mai tînăr (15 ani, nu 16 cum pretinde *V.H.*).

495. Ludovic al IV-lea cel Sfînt, landgraf de Turingia (1217—1227), a inițiat cu împăratul Frederic al III-lea o cruciadă dar a murit încă la plecare, fiind totuși canonizat. (În textul original, la *V.H.* este Ludovic al V-lea, greșeală de tipar sau confuzie a autorului). Soția sa Elisabeta s-a consacrat după moartea soțului operelor de binefacere (a construit spitale, aziluri etc.). Deoarece la mormîntul ei se spune că ar fi avut loc tot felul de minuni, a fost canonizată în 1235.

496. Frederic cel Mușcat (zis și cel Vesel) (1256—1324), landgraf al Turingiei. Fiul lui Albert și al Margaretei, fiica împăratului Frederic al II-lea. Albert a destinat tronul Turingiei unui fiu nelegitim (ceea ce explică deznădejdea mamei sale care l-a mușcat lăsîndu-i un semn pe viață), dar și-a dobîndit drepturile în urma unor repetate lupte.

497. Este vorba de împăratul Rudolf al II-lea de Habsburg (1576—1612), renumit pentru zgîrcenia lui.

498. Sigismund de Luxemburg, împărat al Germaniei (1410—1437), posesor al ducatului de Brandenburg iar prin căsătorie, al Poloniei și Ungariei. A luat parte la bătălia de la Nicopol împotriva lui Baiazid, unde a fost înfrînt, apoi a condus războiul împotriva husiților din Boemia. Cu el s-a stins casa de Luxemburg.

499. Ultimul împărat excomunicat a fost Ludovic al IV-lea (1314—1346), numit și Bavarezul (vezi nota 471). Numirea de L. al V-lea provine de la faptul că în numărătoarea împăraților cu numele de Ludovic, lui Ludovic copilul (900—911) i se atribuie, sau nu i se atribuie un număr, țara fiind condusă pe vremea lui de o regență. Ludovic al IV-lea a fost excomunicat de papa Ioan al XXII-lea în 1324, iar de papa Clement al VI-lea în 1346 din cauza certurilor continui cu papalitatea.

500. Frederic al III-lea (după altă numărătoare, care include și pe Frederic cel Frumos, al IV-lea), împărat al Germaniei (1440—1493), a fost al 18-lea împărat încoronat de papă la Roma și ultimul, cei ulteriori autointitulîndu-se „împărat roman ales". A fost un împărat slab, pasionat de astrologie, alchimie și botanică, străin de marile evenimente contemporane cum au fost schizma bisericii creștine, căderea Constantinopolului și dezmembrarea feudalității.

501. Francesco Petrarca (1304—1374), poet italian. Referirea este făcută la împăratul Carol al IV-lea al Germaniei (deci și al Romei), autorul Bulei de aur (vezi nota 464) care s-a interesat, de altfel, puțin de treburile Germaniei, interesîndu-se mai mult de regatul său personal, Boemia.

502. Albert de Brandenburg (1414—1486), margrav şi elector de Brandenbrug, supranumit şi Achile şi Ulise al Germaniei din cauza abilităţii sale în turnire. A fost iniţial burgrav de Nürenberg.

503. Carol Temerarul (vezi nota 437). Ca duce de Burgundia a fost vasalul regelui Franţei Ludovic al VI-lea, dar visa să devină rege. Refuzat de împăratul Frederic, s-a repezit furios asupra acestuia, dar asediile timp de aproape un an (1474) a Neuss-ului nu au dus la nici un rezultat. A invadat valea Rinului şi a luptat împotriva Confederaţiei helvetice şi a Lorenei, aliatele Franţei.

504. Conciliu de la Constanţa (1414, nu 1415, cum afirmă *V.H.*) a fost al 17-lea conciliu ecumenic, convocat de papa Leon al XXIII-lea şi a marcat marea schismă a bisericii creştine occidentale. S-a încheiat cu osîndirea la moarte a lui Jan Hus şi condamnarea lui Wiclif.

505. Conciliul de la Basel (1431—1449), al 18-lea conciliu ecumenic, a reprezentat ultima tentativă de reunire a bisericilor creştine de răsărit şi de apus, întreprinsă de papa Eugen al IV-lea (1431—1439). Fiind sprijinit doar de o minoritate a Conciliului, papa a fost destituit în 1439 şi înlocuit cu nepotul său, principele Amedeo de Savoia, papa Felix al V-lea.

506. Dieta de la Worms (1421, nu 1419, cum afirmă *V.H.*) a fost convocată de Carol Quintul pentru a reglementa unele probleme politice ale imperiului, iar în a doua parte pentru a-l interoga pe Luther (vezi nota 229) dacă abzice de la credinţa eretică pe care o propaga. Luther, prezent în persoană, nu a retractat nimic dar a fost lăsat să plece liber, conform promisiunilor făcute.

507. Maria de Burgundia (1457—1482), unică descendentă a lui Carol Temerarul. Prin căsătoria sa cu Maximilian de Austria, a adus Casei de Austria Ţările de Jos şi Franche-Comté-ul.

508. Henric al II-lea, cel Pios (1191—1241), duce al Sileziei, a avut de înfruntat singur invazia tătarilor, după ce fusese părăsit, din laşitate, de regele Boleslav al V-lea, cel Cast, al Poloniei. Neputînd face faţă unei hoarde mult mai numeroase, a pierdut lupta de la Liegnitz, unde a şi pierit.

509. Procopiu cel Mare, numit şi cel Chel, conducătorul aripei extreme a husiţilor, cunoscută sub numele de taboriţi, a devastat începînd din 1426 Austria, apoi Silezia, Moravia, Ungaria, Lausitzul, avînd alături o altă căpetenie, pe Procopiu cel Mic. Taboriţii au fost înfrînţi de germani de-abia în 1434 în lupta de la Lipan, în care au pierit ambii Procopiu.

510. Jan de Leyda, pe numele său adevărat Rockold (1510—1536), faimos sectar religios, şef al anabaptiştilor. În urma unei revolte ce a izbucnit la Münster pune mîna pe putere devenind foarte popular. Înfrînt de episcopul Waldeck, a fost pus într-o cuşcă şi plimbat prin diferite oraşe ale Germaniei, apoi ucis în torturi groaznice.

511. Wallenstein Albrecht Eusebius Wenzel (1583—1634), cavaler în serviciul împăratului Germaniei în timpul Războiului de 30 de ani, a negociat cu inamicul în speranţa obţinerii coroanei Boemiei, dar trădat şi prins, a fost asasinat din ordinul împăratului.

512. Jean T' Serclaes conte de Tilly (1559—1632), valon în serviciul Sfîntului Imperiu, comandant al armatei Ligii catolice în timpul Războiului de 30 de ani, a cîştigat numeroase bătălii dar a fost înfrînt de Gustav-Adolf, pierind în lupta de la Lech.

513. Vezi nota 439.

514. Brunehaut (534—613), regină a Austrasiei.
515. Se face referire la cea mai celebră epopee a mitologiei germane, legenda Nibelungilor, ai cărei eroi sînt Siegfried (ce purta o cască ornată cu coarne) şi soţia sa Crimhilde.
516. Diverse nume ale oraşului Worms. Vangionii, popor germanic, aşezat pe cele două maluri ale Rinului mijlociu.
517. Antoine Lemierre (1723—1793), poet francez, cunoscut mai ales prin piesele de teatru jucate cu mare succes pe vremea lui, şi prin cîteva poeme didactice.
518. „Le Constitutionnel“, ziar liberal francez întemeiat în 1815, principalul organ de presă din timpul Restauraţiei.
519. Johann Konrad Seekatz (1719—1768), pictor german, a lucrat sub influenţa picturii flamande, excelînd în scenele ţărăneşti.
520. Georges Cuvier (1769—1832), zoolog şi paleontolog francez, creatorul anatomiei comparate şi mare specialist în paleontologia vertebratelor.
521. Sologne, regiune nisipoasă în sudul bazinului Parisului, în bucla pe care o face Loara, străbătută de rîul Souldre.
522. Ñola şi Bari, localităţi din Italia în care s-au descoperit opere de artă romană tîrzie ; la Bari vase metalice şi la Nola vase de teracotă neagră cu figuri roşii.
523. Strada Saint-Jacques, stradă din Paris, unde se găseau pe vremuri ateliere de imprimerie.
524. Lava de Volvic, provine dintr-o cunoscută şi veche carieră de lavă, situată în vecinătatea comunei Puy-de-Dôme (Masivul central francez).
525. Persius, poet satiric latin. Aici prin „bătrîni însoriţi“ şi mai departe „robiţi de soare“ (Horaţiu) se aprofundează ideea că nu se poate trăi fără soare.
526. Vezi nota 506.
527. Dagobert I. a obţinut de la tatăl său Clotar al II-lea Austrasia, apoi, după moartea părintelui, a devenit rege al tuturor francilor (628—638). El a mutat capitala regatului la Paris.
528. Otto I cel Mare, rege al Germaniei (936—973) iar din 932 şi împărat al Romei. un mare luptător cu cei din afara şi cu cei dinlăuntrul imperiului.
529. Conrad Salicul este totuna cu Conrad al II-lea. Vezi nota 532.
530. Templierii. sau Cavalerii Templului, ordin militar şi religios întemeiat în 1119 şi desfiinţat în 1312 deoarece cîştigase mari bogăţii şi influenţe politice pe lîngă papalitate.
531. Speyer a fost numit în 1209 capitală a imperiului, a găzduit mai multe consilii imperiale iar în intervalul 1527—1689 a adăpostit Camera imperială de judecată.
532. Conrad al II-lea Salicul, împărat al Germaniei (1024—1039) a iniţiat construirea domului din Speyer, hotărînd ca aici să fie înmormîntaţi toţi împăraţii Germaniei. Construcţia a început în 1030, a fost continuată de fiul său Henric al III-lea şi terminată în 1061 de Henric al IV-lea, fiul precedentului. *V.H.* face o confuzie. Conrad I, rege al Germaniei (911—919), nu are nimic de-a face cu Catedrala din Speyer, închinată Sfintei Maria de ctitorul ei, Conrad al II-lea.
533. Pentru rîul Cydnus, vezi nota 144. Antiohia, oraş în Turcia (Antakya), fostă capitală a turcilor seleucizi şi fostă capitală a unui efemer stat latin creat de cruciade. Kyffhäuser, peşteră în Württemberg iar Kaiserslautern, peşteră în Pfalz.

534. Canut al II-lea cel Mare, rege al Angliei (1014), al Danemarcei (1018) și al Norvegiei (1031), mort în 1035, propagator al creștinismului și al civilizației în partea de N a Europei.

535. Henric al III-lea cel Negru, împărat al Germaniei (1029—1056), a pacificat Ungaria, Boemia și Lorena, a intervenit în Italia și l-a susținut pe Thibaut, conte de Champagne, împotriva lui Henric I, regele Franței. Într-o întrevedere avută cu acesta în 1856 la Maiența, pentru a tranșa diferendul iscat între ei, împăratul Germaniei a propus o luptă în doi, dar regele Franței a refuzat.

536. Henric al IV-lea cel Mare, împărat al Germaniei (1056—1106), încercînd să reprime revolta saxonilor, a ajuns în conflict cu papa Grigore al VII-lea. Excomunicat de acesta, împăratul a traversat în miezul iernii anului 1077 Alpii pentru a face penitență în fața castelului Canossa unde se afla papa, care l-a lăsat trei zile în zăpadă să se roage. Ulterior conflictul a continuat și cu urmașii papei Grigore, dar Henric a murit în mizerie, izgonit de propriii săi fii (vezi nota 471).

537. Henric al V-lea, împărat al Germaniei (1106—1125) a luptat cu papalitatea pentru dreptul de învestitură al episcopilor. A invadat de două ori Italia (avînd cu această ocazie alianța Veneției), făcînd o dată prizonier pe papa Pascal al II-lea, iar a doua oară izgonindu-l.

538. Conrad al III-lea, rege al Germaniei (1138—1152), nu a fost încoronat ca împărat dar a exercitat funcția și își zicea singur „Romanorum imperator augustus". S-a remarcat prin participarea eroică la cea de a doua cruciadă și prin lupta dată cu casa Welfilor, el însuși făcînd parte din casa Staufenilor care, cu el, au preluat puterea în Germania.

539. Filip de Suabia (1170—1208), fiul lui Frederic Barbarossa, și frate mezin al împăratului Henric al VI-lea, după moartea acestuia a preluat tutela nepotului său, Frederic al II-lea, apoi s-a autointitulat Rege al Romei lăsîndu-se încoronat împărat la Maiența în 1198. Unii electori au ales însă ca împărat pe Otto de Brunswick (Otto al IV-lea) ce a avut și sprijinul papei Inocențiu al III-lea, care l-a excomunicat pe Filip. Învingîndu-l pe Otto în 1206, papa a ridicat anatema recunoscîndu-l pe Filip ca împărat.

540. Rudolf I de Habsburg, împărat al Germaniei (1273—1291) (vezi și nota 230). Aici *V.H.* se referă la opera de curățire a țării de seniorii ce spoliau pe supuși (a condamnat la moarte 29 de seniori din Turingia, a distrus 70 de cetăți ce erau cuiburi de bandiți feudali), la înfrîngerea, de două ori, a regelui Ottokar al Boemiei, care nu vroia să-l recunoască împărat, și la faptul că prin cele două căsătorii ale sale, urmașii săi au stat la baza majorității caselor domnitoare din Europa.

541. Adolf de Nassau, simplu gentilom, fără domenii dar foarte brav, a fost ales împărat al Germaniei în 1292 la moartea împăratului Rudolf I de Habsburg, în detrimentul fiului acestuia, Albert, vărul său. Din cauza abuzurilor comise, electorii l-au destituit iar în lupta de la Gelheim (1298) în care a căutat să-și păstreze drepturile, a fost ucis chiar de Albert, care i-a urmat la tron.

542. Albert I, duce de Austria și împărat al Germaniei (1296—1308) a ocupat tronul imperial după uciderea rivalului și vărului său Adolf de Nassau. Conducător despotic, a ridicat împotriva sa numeroase

cetăţi şi principi. Sub el au început elveţienii opera lor de eliberare (1308) şi în drum spre ei, ca să-i readucă la ascultare, a fost asasinat în 1308 la trecerea rîului Reuss de nepotul său, Ioan de Habsburg.

543. Filip de Comines (corect Commines) (1445—1509), om de stat francez, negociator îndemînatic pentru diverşi regi ai Franţei (mai ales pentru Carol al VI-lea) autor al unor *Memorii*, o adevărată cronică a timpurilor.

544. Benvenuto Cellini (1500—1571), sculptor şi orfevrier renumit al Renaşterii, a dus o viaţă foarte aventuroasă în Italia şi la Curtea regelui Francisc I al Franţei, viaţă pe care a povestit-o chiar el în nişte voluminoase *Memorii*.

545. Războiul de 30 de ani, început în 1618, s-a declanşat cu violenţă prin lupta de pe Muntele Alb de lîngă Praga (8 noiembrie 1620) în care împăratul Ferdinand al II-lea al Germaniei, şeful Ligii catolice, a înfrînt Uniunea evanghelică a boemilor, în fruntea căreia se afla electorul palatin Frederic al V-lea. Războiul (1618—1648) a avut un caracter religios (lupta catolicilor cu protestanţii) şi politic (reacţia în Europa la tendinţele hegemoniste ale Casei de Austria). În el au fost implicaţi germanii, francezii, danezii, suedezii, încheindu-se cu devastarea şi ruinarea Germaniei.

546. Electorul palatin Carol Ludovic (n. 1617 — m. 1680), moştenitor al Palatinatului după moartea fratelui său mai mare, a luptat pentru drepturile sale, pe care le-a dobîndit, după un exil îndelungat, de-abia în urma tratatului de la Vestfalia (1648), avînd apoi de suferit din nou invazia trupelor franceze ale lui Tourenne în timpul războiului germano-francez.

547. Antiteză între Solomon, rege al iudeilor, exemplu de înţelepciune şi Heliogabal, împărat roman, exemplu de necumpătare şi extravaganţă.

548. Pales, zeiţă în mitologia Italiei primitive, protectoarea turmelor, stînelor şi păşunilor.

549. Driadă, în mitologia greacă zeiţă a pădurii.

550. Sicambrii, populaţie germanică din partea sudică a ţării.

551. Scipio Africanul, Emilian Publius Cornelius (185—129 î.e.n.), general roman, erou al celui de al treilea război punic, rămas celebru pentru distrugerea totală a Cartaginei.

552. Cavaler Jean-Charles de Folard (1669—1752), om de război francez. A scris multe lucrări despre tactica militară, contribuind la progresul acestei discipline.

553. Polibiu (201—120 î.e.n.), istoric şi geograf grec care a trăit mult la Roma şi a făcut multe călătorii. Cartea lui principală, *Istorii*, este una din cele mai importante surse istorice pentru perioada 221—144 î.e.n.

554. George Buchanan (1506—1582), umanist, păstrător al sigiliului şi preceptor al lui Iacob I al Angliei.

555. Duff, rege al Scoţiei (969—973), vrînd să pună capăt spolierii populaţiei de către nobili a alungat o parte din ei, iar pe cei care au complotat împotriva lui i-a închis în castelul de la Forresse (nu Fores). Aici însă a fost trădat şi asasinat. Succesorul său l-a răzbunat omorîndu-i pe rebeli şi pe conducătorul lor, guvernatorul Dunwald.

556. Hector Boece (1465—1536), umanist şi istoric scoţian, autor al unei *Istorii a Scoţiei* (1527) în care legendele ocupă un rol important.

557. Sir David Dalrymple, cunoscut mai ales sub numele de Hailes (1726—1792), legist şi scriitor. În afară de un foarte mare număr de articole inserate în revistele epocii, a scris mai multe lucrări cu caracter istoric *Memorii şi scrisori referitoare la istoria Marii Britanii sub domnia lui Iacob I* (1762), *Memorii şi scrisori referitoare la domnia lui Carol I* (1766) etc.

558. Claude Lorrain (1600—1682), pictor francez. Şi-a petrecut o mare parte din viaţă la Roma unde s-a împrietenit cu Poussin. Este unul din maeştrii francezi ai peisajului.

559. Cecum, este fundul de sac format de partea anterioară a intestinului, numit şi apendice. Aici în sens de tuburi şi spaţii goale. Madreporarii sînt o încrengătură de animale foarte primitive, bureţii ce cresc pe fundul mărilor.

560. Tutti, în muzică, momentul în care ansamblul instrumentelor unei orchestre cîntă simultan.

561. Bois-Rosé, localitate balneară în nord-vestul Franţei la Oceanul Atlantic.

562. Ludovic al II-lea Germanicul, a trăit între 804—876 ; rege al francilor orientali (817—843) şi al Germaniei (843—876).

563. Detalii asupra lui Frederic cel Victorios, la pag. 358 şi notele 584 şi 585.

564. Adam-Philippe, conte de Custine (1740—1793), general francez, conducător al unei divizii a armatei Rinului, a cucerit în timpul campaniei din 1792 malul stîng al Rinului.

565. Ludovic cel Sever, duce al Bavariei şi al Palatinatului (1253—1294) a avut doi fii, Rudolf şi Ludovic, ce au fost coregenţi pînă în 1310 cînd a izbucnit un conflict între ei pentru împărţirea Palatinatului, conflict ce a degenerat în lupte grele. După moartea lui Rudolf în 1317, Ludovic a cedat copiilor acestuia Palatinatul. El a fost ales împărat al Germaniei purtînd titlul de Ludovic al IV-lea (1314—1347).

566. Eteocle şi Polinice, eroi din ciclul teban, fii ai lui Oedip şi ai Iocastei. În lupta pentru putere s-au ucis reciproc. *Thebaida* este numele unei tragedii de Racine care relatează întîmplarea.

567. Confuzie a lui *V.H.* Electorul palatin Ruprecht al II-lea (1330—1399) l-a avut ca urmaş pe fiul său Ruprecht al III-lea, elector palatin (1399—1410) ce a făcut parte din consiliul imperial care l-a destituit pe împăratul Wenzel (vezi nota 461), fiind el ales împărat al Germaniei (1400—1410).

568. Ludovic al VII-lea cel Bărbos, duce de Bavaria (1413—1443), luînd parte la Conciliul de la Constanţa (1414—1418) a fost unul dintre principii care i-au destituit pe cei doi papi ce ocupau scaunele pontificale din timpul schismei bisericii occidentale, pe papa Grigore al VII-lea de la Roma şi pe Ioan al XXIII-lea de la Avignon. Cel din urmă a fost demis de Conciliul de la Constanţa, din cauza abuzurilor şi crimelor săvîrşite. În mai 1415 a fost închis în castelul de la Heidelberg. Numele lui era Balthazar Kossa.

569. Frederic al V-lea, conte palatin, a acceptat coroana Boemiei la vîrsta de 18 ani, în ciuda împăratului german Frederic al V-lea, declanşînd prin aceasta Războiul de 30 de ani. Detalii la pag. 363 şi nota 600.

570. Prinţul elector Filip-Wilhelm (1685—1690) a ajuns conte elector al Palatinatului ca urmaş al fratelui său, mort fără moştenitori. Drepturi asupra Palatinatului a ridicat însă şi sora lor, Elisabeta-Charlotta, măritată cu ducele de Orléans, fratele lui Ludovic al XIV-lea al Franţei. Luarea principatului de către Filip-Wilhelm s-a făcut astfel împotriva voinţei regelui Franţei, care a şi declanşat ca urmare pustiitorul război din 1688—1693.

571. Numele de Războiul Palatinatului este dat luptelor purtate de principele palatin Frederic cel Victorios cu împăratul german Frederic al III-lea în anii 1452—1476 (vezi notele 387 şi 585). Aici *V.H.* denumeşte Războiul Palatinatului campania iniţiată de Ludovic al XIV-lea în Palatinat în anii 1688—1693 prin care a încercat să stăvilească ascensiunea imperiului german. Turenne nu a luat parte la acest război căci a murit în 1675, dar campania fusese pregătită de el.

572. Heidelberg-ul a fost asediat de următorii împăraţi : Ludovic IV Bavarezul (1314—1347), în 1341 în cursul luptelor pentru menţinerea posesiunilor sale ; de Adolf de Nassau (1291—1298), în 1295 în timpul luptei pentru Turingia ; de Leopold I de Austria (1658—1705), în 1690 în timpul războiului dus de Ludovic al XIV-lea al Franţei pentru Palatinat.

573. Pius al II-lea, papă (1458—1464), a pronunţat o excomunicare a castelului de la Heidelberg, deoarece l-a adăpostit pe arhiepiscopul Diether de Isenburg pe care l-a susţinut contele palatin Frederic cel Victorios dar pe care nu l-a recunoscut papa. Detalii asupra conflictului iscat de aici se găsesc la nota 585.

574. Carol-Theodor, conte elector al Palatinatului (1733—1799) şi rege al Bavariei, din 1777, şi-a avut reşedinţa mai mult la München, apoi la Manheim, dar nu la Heidelberg.

575. Otto-Henric, conte al Palatinatului Rinului (1522—1559) avînd din 1556 titlu de elector. A sprijinit mult ştiinţa şi arta, aducînd importante modificări Universităţii din Heidelberg în spirit umanist.

576. Neron, împărat roman (54—68 e.n.), exemplu de conducător despotic, criminal şi crud ; Brutus, om politic roman care a uneltit moartea împăratului Iuliu Cezar din 44 î.e.n.

577. Josua, conducătorul evreilor după Moise. A cucerit Canaanul după lupte numeroase, pămînt pe care l-a împărţit apoi triburilor evreieşti.

578. Samson, judecător evreu din sec. XII î.e.n., legendar pentru forţa sa imensă ce o deţinea în păr.

579. Hercule, erou al mitologiei romane, care a trebuit să săvîrşească 12 misiuni foarte dificile pentru a ispăşi omorîrea soţiei sale.

580. David, păstor, al doilea rege al evreilor, autor al unor frumoşi psalmi, celebru mai ales pentru uciderea uriaşului Goliat doar cu o praştie.

581. Ruprecht, numit Clem, conte elector al Palatinatului, fiul lui Ruprecht al II-lea, numit după demiterea împăratului Wenzel (1400), împăr[illegible] al Germaniei, numire contestată de mulţi principi, şi pentru care a avut de luptat. Mort în 1410.

582. Este vorba de contele palatin Carol-Ludovic (n. 1617 — m. 1680), fiul contelui palatin Frederic al V-lea şi al Elisabetei de Anglia, nepoata Mariei Stuart.

583. Otto-Henric cel Mărinimos, conte palatin (1556—1559), un mare sprijinitor al Universităţii din Heidelberg.

584. Frederic I cel Victorios, elector palatin al Rinului (1452—1476) a fost numit tutore al nepotului său Filip, moştenitorul de drept al Palatinatului. Neputînd conduce eficient doar în calitate de tutore, Frederic a cerut principilor vasali să-l recunoască drept conducător efectiv, cu promisiunea că la majoratul lui Filip îi va ceda drepturile. Împăratul Germaniei, Frederic al III-lea, iritat că nu a fost consultat, a ridicat împotriva lui Frederic numeroşi vasali ai acestuia, pe care însă Frederic i-a învins.

585. A doua etapă a domniei lui Frederic cel Victorios a cuprins lupta lui cu papa Pius al II-lea care a cerut noului arhiepiscop de Maienţa o taxă dublă anuală faţă de cea anterioară. Luînd apărarea arhiepiscopului Dietrich de Isenburg, care a refuzat noua taxă, papa l-a excomunicat pe Frederic şi a instigat pe împăratul Germaniei să trimită o armată împotriva lui. Aşa s-a declanşat războiul Palatinatului în care Frederic a învins la Pferdersheim şi Seckenheim (1462) pe cei trei principi amintiţi de *V.H.*, luîndu-i prizonieri şi obţinînd sume enorme pentru eliberarea lor. Spre sfîrşitul vieţii s-a retras la o mănăstire cedînd conducerea Palatinatului nepotului său Filip conform promisiunii făcute.

586. Pierrefonds, castel din sec. XI—XIII în Oise, Franţa ; Anet, castel ridicat de Henric al II-lea al Franţei ; Rheinfels, castel pe Rin din sec. XIII ; Vila Pamfili (sau Vila Belrespiro) din Roma, din sec. XVII ; Meung-sur-Loire, castel din sec. XIII în arondismentul Orléans, Franţa ; Chambord, castel în arondismentul Blois, ridicat pentru Francisc I al Franţei ; Chillon, fortăreaţă construită în sec. XIII lîngă Montreux, pe malul lacului Geneva.

587. Statui reprezentînd pe Diana, zeiţa romană a vînătorii şi a pădurilor, şi pe Venus, zeiţa romană a dragostei.

588. Este vorba de Elisabeta-Charlotte (1652—1722), fiică unică a electorului palatin Carol-Ludovic, măritată cu Filip d'Orléans, fratele lui Ludovic al XIV-lea, mama Regentului (Filip al II-lea), cel care a condus Franţa după moartea lui Ludovic al XIV-lea pînă la majoratul lui Ludovic al XV-lea. Devenind — prin moartea fratelui ei, contele palatin Carol, ultimul din linia Simmen — moştenitoarea Palatinatului, cumnatul ei, Ludovic al XIV-lea, şi-a arogat dreptul asupra acestuia, declanşînd pustiitorul război din 1689—1697.

589. Castelul de la Blois, construit în sec. XIII, refăcut în repetate rînduri, unul din cele mai celebre castele de pe Loara. Are părţi în stil gotic (sec. XIII), apoi o faţadă în stil Ludovic al XII-lea, o splendidă faţadă în stilul Renaşterii, ridicată sub Francisc I şi o faţadă din sec. XVII.

590. Este vorba de tabloul *Nunta din Cana*, pictată în 1563 de marele pictor renascentist italian Paolo Callan, zis Veronese (1528—1588), aflat acum la Luvru şi în care mulţimea şi animaţia creează, după *V.H.*, o senzaţie aproape auditivă.

591. Ariost (Ludovico Ariosto) (1474—1533), poet al Renaşterii italiene, autorul celebrului poem *Orlando furioso*.

592. Este vorba de darul făcut de papa Leon al III-lea lui Carol cel Mare, coloane ce au fost luate de la Ingelheim pentru a împodobi, 500 ani mai tîrziu, palatul de la Heidelberg.

593. Pentru Boccador vezi nota 178.

594. Francesco Primaticcio, zis Le Primatice (1490—1570), celebru pictor şi arhitect italian. Chemat în Franţa el s-a bucurat de favorurile a patru regi succesivi şi a exercitat o influenţă artistică puternică asupra maeştrilor francezi şi italieni ai epocii.

595. Cesar Cesarino, arhitect, nemenţionat în enciclopedii şi tratate, amintit doar de tradiţia locală.

596. Minerva, zeiţa romană a înţelepciunii ; Hebe, zeiţa greacă a tinereţii.

597. Ajax, erou grec participant la războiul Troiei. Şi-a atras mînia zeilor urmărind-o pe Cassandra pînă în templul zeiţei Atena unde a necinstit-o. De fapt el a înfruntat mai mult pe zeul Neptun decît pe Jupiter.

598. Nemrod, rege fabulos pe care diverse legende arabe şi persane l-au făcut fondatorul unui regat babilonian.

599. Guy Alphonse, duce de Lorges (1630—1702), mareşal al Franţei, a servit sub ordinele lui Turenne în campaniile din Germania, el fiind principalul autor al distrugerii palatului de la Heidelberg.

600. Frederic al V-lea (1610—1623), care era protestant, a devenit conducătorul Uniunii evanghelice a boemilor o dată cu acceptarea coroanei Boemiei. Faptul a declanşat atacul vărului său, împăratul Frederic al II-lea, de care a fost învins în lupta de la Muntele Alb (1620) în urma căreia a pierdut şi coroana Boemiei şi Palatinatul, declanşîndu-se totodată Războiul de 30 de ani.

601. Jean Goujon. Vezi nota 177.

602. Personaje mitologice figurate adesea în arta plastică. Vertumnes — veche divinitate romană, protectorul fertilităţii şi al creşterii plantelor ; Pomona — divinitate romană, protectoarea grădinilor şi a pomilor roditori ; Ganymedes — personaj al mitologiei greceşti, tînăr cioban răpit de Zeus şi dus în Olimp, unde a devenit paharnicul zeilor.

603. Nu este Iuliu al III-lea, ci este vorba de papa Iuliu I (337—352).

604. Tournus, localitate în departamentul Saône-et-Loire, cu o biserică romanică din sec. X—XI.

605. Ramponneau, faimos patron, mai întîi de cabaret, apoi de restaurant la modă la Paris în sec. XVIII. Era atît de cunoscut încît figura sa jovială şi rotunjimea pîntecului său au inspirat pe contemporani, care au creat o jucărie cu acelaşi nume „ramponeau" („hopa Mitică") şi un verb „ramponner" (= a bea peste măsură).

606. Diametru de 7,315 m şi 10 m lungime (de fapt înălţime, dar fiind culcat *V.H.* vorbeşte de lungime).

607. Înălţimea de 1,06 m.

608. La Lunéville a fost confirmat tratatul de la Campoformio dintre Napoleon şi Austria (1801), care dădea Franţei, Belgia şi insulele Ioniene, posesiunea asupra Italiei şi a malului stîng al Rinului.

609. Teatrul Odéon din Paris a fost fondat în 1782. În 1841 a devenit al doilea teatru naţional. În 1946 a fost anexat la Comedia Franceză sub numele de Salle de Luxembourg. Apoi în 1959 şi-a recăpătat autonomia sub numele de Théâtre de France.

610. Madame de Sévigné (marchiză Maria de Robutin Chantal) (1627—1696), autoare a unui volum de scrisori, adresate fiicei sale, în care sînt cuprinse informaţii preţioase asupra întîmplărilor şi moravurilor timpului.

611. Marion de Lorme (1611—1630), femeie celebră pentru frumuseţea ei şi pentru aventurile ei galante.

612. Ninon de Lenclos (1620—1705), scriitoare franceză ce conducea un salon literar al gînditorilor liberi.

613. Isis, zeiță, în mitologia egipteană, a căsătoriei și a familiei.

614. Pierre-Paul Prud'hon (1758—1823), pictor francez. Reprezintă grația și romantismul secolului al XVIII-lea.

615. In folio, se numește în tipografii o foaie îndoită în două cu care se obțin patru pagini.

616. Münster, termen german cu care sînt desemnate catedralele sau bisericile mari. Sinonim cu dom.

617. Jean-Baptiste Kléber (1753—1800), general francez născut la Strasbourg.

618. Longjumeau, capitala cantonului Essonne. Vechi loc de schimbare a cailor de la diligențe.

619. Stanislas Leszcinsky, rege al Poloniei (1677—1766), socru al lui Ludovic al XV-lea. În calitate de duce de Bar și Lorena a contribuit la înfrumusețarea orașului Nancy, care i-a ridicat drept mulțumire o statuie.

620. Phalsbourg, orășel în cantonul Mosela (Franța). Este transcrierea franceză a unui nume de origine germană.

621. Tiară, ornament pentru cap al suveranilor, cuvîntul căpătînd apoi o accepțiune mai largă. Papii poartă tiară formată din trei coroane suprapuse.

622. Chartres, oraș la SV de Paris, ce adăpostește o magnifică catedrală (sec. XII—XIII), una din capodoperele artei gotice ; Anvers, oraș în Belgia, cu o catedrală din sec. XIII ce rivalizează, ca îndrăzneală a construcției și grandoare, cu orice catedrală a creștinătății.

623. Edouard Rohan, prinț (1734—1803), cardinal francez. A fost implicat într-una din cele mai tenebroase și misterioase afaceri din istoria Franței, cunoscută sub numele de „Afacerea Colierului". Este vorba de dispariția uneia dintre cele mai prețioase bijuterii pe care a achiziționat-o pentru Maria Antoaneta, regina Franței, la sugestia contesei De la Motte, o mare intrigantă. În urma unui răsunător proces, contesa De la Motte a fost condamnată la internare pe viață într-un ospiciu, iar Rohan achitat. Se pare că regina Maria Antoaneta nu a fost străină de întreaga afacere, ea urmărind să se răzbune pe Rohan care o jignise pe vremea cînd el era ambasador în Austria. Colierul nu a mai apărut niciodată. Epitetul de dobitoc pe care i-l atribuie *V.H.* lui Rohan se referă la pretinsa mare credulitate a cărui victimă a fost, lăsîndu-se amăgit de intrigile doamnei De La Motte.

624. Brou, cătun dependent de orașul Bourg-en-Bresse (departamentul Ain), cu o biserică în stil gotic flamboiant ce deține spectaculoase morminte deschise.

625. Dentrifice, stîlcire a cuvîntului ***dentifrice***.

626. Cele trei scări de determinare a temperaturii, primele două denumite după creatorii lor, cea de a treia după faptul că punctul de fierbere al apei este notat cu o sută de grade.

627. Marmouset, cuvînt francez consemnat încă din sec. XV, însemnînd figurină, copil, personaj neînsemnat ; face pluralul cu terminația în *s*, pluralul italienesc în *i* fiind pentru *V.H.* un barbarism.

628. Solecism, greșeală gramaticală de sintaxă.

629. Mici figurine de fildeş scobite pe dinăuntru, obiecte de gust şi de mare îndemînare artizanală, în care excela oraşul Dieppe (situat în Franţa, la Canalul Mînecii) în secolul al XIX-lea.
630. Maurice de Saxa (1696—1750), mareşal al Franţei, învingător în luptele de la Fantenoy şi Raucoux, unul din cei mai mari comandanţi militari ai secolului său.
631. Charles-Antoine Bridan (1730—1805), sculptor francez. Printre alte lucrări de inspiraţie religioasă are expusă la catedrala Notre-Dame din Chartres o vestită Adormirea-Maicii-Domnului, realizată la deplină maturitate.
632. Jean-Baptiste Pigalle (1714—1788), sculptor francez. A practicat o artă echilibrată creînd un stil între baroc şi tradiţia clasică.
633. Gresie de Heilbronn, piatră de construcţie de culoare roşie, exploatată într-o carieră de lîngă oraşul Heilbronn din Würtenberg.
634. Renomeia, zeiţă alegorică, mesageră a lui Jupiter. Fiică a Terrei şi înzestrată cu un mare număr de ochi şi de guri ; reprezentată adesea pe basoreliefuri.
635. Udolf, personaj fantastic dintr-un basm german.
636. Se referă la decapitarea Mariei Stuart şi a Mariei Antoaneta.
637. Anne Ward Radcliffe (1764—1823), romancieră engleză, autoare de romane de aventuri tenebroase.
638. Carol de Burbon (denumit şi Don Carlos) (1818—1861), prinţ spaniol, conte de Montemolin, pretendent la tronul Spaniei.
639. Biscornette, nu este menţionat de nici o enciclopedie generală sau de arte plastice.
640. Familia Zachringen (corect Zähringer), familie nobiliară germană avînd ca întemeietor pe Guntham cel Bogat, primul duce de Zähringer (sec. X). Din această casă se trage Casa de Habsburg şi cea de Baden.
641. Jean Elleviou, cîntăreţ francez de operă (1769—1842).
642. Ţinutul Grisonilor, *Les Grisons* în limba franceză, *Graubünden* în limba germană, celebră regiune turistică a Elveţiei (Davos, Saint Moritz), intrată în confederaţia helvetică în 1803.
643. Soleure, numele francez al oraşului Solothurm din Elveţia.
644. Erasmus (Desiderius Erasmus Roterdamus) (1460—1536), umanist şi enciclopedist olandez care a încercat să desluşească spiritualitatea creştinismului dincolo de polemicile dogmatice religioase.
645. Mănăstirea Sfîntul Wandrille, situată în Normandia, una din cele mai vechi şi frumoase biserici din Franţa (datînd dinaintea sec. X). Distrugerea ei a început în 1631, pe vremea lui *V.H.* fiind încă nişte ruine ce au fost apoi complet îndepărtate.
646. Muntele Rigi (1 800 m), faimos punct turistic ce domină lacurile provinciei Cele patru cantoane cu o frumoasă vedere panoramică.
647. Johann Klauber (1711—1774), gravor german. A executat nenumărate portrete şi figuri de sfinţi.
648. Munatius Plancus, vezi nota 217.
649. Catherina de Bora (1499—1552), soţia lui Martin Luther.
650. Thomas Morus (1478—1535), umanist şi om de stat englez, executat de regele Angliei deoarece nu a vrut să recunoască supremaţia spirituală a regelui.
651. Angath, localitate în Austria, situată pe valea Innului, celebră pentru descoperirile arheologice făcute aici.

652. Grilaje terminate cu vîrfuri ascuţite ce străjuiau porţile cetăţilor sau oraşelor medievale.

653. Rauracii, vechi popor germanic. Ţinutul pe care îl locuiau se întindea din partea superioară a Rinului în Franţa pînă la Solothurm şi Berna în Elveţia.

654. Dunquerque, etajeră pe care se etalează curiozităţi. Este folosit de obicei alături de cuvîntul „mic".

655. George Villiers, duce de Buckingham (1592—1628), ministru al Angliei sub Jack I şi Carol I, a fost iubitul reginei Ana a Angliei (Ana de Danemarca), soţia lui Jack I, al reginei Henriette a Angliei (Henriette de Franţa, fiica lui Henric al IV-lea al Franţei, soţia lui Carol I şi al reginei Ana a Franţei (Ana de Austria), soţia regelui Ludovic al XIII-lea al Franţei.
Marie de Rohan-Monthazon, ducesă de Chevreuse (1600—1679), a jucat un rol politic important în Franţa şi a lăsat un volum de amintiri.

656. Micromega (greşit scris de *V.H.* Micromegas), gen de algă diatomee. Organism unicelular ce poate forma colonii. *V.H.* le invocă pentru dimensiunile lor extrem de reduse.

657. *Megaterium giganteum*, animal vertebrat fosil din clasa edentatelor, cunoscut din depozitele cuaternare din America de Sud şi care putea atinge 5 m lungime. Semăna cu un fel de urs gigantic.

658. Servius Sulpicius Galba, împărat roman care i-a succedat lui Neron. Stîrnind revolta oraşelor şi a legiunilor romane staţionate pe Rin. acestea au proclamat împărat pe Vitellius, guvernator al Germaniei inferioare (69 î.e.n.). Galba a domnit şapte luni, iar Vitellius opt, fiind amîndoi asasinaţi.

659. Castelul Habsburg, situat pe malul drept al rîului Aar (cantonul Berna, Elveţia), a fost construit în sec. XI, după unii autori de Werner, episcop de Strasbourg, după alţii de Radbot, conte de Altenburg. Numele de Habsburg vine de la Habichsburg (= castelul uliilor). Nepotul lui Werner a fost primul care a luat titlul de conte de Habsburg şi el stă la originea casei de Habsburg.

660. Aretuza, una din nimfele care o însoţeau la vînătoare pe zeiţa Artemis. Aretuza ca să scape de Alfeus, un zeu al apei ce o urmărea, a fost transformată de Artemis într-un izvor.

661. Irochezi, indieni din America de Nord.

662. Este vorba de tratatul de pace cu care s-a încheiat războiul pentru succesiune la tronul Spaniei dintre Franţa şi Austria (1701—1714). Tratatul a fost semnat de prinţul Eugen de Savoia din partea împăratului Austriei şi de mareşalul Villars din partea Franţei la 7 martie 1714 la Rasstatt, iar o completare a lui, prin care era inclusă şi Germania în tratat, la 7 septembrie la Baden.

663. Albert I, duce de Austria şi împărat al Germaniei (1248—1308) a fost asasinat de nepotul său Ioan de Suabia, căruia îi uzurpase drepturile, în cursul unei acţiuni de supunere a elveţienilor care începuseră mişcarea de eliberare. La asasinat a luat parte şi contele Conrad de Tagerfelden.

664. Agnès de Austria, fiica împăratului Albert I de Germania şi soţia regelui Ungariei Andrei al III-lea a răzbunat asasinarea tatălui său prin masacrarea a aproape o mie de persoane, rude ale asasinilor.

665. Génégaud, hotel din Paris.

666. Pantin, mică localitate din suburbiile Parisului fără nici un monument notabil. Comparaţia este în derîdere.

667. Vaugirad, fostă suburbie, acum cartier al Parisului, pe vremea lui *V.H.* loc de plimbare al parizienilor.

668. Passy, fostă comună din departamentul Senei pe vremea lui *V.H.*, legată de Paris prin omnibuze. În 1860 anexată Parisului, constituind acum un cartier rezidenţial.

669. Saint-Sulpice, biserică din Paris, construită în 1646—1777, cu o faţadă în stil de palat neoclasic cu două rînduri de colonade, considerată ca un manifest împotriva stilului rococo.

670. Biserica Madeleine, din Paris, clădită în 1764—1806, are aspectul unui templu grec înconjurat de coloane corintiene.

671. Este vorba de Maximilian de Habsburg, pe vremea aceea conte, ulterior împărat al Germaniei sub numele de Maximilian I.

672. Pierre Ronsard (1524—1585), poet francez care a încercat, cu prietenii săi din grupul Pleiade, să reînnoiască inspiraţia şi forma poeziei franceze, dînd strălucire literară perioadei lui Carol al IX-lea.

673. François-Joseph Talma (1763—1826), ilustru actor francez, prieten al lui Napoleon, care a negat însă faptul că i-ar fi dat acestuia lecţii de comportament.

674. Pentru Turenne, vezi nota 107 ; pentru Condé, vezi nota 14. François Henry de Luxembourg (1628—1695), mareşal al Franţei, cîştigătorul a numeroase bătălii din campaniile lui Ludovic al XIV-lea din Germania şi Olanda ; Louis Joseph de Bambou, duce de Vendôme (1654—1712), general francez care s-a distins mai ales în campaniile din Italia şi Spania.

675. Arthur Wellesley, duce de Wellington (1769—1852), general britanic, conducătorul trupelor aliate din Ţările de Jos, cîştigătorul bătăliei de la Waterloo din 18 iunie 1815 care a marcat înfrîngerea definitivă a lui Napoleon I.

676. Lupta de la Brienne a avut loc în 29 ianuarie—1 februarie 1814. În ea Napoleon a luptat cu trupele prusiene conduse de Blücher, silindu-l pe acesta să se retragă.

677. Genoveva de Brabant, vezi nota 457.

678. Minotaurul, animal fabulos din mitologia greacă, un taur cu trunchi de om, născut din dragostea reginei cretane Pasifae cu un taur trimis de zeul Minos. Simbol al copiilor nelegitimi.

679. Terracine, localitate în Italia, port la Marea Tireniană, construit pe locul vechiului oraş roman Anxur. Situarea oraşului pe coastele unei coline a sugerat lui *V.H.* comparaţia cu Schaffhausen.

680. Unterseen, oraş în districtul Interlaken (cantonul Berna), cu frumoase case în stil zis elveţian ; Rouen, oraş francez aşezat pe Sena, cu locuinţe şi monumente în stil gotic şi al Renaşterii.

681. Platin, Strumphius, Buin, Micomis filologi germani. Henri Loriti Glareanus (1488—1563), savant elveţian, istoric, lingvist, geograf şi filozof.

682. Nicolas Charles Oudinot (1767—1847), mareşal al Franţei, a luat parte la principalele bătălii din timpul Revoluţiei şi apoi ale lui Napoleon.

683. Cafeneaua Turcească, construcție din Paris în stil turcesc, făcînd parte dintr-un complex arhitectonic (moschee, cafenea, magazine, băi etc.).

684. Lemanul, numele roman, preluat de francezi, al lacului Geneva.

685. Edmund Ludlow (1617—1692), om politic englez, membru al tribunalului care l-a condamnat pe Carol I ; s-a opus protectoratului lui Cromwell și a fost silit să se exileze odată cu restaurarea regalității ; Andrew Broughton nu este menționat în nici o enciclopedie și nici în cărțile curente de istorie.

686. Louis David (1748—1825), celebru pictor francez. În timpul Revoluției a fost membru al Convenției, iar în timpul Imperiului pictor al lui Napoleon, nevoit să se exileze în timpul Restaurației. Șef al școlii neoclasice, a influențat pictura franceză din 1785 pînă la moartea sa în exil.

687. Jean Paul Marat (1743—1793), unul din cei mai duri și sîngeroși conducători ai Revoluției Franceze, pus în antiteză cu Mirabeau (vezi nota 44), spirit luminat și revoluționar moderat.

688. Tablouri ale lui Louis Boulanger (1806—1867), pictor francez căruia îi sînt adresate scrisorile de către *V.H.* Ele au fost pictate în anul 1827.

689. Creasta Meillerie și Muntele Oche (Dent d'Oche, 2 222 m) se află pe malul sudic al lacului Geneva, deci de cealaltă parte a lacului în raport cu Vevey.

690. Villeneuve, oraș situat în locul în care larga vale a Rinului se deschide spre depresiunea ocupată de lacul Geneva.

691. Vaud, canton elvețian de limbă franceză, situat în vestul țării, la nord de lacul Geneva, cu capitala Lausanne.

692. Julia Alpinula, citată de *V.H.* în mai multe lucrări, este un personaj de interes local, deoarece nu figurează în enciclopediile generale și de specialitate. Tot după *V.H.* a murit la Aventicum (Avenches, mică localitate în cantonul Vaud) care a fost distrusă de germani in 307 și de Atilla în 447, moartea ei fiind legată probabil de ultimul eveniment.

693. Koraulele, dansuri acompaniate de flaut. Etimologic cuvîntul vine din grecește de la *choros* (= dans acompaniat de cîntec) și *aulos* (= instrument de suflat : flaut, fluier, nai etc.). Gruyères, comună din cantonul Fribourg.

694. Thespis, poet grec (sec. VI î.e.n.), considerat creatorul tragediei grecești.

695. Pentru Bonivar vezi nota 445.

696. Sfîntul Cristofor, martir creștin foarte popular în evul mediu pentru calitatea ce îi era atribuită de a feri, doar prin privirea efigiei lui, de nenorociri (inundație, foc, cutremure, molime etc.). Inscripția completă de pe icoane și statui, la care face aluzie *V.H.* este următoarea :
Christofori faciem die quacumque tueris
Illa nempe die morte mala non morieris
adică :
Iată chipul lui Cristofor pe care privindu-l
În acea zi de bună seamă nu vei muri de moarte năprasnică.

697. Carol al III-lea, duce de Savoia (1504—1553), a fost nevoit în 1536 să renunțe la regiunea Vaud (malurile lacului Geneva din valea Rinului pînă la intrarea în lac) ca urmare a intervenției armate a

cantoanelor elvețiene, în frunte cu Berna, fiind izgonit din castelul său de la Berna.

698. Celebră peșteră situată pe insula Capri (coasta de vest a Italiei) cu intrarea pe jumătate înecată de mare, astfel că lumina zilei pătrunde prin apă scăldînd peștera într-o feerică lumină albastră.

699. Lord Byron (1788—1824), poet romantic englez care a făcut din însăși viața lui pe aceea a unui erou romantic. S-a interesat de arheologie, istorie clasică și a murit în Grecia, unde încerca să sprijine mișcarea națională de eliberare.

700. Ursul este stema orașului Berna, numele însuși al orașului venind de la Bär, urs în limba germană.

701. Nu s-a putut stabili la ce se referă *V.H.*, nici în ce privește pe Jean-Jacques (este vorba de Rousseau ?), nici pe Guillaume de Challant, nemenționat de nici o enciclopedie generală sau de arhitectură, arte plastice sau istorie.

702. Vrăjitorul Rothomago, nume dat în bîlciuri ludionului (mică păpușă scufundată într-un tub cu lichid) și care zice-se că ghicește viitorul.

703. Mormîntul este al lui Otto I, cavaler de Grandson (scris greșit de *V.H.* Granson), mort în 1328 în urma unui duel, dictat juridic, cu Gerard de Estavayer. Mîinile lipsesc statuii prin mutilare. În schimb, pe sarcofag sînt reprezentate separat două mîini, simbol al unei sentințe de criminalitate.

704. Benjamin Constant de Rebecque (1767—1830), om politic și scriitor francez, născut la Lausanne. A făcut parte din partidul liberal sub restaurație, prieten al Doamnei de Staël. Este celebru pentru romanul său psihologic, *Adolphe*. A redactat actul adițional cu ocazia celor „100 de zile“ ale lui Napoleon I.

705. Sfîntul Imperiu roman germanic, denumirea oficială a imperiului întemeiat în 862 de Otto I cel Mare și dizolvat în 1806 prin renunțarea regelui Francisc al II-lea al Prusiei la coroana imperială germanică. Sfîntul Imperiu cuprindea : regate (de exemplu Boemia), arhiducate (de exemplu Austria), ducate (de exemplu Lotaringia), principate (de exemplu, Nassau), margraviate (de exemplu Baden), landraviate (de exemplu Hessa), comitate (de exemplu Hohenzollern), seniorii (de exemplu Augsburg), precum și ținuturi ecleziastice (arhiepiscopate, episcopate, abații), toate cu statut independent.

706. Provinciile Unite, stat federativ format din cinci provincii : Olanda, Zeelanda, Utrecht, Gueldra, Frizia, Over-Yssel și Groningen, și care a durat din 1579 pînă în 1795.

707. Moscovia, nume dat statului rusesc (cnezatul moscovit) pînă în secolul al XVII-lea.

708. Lorena, regiunea din estul Franței, situată între bazinul Parisului (V), Rin (E), munții Ardeni (N) și Munții Vosgi (S), ducat independent, anexat temporar la Franța, sau la Sfîntul Imperiu, a fost definitiv încorporată Franței în ajunul Revoluției Franceze (1789).

709. Savoia, regiunea din estul Franței, mărginită la E de Elveția și Italia, ducat independent din sec. XII, a fost anexată temporar la Franța în 1792 și definitiv în 1860.

710. Toscana, regiune din partea centrală a Italiei, constituită în 1569 ca un mare ducat ; a revenit Habsburgilor în 1738 ce l-au deținut pînă

în 1860, cu excepția stăpînirii franceze napoleoniene în intervalul 1799—1814.

711. Orașe în actuala Italie : Urbino, aproape de coasta adriatică ; Mantova și Modena în Cîmpia Padului ; Lucca, aproape de coasta de V, spre golful Genovei.

712. Ragusa, actualul oraș Dubrovnik din R. S. F. Iugoslavia.

713. Nunțiu laic ; termenul nunțiu este aplicat în general reprezentantului diplomatic al Vaticanului într-o țară străină. În trecut desemna pe deputații aleși în dieta poloneză.

714. Consiliul celor 10, tribunal secret și corp politic al Republicii Veneția, înființat în 1310 și care a dobîndit cu vremea o importanță covîrșitoare în conducerea republicii. A dăinuit pînă la căderea ei în 1797.

715. Podesta, funcție de prim-magistrat existentă în mai multe orașe italiene. El îndeplinea sarcina de ofițer de poliție și de judecător timp de un an de zile cu puteri dictatoriale. În evul mediu era desemnat de împăratul Germaniei.

716. Pregado, membru al unui consiliu constituit în sec. XIII la Veneția pentru a-l supraveghea pe doge în numele marelui consiliu.

717. Stathoulder (sau stadhouder), cuvînt care în limba neerlandeză înseamnă guvernator și cu care era desemnat la început conducătorul fiecărei provincii, apoi conducătorul Provinciilor Unite ale Țărilor de Jos.

718. Nassau, familie stabilită în Renania în sec. XII cu o ramură ce a dat împărați ai Sfîntului Imperiu și o ramură Orange-Nassau care a dat pe conducătorii Provinciilor Unite și care purtau cînd numele de Orange, cînd pe cel de Nassau.

719. Gonfalonier, funcționari ai orașelor italiene în evul mediu.

720. Prin Marele Stăpîn este subînțeleasă Turcia.

721. Deși titlul de împărat al Sfîntului Imperiu era eligibil și putea reveni oricărui conducător german, începînd din 1438 el a revenit ereditar Habsburgilor, astfel că împăratul german era și arhiduce austriac și rege al Boemiei.

722. Prin Republică se înțelege Republica cantoanelor elvețiene.

723. Achaia, mic principat situat în actuala Grecie, în partea de NV a Peloponezului, independent începînd din sec. XIII.

724. Gonzague, familie princiară a Italiei, care a stăpînit ducatul de Mantova în secolele XIV—XVIII și ducatul de Never.

725. Este, familie princiară italiană care a guvernat mult timp Modena, Ferrara și Reggio.

726. Montefeltro, casă princiară italiană, deținătoare, începînd din sec. XIII și pînă la 1508, a principatului Urbino.

727. Gaeta, port la Marea Tireniană, puțin mai la nord de Neapole.

728. Prin regii bretoni *V.H.* înțelege regii Angliei, deoarece vechii locuitori ai insulelor engleze au fost bretonii. De aici vine și numele de Marea Britanie. Henric al VIII-lea a determinat ruperea de biserica catolică prin impunerea unei religii protestante, religia anglicană.

729. Neapole a făcut parte între 1442—1713 din Regatul celor două Sicilii, aparținînd de coroana Spaniei. Milanul a aparținut între 1545—1714 coroanei Spaniei, apoi Austriei.

730. Trandafirul de aur, ritual religios în care papa binecuvînta în timpul slujbei din cea de a patra săptămînă a postului Paștelui un trandafir de aur pe care-l trimitea apoi unei prințese creștine. În același timp cu trandafirul era trimisă și o sabie de aur unui prinț.

731. Christiern II, transcriere greșită a lui *V.H.* pentru Cristian al II-lea,

rege al Danemarcei şi al Norvegiei (1513—1523), precum şi al Suediei din 1520.

732. Carol al XII-lea, rege al Suediei (1697—1718), învingător al danezilor, ruşilor şi polonezilor, a fost învins de Petru cel Mare la Poltava (1709). Unul din marii regi ai Suediei, pe care a încercat să o impună ca mare putere europeană.

733. Condotieri, numele dat în Italia soldaţilor mercenari.

734. Pentru ziua de 17 noiembrie 1307 vezi nota 435. La 10 august forţele revoluţionare franceze au abolit monarhia, după o scurtă luptă în care armata, din care făceau parte şi mercenari elveţieni, a fost înfrîntă.

735. Isaac de Benserade (1613—1691), poet francez de salon şi de curte. A scris faimosul sonet *Job*, tragedii, comedii, balet etc. Julie d'Angennes (1607—1671), descendentă din familia nobilă cu acelaşi nume, pentru care Benserade a compus *Guirlande de Julie*, la care face referinţă *V.H.*

736. Este vorba de Ştefan I. Bathory, rege al Poloniei (1576—1586), care l-a învins pe Ivan cel Groaznic.

737. Mongul, transcriere greşită a lui *V.H.* pentru regele Mogul sau Moghol, conducător al Imperiului Marelui Mogul, întemeiat în 1505 în India de un descendent al lui Timur-Lenk.

738. Anne Baudesson Pilou (1580—1668). Una din femeile remarcabile ale Franţei din sec. XVII. Deşi nu a făcut parte din aristocraţie, Doamna Pilou a avut un salon literar foarte frecventat, ea fiind tot atît de admirată cît şi de temută, pentru spiritul său critic. A rămas celebră şi pentru urîţenia ei.

739. Prin regele catolic se înţelege regele Spaniei.

740. Circazienii sînt cerchezii de pe versantul nordic al Caucazului, supuşi ţarului doar formal, ei neplătind impozite şi făcînd incursiuni de pradă la vecinii lor, practicînd şi comerţul de sclavi, interzis de ţar.

741. Lacul Caniclu nume vechi în Europa vestică pentru lacul Baical.

742. Cambalusa, corect Cambalu, oraş independent cîndva, astăzi cartier al oraşului Beijing.

743. Canguiste, nume necunoscut dar folosit de *V.H.* pentru Gingis-Han numit şi Temucin.

744. Cublai-Han (numit şi Hubilai-han), han al mongolilor, a domnit între 1260—1295, nepot de fiu al lui Gingis-Han. Cucerind China şi-a mutat capitala la Cambalu, astăzi cartier al oraşului Beijing. Oraşul Taidu este, de asemenea, cuprins în Beijing.

745. Marco Polo (1254—1324), călător italian care a traversat întreaga Asie, a trăit 16 ani la curtea lui Cublai-Han şi s-a întors prin Sumatra şi pe mare, oferind în cartea scrisă apoi primele informaţii asupra Orientului Îndepărtat.

746. Luis de Camoēns (1524—1580), poet portughez care povesteşte sub forma unei epopei, *Luisiada*, aventurile marelui explorator şi navigator Vasco da Gama.

747. Nume date diferiţilor conducători ai principatelor şi triburilor asiatice. Aşa, de pildă, marele Lama era conducătorul Tibetului (Dalai Lama), marele Cathay era conducătorul Chinei, marele Sofen era conducătorul Persiei etc.

748. Hugo de Groot, zis Grotius (1538—1645), jurist olandez, autor al unui important cod de drept internaţional public.

749. Pierre Gassendi (1592—1655), filozof şi matematician francez.

750. William Harvey (1578—1657), medic englez care a descoperit circulaţia sîngelui.

751. Felix Lope de Vega Caspio (1562—1635), scriitor spaniol care a excelat ca dramaturg.
752. Guido Reni, zis Guide (1575—1642), pictor italian. Nicolas Poussin (1594—1665), pictor francez. José de Ribera (1588—1652), pictor spaniol.
753. Wilhelm I de Orania, cel Tînăr, sau Taciturnul (1533—1584), eliberatorul Țărilor de Jos de dominația spaniolă.
754. Albrecht conte de Waldstein (sau Wallenstein) (1583—1634), luptător neînfricat, la început pentru împăratul Ferdinand al II-lea al Germaniei, apoi, intrînd în conflict cu acesta, a fost destituit și asasinat. Unul din eroii Războiului de 30 de ani.
755. Salvatore Rosa (1615—1673), poet, pictor și muzician italian.
756. John Milton (1608—1674). poet englez, partizan al lui Cromwell.
757. Syene, actualmente Cirene, oraș situat în Africa pe coasta Mării Mediterane în dreptul Italiei.
758. Arabia era împărțită în trecut în Arabia Deșertică, Arabia Pietroasă și Arabia Fericită cu delimitări imprecise. Încă mai imprecis era teritoriul desemnat cu numele Arabia Troglodită și care se întindea în lungul țărmului Mării Roșii.
759. Suakem, în realitate Suskin, oraș situat pe țărmul african al Mării Roșii, actualmente în Republica Sudan.
760. Ptolemeu, astronom și geograf grec din sec. II e.n., a dat o descriere completă a tot ceea ce se știa pînă atunci despre țări și continente.
761. Toate sînt regiuni istorice aflate pe teritoriul Turciei. Trebizonda este port la Marea Neagră, situat în colțul de NE al Turciei, iar golful Alexandretta este colțul de NE al Mediteranei, ceea ce înseamnă că este delimitată partea de vest a Asiei Mici.
762. Teritoriul definit cuprinde țărmul estic al Mediteranei și Arabia.
763. Bosforul Cimmerian este strîmtoarea Kerci ; Hermanasa (corect Hermonassa), oraș grecesc în peninsula Taman, lîngă strîmtoarea Kerci.
764. Teritoriul descris de *V.H.* este greu de imaginat, în linii mari trebuind să cuprindă zona dintre Marea Neagră, Marea Caspică și Golful Persic, dar în acest caz nu mai are rost adăugarea din paragrafele următoare.
765. Tartaria, nume vechi dat zonei centrale a Asiei (țara de proveniență a tătarilor), situată pe teritoriul actualelor R. P. Chineză și R. P. Mongolă.
766. Palus-Meotida și Sarmația asiatică reprezintă teritoriul dintre Marea de Azov și Munții Caucaz.
767. Este greu de precizat ce înțelege *V.H.* prin Dacia, din moment ce țările românești sînt menționate separat, ca și Bulgaria. Tracia. Serbia.
768. Podolia, teritoriul din partea de SE a actualei Ucraina, un timp principat independent cu capitala la Lvov.
769. Serpa, actualmente Tarifa, în Spania ; Tanger, actualmente Tanja, în Maroc ; cele două orașe care străjuiesc Gibraltarul.
770. Porturi la Mediterana pe coasta de N a Africii. Peñon de Velez și Melilla în Marocul actual, Oran în Algeria și ultimele două în Tunis.
771. Coasta dintre Aguina și Guardaferi reprezintă coasta Cornului Africii, spre Golful Aden, de la Djibuti la Capul Guardafui.
772. Prin peninsula septentrională *V.H.* înțelege America de Nord, după cum prin peninsula meridională, America de Sud.
773. Noua Spanie, numele vechi al părții meridionale a Texasului.
774. Patagonia, capătul sudic al Americii de Sud, aparținînd acum statelor Chile și Argentina.

775. Ormuz, port la intrarea în Golful Persic (teritoriul actual al Iranului) ; Diu, în capătul sudic al peninsulei Cathiavar ; Goa, pe coasta de Vest a Indiei ; Malacca, în peninsula cu același nume (Malaya).
776. Cu excepția portului Colomb din insula Sri Lanka, toate celelalte orașe sînt mici state independente din India.
777. Prin insula Mozambic este înțeleasă insula Madagascar.
778. Insulele Lucaye, vechi nume al insulelor din arhipelagul Bahama.
779. Bos-Poros este strîmtoarea Bosfor.
780. Este vorba de Constantinopol.
781. În 1453 a avut loc căderea Constantinopolului sub turci, marcînd dispariția Imperiului Roman de Răsărit. În mod convențional cu acest an se consideră că se încheie Evul mediu.
782. Apelles, cel mai celebru pictor al antichității, născut, după Pliniu și Ovidiu, pe insula Cos, dar după alții la Efes sau Colofon. Hippocrat, medic grec din sec. V—IV î.e.n., considerat părintele medicinii.
783. Mitridate al VI-lea, cel Mare, rege al Pontului (111—63 î.e.n.), mare cuceritor în Asia Mică, a lăsat o considerabilă avere rezultată din prada de război.
784. Tucidides, istoric grec (465—395 î.e.n.), autor al relatării foarte obiective a războiului peloponeziac.
785. Eroare gravă a lui *V.H.* care, bazat pe asemănarea fonică, crede că Tomis este Temeswar (Timișoara).
786. Sfîntul Ioan Chrysostom (340—407), patriarh al Constantinopolului, mare orator. Fiind persecutat de împărăteasa Eudoxia, a fost trimis în exil la Cucuse (Cucuso, după *V.H.*) în munții Taurus, apoi în Caucaz unde nu a ajuns, murind pe drum.
787. Justinian I. împărat bizantin (527—565 e.n.) care a învins pe vandali și perși și a recucerit Italia și Africa.
788. Etolia, regiune a Greciei la nord de golful Corint, care încă în sec. IV î.e.n. întemeiase o ligă etoliană. Romanii au integrat-o provinciei Achaia, apoi a căzut sub turci.
789. Lupta navală de la Lepante din 1571 în care Juan de Austria i-a învins pe turci.
790. Soliman I Magnificul, sultan al turcilor (1520—1566), unul din constructorii Imperiului otoman, prin cuceriri, opere legislative și de cultură.
791. Amurat I, sultan al turcilor (1360—1389), primul care a început să-și îndrepte atenția spre Europa, după ce își asigurase spatele prin cuceriri în Asia Mică și Orientul Apropiat.
792. Selim I, cel Crud, sultan al turcilor (1512—1520) care și-a întins stăpînirea pînă în Egipt, unde i-a înfrînt pe mameluci (soldații egipteni ce puseseră stăpînire pe țară).
793. Amurat al II-lea, sultan al turcilor (1574—1595), a luptat cu perșii conduși de dinastia Sofilor (nume luat de la un pretins înaintaș, Sofi, un celebru conducător mistic din sec. XIV).
794. Artois, comitat în partea de NE a Franței, aparținînd între 1477—1659 Casei de Austria ; Cambresis, teritoriu în partea de NE a Franței, încorporat acesteia în 1678 ; Ardennes, departament în partea de NE a Franței, ce a constituit un comitat care se întindea și în Belgia actuală.
795. Maximilian de Béthune, duce de Sully (1560—1641), ministru și om de stat francez pe vremea lui Henric al IV-lea, cu influență benefică asupra regelui.
796. Blaise De Lasseran Massencome, senior de Montluc (1502—1577), mareșal al Franței și istoric militar.

797. Cruzada, mică monedă de aur emisă cu ocazia unei cruciade și care avea pe o față o cruce. Prețul lor de circulație era cu mult mai mare decît valoarea metalului.
798. Caducitățile erau veniturile ce reveneau monarhiei prin pierderea sau anularea drepturilor asupra unor bunuri.
799. Alcavalele, impozit în Spania asupra vînzărilor publice datînd din 1330, reprezentînd o zecime din prețul mărfii.
800. Cafreria, nume cu care era desemnat pe vremuri teritoriul din partea de est a Africii, cuprinzînd aproximativ Tanzania și Mozambicul actual.
801. Valonii, locuitorii părții de sud a Belgiei actuale, Valonia, care vorbesc o limbă franco-romanică.
802. Gabare, ambarcațiuni cu fundul plat pentru transportul mărfurilor.
803. Invincibila Armada nu a fost distrusă doar de o furtună într-o noapte, ci a fost hărțuită de o minusculă flotă engleză care a izgonit-o din Canalul Mînecii, provocîndu-i pierderi în cursul lunilor iulie și august. Furtuna de pe coasta de V a Angliei, între insulele Orcade și Fesol, a desăvîrșit restul.
804. Budapesta este constituită din două orașe : Buda, pe malul drept al al Dunării, Pesta, pe malul stîng. Pesta a stat sub turci între 1541—1686, fiind un pașalîc, numai Buda rămînînd în afara Imperiului otoman.
805. Ordinul Sfîntului Ioan din Ierusalim a fost întemeiat în 1099 la Ierusalim. În 1308 și-a strămutat sediul în insula Rodos, iar în 1518 în insula Malta, devenind Ordinul cavalerilor de Malta, strămutați în 1834 la Roma.
806. Tanais, vechiul nume al rîului Don.
807. Lesbos, Chios, insule în Marea Egee ; Pera, cartier al Istanbulului ; Tracia (corect Thracia), teritoriu situat parțial în Bulgaria, parțial în Grecia, și care a avut diferite statute și stăpîniri pînă a fost înglobat în Imperiul otoman.
808. Mitylene, corect Mytilene, vechiul nume al insulei Lesbos.
809. Uscocchi, nume ce desemna anumite grupuri de soldați, care după cucerirea turcă din Balcani (1526) au început o luptă tenace împotriva noilor dominatori trăind din piraterie și din subvenție austriacă.
810. Stradioți, soldați de cavalerie ușoară, originari din Grecia sau Albania.
811. Candia, nume italian al insulei Creta.
812. Patrimoniul Sfîntului Petru, nume dat statelor din Italia centrală, stăpînite de papă. Ele erau pînă în sec. XIX următoarele : Roma (cu împrejurimi), Romagna, Le Marche, Umbria și Campagna.
813. Abruzzi, masiv muntos situat în centrul Italiei la est de Roma.
814. Sixtus Quintus, cel de al 224-lea papă, între 1585—1590.
815. Grigore al XII-lea, al 200-lea papă (1406—1409), a luptat cu regele Henric al IV-lea al Franței. Alexandru al III-lea, al 167-lea papă (1159—1181), a luptat cu Frederic Barbarossa.
816. Primul vapor (navă cu aburi) a fost imaginat de Denis Papin (1647—1714), inventatorul mașinii cu aburi, care era protestant.
817. În urma războiului cu Austria din 1541, cînd sultanul turcilor Suleiman al II-lea a cucerit întreaga Ungarie făcînd-o provincie turcească, în 1542 s-a constituit o Ligă creștină, condusă de Carol Quintul care însă nu a reușit să elibereze nimic din teritoriile asuprite de turci.

818. Este vorba de lupta din fața Vienei din ziua de 12 septembrie 1683, cînd Ioan al III-lea Sobieski, rege al Poloniei, a învins trupele turcești conduse de Kara Mustafa.
819. În 496, Clovis, întemeietorul regatului francilor, a învins pe alemani, punînd stăpînire pe cîmpiile Neckarului, Mainului și ale Rinului superior.
820. În 732 Carol Martel, regele francilor, a învins la Tours și Poitiers pe arabi, izgonindu-i din Galia.
821. Tornea (corect Tornio), oraș situat în capătul nordic al Golfului Botnic, pe vremuri în Rusia, actualmente în Finlanda. Golful Anadîr, situat în capătul estic al Siberiei, terminație nordică a Mării Bering. Marea Ohotsk, derivație a Oceanului Pacific, între coasta Siberiei și peninsula Kamceatka.
822. Capul Oriental (numit și Capul Dejnev), terminația nord-estică a Asiei, în dreptul strîmtorii Bering. Capul Lopatka, terminația sudică a peninsulei Kamceatka.
823. Kermanul, provincie situată în partea de SE a Iranului. Cum aceasta nu a făcut parte niciodată din Rusia, este probabil o greșită transcriere a lui *V.H.* Imeretia, teritoriu în Transcaucazia, în trecut un principat independent.
824. Moreea, nume dat începînd din sec. XIII peninsulei Peloponez.
825. Cerigo, numele italienesc al insulei Kythera, antica Cythera, situată între Creta și Peloponez. Candia, numele italienesc al insulei Creta. Arhipelagul este Marea Egee.
826. Este vorba de Capul Bunei Speranțe, punctul terminal spre sud al Africii și unde englezii au deținut Colonia Capului.
827. Capul Delgado este proeminența coastei de est a Africii în dreptul graniței dintre Mozambic și Tanzania. Capul Guardafui, punctul cel mai proeminent al Africii spre est, la intrarea în Golful Aden. Porțiunea dintre cele două capuri înseamnă toată coasta de est a Africii între 10° lat. N și 10° lat. S.
828. Hindustan, numele vechi dat Indiei.
829. Haidarabad, regiune situată la gurile Indusului ; Trivandrum, oraș situat în capătul sudic al Indiei, ceea ce înseamnă întreaga coastă de vest a Indiei.
830. Capul Romania, este situat în capătul extrem sudic al peninsulei Malacca. Capul Comorin, punctul extrem sudic al Indiei.
831. Noua-Olandă, numele vechi dat Australiei.
832. James Cook (1728—1779), navigator englez care a descoperit, între altele, Noua Zeelandă și insulele Hawaii.
833. Cromleh, monument impunător neolitic constînd dintr-o incintă de monoliți verticali.
834. Primele șase, triburi de eschimoși și amerindiene din America de Nord. Ugalahmiuții și kitegii, eschimoși din Alaska, teritoriu aflat în secolul trecut în stăpînirea Rusiei.
835. Noua-Anglie, numele dat părții de N-E a Statelor Unite, unde au fost înființate primele colonii engleze în sec. XVII, și care cuprinde actualele state Maine, New-Hampshire, Vermont, Massachusetts, Rhode Island și Connecticut. Aici însă este subînțeleasă Canada.
836. Oceanul cel Mare, adică Oceanul Pacific.
837. Literele umanioare sînt explicate de cunoscuta perifrază latină — *que hominem humaniorem faciunt* — care înseamnă textual — cele ce-l fac pe om mai om — cu sensul de cele ce-l înalță pe om.

838. Timarioții erau în Imperiul otoman soldați aparținînd unui teritoriu militar de al doilea ordin.

839. Grande, persoană de mare noblețe ce avea dreptul să stea acoperit în fața regelui. Putea fi duce, marchiz etc.

840. Domeniile unui grande asupra cărora își exercita dreptul de suzeranitate se numea *estados* (națiune, stat). Echivalent în limba franceză : *état*.

841. Juan de Austria, al II-lea (1629—1679), fiul natural al regelui Filip al IV-lea al Spaniei, a fost vicerege al Aragoniei și regent împreună cu regina mamă Maria Ana de Austria în timpul suveranității regelui Carol al II-lea, fratele său după tată.

842. René De Froulai, conte de Tessé (1651—1725), mareșal al Franței. Conducător victorios de oști pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, a luptat între altele în Spania, unde a fost și ambasador.

843. Este vorba de anexarea Portugaliei la Spania de către Filip al II-lea în 1580 în calitate de moștenitor al ultimului rege al Portugaliei, Sebastian, mort în luptă cu maurii în 1578.

844. Prin Indii sînt înțelese teritoriile dintre cele două Americi, numite și Indiile de Vest.

845. In quarto, format obținut prin îndoirea unei foi de tipar de două ori, obținîndu-se astfel 4 foi, adică 8 pagini.

846. Casa de Castilia, nume dat mai multor familii ce au posedat comitatul apoi regatul Castiliei : prima casă de Castilia (sec. IX — 1033) ; a doua casă de Castilia (1033—1126) ; a treia casă de Castilia (1126—1369) și a patra casă de Castilia (1369—1558). Ultimul descendent al celei de a patra case de Castilia, Carol Quintul, a devenit rege al Spaniei (constituită prin unirea Castiliei cu Aragonul) și împărat german prin ascendența sa habsburgică. Din această cauză, în 1617, la care face referință *V.H.*, nu se mai poate vorbi de o Casă de Castilia, Spania fiind condusă de Casa de Austria (Filip al III-lea, 1598—1621).

847. Simon Bolivar (1783—1830), general și om de stat sud-american. A încercat să unească statele latine ale Americii de Sud. A fost acuzat de aspirare la dictatură.

848. Ammianus Marcellinus (330—400), istoric roman, autor al unei *Istorii a Imperiului roman de la 96—378 e.n.*, în 31 de cărți.

849. Mehmet-Ali-Pașa (1807—1868), ofițer otoman ce a urcat toate treptele ierarhiei militare ajungînd mare vizir. A salvat Constantinopolul în timpul războiului purtat cu Egiptul.

850. Alexandru Danilovici Menzikoff (în transliterare rom. Menșikov) (1672—1729), prinț, om de stat rus, comandant de oști, fiul unui cofetar, guvernator general al Petersburgului, favorit al lui Petru cel Mare.

851. Comparație făcută între condamnarea la moarte (în 1535) a marelui umanist și filozof englez Thomas Morus de către regele său Henric al VIII-lea Tudor și condamnarea la moarte (în 1793) a lui Jean Sylvain Bailly, om de știință și om politic francez de către Marat, unul din conducătorii Revoluției Franceze.

852. Ambrozio Marchez de Spinola (1569—1630), conducător al campanillor duse de Spania în Țările de Jos. A cucerit orașul Breda, după un asediu de 10 luni, în mai 1630.

853. Magna Charta, act fundamental care stabilea încă din 1215 limitele puterii regale în Anglia, îngrădită de nobilime.

854. Pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, rege al Spaniei era Carol al II-lea (1665—1700), un debil mintal. Pe vremea lui Napoleon, rege al Angliei era George al III-lea (1760—1820) care, începînd din 1810, a dat semne de nebunie, conducerea efectivă a țării preluînd-o în 1811 ducele de Wales, viitorul rege George al IV-lea.

855. Legea salică reprezintă corpul de legi prin care sînt excluse femeile de la dreptul de succesiune asupra pămîntului. Această lege, datînd încă de pe vremea triburilor france, a fost invocată începînd din sec. XIV pentru a împiedica femeile să preia succesiunea tronului Franței.

856. Jaghernaut, sau Jaggrenat, sau Juggurnauth, sau Jagannath, oraș în India numit și Puri, unde se află un celebru templu hindus și unde avea loc anual o ceremonie religioasă, în cursul căreia credincioșii trăgeau un car imens pe care se găsea statuia zeului Vișnu. Fanaticii cuprinși de extaz mistic se aruncau în fața carului lăsîndu-se mutilați sau omorîți, ceea ce dădea naștere unui oribil carnagiu.

857. *V.H.* se referă la sărbătoarea „Obiceiurilor“ care avea loc anual în statul Dahomey, în timpul căreia erau masacrați sclavii bătrîni, femei, copii și cei care nu fuseseră vînduți timp de un an de zile.

858. Teogonie, ansamblul divinităților într-o religie politeistă, precum și genealogia și filiația zeilor.

859. Suttes, obicei indian ca văduva să fie arsă de vie odată cu incinerarea soțului.

860. Celebre cuvinte ale regelui Francisc I al Franței după pierderea bătăliei de la Pavia (24 februarie 1525), în fața trupelor imperiale germane.

861. Petru I, țarul Rusiei (1682—1725), a dispus judecarea și condamnarea la moarte a fiului său mai mare, Alexei Petrovici, acuzat de complot împotriva țarului. A murit în 1718. Filip al II-lea, regele Spaniei (1555—1638), a dispus încarcerarea pe viață a fiului moștenitor, Don Carlos, din cauza neînțelegerilor dintre ei. Infantele a murit (1568) scurt timp după închidere, poate asasinat.

862. În urma războiului ruso-turc din 1828—1829, Turcia a fost nevoită să încheie pacea de la Adrianopol (14 septembrie 1829). *V.H.* se referă probabil cu data de 20 august 1828 la un episod al acestui război.

863. La Plata, veche denumire a Argentinei.

864. Țara Galilor (Wales) a fost încorporată în 1536 la Anglia, Asturia a fost anexată la Castilia în 1388, și cu aceasta — la Spania. Dauphiné a trecut la Franța în 1560. Ungaria a dispărut ca entitate în 1867, fiind încorporată la Austria.

865. Esclavonia, vezi nota 233.

866. Napoleon I a pus rege în Spania pe fratele său Joseph (1803—1813) ; în Lombardia pe sora sa Pauline (măritată cu prințul Camillo Borghese, duce de Guastala) ; în Etruria (regat creat în 1801 în nordul Italiei) pe sora sa Eliza ; a făcut rege al Neapolului pe generalul și cumnatul său Murat (însurat cu sora sa Carolina); ducatul de Berg (vechi stat germanic de pe malul drept al Rinului) l-a dat nepotului său minor Napoleon-Ludovic, fiul fratelui său Ludovic, pe care l-a făcut rege al Olandei, iar pe fratele său Jérôme, rege al Westfaliei.

867. Josef Poniatowski (1763—1813), prinț, general polonez. A comandat armata poloneză în 1809, s-a distins în campania din Rusia a lui Napoleon și a fost făcut mareșal al Franței după bătălia de la Leipzig.

868. Pacea de la Amiens, semnată între Franța și Anglia în 1802, care a pus capăt celei de a doua coaliții împotriva lui Napoleon.

869. Charles Fox (1749—1806), om politic englez care a fost toată viața partizanul alianței dintre Anglia și Franța.

870. După pacea de la Viena, statele și orașele independente de origine germană au constituit Confederația germană (1815—1866), condusă de o Cameră Unională (Bundestag), fără a mai exista un conducător unic (împărat al Germaniei). Din uniune făcea parte și Prusia, condusă de un rege, și Austria, condusă de împăratul Austriei.

871. Pe vremea cînd *V.H.* a scris *Rinul* (1841) rege al Prusiei era Frederic-Wilhelm al IV-lea (1840—1861).

872. Robert Stewart, viconte de Castlereagh (1769—1822), ministru de externe al Marii Britanii și reprezentantul acesteia la Congresul de la Viena. Charles Maurice de Talleyrand-Périgord, om politic francez în timpul Revoluției, ministru al lui Napoleon I, a reprezentat Franța la Congresul de la Viena.

873. Adalbert I, arhiepiscop de Maiența (1112—1137), a avut de dus lupte îndelungate cu împăratul Henric al V-lea al Germaniei, care vedea în el un rival cu influență prea mare.

874. Minnesängeri, poeți lirici din sec. XII și XIII, care compuneau operele lor în limba germană.

875. Pentru Gutenberg vezi nota 406. Peter Schöffer a fost asociatul lui Gutenberg la crearea tiparului cu litere mobile, iar bancherul Johannes Fust a finanțat un timp crearea primei mașini de imprimat.

876. Hessa, nume dat la trei state distincte ale Germaniei : Hessa-Cassel, Hessa-Hamburg și Hessa-Darmstadt. Maiența a fost dată, prin Tratatul de la Viena, ultimei. În 1866 primele două au fost încorporate la Prusia, iar ultima a intrat în Reichul german în 1919, fiind astăzi un land din R. F. Germania.

877. Arhiepiscopul Willigs (mort la 1011), inițiatorul construcției Domului din Maiența.

878. Haina lui Iosif, aluzie la legenda biblică a lui Iosif fiul lui Iacob. Pentru a pune mîna pe partea lui de moștenire, care ar fi fost cea mai mare fiind favoritul tatălui său, frații săi l-au vîndut ca sclav, iar tatălui i-au prezentat haina sa mînjită cu sînge de căprioară, convingîndu-l pe acesta că a fost omorît de animale sălbatice.

879. Bătălia de la Rossbach (5 noiembrie 1757) a avut loc în cadrul Războiului de 7 ani între trupele aliate franco-germane și cele prusiene. Ultimele, conduse de regele Prusiei Frederic al II-lea, au obținut o strălucită victorie.

880. Este vorba de urcarea pe tronul Angliei a reginei Victoria în 1837.

881. Prin urcarea pe tronul regatului Hanovrei a lui Ernst August (1837—1851) a avut loc separarea de Marea Britanie. Lui i-a urmat la tron fiul său orb, Georg al V-lea. Conform previziunilor lui *V.H.*, Hanovra a fost încorporată cu forța la Prusia în 1866.

882. Francesco Fascari, doge al Veneției (n. 1372—m. 1457) a primit temporar în 1439 pe regele Eric al Danemarcei (1412—1439) ce fusese detronat. În trecut numele de Dacia era folosit și pentru Danemarca.

883. Juvenal (aproximativ 60—140 e.n.), poet latin care în *Satirele* lui a atacat viciile societății în care trăia.

884. *Panem et circenses*, pîine și jocuri de circ ; cuvintele cu care Juvenal s-a adresat romanilor pentru a le arăta decadența în care se află, nemaicerînd altceva decît grîu și spectacole gratuite de circ.

885. Comparație între exponenții intoleranței religioase. Calvin (1509—1564), organizator al unei republici teocratice la Geneva, unde a dispus arderea pe rug a oponenților săi și Torquemada (1420—1498), inchizitorul general al Spaniei, cunoscut pentru rigoarea cu care a aplicat legile inchiziției.

886. În 1789 a avut loc Revoluția Franceză ; în 1793 abolirea monarhiei și declanșarea teroarei ; în 1800 începutul dictaturii lui Napoleon I ; în 1815 revenirea Burbonilor pe tronul Franței ; în 1830 instaurarea monarhiei burgheze.

887. Comparație între masacrele ce au avut loc în Irlanda în timpul războiului ce a dus la instaurarea republicii în Anglia în 1649 și masacrele ce au dus la abolirea regalității în Franța.

888. Paul Scarron (1610—1660), om de Curte pe vremea cardinalului Richelieu, poet burlesc și autor dramatic, amestecat și în politică. A participat la mișcarea Frondei împotriva cardinalului Mazarin ; comparat cu Richelieu pentru inabilitatea sa politică.

889. Comparație între apogeul puterii lui Cromwell, ajuns conducător al Angliei sub titlul de Lord protector și apogeul lui Napoleon, ajuns împărat al Franței tot în urma unei revoluții.

890. Este vorba de executarea reginei Maria Stuart din ordinul reginei Elisabeta I și executarea regelui Carol I din ordinul lui Cromwell.

891. Georges Couthon (1755—1794), om politic francez, unul din capii revoluției de la 1789, formînd cu Robespierre și Saint-Juste un fel de triumvirat și participînd la condamnarea lui Ludovic al XVI-lea.

892. Cavalerii Mesei Rotunde, ordin de cavaleri legendari, înființat în secolul al V-lea de către regele Arthur.

893. Sigismund I, împărat al Germaniei (1411—1437), devenit rege al Boemiei în 1419 prin moartea fratelui său Wentzel (vezi nota 461) ; nu a putut să-și ocupe tronul inițial din cauza husiților care au declanșat un pustiitor război. El a fost recunoscut ca rege de-abia în 1436.

894. Czaslau (sau Caslau), localitate în Boemia, unde a avut loc dieta husiților și unde a fost înmormîntat conducătorul lor, Žižka.

895. Este vorba de abdicarea regelui Sigismund I (vezi nota 893) și instaurarea unei regențe pînă la acceptarea lui Sigismund în 1436 ca rege.

896. Martin al V-lea, cel de al 203-lea papă (1417—1431), a declanșat două cruciade împotriva husiților, în 1418 și în 1431, ambele fără rezultat.

897. Este vorba despre Sigismund I, împărat al Germaniei ; Jagellon, duce de Boemia ; Frederic I, elector de Brandenburg ; cardinalul Cesarini, legatul papei.

898. Lazzarone, în italiană, cerșetor, zdrențăros ; în sens mai larg, boem.

899. Gioacchino Rossini (1792—1868), compozitor italian de opere comice.

900. Hoffman (corect Hoffmann), scriitor și compozitor german, autor de nuvele fantastice (1776—1822).

901. Blaise Pascal (1632—1662), savant francez (matematician, fizician și filozof), prin concepția sa morală și calitățile stilistice, un precursor al clasicismului.

902. Pe vremea cînd *V.H.* a scris *Rinul* împăratul Rusiei era Nicolae I (1825—1855).

903. După lupte îndelungate împotriva Turciei, Grecia și-a dobîndit independența în 1829 prin Tratatul de la Adrianopol, cu care s-a încheiat războiul ruso-turc.

904. Termenul de punic, *V.H.* îl ia de la vechea Cartagină, mare centru comercial în nordul Africii la Marea Mediterană, cu care romanii au dus lupte îndelungate, războaiele punice (261—146 î.e.n.).

905. Tyr și Sidon, porturi importante feniciene în secolele XV — I î.e.n. Principala colonie a Tyrului a fost Cartagina.

GLOSAR

Absidă — construcție de tradiție antică, de plan semicircular sau poligonal care amplifică spațiul unei biserici către răsărit și este rezervat clerului și oficierii cultului.

Antablament — element de arhitectură al ordinelor clasice (doric, ionic, corintic) situat orizontal deasupra coloanelor sau a unui zid și care formează coronamentul unui edificiu, susținînd totodată acoperișul.

Arc — element de construcție care descrie un traseu curb între două puncte de sprijin și care susține un zid deasupra unei deschideri (fereastră, poartă) sau întărește partea interioară a unei bolți.

Arc dublou — arc dispus transversal pe partea inferioară a unei bolți pe care o dublează pentru a-i spori rezistența.

Arhitravă — element de rezistență constînd dintr-un bloc orizontal din piatră, susținut de suporți verticali și care formează partea inferioară a unui antablament.

Astragal — ornament arhitectural la o coloană, situat între capitel și trunchiul coloanei.

Campanilă — turn construit alături de o biserică și destinat clopotelor.

Capelă — (1) mică construcție independentă cu scop religios ; (2) orice parte a unei biserici catolice care are un altar. Numărul capelelor dintr-o biserică este nelimitat.

Cenotaf — monument ridicat în memoria unui mort dar care nu-i conține resturile.

Confesional — cabină amenajată în biserica catolică unde preotul spovedește pe credincioși.

Cor — spațiu existent între corpul unei biserici și absidă, destinat inițial stranelor unei comunități călugărești, apoi acest spațiu în general și prin extensie, întreaga parte de răsărit a bisericii, inclusiv absida.

Cornișă — partea superioară, scoasă în relief, a unui zid, imediat sub acoperiș.

Denticul — ornament arhitectonic în formă de dinte executat din piatră sau din lemn.

Feston — ornament arhitectural în formă de ghirlandă.

Fleşă — construcţie piramidală, din piatră sau din lemn, care încununează un turn prelungindu-i volumul.

Fronton — partea superioară a unui zid, de formă triunghiulară, determinată de cele două pante ale unui acoperiş. În arhitectura romanică şi gotică frontonul apare adesea pe faţada laterală fiind denumit pinion.

Garguie — jgheab sau burlan scurt pentru scurgerea apei de ploaie de obicei bogat ornamentat.

Giruetă — lamă rotativă de metal cu care se determină direcţia vîntului, montată pe acoperişuri sau coşuri.

Gotic — stil artistic propriu occidentului catolic european din secolele XII—XV, caracterizat printre altele prin deschideri alungite terminate în arc frînt.

Gotic flamboyant — denumire dată fazei tîrzii a stilului gotic, datorită formelor curbe, agitate ca o flacără, pe care le are adesea decoraţia sculptată.

Gotic raionant — fază de trecere de la goticul primar la cel flamboyant, caracterizat prin forme mai înflorite.

Lanternă — turn mic cu aspect de templu în miniatură care încununează o cupolă cu scopul de a o lumina, dar şi pentru a o împodobi.

Maşicul (gură de aruncare) — amenajare defensivă la turnuri constînd dintr-o deschidere practicată în podeaua drumului de strajă, ieşit în consolă pe faţa exterioară a turnului, prin care se aruncau pietre, apă clocotită sau smoală încinsă asupra asediatorilor.

Navă — partea liberă, necompartimentată, a unei biserici de plan dreptunghiular cuprinsă între faţadă şi altar.

Nervură — element constructiv de piatră profilată intrînd în compunerea unei bolţi gotice.

Ogivă — sistem de construcţie caracteristic arhitecturii gotice, format din intersecţia a doua arcuri dispuse în cruce, care formează osatura unei bolţi.

Pinaclu — element arhitectonic de formă piramidală sau conică foarte alungită, uneori decorat cu motive florale sau cu croşete, care încununează un contrafort sau care serveşte la echilibrarea şi stabilizarea unor piese scoase în consolă.

Pinion — perete de formă triunghiulară care încheie la partea superioară zidul unei construcţii cu acoperiş în două pante (vezi şi fronton).

Placă impostă — element de construcţie din piatră de grosime variabilă care se interpune între bolţarul inferior al unui arc şi suportul acestuia (coloană, stîlp etc.), depăşindu-i secţiunea.

Plin cintru (arc în plin cintru) — arc de formă semicirculară.

Portic — (1) galerie deschisă cu acoperişul susţinut de coloane ; (2) acoperiş în consolă la uşa de intrare.

Rocaille — stil decorativ cu aspect rustic caracterizat prin linii contorsionate inspirate de pietre perforate, madreporari şi bolovani ascuţiţi.

Roman — stil artistic propriu Romei antice sau imperiului întemeiat de ea.

Romanic — stil artistic caracteristic ţărilor occidentale catolice, dezvoltat în secolele XI — XIII, sinteză a formelor de tradiţie romană, cu elemente bizantine, carolingiene şi orientale.

Rozasă — (1) fereastră rotundă cu vitralii în arhitectura gotică ; (2) ornament în formă de frunze dispuse simetric şi înscrise într-un cerc.

Timpan — suprafaţă plană de zidărie, de formă semicirculară sau triunghiulară, cuprinsă între grinda de piatră ce închide sus golul unei uşi şi arcul acesteia. În arhitectura romanică şi gotică este în mod curent decorat cu reliefuri.

Transept — (1) încăpere care intersectează ortogonal o încăpere mai importantă ; (2) galerie transversală într-o biserică care separă altarul de naos şi cu care formează în plan orizontal o cruce constituind braţele acesteia.

Triglif — ornament al frizei templelor dorice, sub forma unor creste verticale în relief.

Trilobat — formă de trifoi sau de crin ce apare la arcuri, arcade, planuri.

Trompă de colţ — element constructiv care, făcînd parte dintr-un sistem de patru, permite trecerea de la un plan patrat la un plan octogonal deasupra căruia se poate construi cu uşurinţă o cupolă.

Vitraliu — panou decorativ alcătuit din plăci de sticlă colorată fixate printr-o reţea de nervuri de plumb şi folosit pentru închiderea ferestrelor.

Volută — ornament în formă de spirală tridimensională, apărînd mai ales la capitelurile gotice.

CUPRINS

Cuvînt înainte de Valentin Lipatti . . 5
Tabel cronologic 16
Notă asupra ediției 26
Prefață . 28
Rinul 1838 39
Scrisoarea I De la Paris la Ferté-sous-Jouarre 39
Scrisoarea II Montmirail. Montmort. Epernay . . 44
Scrisoarea III Châlons. Sainte-Menehould. Varennes 48
Scrisoarea IV De la Villiers-Cotterets la frontieră 60
Scrisoarea V Givet 71
Scrisoarea VI Malurile Meusei : Dinant, Namur . 75
Scrisoarea VII Malurile Meusei : Huy, Liège . 79
Scrisoarea VIII Malurile Vesdrei : Verviers 86
Scrisoarea IX Aix-la-Chapelle. Mormîntul lui Carol cel Mare 88
Scrisoarea X Colonia 103
Scrisoarea XI În legătură cu casa Ibach 119
Scrisoarea XII În legătură cu muzeul Wallraf . . 123
Scrisoarea XIII Andernach 127
Scrisoarea XIV Rinul 134
Scrisoarea XV Șoarecele 147
Scrisoarea XVI Pe cîmp 153
Scrisoarea XVII Saint-Goar 156
Scrisoarea XVIII Bacharach 165
Scrisoarea XIX *Feuer ! Feuer !* 173
Scrisoarea XX De la Lorch la Bingen 179
Scrisoarea XXI Legenda frumosului Pécopin și a frumoasei Boldur 214
Scrisoarea XXII Bingen 255
Scrisoarea XXIII Maiența 265

Scrisoarea XXIV Francfurt pe Main 278
Scrisoarea XXV Rinul 290
Scrisoarea XXVI Worms. Mannheim 312
Scrisoarea XXVII Speyer 332
Scrisoarea XXVIII Heidelberg 337
Scrisoarea XXIX Strasbourg 374
Scrisoarea XXX Strasbourg 381
Scrisoarea XXXI Freiburg în Breisgau 386
Scrisoarea XXXII Basel 395
Scrisoarea XXXIII Basel 398
Scrisoarea XXXIV Zürich 403
Scrisoarea XXXV Zürich 407
Scrisoarea XXXVI Zürich 414
Scrisoarea XXXVII Schaffhausen 418
Scrisoarea XXXVIII Cascada Rinului 422
Scrisoarea XXXIX Vevey. Chillon. Lausanne 426

Concluzii 437

Notele traducătorului 513

Glosar 569

Redactor : **NICOLAE IOANA**
Tehnoredactor : **MIHAIL CÂRCIOG**
Bun de tipar : 4 noiembrie 1983
Coli de tipar : 36
Lucrare executată sub comanda nr. 472 la Oficiul Economic Central „Carpați", Întreprinderea poligrafică „Bucureștii-Noi", str. Hrisovului nr. 18 A, sectorul 1, București

Editura
sport-
turism

